

ISSN 2074-1847

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

ПАЁМИ

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
(мачаллаи илмӣ)

БАХШИ ФИЛОЛОГӢ

4/3(167)

ВЕСТНИК

ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО
УНИВЕРСИТЕТА
(научный журнал)

СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЯ

ДУШАНБЕ: «СИНО»
2015

**ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

**МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ СОЛИ 1990 ТАЪСИС ЁФТААСТ.
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ ОСНОВАН В 1990 ГОДУ.**

**Ҳайати таҳририя:
Редакционная коллегия:**

**Имомов М.С. – гл. редактор, доктор филологических наук, профессор
Сафармамадов С.М. – зам. гл. редактора, доктор химических наук, профессор
Абдулазизов В.- зам.гл.редактора, кандидат филологических наук, доцент**

**Аъзои ҳайати таҳририя:
Члены редколлегии:**

**Кучаров А.- доктор филологических наук, профессор
Муроди М.- доктор филологических наук, профессор
Нагзибекова М. - доктор филологических наук, профессор
Ходжаев Д.- доктор филологических наук, профессор
Шарипов Х. - доктор филологических наук, профессор
Саидов Х. - доктор филологических наук, доцент**

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.
Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.

**Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2015
Вестник Таджикского национального университета, 2015**

ЗАБОНШИНОСИ

ВОЖАҲОИ ФАЪОЛ ДАР ЗАБОНИ ҒАЗАЛ

(дар мисоли вожаи «гул»)

М. Саломов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Калима ба ҳайси воҳиди асосии луғавӣ барои ифодаи маъно дар забон нақши муҳим дошта, вобаста ба услуб ва мавридҳои нутқ доира ва дараҷаҳои гуногуни истеъмоли дорад. «Вожа ва лафз моддаи аслии шеър ва яке аз авомили зебоии таъсири он аст, зеро мусиқӣ ва оҳанги шеър низ аз алфозе, ки шоир ба қор мебарад, бармехезад. Ба ҳамин сабаб яке аз хунаҳои шоирони бузург интиҳоби алфози булӯрин ва муносиб барои шеър аст. Гузиниши алфоз бо ҳама аҳамияте, ки барои шеър ва шоир дорад, тобеи ҳеҷ зобита ва қоидаи муайяне нест ва танҳо завқу истеъдоди зебогузиниши шоир аст, ки аз миёни дастгоҳи густурда ва печидаи луғоти забон ва аз дарёи бекарони алфоз онро, ки беҳтару муносибтар ва тарошхӯрдатар аст, интиҳоб мекунад» [4, 1378, 115].

Дар ҳақиқат, вожаҳо бо тамоми тобишҳои маъноӣ, лексикӣ семантикӣ ва робитаҳои грамматикӣ худ дар забони шеър нақши боризе дошта, меҳвари асосии он ба шумор мераванд. Дар баробари ин, хунару истеъдоди зотӣ ва таҷрибаю мушоҳидаи тамоми ҳаводиси табиӣ воқеоти олам аз ҷониби ашхоси суҳанвар низ, барои баёну ифодаи муассиру образнок муҳим арзёбӣ мегардад. Шоир ба ҳайси шахси эҷодкор ба олами беинтиҳои вожаҳо чун заршинос бояд хеле нозукбиниона муносибат карда, вожаҳоро бо дидаи суҳаншиносона бар тарозуи хираду фаҳмиш ва биниши худ баркашад ва он гоҳ онро ба риштаи назм бикашад. Албатта, танҳо афроди таҷрибадор ва огоҳ аз олами суҳаншиносии эҷодкорӣ метавонанд аз имконоти мазкури суҳан баҳравар гарданд ва дар олами эҷоду адаб ва каломи мавзун мавқеъ пайдо намоянд.

Таркиби луғавии забон чун дигар омилҳои ҷамъиятӣ ҳамеша дар ҳолати рушду такомул қарор дорад. Яъне, вобаста ба ҳодисаҳои ҷамъиятӣ таркиби луғавии забон низ тақмилу тағйир меёбад ва дар айни замон инъикоскунандаи тамоми ҳаводиси ҷамъиятӣ ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, дар як давраи муайян истеъмоли як гурӯҳ вожаҳо дар забон хеле фаъол мегарданд ва гурӯҳи дигар ба тадриҷ доираи истеъмоли худро маҳдуд карда, ба қабати ғайрифавол ё ба истилоҳ ба гурӯҳи вожаҳои пасив ворид мешаванд. Ин хусусияти калимаҳоро бештар дар забони гуфтор, нутқи рӯзмарра ва қабатҳои луғавию услубии забони адабӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Дар забони назм, махсусан забони ғазал чунин ҳодиса камтар ба назар мерасад. Таҳлилҳо ва тадқиқотҳои, ки доир ба забони ғазал ба анҷом расидаанд, далели онанд, ки вожаҳои забони ғазал камтар осебпазиранд. Яъне, мавқеи вожаҳо ва тобишҳои маъноӣ онҳо ба тағйиротҳои иҷтимоӣ камтар мувоҷеҳ мешаванд. Ин хусусиятро дар забони рубоӣҳои форсӣ тоҷикӣ низ мушоҳида кардан мумкин аст. Ба андешаи Хусрави Фаршедвард «Дар шеъри форсӣ вожаҳои ғазал ва рубоӣ аз қасида ва маснавӣ маҳдудтар аст. Ба ин сабаб, ғазал дар муқобили пазируфтани луғоти тоза бисёр муқовимат мекунад. Ба тавре ки, масалан, ҷо додани вожаҳои омиёна ё рӯзномай ё хориҷӣ дар ғазал бисёр душвор аст ва ба қор бурдани истилоҳоте аз қабилӣ, «хуёбон», «мусиқӣ», «уток» дар ин навъ қолаб ё маҳол аст ё мушкӣ ва ин амр яке аз маъиби ғазал аст, ки онро аз сурати қолабии имрӯзӣ ва зиндаву пуртахаррик хориҷ мекунад, зеро фақат алфозу истилоҳотеро мепазирад, ки Саъдию Ҳофиз ва гузаштагон онро овардаанд ва ба ҳамин сабаб сурудани ғазале, ки ҳолу ҳавои имрӯзро дошта бошад, душвор аст» [4, 1378, 114]. Аз ин андеша бармеояд, ки забони ғазал яке аз воситаҳои муҳими ниғаҳдорандаи ғасоҳату балоғати калом ба шумор меравад. Албатта, дар асрҳои баъд аз Саъдию Ҳофиз эҷоди ғазал дар шароитҳои гуногуни иҷтимоӣ фарҳангӣ ва муносибатҳои муҳталифи ҷамъиятӣ дар ҳавзаи густариши забони форсӣ хеле интишор меёбад, вале таркиби луғавии он ба тағйирот камтар дучор мешавад. Ҳамин тариқ, дар маҷмӯъ, мавзӯ ва муҳтавои забони ғазал то андозае анъанавӣ даврони пешинро идома медиҳад.

Пас, аз ин андешаҳо бармеояд, ки дар забони ғазали асрҳои XII-XIV як гурӯҳ вожаҳо, инъикос ёфтаанд, ки онҳо дар масири таърих ба ҳайси вожаҳои фаъол аз

ҷониби шоирон мавриди истифода қарор гирифта, барои ифодаи мафҳуми ҳодисаҳои гуногун хидмат намудаанд. Ҳамзамон, ин гурӯҳ вожаҳо ғайр аз ифодаи маънои аслии худ тобиши маъноии дигар касб намуда, дар маънои маҷозӣ барои ифодаи муассиру образноки мафҳумҳо ва воқеаву ҳодисаҳо хидмат намудаанд. Агар ба раванди густариши вожаҳои ғайри забони ғазали ин марҳила назар кунем, дармеебем, ки истифода ва истеъмоли семантикии онҳо яқинан нест. Яъне, дар марҳилаи аввал вожаҳо бештар ба маънои аслии омада, дар марҳилаҳои минбаъда тобишҳои маъноии онҳо нисбатан густурдатар мегардад. Дар ин замина вожаи «гул»-ро метавон ба ҳайси яке аз вожаҳои ғайри забони ғазал мавриди таҳлил қарор дод ва доираи семантикии онро дар муносибату иртиботи ҷамъиятӣ бо дигар вожаҳо муайян намуд.

Дар забони осори манзум калимаҳои ифодагари гулу гиёҳ мавқеи хосса дошта, ба шоирон имконият медиҳанд, дар баробари тасвири зебоии табиат ва илҳом гирифтани аз ин зебоӣ вожаҳои мазкурро барои ифодаи вазъи ҳолатҳои гуногуни иҷтимоӣ раванӣ мавриди қарор диҳанд. Бояд таъкид дод, ки ин гурӯҳ вожаҳо барои ифодаҳои образноку муассир ва тасвирҳои ҷолибу риояи таносуби сухан дар забони шеър мусоидат менамоянд. Масалан:

Хуш омад **гул** в-аз он хуштар набошад,
Ки дар дастат ба ҷуз соғар набошад [7, 108].

Гул бе руҳи ёр хуш набошад,
Бе бода **бахор** хуш набошад [7, 109].

Моро гуле аз рӯи ту чидан нагузоранд,
Чидан ҷӣ ҳаёлет, ки дидан нагузоранд [6, 170].

То ҳавои гули рухсори ту дорад Хочу,
Ҳар шаб аз булбули дилсӯхта шабхезтар аст [Хочу, 191].

Вожаи «гул» ҳамчун мафҳуми умумӣ дар забони осори манзум яке аз ғайри забони вожаҳо махсус шуда, дар ифодаи маъноҳои аслии маҷозии ҷаззоб, сохтани калимаи ибораҳои муассир нақши муҳим дорад. Тавре ки дар абёти боло мушоҳида мекунем, ин вожа дар робита бо дигар вожаҳои таркиби байтҳои зикршуда дар майдони семантикӣ, барои ифодаи маъноҳои ҷолибе омадааст. Яъне, дар байти аввалу дуюм он агар аз омадани ғайри забони баҳор мужда диҳад, дар байти сеюм ба маънои маҷозӣ омадааст ё ба ибораи дигар «гул аз рӯи касе чидан» маънои бӯса қарданро ифода менамояд. Дар байти Хочуи Қирмонӣ вожаи гул дар таркиби ибораи **ҳавои гули рухсори касе доштан** маънои орзую ҳаваси дидани рӯи маҳбубаро ифода қардаст ва дар ин маврид бо вожаи булбул он дар таносуб аст.

Аз ҷониби шоирон анвои гулҳои гуногун низ дар шеър мавриди истифода қарор дода шудааст. Онҳо зимни тасвири ашёи хусусиятҳои зоҳирию шаклӣ ва рангу бӯи гулҳои гуногунро ба инобат гирифта, тибқи талаботи қавоиди шеър барои риояи таносуби сухан вожаҳоро тавре қарбаст намудаанд, ки ҳам маъно ва ҳам мафҳум ба забони шеър оҳангнокӣ ва муассирии бештаре бахшидаанд.

Ба андешаи Хочуи Қирмонӣ дар байти зер, вақте ки наққоши азал (Худованд) нақши инсонро омода мекард, аз қилкаш як нуқтае бар гул низ ҷакидааст. Яъне, дар ин маврид шоир ҳам зебоӣ, нозуқӣ ва хушбӯии инсонро ҳамчун бузургтарин офариниши Худованд тасвир намудааст, ки як нуқтаи ин офариниши бузург ба гул низ ҷакидааст:

Чу наққоши азал нақши ту мебастан,
Зи қилкаш нуқтае бар **гул** ҷакидааст [Хочу, 216].

Баъзан вожаи «гул» бо тобишҳои маъноии худ ва хусусиятҳои семантикӣ, ки дар забон дорад, дар як ғазал вожаи қалидӣ махсус мешавад, зеро тамои вожаҳои дигар дар доираи майдони семантикӣ ва таносуби сухан ба ин вожа марбут мегарданд. Масалан:

Рафтаи ба **боғ** то ки **бичинам** саҳар **гуле**,
Омад ба ғӯш ногаҳам овози **булбуле**.
Мискин чу ман ба **ишқи** **гуле** гашта мубтало,
В-андар **ҷаман** фиканда зи фарёд гулгуле.
Ман гаштаи андар он **ҷаману боғ** дам ба дам,
Мекардам андар он **гулу булбул** тааммуле.
Гул ёри **хуш** гаштаву **булбул** қарини ишқ,
Онро тафаззуле неву инро табодуле...
Бас **гул шукуфта** мешавад ин **боғро**, вале

Кас бе ҷафои **хор** начидаст аз **ӯ гуле**.
Ҳофиз мадор умеди фараҷ аз мадори чарх,
Дорад ҳазор айбу надорад тафаззуле [7, 313].

Дар ғазали мазкур вожаҳо таъбирҳои **боғ, чидан, булбул, ишқи гул, чаману боғ, гулу булбул, хусн, шукуфта, хор** вожаҳоеанд, ки асосу бунёди онро ташкил додаанд ва бо тобишҳои маъноии худ муассирии ин ғазалро қавӣ гардониданд.

Дар аксари маврид дар забони ғазалиёт шоирон вожаи «гул»-ро ба маъшуқа ташбеҳ додаанд. Яъне, ин мафҳум дар забони осори манзум бештар образи маъшуқаро ифода мекунад, ки дар ин маврид пеш аз ҳама, ҷанбаҳои муҳими хусусиятҳои зоҳирию ботинии ин мафҳум ба инобат гирифта шудаанд. Яъне, «гул» мафҳумест, ки хеле нозук аст, бо симои зоҳириаш дидадаро буда, писанди ҳамагон аст ва ҳама меҳоянд, ки аз тамошои он лаззате баранд, зеро он мавсимӣ буда, баъд аз ҷанде ҳазон мегардад ва бинобар ин, парвариши нозуконаро тақозо менамояд ва он бо бӯии форамаш машомро муаттар месозад. Маҳз чунин хусусиятҳои ин мафҳум боиси он гардидааст, он ҳам аз нигоҳи лингвистӣ (ифодаи маъно, калимасозӣ, ибораорӣ) ва ҳам аз дидгоҳи адабии зебоишиносии суҳан дар осори бадеи мавқеи хосса пайдо кунад. Масалан:

Бод **бӯии гули** рӯяш ба **гулистон** овард,
Оби **гулзор** бишуд, равнақи аттор бирафт [9, 403].
Бӯии гул овард **насими сабо**,
Булбули бедил наншинад ҳамӯш [9, 485].
Рақиб ангушт меҳояд, ки Саъдӣ ҷашм бар ҳам нех,
Матарс, эй **боғбон**, аз **гул**, ки мебинам, **намечинам** [9, 522].
Ҷое, ки **арӯсони чаман** ҷилва намоянд,
Гулро ҷӣ маҳал, ҷунки **гулистони** ман он ҷост [Ҳочу, 201].

Агар дар байтҳои боло Камоли Хучандӣ вожаи «гул» - ро дар таркиби «таъбири гуле аз рӯии касе чидан» ба маъноӣ бӯса кардан оварда бошад, дар байти ғавқ Саъдии Шерозӣ таъбири «гул начиндан»-ро барои ифодаи маъноӣ нигоҳ накардан овардааст. Вале дар маҷмӯъ, ҳар ду таъбир аз ҷиҳати ифодаи маъно ба ҳам қаробати наздике доранд. Шоир бо овардани вожаи «гул» ва вожаҳои ҳаммаъноӣ он дар майдони семантикӣ (рақиб-боғбон, дидан, начиндан) ишора бар он мекунад, ки эй рақиб (боғбон) матарс, ки ман ин «гул» (яъне маъшуқа)-ро танҳо нигоҳ мекунам ва аз зебоии ӯ рӯҳ мегирам ва ўро намечинам, яъне зиёне бар он намерасонам.

Баъзан шоирон зебоию қашангии маъшуқаи хешро аз зебоии гул болотар доништаанд:

Гули рухсори ту ҷун **даста** бастанд,
Баҳору боғ дар мотам ништастанд [5, 831].
Гул бар **рухи зебои** ту то лутфи арақ дид,
Дар оташи шавқ аз ғами дил **ғарки гулоб** аст [7, 21].

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки вожаи «гул» ба ҳайси вожаи ғавқ дар бунёди як қатор воҳиди фразеологӣ низ нақши муҳимме дорад, масалан, «гули касе шукуфтан» ифодаи ба мақсаду ният расиданро дорад:

Саъдӣ, **гулат шукуфт**, ҳамоно ки субҳдам,
Фарёди булбулони саҳарҳез мекунӣ [9, 610].

Шукуфтани гулро Саъдии Шерозӣ бо ибораи фразеологии «дахон боз кардан» ифода кардааст:

Гул низ дар он ҳафта **дахан боз намекард**,
В-имрӯз **насими саҳараш парда даридаст** [5, 374].

Анварӣ дар ғазале вожаи «гул»-ро бо вожаи «ишқ» оварда, ибораи фразеологии «аз касе ё чизе даст шустан»-ро дар қолаби «аз гули ишқ пой шустан» оварда, маъноӣ ҷолиберо баён кардааст:

Анварӣ пой нахоҳад зи **гули ишқи** ту шуст,
Гар ту 3-ӯ **даст бишӯйӣ**, ҷӣ кунам, **даст бишӯй** [5, 943].

Дар баробари ин, ҳелҳои гуногуни мафҳуми «гул» низ бо хусусиятҳои зоҳирию ботинии худ дар забони ғазал мавқеи хосса дошта, барои ифодаи маъно ва образҳои мухталиф мавриди истифода қарор мегиранд.

Масалан, дар байтҳои зерин бунафша, ки яке аз анвои гул аст, аз рӯии хусусиятҳои зоҳирии худ бо вожаи зулф дар таносуби маъноӣ омадааст:

Бунафша дӯш ба **гул** гуфту хуш нишоне дод,
Ки **тоби** ман ба ҷаҳон **турраи** фалонӣ дод [7, 86].

Ҳофизи Шерозӣ дар байти зерин чанд аломати гули бунафшаро бо вожаи зулф дар муқоиса ва таносуб овардааст:

Зи **бунафша** тоб дорам, ки зи **зулфи** ӯ занад дам,
Ту **сиёҳи камбаҳо** бин, ки чӣ дар димоғ дорад [7, 87].

Бунафша аз рӯи шакли зоҳириаш ба зулф хеле монанд аст ва он гули хушбӯй аст. Яъне, шоир аз шакли бӯи гули бунафша дар иттибоб аст, ки он зоҳиран ба зулфи маъшуқа шабеҳ аст ва зулф низ (сиёҳи камбаҳо) дар навбати худ мисли гули бунафша бӯи форамеро ба димоғи ӯ меорад.

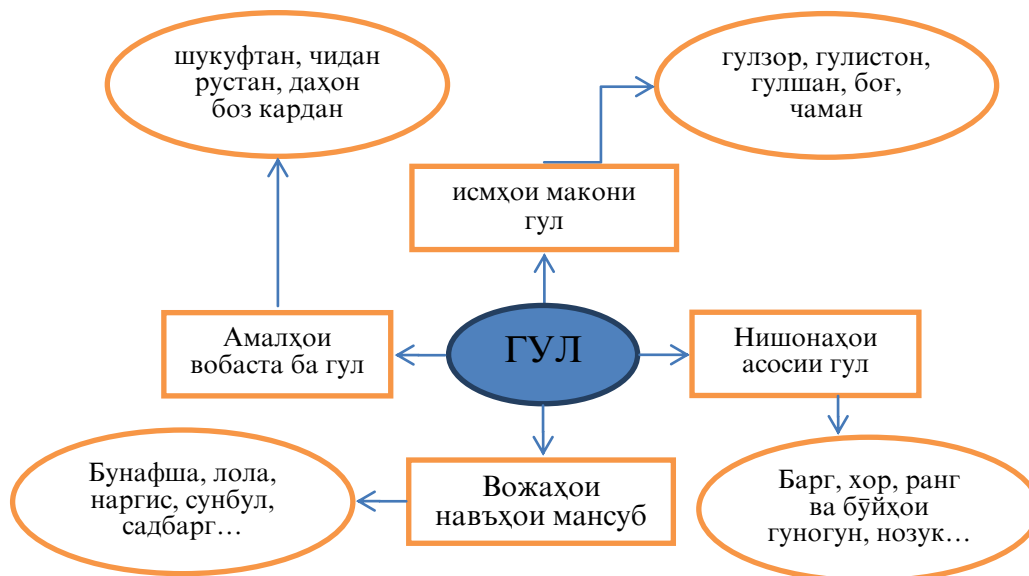
Гули наргис (наргис номи гиёҳи пиёзбехи хурду нозук, ки гулҳои хушбӯи сафед ё зард дорад - ФЗТ, 833) дар забони ғазал бештар барои ифодаи чашм меояд, ки дар ин маврид вожаи мазкур ҷанбаи сермаъноӣ маҷозӣ касб менамояд.

Ҳар кучо он шоҳи **наргис** бишқуфад,
Гулрухонаш дида наргисдон кунанд [7, 132].
Наргиси масти навозишкунӣ мардумдораш,
Хуни ошиқ ба қадаҳ ғар бихӯрад, нӯшаш бод [7, 81].
Сад шаб ба таманнои висоли ту чу **наргис**
Бе **наргиси** бемори ту бедор тавон буд [5, 843].
Мезанадам **наргис** чашмак, ҳамӯш,
Хутбаи мургони ҷаман гӯш дор [8, 461].

Наргис ва сунбул:

Дилбаро, **сунбули ҳиндуӣ** ту дар тоб ҷарост?
3-ин сифат **наргиси сероби** ту беҳоб ҷарост? [Ҳочу, 190].
Бар канори лолазори ораш боди сабо
Сунбули серобро дар печу тоб андохтаст [Ҳочу].

Ҳамин тарик, мафҳуми «гул» ва вожаҳои ифодагари онро, ки дар байтҳои боло зикр шудаанд, дар доираи майдони семантикӣ ба таври зер метавон тасвир кард:

Аз тасвири ин нақша бармеояд, ки аксари вожаҳоеро, ки дар забон доираи истеъмоли ғазал доранд, метавон дар доираи майдони семантикӣ мавриди паҷӯҳиш қарор дод ва хусусиятҳои маъноӣ онҳоро дар ҳамин доира муайян кард.

Дар баробари ин, гиёҳҳо низ дар забони осори манзум мавриди истифодаи васеъ қарор гирифтаанд. Мафҳуми гиёҳ нисбат ба мафҳуми гул бо баъзе хусусиятҳои фарқ мекунад. Яъне, агар мафҳуми гул дар забони шеър бештар ҷанбаи сувариро ифода намояд, мафҳуми гиёҳ (алаф, набототи ғайриҷӯбӣ - ФЗТ, 262) дар баробари ин хусусиятҳо, ҷанбаи шифобахшию доруворӣ будан ва истеъмол шуданро ифода менамояд. Масалан, дар байтҳои зер ин хусусият чунин ифода ёфтааст:

Бас кун, эй дӯст, ки санбӯса чу бисёр хӯрӣ,
Ки зи санбӯса туро бӯи **гиё** меояд [8, 329].
Боварам кун, к-аз нахустин тухми Одам то кунун,
Аз замини мардумӣ **мардумгиё** барнахост [Ҳочу, 321].

Мардумгӣҳ дар луғат ба маънои меҳргӣҳ (жен-шен) омадааст [3, 642].

Хулоса, вожаи «гул» дар забони ғазал доираи васеи истеъмол дошта, бо хусусиятҳои семантикии худ тавонистааст, ки дар ифодаи маъноҳои нотақрори аслию маҷозӣ, муассир ва тасвири манзараю ҳолатҳои гуногуни қаҳрамони лирикӣ нақши боризе дошта, баъди ифодаи образҳои гуногун хидмат намудааст. Яъне, ҳар як вожаи ғазал дар забони осори бадеӣ вазифаи муҳимми маънофарӣ ва зебоишиносии суҳанро дорад. Ба андешаи Сиритса Г.С. «Функционирование лексики в художественном тексте подчинено конкретным идейно-художественным задачам. В художественном тексте образуются новые семантические отношения между словами» [2, 2014, 90].

Дар ин замина метавон вожаҳои зиёдеро чун **булбул, чашм, зулф, рӯй, чехра, бода, ишк, ошиқ, машук, соқӣ, ринд, суфӣ, зоҳид** ва монанди онҳоро бо тобишҳои маъноӣ образнокӣшон ба ҳайси вожаҳои ғазал дар забони ғазал мавриди паҷуҳиш қарор дод ва доираи дараҷаи истифодаи истеъмоли онҳоро дар доираи майдони семантикӣ муайян кард.

АДАБИЁТ

1. Саид Муҳаммади Ростгӯ. Хунари суҳанорӣ / Саид Муҳаммади Ростгӯ. – Техрон: Созмони мутолиа ва тадвини кутуби улуми исломӣ, 1372.- 349 с.
2. Сырица Г.С. Филологический анализ художественного текста / Г.С. Сырица. – М.: ФЛИНТА: Наука, 2014.-344 с.
3. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М.: Советская энциклопедия, 1969.- Ҷ 1. 950 с.
4. Хусрави Фаршедвард. Дар бораи адабиёт ва нақди адабӣ / Хусрави Фаршедвард. - Техрон: Амири Кабир, 1378.-371 с.
5. Девони Анварӣ.- Техрон, Ширкати интишороти илмию фарҳангӣ, 1376.-1172 с.
6. Девони Камоли Хучандӣ. Созмони чоп ва интишороти Вазорати фарҳанг ва иршоди исломӣ. – Техрон, 1375.- 480 с.
7. Девони Ҳофиз. - Техрон: Ширкати интишороти эҳёи китоб, 1384.- 400 с.
8. Мавлоно Ҷалолиддин Муҳаммад (машҳур ба Мавлавӣ). - Куллии девони Шамс / Мавлоно Ҷалолиддин Муҳаммад. - Техрон: Маҳорат 1374.- Ҷ 1-748 с.
9. Куллии Саъдӣ тасхех ва вироиши Қозими Мутлақ.-Қум: Интишороти Асва, 1385.- 896 с.
10. Шайх Фаҳриддин Иброҳими Ҳамадонӣ (мутахаллис ба Ироқӣ). Куллии девон / Шайх Фаҳриддин Иброҳими Ҳамадонӣ. – Техрон: Созмони интишороти Ҷовидон, 1367.- 447 с.
11. Ҳоконии Шарвонӣ. Девон / Ҳоконии Шарвонӣ; ба эҳтимоми Ҷаҳонгир Мансур ва бо муқаддимаи устод Бадеъуззамон Фурӯзонфар. - Техрон: Нигоҳ, 1375. - 862 с.

АКТИВНЫЕ СЛОВА В ЯЗЫКЕ ПОЭЗИИ

(на основе анализа слова «цветок»)

Активные слова в языке поэзии имеют особое место и означают семантическую основу и различные оттенки значения. В языке поэзии поэтов XII-XIV вв. использована группа слов, которые составляли лексико-семантическую основу и содействовали экспрессивному выражению и построению различных образов. Слово «гул» («цветок») своими внешними и внутренними свойствами считается ключевым и активным для языка поэзии и представляет поэтам возможность выражать свои мысли воздействием и привлекательным образом.

Ключевые слова: слова, активные слова, язык газели, семантика, семантическое поле, цветок, свойство цветка, лексические значения, отношение и соотношение слов, экспрессивность, образность.

ACTIVE WORDS IN THE LANGUAGE OF POETRY

(based on the analysis of the words "flower")

Active words in the language of poetry have a special place and means of semantic-based and various shades of meaning. In the language of poetry poets XII-XIV centuries used a group of words that comprised the lexical-semantic framework and facilitated expressive expression and construction of different images. The word "Gul" ("flower") for its internal and external properties and is considered a key active for the language of poetry and poets is an opportunity to Express their mysli acting and attractive way.

Key words: word, active word, the language of the ghazal, semantics, semantic field, flower, property, flower, lexical meaning, the attitude and relation of words, expressiveness, imager.

Сведения об авторе: *М. Саломов* – докторант Таджикского национального университета

РЕАЛИЯҲО ҲАМЧУН ЯКЕ АЗ ГУРҶҲҲОИ БАҶАСТАТАРИНИ ВОҲИДҲОИ ЛЕКСИКИИ БЕМОДИЛ ВА ХУСУСИЯТИ ТАРҶУМАИ ОНҲО АЗ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ БА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Ф.М. Турсунов

Донишгоҳи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С.Улуғзода

Дар раванди тарҷума мушкилиҳое ба миён меоянд, ки ҳалли онҳо таваҷҷуҳи бештари тарҷумонро тақозо мекунад. Чунин мушкилоти тарҷума, алалхусус ҳангоми тарҷумаи воҳидҳои лексикии бемуодил, яъне воҳидҳои луғавии забони А, ки дар забони Б эквивалент, ё худ баробарҳои бевоситаи луғавии худро надоранд, ба вучуд меоянд ва ҳалли масъалаи тарҷумаи онҳо бо роҳҳои анъанавӣ имконпазир намегардад. Воҳидҳои лексикии бемуодил гурӯҳҳои зиёди калимаҳоро дар бар мегиранд, аз ҷумла истилоҳот, неологизмҳо, калимаҳои мураккаб, ихтисораҳо, калимаҳои тақлиди овоз, нидо, исмҳои хос, реалияҳо ва ғайра. Дар ин радиф “реалияҳо гурӯҳи маъмултарин ва сершумортарини воҳидҳои лексикии бемуодилро ташкил медиҳанд” [1, 156]. Реалияҳо воқеан ҳам бо хусусияти фарҳангӣ, ҷуғрофӣ ва таърихӣ кишвари соҳиби забон алоқаи зич дошта, барои тарҷумонҳо мушкилиҳои ҷиддӣ ба миён мегузоранд. Дар тарҷумашиносӣ як қатор роҳу равишҳои махсус мавҷуданд, ки ба ҳалли масъалаи тарҷумаи реалияҳо аз як забон ба забони дигар равона карда шудаанд. Тарҷумони хуб бояд аз ин нозуқиҳои тарҷума огоҳ бошад [2, 3].

Дар мақолаи мазкур мо реалияҳои забони англисиро дар ҷорҷӯбаи воҳидҳои лексикии бемуодил баррасӣ намуда, тарҷумаи онҳоро ба забони тоҷикӣ дар асоси асарҳои бадеӣ таҳлил менамоем. Бояд гуфт, ки реалияҳои забони англисӣ, ки яке аз забонҳои серистифодатарини дунё ба шумор меравад, ифодакунандаи паҳлуҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ, фарҳангӣ, иқтисодӣ, сиёсии мардуми англисзабон, қабл аз ҳама, Англия ва Амрико, мебошанд. Барои баррасии нозуқиҳои тарҷумаи онҳо мисолҳо дар мақола аз рӯйи усулҳои тарҷума ба гурӯҳҳо тақсим карда шудаанд.

Транскрипсия ва транслитератсия. Ин равиш дар тарҷумаи реалияҳо хеле серистеъмол аст ва калимаҳоро аз рӯйи шакли фонетикӣ (овоз) ва графикӣ (ҳарф) аз як забон ба забони дигар мегузаронад. Ҳангоми истифода аз ин равиш муҳим он аст, ки калимаи бегона бо ягон роҳ—ё дар поварақ ва ё дар дохили матн маънидод карда шавад, зеро бо танҳо иваз кардани овоз ва ҳарфҳои калима маънои он равшан намегардад [3, 83].

Мисолҳоро таҳлил мекунем:

*As to your practice, if a gentleman walks into my rooms smelling of **iodoform**, with a black mark of nitrate of silver upon his right forefinger, and a bulge on the side of his top – hat to show where he has secreted his **stethoscope**,... [4, 5-6].*

- Дар хусуси ба табобати шахсӣ шурӯъ карданатон, - агар ба хонаи ман шахсе ворид гардад, ки ба вай бўйи **йодоформ** нишастааст, агар дар ангушти шаҳодати дасти ростии ӯ аз кислотаи азот доғи сиеҳ бошад ва дар цилиндраш гуррии буда, ҷойи **стетоскоп**русткардаашро нишон диҳад... [5, 55].

Калима-реалияҳои **iodoform** ва **stethoscope** дар мисоли якум ба тарзи транскрипсия тарҷума шудааст. Қайд кардан бамаврид аст, ки ҳангоми кӯчонидани калимаҳои хосси англисии мазкур ба забони тоҷикӣ тарзи навишт ва талаффузи тоҷикӣ бояд риоя шавад ва аз мисоли мазкур бармеояд, ки кор ҳамин тавр ҳам сурат гирифтааст: калимаи **iodoform** аз ду реша иборат аст – *iod* ва *form*. Решаи аввал аз калимаи *iodine* баромада, дар забони тоҷикӣ ба шакли *йод* маъмул аст. Ҷузъи дуюми ин калима аз шакли *form*—аст, вале дар матн ин истилоҳ яклухт, ҳамчун калимаи мураккаб омадааст ва баргардондани он ба забони тоҷикӣ дар шакли *йодоформ*, ки

пайвасти кимёвии ширинбӯе мебошад, мувофиқ аст. Ҳарчанд транскрипсияи ин калима дар забони англисӣ ба шакли [лг'əʊdə(ʊ)fə:m] (айоудофом) мебошад, нигоҳ доштани ин тарзи талаффуз ба хилофи қоида ва тарзи истифодаи забони тоҷикӣ мебуд. Тарзи кӯчонидани калимаи **stethoscope** низ ҷолиб аст. Транскрипсия, ё худ тарзи талаффузи ин дар забони англисӣ чунин аст: ['steθəskəʊp]. Ҳангоми гузариш ба забони тоҷикӣ овози хосси забони англисӣ [θ] дар таркиби калима бо овози [т] дар забони тоҷикӣ иваз шудааст, ки ин бори дигар гуфтаҳои болоро оид ба риояи қоидаҳои фонетикии забони тарҷума, на забони матнӣ асл, ҳангоми транскрипсия ва транслитератсия шудани калимаҳо собит месозад.

Тарҷумаи калимаҳо-реалияҳои зерини ифодакунандаи маводи ҳуҷра ва ченаки масоҳат низ транскрипсия шудаанд:

1. 'Leah, make a little hot **negus** and cut a **sandwich** or two [6, 100].

Ли, зудтар **гроги** гарм ва якчанд **сандвич** омода созед [7, 93].

2. ' Fifty **miles**' [6, 43]. - Панҷоҳ **мил** роҳ [7, 39].

3. Miss Smith put into my hands a border of muslin two **yards** long, together with needle.....[6, 55].

-...духтархонум Смит порчае докаро ба дарозии ду **ярд** ҳамроҳи сӯзану ангуштвона дод..... [7, 51].

Дар мисоли якум истифодаи ду реалия ба назар мерасад-**negus** ва **sandwich**. Калимаи **negus** машрубест, ки аз оби ҷӯш, қанд, арақ ё ром тайёр мекунанд. Ин калимаи хосси забони англисӣ ба забони тоҷикӣ ба шакли *гроз* гузаштааст, ки он муроди русии он калима мебошад. Тарҷумон ин реалия ба хонандаи забони тарҷума ношиносро пурра маънидод накарда, танҳо “-гроз-навъи нӯшокӣ” эзоҳ додааст, ки хонанда чӣ хел будани нӯшокиро бояд ҳудаш пай барад. Ҳолатҳое мавҷуданд, ки баъзе калима ва мафҳумҳои хосси забони англисӣ, ки ба хонандаи тоҷик нофаҳмоянд, муфасссалтар бояд шарҳ дода шаванд. Калимаи **negus** аз ҳамин гуна калимаҳост. Ҳамзамон, калимаҳое ҳастанд, ки бо вучуди барои забони тоҷикӣ бегона будан, маъруфанд ва барои фаҳмидани онҳо хонандаи тоҷик мушкилӣ намекашад. Бидуни шарҳу эзоҳ истифода шудани калимаи *сандвич* аз ин далолат мекунад.

Ҳамчунин, ҳангоми маънидод кардани калимаҳои *мил* ва *ярд*, ки дар мисолҳои дуюм ва сеюм омадаанд ва ифодакунандаи масоҳатанд, дар матн мушкилии хоссе пеш намеояд, зеро хонандаи тоҷик ин калимаҳоро бори аввал намебинад. Ба ҳар ҳол, додани эзоҳи кӯтоҳ дар ин ҷо низ аз манфиат ҳолӣ нест.

Чунон ки дар боло зикр гардид, шарҳу эзоҳ додани калима дар поварақ ё дохили матн ҳангоми истифодаи транскрипсия хеле муҳим аст. Мисолҳои ин гурӯҳ бисёранд. Шарҳу эзоҳот дар рӯйхати махсус ё ин ки дар луғатномаҳои мухтасар, дар саҳифаҳои охири китобҳо ё дар охири ҳар як боби асарҳо оварда мешаванд. Дар баъзе ҳолатҳо реалияи барои хонанда ношинос дар ҳуди ҳамон саҳифа маънидод карда мешавад, ки ин, албатта, назар ба нигоҳ кардан ба саҳифаҳои охири китоб роҳаттар аст [3, 81].

Масалан: “ Yes. We had occasion some months ago to strengthen our resources, and borrowed, for that purpose, 30,000 **napoleons** from the Bank of France...” [4, 50]. - Ҳа. Якчанд моҳ пеш аз ин ба мо пули зиёдатӣ лозим шуда монд ва мо аз банки Франция сӣ ҳазор **наполеондор** қарз гирифтем [5, 22].

Реалияи ин мисолро тарҷумон дар поварақи саҳифаи хониш додааст, ки **napoleons**-ин намуди пули фаронсавӣ мебошад, ки ба шарафи сарлашқари Фаронса Наполеон ном гузошта шудааст.

Калка. Усули тарҷумае мебошад, ки баъд аз усули тарҷумаи транскрипсия серистифода аст. Ҳангоми истифода аз *калка* реалия ба таври ҳарф ба ҳарф тарҷума

карда мешавад ва маънои семантикии худро гум намекунад, вале, мутаассифона, обуранги миллии асари бадеи коста мегардад [3, 85].

Мисол:

1. “I won’t insult your intelligence by telling you how I read that, especially as, rather against the strict rules of your order, you use an **arc – and – compass** breastpin [4, 31]. - Франкмасон буданатонро пай бурдан кори душвор не, зеро шумо, бар хилофи устави сахти ҷамъияти шумо, запонкаи расмаи **камону доира** доред [5, 5].

2. You ought to be aware, Miss, that you are under obligations to Mrs. Reed: she keeps you; if she were to turn you off, you would have to go to the **poor – house** [6, 13]. - Шумо бояд бифаҳмед, ки чӣ андоза дар назди хонум Рид мебоист сипосгузор бошед; охир, ӯ шуморо меҳӯронад; агар аз ин ҷо биронадатон, маҷбуред, ки ба **фақирхона** равед [7, 11].

Агар маъноҳои наздиктарини калимаҳои **arc** ва **compass**-ро дар луғатҳои дузабона дарёфт кунем, истифодаи **камону доира** дар ин маврид мувофиқ аст.

Яке аз хусусияти фарқкунандаи забони англисӣ ин мавҷудияти калимаҳои мураккаб дар он аст, ин гурӯҳи калимаҳо ҳам дар якҷоягӣ ва бо дефис навишта мешаванд. Чун ин гуна калимаҳо аз рӯйи зарурат ҳангоми истифодаи забон аз ҷониби соҳибзабонон сохта мешаванд, дар аксари мавридҳо дар забонҳои дигар ҳамто надоранд ва барои тарҷума низ мушкилӣ эҷод мекунанд. Калкаи калимаи **poor-house** ба забони тоҷикӣ дар шакли **фақирхона** хуб баромадааст ва аз матн барои хонанда як андоза мафҳум аст.

Баъзе аз реалияҳои забони англисӣ, ки бо усули **калка** тарҷума мешаванд, дар забони тоҷикӣ метавонанд бо гузашти вақт ҳамчун калимаҳои иқтибосӣ мавриди истифода қарор гиранд.

Гузариши реалия аз забони сеюм ба забони матни асл ва тарҷумани он. Тарҷумон дар рафти кор бо ҳолатҳои дучор мегардад, ки ба матни асл реалияи тамоман бегона аз забони 3-юм ворид мешавад. Дар мисолҳои мо низ чунин ҳолатҳо ба мушоҳида расиданд. Ин гуна реалияҳо дар вақти тарҷума фикрронӣ ва мулоҳизаи зиёдеро талаб мекунанд, ки барои тарҷумон мушкилиҳо пеш меоварад ва дар баъзе мавридҳо тарҷумани онҳо аз имкон берун мешавад [3, 86].

Мисолҳоро дида мебароем: 1. “**Nous verrons,**” answered Holmes, calmly [4, 95]. - **Инашро мебинем,** - оромона ҷавоб дод Холмс [5, 56].

Дар мисоли якум реалияи бегона ба забони англисӣ аз забони фаронсавӣ омадааст ва дар ноҳунак бо ҳарфҳои аслии дода шудааст. Ин реалияи бегона дар забони тарҷума аз рӯйи контекст маънидод карда шудааст.

Мисолҳои дигар: 2. Assuming an attitude, she began ‘**La Ligue des Rats; fable de La Fontaine**’ [6, 107]. - Ӯ ба худ қиёфаи ҷиддӣ пазируфта, хондани масали Лафонтен «**Иттиҳоди Калламушон**»-ро оғоз ниҳод [7, 99].

Агар ин мисолро бодикҷат аз назар гузаронем, реалияи бегонаи фаронсавӣ пурра тарҷума нашудааст. Тарҷумон танҳо як қисми онро **-La Ligue des Rats-** ба забони тоҷикӣ ҳамчун «Иттиҳоди Калламушон» аз рӯйи мазмуни матн тарҷума кардаасту халос. Қисми дигараш **fable de La Fontaine-** умуман тарҷума нашудааст. Ин ҳолат ҳам роиҷ аст, зеро тарҷумон ҳақ дорад дар рафти кор аз рӯйи зарурат оид ба илова ва ё ихтисор кардани ин ё он унсури матни асл тасмим гирад. Гузашта аз ин, бо ихтисор шудани ин ибораи забони сеюм ҳусни умумии тарҷумани матн коста намегардад.

3. Here she comes, with her “**bonne,**” as she calls her nurse’ [6, 105]. - Ана духтарак худааш ҳамроҳи **bonne** меояд, вай дояшро ин тавр ном мебарад [7, 97].

Дар мисоли сеюм реалияи “**bonne**” дар забони асл дар ноҳунак омада шудааст, вале дар забони тарҷума не. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки реалия дар забони асл

бегона аст. Он дар забони тарҷума низ бо ҳарфҳои лотинӣ нигоҳ дошта шудааст ва эзоҳ дар матни тарҷума чунин аст: **Vonne**– доя, парастор (фаронсавӣ).

Дар аксари мавридҳо реалияҳои бегонаи забони асл бе тарҷума бо ҳарфҳои курсив ё ин ки бо ҳарфҳои ҳамон реалияи бегона ба забони тарҷумашаванда мегузаранд. Ин ҳолат ғайриоддӣ нест, зеро адабиёти бадеӣ воқеаҳои зиндагири инъикос мекунад ва ҳаёти мардуми гуногун, алалхусус халқҳои аз назар фарҳанг, иқтисод, ҷуғрофия ва ғайра ба ҳам наздик, бо ҳам робитаҳои зич доранд ва аз баъзе ифода ва ибораҳои забони ҳамдигар бохабаранд.

Тарҷума тавассути забони миёнчӣ. Бояд таъкид дод, ки аксарияти асарҳои бадеӣ, ки аз адабиёти Ғарб, аз ҷумла аз адабиёти англисзабон дар даврони Иттиҳоди Шӯравӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума шудаанд, бевосита аз матни аслии анҷом нашуда, тарҷумонҳои он давра аз матнҳои русӣ ба таври васеъ истифода бурдаанд. Асарҳои мавриди таҳлили мо низ, истисно нестанд ва дар байни мисолҳо калимаҳои вомехӯранд, ки тарҷумонҳо ба матни русии асарҳо таъкид карда, калимаҳоро аз рӯйи қоидаҳои русӣ навиштаанд. Албатта, ин ҳатогии тарҷумонҳо нест, чунки дар вақти фаъолияти тарҷумон Иттиҳоди Шӯравӣ ҳукмрон буд ва ин гуна калимаҳо ҳамчун калимаҳои минтақавӣ дар байни 15 давлат маъруф буданд. Аз ин лиҳоз, тарҷумон фаҳмиши хонандаро ба ҳисоб гирифта, як қатор реалияҳоро аз матни русӣ бе таъйирот, бо тарзи навишти русӣ, ба матни тарҷумаи тоҷикӣ ворид кардааст.

Мисол: *Afrayed top – hat and a faded brown overcoat with a wrinkled velvet collar lay upon a chair beside him* [4,31]. -**Силиндри** кӯҳна ва палтои бури рангпаридани вай бо гиребони баҳмалини чин – чин ба рӯйи курсӣ партофта шуда буданд [5, 5].

Чунон ки қайд кардем, дар замоне, ки тарҷумонҳо ин асарҳоро тарҷума карда буданд, забони русӣ нақши дигар дошт, барои ҳамин маънои калимаи **цилиндр** ба онҳо фаҳмо буд. Албатта, мутобиқи қоидаҳои имлои забони муосири тоҷикӣ ин калима тарзи навишти зеринро дорад: *цилиндр*. Дар замони Шӯравӣ ин калима ба талаботи замон ва шароити забонии он давра мувофиқ буд.

Гуфтан ҷоиш аст, ки роҳи равишҳои тарҷумаи калимаҳои хоси як забон, ба монанди реалияҳо, бо ин ду равиши мавриди таҳлил қароргирифта маҳдуд набуда, тарзу усулҳои дигар низ мавҷуданд [3]. Вале ҳангоми тарҷумаи “Ҳикояҳои Шерлок Холмс”-и Артур Конан Дойл ва “Ҷейн Эйр”-и Шарлотта Бронте аз транскрипсия/транслитератсия ва калка аз ҳама бештар истифода шудааст, ки ин дар амалияи тарҷума ҳолати маъмулист.

Хулоса, реалияҳо ҳамчун воҳидҳои лексикӣ бемуодил дар назария ва амалияи тарҷума мавқеи хос доранд ва аз тарҷумонҳо дониши хуби забон, фарҳанг ва таърихи мардуми матни асло тақозо мекунанд. Ҳамчунин ҳангоми тарҷумаи реалияҳо тарҷумон бояд малакаҳои хуби кор бо фарҳангҳои луғот, сарчашмаҳои иттилоотӣ ва ғайраро дошта бошад, зеро муваффақияти ӯ маҳз аз ҳалли дурусти тарҷумаи воҳидҳои забон ба мисли реалияҳо вобастагии калон дорад ва саҳлангорӣ дар ин ҷода ба мушкилиҳои ҷиддӣ ва ноқомиҳои касбӣ оварда мерасонад.

Таҳлили ҷанбаҳои дигари тарҷумаҳои пешин низ аҳамияти назариявӣ ва амалӣ дорад ва метавонад мавзӯи таҳқиқоти минбаъда бошад.

АДАБИЁТ

1. Иванов А.О. Безэквивалентная лексика: учебное пособие / А.О. Иванов. – СПб: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2006. – 192 с.
2. Камолиддинов Б. Тарҷумонӣ ва тарҷумаи бадеӣ (дастури ёрирасони таълим) / Б. Камолиддинов, Ф. Турсунов. – Душанбе: Матбуот, 2011. - 228 с.
3. Влахов С. И. Непере译имое в переводе. – Изд. 4 – е / С. И Влахов, С. П Флорин. – М.: Р. Валент, 2009. – 360 с.
4. Arthur Conan Doyle. Adventures of Sherlock Holmes. – USA: Paperback Book Club, 1994. - 307 pp.

5. Дойл Артур Конан. Ҳикояҳо дар бораи Шерлок Холмс (тарҷ. аз русӣ) / Дойл Артур Конан. – Душанбе: Ирфон, 1981. - 448 с.
6. Charlotte Bronte. Jane Eyre. – Oxford: University Press, 1993.
7. Шарлотта Бронте. Ҷейн Эйр / Шарлотта Бронте. - Душанбе, ТҶБ Истикбол, 2010.

РЕАЛИИ – САМЫЙ ОЧЕВИДНЫЙ СЛОЙ БЕЭКВИВАЛЕНТНОЙ ЛЕКСИКИ И ОСОБЕННОСТЬ ИХ ПЕРЕДАЧИ С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА ТАДЖИКСКИЙ

Статья посвящена анализу реалий как основного разряда безэквивалентной лексики и особенностям их перевода с английского языка на таджикский язык при переводе художественного текста.

Ключевые слова: безэквивалентная лексика, реалия, качество перевода, английский язык, таджикский язык.

CULTURE-SPECIFIC WORDS AS A BASIC GROUP OF NON-EQUIVALENT WORDS AND THEIR TRANSLATION FROM ENGLISH INTO TAJIKI

The article deals with the culture-specific words within the non-equivalent lexical units and ways of their translation from English into Tajiki based upon fiction texts.

Key words: non-equivalent words, culture-specific words, quality of translation, English language, Tajiki language.

Сведения об авторе: *Ф.М. Турсунов* – кандидат филологических наук, доцент, докторант Таджикского государственного института языков им. Сотима Улугзода. Телефон: (+992) 93-577-20-37

ВРЕМЕННЫЕ ФОРМЫ ГЛАГОЛЬНЫХ КОНСТРУКЦИЙ С МОДАЛЬНЫМ ГЛАГОЛОМ БОИСТАН В УСЛОВНО-СОСЛАГАТЕЛЬНОМ НАКЛОНЕНИИ И ЕГО СООТВЕТСТВИЯ С МОДАЛЬНЫМ ГЛАГОЛОМ MUST

Эрадж Исмоилзода

Таджикский национальный университет

Модальный глагол **боистан**, исторически подвергаясь изменениям, сохранил отдельные формы - *бояд* и *мебоист*, которые широко используются в таджикском литературном языке [3, 249]. В функциональном отношении модальный глагол **боистан** выступает в роли служебного глагола в глагольных конструкциях, а основное лексическое значение конструкции выражает основной глагол.

Синтаксически модальный глагол **боистан**, входя в состав сказуемого, образует сложное модальное сказуемое.

По своему семантическому значению он является многозначным глаголом, который выражает различные оттенки значения необходимости говорящего к совершению действия. Модальный глагол **боистан** в глагольных конструкциях не выступает как глагол модификатор, т.е. он не является показателем ни времени, ни действия, ни состояния. Грамматическим центром в конструкциях с модальным глаголом **боистан** является основной глагол, который употребляется в соответствующей форме в зависимости от времени, лица, числа и залога. Различные оттенки значения модального глагола **боистан** ассоциируются с грамматическими формами глаголов, сочетающихся с ним.

В английском языке из группы глаголов, имеющих модальное значение, которые выражают необходимость, первым следует назвать модальный глагол **must**, что является первым аналогом модального глагола **боистан**.

В функциональном отношении модальный глагол **must** так же является служебным, поскольку основное значение выражается основным глаголом, а он выражает лишь отношение необходимости к совершению действия основного глагола [5, 329-232]. В сочетаниях основной глагол располагается после модального глагола **must** в форме инфинитива без частицы **to**.

Модальные глаголы **боистан** и **must** по грамматическим формам ограничены, поэтому и являются дефектными.

Из значений, выражаемых модальными глаголами **боистан** и **must**, необходимость - их общее значение, но в разных условиях контекста могут усилиться и другие их оттенки, такие как долженствование, обязательность, неизбежность, предположение, запрет, совет.

Конструкции с модальным глаголом **боистан** в условно-сослагательном наклонении довольно часто употребляются в таджикской художественной литературе, охватывая широкий диапазон значений.

Модальный глагол сочетается с основным глаголом, который выступает в качестве определения временной формы глагольной конструкции. В данном наклонении конструкции с модальным глаголом **боистан** употребляются в двух формах времени: настояще-будущем и прошедшем.

Конструкции с модальным глаголом боистан в настояще-будущем времени

В настояще-будущем времени форма **бояд**, сочетается с аористом основного глагола. Данное сочетание употребляется для выражения следующих оттенков значения необходимости:

а) внутренняя осознанная необходимость – действие, которое еще не совершилось, но совершится субъективным мнением говорящего, т. е. говорящий утверждает, что процесс совершения или состояния является необходимостью.

Акнун барои мақола материал гундоиштанро бояд омӯзам [10, 179]. (*Now I must learn to gather materials for an article*).

Олимъон бояд корро ба даст гирад [8, 235]. (*Olimjon must head this work*).

В английском языке соответствие значению внутренней осознанной необходимости выражается конструкцией модального глагола **must** в сочетании с формой Indefinite Infinitive основного глагола. Например:

I am afraid I must go to the city [13, 177]. (*Метарсам, ки бояд ба шаҳр равам*).

No, I really must go now, thank you ... [11, 28]. (*Не, раҳмат, ман бояд ҳозир ба шаҳр равам ...*).

б) вынужденность совершения действия, обусловленная объективными причинами, когда говорящий вынужден совершить действия в силу каких-то обстоятельств, которые могут быть указаны или могут быть не указаны в предложении. Например:

Худамон бояд пеш аз ҳама муаллим тайёр кунем [8, 244]. (*First of all we must prepare teachers ourselves*).

Лекин аввал ман бояд домодро худам санъида бинам [8, 291]. (*But first I must check out my son-in-law myself*).

Конструкция модального глагола **must** в сочетании с формой Indefinite Infinitive основного глагола также выражает значение вынужденности совершения действия, обусловленной объективными причинами [1, 567].

I must see you at once [13, 5]. (*Ман туро бояд дарҳол бинам*).

I must do it today [12, 45]. (*Ман бояд имрӯз ин корро кунам*).

в) неизбежность совершения действия, обусловленная объективными причинами – действие еще не совершилось, но совершится независимо от желания говорящего в силу каких-то условий, которые могут быть указаны или не указаны в предложении. Например:

Хиромон ба ӯ бояд аз тарзи кори манокран ақаллан мухтасар нақл кунад [9, 244]. (*Khiromon must tell him about the work of crane even in a few words*).

Баъд бонки давлатӣ бо ҳамаи пулу тиллояш бояд бо мо равад [8, 31]. (*Then the state bank with all its golden must go with us*).

В английском языке соответственно данному значению модального глагола **боистан** выступает конструкция модального глагола **must** в сочетании с формой Indefinite Infinitive основного глагола. Например:

But I must warn you, Harry, that the Charm might be too advanced for you [15, 176]. (*Ман бояд туро огоҳ кунам, Гарри, ки шояд ҷоду барои ту хеле зурӣ кунад*).

Well, Arthur, you must do what you think is right [15, 54]. (*Хуб, Артур, ту бояд кореро кунӣ, ки рост мешумориаш*).

г) настоятельный совет или приказ – действие, обращенное ко второму или третьему лицу, которое, по мнению говорящего, нужно осуществить. Например:

Мо бояд хонадор шавем, Хиромони ман [9, 212]. (*We must get marry, my Khiromon*).

Феъли шуморо донад ва надонад, ки бояд бо ҳам кор кунед! [8, 149]. (*If he knows or not your character, you must work with him*).

В английском языке соответственно значению настоятельного совета или предложения модального глагола **боистан** выступает конструкция модального глагола **must** в сочетании с формой Indefinite Infinitive основного глагола. Например:

All of you must read this book [11, 47]. (Ҳамаи шумо бояд ин китобро хонед).

You must come and have dinner with us some day [13, 67]. (Шумо бояд ягон рӯз ҷамроҳи мо наҳорӣ кунед).

д) **запрет** – когда говорящий выражает категорическое запрещение совершения действия. Модальный глагол **боистан** употребляется в отрицательных предложениях. Образование отрицательной формы модального глагола **боистан** происходит с помощью префикса **на-**, который добавляется к нему, а основной глагол выражен в форме аориста.

Боз меғуфтанд, ки худозадаро банда набояд занад [9, 102]. (And it is said that the man who was damned by God must not be beaten).

Мамлакат бе қўшун набояд бошад! [8, 160]. (The Republic must not be without an army).

Отличительная особенность модального глагола **боистан** заключается в том, что его отрицательная форма не является привилегией относительно глагола в таджикском языке.

В английском языке для выражения значения запрета модальный глагол **must** в отрицательной форме сочетается с формой Indefinite Infinitive основного глагола [2, 30].

Отрицательная форма глагола **must** образуется с помощью отрицательной частицы **not**, которая следует за ним перед основным глаголом: **must not**.

Следует отметить, что образование отрицательной формы модального глагола **must** является одним из тех общих свойств, по которому грамматически характеризуются модальные глаголы в английском языке. Данная форма модального глагола **must** образуется без помощи вспомогательных глаголов в отличие от остальных глаголов в английском языке.

You must not walk in any direction but to school and back home (10,109). (Ту набояд бар ҳар тараф раӣ: танҳо ба мактаб ва рост ба хона).

Visitors must not feed the animals [13, 56]. (Меҳмонҳо набояд ба ғайвонҳо хурок диҳанд).

Отрицательная форма модального глагола **must** также может употребиться в сокращенной форме **mustn't**, обозначая категорическое запрещение совершения действия основного глагола.

Другая отличительная черта заключается в отсутствии этой особенности у модального глагола **боистан** т.е. наличия других отрицательных форм.

They mustn't take a risk like that again ([12, 13]. (Онҳо набояд монанди он бори дигар таваккал кунанд).

You mustn't play with matches [11, 15]. (Ту набояд бо ғўғирдҷўб бозӣ кунӣ).

е) **Предположение с большей степенью уверенности** - предполагаемое действие является одновременным с действием в предположении.

Он кас, ки саводи шуморо бароварда ба мадраса бурда мондааст, ҷамин шахс бояд бошад? [6, 83]. (That man who gave you knowledge and placed you into madrasah, must it be he?).

Ва ҳоло он ки узви партия ки шуд, бояд ҷатман сазовор бошад [9, 261]. (As he became a party man he must be deserving of it).

В английском языке соответствием значению предположения модального глагола **боистан** выступает конструкция модального глагола **must** в сочетании с формой Indefinite Infinitive основного глагола.

А.И. Зверева отмечает: “Модальный глагол **must** может выражать различные оттенки предположения; при этом он не придает модальное отношение между субъектом действия и действием, выраженным инфинитивом, а отношение говорящего к содержанию предположения в целом” [4, 103]. Например:

I must go down to the Dementors [15, 125]. (Ман бояд ба назди Диминаторҳо фароям).

... So now I am telling you, we must go and find him, quickly, tomorrow morning [11, 135]. (Ҷамин хел ман ба ту гуфта истодаам, ки мо бояд ба ҷустуҷӯи ӯ равам, фардо субҳ).

Конструкции с модальным глаголом боистан в прошедшем времени.

Сочетание неизменяемой формы **бояд** с причастием прошедшего времени основного глагола и глаголом **будан** в форме аориста представляет глагольную конструкцию в

прошедшем времени условно-сослагательного наклонения: **бояд** + *Vоснов.прошед.вр.* + **боиш+ам** (-i, -ад, -ем, -ед, анд)=**бояд хнада бошам**.

В конструкции с модальным глаголом **боистан** форма прошедшего времени условно-сослагательного наклонения выявляется в основном глаголе, вспомогательный глагол **будан**, являющийся признаком данного времени, относится к основному глаголу, а форма **бояд** сочетается с данной конструкцией. Данная конструкция также выражает необходимость совершения действия, которое имеет оттенки значения настоятельного совета или рекомендации. Например:

Инсон бояд пеш аз ҳама ақл дошта бошад [9, 165]. (*A human must first of all be clever*).

Передача значения настоятельного совета или рекомендации в английском языке происходит при помощи конструкции модального глагола **must** в сочетании с формой Perfect Infinitive основного глагола.

I think he must have interpreted this as a kind of consent, because now his hands began to move with more urgency [14, 131]. (*Фикр мекунам, ки ӯ инро бояд чун розигӣ қабул карда бошад, барои он ки дастонаш бо қувваи нав ҳаракат мекарданд*).

Прошедшее время в конструкции с модальным глаголом **боистан** в условно-сослагательном наклонении также может выражать оттенки значения предположения с большей степенью уверенности.

Боми ҷаҳон бояд аз худи ҷаҳон фарқе дошта бошад [10, 130]. (*The peak of the world must be different of its world*).

Иттифоқи ягона бояд ақаллан андаке завқи солим дошта бошад [10, 231]. (*The general unites must have although the healthy interest*).

Соответственно этому значению модальный глагол **must** сочетается с основным глаголом в форме Perfect Infinitive и Indefinite Infinitive (только в контексте прошедшего времени).

At long last Harry thought it must be time for breakfast ...[15, 131]. (*Билохира Гарри фикр кард, ки бояд вақти субҳона шуда бошад...*).

I suppose that must have been enough [13, 133]. (*Ман гумон мекунам, ки он бояд басанда бошад*).

Сочетание модального глагола **must** с Continuous Infinitive основного глагола употребляется для выражения предположения, когда предполагаемое действие совершается в момент речи:

One of the tenants upstairs must be taking a shower [11, 236]. (*Яке аз хўҷаинҳо дар боло бояд ҳаммом карда истода бошад*).

... they must be having these lessons with the Slytherins [15, 86]. (*... онҳо бояд бо Слифенрин дарс гузашта истода бошанд*).

Соответственно этому значению модальный глагол **боистан** сочетается с определенной формой времени основного глагола в условно-сослагательном наклонении.

ЛИТЕРАТУРА

1. Барабаш Т. А. Грамматика английского языка / Т. А. Барабаш. – М.: Высшая школа, 1983. – 240 с.
2. Бонк Н. А. Учебник английского языка / Н.А. Бонк, Н.А. Лукьянова, Г.А. Котий. – М.: ДЕКОНТ – ГИС, 1999. - Часть 1. – С.567-570.
3. Грамматикаи забони ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1985. – Қ.1. – 462 с.
4. Зверева Е.А. Исследование по английской филологии Вып. 3 / Е.А. Зверева. (Вторичная функция модальных глаголов в современном английском языке). – Л., 1963. – С.61-71.
5. Качалова К.Н. Практическая грамматика английского языка / К.Н. Качалова, Е.Е. Израилевич. – М.: ЮНВЕС, 2003. – 718 с.
6. Айни С. Куллийт / С. Айни. Ҷ. 6; Айни С. Ёддоштҳо / С. Айни. – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1962. – Қ.1, 2. – 414 с.
7. Ҷ Икромӣ. Ҳикоя ва очеркҳо / Ҷ.Икромӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1960. – 272 с.
8. Ҷ.Икромӣ. Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро / Ҷ. Икромӣ. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 432 с.
9. Мухаммадиев Ф. Куллийт / Ф. Мухаммадиев // Роман ва қисса. – Душанбе: Адиб, 1991. - Ҷ.3. – 384 с.
10. Мухаммадиев Ф. Шаби савум / Ф.Мухаммадиев. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 288 с.
11. Amy Tan. The Joy Luck Club / Amy Tan. – New York: IVY Books, 1990. – 339 p.
12. Ian Fleming. The Man with the Golden Gun / Ian Fleming. – London: Penguin Books Ltd., 2006. – 192 p.
13. Maugham W. S. The Painted Veil / W. S. Maugham. – М.: Manager, 2004. – 272 p.
14. Michael Crichton. Disclosure. – New York: Ballantine Publishing Group, 1994. – 512 p.

15. Rowling J. K. Harry Potter and the Prisoner of Azkaban / J. K. Rowling. – London: Bloomsbury, 1999. – 318p.

ВРЕМЕННЫЕ ФОРМЫ ГЛАГОЛЬНЫХ КОНСТРУКЦИЙ С МОДАЛЬНЫМ ГЛАГОЛОМ БОИСТАН В УСЛОВНО-СОСЛАГАТЕЛЬНОМ НАКЛОНЕНИИ И ЕГО СООТВЕТСТВИЯ С МОДАЛЬНЫМ ГЛАГОЛОМ MUST

В данной статье анализируются в сопоставительном плане грамматические особенности модальных глаголов *боистан* и *must* в таджикском и английском языках. Особое внимание уделено на наличие грамматических форм глагольных конструкций с указанными модальными глаголами в условно сослагательном наклонении, выявленных из художественной литературы.

Ключевые слова: модальный глагол, глагольные конструкции, модально-составное сказуемое, сходство, семантика, спрягаемые и неспрягаемые формы, наклонение.

TENSE – FORMS OF THE CONSTRUCTIONS WITH MODAL VERB БОИСТАН AND ITS IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

This article is considered the grammatical comparison of a modal verb *боистан* in Tajik and *must* in English languages. The main question devoted to having the grammatical forms of the constructions with modal verbs in subjunctive mood, which is discovered from the belletristic literature.

Key words: modal verb, open verbal constructions, similarity, finite and nonfinite forms, modal compound predicate, semantics, mood.

Сведения об авторе: *Эрадж Исмоилзода* - кандидат филологических наук, ассистент общеуниверситетской кафедры английского языка ТНУ. Телефон: (+992) 918-31-03-88

ЭКСПЕРТНАЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ПРАКТИКА: К ВОПРОСУ О НАЛИЧИИ УГРОЗЫ В ВЫСКАЗЫВАНИИ

Е.П. Красильникова

Тульский государственный педагогический университет им. Л.Н. Толстого, Россия,

Лингвистическая экспертиза текста представляет собой заключение эксперта-лингвиста (официальная экспертиза) или специалиста-лингвиста (неофициальная экспертиза) по спорному тексту в той или иной сфере. Например, статья 119 УК РФ предусматривает наказание за угрозу причинения тяжкого вреда здоровью или угрозу убийством, и часто речевые действия адресанта угрозы, зафиксированные в материалах следствия, становятся предметом лингвоэкспертизы в аспекте их соответствия / несоответствия речевому акту угрозы.

Типовой вопрос в экспертизах данного вида, как правило, формулируется следующим образом: Содержится ли в высказывании такого-то лица в отношении такого-то угроза?

Рассмотрим примеры экспертиз по высказываниям, предположительно содержащим угрозы.

Специалисту-лингвисту необходимо было дать заключение по уголовному делу по признакам преступления, предусмотренного ч. 1 ст. 119 УК РФ по факту угрозы убийством Самсоновой И.Г.

На рассмотрение эксперта предоставлены:

- текст постановления о назначении лингвистической судебной экспертизы,
- копия протокола допроса Самсоновой И.Г.

На разрешение эксперта-лингвиста поставлен следующий вопрос: «**Имеется ли в совокупности действий и высказанных слов Куликова В.В. в отношении Самсоновой И.Г. угроза причинению вреда здоровью?**»

При анализе высказываний Куликова В.В. использовался контент-анализ, ситуационный анализ, а также лексикографический анализ.

В современных словарях русского языка слово «угроза» трактуется следующим образом.

Угроза — ы, жен. 1. Запугивание, обещание причинить кому - н. вред, зло. 2. Возможная опасность. *Толковый словарь Ожегова. С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. 1992.*

Угроза — 1. Обещание причинить зло, неприятность. 2. Возможность, опасность возникновения чего-л. неприятного, тяжелого. *Словарь Ефремовой.*

Угроза - ы; ж. 1. Обещание причинить какое-л. зло, неприятность. 2. Возможность, опасность какого-л. бедствия, несчастия, неприятного события.

3. Тот, кто (то, что) может причинить зло, неприятность (*Большой толковый словарь русского языка. - 1-е изд-е: СПб.: Норинт С. А. Кузнецов. 1998*).

В свою очередь, слово *обещать* имеет следующие синонимы: братья, обязать, обнадеживать, сулить, давать обещание, подавать надежду; предвещать, *угрожать*; зарекаться, заикаваться, давать зарок (Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений. - Под. ред. Н. Абрамова, М.: Русские словари, 1999).

Лингвист может квалифицировать речевое поведение говорящего как являющееся / не являющееся речевым актом угрозы. Задачи пропозиционального тождества, например, квалификации угроз как угроз применением насилия или нанесением тяжкого вреда здоровью не входят в компетенцию лингвиста.

Предметом лингвистической экспертизы может быть только оценка речевого высказывания (оценка действий не входит в компетенцию лингвиста-эксперта), поэтому результатом лингвистической экспертизы может быть лишь ответ на следующую часть вопроса: *«Имеется ли в совокупности высказанных слов Куликова В.В. в отношении Самсоновой И.Г. угроза?»*

Для ответа на данный вопрос выделим высказывания Куликова В.В. из текста протокола допрашиваемой Самсоновой И.Г. Таких высказываний, оформленных как прямая речь от лица говорящего к потерпевшей, в протоколе два. В отношении Самсоновой И.Г. Куликовым В.В. (по словам потерпевшей) были произнесены следующие фразы:

1. «За тебя больше десяти лет не дадут».
2. «Убью тебя, я больной, полгода отлежу и выйду».

1. В первой фразе угроза непосредственно не выражена, а скрыта в подтексте: она не присутствует прямо в высказывании, но при этом легко извлекается из него с учетом ситуации, в которой фраза была произнесена (Куликов душил потерпевшую). То есть, можно легко восстановить пропущенную часть высказывания с учетом значения входящих во фразу слов и словосочетаний.

Дать (больше 10 лет) – дать срок (блат.) - осудить (Англо-Русско-Английский словарь сленга, жаргона, русских имен. English-Russian-English dictionary of slang, jargon and Russian names. 2012: [dehttp://slovar-vocab.com/english-russian-english/slang-russian-names-vocab/dat-srok-1641674.html](http://slovar-vocab.com/english-russian-english/slang-russian-names-vocab/dat-srok-1641674.html)).

За тебя - за твое убийство (в данном случае имеет место метонимический перенос типа: *действие – объект действия*: (за) убийство (тебя) = за твое убийство = за тебя).

Таким образом, несмотря на то, что данная фраза не содержит ни указания на субъект угрозы (не уточняется, кто совершит убийство, кого осудят не более, чем на 10 лет), ни вербально выраженной части, обозначающей само потенциальное действие по отношению к объекту угрозы (убийство), в имеющей место конкретной ситуации подтекст фразы легко читается: *за твое убийство больше, чем на 10 лет, не осудят*.

В данном случае речевой акт угрозы замещен речевым актом «предостережение». Это объясняется тем, что при угрозе негативные события (убийство) представляются как результат деятельности говорящего. При предостережении факт наступления событий не зависит от говорящего. В данной фразе актуализируется второе значение слова «угроза» - «возможная опасность» (убийство). Таким образом, речь идет о косвенном способе выражения угрозы (См. **опасность** - 1. Возможность, угроза бедствия, катастрофы, чего-н. нежелательного. Смертельная опасность (угрожающая смертью).

2. Во второй фразе «Убью тебя, я больной, полгода отлежу и выйду» угроза выражена в открытой словесной форме. Слово «убить» имеет несколько значений по данным современных словарей русского языка: 1. кого. Лишить жизни, умертвить. // Довести до смерти. 2. что. Уничтожить, погубить, разрушить. 3. Сильно расстроить, привести в отчаяние, в подавленное состояние. 4. Разг. Сильно поразить кого-л.; сразить. 5. что. Разг. Израсходовать, истратить нерасчётливо, неразумно, расточительно, напрасно (деньги, средства, время и т.п.). // Напрасно, бесполезно растратить (силы, способности, жизнь и т.п.). // Заполнить чем-л. случайным, ненужным ничем не занятое время (чтобы оно прошло быстрее). 6. В карточных играх: покрыть карту. (*Большой толковый словарь русского языка. - 1-е изд-е: СПб.: Норинт С. А. Кузнецов. 1998*).

Очевидно, что в данном контексте реализуется первое, прямое значение *лишить жизни, умертвить*. Таким образом, содержание угрозы составляет намерение (обещание, угроза) лишить жизни (причинить вред).

В аспекте теории речевых актов в контексте описанной ситуации однозначно вычленяется структура данного акта угрозы:

1. Участниками речевого акта являются Куликов В.В. (тот, кто высказывает угрозу), Самсонова И.Г. (тот, в отношении кого высказывается угроза), канал передачи информации (устный, вербальный).

2. Соблюдены условия успешности реализации акта угрозы: Самсонова И.Г. не желает наступления негативного состояния:

«...я не знала, куда он хочет меня везти и что он хочет со мной сделать, поэтому я сильно боялась за свою жизнь», «...испугалась за свою жизнь, думала, что Куликов меня может убить и мне стало жалко моего ребенка, который мог бы остаться сиротой». Очевидно, что вред, причиняемый угрозой, состоит в создании для потерпевшей тревожной обстановки, страха за жизнь и здоровье свои или своих близких.

3. Условия искренности говорящего не вызывают сомнений: Куликов В.В. произносит высказывание с целью побудить Самсонову И.Г. к совершению определенных действий: «...стал кричать, чтобы я одевалась и поехала с ним...»

Налицо и характерная особенность речевого акта угрозы: наличие в высказывании двух временных состояний: пребывающий в настоящем времени субъект (Куликов В.В.) заявляет жертве (Самсоновой И.Г.) о своем намерении совершить в некотором последующем моменте времени определенное противоправное действие (убийство).

Таким образом, ответ на поставленный перед лингвистом вопрос – **Да**: в совокупности высказанных слов Куликова В.В. в отношении Самсоновой И.Г. содержится угроза.

Но с учетом того, что предложенный для экспертизы текст является вторичным (записанным дознавателем со слов потерпевшей), а не первичным (слова Куликова В.В., произнесенные им самим), экспертные выводы носят условный характер.

При условии совпадения первичного и вторичного текстов ответ на поставленный перед специалистом вопрос носит утвердительный характер.

Другим примером лингвистического исследования по факту наличия угрозы в высказывании служит следующий. Экспертиза была проведена по КУСП № 9302 от 27.09.2014 г. в ОМВД России по Узловскому району Тульской области на основании заявления Сергеевой И.Н. о принятии мер к Самусеву А.П., который 27.09.2014 г. примерно в 16.20 в помещении ООО «Интерекор-Узловая» медицинским шприцом объемом 5 мл. с находящейся в нем жидкостью красного цвета, направив шприц в область левого глаза Сергеевой И.Н., сказал: «Если ты не отдашь мне деньги, то ты будешь умываться с помощью врачей».

На рассмотрение эксперта предоставлены:

- текст постановления о назначении лингвистической судебной экспертизы,
- копии объяснений гр. Сергеевой И.Н. и Самусева А.П.

На разрешение эксперта-лингвиста поставлен следующий вопрос: **«Имеется ли в высказанных словах Самусева А.П. в отношении Сергеевой И.Н. угроза?»**

Определив с помощью словарей значения слова *угроза*, дадим определение словам, входящим в анализируемое высказывание.

Врач-а, м. Лицо с высшим медицинским образованием, *лечащее* больных (Малый академический словарь. — М.: Институт русского языка Академии наук СССР Евгеньева А. П. 1957—1984).

Лечить 1) Применять меры к выздоровлению кого-л. 2) Применять меры к прекращению какой-л. болезни. 3) перен. разг. Производить ремонт, исправлять поломки, недостатки, ошибки в чем-л. (Ефремова Т.Ф. Толковый словарь русского языка).

Лечить 1. Применять медицинские средства для восстановления здоровья, принимать меры к прекращению болезни. 2. (1 и 2 л. не употр.), перен. Обладать целительными свойствами (С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. Толковый словарь русского языка).

Помощь -и, ж. Содействие кому-н. в чем-н., участие в чем-н., приносящее облегчение.

Медицинская помощь (врачебная помощь) - лечебно-профилактические мероприятия, осуществляемые при болезнях, травмах, отравлениях, а также при родах.

С помощью кого-чего, предлог с род. п. – посредством кого-чего-н. При помощи кого-чего, предлог с род. п. - то же, с помощью кого-чего-н. (С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. Толковый словарь русского языка).

Таким образом, высказывание Самусева А.П. в отношении Сергеевой И.Н. *«Если ты не отдашь мне деньги, то ты будешь умыться с помощью врачей»* представляет собой предупреждение о негативных последствиях (*неприятностях*) для адресата (Сергеевой И.Н.) при условии, если адресат не отдаст денег адресанту. Данный речевой акт является косвенной формой выражения угрозы, актуализирует второе словарное значение лексемы «угроза»: *возможная опасность какого-то несчастья*, требующего оказания врачебной помощи, необходимой при нанесении вреда здоровью.

Итак, речь идет о косвенном способе выражения угрозы.

В аспекте теории речевых актов в контексте описанной ситуации однозначно вычленяется структура данного акта угрозы:

1. Участниками речевого акта являются Самусев А.П. (тот, кто высказывает угрозу), Сергеева И.Н. (тот, в отношении кого высказывается угроза), канал передачи информации (устный, словесный).

2. Соблюдены условия успешности реализации акта угрозы: Сергеева И.Н. не желает наступления негативного состояния:

«...Самусев А.П. достал из внутреннего левого кармана куртки медицинский шприц, в котором находилось вещество красного цвета, и иглой...Самусев, держа в правой руке шприц, направил его в меня в область левого глаза...Я очень сильно испугалась, так как думала, что Самусев А.П. брызнет из шприца мне в лицо и попадет в глаз, чем причинит тяжкий вред моему здоровью...».

Очевидно, что вред, причиняемый угрозой, состоит в создании для потерпевшей тревожной обстановки, страха за свое здоровье.

3. Условия искренности адресанта не вызывают сомнений: Самусев А.П. произносит высказывание с целью побудить Самсонову И.Г. к возврату денег: *«Я разозлился, у меня были сильные эмоциональные волнения. Я решил напугать Сергееву И.Н.»*.

Налицо и характерная особенность речевого акта угрозы: футуральная перспектива, то есть, события, о которых идет речь, относятся к сфере человеческих поступков, действий, которые отнесены в будущее (*будешь умыться*).

По результатам исследования были сделаны следующие выводы.

1. Слова Самусева А.П. *«ты будешь умыться с помощью врачей»*, обращенные к Сергеевой И.Н., в контексте обозначенной ситуации обозначают возможность наступления такого состояния адресата, при котором ему (Сергеевой И.Н.) потребуется врачебная помощь при выполнении даже такого простого действия, как умывание, то есть налицо потенциальная возможность нанесения вреда здоровью адресата.

2. Во фразе Самусева А.П. в отношении Сергеевой И.Н. *«Если ты не отдашь мне деньги, то ты будешь умыться с помощью врачей»* содержится угроза, выраженная в косвенной словесной форме.

Таким образом, ответ на поставленный вопрос – **Да: в высказанных словах Самусева А.П. в отношении Сергеевой И.Н. имеется угроза.**

Проведенные лингвистические исследования показали, что наличие / отсутствие угрозы в том или ином высказывании определяется рядом факторов, к которым следует отнести семантику входящих в высказывание слов, первичность / вторичность исследуемого текста, наличие необходимых для речевого акта угрозы структурных элементов во фразе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений / Под. ред. Н. Абрамова. - М.: Русские словари, 1999.
2. Большой толковый словарь русского языка. - 1-е изд-е: - СПб.: Норинт С. А. Кузнецов, 1998.
3. Малый академический словарь. — М.: Институт русского языка Академии наук СССР Евгеньева А. П. 1957—1984.
4. С.И. Ожегов. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – М.:АЗЪ, 1994.

5. Англо-Русско-Английский словарь сленга, жаргона, русских имен // English-Russian-English dictionary of slang, jargon and Russian names. 2012: dehttp: [Электронный ресурс]. // slovar-vocab.com/english-russian-english / slang-russian-names-vocab/dat-srok-1641674.html.

ЭКСПЕРТНАЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ПРАКТИКА: К ВОПРОСУ О НАЛИЧИИ УГРОЗЫ В ВЫСКАЗЫВАНИИ

В данной статье рассматривается специфика проведения лингвистической экспертизы по делам, связанным с угрозой причинения вреда здоровью или угрозы убийством; выявляются элементы, характерные для речевого акта угрозы.

Ключевые слова: лингвистическая экспертиза, речевой акт угрозы, выводы эксперта.

EXPERT LINGUISTIC PRACTICES: ANNENT THE EXISTENCE OF THREAT IN A STATEMEN

The article discusses linguistic expertise specifics in cases involving Infliction of harm to human health threat or death threats; explores the distinctive elements of threatening speech act.

Key words: linguistic expertise, threatening speech act, the conclusions of the expert.

Сведения об авторе: *Е.П. Красильникова* – кандидат филологических наук, Тульский государственный педагогический университет им. Л.Н. Толстого, Россия, г. Тула

НАҚШИ ПАСВАНДИ-ОНА ДАР КАЛИМАСОЗӢ (дар мисоли «Ёддоштҳо»-И С. Айни)

Санавбар Низомова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Пасванди -она сермаъно, синоморфема, оммоморфема буда, дар сохтани сифат, зарф ва исм иштирок мекунад. Суффикси –она –ёна, -вона, -гона. Дар истеъмоли ин суффикс ва вариантҳои он чунин қонуниятҳо дида мешаванд: а) агар калима бо ҳамсадо тамом шавад -она меояд; б) бо овозҳои о, а, и тамом шавад -ёна истифода мешавад; в) калима бо овозҳои а, о, х анҷом ёбад -гона меояд [2, 141].

Дар сарчашмаҳо пасванди –она чун пасванди сифатсоз ва зарфсоз зикр шудааст [2, 4, 8]. Сайидризо Ализодаи Самарқандӣ ба қатори вандҳои, ки сифатҳои қиёсимасозанд, пасванди –она-ро қайд кардааст [8, 43]. Абдурауфи Фитрат дар асараш «Қойидаҳои забони тоҷикӣ» чун пасванди исму сифатсоз қайд намудааст: -она дар охири калима омада исм ва сифатҳои нисбатдор месозад: мардона, занона, бачагона, солона, шабона, моҳона, рӯзона [8, 122].

Садриддин Айни дар асари безаволаш «Ёддоштҳо» ин пасвандро дар сохтани исму сифат ва зарф зиёд ба кор бурдааст.

1. Пасванди –она дар исмсози каммаҳсул мебошад. Дар асари мазкур исмҳои иҷтимоона, моҳона ва ифтитоҳона қорбаст шудааст, ки исмҳои иҷтимоона ва ифтитоҳона имрӯз аз истеъмол баромадаанд. Пасванди –она аз исм исми замон сохтааст:

Як қисми маблағи дар ифтитоҳона гунишударо (чунон ки аз Аҳмад-Маҳдум нақл карда шуд) мавизу ҳалову қанду наботу нон ва ҷома гирифта ба лаълиҳа андохта, ҳар кадом талаба як лаълиро бардошта, ба дарсхонаи устод бурда, ба ӯ пешкаш мекарданд ва як қисми маблағи мазкурро нақдан ба коғаз печонда ба ӯ медоданд [1, 238].

Калимаи ифтитоҳ арабист, ба маънои: 1) кушода ва оғоз қардан [5, 76]; кушода, боз қардан, кушода шудан, кушоиш; 2) шурӯъ, оғоз; муқобили ихтиом [9, 512]. Ифтитоҳона مناجاتقا таър. зиёфат, пешкаш ё пули нақд, ки ба муносибати шурӯъ шудани дарс дар аввали таҳсил ба домӯллои дарсгӯй дода мешуд [11, 556]. Калимаи ифтитоҳона имрӯз аз истеъмол баромада, ба қатори калимаҳои кӯҳна шомил шудааст.

Калимаи иҷтимоона аз исми иҷтимо, ҷамъ, гурӯҳ, иҷтимоона مناعامتجا қҳн. ҷамъомад-базму зиёфатҳои талабагонии мадрасаҳои Бухоро (бо пули шарикӣ) [11, 570].

Баъзан аз маблағи мазкур миқдоре нигоҳ дошта, талабаҳо барои худ базме ва зиёфате таъкил медоданд, ки ин маросимро "иҷтимоона" меномиданд [1, 238].

Калимаи дигари бо ин қолабсохта – **моҳона** мебошад, ки имрӯз дар истеъмол аст. *Асоси маишати инҳоро вақфи ҳучра ва моҳонаи подшоҳӣ ташикл мекард [1, 249].*

Пасванди –она дар сифатсозӣ маъмул буда, устод С.Айнӣ дар ин қолаб калимаҳои қаландар+она, ифтиҳо+она, савдогар+она, урзоҳо+она, меҳрубон+она, шармгин+она, бача+гона, мағрур+она, ҷидди+ёна, мунофиқ+она, ошиқ+она, нодиракор+она, хушбахт+она, пир+она, ҷидди+ёна, ҷавон+она, ваҳши+ёна ва ғайраро барои ҷаззоб, образнок тасвир намудани характери персонажҳо ба кор бурдааст. Ҳоло мавқеи калимасозии пасванди –она-ро дар шоҳасари устод С. Айнӣ «Ёддоштҳо» дида мебароем:

1. Аз исмҳои ифодакунандаи ҷинсияти табиӣ ва синну сол сифатҳои месозад, ки таъйинотро мефаҳмонад:

Ман ба он ҷавон нишон додам, ки аз он пул як фаранҷии бахмали нав, як чашибанди нав, як курта-лозимии **зан+онаи** атласи навро бо як кафшу масҳии **занонаи** калонпойи нав, аз кучо бошад, барои як шаб киро (иҷора) карда гирифта биёрад, як шишача атри хуб ҳам биёрад [1, 448]. Бобо баъд аз он, ки чилимро ду-се қуллоб кашида бо наъраи **қаландар+она** «ҳақ, дӯст... илаллоҳ пирам Нақшбанди девона» гуфт, ба тарафи сагон табассумкунон нигарист. Ман дар аввали кор фаҳмидам, ки марди майдони шумо нестам ва дар талабгории бо шумо як аҳмақии **бача+гона** кардам [1, 291]. Ман дар шаҳр метавонам, ки духтарони одамонро хононда, ё ин ки дарздӯзии **касона** карда як лаб нон ёбам [1, 432]. Бо ин ҷавоби ман дар чехраи ӯ як сурхии **шармгин+она**, ки дар айнӣ ҳол як навъ рашики **бачагонаро** ифода мекард, пайдо шуд ва монанди бачагони 4-5-сола, ки бозичаҳои худро ба ҳамдигар «чиз-чизак»-кунон намоиши медиҳанд, бо як оҳанги мағрур+она гуфт [1, 25].

Дар мисолҳои зикршуда калимаи шармгинона ду пояи калимасозиро гузаштааст, решаи калима исми маънии шарм аст, ки бо пасванди сифатсозии -гин омада сифати шармгин, баъдан бо пасванди –она омада калимаи шармгинона сохтааст.

Ҳатто сағҳо ҳам садоҳои махсуси шодиёна бароварда ба хурсандии соҳибашон ҳамроҳӣ мекарданд [1, 278].

2. Аз исмҳои замон сифат месозад, ки нисбати замонӣ дорад.

Аммо аҳволи **шабона** ва махфиёнаи онҳо боз ҳам нафратангезтар аст [1, 278].

Аз исмҳои моддӣ сифатҳои сохтааст, ки хусусият ва ҷиғунагии кирдори одамонро мефаҳмонад: Ӯ он китобҳоро ягон-ягон ба даст гирифта бо таъбири **савдогарона** таъриф мекард ва хати ҳар кадоми онҳоро ба муаллифи он китоб ё ба ягон котиби гузаштаи маишхур нисбат меод ва ба дасти кадом муллои маишхур расида, аз мутолиаи ӯ гузаштаниро ва дар ҳошияҳои аз тарафи ӯ қайдҳои муҳим карда шуданиро, ба ҳубии хат ва ростнависи котиб илова менамуд ва дар фуруварди таърифи ҳар китоб харида гирифтани онро ба бинандагон таклиф мекард [1, 246]. Калимаи савдогарона низ ду пояи калимасозиро гузаштаанд: 1. Аз исми маънии савдо бо пасванди –гар исми ифодакунандаи касбу кор, шугл сохтааст; 2. Аз исми савдогар бо пасванди –она сифати **савдогарона** сохтааст. **Савдо+гар+она**. Дар мисоли зерин калимаи **бемантиқона** дар аввал бо нешванди бе- ва исми мантиқ сифати асли сохта, дувум аз сифати асли сифат сохтааст.

Варианти он пасванди –гона низ дар сохтани сифат маъмул аст. Дар мисолҳои зерин ҳам пасванди –она ва ҳам варианти он –гона бо исмҳои маънӣ омада, сифатҳои сохтаанд, ки рафтору кирдор ва ҳислати ашё ва шахсро ифода мекунад: Албатта, ман бо ин «ислоҳкори» **бемантиқонаи** модаркалонам қаноат накардам ва парешонҳолиам давом кард [1, 316]. Ин кори ҳазрати бузургвор барои илтифоти **ҷудогона** ва одамони **ҷудогона** набуда, балки аломати норизоии он кас аст! – гуфт фаррош ва эзоҳ дод [1, 405]. Ман, ки қурбони одатҳои хонадони худ будам, дар дилам нисбат ба он қаҳрамон як муҳаббати **гойибона** бедор шуд ва орзуи дидани ӯ дар дилам гузашт [1, 428].

Аз исмҳои ҷондори ғайришахс сифатҳои сохтааст, ки монандии ҳислату рафтори одамонро мефаҳмонад. Охир воқеае рӯй дод, ки он гурғи пир беихтиёро на аҳволи оилавии худро, лекин бо ҳилагарии **рӯбоҳона**, дар пеши ман кушода партофт [1, 434].

Аз сифати асли сифати нисбӣ месозад: дар мисоли зерин аз сифатҳои баномус ва сабук сифатҳои аслие сохтааст, ки ҳислату характери шахсро мефаҳмонад: Ман

мехоҳам, ки агар тақдир рафта бошад, ман бо шумо бо никоҳи расмӣ рӯйирист зиндагонӣ намоям, вагарна, ман дар танҳои дар зери гаму кулфату андӯҳ ҳалок шавам ҳам, ба он гуна ҳаракатҳои **беномусонаисабукпоёна** тан нахоҳам дод [1, 430].

Вақте ки ман гӯё «барои ёд кардан ва хурсанд намудани рӯҳи ӯ» ба хонааш даромадам, аз мағзи чағбутҳояш як гурбаи ёбӣ, ки дар он ҷо хобида будааст, ҷаста хест ва ба тарафи ман гурроси **ваҳшиёна** карда аз дар баромада гурехт [1, 328-329]. Ман "бо нозу истиғнои **мағрурона**" дастамро ба фаранҷӣ печонда, он пулро ба дур тела додам [1, 450]. Гӯр ба сари пири шавад, гапам дароз шуда рафтааст, – гуфт кампир бо овози **узрхоҳона** ва давом кард, – охир, ман ин сабилмондари (гӯзаро нишон дода) ба пуштам бардошта оварда натавонистам [1, 363].

Дар мисоли зер бо калимаи нодиракор сифате сохтааст, ки ин қолаб хосси услуби фардии нависанда буда, дар фарҳангномаҳо калимаи мураккаби **нодиракор** зикр ёфтааст, аммо нодиракорона қайд нашудааст.

Баъд аз рақсидан **Пирак** ба паҳлуи ман омада маро бо он шеърӣ «Нисоб-ус-сибёна» забонӣ ҳам табрик намуд ва ман ҳам ӯро бо он рақси **нодиракорона** таҳсин намудам, аз кучо ва аз кӯи омӯхтаниширо пурсидам, ӯ дар ҷавоби ман гуфт [1, 260].

Калимаи марҳаматомезона аз ҷиҳати таркиби морфологӣ ду давраи калимасозиро гузашта, бо усули омехта сохта шудааст: марҳамат+омез+она. Калимаи марҳаматомез дар Фарҳанги забони тоҷикӣ зикр наёфтааст, вожаи марҳамат иқтибоси арабӣ буда, ба маънои лутфу меҳрубонӣ, раҳм, тарахҳум овардан омадааст [9, 646]. Дар услуби гуфтугӯӣ ва бадеию публитсистӣ нигоҳи бомеҳр, меҳрубона нигоҳ кардан серистеъмол аст. Дар ин қолаб ин калима тамоман истифода намегардад. Аммо, дар ҷавоби нигоҳи **марҳаматомезонаи** бобо думҳошонро ҷунбонда ба ҳок заданд [1]. Калимаи истехзокорона дар Фарҳанги забони тоҷикӣ зикр наёфтааст, дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ чунин шарҳ ёфтааст: истехзокорона **مخازكاز هتسا** хандомез, писхандомез [11, 558]. Калимаҳои сохтаи истехзокорона ва маъюсона низ хосси услуби бадеӣ - китобӣ буда, зиндагии маъюсона қарибистифоданамигардад: *Бо шунидани ин садоҳо дар лабҳои Аҳмад-Маҳдум табассуми **истехзокоронае** зоҳир шуд ва ӯ гӯё дар шарҳи сабаби ин табассумаш худ ба худ гуфт: шояд фақат ӯро монанди пештара "дилмурда" кунад ва ӯ монанди пештара зиндагонии **маъюсонаи** ҷисмонии худро давом диҳад"...* [1, 444].

Калимаҳои сохтаи девонаворона, аҳмақона, мунофиқонаро нависанда барои нишон додани тасвири образҳои манфӣ ба кор бурдааст: Аммо ӯ бо хандаи **девонаворона** ҳушёрона ба гап даромада аз меҳмонон барои дер омаданиш узр талабид ва гуноҳи дер омаданиширо ба гардани соҳибхона ва меҳмонони ӯ монда гуфт [1, 263].

Ман ин гуна қорҳои **аҳмақонаро** намекунам ва ба шумо афсӯс меҳӯрам, ки ба ҳамон навъ кори **аҳмақона** миёнаравӣ карданро ба гардан гирифта номи хоҷагиро ба ... задаед, – гуфтааст ва илова намудааст: [1, 442]. Аз ҳама пештар ба зиёрати ӯ ман рафтам, ба ӯ бо ҳушомадгӯйҳои **мунофиқона** дидадаройиҳо кардам ва барои дар вақти монда шуда омаданиш ӯро зиёда таъвиш надодан аз пеши ӯ зуд баргаштам [1, 433]. Ман дубора ба зиндагонии хушбахтона умедвор шудам [1, 433].

Пасванди –она аз сифатҳои ифодакунандаи синну сол сифатҳое сохтааст, ки хусусияти шахсро мефаҳмонад. Дар мисоли зерин бошад се калима пирона, ҷиддиёна, ҷавонона истифода гардидааст, ки қолабичавонона хосси услуби нависанда буда, дар ин қолабкорфармуданамешавад: *Зоҳиран, ҷамоли яке аз он замон диққати он пирамарди 60-соларо ба тарафи худ зиёда кашидааст, ки кам-кам "шӯҳиҳои **пиронаи**" ӯ ба ҷиддиятҳои **ҷиддиёнаичавонона** бадал ёфт ва ӯ аз болохона пойин фууромада дар наздиктари рафчаҳо барои худ нишастгоҳ сохта, аз он ҷо он занро дар зерин ҷаҳми худ гирифт"* [1, 446-447]. Акнун шумо меҳоҳед, ки бо насихатҳои **кампирона** маро аз роҳи худам баргардонед [1, 268].

Пасванди –она дар зарфсозии асар низ зиёд мушоҳида мегардад. Бо ин пасванд зарфҳои тарзи амал зиёд сохта мешаванд, ки дар асар мавқеи хос доранд. Аз исми маънӣ зарфи тарзи амал сохтааст:

*Ман самоворро ба даст гирифтам ва Сайид Акбар як китоби худро бо нӯги остинаш **олуфтаворона** гирифт* [1, 197].

Дар мисоли калимаи олуфтаворона зикр шудааст, ки калимаи олуфта ошӯфта; 1. шӯрида; 2. дарवेशи номурод, ринди бекасу кӯй, риндмашраб, луобӣ, бебоку

беварво, бекайдубетакаллуф [910. 914]олуфта ^{مفتلا} 1. ринд, бебок, шӯрида. 2. худоро, худпардоз [12, 27] олуфтавор ^{مفتلارو} кирдор ва рафтори олуфтагон, риндона, бебокона [12, 27] шарҳ ёфтааст.

Имрӯз ин калима ба таҳаввули маъноӣ дучор омада, ба одами тоза, озода нисбат медиҳанд. Вожаи олуфтакорона ду пояи калимасозӣ, яъне аввал аз ду реша таркиб ёфта, пас пасванди **-она** гирифтааст.

Дар асар зарфҳои тарзи амали **озодана, ҳозирчавобона, мағрурона, моҳирона** бо ин қолаб сохта шудаанд: Баъд аз сармо задан оҳистакорӣ ба қор намеравад, чунки ба зудӣ ялагар шуда мардум чорпоҳишонро дар ёбон **озодона** яла карда сар медиҳанд ва эҳтимоли борон боридаи ҳам ҳаст, дар он вақт ҳамаи ҷувориҳоям нобуд мешаванд [1, 197]. Ин воқеаи бо Қорӣ Зоҳид **махфиёна** рафтуой карда ғаштани писари калони ӯ будааст [1, 397].

Бе ҳеч андешаи дуру дароз **ҳозирчавобона** бо ин таъбеҳи тоҷикшиносӣ он қўдак завоқи маро боз ҳам афзунтар кард [1, 205].

Ҳарифи ман байти мазкурро бо қалами қариндош бо хатти худ ба когазе навишта гирифт (хатташ хеле хуб буд) ва монанди касоне, ки дар ростии даъвои худ бовар доранд, **мағрурона** ба тарафи меҳмонхона рафта ба он ҷо даромад... [1, 216].

Мо ин парчаро бо гуфтаҳои Аҳмад-Маҳдуми Дониш, ки мақсад ва аҳволи устодони замони худро **моҳирона** ифода кардааст, ба охир мерасонем.

Аз исмҳои шахс ва замон зарфи замон ва тарзи амал сохтааст;

Хўҷаи мо бошад, дар қорхона ҳафтае аз як шаб бештар намероҳид ва ӯ ҳар рӯз ба бозорҳои атрофи Фаргона барои хариди пила рафта **шабона** ҳам дар ҳамаи бозорҳо меҳид [1, 446-446]. Шумо, ки мард мебошед, **мардона** шавед" [1, 441].

Аз сифат зарфи тарзи амал сохтааст:

...Чамъ омадани муҳамме чанд нодон, **беадабона** ва нафаҳмида гавго бардоштан ва ҳар сари чанд гоҳ чанд табақ мавизу ҳалво ва чомаву танга, ки ба зулму гасб аз толибилми фақир биситонанд ва ба устоз диҳанд ва ӯ ба шодӣ ва фараҳ дар қиса қунад [1, 237]. Дар вақте ки ман дар сари самовор нишаста чойникҳоро бо латта тоза мекардам, як бача аз меҳмонхона баромада пеши ман омад, ки ба ман ҳамқад, аммо аз ман қоктар ва бориқтар менамуд ва ӯ **дилгирона** ба лаби суфа нишаста худ ба худ гуфт: Ин ҳуҷра хеле танг бошад ҳам, дар шароити онвақтаи Бухоро ҳар дуи мо дар он ҷо хурсандона хобу хез мекардем [1, 240]. Ман ба ӯ **эҳтиёткорона** муомила карда нагуфтам, ки «ман ёд медиҳам», балки «ман хонданро нишон медиҳам». Маҳдуми Гав **вазғиёна** аз ҷояи хеста табассумкунон ба рӯбарӯи Рӯзи рафт ва ду дасташро аз ду паҳлӯ ба миёнбанди ӯ зад, дастҳои рости Маҳдум корди Рӯзиро бо ғилофаш ва миёнбандиаш ҳамроҳ карда ба қабзаи худ дароварда буд [1, 270]. Ин паррандагон дастомӯз шуда буданд, ки бо ишорат ва имои соҳибони худ **фармонбардорона** ҳаракат менамуданд [1, 281].

Дар охир сарқорон ба миёна даромада ҳар дуи онҳоро аз ҳам ҷудо карда ва **меҳрубона** ба бозорҳои онҳо даст зада ҳар дуяшонро ба ҷойи худҳои онҳо гусел карданд ва бо ҳамин ғўштигирӣ тамоми шуда, мардум аз ҷояшон хеста ба ҳар тараф пароканда шуданд [1, 284-285].

Аҳмад-Маҳдум, – гуфт Мулло Муҳиддин, – калонгир нест. Ӯ ба ҳама бо меҳрубонӣ ва **ҳоксорона** муомала мекунад, ӯ бо одамҳои бесавод ҳам улфат мегирад [1, 308]. Акнун суҳбатчиёни хеле **озодона** мегуфтанд, чунки акнун дар байнашон монанди Мулло Муҳиддин касе, ки Аҳмад-Маҳдумро тарафдорӣ карда ба қор одагии онҳо ҳалал расонад, набуд [1, 309]. Бинобар ин мулоҳизаҳо, ман суҳбатчиёни мулоҳизаҳо **ғаразгўёна**, бемантиқ ва хандаовар мешумардам [1, 305]. Оянда ҳам **ҷолокона** қадам монда ба тағоиям расид ва ҳар ду якдигарро дар бағал қашид ва воҳӯрдӣ карданд ва аз рӯи ҳамдигар бӯсиданд [1, 334]. "Ороми ҷони ман бо меҳрубонии тамоми рӯи муӣ худро ба ҷашми рӯи тарам молида истода меҳидид ва дид, ки хандаи маро аз гиря бознамеродад, **ҷиддиёна** гуфт [1, 441].

Дар ин қолаб як қатор калимаҳои дучор омадем, ки хосси услуби нависанда аст ва имрӯз истифода намебаранд: **диққаткорона, нафратангезона, муҷаррадона, музтарибона**. Нависанда барои ифодаи матлаб ҳам калимаи диққаткорона ва ҳам бодиққатонаро истифода намудааст, ки диққаткорона камистеъмол аст. Ин ду калима муродиф шуда метавонанд. Дар асоси истифодашон як хел нест. Ҷаҳони аҳли суҳбат бо таъҷҷуб ба тарафи Алихон дӯхта шуд ва Алихон

ба шубҳа ва ҳайрат ба бародари калонаш **диққаткорона** менигарист [1, 318]. Вақте ки ба гӯшаи- шарқӣ - шимолии раборт расид, дар он ҷо истода ҳар тарафро **бодиққатона** аз назар гузаронида бозгашт ва ба дари партави раборт расида аз вай дарун даромада гойиб шуд [1, 416].

Калимаҳои **нафратангезона**, **мучаррадона**, **музтарибона** низ ба услуби нигориши нависанда мансубанд. Бо пасванди –она сохта шудани калимаҳои нафратангез, мучаррад, музтариб маъмул нест. Калимаҳои мучаррад ва музтариб иқтибосоти арабӣ буда, мучаррад а. 1. якка, танҳо. 2. марди безан. 3. ғайри моддӣ (ҳамчун ақл, ҳуш, нафс ва ғ.); абстракт: мафҳуми мучаррад; ба мучарради... ба маҳзи... баробари...; ба мучарради дидан, дидан ҳамоно. мучаррадона дар ҳолати мучарради; ба танҳой: зиндагонии мучаррадона, ҳаёти мучаррадона, мучаррадона умр гузаронидан (умр ба сар бурдан) [11, 862].

музтариб: ба изтироб афтода, бекарор, парешон, ошуфта; музтариб кардан (намудан) ошуфтуву бекарор кардан; музтариб шудан ошуфтуву бекарор шудан. музтарибона; 1. дар ҳолати изти-роб; бекаророна; 2. парешонхона, ошуфтахона [11, 829].

Тағоиам магар аз хомӯшона рафтан дилтанг шуд, ки аз дидаву шунидаҳояш гап сар кард [1, 322] Аз дидани кушишхонаи ҳайвонот дар сари ман ҳаёли дидани кушишхонаи одамон **нафратангезона** пайдо шуд ва бо вуҷуди нафратангез будани он ҷо, азбаски вай ба тақдири одамон дахлдор буд, нодида монданиш барои ман мумкин набуд.., [1, 346]. У дар Бухоро ҳавлӣ дошта бошид ҳам, хонадор нашуда умри худро **мучаррадона** дар мадраса гузарониданро беҳтар медонистааст [1, 395] Дар ҳамин вақт садои сурфаи Ситора баромад, духтари меҳрубон **музтарибона** болои ҳам бар рӯям ду-се бўса зада **дилкашолона** маро партофта [1, 441].

Калимаи **лаззатгирона** хосси услуби нависанда аст ва имрӯз дар ин қолаб корбаст намешавад. Вале нависанда тавонистааст бо симои персонажро табиӣ ва барҷаста тасвир намудан, шахсияти ўро ба хонанда равшантар муаррифӣ намояд.

Магар ин ҳол ҳаваси пири солхӯрдаи занбозро дуболо кард, ки оби даҳони ба лабонаш шорида фурумадаро **лаззатгирона** бо лабони худ лесида ва макида мегирифт [1, 450].

Натиҷагирӣ. Аз таҳлили мавод ба чунин хулоса омадем;

1. Пасванди –она дар сифат ва зарфсозӣ дар асар серистеъмол аст.
2. Як қатор калимаҳое, ки бо ин пасванд сохта шудаанд, хоси услуби нависанда буда, қисме аз калимаҳои бо ин пасванд сохташуда ба гурӯҳи калимаҳои архаистӣ, таърихӣ мансубанд.
3. Нависанда калимаҳои иқтибосии арабиеро, ки бо ин пасванд сохта шудаанд ба кор бурдааст, ки он аз тавоноии забони тоҷикӣ шаҳодат медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Айни С. Ёдоштво. Сарредаксияи илмӣи энциклопедияи миллии тоҷик / С. Айни. - Душанбе, 2009.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1985. - Қ.1.
3. Бобомуродов М. Ҷамъи мард дар фасоҳати гуфтори ўст / М. Бобомуродов. - Душанбе: Эр-граф, 2012. - 240 с.
4. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. - Душанбе: 1959. - 294 с.
5. Муҳаммад Ғиёсиддин. Ғиёс-ул-луғот / Муҳаммад Ғиёсиддин. - Душанбе, 1987. - Ҷ.1. - 480 с.
6. Муҳаммад Ғиёсиддин. Ғиёс-ул-луғот / Муҳаммад Ғиёсиддин. - Душанбе, 1988. - Ҷ.2. - 416 с.
7. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш. Рустамов. - Душанбе, 1972. - 70 с.
8. Сайидризо Ализодаи Самарқандӣ. Сарфу наҳви забони адабии тоҷик / Сайидризо Ализодаи Самарқандӣ. - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010. - 187с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. - М, 1969. - Ҷ.1. - 951 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. - М, 1969. - Ҷ.2. - 949 с.
11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. - Душанбе, 2008. - Ҷ.1. - 950 с.
12. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. - Душанбе, 2008. - Ҷ.2. - 945 с.

РОЛЬ СУФФИКСА -ОНА В СЛОВООБРАЗОВАНИИ

(на примере «Воспоминаний» С. Айни)

В статье анализируется роль словообразовательного суффикса наречий –она. Он также участвует в образовании прилагательных, имен существительных, имеет свои варианты – ёна, -вона, -гона. В произведении Садриддина Айни заметна индивидуального стиля писателя в использовании сложных слов образованных с данным суффиксом.

Ключевые слова: суффикс, многозначность, синоморфема, оморфема, вариативность.

THE ROLE OF THE SUFFIX-ONE DERIVATION (FOR EXAMPLE, "MEMORIES" AINI)

The article examines the role of derivational suffix-adverbs it. He also participates in the formation of adjectives, nouns, has its own options - ene-Won, Accel. In the product Aini noticeable individual style of the writer to use complex words formed with the suffix.

Keywords: suffix ambiguity, sinomorfema, omomorfema, variability.

Сведения об авторе: *Санавбар Низомова* – кандидат филологических наук, доцент, докторант Таджикского национального университета

ПРОБЛЕМА РАЗГРАНИЧЕНИЯ ОМОНИМИИ И ПОЛИСЕМИИ

Г. Сиддикова

Таджикский государственный университет коммерции

Более существенными оказываются затруднения, связанные с внутренней противоречивостью самого явления полисемии, характеризующегося одновременно и множественностью семантики, и несомненным семантическим единством. Пытаясь разрешить это противоречие, некоторые исследователи отказываются от признания полисемии вообще, сводя все разные значения полисемантического слова к одному общему значению [I, 41, 62] или дробя слово на ряд моносемантических омонимов.

Оба этих подхода свидетельствуют о недостаточном чётком понимании диалектической сущности рассматриваемого противоречия. Полисемантическое слово действительно обладает множеством разных значений, однако все эти значения представляют собой лишь разные реализации, разные проявления единого семантического целого, или, пользуясь термином А.И.Смирницкого, разные лексико-семантические варианты слова. Эти варианты могут различаться между собой по дистрибуции, по участию в синонимических или словообразовательных рядах (что и затрудняет их отграничение от омонимов), но при всём этом они взаимосвязаны, образуют единую систему, которая и выступает в качестве означаемого словесного языкового знака.

Итак, принципиальное различие между омонимией и полисемией заключается в том, что при омонимии мы имеем дело с разными означаемыми, тогда как при полисемии означаемое одно и то же.

На чём же базируется это единство означаемого, что позволяет считать разные значения полисемантического слова единой системой,

Традиционная лингвистика кладёт в основу семантического единства слова наличие связи между его отдельными значениями [I, 32, 56], т.е. наличие определённых логико-понятных отношений между соответствующими этим значениям денотатами слова (сходства по форме, функции или иным признакам, соотношение типа часть-целое, действие-результат и т.п.). Такой подход, берущий своё начало ещё в лингвистических воззрениях древнегреческих мыслителей [I, 26, 429], широко распространён в современном языкознании [I, 10, 112]. Выявление такой семантической связи, закономерной для данного языка, рассматривается как путь к успешному решению задачи разграничения между омонимией и полисемией: типичность, повторяемость, неуникальность связи между двумя значениями говорит о полисемии, и наоборот, единичность, исключительность, уникальность связи указывает на омонимию [II, 14, 96].

Обычно остаётся неизменным то обстоятельство, что рассматриваемый подход удовлетворительно объясняет только простейший случай полисемии—двучленную полисемию, при которой значения слова связаны между собой непосредственно. Вопрос же о том, что обеспечивает семантическое единство слова при многочленной полисемии, когда в составе слова имеются значения, непосредственно друг с другом несвязанные, остаётся открытым.

С развитием компонентного анализа в качестве необходимого условия связи между значениями слова выдвигается наличие у них общих семантических компонентов [I, 3, 187] или, иначе, сохранение в производном значении того или иного семантического признака, имеющегося у исходного значения [II, 6, 107]. Этот подход так же не отвечает на вопрос о том, что лежит в основе семантического единства многозначного слова.

С методом компонентного анализа связан ещё один подход к решению рассматриваемой проблемы, основанный на выявлении в семантической структуре слова того общего, что присутствует во всех его лексико-семантических вариантах, т.е. на поиске лексико-семантического инварианта. При этом под инвариантом понимается либо набор семантических компонентов, общих для всех лексико-грамматических вариантов слова, либо общая часть в толкованиях значений [I, 5, 86], либо «ядерная сема», т.е. главное, мотивирующее значение [I, 36, 415], либо «центральный смысл» или «смысловый стержень» слова [I, 3, 187], либо же, наконец «прямое номинативное значение слова» [I, 43, 161].

Нетрудно заметить, что концепция лексико-семантического инварианта смыкается, по существу, с теорией общего значения слова, и так же, как эта теория, она не выдерживает проверки на конкретном языковом материале. Подобно тому, как не всегда оказывается возможным подвести все значения полисемантического слова под одно общее значение, не всегда можно и найти в них такую часть, которая была бы общей для них всех. Дело в том, что общая часть обязательна лишь для тех значений слова, которые находятся в отношениях непосредственной семантической производности; значения же, несвязанные между собой непосредственно, могут общей части и не иметь [I, 51, 76].

Таким образом, концепция лексико-семантического инварианта также не может ответить на вопрос о природе семантического единства слова при многочленной полисемии [I, 19, 143]. В прочем, ни она, ни подход, основанный на выявлении типов семантической связи, подобной задачи перед собой не ставят; объектом обеих этих концепций является фактически не система значений полисемантического слова, а элементарная семантическая связь—связь между двумя ближайшими значениями. Если же подвергнуть рассмотрению не элементарную семантическую связь, а всю систему значений слова в целом, то можно увидеть, что она представляет собой не что иное, как определённым образом организованную совокупность таких элементарных связей, и единство её обеспечивается лишь непрерывностью перехода от одной связи к другой, т.е. непрерывностью деривационных отношений между отдельными элементами системы. Именно эта непрерывность и создаёт целостность означаемого, целостность содержательной стороны словесного языкового языка. Как правило, отмечает Д.П.Шмелев, семантическое единство слова заключается не в наличии у него некоего общего значения, как бы подчиняющего себе более частные, а в определённой связи этих самостоятельных значений друг с другом и их закреплённости за одним и тем же знаком [I, 8, 29].

Итак, единство означаемого при полисемии базируется на наличии непрерывной деривационной связи, охватывающей последовательно все элементы семантической структуры многозначного слова. Стоит этой непрерывности нарушиться хотя бы в одном месте, стоит выпасть хотя бы одному звену, обеспечивающему эту непрерывность, как семантическое единство слова нарушается и происходит «распад полисемии», превращение полисемантического слова в два несвязанных между собой омонима [I, 8, 57].

Различие между лексической омонимией и полисемией состоит, таким образом, в том, что при полисемии все значения языковых единиц, имеющих тождественные означающие, связаны между собой—непосредственно или опосредованно—деривационными отношениями, т.е. отношениями типичной для данного языка семантической производности, и, следовательно, образуют единое означаемое (что позволяет говорить о едином словесном знаке), тогда как при омонимии значения, соответствующие тождественным означающим, распадаются на две или несколько групп, между которыми деривационная связь полностью отсутствуют и каждая из которых образует отдельное означаемое, что говорит о наличии нескольких словесных знаков с различными означаемыми. Несколько упрощая, можно сказать, что при полисемии каждое значение слова обязательно находится в деривационных отношениях хотя бы с одним из остальных его значений, а при омонимии формально тождественные слова соотносятся с собой в плане содержания таким образом, что ни одно из значений слова не связано отношениями деривации ни с одним из значений другого. Решение же вопроса о наличии или отсутствии деривационной связи между значениями может осуществляться в каждом конкретном случае с помощью любого метода, позволяющего производить сопоставление значений,—компонентного анализа, метода сравнения словарных толкований, метода объяснительных трансформаций и т.д. Естественно, что для случаев, переходных между

омонимией и полисемией, никакой из методов не может дать бесспорного, однозначного решения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абаев В.И. О подаче омонимов в словаре / В.И. Абаев. – М., 1957. – С.310.
2. Абаев В.И. Выступление на дискуссии по вопросам омонимии / В.И. Абаев. – М., 1960. – 100 с.
3. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика / Ю.Д. Апресян. – М., 1974. 354 с.
4. Аракин В.Д. Омонимы в английском языке / В.Д. Аракин. – М., 1958. – 354 с.
5. Будагов Р.А. О так называемом промежуточном смысловом развитии слов / Р.А. Будагов. – М., 1958. – 520 с.

ПРОБЛЕМА РАЗГРАНИЧЕНИЯ ОМОНИМИИ И ПОЛИСЕМИИ

В статье говорится о различии между лексической омонимией и полисемией. Таким образом, при полисемии все значения языковых единиц, имеющих тождественные означающие, связаны между собой: непосредственно или опосредственно—derivационными отношениями.

Ключевые слова: омонимия, звуковое, грамматическое, языковые единицы, семантические.

THE PROBLEM OF THE DELIMITATION OF HOMONYMY AND POLYSEMY

The article mentions the differences between lexical homonymy and polysemy. Thus, usage of polysemy in the meaning of language units with identical meaning is linked directly or indirectly- having derivational relations.

Key words: homonym, grammatical forms

Сведения об авторе: *Г. Сиддикова* – старший преподаватель кафедры иностранных языков Института экономики и торговли ТГУК. Телефон: (+992) 928-50-00-05

ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ВА ИФОДАИ МАӢНОИ ОНҲО ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ФАРОНСАВӢ

К.А. Азизова

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Воҳидҳои фразеологӣ ё фразеологизмҳо яке аз унсурҳои муҳими забон ба шумор меравад. Онҳо ҳамчун масолеҳи дар тӯли асрҳо рехтаву устуворгардидаи забон дар шакли қолабҳои тайёр ва ба маъноҳои гуногун истифода мешаванд. Таҳқиқи воҳидҳои фразеологӣ забон барои равшан намудани як қатор масъалаҳои лексикология, этимология, синтаксис, калимасозӣ, маданияти сухан ва соҳаҳои дигари илми забон кӯмак хоҳад кард.

Оид ба фразеология ва воҳидҳои фразеологӣ олимони забоншиносии дохилӣ ва хориҷӣ ба монанди: В.В. Виноградов, Ш. Балли, А.Г. Назарян, В.Г. Гак, А.В. Кунин, Ҳ. Маҷидов, М. Мирзоева, Ҳ. Дӯстов ва дигарон қору фаъолият намудаанд. Ба гурӯҳи хусусиятҳои воҳидҳои фразеологӣ-маҷозият, эҳсосот, обуранги хоҳишҳои милли ва ба забонҳои дигар айнан тарҷума нашудан шомил ҳастанд. Оид ба мавзӯи нишонаҳои фарқкунандаи воҳидҳои фразеологӣ забоншинос Ҳ. Маҷидов таваккуф карда, чунин қайд кардааст: «Ин воҳидҳои забон дар қатори нишонаҳои асосии фарқкунанда, дорои нишонаҳои иловагӣ мебошанд: маҷозимаъно будан, нобаробарии маънои умумии ифода бо маънои ҷузъҳои дохилӣ, обуранги эҳсосотӣ, образнокӣ, тарҷума нашудан аз як забон ба забони дигар ба нишонаҳои иловагии воҳидҳои фразеологӣ шомил ҳастанд». Масалан, маънои аслии ибораи «**гавҳари тар**»- «марвориди аз қаъри баҳр гирифташуда» аст. «Воҳидҳои фразеологӣ чун воҳидҳои лексикӣ ба қатори калимаҳои муқаррарӣ дар дохили ҷумла нашъунамо меёбанд, аз як маънӣ ба маънои дигар мегузаранд, суфтаю муъҷаз мегарданд. Бинобар ин, маъноҳои иловагӣ ва тобишҳои маъноии онҳоро танҳо дар дохили ҷумла муайян кардан мумкин аст». Мисол «**Гули сари сабади** маҷлис Алимардонбек буд...» [15, 122].

Захираҳои фразеологӣ забони тоҷикӣ бою рангин буда, мунтазам дар ҳоли инкишоф қарор дорад. Маънои фразеологӣ дар заминаи аз маънои луғавӣ дур ё қанда шудани воҳиди марказии забон-калима ба вучуд меояд. Калима дар дохили ифодаи рехта ба маънои фразеологӣ соҳиб мегардад. Мувофиқи ақидаи забоншинос А. Кунин «Маънои фразеологӣ ба маънои луғавӣ алоқаманд аст, вале дар навбати худ як қатор махсусиятҳои дорост. Он дар заминаи мундариҷаи воҳиди фразеологӣ

ва маъноҳои ҷузъҳои таркибии он асос меёбад. Сохтори маъноии калимаҳо, ки ба ин ё он категорияи луғавӣ мансубанд, на ҳама вақт бо маъноӣ фразеологӣ мувофиқат мекунад» [1, 159].

Мафҳуми «фразеология» маъноҳои зиёд дорад ва ҳар як муаллиф ин истилохро бо тарзи фаҳмиши худаш баҳо медиҳад, яъне, ки диққаташро ба ин ё он манбаи татқиқот равона месозад.

Тавре, ки муҳаққиқон А.Г. Назарян, В.Г. Гак қайд менамоянд, истилоҳи «фразеология» аз калимаи юнонӣ гирифта шуда, маънояш *phrasis* - «ифода, ибора, гардиши нутқ», *logos* - «омӯзиш, мафҳум» мебошад. Он як қисми забоншиносӣ буда, ибораҳои рехтаи забонро дар ҳолати кунунӣ ва ташаккули таърихӣ меомӯзад. Н.М.Шанский мафҳуми «фразеология»-ро ҳамчун маҷмӯи устувори гардиши нутқ ва ибораҳои хосси ҳамин суҳан маънидод мекунад [5, 87].

Ба ақидаи В.В.Кунин «Фразеологизмҳо аз ҷиҳати лексикӣ ҷудонашаванда ва аз ҷиҳати маъноӣ комили воҳидҳои забонӣ мебошанд, ки ҳислати устуворӣ доранд» [1, 153].

Ба сифати воҳидҳои фразеологӣ метавонанд пайваستшавиҳои ба намуди зоҳирӣ хеле гуногун ифода шаванд. Аз ибораи аз ду калима сохташудаи **de tete – дар ҳаёл**, то якҷояшавиҳои пурпечутоб, ба мисли **se porter comme le Pont Neuf - сихату саломат будан**. Ҳамин тавр, фразеологизмҳо метавонанд боз ҷумлаҳои пуррае бошанд, ки ҳислати зарбулмасалҳоро доранд. Масалан: **il n'est pire eau que l'eau qui dort-Оёе, ки ором аст, ҳубӣ надорад**. Яъне, агар аз рӯйи ҳислат гӯем шахсе, ки оромтабиат ва камгап аст, фаҳмиданаш душвор аст. Ё ин, ки ибораи фразеологӣ **les vieilles amities ne se remplacent pas – Дӯсти дерина бехтар аст аз ду дӯсти нав**, маъноӣ шумораи рафиқ муҳим нест, дӯст яқто бошаду инсон бошадро медиҳад.

Воҳидҳои фразеологӣ (ВФ) аз ҷиҳати сохту таркиб, маъно ва обуранг ба гурӯҳҳои зиёде ҷудо мешавад. Онҳо дар шакли ифодаҳои ниҳоят мухтасар таҷрибаи ҳаётии бисёрсолаи одамон ва урфу одати онҳоро инъикос менамояд. Он ҳодисаҳо ё суҳанҳое, ки маъноӣ қабех, хусусияти шармоварӣ ва тарсонанда доранд, ки ба забон овардани он аз рӯйи одоб нест ба тарзи дигар аз ибораҳои фразеологӣ (ИФ) истифода бурда мешаванд.

Мо инро дар мисоли ИФ **dans un situation** дида мебароем. Ин ИФ дар тарҷумаи тахтуллафз чунин аст: **дар як ҳолати аҷоиб будан**, ки каме дағалтар гӯем ин гуна: **etre enceinte - ҳомиладор будан** тарҷума карда мешавад. Ё ин ки ИФ- **fermer son parapluie - чашм пӯшидан (вафот кардан)**, ки дар тарҷумаи тахтуллафз маъноӣ **чатри худро пӯшидан** - ро дорад, ба ҷойи калимаи каме дағалтар **mourir(мурдан)** истифода бурда мешавад.

Фразеология илмест, ки дар ҳудуди як силсила илмҳои на фақат филологӣ, балки бо илмҳои дигар таърих, этнография, психология ва амсоли инҳо ба вучуд омадааст. Дар воҳидҳои фразеологӣ тавассути ҷиҳатҳои маъноиву обурангии он таърих ва урфу одати соҳибзабон инъикос ёфтааст.

Фразеология то солҳои наздик қисми таркибии лексикологияро ташкил медиҳад. Ҳоло ҳам баъзе тадқиқотчиён онро як қисми лексикология медонанд. Бо вучуди он бояд иқрор шуд, ки ин соҳа ҳамчун боби махсуси забоншиносӣ аз доираи лексикология берун шуда ба илми мустақил табдил ёфтааст. Махсусан, хеле зиёд будани захираҳои фразеологӣ забони фаронсавӣ ва тоҷикӣ гуногунӣ ва торафт инкишофи он соҳаҳои махсуси ин ё он забонро талаб мекунад.

Мустақилияти фразеологияро ҳамчун боби мустақили забон чунин далел ҳам собит мегардонад, ки он бо дигар соҳаҳои забоншиносӣ, аз ҷумла бо илмҳои адабиётшиносӣ, таърих, этнография, психология ва мантиқ ҳамбастагии зиёд дорад. Аз илмҳои забоншиносӣ бошад фразеология бо синтаксис, лексикология алоқаманд аст. Воҳидҳои фразеологӣ дар қолаби муайяни таърихан шаклгирифтаи худ маъноҳои гуногун ва оҳангу тобишҳои мухталифро ифода мекунад.

Мазмуни воҳидҳои фразеологӣ ҳодисаи як андоза мураккаби семантикӣ мебошад. Вай бо гуногунранг будан ва ҷилоҳои мухталифи худ фарқ мекунад. Воҳидҳои фразеологӣ ҳам, монанди калимаҳо дар ифодаи ҳодисаву воқеаҳо, амалу ҳаракат, аломату хусусият ва мафҳумҳои бисёри дигари ҳаёти воқеӣ ба қор бурда мешавад. Вале, бо вучуди чунин айнияти вазифа воҳидҳои фразеологиро аз ҷиҳати маъноӣ бо калимаҳо якхела ва ё ҳамвазн доништан дуруст нест. Воҳидҳои фразеологӣ баробари номинатсияи одӣ, ки онро дар калимаҳо ҳам дидан мумкин аст, боз дар аксарият мавридҳо тобишҳои рангоранг ва муносибатҳои мухталифро фаро

мегиранд. Аз ин чост, ки воҳидҳои фразеологиро ҳама вақт бо як калима маънидод кардан мумкин нест. Масалан, ҳарчанд маъноӣ ибораи фразеологӣи «**сафедно сиеҳии чашмон**» фарзанд аст, он нисбат ба фарзанд ба кор бурда мешавад. Маъноӣ ибораи фразеологӣи «**бе дарди миён**» - «**sans soucis**» муфт, музди бе меҳнат ба дастмада мебошад.

Маъноӣ воҳидҳои фразеологӣи забон, ки дар ифодаи мафҳумҳои гуногуни ҳаёти ба кор бурда мешавад, дар аксарияти мавридҳо дар асоси образҳои гуногуни анъанавӣ ба вучуд омадаанд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки воҳидҳои фразеологӣи метавонанд ду ва ё зиёда маъно соҳиб бошанд. Масалан, ибораи «**корд дасти худро намебурад**» - «**Les coups ne se mangent pas entre**» дар тарҷума маъноӣ: 1) касе бар зарари худ кор нахоҳад кард; 2) инсонӣ бад ҳамавақт бар зарари дигарон кор хоҳад кард, ё ибораи фразеологӣи «**нокоштаро медараванд**» - «**L' impossible nul n'est tenu pas**»: 1) муфт хӯрдан; 2) истироҳати бе дарди миён; 3) ҳаққи мардум хӯрдан; 4) аз меҳнати бенавоён истифода бурданро медиҳад.

Қобили қайд аст, ки образи заминаи воҳидҳои фразеологӣ дар як шакл намеронад, бо мурури инкишофи семантикаи фразеологӣ ва ба вучуд омадани маъноҳои нави он хира мешавад, ба дараҷаи дуҷум мегузарад, гоҳо иваз ҳам мешавад. Бо вучуди он пуробурангии тамоми воҳидҳои фразеологӣ боқӣ мемонанд.

Унсӯри дигари воҳидҳои фразеологиро маъноҳои грамматикӣи он ташкил медиҳад. Чунин маъноҳо, ки муносибатҳои гуногунии онҳоро нисбат ба ҳамин гуна воҳидҳои фразеологӣ ва калимаҳои дигар муайян мекунанд, маъноҳои грамматикӣи онҳоро ташкил медиҳанд.

Ҳар як воҳиди фразеологӣи метавонад якҷанд маъноӣ грамматикӣи дошта бошад. Масалан, ифодаи мансубият ба ин ё он ҳиссаи нутқ, вазифаҳои синтаксисии категорияи он аз қабилӣ ҳамин маъноҳои грамматикӣи воҳидҳои фразеологӣ ба ҳисоб меравад. Ибораҳои «**дарди сар**» - «**mal de la tête**», «**пӯсту устухон**» - «**En chair et en os**» на фақат исм шуда метавонанд, балки чун исмҳои дигар категорияи шумораи онро низ ифода мекунанд. Ҳамчунин, ибораи «**Аз паша фил сохтан**» - «**faire une montagne de qch**», «**Ба масҷид наздику аз Худо дур**» - «**pres de l'église coin de Dieu**» ба феълҳои мансубанд, ки чун феълҳои дигар категорияҳои шахсӣ шумора, сифа замон ва тарзҳои феълро доранд ва дар ҷумла вазифаи хабарро иҷро мекунанд.

Фразеология ва лексикология як қатор масъалаҳои муштаракро фаро мегиранд. Ба ин қатор, пеш аз ҳама, инкишофи маъноӣи калимаҳо ҳамчун ҷузъи воҳиди фразеологӣ, умумияти вазифаҳои синтаксисӣ ва масъалаҳои ба ин монанд дохил мешаванд.

Воҳидҳои фразеологӣ бо воҳидҳои синтаксисӣ низ робитаи қавӣ доранд. Воҳидҳои фразеологӣ дар заминаи таркиби ибора ва ҷумлаҳои синтаксисӣ ба вучуд меоянд. Дар асоси фразеологизмҳо қолабҳои муайяни синтаксисии забон, ки дар тӯли асрҳо шакл гирифтаанд, меистанд. Аз рӯи ин қолабҳои мавҷуда ҳоло ҳам гоҳо воҳидҳои фразеологӣи нав ба вучуд меоянд. Дар байни фразеология ва морфология ҳам, баъзе ҷиҳатҳои умумиро метавон шаклу воҳидҳои морфологӣи дошта бошанд, махсусан алоқаи фразеология бо қисмати калимасозӣи ҷолиби диққат аст. Дар асоси воҳидҳои фразеологӣи калимаҳои нав метавонанд ба вучуд биёянд.

Аз ҷиҳати обуранги бадеӣ воҳидҳои фразеологӣи санъатҳои бадеиро ба хотир меоранд, як силсила санъатҳои лафзӣ, ҳамоҳангии овозҳои таркибӣ маҳз дар воҳидҳои фразеологӣи боқӣ мондаанд. Аз ҷиҳати алоқамандӣ бо санъатҳои бадеии жанрҳои гуногун омӯхтани бадеияти воҳидҳои фразеологӣи ҳам маводи муфид ва фаровоне дода метавонанд. Ҳамчун соҳаи мустақили забон фразеология низ ба якҷанд навъ ҷудо мешавад.

Фразеологияи умумӣ. Дар ин намуд фразеология қонуниятҳои умумии воҳидҳои фразеологӣи забонҳои гуногуни дунё омӯхта ва ҷамъбаст карда мешавад. Умумияти тарзи зиндагӣ, тафаккур, шароити зиндагӣ ва муҳити ҷуғрофӣи халқҳои гуногун аз ҷиҳати воҳидҳои фразеологӣи ҳамон забон омӯхта мешавад. Ин омӯзиш ба воҳидҳои фразеологӣи умумӣ тааллуқ дорад.

Навӣи дигари фразеологияи фразеологияи таърихӣ мебошад. Дар ин намуд фразеология шароити таърихӣи онҳо омӯхта мешавад. Фразеологияи имрӯзаи тоҷикӣ фаронсавӣ таърихӣ дуру дарозе дорад. Бисёр ибораву ифодаҳое, ки имрӯз истифода мешаванд, онро ҳазор сол пеш ҳам ба кор мебарданд. Баробари ин бошад, як қатор воҳидҳои фразеологӣ аз ҷиҳати шакл ва маъно тағйир ёфтаанд. Қисми дигари онҳо

тамоман аз истеъмол баромадаанд. Шубҳае нест, ки таҳқиқи захираи фразеологии гузашта на фақат барои илми забоншиносӣ, балки барои муайян кардани масъалаҳои ҷудогонаи таърихӣ ин ё он халқ, урфу одат ва маданияти он аҳамият дорад.

Навъи сеюми фразеологияро фразеологияи муқоисавӣ ташкил медиҳад. Дар воҳидҳои фразеологии муқоисавӣ воҳидҳои фразеологии забонҳои ба ҳам хеш ё забонҳои, ки дар тӯли асрҳои зиёд дар ҳамсоягӣ зистаанд муқоиса карда мешаванд. Бо вучуди он ки захираҳои фразеологии забонҳои ба ҳам хеш ё забонҳои халқҳои, ки дар тӯли асрҳои зиёд дар ҳамсоягӣ зистаанд, муқоиса мешаванд. Новобаста аз он ки захираҳои фразеологии ҳар як забон дорои хусусиятҳои гуногун мебошанд, бисёр вақт дар байни воҳидҳои фразеологии забонҳои гуногун ҷиҳатҳои зиёди умумиро мушоҳида кардан мумкин аст. Дар фразеологияи муқоисавӣ қонуниятҳои ташаккули чунин воҳидҳои фразеологӣ сабабҳои таърихӣ, ҷиҳатҳои этнографии ба вучуд омадани онҳо ва масъалаҳои ба ин монанд тадқиқ мешавад.

Навъи охирини воҳидҳои фразеологиро тасвир ё худ синхронӣ ташкил медиҳад. Фразеологияи синхронӣ вазъияти захираи фразеологии забонро дар давраи алоҳидаи инкишофи он тасвир мекунад. Масалан, тасвири захираи фразеологияи забони имрӯзӣ тоҷик ба зиммаи фразеологияи синхронӣ дохил мешавад.

Муайян намудани аломатҳои фарқкунанда, ҳаҷм, ғуруҳҳо, категорияҳои маъноӣ ва қабатҳои услубии воҳидҳои фразеологӣ, манбаи пайдоиш аз мавзӯҳои бахши фразеологияи тасвирӣ, масоили истеъмол, услубӣ, мавқеи услубии воҳидҳои фразеологӣ низ омӯхта мешавад. Таъйин кардани миқдори истеъмоли фразеологизмҳо аз масъалаҳои актуалии услубиёти забон аст. Дуруст аз худ намудани қонуниятҳои инкишофи он аз хатоҳое, ки гоҳо дар саҳифаҳои матбуот ва ё навиштагони муаллифони ҷавон ба назар мерасад, пешгирӣ мекунад.

АДАБИЁТ

1. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка: учеб. пособие для студ. среднего проф. образования / А.В. Кунин. - Дубна: Феникс, 2005. - 488 с.
2. Мачидов Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка: учеб. пособие для студ. высшего проф. образования / Х. Мачидов. - Душанбе: Деваштич, 2006. - 406 с.
3. Мачидов Х. Таркиби лексикии воҳидҳои фразеологӣ / Х. Мачидов // Мактаби советӣ. - 1986. - №10.
4. Мачидов Х. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик: дастури таълимӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олии / Х. Мачидов. - Душанбе, 1982. - 104 с.
5. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка: учеб. пособие для студ. высшего проф. образования / Н.М. Шанский. - М.: Высшая школа, 1985. - 160 с.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ. - М., Советская Энциклопедия, 1969. - Ҷ.1. - 951 с., - Ҷ.2. - 949 с.
7. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. - М: 1956.
8. Азизова К.А. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони фаронсавӣ: дастури таълимӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олии шӯъбаи забони франсавӣ / К.А. Азизова, Т. Чумаев. - Душанбе: Эр - граф, 2015. - 50 с.
9. Григорян И.Р. Большой французско-русский, русско-французский словарь / И.Р. Григорян, М.Н. Петрович. - Москва: ООО «Дом Славянской книги», 2008. - 912 с.
10. М.С. Асимова. Русско-таджикский словарь / М.С. Асимова, С.Д. Арзуманов, Х.А. Ахрорӣ [и др.]. - Москва: «Русский язык», 1985. - 1280 с.
11. Муслимов М. Воҳидҳои фразеологии забони адабии муосири тоҷик бо унсурҳои луғавии арабӣ: дастури таълимӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олии / М. Муслимов. - Душанбе, 2009. - 80 с.
12. Дӯстов Х. Ҷ. Ифодаи маъно дар воҳидҳои фразеологии ташбеҳӣ / Х. Ҷ. Дӯстов // Маҷаллаи илмӣ «Илм ва фановарӣ». - Душанбе: Сино, 2014. - С.96-100.
13. Николаев И.Л. Русско-таджикский фразеологический словарь: фразеологический словарь / И.Л. Николаев, Х. Раупов, И.А. Александров. - Душанбе: Маориф, 1984. - 350 с.
14. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехта: фарҳанги фразеологӣ / М. Фозилов. - Душанбе: Ирфон, 1963. - Ҷ.2. - 420 с.
15. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехта: фарҳанги фразеологӣ / М. Фозилов. - Душанбе: Ирфон, 1964. - Ҷ.2. - 450 с.
16. Айни С. Кулӣёт / С. Айни. - Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1958. - Ҷ.1. - С.122.

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИХ ЗНАЧЕНИЙ В ТАДЖИКСКОМ И ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье рассматриваются фразеологические единицы и использование их значений в таджикском и французском языках. Фразеологические единицы помогают изучению иностранных языков. Ярко изображают проблемы лексикологии, этимологии, синтаксиса и словообразования.

Ключевые слова: фразеология, наука, решение, лексикология, этимология, проблема, синтаксис, статья, единица, идея, использование, изучение, развитие, морфология, словосочетание, термин, обучение.

FRASEOLOGICAL UNITS AND USING THEIR MEANING IN TAJIK AND FRANCH LANGUAGES

In this article looking through fraseological units and using their meaning in Tajik and French languages. Fraseological units help for deciding some problems. Clearly shows problems lexicology, etymology, syntax and word combination. In this article given examples which it is open the new ideas in science.

Key words: fraseological, science, decide, lexicology, etymology, problem, syntax, article, unit, idea, using, learning, educate, morphology, word combination, the term, study.

Сведения об авторе: *Азизова К.А.* - кандидат педагогических наук, заведующая кафедрой иностранных языков факультета языков Азии и Европы ТНУ. Телефон: **919-24-43-95**

ПРЕДЛОГИ СО ЗНАЧЕНИЕМ ПРОСТРАНСТВА В НЕМЕЦКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Н. Раджабов

Курган-Тюбинский государственный университет им. Носира Хусрава

Обозначение пространственных отношений предполагает, с одной стороны, указание местонахождения предмета, места совершения действия или места обнаружения какого-либо явления, т.е. место в таких случаях обозначается вне зависимости от того, происходят или не происходят на этом месте какие-либо изменения, совершается ли в нем движение. С другой стороны, при обозначении пространственных отношений указывается направление движения, причем указывается как отправная сторона движения, так и сторона, в которую направлено движение. Таким образом, обозначение пространственных отношений вскрывает вопросы «wo?» место нахождения предмета или обнаружение явления, «wohin?» и «woher?»- направление движения.

Общее пространственное значение понятий места и направления обуславливает возможность обозначения одним и тем же словом и места и направления. Так, ряд предлогов немецкого языка совмещает в себе эти два значения, например:

Ich... ging weiter auf die Treppe zu (Remarque, 16) /направление/

Endlich... hoerte ich schnelle Schritte auf der Treppe (Boas, 26) /место/

...kommt man wieder zurueck an den Ort, von dem man ausgegangen ist (Bichsei, 184). /направление/

...man konnte ...am naechsten Ort aussteigen (Remarque, AA). /место/

Означает ли предлог место или направление, становится ясным только из контекста и зависит от того, в каком падеже стоит имя существительное или местоимение.

Пространственные отношения выражаются и глаголами. Так, в семантике глаголов «sein», «liegen», «stehen», «haengen», «sich befinden» отражается такая важная пространственная характеристика, как местоположение объекта, например: *lieber dem Sofa an der linken Seitenwand hing eine Landschaft in schwerem Goldrahmen (Mann, 6).*

Как уже отмечалось выше, в систему языковых средств выражения пространственных отношений входят пространственные предлоги, поскольку в их семантике наличествует информация, как и о пространственных представлениях объектов, так и о представлении пространственных отношений между объектами. О.Н. Селиверстова полагает, что использование того или иного предлога в большой степени зависит от определенного представления денотата вводимого им существительного, и в некоторых случаях данный способ представления является прямым вкладом предлога. Например, в семантику предлога «в» входит представление о том, что релятум должен иметь внутреннюю часть, в которой может находиться другой объект. [4, 35]

Р. Джакендоф и Б. Ландау считают, что в семантике пространственных предлогов присутствует информация о таких пространственных характеристиках объектов, как геометрическая форма объекта-релятума (т.е. объекта, относительно которого устанавливается положение другого объекта), его осевая ориентация, количественные характеристики релятума [Jackendoff, Landau,] [7, 54].

В отечественной лингвистике значения предлогов с точки зрения дейксиса анализирует в своей работе «Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира» Ю.Д. Апресян [1, 76].

Рассмотрим некоторые примеры из немецкого языка: *Das Maedchen steht hinter dem Baum. Das Maedchen steht neben dem Baum.* Значение предлога *hinter* в первом предложении выражает субъективный дейксис. Он указывает, что точкой отсчета, относительно которой происходит локализация объектов, является либо наблюдатель, либо сам говорящий. Поскольку восприятие расположения описываемых объектов происходит с его позиции, то есть наблюдатель занимает такую позицию, когда между ним и девочкой находится дерево. Во втором примере мы сталкиваемся с объективным дейксисом, то есть точкой отсчета является сама объективная ситуация.

Вышеизложенное еще раз подчеркивает идею антропоцентричности языка и доказывает, что для многих языковых значений представление о человеке выступает в качестве естественной точки отсчета.

Функции пространственных предлогов в предложных сочетаниях

Предложные сочетания, выражающие пространственные отношения в немецком языке, в самом общем виде обозначают либо место наличия, местонахождение какого-то предмета или явления, либо направление движения. Таким образом, пространственные предлоги можно разделить на 3 группы: 1) предлоги, обозначающие только пребывание в каком-либо месте (предлоги покоя); 2) предлоги, обозначающие только направленность действия в сторону или со стороны движения (предлоги движения); 3) предлоги, обозначающие как местонахождение, так и направленность в сторону движения.

Только местонахождение обозначают такие предлоги как *bei, fern, gegenueber, zunaechst, auserhalb, innerhalb, jenseits, diesseits, unweit, inmitten*:

Der Friedhof von Baesweiler liegt etwas auferhalb der Siedlung (Boas, 21). Wir denken in den naechsten Tagen einige Leute bei uns zu sehen... (Mann, 148). . Ich war an diesem Abend bei Binnets ruhigen geworden (A. S.,56)/Ман дар хонаи Бинне як қадар ором гирифтаам (A.3.,66). Ich Schrak zusammen wie jedesmal, wenn man mich, bei dem echten Namen rief. (A. S., 145)/ Вақте, ки номи ғакикии маро ба забон меронанд, ман ғамеша як қад менапидам (A.3.,172). Ich ließ den Jungen bei seinem grünlichen Saft, Ich ging hinüber (A. S., 94).

Только направление в сторону движения обозначают предлоги *bis, durch, wider, nach, entgegen, entlang*.

...er geht bis zum Flusse hinunter (Mann, 148)[6,148].

Nie sie ein Mensch in Wirklichkeit durch einen Arzt geheilt worden, sondern durch irgendwelche zufälle (A. S. стр.86-87). Духтурҳо то ин дам ягон касро сиҳат накардаанд, -беморон ба туфайли шароитҳои гуногун худ сиҳат мешаванд (A.3., 103).

Предлоги *von, aus, ab* при пространственном значении обозначают только направленность действия со стороны движения. *Natuerlich war es keiner von uns, der imstand war sein Dauergähnen zu unterbrechen (A.S., 110)/ Албатта, ҳеҷ яке аз мо ҳамёзкашии беисти ёро боз дошта наметавонист (A.3.,130.); Doch schon war ihr Blick von mir abgezogen. Sie lief schon hinaus (A.S., 89). Аммо ё чашмонашро аз ман канду қаҳвахонаро тарк кард. (A.3., 106).*

При этом другие предлоги не могут обозначать этот тип пространственных отношений, т.е. обозначение направления со стороны движения предложным сочетанием производится только посредством специально предназначенных для этого форм.

Вследствие характерной для предлогов полисемии большинство предлогов совмещают в себе пространственное значение местонахождения с пространственным значением направления. При совмещении у одной и той же формы предлога значения местонахождения и значения направления дифференциация этих значений в большинстве случаев достигается путем употребления различных падежей при предлогах такого типа. Так, сочетания предлогов *an, auf in, vor, hinter, ueber, unter, neben, zwischen* с дательным падежом обозначают местонахождение, сочетание этих же предлогов с винительным падежом обозначает направление, т.е. форма предложного сочетания в целом, учитывая предлог и падеж имени, имеет только одно пространственное значение: или значение местонахождения или значение направления.

So stieg ich ein und setzte mich in eine (Remarque, 32).

...sass ich in einer Ecke... (Remarque, 34).

Ich sah, dass Liebespaare auf den Baenken sassen... (Remarque, 52).

...und setzte mich auf eine leere Bank...(Remarque, 52).

...bis er draussen in der Kastanienallee vor der roten Villa stand...(Mann, 146).

Лишь в очень немногих случаях словосочетание с предлогом обозначает местонахождение и направление недифференцированно. Так, местонахождение и направление могут обозначать сочетания с предлогом *um*, после которого в современном немецком языке обязательно стоит винительный падеж:

Rechts stand ein Fluegel, und in der Mitte um den runden Tisch gruppierten sich Lehnssessel in brauner Seide (Mann,146). Sie ging um das Bett herum wie eine Taenzerin...(Remarque, 95).

В редких случаях предлог *außerhalb*, управляющий родительным падежом, может иметь не обычное для него значение местонахождения, а значение направления:

Der Friedhof von Baesweiler liegt etwas außerhalb der Siedlung (Boas, 21).

Сочетание дательного падежа с предлогом *zu* также может означать направление и местонахождение. Как уже отмечалось выше, предлог *zu* первоначально обозначал местоположение, а не направление, как в современном немецком языке [2, 119]. Предлог *zu* восходит к "hin" и означает "/«, an, bei", о чем свидетельствуют такие устойчивые выражения как "zu Hause", "der Dom zu Worms".

"Du weisst, dass Doktor Hinzpeter zu Hause es dir extra verboten hat... " (Mann, 74).

Поэтому употребление *zu* для обозначения местонахождения в современном языке возможно только лишь с некоторыми словами. В таком значении *zu* выступает, главным образом, в сочетании с названием городов: *die Universitaet zu Berlin, zu Moskau*. Значение местонахождения сохраняется у предлога *zu* также в таких сочетаниях как *zu Hofe, zu Bett (liegen)* и т.д., которые именно вследствие необычности значения местоположения у предлога и отсутствия артикля, представляются неразложимыми сочетаниями, превращающимися, по сути, в наречия. К числу таких сочетаний принадлежат и формы с артиклем *zur Seite (stehen), zur See, zur Stadt* и др. Такое ограниченное употребление предлога *zu* в значении местонахождения свидетельствует о тенденции словосочетаний с *zu* в современном немецком языке сохраняет только значение направления.

...er ging nicht zur Stadt zurueck...(Mann, 149). Тем не менее, в большинстве случаев направление и местонахождение обозначаются разными формами предложных сочетаний.

В настоящее время в лингвистике более плодотворным представляется подход к проблеме предлогов с точки зрения их функции как слов-коннекторов, связывающих элементы предложения в целостную сложную языковую единицу [3, 38]. Предлоги ставят знаки языка в определенные отношения с другими знаками. Эту функцию они выполняют благодаря тому, что сами являются выразителями этих отношений - коррелятами [5, 6].

Исходя из того, что в основе всякой модели предложения выделяется предикативное ядро и замещающие свободные позиции при нем именные актанты, можно выделить два основных типа использования предлогов: приименное (свободное, слабое) и приглагольное (связанное, сильное).

При осуществлении взаимосвязи знаков коррелят ищет в коррелирующих знаках те элементы семантики, которые находятся в соответствии с его функцией как коррелята. Эти элементы семантики и есть элементы релятивности. Один и тот же знак может иметь несколько элементов релятивности или релятивных значений. Не подлежит сомнению тот факт, что чем больше этих значений, тем больше возможностей для сочетания с другими знаками системы. Наибольшее количество релятивных значений имеют глаголы-сказуемые, характеризующие имя-подлежащее с точки зрения его положения или движения в пространстве, например *liegen (legen) in, an, auf, hinter, vor, zwischen, neben, ausserhalb, oberhalb* и т.д. В данном случае со словами справа предлог составляет более прочное сочетание, ибо возможность сочетаемости с ними предлога ограничивается релятивным значением знаков (характером пространственного понятия), заключенного в их семантике [5, 7].

Приименный предлог имеет по сравнению с приглагольным более четко выраженную семантику, передаваемая им информация более определена.

Согласно взглядам некоторых исследователей, в рамках приименного можно различать свободное (автономное) и полусвободное (полуавтономное) использование предлогов.

Замкнутость предложной группы в данном случае демонстрируется возможностью ее чередования с наречием. Ср.: *Er macht seine Hausaufgaben gewöhnlich abends / hier.*

Оформление сирконстантных предложных групп при номинализации остается, естественно, неизменным. Например: *die Vorbereitung der Hausaufgaben durch den Studenten im Lesesaal / am Strand / in der Nacht* и т.д.

Так называемое полусвободное использование предлогов формально совпадает со свободным сирконстантным, но семантически предложная группа необходимо вызывается предикатом, при котором она выступает как локатив. Например: *Das Haus befindet sich im Wald / am Meer / auf dem Berggipfel*.

Как и при свободном использовании, предложная группа в этом случае варьирует с наречием. Ср.: *Er wohnt/ verweilt hier schon lange*. Такое же положение сохраняется и при номинализации. Ср.: *das Haus im Wald / oben; sein Aufenthalt auf der Krim / dort*.

При «глагольном управлении», происходит передача всевозможных объектных отношений, поэтому связь предлога с глаголом предстает еще более прочной. Это происходит оттого, что объектные отношения представляют собой переосмысленные обстоятельственные отношения с дальнейшим уточнением объектных связей. В силу того, что объектные отношения строятся на базе обстоятельственных в строгом соответствии с особенностями каждого предлога, это уточнение в некоторых случаях настолько детализировано, что представляется возможным выяснить то или иное объектное отношение, проанализировав всю систему предлогов. Например, во многих грамматиках немецкого языка предлоги *von* и *ueber* с глаголами говорения *sprechen*, *reden*, *erzaehlen* указываются как синонимичные. Тем не менее, сопоставив объектные отношения предлогов *von* и *ueber* с их основными обстоятельственными функциями, становится очевидным, что между упомянутыми выше предлогами имеется разница. Так, основная обстоятельственная функция предлога *von* - указание на отделение, предлога *ueber* - на охват верхним предметом нижнего. Из этого следует, что предлог *von* говорит о слепке с предмета - *ein Bild bekommen von j-m* 'получить картину с кого-л.', слепок с предмета запечатлевается в памяти и становится предметом воображения и мысли, а предмет мысли соответственно неотделим от предмета речи - *sprechen von j-m* 'говорить о ком-л.'. Однако предлог *von* не употребляется с такими глаголами речи, как *sich besprechen* 'обсуждать', *sich verbreiten* 'распространяться' и др. по той причине, что данные глаголы предполагают подробное обсуждение вопроса, что может передать только предлог *ueber*. Поскольку семантика глаголов *sprechen*, *reden* и под. не акцентирует внимания на характере действия (подробное или поверхностное обсуждение), то и создается ложное впечатление «синонимии» предлогов *von* и *ueber* с подобными глаголами. Но при введении в предложение обстоятельства образа действия, определяющего характер действия, возникает необходимость выбора одного из этих предлогов, напр.: *In wenigen Worten sprach er davon* или *Eingehend sprachen sie darueber*.

Таким образом, можно утверждать, что функции предлогов при именном и при глагольном использовании различны. Приименный предлог в зависимости от падежа может выполнять актантные роли локатива или директива (конечную/исходную точку или ориентир направленного действия). Лексическое значение пространственного предлога при именном использовании выражено сильнее. Приглагольный предлог выполняет комплементарную функцию, т.е. раскрывает и конкретизирует содержание предиката. Таким образом, приглагольный предлог может выполнять текстообразующую функцию. Семантика самого предлога при глагольном использовании во многом стерта, хотя и не может считаться исчезнувшей полностью.

ЛИТЕРАТУРА

1. Апресян Ю.Д. Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира / Ю.Д. Апресян // Семиотика и информатика. - М.: ВИНТИ, 1986. - Вып. 28. - С.5-34,76.
2. Бергер Д. Грамматические трудности немецкого языка / Д. Бергер. - СПб.: Лань, 1996. - С.119-208.
3. Зеленецкий А.Л. Теория немецкого языкознания: учеб пособие для студ / А.Л.Зеленецкий, О.В. Новожилова. Лингв. Ун-тов и фак. Ин. Яз. Высш. Пед. Учеб. Заведений. - М.: Издательский центр «Академия», 2003. - С.38-400.
4. Селиверстова О.Н. Взаимодействие лексической и синтаксической семантики в значении предлогов (на материале предлога «на») / О.Н. Селиверстова. - Рук, 1998. - С.17-34.
5. Съедин В.Н. Предлоги немецкого языка / В.Н. Съедин. - М.: Наука, 1963. - С.6-287.
6. Mann Th. Der Tod in Venedig und andere Novellen / Манн Т. Смерть в Венеции и другие новеллы: Книга для чтения на немецком языке. - СПб.: Антология, 2005. - С.148 -160.

7. Jakendoff R. Spatial Language and Spatial Cognition / R.Jakendoff, B. Landau // Napoli D. (ed) Bridges between Psychology and Linguistics. A Swarthmore Festschrift for Lila Gleitman. – Hillsdale: New Jersey, 1991. - P. 64, 145-169.

ПРЕДЛОГИ СО ЗНАЧЕНИЕМ ПРОСТРАНСТВА В НЕМЕЦКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье автором анализируются предлоги со значением пространства в немецком и таджикском языках. Пространственные отношения в немецком языке обозначают местонахождение какого-либо предмета или направление движения. Предлоги ставят знаки языка в определенные отношения с другими знаками.

Ключевые слова: предлоги, значения, пространственные, немецкий, таджикский язык, отношения, прилагольный, функция, семантика.

PRETEXTS WITH IMPORTANCE SPACE IN GERMAN AND TADZHIK LANGUAGES

In given article by author are analysed pretexts with importance space in german and tadjik languages. The Spatial relations in german language mark the site of some subject or direction of the motion. The Pretexts put the signs of the language in determined relations with the other sign.

Keywords: pretexts, importances, spatial, german, tadjik language, relations, function, semantics.

Сведения об авторе: *Н. Раджабов* – преподаватель кафедры теории и методики преподавания иностранных языков Курган-Тюбинского государственного университета имени Носира Хусрава. Телефон: (+992) 918-51-32-74

ВОЖА - ВОҲИДИ МУШТАРАК ДАР ЗАБОНИ ИЛМИ МИНЕРОЛОГИЯ ВА МУТОЛИОТИ ЗАБОНШИНОСӢ

Фараҳноз Ҳочимуҳаммад Самӣ

Пажӯишгоҳи забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Забон бахши бузурге аз зиндагии инсон, воқеияти табиӣ ва низоми иҷтимоӣ аст, ки истеъдодҳои фитрии башарро дар заминаи эҷоди иртибот ба арсаи амал мекашад. Юнони бостон дар тамос бо халқиятҳои фаровони дигар ва ташкил шудан аз ақвоми мухталиф тафовутҳои забонии байни миллатҳо, махсусан дар сатҳи вожагонии малмушбарударо мешинохт.

Илми решашиносӣ, рададашиносӣ ва ҳамгониҳои забон дар баррасии таърихи вожагонии ибтидо ба суроғи Юнони бостон меравад. Барои мисол, дар рисолаи Кротеллос иштиқок, вожаи Афлотун вижагиҳои фидуллуғатро дар миёни юнониёни бостон ёдовар мешавад. Афлотун ба баррасии маншаи забон ва робитаи миёни вожа ва маъно мепардозад ва аз ин роҳ решашиносии аввалия поярезӣ мешавад ва дунболи посух ба ин савол мегардад, ки оё робитаи байни сурат ва маънии як вожа қарордодӣ аст, ё табиӣ. Он чи ки ба ин шакл матраҳ мешуд, таҳти унвони файласуфон (philosophia) буд.

Решашиносони табиӣ (naturalists) муътақид буданд, ки омилҳои забон дар сурати вожаҳо тағйире эҷод мекунад, дар ҳоле ки **convntionalists** маншаи вожагонро дилхоҳ медонистанд. Эпикур муътақид буд, ки вожа ба сурати табиӣ пайдо мешавад, вале вазъи қарордодии онро пардозии медиҳад, яъне филология чи дар замони суханварони (rhetoricians) қарни V-уми пеш аз мелод ва чи баъд аз Сукрот, Афлотун ва Арасту зерин сояи файласуфон қарор дошт. Аз он Арасту бештар ба баррасии имконоти дастури забон пардохтаанд, аммо аз замони равоқиён ҷойгоҳи забоншиносӣ ҷойгоҳи муайяне дар даруни фалсафа пайдо кард. Равоқиён, ки нигоҳи табиӣ ба забон доштанд, аввалин бор дугонагӣ (dichotomy) миёни сурат ва маънӣ дар маънои онро баён намуданд. Равоқиён дар баррасии решашиносии вожагон ба суратҳои асли (original form) ва овоҳои нахустин дар вожагон муътақид буданд [8, 42]. Онҳо ба тамоиз байни сурат ва маънои вожагон пардохтанд. Тамоили онҳо ба решашиносӣ ва сайри таҳаввули он чи аз ҷанбаи назарӣ ва чи аз ҷанбаи истилоҳшиносӣ кӯмаки шояне ба илми забоншиносӣ кард. Дар даврони Юнон, мардум ба навиштани вожаномаҳо пардохтаанд, ки ҳам баёнгари вучуди фанни нигоҳиш ва ҳам баррасиҳо ва татбиқҳои равишманди вожагоне дар байни забонҳо будааст.

Вожа ва решашиносӣ. Дар забоншиносӣ решашиносӣ аз вожаи Etymology, ки аз Etymon (атимун ба маънии маъноӣ ҳақиқии вожа ва oloqu ба маъноӣ «шинохт аст») гирифта шудааст [1, 12].

Аммо, он чи ки имрӯз ба унвони решашиносӣ аз он ёд мешавад, аз қадимтарин таърих ба қор бурдани як вожа то замони навиштани он дар назар гирифта мешавад ва ин баррасии ҳамсохтор ва маъноӣ вожагонӣ минералиро низ дар бар мегирад.

Поягузори илми решашиносии ҷадидро Сер Вилём Чонз медонанд, ки соли 1786 дар Анҷумани салтанати мутолиоти осӣёӣ дар Калкутта забонҳои лотинӣ, султӣ, юнонӣ, санскрит ва форсиро забонҳои хешованд эълон кард. Аз он пас буд, ки донишмандон бо истифода аз равишҳои таҷбиқи вожагон (comparative method) ва бозсозии онҳо дар маншаи забонҳо ва иртиботи онҳо бо ҳам ба паҷӯҳиш пардохтаанд. Забони илм, ки гунаи қорбурдии забони меёр буд, низ аз ин қавоид мустаснӣ набуд. Зеро нақши беш аз ҳама ахборӣ ва шинохтшиносона дошта ва дорад.

Бад-ин маънӣ, ки ин навъ аз забон мекушад, то бо баёни матолибе дар бораи чизе ё қоре, баҳусус аз ҷаҳони масодиқ бар шинохти мо нисбат ба он масодиқ бияфзояд, бадеҳист, ки муқтазои ин чунин нақше гузошта, аз дурустии забон метавонад бо масодиқи худ дар ҷаҳони хориҷ робита пайдо кунад ва лозимаи чунин чизе ин аст, ки ин навъ забон, то он ҷо ки муяссар аст, сода ва раван, бепироя ва равшан бимонад, то дар наздиктарин фосила бо мисдоқи худ қарор гирад.

Забоншиносон гоҳе бо истифода аз усули забоншиносии мутақобила (comparative linguistics) ба баррасии тафовутҳои забонҳо ва замоне низ ба мутолиаи ташбеҳоти забонӣ пардохтаанд. Ин ташбеҳот ношӣ аз авомиле, чун авомили ҳамгонӣ (universal), ворисонӣ (genetic), ноҳиявӣ (areal) ё раддашиносӣ (typological) мебошад [4, 231]. Ин ташбеҳот дар вожагонӣ минералии забонҳо вуҷуд дорад.

Аз дидгоҳи Соссюр решашиносии вожагон як риштаи мустақил нест, балки қорбурди усули марбут ба рӯйдодҳои ҳамзамонӣ ва замонӣ аст [7, 276].

Дар амри решашиносӣ қиёс муҳимтарин баҳши баррасихост, ки бо баррасии бозсозӣ (reanalysing reconstruction, таҳлили мучаддад) кӯмак мекунад. Соссюр муътақид аст, ки «решашиносӣ таваҷҷуҳи вожаҳо ва ё ҷустуҷӯ барои ёфтани равобити онҳо бо вожаҳои дигар аст» [7, 275].

Решашиносӣ дар тавҷеҳи як вожа ба суратҳои шинохташуда истифода мешавад ва ин тавҷеҳ на танҳо вожаҳои мунфард, балки таърихчаи вожаҳои хешованд ва аносири созанда (пешванд, пасванд ва ғайра)-ро низ дар бар мегирад.

Решашиносии калимаҳо дар ҳақиқат, аввалин гомҳои раддашиносии забон мебошад. Соссюр муътақид аст, ки дар решашиносӣ тавсифи вожаҳо арзишманд нест, чунки ҷиҳати муайянеро наменпазирад ва ба амалиёти худ таваҷҷуҳ надорад ва аз ҳама имконоти овошиносӣ, сарф ва маънишиносӣ кӯмак мегирад. Аммо, замоне ки дар раддашиносӣ ба сохтҳои дастурӣ таваҷҷуҳ мекунем, ночорем ба суроғи решашиносӣ биравем. Пас, ин илм метавонад ба сурати муайян ва ҷиҳатдор додаҳои дониши раддашиносиро фароҳам кунад. Бо ин ҳисоб мулоҳизоти решашиносӣ на танҳо ба лиҳози суварӣ, балки ба лиҳози маъноӣ низ дар дониши раддашиносии забонҳо дохил аст.

Вожа ва раддашиносӣ. Барои табақабандии забонҳо меёрҳои мутафовите дар назар гирифта мешавад, ки бо таваҷҷуҳ бо сохтмони вожа забонҳои мутафовит сурат мегирад. Забоншиносон дар ибтидо бар асоси сохти воҷии вожагон ва бавижа, сохти наҳвии онҳо ба дастабандии забонҳо пардохтаанд. Дар ин равиш ба навъи воҷҳои мавҷуд дар вожагон навъи аносири забарзанҷирӣ ва навъи ороиши вожаҳо дар гурӯҳҳо ва ҷумлаҳо ба гурӯҳбандии забонҳо мепардозанд.

Нахустин гомро дар ин роҳ Август Фон Шлегел бардошт. Дар ибтидо забонҳо бар ҳасби сохтмони вожа ба раддаҳои забонии таҳлилӣ (analytic), таркибӣ (synthetic) ва пайвандӣ (agglutinative), ки ҳоло низ муътабаранд, тақсим шуданд ва баъдҳо раддабандии тасрифӣ (inflected) ва гусаста (isolated) низ ба онҳо изофа шуд [2, 17].

Шоёни таваҷҷуҳ аст, ки дар мутолиоти раддашиносӣ танҳо вижагиҳои сохтӣ ва суvari вожагон ва ё наҳвӣ дар назар гирифта мешавад, аммо дар решашиносӣ на танҳо вижагиҳои сохторӣ, балки вижагиҳои маъноии вожаҳо дар баррасии хешовандони забонҳо ё бозсозӣ (reconstruction) дар назар гирифта мешавад.

Дар забонҳои пайвандӣ, монанди забони туркӣ маҷмӯае аз таквожаҳо дар вожагон ҳастанд, ки маъноӣ дастурии ҳосе ба вожа медиҳанд. Он чи дар мавориди

боло қобили таваччуҳ аст, масъала ва нидофизой (affixation) ба вожагон аст. Таквожаҳо метавонанд қомусӣ ё дастурӣ бошанд [3, 37].

Вожагон ва таҳаввули забонӣ дар забони илми минерология. Таҳаввули забон метавонад дарунӣ ё берунӣ бошад. Дар таҳаввули дарунӣ тағйироти овой ва сарфӣ боиси тағйироти вожаҳо мешавад ва дар таҳаввули берунӣ авомили берунӣ ибтидо, вожагон ва баъд кулли сохтори як забонро таҳти таъсир қарор медиҳад. Забонҳо бар асари авомили берунӣ дорои тағйироти овой, сарфӣ ва наҳвӣ мешаванд. Вожагони забон низ бо ин таҳаввул, бавижа таҳти таъсири вожагони забонҳои бегона қарор мегиранд. Яке аз авомили муҳимми таҳаввули маъноии вожагон камқӯшии (есопоту) аҳли забон аст (монанди истифода аз калимаи **Бону** ба ҷойи **Шахрбону**). Тағйир ва таҳаввули берунии вожагон метавонад бар асари авзои иҷтимоӣ, динӣ, илмӣ, сиёсӣ ва иқтисодӣ сурат гирад. Мисли таҳаввули вожаи юнонии **diadema**, ки ба паҳлави ашқонӣ ба сурати калимаи **deden** ворид шуд ва баъд калимаи дайҳим сохта шуда ва ин ҳама ҳосили ғалабаи сиёсии юнониён дар ғӯшае аз таърихи Эрон аст [1, 37]. Таҳаввулоти таърихӣ ва вожагон дар фарҳанг зикр мешавад, ки сурати аслии ҳар вожа ва тағйироти овой ва маъноии он навишта мешавад.

Сурати вожагон бар асари вандафзӣ тағйир мекунад. Ҳамин вандафзӣ боиси тағйири маъноӣ дар вожа мешавад. Сурати вожа иваз мешавад ва нақши ҳоссе ба вожа ато мешавад, ки дигар наметавонад нақши қаблро дошта бошад. Пас, тағйири овой ва сарфӣ бар вожа таъсир доранд ва ба якдигар вобаста ва мутаассир аз ҳам ҳастанд.

Вожа ва таҳлили зехнӣ ва таҳлили айнии забонӣ (objective-subjective) Таҷзия ва таҳлили воҳидҳои забон, бавижа вожагонро метавон таҳлили зехнӣ номид, ки аз таҳлили айнии мутааллиқ ба маҳдудии таърих тафовут дорад. Зоҳиран, забоншиносон дар таҳлилҳои решашиносӣ худ аз таҳлили айнии вожагон истифода меkunанд ва дар мутолиоти раддашиносӣ аз таҳлили зехнӣ суд меҷӯянд. Забоншиносони таърихӣ ва татбиқӣ ба таҳлили айнии вожаҳо, ки дар ҳақиқат, воқеияти забонии воҳидӣ ҳастанд ва назму таркиби онҳо аз ҳам мутафовит аст, менигаранд.

Стоки вожагони минерал. Замоне ки вожагонро таҷзия ва таҳлил мекунем, ба ҷузъи муштараке дар вожа бармехӯрем, ки ҳамон решаи рут (root) ё сток (stem) аст. «Чи дар таҳлилҳои зехнӣ ва чи дар таҳлилҳои айнӣ, замоне ки вожа тақтеъ мешавад, мо ба саҳме аз маъно бармехӯрем, ки ҳар як аз аҷзҳои вожа воҳиди он ҳастанд, яъне худ реша дорои маънои муштарак аст, ки дар тамоми вожаҳои ҳамхонавода ҳувайдо мешавад. Ин маъно ҳадди аксари куллият аст» [7, 271].

Вожагони ташбеҳоти ворисони забонҳо. Ташбеҳоти ворисонӣ дар забонҳое вучуд дорад, ки решаи муштараке дорад. Аммо, ин решаи муштарак аз кучо шинохта мешавад? Метавон гуфт, ки 90% шинохти вожагон, дар забон дучори тағйир аст: овой ё сарфӣ шудаанд, решаи муштарак ду ё чанд забонро таъкид меkunанд. Намуна: **анбар** ва **amber**.

Вожагон ва ташбеҳоти ноҳиявӣ. Ин ташбеҳот замоне эҷод мешаванд, ки забонҳои муҷовир бо ҳам дар тамос бошанд ва дар ҳақиқат, вожагонро ба ҳам радду бадал кунанд ва барои пайдо кардани ин гуна ташбеҳот боз ҳам забоншиносӣ ногузир аст, ба решашиносии вожагони муштаракӣ мобайни забонҳои муҷовир бипардозад.

Вожагон ва ташбеҳоти раддашиносӣ. Ҳамон тавре ки ишора шуд, дар раддашиносӣ ба ташбеҳоте ишора мешавад, ки забонҳоро мутааллиқ ба як раддаи кулӣ бидонанд. Дар варои ин раддаи кулӣ низ метавон, масалан, дар тартиби феъл, фоил ва мафъул ба ин нукта расид, ки нақшҳои мазкур ба вожа дода мешавад.

Вожа ва тағйироти забонӣ. Забонҳо ба далоили муҳталиф тағйир меkunанд. Гоҳе онҳо бар асари гароишҳои бунёдӣ тағйир меkunанд, ки авомили иҷтимоӣ онҳоро фаъол меkunанд ва ин гароишҳо қомилан татбиқӣ ҳастанд. Дар интиҳоби вожаи минерал **арсник** ба ҷойи **зарних** омили иҷтимоии эътибор даҳлат дорад. Омили иҷтимоии мутафовите раванди онҳоро тасреъ мекунад ва шояд, пас аз солҳои суқун дубора муштамил шаванд ва ё гароишҳои мутаориз монеи пешрафти онҳо шаванд.

Вожагон ва тағйироти мутаомил. Вожагон дучори тағйироти мутаомил мешаванд, вале печида мебошанд. Монанди пайдо кардани решаи вожаи тилло, ки таҳти таъсири ин авомил тағйироти фаровоне доштаанд [4, 224].

Вожагон ва бозсозӣ. Забоншиносон медонанд, ки забонҳо дар тӯли қарнҳо дастхуши тағйирот мешаванд. Пас, барои ёфтани сурати аввалия ва фаҳми раванди тағйироти гуногун ва бозсозии вожагон мепардозанд. Бозсозӣ чи дарунӣ бошад ва чи берунӣ бо кӯмаки татбиқи вожагон сурат мегирад. Бар бозсозии берунӣ, ки тақрибан ҳамон забоншиносии таърихӣ ва татбиқӣ аст, ба татбиқи сурати вожагон дар замони бунёди муштарак мепардозанд ва чун бештарин дастмояи забоншиносӣ вожа будааст, дар қадим бар он фикуллуғати татбиқӣ мегуфтанд.

Вожа ва бозсозии раддашиносӣ. Бозсозӣ ва раддашиносӣ навъи дигаре аз бозсозӣ аст, ки нисбат ба ду навъи қабули қаблӣ ҷадидтар аст. Вижагиҳои муштарак забонҳо дар назар гирифта шуда ва бар раддаҳои мухталиф тақсим мешавад. Барои бозсозии як забон, ки аз шакли гузаштаи мактуби он асаре дар даст нест, забоншинос ибтидо бозсозии беруниро анҷом дода ва баъд бозсозии даруниро бо ҳамроҳи бозсозии раддашиносӣ анҷом медиҳад, аммо ҳамвора як омили муштарак вучуд дорад, ки дар ҳоли таҷзия ва таҳлил он вожа истифода мешавад.

Вожа дар суратгаройӣ. Чомаски аз соли 1957 бо интишори китоб сохтҳои нахвӣ (*syntactic strure*) дастурро бо нигоҳи ҷадид муаррифӣ намуд ва онро густурае аз дониши нохудоғонӣ воҷӣ нахвӣ ва маъноӣ донист. Ин назария таҳти нуфузи фалсафаи ақлгарой (*nationalism*), ки сояи қолиб бар афкори Афлотун ва Декарт буд, шакл гирифт.

Ин дастур бар хилофи сохтгароии америкой ва бар хилофи ақоиди Соссюр ба тавсифи як забон напардохт, балки ба кулли қувваи нутқ, ки вожаи инсон аст, тавачҷуҳ кард ва нахво зиёдтарин баҳши забон ба ҳисоб овард. Ҳарчанд, воҳиди мутолиотӣ дар ин назария ҷумла буд, аммо ҷумла низ аз гурӯҳҳо ва дар ниҳоят, аз вожагон ташкил мешавад. Дар сохтори америкой ангорае матраҳ буд, ки забон аз чанд сатҳи мухталиф ва муштарак ташкил шуда буд [9,159].

Дар болотарин сатҳи ин ангора ҷумла дида мешавад, ки дар забоншиносии суратгаро ба тавсиф ва табиини риёзигуна ва дақиқи забон тавачҷуҳ шудааст. Суратгаройӣ дар қавоиди нахвӣ монанди қавоиди сохти гурӯҳӣ (*phrase structure rules*) ва гушторҳо (*transformations*) ва қавоиди воҷӣ (*phonological*) мутабадр мегардад.

Аммо, дар ҳамаи ин марҳила бо воҳиди созанда ба номи воҷӣ мувоҷеҳем, ки дорои маъно низ ҳаст. Гарчи забоншиносии суратгаро додаҳои забониро ҷудо аз бофти мавқеиятӣ (*context*) ва бофти забонӣ (*cotext*) баррасӣ мекунад ва бинои ташхиси дастурӣ будан (*grammaticality*) ва ё набуданро шамизабонӣ (*language intuition*) медонад ва ин назария зодаи фардгароии (*individualism*) Чомаскӣ аст, ки худ муншаиб аз дидгоҳи ақлгароии (*rationalism*) ўст.

Вале нигоранда муътақид аст, ки ҳатто, замоне ки фард аз дониши забонии худ баҳра мебарад, то як ҷумлаи хушсохт (*well-Form*)-ро ташхис диҳад, ибтидо вожагонро таҳлил мекунад ва онҳоро пардозииш менамояд. Ин пардозииш чи мувозӣ бошад (*processing paralld*) ё чи пардозииш мутаваҷҷӣ (*serial processing*) бар асоси ҳамин мулоҳизот аст, ки дастури сохти гурӯҳӣ таъминмёфта (*generalized phrase structure grammar*) тавассути забоншиносӣ англис Черолд Газдар ироа шудааст. Дастури нақшнамоии вожагон (*lexical functional grammar*) тавассути наҷӯҳишгари америкой Чон Барсон муаррифӣ гардида, шояд битавон гуфт, ки раддашиносии забон, раддашиносие, ки бар асоси ҳамгониҳои забон барномарезӣ шудааст, навъе забоншиносоие аст, ки усули ҳоким бар он баргирифта аз (*formalism*) ё суратгаройӣ аст, аммо раддашиносӣ (*tyrology*), дар ҷое ки ба сохти вожа мепардозад, як навъи суратгароии вожагонӣ аст на нахвас, чун фанни шаклгирӣ дар ҳавзаи сохтмонвожаи забонҳоро тақсим кунанда.

Ҷорҷ Леккоф муътақид аст, ки аввалин гунаи дастурӣ зоише ба таври табиӣ аз сохтгароии америкой реша гирифтааст ва Бугорский дар китоби «Ньюмоир» (1986) дастури зоишро сохтгароии зоишӣ (*generative structuralism*) медонад. Сохтгароии америкой тавассути забонҳои хос мепардохт ва дар ин тавсифҳои вожагони забонҳо нақши бисёр муҳимро ифода менамуд.

Вожа дар нақшгаройӣ. Дидгоҳи нақшгаро аз сӯйи Геюн баён шуд, ки чорҷӯби тафаккури ӯ зоишӣ буд. Нақшгароии ӯ дар сохти забон авомилеро чун мухтавои гузориши ҷумлаҳо (*propositional content*) ва нақши маъноии мавзӯъ (*argument*) -ро дар он чи ки сохти забон медонем, таъсиргузор медонанд.

Нақшгароён ёфтаҳои худро дар мавриди падидаҳои забонӣ бо тавачҷуҳ ба мутолиоти омӯрӣ, таъбири муштарак бар шами ҷомеаи забонӣ (муншаиб аз таолигарой) ва бо мутолиоти раддашинохтӣ ба даст меоваранд ва сатҳи густурае аз

забонҳои муҳимми ҳамхонавода ва ғайриҳамхонаводаро то ҷойе мутолиа мекунанд, ки рӯйкарди онҳо нақшӣ - раддашиносӣ арзёбӣ мегардад (Крафт 2). Ҳопер ифротитарин нави нақшгароиро ба гунае банд мекунад, ки хуввияти мустақилро барои сурат ё низоми дастурӣ қоиладар нест, балки худ ин низомхоро ношӣ аз табалвури роҳбурдҳои каломӣ (гуфтумонӣ, discorsal strategies) медонад, ки дар дастури пайдоиши худ ба он ишора кардааст.

Дар мутолиаи нақш ду сатҳ дар забон матраҳ аст. Нақши ҷумалот ва нақши вожагон (монанди исм ё феъл дар як бофти хос). Масалан, дар ҷумлаи «Муаллим донишомӯзонро маҷбур кард, ки сукут кунанд» **донишомӯзон** мусаббиби сабабе дорои ҳолат ва мафъули сареҳ аст ва сабаб муаллим аст (causer). «Муаллим донишомӯзонро соқит кард», яъне муаллим боис шуд, ки донишомӯзон сукут кунанд. Ҷумлаҳои ғавқ аз вожагоне ташкил шудаанд, ки бо таволиҳои муҳталиф омадаанд ва байни сурат ва маонии онҳо робитаи тасвиргунагӣ (iconically) вучуд дорад. Дар ҳар яке аз ин ҷумалот вожагон ба лиҳози сохторӣ ва маъноӣ қобили баррасӣ ҳастанд.

Баррасии сохторӣ танҳо дар сатҳи ҷумла сурат мегарад ва баррасии нақшо низ, бо он ки марбут ба вожагон аст, барои онҳо ба сурати қулӣ бофти забонӣ ва ғайризабонӣ ва гуфтумони дорои арзиши таҷзия ва таҳлил аст.

Дар намудори пешниҳоди «Нюмоир», ки худ забоншиносии суратгарост, интибоқ байни сохти мафҳумӣ, ва намуди овози вожагон ба шакли зер намоиш дода шудааст [6, 60]: сохти мафҳумӣ, сохти вожаӣ, сохти навиҳӣ, сохти воҷӣ, намуди овозӣ.

Вожа ва забоншиносии шинохтӣ. Дастуршиносон, забонро мустақим аз ҳавзаҳои дигар намедонанд ва муътақид ба тақомули низомшиносӣ барои ғавқӣ низоми забон ҳастанд. Аз ҷанбаи маъно ба маъноӣ фарҳангвор (dictionary meaning) муътақиданд ва мушаххасаҳои маъноӣ (semantic features) -ро низ қабул доранд. Ин мушаххасаҳои вижа вожагон аст, ки мумкин аст аз тақвожаҳои мутафовите сохта шаванд. Дар шинохтгароӣ аз воҳиди намодини ҳар як аз тақвожаҳо, вожаҳо, сохтҳо ҷумлаҳо ба ҳисоб мераванд. Вожаи воҳидии дуқутбаи мутаҷаккил аз воҳиди маъноӣ ва воҳиди воҷӣ аст. Ин мафҳум бешабаҳот ба мафҳуми нишона дар забоншиносии Соссюр нест, бо ин тафовит, ки Соссюр нишонро танҳо дар сатҳи вожа дар назар мегирит. Аз маҷмӯаи мабҳасҳои боло метавон натиҷа гирифт, ки вожа бо ҳар таъриф ва нигариш нақши муҳимме дар мутолиоти забоншиносӣ дорад ва пояи аслии ҳамаи назарияҳо ва рӯйкардҳои мутолиаи забон аст.

АДАБИЁТ

1. Абулқосим Муҳсин. Решашиносӣ / Абулқосим Муҳсин. - Техрон: Қақнус. - 1385. - С.9-10.
2. Сафавӣ Куруш. Таърихи забонҳои эронӣ / Сафавӣ Куруш. - Техрон: Паҷӯҳиши Кайвон, 1386.
3. Зандӣ Баҳман. Равиши тадриси забони форсӣ / Зандӣ Баҳман. - Техрон: Самт, 1380. - С.37.
4. Эҷсун Чин. Мабори забоншиносӣ / зери таҳрири Муҳаммад Фоиз. - Техрон: Нигоҳ, 1389. - С.231.
5. Ҳақшинос Алимӯҳаммад. Дар ҷустуҷӯи забони илм. Маҷмӯаи мақолаҳои семинарии забони форсӣ дар забони илм / зери таҳрири Али Кофӣ. - Техрон: Маркази нашри донишгоҳӣ, 1372. - С.6-13.
6. Дабир Муқаддам Муҳаммад. Забоншиносии назарӣ / Дабир Муқаддам Муҳаммад. - Техрон: Самт, - 1383. - С.60.
7. Фердинанд де Соссюр. Давраи забоншиносӣ / Фердинанд де Соссюр; зери таҳрири Куруши Сафавӣ. - Техрон: Хурмус, - 1378. - С.276.
8. Ребенс О.Ч. Таърихи муҳтасари забоншиносӣ / О.Ч. Ребенс; тарҷумаи Али Муҳаммад Ҳақшинос. - Техрон: Китоб, - 1370. - С.60.
9. Macla H. Over view. in D. Steinberg and L. Jakobjrits (Ed) semantics / H. Macla. - Cambridge universite press, - P.157-182
10. Croft. Typology and Universals / Croft. - Cambridge university press, – 1990. - P.2.

СЛОВО – СОВМЕСТНАЯ ЕДИНИЦА В ЯЗЫКЕ НАУКИ О МИНЕРАЛОГИИ И ЯЗЫКОЗНАНИИ

Языкознание занимает определенное место в системе наук и связано с очень многими науками. Минералогия – это наука о минералах; которая изучает состав, свойства, морфологию, особенности структуры, процессы образования и изменения минералов, закономерности их совместного нахождения в природе, а также условия и методы искусственного получения и практического использования. В данной статье автор рассматривает значение слова как совместной единицы в языке науки о минералогии и языкознании.

Ключевые слова: язык, наука о языке, языкознание, точные науки, минералогия, связь минералогии и языкознания.

THE WORD IS A JOINT UNIT IN THE LANGUAGE OF THE SCIENCE OF MINERALOGY AND LINGUISTICS

Linguistics occupies a definite place in the system of Sciences and is linked with many Sciences. Mineralogy is the science of minerals; which studies the composition, properties, morphology, features of the structure, the processes of formation and alteration of minerals, the patterns of their joint finding in nature, as well as the conditions and methods of artificial production and practical use. In this article the author examines the meaning of the word as a joint unit in the language of the science of Mineralogy and linguistics.

Key words: language, science language, linguistics, science, Mineralogy, communication Mineralogy and linguistics.

Сведения об авторе: *Фарахноз Хочимухаммад Самии* – аспирантка Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия

КОНСТРУКЦИИ С МОДАЛЬНЫМ ГЛАГОЛОМ *БОИСТАН* В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Г. Толибова

Курган-Тюбинский государственный университет имени Носира Хусрава

Несмотря на подверженность историческим изменениям, модальный глагол **боистан**, сохранил отдельные формы - **бояд** и **мебоист**, которые широко распространены в таджикском литературном языке [2, 249]. По своему функциональному отношению модальный глагол **боистан** выполняет роль служебного глагола в глагольных конструкциях, в то время как главное лексическое значение конструкции выражает основной глагол.

Синтаксически модальный глагол **боистан**, входя в состав сказуемого, образует сложное модальное сказуемое.

По своему семантическому значению он – многозначный глагол, выражающий разные оттенки значения необходимости говорящего к совершению действия. Модальный глагол **боистан** в глагольных конструкциях не выступает как глагол модификатор, то есть он не является показателем ни времени, ни действия, ни состояния. Грамматическим центром в конструкциях с модальным глаголом **боистан** является основной глагол, использующийся в соответствующей форме в зависимости от времени, лица, числа и залога. Различные оттенки значения модального глагола **боистан** ассоциируются с грамматическими формами глаголов, сочетавшихся с ним.

Модальный глагол **боистан** по грамматическим формам ограничен, поэтому и является дефектным.

Из значений, выражаемых модальным глаголом **боистан**, необходимость является его общим значением, однако в разных условиях контекста возможно усиление и других его оттенков, таких как долженствование, обязательность, неизбежность, предположение, запрет, совет.

Модальный глагол **боистан** не обладает неличными формами глагола [2, 60]: причастием прошедшего времени, причастием настоящего времени, кроме инфинитива, который служит только для начальной формы слова. В современном таджикском языке в глагольных конструкциях эта форма не употребляется.

Модальный глагол **боистан** ограничен грамматическими формами. Об определении грамматических форм модальных глаголов Ф. Х. Носирова пишет: "...они могут принимать морфемы всех времен, наклонений, лица и числа" [3, 19]. Но модальный глагол **боистан** противоречит этому определению, поскольку грамматическим центром конструкции с модальным глаголом **боистан** является базовый глагол. Грамматические формы модального глагола **боистан** отражаются в двух наклонениях - изъявительном и условно-сослагательном.

Модальный глагол **боистан** используется исключительно в прошедшем и прошедшем длительном времени изъявительного наклонения в 3 л. ед. ч. Прошедшее длительное время основного глагола в конструкции с модальным глаголом **боистан** относительно грамматической характеристики разделяется на две формы, отличающиеся друг от друга грамматическими свойствами:

1) Модальный глагол **боистан**, сочетающийся с прошедшим длительным временем основного глагола. В данных конструкциях модальный глагол **боистан** используется в препозиции к главному глаголу в неопределенной форме, т. е. в неизменяемой форме - **бояд**-, а главный глагол спрягается в прошедшем длительном времени: **бояд**+ ме+ основ.прош.вр.основного глагола+ ам-личное глагольное окончание (-й, -ад, -ем, -ед, -анд)—**бояд мехондам**.

2) Форма прошедшего длительного времени модального глагола **боистан** образуется с помощью префикса ме-, основы прошедшего времени: ме+боист=мебоист [3, 304], но данная форма не совсем является предикативной формой, поскольку в ней нет определенного обращения к лицу, т.е. отсутствуют личные глагольные окончания.

Следовательно, форма мебоист также является неизменяемой формой прошедшего длительного времени. Однако предикативность глагольных конструкций с модальным глаголом **боистан** отражается в основном глаголе, используемом в соответствующей форме лица и числа в прошедшем длительном времени: мебоист + ме+ основ. прош. вр.основного глагола+ ам (-й, -ад, -ем, -ед, -анд) = мебоист мехондам.

Обе конструкции по своему лексическому значению выражают необходимость совершения действия в прошедшем времени. В данном значении они имеют следующие оттенки значения:

а) Целесообразность действия. Действие совершилось не в пользу субъекта, но говорящий считает, что его целесообразно и уместно было бы совершить. Например:

1. **Бояд ба шиками худ корд мезадӣ** [2.1,136] [—*лекин корд назадӣ*].

2. **Дигар шахсро аз рӯйи қоида мебоист правленияи колхоз ҷазо меод, зеро ходими давлатӣ набуд** [2.4,259] [—*лекин ҷазо надод*].

Примеры передачи на немецком языке:

J.W. Goethe „Die Leiden des Jungen Werthers“. Ich muss fort! Ich danke Dir, Wilhelm, dass Du meinen welkenden Entschluss bestimmt hast. Schon 14 Tage geh ich mit dem Gedanken um, sie zu verlassen. Ich muss. Sie ist wieder in der Stadt bei einer Freundin. Und Albert – und ich muss fort. [s.116];

Й. В. Гӯте “Нокомиҳои ертери ҷавон” Шарҳе ба “Девони ғарбӣ ва шарқӣ”. Ман бояд аз ин ҷо равам Вилҳелм аз ту миннатдорам, ки ба ҷойи ман тасмим гирифтӣ ва маро аз банди тардиду дудилагӣ раҳо кардӣ. Акнун ҷаҳордаҳ рӯз мешавад, ки фикри аз ӯҷудо шудан дар сарам ҷой гирифтааст. Бояд ҳатман равам. Инак, Лотте боз дар шахр аст, ба дидани яке аз хонумҳои шиносаш рафтааст. Аммо, Алберт ман бояд аз ин ҷо равам [70].

б) Неизбежность совершения действия, обусловленная объективными причинами. Действие, которое совершилось независимо от желания говорящего в силу каких-то условий, которые могут быть указаны или не указаны в предложении.

1. **Носир Аббос мебоист ба онҳо гуноҳашонро хулоса карда, эълон менамуд** [2.4,102].

в) Предположение с большей степенью уверенности — когда предполагаемое действие предшествует высказыванию, в то время как само предположение выражено прошедшим временем.

1. **Тӯйи калон мебоист, дар Бухоро, дар ҳавли калони гузари Арабон будагӣ, мешуд** [2.3,106].

Примеры передачи на немецком языке:

Das müsstest du Stadtpfarrer tun, sagt er, „die Bauern haben keinen bösen Humor“, doch könnt's auch nichts schaden zuweilen, es wäre eine Lektion für seine Frau wenigstens und den Herrn Amtmann.(s.78); *Ин корро бояд рӯҳониёни шахр иҷро кунанд, деҳқонон бадхулки нестанд, вале онҳо агар гоҳ- гоҳе дар ин бора насиҳат шунаванд, зарар надорад, аққалан ин дарси ибрат мебуд, барои зани ман ва ҷаноби ҳаким.* [с.39].

Конструкции с модальным глаголом **боистан** в условно-сослагательном наклонении достаточно часто используются в таджикской художественной литературе, охватывая большой диапазон значений.

Модальный глагол сочетается с основным глаголом, который выступает в качестве определения временной формы глагольной конструкции. В данном наклонении

конструкции с модальным глаголом **боистан** употребляются в двух формах времени: в настоящее - будущем и в прошедшем.

В настояще-будущем времени форма **бояд**, сочетается с аористом основного глагола. Это сочетание используется, чтобы выразить следующие оттенки значения необходимости:

а) внутренняя осознанная необходимость — еще несовершенное действие, которое еще не совершилось, но совершится субъективным мнением говорящего, то есть по утверждению говорящего процесс совершения или состояния является необходимостью.

1. Акнун барои мақола материал ғундоштанро бояд омӯзам [2.5,179].

2. Олимон **бояд** ҳарчи зудтар мошинҳои электроники одаминосии ихтироӣ карда, ба кӯмаки мо бирасанд [2.4,85].

3. Олимҷон **бояд** корро ба даст гирад [2.3,235].

Примеры передачи на немецкий язык:

1. *Ich muss sagen, sie gefiel mir nicht übel.* [s.75.]; **Бояд** иқрор шавам, ки ман ӯро писандидам [с.36].

2. *Da sie am offensten für alle Freuden sein konnten* (s.76.); **Бояд** дар ин вақт дари дили онҳо ба рӯйи шодиву нишот боз бошад [с.37].

б) вынужденность совершения действия, которая обусловлена объективными причинами. Говорящий при этом вынужден совершить действия в силу каких-то обстоятельств, которые могут быть указаны или могут быть не указаны в предложении. Например:

Примеры передачи на немецком языке:

1. J. W. Goethe „Die Leiden des Jungen Werthers“. *„Eure Idee will noch nicht die meinige werden, dass ich mit dem Gesandten nach gehen soll.“* [s. 89]; Ё. В. Гўме “Нокомиҳои Вертери ҷавон”. Шарҳе ба “Девони ғарбӣ ва шарқӣ”. Ман ба фикри шумо, ки **бояд** бо сафир ба...равам зид ҳастам [с. 48].

в) неизбежность совершения действия, которая обусловлена объективными причинами - действие еще не совершилось, но совершится независимо от желания говорящего в силу каких-то условий, которые могут быть указаны или не указаны в предложении. Например:

Примеры передачи на немецком языке:

1. J. W. Goethe „Die Leiden des Jungen Werthers“. *Besitz! – Genug, Wilhelm, der Bräutigam ist da. Ein braver, lieber Kerl, dem man gut sein muss* [s.91]; Ё.В. Гўме “Нокомиҳои Вертери ҷавон” Шарҳе ба “Девони ғарбӣ ва шарқӣ”. Соҳиб! Хулоса, Вилҳелм, домод дар ҳамин ҷост. Ў як марди ростҷӯ ва меҳрубонест, ки бо вай **бояд** нағз муносибат карда шавад [с.51].

г) настоятельный совет или приказ — действие, обращенное ко второму или третьему лицу, которое, по мнению говорящего, нужно осуществить.

Примеры передачи на немецкий язык:

Feiner junger Herr, Lieben ist menschlich, mir müsst Ihr menschlich Lieben [s.48]; ҷавони хуб! Ишқ варзидан хосси инсон аст. Шумо ҳам **бояд** мисли одам ишқ варзад [с.14].

д) запрет – в случае выражения говорящим категорического запрещения совершения действия. Модальный глагол **боистан** используется в отрицательных предложениях. Образование отрицательной формы модального глагола **боистан** происходит с помощью префикса на-, который добавляется к нему, а основной глагол выражен в форме аориста.

Отличие модального глагола **боистан** состоит в том, что его отрицательная форма не является привилегией относительно глагола в таджикском языке.

Сочетание неизменяемой формы **бояд** с причастием прошедшего времени основного глагола и глаголом будан в форме аориста представляет глагольную конструкцию в прошедшем времени условно-сослагательного наклонения: бояд + У основ.прошед.вр. + бош+ам (-й, -ад, -ем, -ед, анд)=боядхнада бошам.

Конструкция с модальным глаголом **боистан** формой прошедшего времени условно-сослагательного наклонения выявляет в основном глаголе вспомогательный глагол будан, являющийся признаком данного времени, относится к основному глаголу, а форма **бояд** сочетается с данной конструкцией. Данная конструкция также выражает необходимость

совершения действия, которое имеет оттенки значения настоятельного совета или рекомендации. Например:

Инсон бояд пеш аз ҳама ақл дошта бошад [2.4,165].

Прошедшее время в конструкции с модальным глаголом **боистан** в условно-сослагательном наклонении также может выражать оттенки значения предположения с большей степенью уверенности.

Иттифоқи ягона бояд ақаллан андаке завқи солим дошта бошад [2.5, 231].

Примеры передачи на немецком языке:

Da sie am offensten für alle Freuden sein konnten (s.76.)- бояд вар ин вақт дари дили онҳо ба рӯйи шодиву нишот боз бошад [37.].

Сочетание модального глагола **боистан** в форме бояд с формой усеченного инфинитива основного глагола представляют безличную глагольную конструкцию. Грамматическая особенность безличных глагольных конструкций является неопределенностью по отношению к предикативным категориям системы глагола в таджикском языке, т. е. в них неопределенны ни категория наклонения, ни времени и ни категория лица и числа. Лексическое значение данных конструкций модального глагола также выражает оттенки значения внутренней осознанной необходимости к содержанию предложения.

Место модального глагола **боистан** к основному глаголу довольно разнообразно, то есть не фиксировано. Он может располагаться в начале предложения отдельно от основного глагола, который стоит в конце. Следует отметить, что функционально с примыкающим глаголом он образует модальное составное сказуемое и если модальный глагол **боистан** употреблен в удаленности от основного глагола, от этого его роль в предложении не изменяется, он продолжает считаться частью модального составного сказуемого. Он также сохраняет свое модальное значение. Например:

1. *Чаро ӯ бояд ҳамеша мисли роҳбалади сайёҳон аз гирду пеши ин чойхона боши то ба дартоз бигзарад? [2.3,179].*

2. *Бояд ба куч абарояд [2.3,177].*

Он также может расположиться в середине предложения отдельно от основного глагола, который стоит в конце:

1. *Меғуфт, ки аввал бояд Иброҳимҷон биравад [2.3, 246].*

2. *Пас, агар ӯро маҷбур кунанд, ноилоҷ бояд корро қабул кунад [2.3, 339].*

Он также стоит в препозиции к основному глаголу в предложении. Модальный глагол **Бояд** может располагаться и между именным составным глаголом:

1. *Милитсия сари ба ҳар фалокат бояд давида ояд [2.3, 218].*

2. *Лекин модоме ки фалокат пешомаду инсон ба чанги дар дафтод, чӣ бояд кард? [2.3, 248].*

Таким образом, глагольные конструкции с модальным глаголом **боистан** синтаксически являются сложными модальными сказуемыми, морфологически - дефектными, функционально - служебными, в сочетаниях с глаголами они не спрягаются по лицам и числам, они употребляются в препозиции к основному глаголу, но модальный глагол **боистан** может стоять отдаленно от основного глагола, отрицательные и вопросительные формы являются привилегией для модального глагола **must** относительно их грамматических свойств; они не имеют неличных глагольных форм.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бондарко А.В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии / А.В. Бондарко. - Л., 1983. - 208 с.
2. Бондарко А.В. Об уровнях описания грамматических значений / А.В. Бондарко // Теория языка. Методы его исследования и преподавания к 100-летию со дня рождения Льва Владимировича Щербы. - Л., 1981. - С.40-44.
3. Кокова А.В. Категория модальности и ее роль в организации содержания высказывания Межвуз. сб. науч. тр. / А.В. Кокова // Коммуникативно-прагматический аспект предложения в немецком языке. Москва, 1984. - С.73-82.
4. Носирова Ф. Х. Компоненты функционально-семантического поля модальности в таджикском и английском языках: автореф.канд.дис / Ф.Х. Носирова. - Душанбе, 2002. - 25 с.
5. Нуруллаев Х. Система значений и функций глагола *machen* в современном немецком языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Х. Нуруллаев. - Санкт-Петербург, 1991. - 15 с.
6. RL = Referenz-Linguistik / H. Vater. München: W. Fink Verlag, 2005. 206S. Schüler Bertelsmann = Deutsche Grammatik / L. Götz (Hrsg.). Gütersloh, Mün-chen: Bertelsmann Lexikon GmbH, 2001. - 445s.

КОНСТРУКЦИИ С МОДАЛЬНЫМ ГЛАГОЛОМ БОИСТАН В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье автор раскрывает конструкцию модального глагола *боистан* в немецком языке. Этот глагол многозначный, выражающий разные оттенки значения необходимости говорящего к совершению действия. Различные оттенки глагола ассоциируются с грамматическими формами глаголов, которые сочетаются с ним.

Ключевые слова: модальный глагол, значение, конструкция, инфинитив, грамматическая форма, действие.

DESIGNS WITH MODAL VERB BOISTAN IN TADZHIK LANGUAGE

In given article author reveals the design of the modal verb in german language. This verb ambiguous, expressing miscellaneous tone importances of need speaking to completion of the action. The Different tone of the verb are associated with grammatical forms verb, which match with them.

Key words: modal verb, importance, design, infinitive, grammatical form, action.

Сведения об авторе: Г. Толибова – преподаватель кафедры теории и методики преподавания иностранных языков Курган-Тюбинского государственного университета имени Носира Хусрава.
Телефон: (+992) 935-24-91-51

ЁДГИРӢ ВА ОМУӢЗИШИ ИБОРАӢОИ ФЕӢЛӢ АЗ ТАРИҚИ РАВИШӢОИ МУФИД

Зухра Хушнажод Тамиз

Пажӯҳишгоҳи забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакӣ АИ ҶТ

Дар забони англисӣ истилоҳот ва ибораҳои феълии бисёр зиёде вучуд дорад, ки забонамӯзони ғайрибумиро дучори сардаргумӣ карда ва онҳо ҳамвора нигарони фарогирӣ ҳастанд. Ҳамвора дар ёдгирӣ ва тасаллут бар маҳоратҳои забонӣ дучори мушкилӣ хоҳанд шуд. Ибораҳои феъли дар забони англисӣ аз муҳимтарин калимаҳое ҳастанд, ки забонамӯзон бояд онҳоро ёд гирифта ва аз онҳо истифода кунанд. Муаллимон бояд беҳтарин равишҳоро барои омӯзиши ин гуна ибораҳо интихоб намоянд, то забонамӯзон ба ҳуби онҳоро ёд бигиранд. Дар натиҷа, онҳо метавонанд аз ин афъол дар матнҳои мухталиф истифода карда ва дар муддати тӯлонитар дар зехни худ нигоҳ доранд.

Тибқи назари муҳаққиқон омӯзиши ин афъол бисёр судманд аст. Бисёре аз забонамӯзони ғайрибумӣ дар ёдгирӣ ва ҳифз намудани онҳо ва ҳамчун дар қорбурди онҳо дучори мушкилӣ ҳастанд. Аҳамияти ин мавзӯ ин аст, ки бисёре аз забонамӯзон наметавонанд, ки баъзе аз ибораҳои феъли истилоҳ ҳастанд ва дар тарҷума ва дарки онҳо дучори мушкилӣ мешаванд. Мушкилии онҳо ин аст, ки аз ҳуруфи изофа ва ё қайди нодуруст баъд аз афъол истифода мекунанд. Тибқи гуфтаи К. Маркс: «Адами фаҳми ибораҳои феъли боиси тарси забонамӯзон мешавад».

Аҳамияти мавзӯ дар ин аст, ки ибораҳои феъли аз калимаҳои мураккаб буда, барои бумӣҳо ва ғайрибумӣҳо аз саҳттарин бахшҳое, ки бояд дар омӯзиш ва ёдгирӣ саҳеҳи онҳо кӯшид. Истилоҳот ва бавижа ибораҳои феъли забонро қавитар намуда ва ба он рангу луоб мебахшанд ва ҷузъи зурурии забон мебошанд, ки наметавон онҳоро нодида гирифт. Бақоргирии онҳо дар гуфтаҳо ва навиштаҳо аҳамияти бисёр доранд [1].

Печидагии онҳо ба далели ин аст, ки наметавон маънии онҳоро аз ҳамаи калимаҳои он дарк кард ва аксари онҳо дорои маъниҳои хосе ҳастанд. Аҳамияти дигари он дар ин аст, ки бо изофа намудани калимаҳои мухталиф ба теъдоди ками феъл метавон феълҳои бисёре бо маъниҳои ҷадид эҷод кард. Аммо, дар робита бо равиши тадриси онҳо манбаъҳои бисёр каме дар даст аст. Муҳаққиқ талош мекунад, то равишҳои мухталиф барои омӯзиши онҳо ироа дода, ёдгирӣ осон намояд. Ҳадаф аз ин таҳқиқ ин аст, ки барои ёдгирӣ осонтар ва беҳтар равишҳои муассиртарро ироа диҳад, то забонамӯзон дар муддати кӯтоҳтар теъдоди бештар аз онҳоро ёд гирифта ва ба осонӣ ва ба муддати тӯлонитар дар зехни худ нигоҳ доранд.

Воҳидҳои фразеологӣ. Фразеология калимаи юнонӣ буда, ба маънои ибора ва калима будааст ва бахше аз илми забоншиносӣ, ки ба мутолиаи ибораҳои хоси забон мепардозад. Ин истилоҳро аввалин бор як забоншиноси франсавӣ ба номи Шорел Боли матраҳ кард, ӯ ибораҳои хосро дар китоби «Ҷузидаҳои сабқшиносӣ» ва «Сабқшиносии забони франсавӣ» мавриди баррасӣ қарор дод. Боли онҳоро ба

унвони воҳидҳои аз пеш сохташуда муаррифӣ мекунад, ки аз насле ба насли дигар мунтақил шуда ва дар гуфтугӯ ба унвони калимаҳои мураккаб ба қор меравад. Ӯ дар бархе фарҳанги луғатҳои забони англисӣ монанди «Фарҳанги тадрили Ҳоренбей» «Фарҳанги оксфорд» ва ғайраҳо мавзӯи фразеологияро мавриди баррасӣ қарор медиҳад [2]. Сенино забоншиноси дигар мегӯяд: «Воҳидҳои фразеологӣ дорои сохтор бо маъниҳои азпештаъйиншуда мебошанд» [3].

Истилоҳот калимаҳо ва ё ибораҳои собите ҳастанд, ки аз лиҳози грамматикӣ ва маъноӣ ғайриодӣ ҳастанд. М. Макотӣ дар бораи калимаи истилоҳ дар китоби худ «Қорбурди истилоҳоти англисӣ» чунин навиштааст ки: «Онҳо дорои маънии хоссе буда ва ба роҳатӣ наметавон онро ҳадс зад» [4].

Табақабандии воҳидҳои фразеологӣ бар асоси сохтори онҳо тавассути профессор Смирнитский.

Профессор Смирнитский воҳидҳои фразеологиро табақабандӣ намудааст. Ӯ ибораҳои якрешагиро бо калимаҳои якрешагӣ дигар ва ибораҳои дурешагиро бо калимаҳои мураккаби дурешагӣ муқоиса қардааст. Ӯ ибораҳои якрешагиро ба се даста тақсим қардааст:

1. Воҳидҳои фразеологӣ бар асоси феъл ба изофаи як ё чанд ҳарфи изофа, ки ба онҳо ибораҳои феълӣ мегӯянд монанди to back up, ки ба маънии to support ҳимоят қардан мебошад.

2. Воҳидҳои фразеологӣ ба сурати дигар, монанди on the doorstep, ки баъзе аз онҳо ба сурати номаълум мебошанд ва пас аз онҳо ҳарфи изофаи by ва with ин қарор мегиранд [5].

Таърифи ибораҳои феълӣ дар забони англисӣ. Ибораҳои феълӣ дар забони англисӣ навъи истилоҳ буданд ва чун дар муҳовира бисёр истифода мешаванд, аҳамият доранд. Онҳо аз як ва ё якчанд феъл шакл мегиранд. Тибқи гуфтаи Том Макартур аввалин бор шахсе ба номи Лукгон Пиерсол Смит устои дастури забони англисӣ вожаи ибораи феълро дар китоби худ «Луғатҳо ва истилоҳот» дар соли 1925 матраҳ қард. Ӯ мегӯяд, ки Ҳенри Броли, ки як вироишгар буд, ин калимаро пешниҳод қардааст [6]. Номи дигари ибораи феълӣ феъли мураккаб бо феъли гурӯҳӣ қайдӣ, феъли дучузъӣ, сечузъӣ ва ё чандчузъӣ мебошад [6]. Имрӯзҳо аз калима ва ибораҳои феълӣ истифода мешавад ва аз номҳои дигари он истифода намешавад [7]. Ибораҳои феълӣ дар забони англисӣ, бахусус дар матнҳои ғайрирасмӣ бисёр роиҷ мебошад. Бисёре аз онҳоро метавон дар оҳангҳо, филмҳо ва сарфаслҳои рӯзномаҳо ва ғайраҳо ёфт. Онҳо дар матнҳои расмӣ низ ёфт мешаванд [8]. Доништану тасаллуте дар онҳо дар ҳондан, гӯш додан ва сипас дарки матлаби забонмӯзон кӯмак намуда ва онҳо метавонанд, ин афъолро дар мукотиба ва навиштаҳои худ истифода намоянд. Равишҳои мухталиф барои омӯзиши онҳо вучуд дорад, ки беҳтар аст аз равишҳои муфид истифода намуд. Ба назари Синклер ва дӯстонаш дар соли 1998 «Гӯянда бо истифода аз ибораҳои феълӣ паёми ҳудро табиитар ба шунаванда интиқол медиҳад». Бо таваҷҷуҳи назари муҳаққиқҳо ба далели аҳамияти ибораҳои феълӣ бояд ба омӯзиши онҳо ба равишҳои дуруст пардохт [9]. Макартӣ чунин мегӯяд: «Истилоҳот ва ибораҳои феълӣ ба забони англисӣ рангу луоб бахшида ва онҳоро зеботар мекунанд, онҳо дар ҳамаи мутуни расми ва ғайрирасмӣ дар забони навишторӣ, гуфтор қорбурди бисёре доранд» [10].

Грамматика ва сохтори ибораҳои феълӣ. Яке дигар аз далелҳои мушкул будани ибораҳои феълӣ барои забонмӯзон грамматикаи печидани он аст, ки боиси сардарғумии онҳо шудааст. Ба гуфтаи Лорсен Фриман дар соли 2001 забонмӯзон бояд грамматикаи ибораҳои феълӣ, монанди лозим ё мутааддӣ будани онҳо, ҷудо шудани, ғайриҷудошудани онҳо ва ғайраро бидонанд [11].

Табақабандии ибораҳои феълӣ бар асоси грамматикаи онҳо. Ибораҳои феълӣ ҷудошудани ва мутааддӣ ҳастанд, яъне ба мафъул ниёз доранд ва феъл ва ҳарфи изофа аз ҳам ҷудо шуда ва байни онҳо мафъул қарор мегирад. Монанди put on ба маънии либос пӯшидан мебошад. Чунончи мафъул исм бошад, онро метавон ҳам пас аз ҳарфи изофа ва ҳам қабл аз он ба қор бурд. Вале, агар мафъул замир бошад, (ҷонишини исм) бояд байни феъл ва ҳарфи изофа қарор гирад, ки маъноро тағйир нахоҳад дод.

1. He is putting on his shoes.
2. He is putting his shoes on.
3. He is putting them on.

Ибораҳои феълӣ ҷудонашуданӣ ва лозим ҳастанд, яъне ба мафъул ниёз надоранд, монанди Get up ба маънии бедор шудан.

Маънии ибораҳои феълӣ. Дониستاني маънӣ низ барои омӯзиш ва ёдгирии онҳо бисёр муфид аст. Дониستاني маънӣ баъзе ҳарфҳои изофаҳо дар ибораҳои феълӣ муҳим мебошанд. Дар забони англисӣ бештарин ҷолише, ки забонамӯзон бо он рӯ ба рӯ ҳастанд ибораҳои феълӣ, дарк ва тарҷумаи онҳост. Ибораҳои феълӣ ба суратҳои зер ҳастанд:

1. Истилоҳ нестанд: маъниҳои баъзе аз ибораҳои феълӣ таҳтуллафзӣ буда ва осон аст, мисол Look through a book search in a book.

2. Нимаистилоҳӣ ҳастанд: бандҳо бар феъл таъкид мекунанд, мисол Sit down.

3. Истилоҳ ҳастанд: ибораҳои феълӣ аз феъл ва ҳарф ташкил шуда ва дорои маъниҳои хоссе буда, гоҳе ҳарфҳои изофа маъноӣ феълҳоро тағйир медиҳанд. Маънии ибораҳои феълӣ бо маънии ҳуди феъл мутафовит буда, наметавон онро гумон зад. Мисол Look through = Search for something.

Равишҳои омӯзиши ибораҳои феълӣ. Ибораҳои феълӣ мушкилоти фаровонеро барои забонамӯзон эҷод кардаанд, зеро теъдоди онҳо бисёр номаҳдуд аст ва таркиби феъл ва ҳарфҳои изофа дар аксари онҳо тасодуфӣ буда ва дорои усул ва қоидаҳои хосе нест [11]. Ёфтани равишҳои муассир барои омӯзиши ин афъол аз вазифаҳои мударрисон мебошад. Дар омӯзиши ибораҳои феълӣ, тавачҷуҳ намудан ба ҳарфҳои изофа аз бахшҳои муҳим аст ва мударрис беҳтар аст дар синфхона ба ҳамаи ҷанбаҳои ибораҳои феълӣ тавачҷуҳи хоссе дошта бошад.

Ба омӯзиши ибораҳои феълӣ аз тариқи хондани матни англисӣ ба унвони як равиши муфид. Хондан як маҳорати дарёфтӣ буда ва аз бахшҳои муҳимми ҷаҳон аст. Нависанда матлаберо менависад, то иттилоот ва паёмроеро дар ихтиёри хонанда қарор диҳад. Хонанда бояд қодир бошад, то онҳоро бозофаринӣ карда ва рамзҳои паёмро бозкушӣ кунад. Гоҳе ба маҳорати хондан маҳорати маҷҳул ё номаълум мегӯянд, зеро хонанда наметавонад, паёми нависандаро дуруст бозофаринӣ кунад ва дарки саҳеҳ сурат намегирад [12]. Калимаҳо, баҳусус ибораҳои феълӣ, дар маҳорати хондан бисёр муҳим ҳастанд ва бидуни онҳо баёни эҳсосот имконпазир намебошад. Ба гуфтаи Волос «Агар гӯянда дар ҳангоми суҳбат қардан калимаи муносиб пайдо накунад, эҳсоси ноумедӣ хоҳад кард» [13]. Хондан бо садои баланд низ муфид буда ва боиси беҳбудии талаффуз мешавад. Хондан ба забонамӯзон кӯмак мекунад, то бо теъдоди бештари ибораҳои феълӣ ошно шуда ва ба калимаҳое, ки дар қанори ҳар як аз онҳо қарор гирифтаанд, тавачҷуҳ намоянд. Ёд гирифтани ибораҳои феълӣ боиси тақвияти дарки матлаб низ хоҳад шуд. Бо хондан метавон маъниҳои муҳталиф ва грамматикаи дурусти онҳоро дар матнҳои гуногун ёд гирифт. Рӯномаҳо, маҷаллаҳо, достонҳои кӯтоҳ, ахбор, мақолаҳо ва ғайраҳо барои хондан муфид мебошанд. Корнел дар соли 1985 нишон додаст, ки адами ёдгирии давраҳои феълӣ ба ин далел аст, ки забонамӯзон қамтар бо онҳо бархӯрд доранд. Тибқи назари Терен Бри «Афъоли иборатӣ бояд яке ва дар матнҳои кӯтоҳ монанди дигар луғатҳо омӯзиш дода шавад [14]. Забонамӯзон наметавонанд, дар айни хондан ин афъолро ҳамроҳ бо ҷумлаҳо ёддошт намуда ва онҳоро ба дурустӣ ба зехн бисупоранд. Интиҳоби матни муносиб бо синни забонамӯз, сатҳи дониши онҳо, ба мавзӯи мавриди алоқаи онҳо дар ёдгирии беҳтар таъсиргузор аст.

Тибқи назари Макартӣ дар соли 1988 забонамӯзон бояд ёд бигиранд, ки чи калимаҳое дар қанори ин афъол қарор мегирад. Ў бо намудоре ишора карда, ки дар марказ як ибораи феълӣ навишта шуда ва дар атрофи он калимаҳои муносиб қарор мегирад. Мударрис дар синфхона ба таври возеҳ тавзеҳ медиҳад. Дониستاني калимаҳои муносиб атрофи ҳар ибораи феълӣ боис мешавад, то донишомӯзон маъниҳои феълҳоро бароҳатӣ дар зехн муддати тӯлонӣ бисупоранд ва ба дурустӣ суҳбат кунад ва бинависанд [15].

Омӯзиши ёдгирии ибораҳои феълӣ аз тариқи тасвир. Тасвир аз равишҳое аст, ки барои омӯзиш ва суҳллат дар ёдгирии ибораҳои феълӣ барои афроди бумӣ ва ғайрибумӣ тавсеа мешавад. Лаков ва Љонсон дар соли 1999 бар аҳамияти он дар забоншиносӣ таъкид карданд ва муътақид буданд, ки инсонҳо дорои қувваи шинохт ва дарк ҳастанд. Омӯзиши ибораҳои феълӣ аз ин тариқ бар қувваи таҳайюл ва зехни инсон таъсир мегузорад [16]. Тасвир қашидан ва ё нишон додани тасвирҳои марбут ба ҳар як аз ибораҳои феълӣ, ки барои забонамӯзон лаззатбахштар буда, суръати ёдгириро боло мебаранд ва онҳоро ба муддати тӯлонитар дар зехн хоҳанд супурд.

Омӯзиши ибораҳои феълӣ аз тариқи матн, яъне бо истифода аз китоб ё фарҳанги луғат равиши бисёр муассир аст, бехтар аз луғат аз тариқи матн омӯзиш дода шаванд. Барои омӯзиш бехтар аст, то ибораҳои феълии роиҷтарро интихоб намуд, зеро бархе ибораҳои феълӣ беш аз 15 маънои мухталиф доранд, ки ҳифз кардани онҳо мушкул аст. Бинобар ин, забонамӯзон бо истифода аз матнҳо ва ҷумлаҳои мухталиф метавонанд, ба тадриҷ онҳоро ёд бигиранд [17].

Фарҳангҳои луғат, бахусус онҳое, ки дорои тасвир ҳастанд, абзори муносиб барои омӯзиш ва ёдгирӣ ибораҳои феълӣ мебошанд. Агар забонамӯзон натавонанд маъноҳои ин феълҳоро гумон баранд, аз фарҳанги луғат истифода меkunанд. Ин фарҳангҳо барои тарҷумай ибораҳои феълӣ ба суратҳои мухталиф, яъне электроникӣ ва ғайри электроникӣ, фарҳанги якзабона ва чандзабона ва ғайраҳо дастрас ҳастанд. Мазияти фарҳанги луғат ин аст, ки забонамӯзон ба иттилооти мавриди ниёзи худ ба таври сареъ ва дуруст расида ва афёлро бо ҳарфҳои изофа ва ё қайдҳои мухталиф ҳамроҳ бо маъноҳои гуногун ва мисолҳоро дида ва тавфӯвҳои онҳоро пай мебаранд. Тибқи назари Олен «Фарҳанги луғат яке аз абзорҳои ёдгирӣ забон мебошад» [18].

Ҳамин тавр, ибораи феълӣ аз як феъл ва ё як чанд ҳарф «қайд ё ҳарфи изофа» ташкил шудааст. Ин феълҳо аз печидатарин бахшҳо дар забони англисӣ аст, ки ҳамвора забонамӯзонро дучори сардарғумӣ кардааст ва бештар дар матнҳои ғайрирасмӣ ва дар муколамаҳо қорбурд доранд. Ин афёл дорои аҳамияти бисёре будааст, бинобар ин, бо равишҳои муносиб онҳоро омӯзиш дод ва омӯхт. Мударрисон вазифадоранд, то аз бехтарин равишҳо барои омӯзиши ибораҳои феълӣ истифода баранд, то забонамӯзон битавонанд дар муддати кӯтоҳ ва ба роҳати ва сареътар ин феълҳоро ёд гирифта ва ба муддати тӯлонитар дар зехни худ супурда ва онҳоро дар муколамаҳо ва навиштаҳои худ истифода кунанд. Ин афёл, ки навъи истилоҳ ҳастанд ба забони англисӣ рангу луоб бахшида ва онро зеботар меkunанд. Ёдгирӣ афёл дар маҳоратҳои мухталифи забон таъсири бисёре дорад. Муҳаққиқон нишон додаанд, ки хондани бисёри матнҳо ва истифода аз онҳо барои ёдгирӣ ин афёл бисёр муфид буда ва забонамӯзон дар даруни матн бо ибораҳои феълӣ ва калимаҳои атрофии онҳо бештар бархӯрд дошта ва маъноҳои мухталифро дарк намуда ва дар сурате, ки натовонад, маъноҳоро аз матн гумон баранд аз фарҳанги луғат, бахусус фарҳанги луғати тасвирдор, ки худ навъи равиши ёдгирӣ аст истифода хоҳанд кард. Баланд хондан низ ба бехбудии талаффуз кӯмак хоҳанд кард. Мударрис метавонад, барои ҳар як аз ибораҳои феълӣ намудоре расм наояд, зеро бехтар аст ҳар як аз онҳо дар даруни ҷумла ва бо ҳамроҳи калимаҳои муносиби атрофи онҳо ёд гирифт. Албатта, мударрис дар интиҳоби матн бояд синни забонамӯзон, сатҳи дониш ва мавзӯи мавриди алоқаи онҳоро дар назар дошта бошад то битавонад, ба таври муассир омӯзиш диҳад. Бинобар ин, метавон гуфт, ки равишҳои тадрис дар омӯзиши ибораҳои феълӣ бисёр муҳим буда ва умед он аст, ки мударрисон ба он таваҷҷуҳи хоссе дошта, то забонамӯзон битавонанд ба бехтарин сурат ва инчунин ибораҳои феълии бештареро дар даврони кӯтоҳтар ба таври сареъ ва дуруст ёд гиранд.

АДАБИЁТ

1. Carl W. Hart. The Ultimate Phrasal verbs for ESL & EFL Students (Understanding is Vital to Understanding English) / Carl W. Hart. - Barron's Educational Series, INC, 1999. - P.78.
2. Балли Ш. Французская стилистика / Ш.Балли; перевод с франц. - М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1961. - 394 с.
3. Mc Carthy, M. English Vocabulary in Use / M. Mc Carthy and F. O'Dell. - Cambridge University Press, 1994. - P.6.
4. Vira Dribniuk, Classification Principles of Phraseological Units, Chernivtsi National University, Retrieved from: [Захираи электронӣ] <http://www.rusnauka.com/7. DN 2007/Philologia/20481.doc.htm>
5. http://en.wikipedia.org/wiki/Phrasal_verb
6. Mc Arthur, T. The Oxford Companion to the English Language / T. Mc Arthur. - Oxford University Press, 1992. - Pp.72-76.
7. Declerck, R. Comprehensive Descriptive Grammar of English, A / R. Declerck. - 1991, - P.45
8. Mc Carthy, M. Felicity o'Dell, English phrasal verbs in use (Advanced) / M. Mc Carthy: 60 Units of Vocabulary Reference and Practice self-study and Classroom Use, - Cambridge University Press, 2007. - P.6.
9. Sinclair J. Collins Cobuild Dictionary of Phrasal Verbs / J. Sinclair [et al]. - London:Harper Collins Publisher, 1998. IV.
10. Mc Carthy, M. English Phrasal Verbs in Use (Advanced) / M. Mc Carthy [et al]. - Cambridge University Press, 1998. - Pp.VI-6.

11. [Захираи электронӣ] [www. Studymode.com/essays/phraseology-1614305.html](http://www.Studymode.com/essays/phraseology-1614305.html)
12. Palmer, F.R. The English verb / F.R. Palmer. - London: Longman Group Limited, 1974. - P.223-224.
13. Chastain K. Developing Second Language Skills: Theory And Practice, Models and Approaches / K. Chastain. – United States of America: Rand Mc Nally College Pub. CO., 1976.
14. [Захираи электронӣ] <http://www.acadiaenglish.com/learning-english/how-to-learn-phrasal-verbs 1982>
15. Cornell, A. Realistic goals in teaching and learning phrasal verbs / A. Cornell. – IRAL 23,1985. - Pp.269-280.
16. Mc Carthy, M. Felicity o'Dell, English phrasal verbs in use (Advanced) / M. Mc Carthy: 60 Units of Vocabulary Reference and Practice self-study and Classroom. – Use: Cambridge University Press, 2007, - P.14.
17. [Захираи электронӣ] <http://www.acadiaenglish.com/learning-english/how-to-learn-phrasal-verbs>
18. Allen, V.F. Techniques in Teaching Vocabulary / V.F. Allen. - Oxford: Oxford University Press, 1993, - P.82.

РАССМОТРЕНИЕ И ИЗУЧЕНИЕ ГЛАГОЛЬНЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЙ ПРИЕМЛЕМЫМИ МЕТОДАМИ

Словосочетание как грамматическая единица имеет грамматическую форму и грамматическое значение и является одной из единиц, из которых строится предложение, проявляется лексическое значение слова и его лексико-грамматические свойства. Также словосочетание -одно из средств развития речевой активности учащихся. Умение пользоваться различными словосочетаниями - важнейший показатель уровня владения речью. К сожалению, учащиеся при употреблении глагольных словосочетаний допускают многочисленные ошибки, а наиболее распространенными среди них являются ошибки на слабое управление, поэтому в данной статье автором рассмотрены вопросы приемлемых методов обучения глагольным словосочетаниям.

Ключевые слова: глагольные словосочетания, грамматическая форма словосочетаний, компоненты глагольных словосочетаний, части речи в составе словосочетания, виды связи, согласование, управление и примыкание.

THE REVIEW AND STUDY OF VERBAL COLLOCATIONS ACCEPTABLE

The phrase as a grammatical unit has the grammatical form and grammatical meaning and is one of the units from which the proposal is based, shows the lexical meaning of a word and its lexical and grammatical properties. Also the phrase is a means of development of speech activity of students. The ability to use different combinations of words - a key indicator of the level of proficiency in speech. Unfortunately, the students in the use of verb phrases allow numerous errors, and the most common among them are errors on weak governance, so in this article the author considers questions of acceptable methods of training verbal phrases..

Keywords: verbal collocations, grammatical form of word combinations, the components of verb phrases, part of speech phrase, types of communication, coordination, governance and contiguity.

Сведения об авторе: *Зухра Хушнажод Тамиз* – соискатель Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им.А.Рудаки АН РТ

ЧУҒРОФИЯИ ГУСТАРИШИ ВОЖАҲО АЗ НАЗАРИ РОМПУРӢ

Абулқосим Раҳимов

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Бобочон Ғафуров

«Ғиёс-ул-луғот»-и Ромпурӣ яке аз фарҳангномаҳои муқаммале маҳсуб мешавад, ки дар он ҳам унсурҳои муқаррарии забон ва ҳам истилоҳоти риштаҳои гуногуни илм, мисли филология, фалсафа, табиатшиносӣ, тиб, мантиқ, риёзиёт, нучум ва монанди инҳо мавриди тафсиру ташреҳ қарор гирифтааст. Калимаҳои дар фарҳангномаи мазкур эзоҳбанда, аз рӯи мутааллиқ буданашон ба забонҳо (тоҷикӣ, арабӣ, ҷунонӣ, ҳиндӣ, туркӣ) ва мансубияти маҳаллиашон ба минтақаҳои гуногуни форсизабонон, ягона набуда, ба шеваҳои гуногуни маҷмӯи таърихӣ тааллуқ доранд. Аз ин рӯ, муаллифи «Ғиёс-ул-луғот» дар мавридҳои зарурӣ маҳз ба қадом навоҳӣ ё вилоят тааллуқ доштани чунин воқидҳои луғавиро шарҳу эзоҳ дода, вижагиҳои ҳар қадоми онҳоро ба таври возеҳу равшан мавриди баррасӣ қарор додааст.

Аз таҳлилу муқоиса чунин хулоса бармеояд, ки Муҳаммад Ғиёсуддини Ромпурӣ дар қараёни баррасии чуғрофияи густариш ва мансубияти маҳаллии калимаву ибораҳои роҳҳои гуногуни шарҳу пеш гирифтааст.

Яке аз ин гуна роҳҳо ҳамин аст, ки ў вақти муайянкунии мансубияти унсурҳои луғавӣ калимаву таркибҳои *дар вилоят*, *дар ашъори баъзе аҳли вилоят* ва монанди инҳоро мавриди истифода қарор додааст. Масалан, Ромпурӣ ҳангоми эзоҳи унсурҳои луғавии *олат*, *паланг* чунин менависад: «Ба маънии дастафзор; лафзи арабист,

чунонки дар Ҳиндустон ин лафз ба маънии казиб шуҳрат дорад, зоҳиран *дар вилоят* мустаъмал набошад. Магар дар каломи Туғро олати мардӣ воқеъ шуда...» [5, 27].

«Дар «Баҳори Аҷам» навишта, ки паланг даррандаест ғайр аз юз, ки ба ҳиндӣ чита гӯянд ва чорпойи ҷубин ва ба ин маънӣ ҳиндист, ки дар ашъори баъзе *аҳли вилоят* низ воқеъ шуда» [5, 167].

Муҳаммад Ғиёсуддин худи калимаи *вилоятро* ба таври зерин эзоҳ додааст: «Як мулки подшоҳ ва замини ободон ва мутакаффили кори касе шудан ва тасарруф ба дӯстӣ ва ҳукумат ва иморати султон тақарруби бандаи нек бо Худои таоло, ғатх (яъне валоят) ёрӣ додан ва садоқат...» [5, 376].

Чунон ки дида мешавад, дар ин эзоҳ муаллиф он маънои *вилоятро*, ки Ромпурӣ Ҳангоми шарҳи калимаҳои *олат* ва *паланг* дар назар дорад, зикр накардааст.

Муҳаммад Муин дар қатори чанд маънои калимаи *вилоят* навиштааст, ки «дар истилоҳи нависандагони шибҳи қораи Ҳинд *Эрон*» аст [4, 5054].

Дар «Луғатнома»-и Алиакбари Деҳхудо дар ифодаи кадом минтақа мавриди истифода қарор гирифтани ин калимаро пайдо накардем. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» таҳти ин истилоҳ дар назар дошта шудани «*кишвари Эрон ва Мовароуннаҳр* (дар истилоҳи ҳиндустанӣ) кайд гардидааст [7, 236].

Сабаби аз ҷониби Муҳаммад Ғиёсуддин эзоҳ дода нашудани вожаи *вилоят* ба маънои *кишвари Эрон ва Мовароуннаҳр*, ба назари мо, шояд он бошад, ки дар он давра ба ин маъно вожаи мазкур маъмул будааст. Аз ин рӯ, муаллиф чунин маъно доштани калимаи *вилоятро* лозим надонистааст.

Бояд гуфт, ки дар муқоиса бо калимаву таркибҳои дигар ин вожа дар фарҳангномаи мазкур бисёр истифода гардидааст. Порчаҳои зерин низ метавонанд тасдиқкунандаи ин матлаб бошанд: «*Чанор*- дарахте бошад *дар вилоят* бисёр калон, баргаш ба шакли панҷаи инсон, ба шабҳо аз ӯ аҳгар борад ва умраш ба ҳазор сол расад ва бор надорад... ва ба каср (яъне чинор) хатост» [5, 263]. «*Ҳалқабағӯш*- киноя аз ғулом ва фармонбардор; чи *дар вилоят* маъмул аст, ки ба гӯши ғулом ҳалқа меандозанд аз тилло ё нуқра...» [5, 281]. «*Ҳамл*- ва *дар вилоят* ибтидои баҳор аз ин моҳ аст ва дар Ҳиндустон ин моҳи охири баҳор аст» [5, 283].

«*Фундуқ* - меваест *вилоятӣ*, сурхранги баробари кунор, мушобех ба сарангуштон...; дар Ҳиндустон, ки тухми фундуқ аз *вилоят* меояд, онро низ *фундуқ* мегӯянд...» [5, 119]. «*Қимот*- порчае, ки тифли навзодаро дар он печанд ва бар болои он ресмон барпечанд, магар рӯи тифл кушода доранд ва *ин расми вилоят* аст...» [5, 144]. «*Килид афғандан*- *дар вилоят расм аст*, ки чун занони он ҷо ба фолгӯш мутаваҷҷеҳ шаванд, афсуне хос бар килид дамида бар сари роҳ андозанд...» [5, 175]. «*Мултонӣ*- *дар вилоят* мутлақ ҳиндуру *мултонӣ* гӯянд» [5, 299].

Муаллифи «Ғиёс-ул-луғот» бо истифода кардани таркибу ибораҳои *дар ин диёр*, *новоқифони ин диёр*, *дар муҳовараи диёри мо*, *дар муҳовараи ин диёр* ва ғайраҳо низ ба кадом минтақа тааллуқ доштани гурӯҳи калимаву ибораҳоро шарҳ додааст. Масалан, ӯ Ҳангоми эзоҳи калимаҳои *ҷомус*, *шула*, *садбарг*, *замон* ва монанди инҳо ифодаҳои фавқро борҳо мавриди истифода қарор медиҳад: «*Ҷомус*- муарраби *гомеш*, ки муҳаффафи *говмеш* аст... ва *дар ин диёр* мардуми ин замона ба чихати тафрикаи нару мода нарро *ҷомус* гӯянд ба таъриб ва модаро *говмеш* хонанд, чунонки асл аст» [5, 225]. «*Шула*- навъе аз таом, ки биринҷро дар обу гӯшт ба таври ҳариса мепазанд ва *новоқифони ин диёр* онро *шӯла* гӯянд, ба воқи маҷхул. Фақир, муаллиф баъзе сиқотро дида, ки биззам ва ташдиди лом (яъне шулла) гӯянд. Ва он барои маънии мазкур пурмакруҳ ва маҳзи хато, чаро ки шулла (биззам ва ташдиди лом) ба маънии латтаи ҳайз омадааст ва ба маънии фарҷи зан...» [5, 470]. «*Садбарг*- гулест зардранг, ки ба ҳиндӣ генда гӯянд ва ба маънии ҳар гуле, ки ба нисбати дигар ақсоми худ барги бисёр дошта бошад, ки *дар муҳовараи диёри мо* онро *ҳазора* гӯянд...» [5, 7]. «*Замон*- пазируфторӣ... ва *дар муҳовараи ин диёр* онро *зоминӣ* гӯянд» [5, 19].

Дар радифи истифодаи таркибу ибораҳои зикршуда муаллифи фарҳангномаи мазкур Ҳангоми шарҳи ин гуна калимаву ибора ва ифодаҳои дигар вожаву таркибҳои *ва мардуми ин ҷо*, *дар урфи мардум*, *дар ин маҳал*, *дар мардум*, *дар урф* ва монанди инҳоро ба қор мебарад. Чунин калимаву таркибҳоро дар вақти эзоҳи калимаҳои *талоя*, *қурра*, *қазоро*, *гузор*, *вучуд* ва ғайраҳо мушоҳида намудан мумкин аст: «*Талоя*- фавче, ки ба шаб ҳифозати шаҳру лашкар кунад... ва *мардуми ин ҷо*, ки *талова* гӯянд, хатост...» [5, 29]. «*Қурра*- ба маънии хунукӣ ва сардӣ... ва он чӣ *дар урфи мардум* қурра ба маънии мардумакӣ чашм шуҳрат дорад, ғалати маҳз аст...» [5, 133]. «*Қазоро*- ба маънии аз қазо, чаро ки *дар ин маҳал* калимаи-ро ба маънии *аз* бошад...» [5, 137].

«Гузур- ва Мир Нуруллоҳ дар «Шарҳи Гулистон» навишта, ки *гузур* ва *гузурдан* ба маънии раҳо кардан ва адо кардан аст; *дар мардум*, ки ба золи муъчама... машхур аст, ғалати маҳз аст. Ба зои муъчама сахех бошад» [5, 193]. «*Вучуд*- ...ва ба маънии ҷисм ва бадан, ки *дар урф* мустаъмал аст, дар кутуби луғат ёфта нашуд, магар он ки маҷоз бошад. Ва чун забонзади баъзе сиқот аст, зоҳиран дуруст бошад» [5, 369].

Аз ҷониби муаллифи фарҳангномаи мазкур ҳангоми таъкиди мансубияти маҳаллии ин гуна унсурҳои луғавӣ, инчунин вожа ва таркибу ибораҳои гуногунест истифода карда шудааст, ки ба силсилаи онҳо метавон *ва ин луғати Мовароуннаҳр, аз билоди Мовароуннаҳр, ба истилоҳи лутӣни вилоят, дар муҳовараи урду, мардуми форсӣ, аҳли Мовароуннаҳр, ба форсии Ҳиндустон, ба эътибори тағйири лаҳҷа, ба тағйири лаҳҷа* ва ғайраҳоро дохил кард. Чунончи, ин гуна ифодаҳоро дар мавриди шарҳи калимаҳои *ҷарасат, хабари касе гирифтани, тадбири касе кардан, шум, қимот, қушод/гушод, каннос, кӯҳон, гирон* ва ғайраҳо метавон мушоҳида намуд: «*Ҷарасат*-овози барҳам задани ду чиз ва барҳам судани дандон ва овози даридани карбос...ва мурод аз фитнаву шар ва ғаммозӣ *ва ин луғати Мовароуннаҳр* аст...» [5, 230]. «*Хабари касе гирифтани ва тадбири касе кардан*- ...ба истилоҳи лутӣни вилоят ба маънии зино ва лаввотат ба касе кардан. Чун бо ҳарфи аз мустаъмал мешавад, ин маънӣ манзур набошад» [5, 294]. «*Шум*- масдар аст, ба маънии бадфолӣ ва вови ин лафз бадал аз ҳамза аст... форсиён ба маънии манхус оранд, масдарро ба маънии исми мафъул *ва дар муҳовараи урду* маҷозан ба маънии бахил мустаъмал мешавад» [5, 475]. «*Қушод/гушод*- сигаи мози аз қушодан ва ба маънии фароҳ ва тир аз қамон раҳо кардан ва ба маънии хушӣ ва фатҳ низ омада... ва дар «Ҷавохир-ул-хуруф» навишта, ки лафзи *қушодро мардуми форсӣ ва аҳли Мовароуннаҳр* ба кофи арабӣ истеъмол кунанд» [5, 169]. «*Каннос*- он ки хошоки хонаи мардум рӯбад ва онро *ба форсии Ҳиндустон* хокрӯб ва маҷозан ба маънии чаллод ва гарданзананда низ омада...» [5, 179]. «*Кӯҳон*- ...ба маънии ҷаҳон ва рӯзгор ва дунё ва ба фатҳи аввал (яъне кайҳон) низ омада ва ба кофи форсӣ (яъне геҳон ва гайҳон) ҳам сахех аст, *ба эътибори тағйири лаҳҷа*...» [5, 186]. «*Гайҳон*- ба маънии рӯзгор ва ҷаҳон...; ва ба кофи форсӣ ва арабӣ, ҳар ду сахех аст, *ба эътибори тағйири лаҳҷа*...» [5, 202]. «*Гирон*- ва низ дар «Сироч-ул-луғот» мастур аст, ки баъзе ин лафзро *ба тағйири лаҳҷа* ба фатҳ (яъне гарон) низ хондаанд ва ҳам навишта, ки лафзи *гарон* ба маънии шахси ногувор ва макрӯхтабъ, ки вучудаи бар мардум гарон бошад» [5, 191].

Аз таҳлили чунин шарҳи Муҳаммад Ғиёсуддини Ромпурӣ маълум мешавад, ки ӯ дар назди худ на танҳо эзоҳ додани маънову сохти воҳидҳои луғавиро гузоштааст, балки боз кӯшиш намудааст, ки мансубияти забонӣ ва маҳаллии вожаҳоро ба хонандаи фарҳангномааш возеҳу равшан гардонад. Ин иқдоми ӯ, ба назари мо, ба хоҳири нишон додани муродифҳои гуногуни чунин вожаҳо, инчунин ошносоии хонанда бо вариантҳои лаҳҷавии аксари воҳидҳои луғавӣ пеш гирифтааст.

АДАБИЁТ

1. Баҳор М. Сабкшиносӣ ё таърихи татаввурӣ насри форсӣ / М. Баҳор. - Техрон, 1337. - Ҷ.1. - С.27.
2. Деххудо А. Луғатнома / А. Деххудо. - Техрон, 1373. - Ҷ.12.
3. Маҳмудов М. Луғати шеваҳои забони тоҷикӣ (лаҳҷаҳои ҷанубӣ) / М. Маҳмудов, Ғ. Ҷӯраев. - Душанбе: Дониш, 1997. - Ҷ.1.(А-О).
4. Муин М. Фарҳанги форсӣ / М. Муин. - Техрон, 1375. - Ҷ.1-4.
5. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот / Ғиёсуддин Муҳаммад. - Душанбе: Адиб, 1987. - Ҷ.1. - 406 с., 1988. - Ҷ.2. - 416 с.
6. Неменова Р. Л. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ (фонетика, лексика) / Р. Л. Неменова, Ғ. Ҷӯраев. - Душанбе: Дониш, 1980. - Ҷ.1.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. - М.: Советская энциклопедия, 1969. - Ҷ.1-2.
8. Убайдов Ф. А. Ҳифозати вожаҳои аслии ва иқтибосии даврони қуҳани забони тоҷикӣ дар лаҳҷаи Мастҷоҳ (дар асоси маводи зерлаҳҷаи поён) / Ф. А. Убайдов. - Хучанд: Андеша, 2012.
9. Ҳасанов А. А. Унсурҳои луғавӣ ва сарфию нахвию осори садаҳои X-XIII дар гӯйиши шимолӣ (бахши Фарғонаи ғарбӣ) / А. А. Ҳасанов. - Хучанд: Нури маърифат, 2003.

ГЕОГРАФИЯ РАСПРОСТРАНЕНИЯ СЛОВ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ РОМПУРИ

В статье приведены размышления автора относительно «Гиёс- ул-луғот (Гияс- ул- луғат)» (Помощь словарю) относящихся к местным словам и словосочетаниям. Базой статьи является названный словарь, где Ромпурӣ во время географических определений использовал словарные элементы составных слов: В области, в стихах некоторых поэтов области; состав и словосочетания в данном краю, в диалоге нашего края, в диалоге этого края; состав и слова местного населения, обычаи местного населения данной местности, а так же слова и состав других разных словосочетаний. Также автор знакомит читателей с некоторыми диалектными вариантами словаря.

Ключевые слова: область, обычай, население, Мавераннахр, говор, житель, выражение.

THE GEOGRAPHICAL SPREAD OF WORDS FROM THE POINT OF VIEW OF RAMPURI

The article presents the author's reflections about "Yes - ul-lugat (GIAS - ul - lugat) (Using dictionary) relating to local words and phrases. Base articles is called a dictionary, where Rampuri during the geographic definitions used dictionary elements of compound words: in the field, in poems of some poets of the region; the composition and phrases in this region, in the dialogue of our region, in the dialogue of this region; the composition and the words of local people, the customs of the local population in a given area, as well as words and other various phrases. The author also to acquaint readers with some dialectal variants of the dictionary.

Key words: region, tradition, population, Mawarannahr, dialect, resident, expression.

Сведения об авторе: *Абдулкосим Рахимов* – соискатель Худжандского государственного университета им. Б. Гафурова. Телефон: **987-58-83-60**

СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ ГИДРОНИМОВ СРЕДНЕЙ АЗИИ

Д. Хомидов

Таджикский национальный университет

Гидронимы обладают многочисленными языковыми, историческими и географическими особенностями. Общее количество названий, связанных с водой, или гидронимы (с греческого **hidro–вода**), посредством многочисленных форм и синонимов превышает количество водных объектов. Реки или моря на протяжении истории могут несколько раз менять своё название. В тематическом плане гидронимика может определять гидронимы как особый вид специальных наук в общем и как региональные гидронимы. Названия больших водных объектов (реки и моря) обычно имеют древнюю историю. Большинство гидронимов древнее, чем названия самих населённых пунктов (ойконимов), появившихся на берегах рек и водоёмов, ибо названия городов и селений определяются в период письменной записи названий. Бывают случаи, когда название реки обретает второе имя по названию населённого пункта. Например, Э.М.Мурзаев отмечал, что топонимическая особенность Син-Цзяня и, частично, Средней Азии состоит в том, что названия рек оформились по названиям городов и местностей: реки **Яркент, Хутан, Кошгардаря, Ташкуртан**; обратные случаи, когда названия населённых пунктов формируются из названий рек, наблюдаются чаще [10].

Некоторые гидронимы дают возможность восстановить древние названия или прозвища людей, которые не были зафиксированы в письменных источниках. Иногда из числа прозвищ и имён, существующих в структуре названий населённых пунктов, иногда из окружающих рек, речек, водоёмов или родников. Именно эта особенность гидронимов проявляется в топонимическом материале Кулябского региона [4]. Может быть и так, что прозвища или имена людей, сохранившись только в структуре гидронима, встречаются в именах людей последующих поколений [4]. Воды Земли–проточные и стоячие, по природным, географическим особенностям, химической структуре и другим отличительным признакам бывают разными. Люди, дававшие название водным объектам, обязательно принимали во внимание какой-нибудь их отличительный признак. Нужно только отметить, что проточная вода на протяжении истории могла потерять свои начальные признаки, поменять форму или особенности, что впоследствии затрудняет определение смыслового значения этого названия. Сами разнообразные признаки и отличительные черты водных объектов отражаются в их названиях. В гидронимах выражаются особенности течения воды, её цвета и запаха, особенности берегов, отличительные черты грунта, наличие растений и животных на берегах, видов рыб в воде. Иначе говоря, гидронимия может служить уникальным и полезным справочником для географии, гидрологии, геологии, химии, почвоведения, ботаники, зоологии, истории и лингвистики. Например, если река блёклая или пепельного цвета, вероятно, в грунте её дна имеются различные химические примеси [4, 45-50]. Для арийских народов в далёком прошлом воды имели огромное значение, выражая в своих названиях имена богов. Реки могли быть даже источником появления этнического формирования отдельных племён и народностей.

В науке топонимики раздел «гидронимия» в свою очередь, в зависимости от освоения водных местностей делят на несколько подгрупп или видов: **океаноним** – название океана, **пелагоним** – название моря, **потамоним** – название реки, **лимноним** – название озёр, хаузов и т. д. Мы разделим гидронимы, т.е. географический словарь, связанный с водой земель Мавераннахра, на подгруппы пелагонимия–названия морей, потамонимия–названия рек, лимнонимия–названия озёр и хаузов, колодцев и арыков. Согласно этому разделению, исследуем географические названия или гидронимы территории Мавераннахра.

Пелагонимия. На территории Средней Азии существует только одно море под названием Арал и расположено оно в низовьях двух могучих рек Средней Азии – Аму и Сир. Это море находится на юго-западной части Средней Азии. На 5 км², дл. 428 км, шир. 235 км, площадь 690 тысяч км², объём воды был почти 1000 км³. Впадина моря Арал появилась в конце эпохи неогена, в результате вогнутости коры Земли. С этим названием существуют селения в районе Васе и Джами Хатлонской области Республики Таджикистан. Прежнее название моря – Хarezм, а после прихода этнических групп тюрков и монголов со стороны Орола и Монголии, называли море Арал. Отсюда известно, что Орал//Арал относится к этническим племенам монголов и тюрков. В исторических источниках понятие Арал объясняют, как безлюдный остров.

Гидроним Орал//Арал с точки зрения структуры основа-существительное без окончаний [6, 17] или простые географические названия без окончаний (примарные). Прежнее название моря–Хarezм с точки зрения структуры основа-существительное без окончаний.

Потамонимия. На территории Средней Азии на основе существующих исторических источников реки и притоки больших и малых рек, ручьи зарегистрированы: **Асруд (Asrūd), Варзоб (Varzāb), Вахш (Vaxš), Гунд (γund), Даргам (Daryam), Кешруд (Kešrūd), Нелу (Nelu), Нихомруд (Nihāmṛūd), Ому (Āmu), Осдарья (Āsdaryā), Руд (Rūd), Чагонруд (Čaγānrūd), Хушкруд (Xuškrūd), Хузарруд (Xuzarrūd), Хarezм (Xārazm), Танхас (Tanxās)...**

В Средней Азии насчитывается 18777 естественных водотоков. В бассейне Амударьи их 9930, в бассейне Сырдарьи – 4926 и в междуречье этих рек – 2921. Основная часть рек – водотоки длиной менее 10 км, особенно в междуречье рек Амударьи и Сырдарьи, где они представлены в основном пересыхающими почти круглый год реками, и где даже водотоки длиннее 10 км не каждый год имеют сток. Дарё (река) таджикское слово, в древнем персидском языке употреблялось в форме drayah – море, на языке авесто zrauh – море, на среднеперсидском – darya, на новом персидском (таджикском) daryā – река заявила о своём существовании [39, 130]. В толковых словарях, составленных на персидском (таджикском) языке, как: «Гияс-ул-лугот», «Бурхони котеъ», «Луғатномаи Деххудо», «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик» устода С.Айни, «Фарҳанги забони тоҷикӣ» приведены точные, достоверные сведения о данных словах. Мы приведём сведения о слове «дарё» (река) из словаря Деххудо, где даётся более точная, обобщающая информация всех других словарей: **«дарё»** – море, вода, которая окружает Землю; 2. Моря, которые соединяют с окружающей средой; 3. Озера, которые по величине похожи на моря (озеро Арал, озеро Хазар); 4. Малые и большие реки, как Аму, Сир, Зарафшон, Вахш - «это иносказание, свойственное таджикскому языку» [3, 19].

Потамонимы Средней Азии по строению простые, аффиксальные и сложные: **простые потамонимы** - Вахш (Vaxš), Вандж (Vanj), Гунд (γund), Нелу (Nelu), Ому (Āmu), Пандж (Panj), Руд (Rūd), Сӯх (Sūx), Хarezм (Xārazm), Танхас (Tanxās)...; **аффиксальные потамонимы**-Санг+зор (Sang+zār), Марғзор (Maryzār), Сурхон (Surxān...; **сложные потамонимы**-Асруд (Asrūd), Варзоб (Varzāb), Даргам (Daryam), Кешруд (Kešrūd), Нихомруд (Nihāmṛūd), Осдарья (Āsdaryā), Чагонруд (Čaγānrūd), Хушкруд (Xuškrūd), Хузарруд (Xuzarrūd)...

Лимнонимия. Отмечается, что лимноним–один из видов гидронимов, который обозначает название озера или водоёма, лимнонимия охватывает все эти названия. Для выражения лимнонимов на территории Средней Азии использованы таких термины – «кӯл» (озеро), «ҳавз» (водоём, бассейн) и «озеро». На территории Средней Азии, согласно сведениям письменных источников и памятников, зафиксированы такие

лимнонимы, как Иссыккуль (Дехканабад, Республика Узбекистан), Балхикудук (водоем Балхиён), Ойдинкул (Oydinkul), Саре́з//Са́ре́з (Sarez), Талимарджон (Talimarjān), Ушкул (Uškul), Шуркул (Šurkul) (Хатлонская область РТ), Кашаф, Искандеркуль, Лабихавз, Хавзи калон, Хавзи Саригузар, Хавзи Остонакуль, Талимарджон, Хисорак, Яккабаг (Шахрисабз и Китабский район Республика Узбекистан). Эти озера и водоемы по сравнению с другими крупнее и известнее, поэтому мы назвали именно их, так эти озёра и водоемы в течение многих веков, а также и сегодня служат людям.

Кроме того, на территории Средней Азии расположены озера, которые имеют огромное экономическое, лечебно-оздоровительное и сельскохозяйственное значение для жителей этой земли, такие, как: **Варшедз (Varšedz), Зардамиш (Zardamiš), Зарошкул (Zarāškul), Зоркул (Zārkul), Искандаркул (Iskandarkul), Кашаф (Kašaf), Лаби джай (Labi jay), Нижон (Nijān), Пайрон (Payrān), Рангкӯл (Rangkul), Саре́з//Са́ре́з (Sarez), Талимарджон (Talimarjān), Шуркул (Šurkul), Хазорчашма (Hazārčašma), Яшилкул (Yašilkul) и т.д.**

В толковых словарях даётся следующее толкование слова «озеро»: «Озеро – это место накопления большого количества воды, водоемов» [36, 580]. Согласно сведениям А.М. Никитина и А.М.Кёрносова (1982 г.), на территории Средней Азии насчитывается 3300 озер, в том числе Таджикистана насчитывается 1300 озер, общая площадь которых составляет 705 квадратных километров [1,64]. Озер в Узбекистане сравнительно мало – всего около 505 и это, в основном, малые водоемы с площадью менее 1км². В настоящее время в республике построено 53 водохранилища в основном ирригационного назначения. Их полный проектный объем составляет 18,867 км³, полезный–14,855 км³[1, 56].

Лимнонимы Средней Азии по строению простые, аффиксальные и сложные: **простые лимнонимы**-Айдар (Aydar),Соя (Sāya), Хушёр (Husyār)...; **аффиксальные лимнонимы**-Рӯдакул (Rudaqul),...; **сложные лимнонимы** - Варшедз (Varšedz), Зардамиш (Zardamiš), Зарошкул (Zarāškul), Зоркул (Zārkul), Искандаркул (Iskandarkul), Кашаф (Kašaf), Нижон (Nižān), Ойдинкул (Oydinkul), Пайрон (Payrān), Рангкӯл (Rangkul), Саре́з//Са́ре́з (Sarez), Талимарджон (Talimarjān), Ушкул (Uškul), Шуркул (Šurkul), Хазорчашма (Hazārčašma), Яшилкул (Yašilkul); **лимноним-словосочетание**-Лаби джай (Labi jay)... и т.д.

Названия карезов. В толковых словарях представлена следующая информация относительно слова «карез» (kārez): «Колодцы, которые под землей соединяются и постепенно вода их выходит наружу и используется для орошения, называются карезами. Карез, подземный оросительный канал» [36, 56]. В настоящее время они используются как подземные оросительные каналы и для протока воды и водных отходов, что по-русски называется канализацией. В письменных источниках зафиксировано существование таких карезов на территории Средней Азии:

Джуйи Кофир (Juyi Kāfir), название карез, или древний подземный оросительный канал, близ кишлака Чимкунон Пянджентского района Согдийской области Республики Таджикистан. Для очистки тоннеля по его бокам имеются отверстия или щели (более 50). Поступив через **карез** в большой канал (шириной 10 м, глубиной 3 –4 м), Вода текла до Дашти Работи Хоча (Стень усадьбы господина) затем по трем каналам снабжала водой эту стенили поле. Карез Джуйи Кофир использовался до XVI века.

Джуйи Эшон (Juyi Ešān), Карез Джуйи Эшон относится к XV веку и расположен в Пянджентском районе Согдийской области Республики Таджикистан. Карез начинается с кишлака Чорбог и тянется до Дашти Мулло (Поле Муллы) (длина 5 км). В честь открытия оросительного канала, или Кареза Джуйи Эшона, рядом во втором колодце был сооружен глинобитный минарет (диаметром 5 м, высотой около 10 м). Данный оросительный канал, или карез Джуйи Эшон, действовал до 50-х годов XX века.

Названия водоемов. В толковых словарях представлена следующая информация относительно слова «водоем»: «Место скопления огромного количества речной и дождевой воды, предназначенной для полива и питья, созданное искусственным путём» [36, 580]. По – другому, водоем – это место, в котором искусственно накапливается вода, которая используется затем в сезон жары для питья и полива посевных земель. На территории Мавераннахра имеются такие водоемы, которые используются как источни воды и сегодня. Приведем некоторые из них:

Каттакурган (Kattaquryān), название водоема на территории Самаркандской области Республики Узбекистан. С точки зрения структуры данный гидроним сложный, состоит из частей: *<katta (**катта**) и quryān (**курган**). **Katta - (Катта)** означает большой, **quryān (курган)** – курган, крепость, то есть большая крепость.

Конимех (Kānimex), название водохранилища на территории Навоинской области Республики Узбекистан. Данный гидроним по структуре сложная лексема, состоящая из компонентов **kān (кон)** – существительное, и изафетная связка. Связка, **mex (мех)** – существительное, степная трава. Данный гидроним обозначает место, богатое лугами, **земные луга**.

Названия ручей. В толковых словарях представлено следующее толкование слова «ручей»: «нахр-ручей», ручей, река, большая река [6, 847]. На территории Мавераннахра имеются такие ручьи, как Маверо-ун-нахр (**Māvarā-un-nahr**), Нахр-ул-қассобин (**Nahr-ul-qassābin**)...

Мавераннахр (Māvarāunnahr), в основном обозначает окрестности между Амударьей и Сырдарьей. На самом деле, это слово арабское, **моваро (māvarā)** - та, другая сторона и **нахр (nahr)**-река, большая река, т.е. по ту сторону реки.

Нахрулқассобин (Nahrulqassābin), название реки в древнем городе Кеш, в настоящее время в городе Шахрисабзе Кашкадарьинской области Республики Узбекистан. В настоящее время сохранена таджикская форма названия – **Руди қассобон (Река мясников)**.

Названия ледников или глясионимы. Отмечается, что **ледник**–масса природного льда на поверхности земли, постоянно находящегося в движении, за сутки ледники перемещаются от нескольких сантиметров до десятков метров. Ледники являются одним из уникальных богатств и источников пресной воды Средней Азии. Согласно существующим сведениям, на территории Средней Азии насчитывается **9492** ледника, в том числе в Таджикистане насчитывается **8492** ледника, общая площадь которых составляет **8476,2 км²**, что составляет **6%** площади республики [см.: ЭСТ, Т.6, 273]. Ледники в основном расположены на Северном и Западном Памире и Гиссаро-Алайских хребтах, верховьях ряда рек Сурхандарья, Кашкадарья, Пскем (находятся горные ледники в количестве **525** единиц на территории Узбекистана, общей площадью оледенения в **154,2 км²**), то есть ледники, в основном, малых форм, средняя площадь одного ледника всего **0,293 км²**. Большинство ледников расположено на высоте от **3000-3500** до **3500-5300** метров. В ледниках Средней Азии содержатся **456,9 км³** воды, из ледников в реки поступает **61,8 км³** воды в год, которая течет в течение **12** месяцев по всем рекам Средней Азии.

Крупнейшие реки Средней Азии–Сырдарья, Зерафшан, Пяндж и другие берут свое начало в ледниках. Ледники имеют большое значение в обеспечении водой различных отраслей народного хозяйства страны. Ледники неравномерно разделены по бассейнам рек: в **Мугсу** - **1004** ледника, **Бартанге** - **269** ледников, **Кизилсу** (северный) - **280** ледников, река **Гунд**-**1349**, **Мургаб** - **879**, **Зерафшан** - **1227**, в бассейне реки **Хингов** - **756** ледников [см: 1]. Крупнейшие ледники Средней Азии - **Федченко** (**651,7 км²**, протяженность, длина **77 км**), **Грум-Гржимайло** (**160 км²**, длина **36,7 км**), **Бивачный** (**197 км²**, длина **27,8 км**), **Гармо** (**153 км²**, длина **27,5 км**), **Савукдараи Калон** (**69 км²**, длина **25,2 км**), **Географическое Общество** (**81,8 км²**, длина **21,5 км**), **Гандо** (**55 км²**, длина **22,5 км**) и **Зеравшан** (**41 км²**, длина **27 км**) [см: 1].

Названия родников. Относительно появления и истории термина «родник» существует множество различных мнений [35,38-47]. Так, в толковых словарях дается следующее толкование слова «родник»: «Родник–место откуда вода бьёт из-под земли» [45, 535]. На территории Средней Азии существует множество родников, большинство которых имеет название. В Средней Азии, богатой горячими целебными источниками, зафиксировано большое количество родников. В том числе, исследователем Бурхонам Тураевым на территории Ягноба зафиксировано более **500** названий родников, а также арыков названных местным населением [см.: 5,7].

Названия родников Средней Азии по строению простые, аффиксальные и сложные: **простые** - Айдар (Aydar), Соя (Sāya), Хушёр (Husyār)...; **аффиксальные** - Рӯдакул (Rudaqul),...; **сложные** - Варшедз (Varšedz), Зардамиш (Zardamiš), Зарошкул (Zarāškul), Зоркул (Zārkul), Искандаркул (Iskandarkul), Кашаф (Kašaf), Нижон

(Nižān), Пайрон (Payrān), Рангкӯл (Rangkul), Саре́з//Сарре́з (Sarez), Талимарджон (Talimarjān), Шуркул (Šurkul), Хазорчашма (Hazārčāšma), Яшилкул (Yašilkul); **родник-словосочетание**- Čāšmayi Išoni Xalifakučak, Čāšmayi peši mizor, Čāšmayi ma(s)eit, Čāšmayi Gulxor, Čāšmayi mazor... и т.д.

Названия некоторых родников Средней Азии, в частности Таджикистана, связаны с названиями **предметов, живых существ, природных явлений** и другими понятиями:

а) родник - антропоним (именно людей): Safinoi čāšma, Išoni čāšma, Hati Mulloy čāšma, Huseni čāšma, Guli čāšma, Hojiyi čāšma, Šodiy čāšma, Mulloy čāšma, Tohiri čāšma, Umari čāšma...

б) родник -зооним (название птиц, животных, насекомых): ʿovti xok «родник коров» (к. Pitip), Aspti xok «родник лошадей» (к. Pitip), Čāšmayi aspo (к. Kansi), Čāšmayi podaraha (к. Kansi)...

в) родник -фитоним (свод названий растений, деревьев, артарщиков и трав): Хуҷай Bustoni čāšma, Šowxora čāšma - «родник среди черной колючки» (к. Šaxsara) (черная колючка), Daraxti sari čāšma - «родник, расположенный на месте выше дерева» (к. Kase), Pas(t)nari čāšma (к. Piskon), Daraxti taki čāšma, Šowxurūra čāšma, Čāšmayi xori siyoh, yusmaryi čāšma...

г) родник - некронимы и экклезионимы (места захоронения, могилы и места проведения религиозных обрядов): Mizori sari čāšma, Ozaxakčāšma, Išoni Gulxori čāšma, Čiltani čāšma, Čāšmayi Išon, Čāšmayi xon, Išoni čāšma, Hati mulloy čāšma, Хуҷай Bustoni čāšma, Šahad arusu čāšma...

Из приведенных примеров видно, что большинство названий родников таджикских селений Ягнобского ущелья Республика Таджикистан, таких как Novobod, Dehkalon, Kansi, Taqobi Vitixon, Kiryonti, Vorsovut и Xišortob являются таджикскими, и построены по следующим моделям (конструкциям):

1) сложные таджикские слова: Qumbelčāšma, Sarčāšma, Qulumbakčāšma, Čiltančāšma, Hunukakčāšma (д. Kansi) и другие;

2) изафетные таджикские словосочетания: Čāšmayi Aspo, Čāšmayi Boyisar, Čāšmayi Pormen, Čāšmayi Obyač, Čāšmayi jarsara, Čāšmayi Nodmen, Čāšmayi Podaraha, Čāšmayi Hunukak, Čāšmayi Išon, Čāšmayi Dahanixon, Čāšmayi Mazorixon (ягн. < Mazori xon), Čāšmayi yusmarya, Čāšmayi učqada (тюрк. < Učqada-«трехслойный, три тени»)...

3) Таджикские изафетные словосочетания, одна часть которых составляют имена собственные: Čāšmayi хуҷай Murodbaxš/, Čāšmayi Хуҷай Tirtaroš (Ходжа Иброҳими Тиртарош), (к. Vorsovut), Čāšmayi Išoni Xalifamkučak, Čāšmayi Guybozi Ziyorat, Čāšmayi Ziyorat (д. Navobod), Čāšmayi soyi Royut (ягн. rovt // rovt «ущелье, ручей, тесное место»), Čāšmayi Boloyi Maydon (с. Kiryonti), Čāšmayi Muʿyi Kūr...

Названия колодцев. В толковых словарях касательно слова **колодец** приведены такие сведения: «Узкая и глубокая яма, вырытая до водоносных слоёв в земле и укрепленная срубом, служащая для добывания воды. Или глубокая узкая яма для слива грязной воды. Или место, где собрано много воды, водоём» [6, 580].

На территории Средней Азии колодец, что означает прямая глубокая яма в земле, яма, вырытая глубоко для добывания воды или для слива грязных вод, существуют в основном на ровной местности, в степях. Количество колодцев, согласно существующим сведениям, около 100 (сотни), в основном существуют в степях и пустынях Туркменистана, Узбекистана и Казахстана для хранения искусственных вод. Согласно их содержанию и форме, колодцы также можно разделить на колодцы – антропонимы, колодцы – этнонимы: **а) Колодцы, связанные с именами людей или с антропонимами:** Буридахана (Buridahana), Азизбулок (Azizbulāq), Ашуркесак (Ašurkesak)...; **б) Колодцы, связанные с этнонимами:** Балхикудук (Balxiquduq)...

Названия ручейков. В толковых словарях, слово джуй (ручей, арык) толкуется следующим образом: «Ручейки, в которых очень быстрая вода» [10, 580]. Топонимовед Э. М. Мурзаев о термине «джуй» (ручей) выражает такое мнение: joʻy, jo – «арык», «ручей» (тадж.). Сравните: по-туркменски joʻya – «арык», «ручей» для орошения посевов, садов и огородов (М. Талдиханов), персидские сл. «джуй», «джуб», «джуб»-арык, русск. сл. «канал» для орошения и поливов, арабские сл. «дарёча, нахр», чашма, шохоб-афганск. (дари), «джубор», «хавз», «кул» [2, 188-210].

Согласно сообщению Тураева Б., названия «арыков и ручьев и полноводных рек», считаются лишь одной частью, отличающихся гидронимов Ягнобского ущелья, которые находятся на территории Айнинском района Согдийской области Республики Таджикистан, но большая их часть остались без названий или забыты. Некоторым из них дало названия проживающее население, от которых впоследствии образовались комонимы (населённые точки): **Хишортоб, Сариоб, Джуйболо, Такоб, Фаркоб, Вероб, Варгисар** и т.д. [5, 15]. Обычно арыки и ручьи на территории Ягноб называются гидронимическими терминами «вода», «водный», с добавлением названия местности (оронимы и спелеонимы) и гидронимов построенные со словами «арык», «ручей» очень мало: **ObiCote, ObiTagob, ObiQul, Divayniop (Divaynopa), Maydoniop, Ixinoviop** и т. д.

На территории Средней Азии перечень подобных арыков, ручьев и полноводных рек достигает большого количества, большая их часть образовались соответственно словообразованию восточных иранских языков, особенно ягнобские (новосогдийские): **Sankkusaŷār** – «оби сангкуча, джуйбор, нахри Сангкуча» (вода каменистой улицы, арык, речка каменистой улицы) (d. Pilip), **Intariār** – «оби Интар, нахри Интар» (d. Pitip), **BbiKuncipast, JubariBālā, Jubaripāyān, JubariMiyānā** (d. Kīryānti), **Mehrābiār** «оби кухни Мехроби Кул» **šarranāviār** – «оби Шарранов» (с. BidoniQul) и т. д.

В восточных иранских языках, в том числе в ягнобском языке арык, ручей и речку называют **хан**, и названий, в составе которых имеется слово хан – «арык», «речка» очень мало и вместо слова **хан** употребляют его синоним **ār**, т. е. «вода». В составе гидронимов региона Ягноб (Yaqnāb) Средней Азии в основном наблюдаются такие названия «арыков» и «речек» с ягнобским словом хан: **Xani darv** «шахи около арыка» (с. Xisākidarv), **Xanikuna** «конец арыка», «за арыком» (с. Bidev), **Xanilar** «край арыка» (с. Bidev), **Xani sar** «верх арыка» (с. Vekāv), **Xanicintir** «внутри реки», «позади речки», «за речкой»... [см. 6, 14].

Название бассейнов. В толковых словарях дается следующее толкование слова хавз (бассейн): **«Бассейн – это место, которое искусственным путём создано для сбора большого количества воды, используемой для питья и орошения (полива)»** [37, 80]. На территории Средней Азии в древние времена было создано множество бассейнов путём хашара, и большинство из них сохранились и дошли до нас в разнообразных форме. Бассейны в основном строились депчиях шейхов и эмиров, а также в густо населённых местах как запасы воды или в качестве источника воды. В настоящее время бассейны строятся для плавания, а также для полива посевных земель и имеют экономическое и экологическое значение. На территории Средней Азии имеются следующие бассейны: **Hawzi sar** «верхний бассейн» (с. Bidev), **Hawzi lap** «крайний бассейн» (с. Dehbaland), **Intari sari yari Hawz** «бассейн на горе Интар» (с. Pullarāvut) **Hawzi Pupināv** (с. Xišārtāb), **Hawzak** (с. Bidāni Qul), **Hawzāyi Tārānvara** – «бассейны в местности, богатый гречихой» (с. Kansi – 3 (три) бассейна), **Hawzi Mehrāb** (с. Kīryānti), **Hawzi Ādina** (с. Navābād), **Hawzā** (с. Navābād), **Hawzi ruyi Šarrahā** (с. Kansi), **Хавзи калон, Хавзи қушбеги, Хавзи Мавлонбой** и другие.

Таким образом, бассейны и колодцы, расположенные на территории Средней Азии, с лингвистической точки зрения в основном относятся к таджикскому языку и другим иранским языкам, а также к арабскому и тюркскому языкам.

В целом можно отметить, что на территории Средней Азии имеется множество колодцев, озер, маленьких и крупных бассейнов, карезов и каналов, рек, ручьев, горных потоков, притоков, русел рек, саев, каналов, арыков, переправ, бродов, водопадов, речных порогов, водосливов, (водосбросов), родников (ключев), мелких озер, водохранилищ, хаузов, колодцев, болот, мостов, большинство которых имеют и сегодня огромное социально-экономическое значение. Так как большую часть территории этой земли в настоящее время занимают равнины, в связи с этим накопление запасов воды в озерах, бассейнах и колодцах является важным фактором жизни народов равнинных зон. Именно поэтому в настоящее время также продолжается строительство новых каналов и бассейнов, дополняющих список географических названий этой группы.

А Д А Б И Ё Т

1. Аброров Ҳ. Муъҷизаҳои табиати Тоҷикистон / Ҳ. Аброров, М. Акмалов. – Душанбе: Ирфон, 2011. – С. 4.
2. Агеева Р.А. Происхождение названий рек и озёр / Р. А. Агеева. - М.: Наука, 1985. – 144 с.
3. Айни С. Куллийт / С. Айни. – Душанбе: Ирфон, 1976. - Ҷ.12. – 770 с.

4. Алимй Чумъахон. Ташаккул ва таҳаввули топонимияи минтақаи Кӯлоб / Ҷ. Алимй. – Душанбе, 1995. – 170 с.
5. Баҳромй Эҳсон. Фарҳанги вожаҳои Авесто (ибрат аз чор ҷилд). – Техрон, 1369. – Ҷ.1. – 446 с.
6. Девонакулов А. Асрори номҳои кишвар / А. Девонакулов. – Душанбе: Ирфон, 1989.
7. Додихудоев Р.Х. Микротопонимии Испечак / Р.Х. Додихудоев // Масъалаҳои забони тоҷикӣ (Маҷмӯаи илмӣ). – Душанбе, 1992. – Ҷ. 2. – С. 3-9.
8. Мирбобоев А. Ҷаҳони Эрони бостон аз ҷидгоҳи Ж. Маркварт / А. Мирбобоев. // Забон-рукни тоат. – Душанбе, 2013. – Китоби шашум. – С. 144– 148.
9. Нафасов Т. Топонимии Кашкадарьинской области: автореф...дис...кан-та фил. Наук / Т. Нафасов. – Тошкент, 1968. – 30 с.
10. Офаридаев Н. Топонимияи таърихӣ кӯҳистони Бадахшон / Н. Офаридаев. – Душанбе, 2010. – 92 с.
11. Офаридаев Н. Ойконимияи вилояти муҳтори Кӯҳистони Бадахшон / Н. Офаридаев. – Душанбе, 2001. – 163 с.
12. Расторгуева В.С. Этимологический словарь иранских языков / В.С. Расторгуева, Д. И. Эдельман. – М., 2000. – Т. 1. – 327 с.
13. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна / Д. Саймиддинов. – Душанбе: Пайванд, 2001. – С.3.
14. Тураев Б.Б. Лингвистический анализ микротопонимии долины Ягноба: автореф...дис...к-та фил. наук / Б. Б. Тураев. – Душанбе: Сино, 2010. – 22 с.
15. Хромов А. Л. Ҷаҳордах мақола. / А. Л. Хромов. – Душанбе, 2010. – 174 с.

СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ ГИДРОНИМОВ СРЕДНЕЙ АЗИИ

На территории Средней Азии имеется множество колодцев, озер, маленьких и крупных бассейнов, каналов, речек, ручьев, горных потоков, притоков, русел рек, каналов, арыков, переправ, бродов, водопадов, речных порогов, водосливов, (водосбросов), родников, мелких озер, водохранилищ, хаузов, колодцев, болот, мостов, большинство которых имеют и сегодня огромное социально-экономическое значение. Так как большую часть территории этой земли в настоящее время занимают равнины, в связи с этим накопление запасов воды в озерах, бассейнах и колодцах является важным фактором жизни народов равнинных зон. В данной статье автор рассматривает структурный анализ гидронимов Средней Азии.

Ключевые слова: гидронимы Средней Азии, структурный анализ гидронимов, топонимы, таджикский язык, исторические произведения..

STRUCTURAL ANALYSIS OF HYDRONYMS OF CENTRAL ASIA

On the territory of Central Asia there are many wells, lakes, small and large basins, canals, rivers, streams, mountain streams, tributaries, rivers, canals, irrigation ditches, crossings, fords, waterfalls, rapids, weirs, spillways), springs, small lakes, reservoirs, houses, wells, marshes, bridges, most of which are today huge socio-economic importance. Since most of the territory of this land is currently occupied by the plains, in this regard, the accumulation of water reserves in lakes, pools and wells is an important factor in the life of the peoples of lowland areas. In this article the author examines the structural analysis of hydronyms of Central Asia.

Key words: hydronyms of Central Asia, structural analysis of hydronyms, toponyms, Tajik, and historical works..

Сведения об авторе: Д. Р. Хомидов – доцент кафедры истории языка и типологии ТНУ.
Телефон: (+992) 907-79-82-65, (+992) 918-19-23-80

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ШИНОХТИ ИСТИЛОҲОТИ ТИББИИ ТОҶИКӢ

Қ. Тӯраҳасанов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тавре аз таъриху тамаддуни забони форсии тоҷикӣ маълум аст, аз қадимулайём истилоҳ, истилоҳсозӣ ва истилоҳгузинӣ ба ҳайси як баҳши муҳим ва бағоят махсуси илми забоншиносӣ ҳанӯз алоҳида набуд. Бинобар ин, мавзӯи мазкур табиист, ки мавриди таҳлилу таҳқиқи ҳосси донишмандони ин соҳа қарор нагирифта буд. Доир ба ин баҳши илм он замон меъёр ва усулҳои мушаххаси илмӣ муқаррар нашуда буданд. Дар баробари ин, луғатҳои махсус ва фарҳангҳои ҳосси бахшҳои гуногуни ҳаёти моддӣ маънавӣ, истилоҳномаҳои соҳавӣ тафсири дар забон вучуд доштанд ва луғатсозӣ истилоҳфаринӣ ва луғатшиносӣ вазифаи маъмулии забоншиносон ва донишмандон будааст. Аз тарафи дигар бошад, меъёрҳои истилоҳсозӣ усулҳои истилоҳгузинӣ дар забон яке аз масъалаҳои муҳим ва баҳши қонуни қавоиди асосии

ҳар забон маҳсуб меёбанд. Қайд намудан зарур аст, ки пояи асосии истилоҳсозиву истилоҳгузинии нахустини забони форсии тоҷикиро Абӯрайҳони Берунӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Абӯбакри Рабеъ ибни Аҳмади Ахавайнии Бухорӣ, Абӯмансури Муваффақи Ҳиравӣ, Ҳаким Майсарӣ ва Исмоили Ҷурҷонӣ гузоштаанд. Бо вучуди он ки олимони мазкур дар давраҳои мухталиф ҳаёт ба сар бурдаанд, луғатҳо ва истилоҳоти пазируфта ва ё офаридаи онҳо маънӣ ва мафҳумро нисбат ба истилоҳоти имрӯза дақиқтару равшантар баён менамояд.

Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, қайд кардан зарур аст, ки мафҳум ва маънои имрӯзаи истилоҳот, истилоҳсозӣ ва истилоҳгузинӣ дар якҷоягӣ бо масоили назарраси онҳо, комёбиҳову дастовардҳои асри навин ва рушду нумӯи илми забоншиносии ҷаҳонӣ аст, ки дар даврони тоинқилоб ва пас аз он дар илми забоншиносии тоҷик ба миён омад. Табиист, ки дар ин муддат шумораи зиёди истилоҳномаҳои соҳавии тафсирий, дузабона, истилоҳномаҳои нави илмию техникӣ ба миён омад, ки ин як падидаи нав буд [6,7,8,11,12]. Ҳамаи он калимаву ибороте, ки меъёрҳои забони адабиро ҷавобгӯ ҳастанд, танҳо ба як соҳа тааллуқ доранд, истилоҳоти ҳамаи забон ҳисоб меёбанд.

Зеро, ин истилоҳот ҳамаи калимаҳои маъмулии забон мебошанд, ки аз тарафи соҳибзабонон гулчин шуда, ба ҷаҳорҷӯбаи муайяни забони адабӣ ворид шудаанд.

Тибқи далоили, ки дастраси мо гардидааст, маълум ва равшан будааст, ки ҳанӯз дар замони Сосониён илми тиб ба дараҷаи баланд рушду такомул ёфта будааст ва далели ин гуфтаҳо он аст, ки маҳз дар ҳамаи давраҳо муассисае бо номи Фарҳангистони Гунди Шопур созон ёфтаву амал мекардааст. Бахусус, илми тиб дар ин муассиса мақоми арзандае касб карда будааст.

Ҳамин тавр, рушду такомули илми тиб ва дар баробари он истилоҳоти он низ бемайлони ҷаҳонӣ ёфта, дар давраи Сосониён, яъне дар ибтидои ташаккули халқи тоҷик ва таъсиси аввалин давлати миллии тоҷикон ба ҳадди баланди ташаккули такомули хеш расидааст.

Имрӯзҳо низ наشري осори намояндагони барҷастаи аҷдодонамон сол ба сол афзуда истодааст. Вале, бо сабаби дастрас набудани фарҳангу луғатҳои лозимие, ки ба талаботи ҳонандагони имрӯзаи тоҷик ҷавобгӯ бошад, аз бар намудани ин осори гузаштагон мушкул мебошад.

Бинобар ин, тайи солҳои охир масъалаи истилоҳот ва истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ дар забон ба миён омад. Масъалаҳои муҳимми истилоҳот ин тарзи баён ва мафҳуми маънии истилоҳот, дар кадом шаклу намуд пазируфтани онҳо, роҳи усулҳои ворид намудани истилоҳоти хориҷӣ аз забонҳои бегона, сарчашмаҳои асосӣ ва манбаъҳои боз ҳам беҳтари истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ ба шумор мерафтанд.

Дар мавриди чунин масъалаҳои муҳимми истилоҳот, истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ фикру андешаҳо, мубодилаи афкор ва тавсияву пешниҳодҳо хеле зиёд ва мухталиф буданд. Бархе аз донишмандон бар он ақида буданд, ки истилоҳоти тиббӣ, ки аз оғози даврони нав ба миён омадаанд, ба ҳамаи шакл мавриди истифода қарор гирад ва ё расман ба забон ворид шавад. Зеро, қисми бештари ин навъ истилоҳоти тиббӣ дар забони мардум ҷо гирифтааст: сӯзиши пешоб, бешаҳватӣ, сусткамарӣ, ғайританосулӣ, бечинсӣ, бегурдагӣ, зиддипешобӣ, зиддиидрор, дастгоҳи идрор, пешоби ҷонзоддор, касалии санги гурда, суст омадани пешоб, васл кардани маҷрои манӣ, даҳонаи гурда, маҷрои ихроҷ, ихроҷи пешоб, сар додани пешоб, буридани маҷрои манӣ, масонавӣ, маҳбалӣ, масонавӣ-маҳбалӣ...

Доир ба тарафҳои дигари масъалаи истилоҳот, яъне манбаъҳои асосии истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ низ, дар ин давра фикру андешаҳо, хулосаҳо ва тавсияҳои илмӣ хеле зиёд буданд. Масалан, дар робита ба ин масъала Р.Ҳ.Навборӣ дар мақолаи худ “Чӣ бояд кард” (дар рӯзномаи “Овози тоҷик” 30-юми январи соли

1930, №24) андешаронӣ намуда, манобеи дохилизабониро бар манобеи хориҷӣ афзалтар ҳисоб мекунад ва чунин тавсия медиҳад, ки ҳангоми истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ пеш аз ҳама саъй бояд намуд, ки истилоҳоти миллии тоҷикӣ истифода шавад [10]. Бархе аз пажӯҳишгарон чунин андеша доштанд, ки аз истифодаи истилоҳоти арабӣ парҳез бояд кард, аз ин гуна истилоҳот дурӣ бояд ҷуст ва дар баробари ин, қобили истифода қарор додани манобеи хориҷӣ ё худ аврупоиро тавсия медоданд.

Дар айни ҳол, чунин як нуқтаи муҳим аз назари муҳаққиқон ва пажӯҳишгарон дур мондааст, ки сарфи назар намудан аз истилоҳоти арабӣ, ки ҳузури онҳо дар забони тоҷикӣ таърихи беш аз ҳазорсола дорад. Бештари ин навъ истилоҳот ба қонуну қавоиди савтиёти забони мо мутобиқ шудаанд ва низ маънои нави тоҷикӣ ба худ касб намудаанд, номумкин аст. Ҳаминро ҳам бояд таъкид намуд, ки бо вучуди ҳамаи ин парҳезкориҳо аносири арабӣ яке аз фаъолтарин баҳши истилоҳсозиву истилоҳофаринӣ дар забони тоҷикӣ махсуб доништа мешуданд.

Масъалаи дигаре, ки дар истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ хеле муҳим аст, ин воридшавии истилоҳот ва луғоти байналмилалӣ ба шумор меравад, ки ин як ҳодисаи маъмулии ҳар забон аст. Вале, мо бояд сари ин масъала андешаи мантиқӣ дошта бошем, ки ин гуна истилоҳоти ба истилоҳ интернатсионалӣ дар шакли мувофиқ ва тибқи қонуниятҳои забони тоҷикӣ қабул карда шаванд. Зеро, ҳодисаи воридшавии истилоҳот, аз як забон ба забони дигар, дар ҳамаи забонҳо дида мешавад. Бо боварии комил метавон гуфт, ки забоне ёфт намешавад, ки аз таъсири забонҳои хориҷӣ озод бошад. Ягон забон аз доду гирифтӣ калимаву истилоҳот ва истифодаи онҳо эмин намондааст. Вале, калимаву истилоҳоти воридшудаи байналмилалӣ бояд қоида ва қонунҳои забони воридкунандаро риоя намуда, ба қонуниятҳои дохилии он забон худро мутобиқ созанд.

Доир ба масъалаи қабули калимаву истилоҳоти байналмилалӣ дар шакли тарҷума, дар забони асл ё худ бо каме тағйироти савтии дохилизабонӣ фикру андешаҳои пажӯҳишгарон мухталиф буданд. Масалан, А.Муҳиддинов бар он ақидааст, ки калимаву истилоҳоти ба ҳайси истилоҳоти байналмилалӣ воридшуда, ҳарчи бештар бидуни тарҷума қабул карда шаванд [9]. Масалан: ҳидрурия, везикоклиз, гоностит, деферентит, лейкоурия, лейкорез, литурия, литэктомия, менопауза, артерия, стома, кюретаж, лейкоплекия, лейкокератоз...

Баъзе аз донишмандону муҳаққиқон хилофи он буданд, ки набояд калимаву истилоҳоти воридшуда танҳо аз забони русӣ бошад, зеро ин усули пазируфтани калимаҳои бегона низ мувофиқи мақсад нест. Донишманди тоҷик Абдурауфи Фитрат тарафдори чунин андеша буданд, ки калимаву истилоҳоти байналмилалӣ бояд аз забони русӣ ва дар қолаби русӣ ворид карда шаванд. Ҳамин тавр, баҳсу мунозираҳо перомунӣ истилоҳот, истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ дар доираҳои фарҳангӣ, муассисаҳои илмиву адабӣ идома меёфт. Вазъи истилоҳот ва истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ, воқеан ҳам, дар он замон бенизому номуназзам буд, ки ин боиси нигаронии соҳибони забон ва дар айни замон, барои ҳаллу фасли ин масъала ҷалби олимону забоншиносон ва махсусан, кормандони соҳаҳои мухталифи истилоҳотро тақозо менамуд.

Баъд аз инқилоби Октябр тибқи сиёсат ва идеологияи ҳамон замон байналмилалӣ ё худ русӣ кардани истилоҳот тарғибу ташвиқ мегардид. Дар ин бора олимону донишмандон, аз ҷумла, М.Расули фикру андешаҳои хешро нисбат ба истилоҳоти нави воридшуда, раванди аз бар намудан ва усулҳои пазируфтани онҳо иброз менамуданд.

Масъалаи истилоҳот дар он замон дар ҳама ҷо дахл карда мешуд ва истифодаи роҳу усулҳои истилоҳгузинии қадимаи тоҷикӣ, нигоҳ доштани тариқи анъанавӣ ва аз

нав эҳё намудани истилоҳоти классикӣ дар Анҷумани нахустини забоншиносии Тоҷикистон, ки ба масъалаи истилоҳгузинӣ бахшида шуда буд, мавриди таҳлилу омӯзиш қарор гирифта буд. Фикру андешаҳои М.Расулӣ ва тарафдорони ин чараёнро хулоса намуда, таъкид намудан зарур аст, ки онҳо алорағми мавриди истифода қарор додани истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ буда, бештар мувофиқи сиёсати ҳамон давра замон фикру ақида рондаанд, ки ҳилофи ҳамагуна усулҳои маъмулии илми забоншиносӣ дар масоили мубрами истилоҳгузинӣ мебошанд.

Вале, мо хуб медонем, ки дар таърихи илму фарҳанги форсу тоҷик луғатсозию луғатнигорӣ ва луғатшиносӣ анъанаи хеле қадим дошта, истилоҳномаҳо ё худ фарҳангномаҳои мухталифи зиёде то ба замони мо расидаанд, ки имрӯз ҳам, хушбахтона, ин иқдоми нек идома дорад. Имрӯз, ки аҳли илму қалами мо баҳри боз ҳам ғанӣ сохтани забони адабии тоҷикӣ, истифода аз шеваҳои навини истилоҳсозӣ, устувор сохтани калима – истилоҳоти умумии соҳаҳои мухталиф, аз ҷумла соҳаи тиб кӯшиши зиёде ба харҷ дода истодаанд, таҳлилу таҳқиқи истилоҳоти соҳаҳои гуногуни тиб аҳамияти илмӣ амалӣ дорад. Бинобар ин, мо бояд пеш аз ҳама аз манбаъҳои миллий ё худ дохилии худ, ки нисбат ба сарчашмаҳои забонҳои хориҷӣ афзалият ва бартарӣ доранд, истифода намоем.

Албатта, ақидаҳои низ буданд, ки монетаи ҳаллу фасли масъалаҳои гуногуни рушду такомули истилоҳоти тиббӣ ва дигар соҳаҳои ҳаёти ҷомеа мегардиданд.

Вале, истилоҳсозиву истилоҳгузинии нави забони тоҷикӣ қадамҳои нахустини худро тай мекард ва дар ҳоли таҳқиқу санҷиши истилоҳоти нав буд ва он ҳам тибқи сиёсати ҳамон давра замон сурат мегирифт. Ин ҳолати пазиройии истилоҳот истилоҳсозону мутахассисони ин соҳаро аз саъю кӯшишҳо, талошҳо ва пажӯҳишу офариниши истилоҳоти нав дур меандоخت, ё худ бозмедошт.

Чунин фикру андешаҳоро асос намуда, бо баҳонаи он ки истилоҳоти тиббӣ, ки дар солҳои аввали инқилоб аз рӯйи баромад арабӣ мебошанд, ба табдилдиҳии истилоҳоти нави байналмилалӣ русӣ пардохтанд.

Тамоюли мазкур чандон тӯл накашид. Зеро, тарафдорони ин ақидаҳо аз таърихи тамаддуни истилоҳсозиву истилоҳгузинии тоҷикӣ маълумоти зарурие надоштанд. Ҳамин тариқ, чараёни табиӣ истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ, ки ба анъанаҳои таърихӣ забони тоҷикӣ созгор бошанд, дар замони мо моҳиятан ҷанбаҳои нав пайдо кард.

Дар солҳои охир бо шарофати мақоми давлатӣ касб намудани забони тоҷикӣ, як қатор олимону донишмандони соҳаҳои мухталиф ба тартибу таҳияи фарҳангҳои истилоҳоти илмиву техникӣ пардохта, барои интиҳобу сохтани муодили тоҷикии баъзе истилоҳот саъю кӯшиши зиёде намудаанд.

Воқеан, забони тоҷикӣ имкон ва ғунҷоиш дорад, ки номи бисёре аз мафҳумҳои илмӣ ва соҳаҳои мухталифи тиб, касбу ҳунар, вазифаҳои идорӣ, маъмуриву сиёсии монанди онҳоро бо воситаҳои луғавӣ ва сохти дастурии ҳеш ифода намояд.

АДАБИЁТ

1. Абӯалӣ ибни Сино. Осори мунтахаб / Абӯалӣ ибни Сино. - Душанбе, 1980. - Ҷ.1.
2. Абӯбакри Рабеъ ибни Аҳмади Аҳавайнии Бухорӣ. Хидоят-ул-мутааллимин фӣ тиб(б) / Абӯбакри Рабеъ ибни Аҳмади Аҳавайнии Бухорӣ; бо эҳтимоми доктор Ҷалол Матинӣ. - Машҳад, 1344 ҳ.
3. Абӯрайҳони Берунӣ. Китоб-ут-тафҳим-ли авоили саноат-ит-танҷим / Абӯрайҳони Берунӣ. - Душанбе, 1973.
4. Абу Рейхан Бируни. Собрание сведений для познания драгоценностей (Минералогия). / Абу Рейхан Бируни; перевод Н.М. Белинского. - М.; 1963.
5. Абу Рейхан Бируни. Книга вразумления начаткам науки о звездах. (Пер. и примеч. Б.А. Розенфельда, А. Ахмедова и др) / Абу Рейхан Бируни // Избранные произведения. - Ташкент, 1975. - Т.6.
6. Азраускас В.И. Словарь медицинских терминов на латинском, литовском и русском языках / В.И.Азраускас. - Вильнюс, 1980. - 201 с.

7. Гринберг Л. Терминологический медицинский словарь на лат, нем, и рус. языках / Л. Гринберг. – М.; 1864. – 282 с.
- 8.. Кодирӣ Т.Р. Луғати мухтасари русӣ-тоҷикӣ оид ба пешобшиносӣ / Т.Р. Қодирӣ. – Душанбе, 1994. – 28 с.
9. Мухиддинов А. Фикрҳои мо дар бораи забони адабии тоҷикӣ / А. Мухиддинов // Тоҷикистони Сурх, 9-уми январи 1929. - №4. (134).
10. Навборӣ Р.Ҳ. Чӣ бояд кард? / Навборӣ Р.Ҳ // Овози тоҷик, - 30-юми январи 1930. - №24 (453).
11. Соатов С. Луғати мухтасари дандонпизишкӣ (русӣ-тоҷикӣ) / С. Соатов. – Душанбе, 1996. – 41 с.
12. Соатов С. Луғати мухтасари даҳонпизишкӣ русӣ-форсӣ-тоҷикӣ-англисӣ / С. Соатов. – Душанбе, 1997. – 51 с.

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ПОЗНАНИЯ МЕДИЦИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

В данной статье анализируются некоторые мнения отечественных, русских и зарубежных ученых о понятии терминов и в общем смысле медицинской терминологии таджикского языка, а также источники формирования и структура медицинских терминов в таджикском языке.

Ключевые слова: термины, терминотворчество, терминосистема, урологические термины, теория определения терминов, медицинские термины.

SOME THEORETICAL ISSUES OF KNOWLEDGE OF MEDICAL TERMINOLOGY TAJIK LANGUAGE

This article examines some views of the domestic, Russian and foreign scholars on the concept of terms and a General sense of medical terminology Tajik language and the sources of formation and the structure of medical terms in the Tajik language.

Key words: terms, terminatoresque, terminological, urological terms, theory of definition of terms, medical terms.

Сведения об авторе: *К. Ш. Турахасанов* – кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка и методики преподавания таджикского языка и литературы ТНУ. Телефон: **(+992) 918-15-43-10**

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ НАРЕЧИЙ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

С.О. Ходжаева

Институт экономики и торговли ТГУК

Словообразование представляет собой особую систему средств и способов, составляющую один из компонентов структуры языка, имеющую непосредственное отношение к его типологической характеристике. В английском языке существует несколько способов словообразования, в том числе аффиксация, префиксация и суффиксация, словосложение, конверсия, сокращения и др. Согласно своему структурному составу, словообразовательные модели подразделяются на две группы, а именно: линейные и нелинейные. Линейные модели – это модели, в которых явно выражена производность, по которой новые слова создаются с помощью определенных словообразовательных средств (префиксов, суффиксов, корневых основ). Данные модели можно представить в виде следующей формулы: $A = B + C + D$, где A – новое слово, B , C , D – словообразовательные элементы. К линейным моделям словообразования относятся аффиксальные модели и модели сложные. Нелинейные модели – это модели, в которых производность не выражена, то есть это модели, по которым слова создаются без каких-либо словообразовательных средств. Подобные модели могут быть представлены в виде следующей формулы: $A - B$. К нелинейным моделям относятся все случаи конверсии, а также обратное словообразование или реверсия. В словообразовании выделяются две основные группы способов образования новых слов, а именно: словопроизводство и словосложение. Одним из наиболее продуктивных способов словообразования в современном английском языке является аффиксация, заключающаяся в присоединении аффиксов к корням или основам. Словообразовательная структура вновь образованного слова предполагает наличие трех обязательных компонентов: корня или основы, аффикса и модели, по которой происходит присоединение аффикса к производящей основе. Аффикс реализует свое значение не изолированно, а в сочетании со словом-основой. В рамках английского языка аффиксы - словообразовательные элементы, добавляемые к словам - могут или предшествовать, как префиксы *read – reread*, *do – undo*, или следовать за основой, как суффиксы *way – wayward*, *read – reading*, *do – doer*. Таким образом,

аффиксы в английском языке выделяются в рамках двух основных групп: *суффиксов*, или элементов, присоединяемых к *концу* производящей основы, и *префиксов* (в русском языке - приставки) словообразовательных элементов, присоединяемых к *началу* производящей основы. Наиболее очевидной тенденцией аффиксальных процессов современной английской лексики является предпочтение в рамках современных сфер науки и техники употребления так называемых "неогреческих" префиксов - *micro- small, macro, large, long, poly, many, para, alongside* и латинского префикса *mini*, с ее антонимом *maxi*. Греческие и Латинские аффиксы настолько акклиматизировались в английском языке, что в одном и том же слове могут употребляться несколько таких аффиксов. Так, например, слово "*ac-climat-ize-d*", состоит из латинского префикса плюс греческая основа плюс греческий суффикс плюс английская флексия. Очень велико значение вышеуказанных и аналогичных им словообразовательных элементов для передачи семантики равенства/неравенства в английском языке. Аффиксация в современном английском языке, как известно, представлена двумя способами: суффиксацией и префиксацией. Как словообразовательное средство суффиксация заключается в присоединении суффиксов к корням и основам. К наиболее продуктивным суффиксам, образующим глаголы, относятся суффиксы, присоединяющиеся к основе имени существительного (**-en, -fy, -ise/-ize**) и суффиксы, образующие глаголы от основы имени прилагательного (**-en, -ise/-ize**). Префиксация как способ словообразования представляет собой присоединение приставок к корням и основам.

Продуктивные исконно английские префиксы весьма малочисленны и представлены следующими суффиксами: **after-, be-, by-, for-, fore-, in-, mis-, out-, over-, semi-, un-, under-**.

Что касается префиксов иностранного происхождения, то они менее употребительны, хотя и представляют собой гораздо более многочисленную группу: **a-, ab-, ad-, an-, ana-, anti-, arch-, auto-, bi-, circum-, cis-, co-, contra-, counter-, de-, dis-, dys-, en-, epi-, ex-, exo-, extra-, hemi-, hyper-, hypo-, in-, inter-, intra- mal-, meta-, mono-, multi-, non-, omnipan-, para-, peri-, poly-, pre-, pro-, re-, retro-, sub-, super-, supra-, sur-, syn-, trans-, ultra-, vice-**.

Почти все перечисленные здесь суффиксы являются заимствованиями из латинского и древнегреческого языков и поэтому они, как правило, образуют научные термины. К продуктивным словообразовательным префиксам относятся следующие префиксы: **co-, de-, dis-, in-, inter-, mis-, non-, over-, re-, un-**.

Конверсия – это морфолого-синтаксический способ словообразования, при котором новые слова возникают без изменения основной формы исходного слова. Производное по конверсии новое слово включается в новую парадигму и при этом приобретает иную синтаксическую функцию и сочетаемость, а также новое лексико-грамматическое значение. Кроме того, результатом конверсии является омонимия основных форм производного слова и производящего (исходного) слова, то есть появление языковых единиц, совпадающих по форме, звучанию и написанию, но имеющих разное значение и принадлежащих к разным частям речи. При этом необходимо отметить, что при конверсии слова создаются с одним значением, но в дальнейшем многие из них становятся многозначными.

В современном английском языке имеются слова, которые появились путем словосложения полнозначных основ, но в настоящее время составляющие их компоненты уже не воспринимаются как самостоятельно употребляемые формы. Например, слово *woman* изначально имело форму **wif-man (wife-man)**, где срединное **f** было слишком слабым и поэтому со временем исчезло (Ильина, 2012, 21).

В английском языке обычно принято понимать термин - сложные слова типа *whitewash, blackmail*, которые пишутся вместе. Вторым компонентом фразового глагола являются наречия, которые в процессе развития языка ослабили свое адвербиальное значение и утратили адвербиальные функции. Их нельзя рассматривать как наречия. Некоторые лингвисты (с некоторыми оговорками) назвали эти наречия послелогом и поместили их в класс структуральных слов. Другие называют их "**адвербиальные предлоги**" или "**предложные наречия**". Их также называют "**гибридным грамматическим типом**", сочетающим функции 2-х категорий: наречий и предлогов.

И ввиду их поразительного сходства с приставками и сходством с аффиксами вообще, они были названы "**постфиксами**". Все эти термины были подвергнуты критике

учеными, которые выдвинули ряд хорошо обоснованных доводов. К примеру, термин "**наречие**" неверен, т.к. если в некоторых случаях его убрать, то значение целого утверждения станет менее полным, но характер действия в целом сохранится; в то время как, убирая адвербиальный компонент фразового глагола, мы неизбежно изменяем (в большей или меньшей степени) значение глагола. Если, например, вместо *he has done it* или *he has done the exercise* мы говорим *he has done*, характер действия остается прежним, хотя мы и не знаем, на что направлено действие. Но если вместо *he has done away* мы скажем *he has done*, глагол приобретает другое значение. Адвербиальный компонент фразового глагола более абстрактен, чем наречие. Он не может быть независимым в предложении. Мы можем задать вопрос *What has he done?* и ответить: *He has done it*, но мы не можем задать тот же вопрос про *away* в предложении *What has he done away?* Трудно дать подходящее название этим элементам, т.к. они находятся на полпути между словами и морфемами.

Суффикс - **она-** генетически является словообразовательным суффиксом имен прилагательных и по своему значению соответствует наречному суффиксу **-ly-**.

Из работ проф. Ш. Рустамова «Забони адабии ҳозираи тољик» (қисми I) и «Грамматикам забони адабии ҳозираи тољик» можно сделать вывод, что суффикс - **она** присоединяется:

а) к основам имен прилагательных и образует наречия, способные употребляться в функции обстоятельства образа действия: **оромона, мардона**.

б) к основам имен существительных, обозначающих время, образует наречия времени: **рӯзона, шабона**.

в) к основам имен собственных, и название, лиц, образует наречия подобия: **саъдиёна, шоирона**. Суффикс - **ан (ян) у** - является одним из самых продуктивных суффиксов в системе словообразования категории наречия в таджикском языке. Суффикс -**ан** -арабского происхождения. Он восходит к форме винительного падежа, которая обычно используется в арабском языке в обстоятельственной функции, т.е. как наречие. При помощи суффикса -**ан**- образуются разные семантические типы наречия: **лавобан**

1) Наречия образа действия образуются от субстантивных основ: **мальбуран, ихтиёран** и др., от адъективных основ: **мустақиман, ҷиддан, яқинан** и др.

2) Наречия меры и степени образуются от субстантивных основ: **тамоман, ҷамъан** и др.

Суффикс - **вор** в форме был зафиксирован в среднеиерсидском языке, где широко использовался для образования имён прилагательных и существительных со значением сходства, образа и подобия (Зелеман, 1981-1982).

В таджикском языкознании данный суффикс относят к одним из широкоупотребительных суффиксов, который присоединяется к основам имен существительных и прилагательных со значением сравнения с качествами кого- либо и чего- либо **охувор, ҷавонвор, малъунвор, падарвор** и др. и образует наречия подобия.

В системе словообразования наречий таджикского языка префикс - **бе** - является одним из самых продуктивных префиксов. Данный префикс, присоединяясь к основам имен существительных, прилагательных и глаголов образует наречия образа действия **бемайл, бемузд, беисм** и др. меры и степени **беандоза, беҳад** и др. и причины и цели.

В современном таджикском языке производные наречия, образованные присоединением префикса - **бе-** к основам имен существительных, довольно многочисленны: **беҳато, бемалол, бешитоб** и др.

Префикс - **но-** чаще всего присоединяется к основам имен существительных и реже к основам глагола и образует наречия образа действия и причины: **ноғоҳ, номустақим, ноғост, ногувор**. Посредством префикса - **ба-** образуются наречия образа действия и наречия степени: **батафсил, баӣбо, базӯр** и др.

Префикс - **дар-** присоединяется к существительному **ҳол** и к основам глаголов **рав, тоз**, образует наречия образа действия и времени **дарҳол, дартоз, даррав** и др.

Таким образом анализ аффиксальных наречий таджикского языка показывает, что наибольшей продуктивностью отличаются словообразовательные суффиксы - **она**, - **ан**, префиксы **бе-**, **бо-**, **но-** и к наименее продуктивным относятся префиксы **дар-**, **ба-**.

Суффиксы в английском языке гораздо больше, чем префиксы и связаны с основами или корнями английских слов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бархударов Л.С. Структура простого предложения современного английского языка / Л.С. Бархударов. – М.: 1966. - 137 с.
2. Неманова Л. Предлоги в таджикском языке: учеб. для студ. вузов / Л. Неманова. - Сталинабад.: изд-во. АН тадж ССР, 1954. - С.15.
3. Насилов В.М. Язык орхоно-енисейских памятников, Порженский. В.Н. Введение в языкознание / В.М. Насилов. - М., 1963. - изд. 2. - М, 1910. - С.124.
4. А.М. Пешковский А.М "Русский синтаксис в научном освещении", Петерсон М.Н "Очерк синтаксиса русского языка" / А.М. Пешковский. – 1914. - 7-е изд., - 1956, (1923).
5. Пейсиков Л.С. Вопросы синтаксиса персидского языка / Л.С. Пейсиков. - М.: изд.Н.М.О, 1959. - С.123
6. Поченцов Г.Г. Конструктивный анализ структуры предложения: дис. доктор.филол. наук, Насилов В.М. Язык орхоно-енисейских памятников / Г.Г. Поченцов. - JL, 1968, - 36 с. - М., 1963.
7. Порженский.В.Н. Введение в языкознание / В.Н. Порженский. - М, 1910. - изд. 2. - С.124.

СЛОВООБРАЗВАТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ НАРЕЧИЙ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Анализ аффиксальных наречий таджикского языка показывает, что наибольшей продуктивностью отличаются словообразовательные суффиксы - **она**, - **ан**, **префиксы бе-, бо-, но-** и к наименее продуктивным относятся префиксы **дар-, ба-**. Суффиксов в английском языке гораздо больше, чем префиксов и они связаны с основами или корнями английских слов.

Ключевые слова: таджикский язык, английский язык, наречия таджикского языка, словообразовательные суффиксы, префиксы, основы и корни английских слов.

WORD – FORMATIONS OF ADVERBS IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

Analysis of affixal adverbs Taiik language shows that are most productive derivational suffixes - it, - EN, the prefixes be-, Bo-, but - and the least productive are the prefixes Dar, BA. Suffixes in the English language is much more than prefixes and they are associated with bases or roots of English words.

Keywords: Taiik language, English language, a dialect of the Tajik language, derivational suffixes, prefixes, bases and roots of English words.

Сведение об авторе: *С.О. Ходжаева* – кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранных языков Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции.
Телефон: (+992) 919-29-11-20. E-mail: surayohon8008@gmail.com

ТУРИЗМИ ТАЪЛИМӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР ОМУӢЗИШИ ЗАБОНӢИ ХОРИӢӢ

М.Т.Арбобова, М.К.Мирзоева

Донишқадаи соҳибкорӣ ва хизмати Тоҷикистон

Аз давраҳои қадим то ба имрӯз инсоният дарк намудааст, ки барои омӯзиш ва таълим аз як минтақа ба минтақаи дигар, аз як кишвар ба кишвари дигар сафар бояд кард [1,80; 2.33-48; 3.8].

Агар бархе ба хоҳири дониш ва илму фарҳанг гирифтани сафар мекарда бошанд, бархи дигаре бо фишору таъкиб ва таҳдид тарки диёр мекарданд. Азбаски марказҳои таълими ва олимони забардаст аксаран дар шаҳру вилоятҳои калон қору зиндагӣ мекарданд, ашхоси сарватманд, тозаандеш ва бофаҳму фарҳанг фарзандони худро солиҳи дароз барои таълиму тарбия гирифтани назди ин ашхос мефиристонданд. Намояндагони аждоди тамаддунсозу бофарҳанги тоҷик низ ин анъанайи хубро ҳамеша барои саводнок шудани худ ва фарзандонашон пайгирона истифода бурда, бо мақсади шиносӣ пайдо кардан аз тамаддуни ҷаҳонӣ умри худро дар сафар мегузарониданд, аз хирмани тамаддуни халқҳои дунё зарра-зарра хушай дониш ҷамъ мекарданд, Охир Шайх Муслиҳиддин Саъдии бузургвор беҳуда нагуфтааст:

Таматтуъ зи ҳар гӯшае ёфтам,

Зи ҳар хирмане хушае ёфтам.

Маҳз аз рӯйи ҳамин анъана Ҷалолиддини Балхӣ ба Руму Туркия рафту, Носири Хусрави қабодиёнӣ ба Юмғони Бадахшон, Саид Алиӣ ҳамадонӣ дар Қӯлоб манзили абадӣ ёфту Сармасти Бурхи Валӣ дар кӯхистони Ваҳё.

Шоири шаҳир, қаҳрамони халқи тоҷик Мирзо Турсунзода, ки ҳамеша бо тақозои даври замон ва вазифа дар сафар буд, доир ба моҳияти омӯзандагӣ ва таълими он чунин фармудааст:

Сафар кардан ҷаҳон дидан аст,

Баду неки ҷаҳон санҷидан аст.

Имрӯз дунё дигар шудааст. Арзишҳои илмиву фарҳангӣ тобиши нав гирифтанд. Дар ҷаҳони муосир акнун туризм, на танҳо омили фарҳангӣ, балки ҳамчун фишанги пешбари иқтисоди кишварҳои дунё шинохта мешавад. Албатта вобаста ба мақсад туризми муосир дар шаклҳои гуногун зӯхур меёбад, ки дар ин бора асару мақолаҳои зиёде таълиф шудаву, сарчашмаҳои фаровони интернетӣ мавҷуд аст [4.17; 5.16]

Албатта, барои амалӣ намудани барномаи рушди туризм, махсусан бо дарназардошти рушди туризми байналмилалӣ, ки туризми таълимӣ як ҷузъи он ба шумор меравад, тайёр намудани мутахассисони сатҳи баланди касбиву донандагони забонҳои хориҷӣ хеле зарур аст. Ба ҳамагон маълум аст, ки дар коргузориҳои расмӣ аксар ширкату созмонҳои байналмилалӣ ва ташкилотҳои хориҷӣ забони англисӣ афзалияти мутлақ дошта, дар сатҳи зарурати касбӣ донишмандони он барои кормандони ин ташкилотҳо яке аз талаботҳои асосӣ ба шумор меравад. Донишмандони забони англисӣ махсусан барои мутахассисони соҳаи туризм хеле муҳим буда, яке аз омилҳои асосии пешрафти қору фаъолияти онҳо ба шумор меравад. Доир ба зарурат, моҳият ва роҳи усулҳои таълими забони англисӣ барои ихтисоси туризм тадқиқотҳои зиёду бурда шуда, тавсияҳои методӣ пешниҳод шудаанд ва дар ин бора ҳуди мо ҳам пештар ишора карда будем [6.223-227; 7.33-36].

Ибораи «туризми таълимӣ» асосан маънои бо мақсади таълим сафар кардано дорад. Аз рӯи маълумотҳои сарчашмаҳои мухталиф, имрӯз теъдоди онҳое, ки барои таҳсил ба кишварҳои хориҷӣ, бахусус ба Британияи Кабир ва ИМА сафар мекунанд, сол ба сол меафзояд. Ин гувоҳӣ медиҳад, ки кишварҳои дар болономбаршуда, барои таълиму омӯзиши забони англисӣ аз тарафи шаҳрвандони хориҷӣ шароити хуби мусоиди тамоми зерсохторҳои туристиро фароҳам оварда, бо ҳамин восита даромади буҷаи худро сол ба сол ғани мегардонанд.

Дар ин самт дар байни ширкатҳо, ки ба ҷалби сайёҳон дар барномаҳои бо ном «омӯзиши забонҳо» машғуланд, рақобат хеле шадид аст. Ин табиист, чунки чунин барномаҳо таҳрезӣ намудан ва сайёҳонро сафарбар намудан хеле осон буда, макотиби тамоюли забонҳо низ ба ин қор хеле мутаваҷҷеҳанд. Дар маҷмӯъ барномаҳои забонмӯзии мавҷударо ба се гуруҳ ҷудо намудан мумкин аст:

Up-market – курсҳои бонуфузи қиммат, ки аз ҷониби мактабҳои тамоили забон ва хусусӣ пешниҳод карда мешаванд. Дар чунин мактабҳои асосан дар интиҳоби омӯзандагон тавозуни миллии низ ба инбат гирифта мешавад. Ширкатҳои туристӣ одатан бо чунин мактабҳо майли зиёди ҳамкорӣ кардан надоранд. Чунки хизмати онҳо бо сабаи гарон будани нарх на ҳамеша харидор меёбад. Ҳуди мактабҳо низ бо шарикони наву ноозмуда камтар майли ҳамкорӣ доранд.

Middle-market – Хадамотинарҳимиёна. Дар ин гуруҳ аз макотиби бонуфузи англисӣ то «макотиби халқии» Финландияро пайдо кардан мумкин аст.

Low-market – Ба ин гуруҳ барномаҳои нисбатан арзон шомиланд. Вале бо ин гуруҳи макотибу барномаҳо эҳтиётқор бояд буд. Чунки намоёндагони ширкатҳои туристӣ баъзан мактабҳоеро пешниҳод менамоянд, ки аккредитатсия барномаҳои байналмилалиро доро нестанд ё ки ҷобачокуни ва дарсҳо дар гуруҳҳои ғайризабони англисӣ сурат мегиранд.

Аз рӯи мақсади омӯзиш низ туризми таълимиро ба се гуруҳ ҷудо кардан ба мақсад мувофиқ аст:

- сафарҳои таълимии забонмӯзӣ;
- сафарҳои таълимӣ-варзишӣ;
- сайёҳати таълимии касбӣ.

Сафарҳои таълимии забонмӯзӣ. Ин шакли туризми таълимӣ дар байни мизочони синнусоли мухталиф –кӯдакон ва волидайнӣ онҳо то соҳикорони калонсол хеле маъмул аст.

Барномаи сафарҳои таълимии забонмӯзӣ метавонад бо мақсадҳои умумӣ, махсус, қорӣ ва ғайра таҳрезӣ карда шаванд, ки дар шаклҳои стандартӣ, бизнес-курсҳо бо мақсади омодагӣ ба имтиҳоноти байналмилалӣ, курсҳои давраи таътил дар пайвастагӣ бо истироҳату омӯзиш, омӯзиши яқбақа ва гуруҳӣ, курсҳои академӣ бо мақсади шомил гардидан ба макотиби оӣ ва ғ. ташкил ва гузаронида мешаванд. Барномаҳои таълимии курсҳои дар болономбаршуда, махсус барои таълими забон дар синфхонаҳо ва лабораторияҳои лингафонӣ таҳия карда мешаванд. Машғулиятқоро метавон дар зинаҳои гуногун, аз ҷула барои наведгирон, зинаи миёна ва ғ ташкил намуд. Ба ғайр аз машғулиятҳои синфӣ ва лабораторӣ сафрҳои таълимӣ метавонад, дар шакли барномаи сайёҳатӣ-маърифати амалӣ карда шаванд,

ки он омӯзиши фарҳанг, таърих, адабиёт, урфу одат ва тамошои мавзёҳои ҷолиби кишвари соҳибзабон гузаронида шаванд.

Яке аз зухуроти маъмули замони ҳозира ташкил ва гузаронидани туризми таълимӣ ё худ курсҳои забонамӯзӣ барои соҳибкорон ба шумор меравад. Барои ин гурӯҳи одамон таълим зарурати омӯзиши якчанд забони хориҷӣ буда, онҳо ба туризми таълимӣ аз ҳисоби маблағҳои корхонаҳои худ, танҳо ё ҳамроҳи аҳли оилаашон сафар менамоянд.

Аз рӯи барномаи омӯзиши забон сайёҳонро дар меҳмонхона, хобгоҳи назди донишгоҳ ва ҳатто базаҳои туристӣ ҷобаҷо менамоянд. Вале дар ин самт аз ҳама шакли афзалиятнок дар оилаҳои сокинони маҳаллӣ иқомат намудан ба шумор меравад. Ин имкон медиҳад, ки сайёҳ ҳамеша танҳо бо забони хориҷӣ муошират намояд ва «вориди рӯи миллат» гардад. Ба ғайр аз ин иқомат дар оила нисбат ба меҳмонхона арзонтар меафтад. Ҳатто аз рӯи хоҳиш агар кӯдакони калонсоли сайёҳ ба қору бори оилае, ки дар он иқомат доранд, кӯмак расонанд, пардохт барои манзил, қариб барҳам меҳӯрад.

Аз тарафи дигар, бо оила якҷоя зистан мувофиқтару беҳатар аст, махсусан барои кӯдакони хурдсол. Аз ҳама муҳимаш барои забонамӯзӣ ин самараи бештар медиҳад, чунки на танҳо бар мактаб, балки дар хона ҳам имконияти бо забони омӯхташаванда муошират қардан имконпазир аст.

Сафарҳои таълимӣ-варзишӣ. Агарчи мақсади чунин сафарҳо гузаронидани чорабиниҳои варзишӣ ва омӯختани ин ё он намуди варзиш бошад, ҳам иштирокчиёни он, ки имрӯзҳо теъдодашон пайваста меафзояд, маҳорату малакаи забодониашонро низ сайқал медиҳанд.

Сафарҳои саёҳатӣ-маърифатӣ. Дар баробари омӯзиши фарҳанг, таърих, адабиёт, урфу одат ва тамошои мавзёҳои ҷолиби кишвари соҳибзабон иштирокчиён пайваста ба омӯзиши забон ниш машғул мешаванд.

Ба ғайр аз ин, дар ҷаҳони муосир дар доираи сафарҳои таълимӣ бозорҳои иловагии таълимӣ, бо номи таълими касбӣ – омӯзиши менеҷмент, маркетинг, туризм, дизайн, хоҷагидорӣ, меҳмонхона, фаъолияти бонкӣ, ҳуқуқ ва ғ. ташаккул ёфта истодаанд, ки ҳангоми сафар омӯзиши онҳо низ сурат мегирад. Инро ба таври оддӣ анъанавӣ «такмили ихтисос» мегӯянд, вале он ҳангоми сафар тавассути ширкати туристӣ амалӣ мегардад.

Дар охир як намуди дигари туризми таълимиро бо номи барномаи «**академикҳо**», қайд қардан ба маврид аст, ки мақсади он ташкил намудани курсҳои кӯтоҳмуддати таълимӣ дар макотиби таҳсилоти миёна ва олӣ ба шумор меравад. Инҳоясосан курсҳои тайёри мебошанд, ки маъмултаринашон барномаҳои «Международный академический год», «Foundation», «Академичка» ва ширкатҳои таълимии «Элитур Клуб», «Инсайт-Лингвы», «Группы Йорк», «Канцлера», «Гармонии» ва ғ. мебошанд.

Дар охир ба ҳулосае омадан мумкин аст, туризми таълимӣ, агарчи таърихи хеле қадима дошта бошад, ҳам шакли муташаккили он дар солҳои охир рӯи қор омада, торафт доираи васеи ҳаводорони ин намуди туризмро фаро гирифта истодааст. Аз рӯи маълумоти сарчашмаҳо ҳаҷми туризми таълимӣ ҳар сол 15-20% боло меравад. Бинобар ин зарур аст, ки дар кишвари мо низ ин намуди туризм рушди бештаре пайдо кунад. Барои ин тавре, олимони соҳаи туризм М. Ашуралиев барҳақ таъкид намудааст, якчанд монеаҳои бартараф намудан зарур аст [8], ки баъзеи онҳо, танҳо майлу хоҳиш ва дилсӯзии роҳбарон ва мутахассисони соҳаҳои гуногунро тақозо менамоянду ҳалос.

АДАБИЁТ

1. Пяткова С.Г. Организация образовательного туризма в России XIX – начала XX вв / С.Г. Пяткова // Современные наукоемкие технологии. - №1, 2008. - С.80.
2. Квартальнов В.А. Современные особенности туризма как научного познания и исследований / В.А. Квартальнов // Туризм и бизнес. - М., 2006. - № 5. - С.33–48.
3. Образование за рубежом. Справочник. - М., 2005. - С.8.
4. Ваганова Е. Образовательный туризм / Е. Ваганова // Турбизнес. - М., 2004. - №2. - С. 16, 17–21.
5. Степаненко М. Туризм как профессия / М. Степаненко // Обучение за рубежом. - М., 2007. - № 5. - С.16.
6. Мирзоева М.К. Таълими забони англисӣ дар ихтисоси туризм / М.К. Мирзоева, М.Т. Арбобова, А.И. Аҳмедов // Паёми ДСХ, - 2011. - № 22. - С. 223-227.

7. Хайбатова Н.В. Нақши таълими забонҳои хориҷӣ дар тайёр намудани мутахассисони соҳаи туризми байналмилалӣ / Н.В. Хайбатова, М.Т. Арбобова // Маҷмӯаи маводҳои конфронси байналмилалӣ илмӣ-амалӣ «Сиёсати инноватсионӣ дар баҳши бехдошти захираҳои туристӣ-рекреатсионӣ ва масоили рушди туризм». - 2013, - С.33-36.
8. М. Ашӯралиев. 18 монета дар роҳи рушди туризм дар Тоҷикистон / М. Ашӯралиев // Чархи Гардун, 6.12.2012.

ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ТУРИЗМ И ЕГО РОЛЬ В ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

В статье рассматриваются вопросы о важности и роли образовательного туризма в изучении иностранных языков, подчеркиваются виды и формы проявления данного вида туризма, его распространение по категориям участников и др.

Ключевые слова: образовательный туризм, виды туризма, турист, тур, туркомпания, экскурсия, иностранные языки.

EDUCATIONAL TOURISM AND ITS ROLE IN LEARNING FOREIGN LANGUAGES

Issue and the importance of the role of educational tourism in learning and teaching foreign languages, kinds and forms, distribution of this kind of tourism among various categories tourists are considered in the paper.

Key words: educational tourism, kinds of tourism, tourist, tour, tour company, excursion, foreign languages.

Сведения об авторах: Арбобова М.Т. - Институт предпринимательства и сервиса Таджикистана

Мирзоева М.К. - Институт предпринимательства и сервиса Таджикистана. Телефон: (+992 37) 234-88-02

МУРОДИФОТИ ЛУҒАВӢ ВА ГРАММАТИКИИ ФЕЪЛҲОИ «ГУЛИСТОН»-И САӢДИИ ШЕРОЗӢ ВА МУҚОИСАИ ОН ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

З.А. Назарова

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Категорияи семантикии синонимия ё муродифотро дар ҳамаи сатҳҳо ва унсурҳои забоншиносӣ–луғавӣ, калимасозӣ, шаклсозӣ ё сарфӣ (морфология), наҳвӣ (ибора, ҷумлаи содда, ҷумлаи мураккаб) забони «Гулистон» мушоҳида кардан мумкин аст. Барои он ки муҳтавои асосии ин мақола равшантар гардад, дар оғози таҳқиқи мавзӯи баҳси он ба тариқи намуна як ҳикояти асарро оварда, воҳидҳои ҳаммаъноӣ онро шарҳ медиҳем. Баъдан, варианти ҳикояро ба забони англисӣ оварда, воҳидҳои ҳаммаъноӣ онро дар ҳар ду забон муқоиса хоҳем кард:

Ҳикоят: Ду бародар буданд, яке **хизмати** султон **кардӣ** ва дигаре бо **зӯри** бозу **нон хӯрдӣ**. Боре тавонгар гуфт дарвешро, ки «Чаро **хидмат** **накунӣ**, то аз **машаққати** **кор** **кардан** бираҳӣ?».

Гуфт:

–Ту чаро **кор** **накунӣ**, то аз **мазаллати** хидмат **раҳой** **ёбӣ**, ки хирадмандон гуфтаанд: «**Нони** худ **хӯрдану** нишастан бех, ки камари заррин ба хидмат бастан».

Ба даст оҳани тафта кардан хамир,

Бех, аз даст бар сина пеши амир.

Умри гаронмоя дар ин сарф шуд,

То чӣ хӯрам сайфу чӣ пӯшам шито.

Эй шиками хира, ба таънӣ бисоз,

То **накунӣ** пушт ба хизмат дуто [6, 113].

Тарҷумаи ҳикояи мазкур ба забони англисӣ:

*There were two brothers: one of them in **the service** of the sultan and the other gaining his livelihood by the effort of his arm. The wealthy man once asked his destitute brother why he did not serve the sultan in order to be delivered from **the hardship of labouring**. He replied: 'Why labourest thou not **to be delivered** from **the baseness of service** because philosophers have said that it is better to eat barley bread and to sit than to gird oneself with a golden belt and **to stand in service**?'*

To leaven mortar of quicklime with the hand

Is better than to hold them on the breast before the amir.

My precious life was spent in considering

What I am to eat in summer and wear in winter.
O ignoble belly, be satisfied with one bread
Rather than to bend the back in service [7, 59].

Дар матни боло вожаҳои **машаққат** ва **мазаллат** ба маънои умумии **азоб** ё **азоб** **кашидан** муродифи луғавӣ буда, бо тобиши маъно (**мазаллат**- хорӣ кашидан), дараҷа ва мавқеи истеъмол, обуранги услубӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Дар варианти англисиаш бошад, калимаҳои **hardship** ва **baseness** ба маънои умумии **азоб** ё **азоб** **кашидан** муродифи луғавиро ташкил дода, бо тобиши маъно, дараҷа ва мавқеи истеъмол аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Феълҳои таркибии **раҳо кардан**, **раҳой ёфтан** (**to be delivered**) низ унсурҳои луғавии мустақилмаъно буда, бо вучуди муштаракии решаи калима (**раҳо**) бо тобишҳои маъно аз ҳамдигар фарқ мекунанд. С. Айнӣ ин тафовутро чунин шарҳ додааст:

«**Раҳо кард**» ва «**раҳо намуд**»-ро тарҷумон (Э.Муллоқандов. *Барои сулҳ. Сталинобод, 1952, с.12*) ба маънои «**озод кард**» кор фармудааст ва ҳол он ки маънии ин калимаҳо «**сар дод**» гуфтан аст. Суханон ҳарчанд аз як реша бошанд ҳам, басо мешавад, ки дар шакли корфармой маънии дигар пайдо мекунанд. Дар ин ҷо ҳам ҳамин тарз аст: «**раҳонид**» ба маънии «**озод кард**» меояд, аммо «**раҳо кард**» ва «**раҳо намуд**» ба маънои «**сар додан**» меояд. Агар касе чизро маҳкам дошта ё баста нигоҳ дошта истода бошад ва баъд он чизро ба ҳоли худ гузорад, «**раҳо кард**» ва «**раҳо намуд**» мегӯянд. Аммо, агар чизе дар банде ё таҳлукае бошад ва касе он чизро аз он банд ё таҳлука халос кунад, «**раҳонид**» мегӯянд.

Раҳой ёфтан ба маънои **озод шудан** меояд. Бо вучуди ин ҳама тафовут байни ин воҳидҳо аз лиҳози маъно умумияте вучуд дорад, бинобар ин онҳоро муродифоти луғавии феъл шуморидан мумкин аст.

Феъли **раҳидан** аз лиҳози сохт содда, **раҳой ёфтан** таркибӣ буда, онҳо муродифи баробармаънои калимасозӣ ба шумор мераванд. Дар варианти англисиаш феъли мазкур дар ҳар ду маврид **to be delivered** тарҷума шудааст.

Дар матн феълҳои **хизмат кардан** (**to serve**) ва **кор кардан** (**to work**) ҳам муродифи луғавианд, ки бо тобиши нозуки маъно (**хизмат кардан** – кори дарборро кардан, мансабдорӣ кардан, **кор кардан** - амали мукаррари адо намудан) аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Дар тарҷумаи ҳикоя ба забони англисӣ феълҳои **to serve** ва **to labour** истифода шуда, муродифоти луғавӣ, **to serve** (**хизмат кардан**) **to stand in serve** (дар хизмат будан) ва муродифоти грамматикиро ташкил медиҳанд. Ибораҳои **the hardship of labouring** (машаққати кор) ва **the baseness of service** (мазаллати хидмат) низ муродифоти грамматикиро ташкил медиҳанд.

Талаботи нахустини муродифоти грамматикӣ талаботи монандӣ (якхела будан) ва баробарвалентии воҳидҳои муқоисашаванда мебошад. Ҳарчанд онҳо ба воҳидҳои як ҷумла маҳсуб бошанд ҳам, бояд шаклҳои (сохти) грамматикӣ гуногун дошта бошанд.

Феълҳои **хизмат кардӣ** // **хизмат мекард** (**served**), **нон хӯрдӣ** // **нон мехӯрд** (**ate a bread**), **хизмат накунӣ** // **хизмат намекунӣ** (**do not serve**) муродифоти сарфӣ (морфологӣ) ҳисоб меёбанд, чунки шаклҳои гуногуни феъл, яъне шакли замони гузаштаи наздики сиғаи хабарӣ (**хизмат кардӣ** - **serve**, **нон хӯрдӣ** - **eat a bread**) бо шакли замони гузаштаи ҳикоягӣ (**хизмат мекард** - **served**, **нон мехӯрд** - **ate a bread**) ва шакли замони ҳозира–ояндаи сиғаи шартӣ–ҳошишмандӣ (**хизмат накунӣ** - **if do not serve**) бо шакли замони ҳозира–ояндаи сиғаи хабарӣ (**хизмат намекунӣ** - **do not serve**) ба маънои муштарак далолат мекунанд ва муродифи сарфӣ (морфологӣ) ба шумор мераванд.

Дар забони тоҷикӣ шаклҳои феълии «**хизмат кардӣ**», «**нон хӯрдӣ**» ва «**кор накунӣ**» ҳоло хусусияти архаистӣ пайдо намуда, аз истеъмол баромадаанд ва ҷойи онҳоро шакли феълии дигар: «**хизмат мекард**», «**нон мехӯрд**» ва «**кор намекунӣ**» гирифтааст.

Ҷумлаҳои «... **яке хизмати султон кардӣ**...» // «**яке ба султон хизмат кардӣ**» (**one of them served to the sultan**), «**Боре тавонгар гуфт дарвешро**» // «**Боре тавонгар ба дарвеш гуфт**» (**The wealthy man once asked his destitute brother**) муродифи нахвист, зеро як муносибати синтаксисӣ бо ёрии сохтори гуногуни нахвӣ (изофӣ ва вобастагии пешояндӣ, пасояндию пешояндӣ) ифода ёфтааст. Ҳамчунин «**Нони худ хӯрдану нишастан беҳ аз камари заррин ба хидмат бастан**» (**It is better to eat barley bread and to sit than to gird oneself with a golden belt and to stand in service**) муродифи ҷумлаи дигари

матн аст (ту чаро кор накунӣ, то аз мазаллати хидмат раҳой ёбӣ - why labourest thou not to be delivered from the baseness of service), ки аз лиҳози сохтори ҷумлабандӣ фарқ мекунад.

Иваз шудани яке хидмати султон кардӣ (one of them in the service of the sultan) бо калимаи тавонгар - (the wealthy man) ва дигаре бо зӯри бозу нон хӯрдӣ (the other gaining his livelihood by the effort of his arm) бо дарвеш (destitute brother) ва муқобил гузоштани феълҳои хизмат кардан (to serve) бо кор кардан (to labour, to work) бо мақсади кӯтоҳбаёнӣ ва муассир ифода кардани матлаб сурат гирифтааст. Ин маънои тавонгар (the wealthy man) бо хидмати султон кардан (to be in the service of the sultan), камари заррин ба хидмат бастан (to gird oneself with a golden belt) ва маънии дарвеш (destitute brother) бо машаққати кор кардан (the hardship of labouring), бо зӯри бозу нон хӯрдан (gaining his livelihood by the effort of his arm) тазоди ду амалро тақвият медиҳад.

Андозаи истифодаи муродифот яке аз нишонаҳои боигарии захираи луғавии ҳар шоиру нависанда аст. Ҳар шоиру нависанда дорои услуби муайяност. Саъдӣ низ бо услуби ба худ хосси асарҷодкуниаш имкониятҳои шефтаангези забони модарии худро ба оламиён нишон додааст. Дар ҳикояҳои «Гулистон» феълҳои ҳаммаъно ва наздикмаъно хеле фаровон истифода шудаанд. Маълум аст, ки муаллифи асар ба тарзи баёнӣ худ диққати ҷиддӣ медодааст, зеро дар он феълҳо такрор нашуда, балки бо ифодаҳои гуногуни ҳамон як маъно ба асар хусну ҷилои тоза бахшидаанд, ки инро хонанда пас аз мутолиаи асар дар забони эҷодгашта ва тарҷумаи он ба забони бегона дарк мекунад. Ҳангоми тарҷумаи асарҳои бадеӣ бояд ба интиҳоби калима, тобишҳои нозуки маъноии он, обуранги услубӣ ва мавқеи истеъмоли муродифҳо бештар таваҷҷуҳ зоҳир намуд.

АДАБИЁТ

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1985. – Ҷ.1. - 356 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1989. – Ҷ.3. - 222 с.
3. Ғаффоров Р. Нависанда ва забон / Р. Ғаффоров. – Душанбе, 1977. - 208 с.
4. Камолиддинов Б. Хусусияти услубии сарфу нахви забони тоҷикӣ / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 1992. - 128 с.
5. Камолиддинов Б. Хусни баён / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Ирфон, 1989. - 117 с.
6. Саъдӣ. Гулистан. Критический текст, перевод, предисловие и примечание Р.М. Алиева. – М.: Изд.-во восточной литературы, 1959. - 487 с.
7. THE GOLESTAN OF SA'DI created by Sheikh Muslih-uddin Sa'di Shirazi. Translated by Richard Francis Burton, 1821.

ЛЕКСИЧЕСКАЯ И ГРАММАТИЧЕСКАЯ СИНОНИМИЯ ГЛАГОЛОВ В «ГУЛИСТАНЕ» СААДИ И ЕЁ СРАВНЕНИЕ НА ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье речь идёт о лексической и грамматической синонимии глаголов в «Гулистане» Саади. Для того, чтобы достичь поставленную цель, автор приводит рассказ из «Гулистана» на таджикском языке и сравнивает лексическую и грамматическую синонимию глаголов данного рассказа на английском языке.

Ключевые слова: синонимия, глагол, лексика, грамматика, морфология, синтаксис, сравнение, употребление, стилистика, валентность.

LEXICAL AND GRAMMATICAL SYNONYMOUS OF THE VERBS IN «GULISTAN» OF SAADI AND ITS COMPARISON IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The article considers the lexical and grammatical synonymous of the verbs in «Gulistan» of Saadi. In order to achieve the main purpose, the author brings the story from the «Gulistan» of Saadi in Tajik and compares the lexical and grammatical synonymous of the verbs of the story into English.

Key words: synonymy, verb, lexica, grammatical, morphology, syntax, comparison, using, stylistic, valency.

Сведения об авторе: З.А. Назарова – кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранных языков юридического факультета ТНУ.

АДАБИЁТШИНОСӢ

АРЗИШҶОИ МИЛЛИИ ХОНАВОДА ДАР НАСРИ СОТИМ УЛУҶЗОДА

Сирочиддини Эмомалӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳангоме ки ба саҳифаи таърихи гузаштаи насли башар назар мекунем, шоҳиди он мегардем, ки аксарияти қавму миллатҳои дунё дорои таърих, фарҳанг, забон, маданият, расму ойин, урфу одат, анъана, муқаддасот ва дигар арзишҳои миллии ба худ хос мебошанд. Ҳарчанд ки бо гузашти замон ва дигар шудани вазъи сиёсӣ иҷтимоии ҷомеа қисме аз ин қавму миллатҳо қисман ин арзишҳои бунёдиро аз даст дода бошанд ҳам, хушбахтона, бархе аз онҳо дар натиҷаи ҷонбозиҳои фарзандони сарсупурдаи худ ҳифзу ниғадорӣ шудаанд.

Ҳалқи тоҷик низ, аз ҷумлаи он миллатҳои куҳанбунёду соҳибтамаддуне мебошад, ки дорои таърихи пурғановати ибратомӯз, фарҳанги ҷаҳонӣ, расму ойин, урфу одатҳои аҷдодӣ ва анъанаю арзишҳои миллии омӯзанда буда, бо гузашти замон ва дигар шудани вазъи сиёсӣ иқтисодӣ ва фарҳангии ҷомеа онҳо бо диди наву назари неқ аз насл ба насл гузашта, мавриди таваҷҷуҳ ва баҳрабардории аҳли суҳан қарор гирифтаанд, ки яке аз ин арзишҳо, арзишҳои миллии хонаводагӣ мебошад.

Профессор Х. Шарифов дар мавриди омӯзиши эҷодиёти устод С. Айнӣ як нуктаро таъкид мекунад, ки: «Бо гузашти айём ва тағйири рӯзгор, ҷунонки гуфтаанд, *«ҳама чиз пирӣ назирад»* ва эҷодиёти С. Айнӣ низ аз ин қонуни ҷамъият ва табиат истисно нест, вале дар ҷамъияти инсонӣ арзишҳои ҳастанд, ки умри дарози таърихӣ доранд. Аз он ҷумлаанд арзишҳои фарҳангӣ ва адабӣ, ки дар назди қавме ва миллате муддатҳо эътибори худро ниғаҳ медоранд» [9, 134].

Як ниҳоди муҳимму арзишманде, ки барои нигоҳ доштани арзишҳои миллий, рушди фарҳанг, суннатҳо, урфу одат ва русуму қоидаҳои рӯйи қор меорад, созмон додани хонавода буда, барои ба ояндагон ба мерос гузоштани он низ, аз аҳамият ҳолӣ набудааст. Дар ин маврид эҷодиёти яке аз носирони забардаст, адиби нуктасанҷ, Нависандаи халқии Тоҷикистон Сотим Улуғзода шоистаи таҳсин ва ибрат мебошад. Дар фаъолияти илмию адабии С. Улуғзода «се ҷиҳати асосии зиндагии халқ тасвир шудааст: тақдири таърихӣ халқ, протсессҳои ҳудӯғҳои шахс ва худшиносии миллий» [3, 93] Фаъолияти эҷодӣ ва офарандагии С. Улуғзодаро асосан ҳамин се ҷанбаи ҳаёти таърихӣ халқи тоҷик ташкил мекунад.

Дигар нуктаи муҳим дар эҷодиёти С. Улуғзода ҳикмати зиндагӣ, таҷрибаи рӯзгор ва фарҳанги миллии хонавода аст. Барои тоҷикон то ҳол оилаи маъмулӣ ин танҳо ҳамзистии зану шавҳар ва фарзандон набуда, балки бобокалону модаркалон, хусуру хушдоман, бародарону хоҳарон, келину домод ва бародархонду фарзандхон низ дар хонаводаи анъанавӣ тоҷик нақши муҳим доранд.

Сарнавишти бархе аз бузургони фарҳангии тоҷик, ки то ба даст омадани Истиқлолияти сиёсӣ кишварамон мавриди омӯзиш ва таҳқиқи муҳаққиқон қарор доштанд, саҳифаи рӯзгори ҷанбаи шахсидоштаи эшон равшану возеҳ ба назар намерасад. Ҷунончи боби «Шабӣ эҷод» - и романи «Фирдавсӣ» - и С. Улуғзода далели гуфтаҳои боло мебошад.

Ба андешаи С. Улуғзода «зан, шароб ва ҷанг – мусиқӣ барои эҷодкор ҳамчун манбаи илҳом ва истироҳат маҳсуб мешаванд» [1, 159]. Афсӯс, ки дар илми адабиётшиносии шӯравӣ тоҷик бар асари меъёрҳои фирқаи коммунистӣ ҷунин тарзи тасвири адибонро, ки саҳифаҳои ҷанбаи шахсӣ маҳрамона доштанд, дар эҷодиёти қаламкашон намепазируфтанд. Бо вучуди ин, С. Улуғзода он лаҳзаҳои илҳомбахшро дар мисоли зиндагидории Фирдавсӣ табииву шарқӣна тасвир намудааст: «Шавҳар (Фирдавсӣ – С. Э.) Фотимаро аз домонаш гирифта боздошт:

- Нарав, як шаб ҳам бо ман бош, Фотимаҷони ширинам.

Ман тӯро пазмон шудам.

Зан дам назада бо табассуми ҳаёмеъ сӯйи дар равон шуд.

- Меравӣ? Ҷӣ тавр дилат мешвад, ки дар ин гуна шаби муродбахш ошиқатро танҳо бигузориву биравӣ, дилситонам?

- Хуб, меоям, - хандида гузашт кард дилситонаш, - аз хоби Манижа хабар мегираму меоям.

Рафт ва баъд аз ним соат баргашт. Ҷойи хоб андохт... Субҳидам бо ҳам таҳорат карданд. Бону агарчӣ он шаб аз хоб монда буд, боз ҳам хушу хуррам шаваҳарашро ба масҷид, ба намози бомдод гуселонд. Худ ба ҳавлии дарун шитофт» [6, 15-16].

Ҳарчанд ки дар назари аввал ин саҳифаи зиндагии шоир, ки зоҳиран аз як шаби зиндагидории ӯ дарак диҳад ҳам, аммо Фирдавсӣ ба ғайр аз он ки шоир асту шеър эҷод мекунад, ӯ боз шавҳар асту дар назди ҳамсараш масъулият дорад.

Яке аз сифатҳои муҳим ва олиии инсонӣ дар қиссаи «Субҳи ҷавонии мо» муҳаббати беминнат ба аҳли оила ва наздикону хешовандон аст. Заҳматҳои тоқатфарсои Умархон дар дарави гандуми мардум, аз бими қаҳтӣ хонаводаашро ба Тошканд бурдан, ҳамаи инҳо ба хоҳири аҳли хонадони худро нигоҳубин кардан буд, ки муҳаббату дӯстории аҳли оила ӯро ба чунин қор водор карда буд. Аз хатти сюжети қиссаи «Субҳи ҷавонии мо» маълум мешавад, ки дар хонадони Умархон аввал шахси ниғаҳдори фарзандон ва тақягоҳи ӯ – ҳамсараш аз дунё гузашт. ӯро аз гӯри ҳамсараш ба зӯрӣ берун оварданд: «Падарам баъди ба лаҳад гузоштани модарам чанд фурсат аз он ҷо берун наёмад. Вай якзайл: «Ман инро чӣ хел монда меравам? Маро ҳам гӯронед! - гуфта фарёд мезад.

Одамҳо ӯро тасалли дода, ба сӯяш даст дароз карда, аз лаҳад баровардани мешуданд, аммо вай ҳамоно фиғон мекард:

- Ин фаришта ба тағи хок раваду ман зинда гардам? Не, не, бе ин ба ман зиндагӣ дарқор нест, ҳамроҳаш маро ҳам гӯронед!» [5, 110].

Аммо умри инсонӣ *гарчи азиз аст, вале афсӯс, ки бебақост*. Ҳамин дӯстдорию муҳаббати ниҳонӣ буд, ки қоҳиши он бар асари марғи зану фарзандаш оқибат риштаи умри Умархонро низ бурид: «Умархонро ҳамчун намунаи марди деҳқон ва соҳибхонаи тоҷик бояд шинохт» [10, 7].

Ҳишти нахустини бинои ҷомеа – хонавода аст, ки идомаи ҳаётро таъмин менамояд. Фаромӯш набояд кард, ки хонаводаи солим хонаводае аст, ки дар асоси вазифаҳои муайяни фардӣ, уҳдадорихои ахлоқӣ, намунаи рафтори ҳамсарон, иттифоқи зану мард дар асоси муҳаббат, дӯстӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ ташкил ёфтааст. Решадории ин муҳаббату сидқро, ки хоستانгоҳаш зиндагии муштраки хонаводагист, мо дар пораи зерин аз романи «Фирдавсӣ» шохид мегардем: «Бечора ҳамсарам (Фотимабону, оилаи Фирдавсӣ, хангоми дар бистари беморӣ буданаш - С. Э.), нокому номурод ҳамсарам, маҳбубам, на ин ки рӯйи туро надида мемирам? Охир, ту дар кучой, ба пиронсолӣ дар қадом диёри ғурбат сарсону саргардон гаштай? Тоҷи сарам, муттақоям будӣ. Оҳ ин чӣ қисмати талхтар аз заҳр, чӣ сарнавишти шум буд, ки насиби мо шуд? Э вой, агар ту дар ғурбат фавтида бошӣ, инак ман ба пеши ту мешитобам, барои Фотиماи бадбахтат дар паҳлуи худат ҷой бигуздор. Агар зинда бошӣ, - илоҳо баъд аз сари ман боз солиёни дароз умр биниву ба шодии фарзанду набераҳоят зиндаю саломат баргардӣ. Ман, ёри азизи ту, муҳаббати туро ба хок мебарам» [6, 234].

Эҳтироми ҳамдигарӣ дар миёни аъзои хонаводаи тоҷик, аз ҷумла миёни бародарону хоҳарон ва дигар пайвандони оила низ ҳатмӣ буда, он яке аз омилҳои аввалини арзишҳои миллӣ ба ҳисоб меравад. Масъалаи мазкур низ, аз мадди назари С. Улуғзода дур намонда, онро дар мисоли образи Восеъ ва хоҳараш Фотима аз романи «Восеъ» хеле хуб кушодааст: «Фотима бесаранҷом гашт, асабонӣ шуд:

- Чаро ту ӯро (Восеъро - С. Э.) нигоҳ надоштӣ, мардаки дилозор? Охир, дастархонам тайёр шуда буд! Илоҳӣ говат аз сарат монад, медодӣ чӣ мешуд?! Ду соли расо рағани акаамро хӯрда меоям, акнун ки ӯ аз дасти амлоқдори золим бе гов монд, як бор барои чувозаш гови туро талабад, намедихӣ? Ба некӣ бадӣ мекуни, шарм намедорӣ? Вой бар ман, акаам аз ҳамин қадар роҳ пиёда омад, мани сиёҳпича як пиёла ҷойи алафинаш ҳам надодам!...

- Ака, биист охӣ! Чӣ шуд, ки даррав қаҳр кардӣ, хайр нагуфта рафтӣ? Хок бикашад ин домоди дилозори туро! Биё биравем ба хона, ман барои ту қурутов пухта истода будам, қурутовамро хӯрда иқа дам мегирию меравӣ.

- Ман дигар ба остонаи ту пой намемонам! – гуфт Восеъ.

- Чаро ин тавр мегӯӣ, ака, охир домодат ҳамин хел нокас бошад, гуноҳи ман чист?

- Гуноҳи ту нест, Фотима, аммо аз шӯят дилам монд, тоқати дидори он лаинро надорам. Ту ҳар вақт, ки маро дидан хостӣ, худат ба хона биё. Восеъ боз ба роҳ даромад.

- Биист охӣ, ака, ман чапотӣ овардам, бихур, гушна будагистӣ охӣ!» [4, 33].

Аз образҳои занони мусбати офаридаи С. Улуғзода дар романи «Восеъ», пеш аз ҳама, нақши хоҳари Восеъ – Фотима ҷолибу хотирмон мебошад. Симои ӯ, махсусан дар бобҳои охири асар, баъд аз он, ки Восеъро банд карда, аз Балҷувон ба Ҳисор ва аз он ҷо ба Шаҳрисабз назди амир мебаранд, хеле таъсирбахш баромадааст. Фотима дар роҳ оҳиста-оҳиста бо қорвониён унс гирифта, либосҳои Восеъро мешӯяд. Ҳар қутӣ лоямӯте, ки дар роҳ бошандагонӣ маҳаллаҳо ба Фотима меоданд, бо бародараш ба ҳам меид. Ин хоҳари дилсӯзу мушфиқ то пояи дори Шаҳрисабз бародарашро қувват бахшид. Боз аз он ҷо пойи пиёда ба зодгоҳаш тани танҳо баргашта, хабари шаҳид шудани бародарашро ба ҳамдиёрони Восеъ мерасонад.

Марги пайвандон барои бозмондагон дар ҳама давраи замони мусибати бузургест, ки ҳеҷ касро бетаъсир намегузорад. Вале марге, ки ба хоҳари як ҳадафи бузург, ба хоҳари зиндагии озод, раҳӣ аз панҷаи зулму тааддӣ сураат мегирад, ҷилваву шукӯҳи дигар дорад. Фотима, хоҳари Восеъ, ки то охири лаҳзаҳо бародарашро ҳамроҳӣ намуда буд, дар баробари ғаму андӯҳи сангине, ки вучудаашро фаро гирифта буд, ифтихор дошт, ки бародараш мардона, қаҳрамонона ҷон дод: «Акама ба дори баланд кашидан. Акам натарсид, сарбаланд ҷон дод. Халқон гуфтанд: ёдуш ба хайр, баҳодур будай!» [4, 363]. Нависанда бо тасвири пурсӯзи ҷонфидоӣҳои Фотима нисбат ба мусибате, ки ба сари бародараш – Восеъ омада буд, ба офаридани симои миллии духтари воқеии тоҷик муваффақ гаштааст.

С. Улуғзода дар романи «Восеъ» дар баробари образи Фотима – хоҳари Восеъ нақши чанд тан симои барҷастаи занони дигарро ҳам офаридааст, ки аз ошноӣ бо онҳо дар дили кас нисбат ба зиндагӣ, одаму одамгарӣ, меҳру муҳаббат, садоқату дӯстӣ ва самимияти инсонӣ бедор мешавад. Яке аз ин симоҳо духтари Восеъ – Гулғизор мебошад. Гулғизор низ мисли Фотима дар сидку вафо камӣ надорад. Ҷасури диловар, баномусу хушодоб ва софдил аст. Гулғизор низ то лаҳзаи охири падарашро ҳамроҳӣ мекунад: «Ота-а-а!... Ота-а-а!... – рӯканону мӯканон дод мезад Гулғизор.

Вай модари мусибатзадаи аз по афтода ва ҳар рӯз чандин бор аз хушравандашро ба парастории янғааш-зани Қосим гузошта, ҳамроҳӣ аммааш пойи пиёда ба Балҷувон омада буд, ки падари гирифташро бинад ва бо ӯ видӯ кунад. Фотима бева монда буд – шавҳари ӯ Санғалиро сарбозон дар деҳаи ҳудаш дастгир карда кушта буданд.

Восеъ қадам нигоҳ дошт.

- Духтарҷонам!... Хоҳаракам! – аз чигар фарёд кашид ӯ. – Алвидӯ! Ба модарат бигӯ, Гулғизор, ба додарақонат бигӯ, падари шумо ба золимон сар ҳам накард, ҷангид, шаҳид шуд!...» [4, 356].

Дар мавриди тасвири образи Гулғизор низ, нависанда хислату характери духтарони кӯхистони тоҷикро воқеӣ, табиӣ ва эътимодбахш нишон дода, ба воситаи нақши Гулғизор, духтари Восеъ, нависанда ҷанбаи миллии асарро пурқувват намудааст.

Хонавода, мисли дигар аркони иҷтимоӣ ҳамеша дастхуши ҳаводиси ҳубу бади ҳастӣ мешавад. Ҳеҷ хонаводаеро аз ин падидаҳои ногузир ҷойи гурез нест. Зеро, ин ниёзу муқтазои табиати ҳастист. Яке аз чунин саҳнаҳо мусибатҳои хонаводагист, ки бар асари марги волидайн падид меояд. Маргу зиндагӣ ин ду падидаест, ки ҳамеша думболагири тамоми маҳлуқоти зинда, аз ҷумла инсон мебошад. С. Улуғзода тарзи азсаргузаронии мусибатҳои оилавино низ, аз ҷониби аъзоёни оила дар асарҳояш хеле таъсирбахш ба қалам додааст. Ӯ дар бисёр мавридҳо ғавти қаҳрамонҳои асарҳояшро тавассути манзараҳои табиат ба қалам додааст, ки чунин тарзи тасвир дар назари хонанда хеле таъсирбахш сураат мегирад. Ҷунончи ғавти Реваҳиёно ба воситаи манзараи табиат, чунин ба қалам додааст: «Дар шомгоҳи сокину ором аҳли хонавода дар суфаи рӯи ҳавлӣ, пас аз сарфи шавлаи кӯноқини кишмишу зардолу хӯрда, нишаста буданд. Оҳиста – оҳиста торикӣ доман меёзонд. Гунҷишкҳо, мусичаву кафтарҳо дар лонаҳошон орамида, ғавти якто-нимто дермондаҳошон саросема сӯйи ошёнашон мешитофтанд. Ҷойи чаҳ-чаҳу ку-куи онҳоро ҷирроси ҷирҷиракҳо

мегирифт. Фазои ороми нимторик акнун дар ихтиёри шабпаракҳо монда буд, ки дар пайи шикори хомӯшакҳо чун кулӯхи ба ҳаво гуррондашуда ба ҳар сӯй паррон буданд. Виркан писарчаашро, агарчӣ фақат се рӯз надида будаиш, пазмон шуда буд, вайро бар зонувонаш шинонда навозиш мекард. Ревахшиёни пир як ҳафта пеш вафот карда буд» [7, 157].

Чараёни азсаргузаронии мусибатҳои хонаводагӣ хеле сангин буда, он метавонад ба ҳаёти ҳар як аъзоёни оила таъсири манфӣ расонад. Ин аст, ки чунин арзишҳои миллии хонаводагӣ низ, аз мадди назари бориқбини С. Улуғзода дур намондааст.

Дар осори С. Улуғзода, махсусан саҳнаи навҳаи духтари Фирдавсӣ аз романи «Фирдавсӣ» ва нолаи ҷонгудои Гулӣзор аз романи «Восеъ» ниҳоят таассурбарангез аст. Дар пораҳое, ки ба сифати намуна интиҳоб шудааст, мо бо чехраи воқеии пайванду меҳри хонаводагӣ, ки хосси минталитети мардуми форсизабон, аз ҷумла тоҷикон аст, дар мисоли падару духтар рӯ ба рӯ ҳастем: «Манижаи ҷӯлидамӯй мушт бар сари бараҳна ва тани фиғораи мекӯфту фарёд мекашид, занон рӯймоли афтидаашро ба сараш партофта, ўро оғӯш карда аз лаби гӯр ба канор кашидани мешуданд, вай тан надода дод мезад:

- Во падарҷонам, қиблагоҳам, қуввати ҷону танам, аз дунёи бевафо ком ҷустеду ноком рафтед. Эй азизон, маро ҳам бо қиблагоҳам гӯронед, ман бе падарҷонам ин зиндагиро чӣ кунам?!» [6, 249].

Афзалияти таълифоти С. Улуғзода боз дар он аст, ки ӯ на танҳо сарчашмаҳои адабию таърихро хуб медонад, балки дар ҳамин замина аз эҷоди бадеии манзуму мансур хеле олий боҳабар аст. Аз тарафи дигар, С. Улуғзода аз фарҳанги мардумӣ, аз урфу одат, одобу рафтор, хусусиятҳои синнусолӣ, одоби муошират, аҳду паймон ва ғайра бо тамоми ҷузъиёт маълумоти арзандаю кофӣ дорад.

Арзиши дигари миллие, ки дар оилаҳои анъанавии тоҷикон ба ҷашм мерасад дар насри таърихи С. Улуғзода ба тасвир омадааст, ба тани аҳду паймони бародари қиёматӣ, фарзандхон кардани ҷавонони бесаробон мебошад. Чунончи, дар қиссаи «Ёрони боҳиммат» дӯстии Зайнаб бо Надежда Михайловна, дар қиссаи «Субҳи ҷавонии мо» самимияти Умархон бо Ершов, бародари қиёматӣ шудани Восеъ бо Назир ва писархонд карда ба хонааш овардани Ризо аз тарафи Восеъ, гувоҳи ин гуфтаҳо мебошад: «Ризо! Агар ту чиннигиат, қилиқҳои бемазаатро партоӣ, ман тӯро писархонди худ мекунам. Ту ба ин чӣ мегӯӣ?

Ризо як навъ шубҳаомез ба ҷашми Восеъ нигоҳ карда истоду пурсид:

- Писархонд карда чӣ кор мекунӣ?
- Одам бо писари ҳудаи чӣ коре, ки кунад, ҳамонро мекунам.
- Мезанӣ?
- Агар гандагӣ кунӣ, гапамро нагирӣ, албатта, мезанам.
- Ман чӣ кор мекунам?
- Ҳар коре, ки ман мефармоям.

Ризо паҳлуи бараҳнаи чиркинашро хорида сукут кард, ба ҳаёле рафт.

Восеъ рӯймоли холишудаашро ғундошт ва рафтани шуда бархосту гуфт:

- Агар ту розӣ бошӣ, ки писархонди ман шавӣ, пагоҳ дар ҳамин вақт ба Дарай Мухтор биёву маро бубин. Розӣ набошӣ – набиё. Хуб?

Ризо ба замин нигоҳ карда, ба аломати қабул сар ҷунбонд...» [4, 36-37].

Аз тасвири муносибати Восеъ бо Ризо манзури С. Улуғзода ба масъалаи ахлоқ ва тарбияи насли наврас равона шудааст. Нависанда барои фардиқунонии образи Восеъ, нишон додани симои ҳақиқии ӯ ва шикасти ақидаҳои қафомондае, ки тӯли асрҳо арзиши инсонро аз аслу насаб меҷӯст, кӯшиш намудааст: «Аммо ман мегӯям, ӯ бачаи хуб аст. Писархондаш кунем, савоб мешавад. Фоидааш ба ӯ, савобааш ба мо. Ту ба шумии ӯ, ба қилиқҳои бемазааш нигоҳ накун, ҷони ширин, инҳо ҳама аз бесариву бенасибӣ аст. Ман донистам, ҷавҳари бача пок аст, тарбияташ кунем, одам мешавад, ба ман дастҳои хуб мешавад» [4, 38].

Дин дар хонаводаи аҳли мусулмон аҳамияти авалиндарача дошта, он аз рӯзҳои аввали таъсисёбии оила то лаҳзаҳои охир муқаддас дониста мешавад. Мувофиқи муқаррароти дини мубини Ислом барои нигоҳ доштани низоми хонавода ва баровардани ҳар гуна амру супоришҳои оилавӣ, мард ҳамчун сарвар масъул дониста шудааст. Аз ин рӯ, тибқи таълимоти исломӣ, фарҳанги оиладорӣ тоҷикӣ ва

анъанаҳои миллӣ, мард дар баробари бартараф намудани мушкилоти зиндагӣ, инчунин барои баровардани раӣи худ дар назди соҳибхона, соҳибхуқуқ мебошад.

Аз эҷодиёти С. Улуғзода ба хубӣ пай бурдан мумкин аст, ки ӯ яке аз донандагони хуби таърих, забон ва фарҳанги миллии тоҷик мебошад. Беҳуда нест, ки ҳангоми тасвири муҳити ҳонаводаи анъанавии тоҷикӣ ҳангоми тасвир намудани арзишҳои миллии оиладорӣ дар насри таърихӣ, аз ҷумла дар романи «Восеъ», ба ин комёбӣ ноил гардидааст: «Аноргул! Ман духтарамон Гулзизорро ба Ризо номзад кардам. Шумо гувоҳ, - Восеъ ба соҳибхонаҳо муроҷиат кард.

- Агар насиб бошад аз ҷанг зинда саломат баргардам ва Ризо ҳам баргардад, ман ӯро домод мегирам, сари дуяшонро чуфт мекунам. Агар насибам набошад ман барнагардам, ин корро ту мекуни, Аноргул.

Омин, Аллоҳу Акбар!

Аноргул ва соҳибхонаҳо аз ин ҳукми ногаҳонии Восеъ хайрон шуда, дармонда бошанд ҳам, беихтиёр дастхошонро ба рӯй кашиданд.

- Нон бишкан! – амр кард ӯ ба хеши солхӯрдааш.

Пирамард ду нони тунукро гирифта ҳар якеро чор пора кард, ҳозирин як порагӣ хӯрданд, пораи охиринро Ҳасан ба апааш дароварда дод. Ҳамин тавр, Восеъ ногаҳон, бе ҳеҷ муқаддима, бе ҳеҷ маслиҳату тайёри духтарашро ба Ризо «фотиха» кард. Чунон буд, ки вай ба ҷанг раво буда, гӯё сари роҳ ба ин ҷо омада буд ва ба риоа кардани ҳар гуна муқаддамоту русумот фурсат надошт» [4, 271].

Восеъ дар тасвири С. Улуғзода аз ҳама ҳислатҳои ҳамидаи инсонӣ бархурдор аст. Ӯ мудом меҳнат мекунад, ризкашро бо меҳнати ҳалол ба даст меорад, паҳлавон аст, нангу номус ва шарафи инсониро дар ҷойи аввал гузошта, шиори асосиаш дар зиндагӣ ҳақиқату адолат аст.

Бархе аз муҳаққиқони эҷодиёти С. Улуғзода бар он ақидаанд, ки то таълифи романи «Восеъ» дар насри таърихӣ адабиёти тоҷик дӯстии наслҳо, махсусан миёни мардон то ба ин андоза ба тасвир наомада буд. Ҳарчанд ки дӯстию вафо, меҳру муҳаббат, аҳду паймон бештар миёни зану мард: Одина ва Гулбибӣ аз повести «Одина», Ёдгор ва Гулнор аз романи «Дохунда», Ҳасан ва Фотима аз романи «Ғуломон» ба тасвир омадааст. Дар ин маврид: «Романи «Восеъ» - ро на танҳо достони қаҳрамонӣ, балки ба маънои пуррааш, метавон достони дӯстию вафо низ номид. Восеъ дар рафокату аҳду вафо миёни мардон ба тасвир омад ва як муваффақияти муҳимми насри классикӣ, хусусан анъанаҳои гуманистии насри ҳамоӣ ва ривоятӣ амиқ аз худ шуд» [3, 109-110].

Шинохти С. Улуғзода аз таъриху фарҳанги халқи тоҷик ҳанӯз ҳангоми таҳсил дар Дорулмуаллиминини тоҷикии шаҳри Тошканд оғоз гардида ва то лаҳзаҳои охири ҳаёташ идома ёфтааст. Дар ин муддат, нависанда таъриху фарҳанги ин халқи тамаддунофарро, ки намунаи беҳтарини арзишҳои умумибашарӣ дар ниҳодашон нухуфта гардидааст, дар мисоли асарҳои «Субҳи ҷавонии мо», «Восеъ», «Ривояти суғдӣ» ва «Фирдавсӣ» мавриди омӯзиш ва баҳрабардорӣ қарор додааст.

Зиндагии инсонӣ борҳо исбот кардааст, ки бо дигар шудани авзои таърихӣ, рӯй овардан ба сарнавишти шахсиятҳои фарҳангӣ, на ин ки коста намегардад, балки таваҷҷуҳ ба рӯзгору осор ва саҳифаи зиндагии эшон батадрич меафзояд. Мисоли барҷастаи он рӯзгору осор, муҳити ҳонавода ва саҳифаи зиндагии Фирдавсӣ дар романи «Фирдавсӣ»-и С. Улуғзода мебошад. Тавре ки аз роман ба мушоҳида мерасад, шахсияти мавриди назари С. Улуғзода шоир аст ва беҳуда нест, ки нависанда аввалан ба коргоҳи эҷодӣ ва муҳите, ки Фирдавсро фаро гирифтааст, диққати махсус медиҳад. Зеро, дар тасвири коргоҳи эҷодӣ ва муҳити ҳонаводаи Фирдавсӣ лаҳзаву ҷузъиёте ба мушоҳида мерасанд, ки арзиши баланди ахлоқиву маърифатӣ доранд. Чунончи, баҳши арзишманду хотирмони романи «Фирдавсӣ» лаҳзаҳои видои шоир дар фироқи ҳамсари азизу меҳрубонаш Фотимабону мебошад: «Эй вой, ҳок бар сарам! Во Фотимаҷонам, во ёри меҳрубонам, ҳамсари аз ҷон азизтарам! Ман сӯйи ту мешитофтам, ту кучо рафтӣ? Чаро аз ман пештар рафтӣ? Эй пири бадбахт, ба ватан расидиву боз ғариб шудӣ!...» [6, 237].

Имрӯз, илми муосир (демография) исбот кардааст, ки заиф гардидани нақши оила, аз байн бурдани фарҳанги суннатии ҳонаводагӣ инсонҳоро ногузир ба вартаи ҳалокат бурда истодааст ва: «Дар асри XXI равандро ҷаҳонгардӣ, модернизатсия, сиёсати ҳукуматҳо ва дигар тағйироти иҷтимоӣ ба сохтори ҳонавода таъсири назаррас расонида истодаанд. Арзишҳои оилавӣ низ, бо сабаби омилҳои дар боло

зикршуда моҳиятан тағйир меёбанд, аммо вазифаҳои муҳимму аслии он: таъмини бақои насли одамӣ ва иҷтимоикунонии афроди иҷтимоӣ моҳиятан устувор мемонанд» [8, 80].

Бо гузашти айём ва дигар шудани вазъи сиёсӣ иқтисодӣ, замонаҳо дигар мешаванд. Аммо арзишҳои миллие, ки барои ҳимояи манфиатҳои халқу миллат, рушди фарҳангу маданияти миллий, пос доштани анъана, расму ойин, урфу одат ва баланд бардоштани ҳисси миллию ватанхоҳист, набояд ба гушаи фаромушӣ равад. «Анъанаи муносибати зану шавҳар, волидону фарзандон, бобоёну наберагон, гиромидошти ҳуқуқи бародариву хоҳарӣ ва монанди инҳо, масъалаҳои ҳастанд, ки дар назари аввал хурду реза, қамаҳамият ба назар мерасанд. Аммо, бухрони маънавӣ аз ҳамин хурду резаҳо маншаъ гирифтааст» [2, 137].

Яке аз муҳимтарин дастовардҳои С. Улуғзода дар эҷоди бадеъ ин офариниши образ аст. Образҳои офаридаи ӯ милли буда, аз манотиқи гуногуни қаламрави забони миллист. Аз ин хотир, ин тарзи образфарӣ одӣ набуда, донишмандони забони адабӣ ва фарҳанги мардумӣ, гӯишҳои забони тоҷикиро тоқозо менамояд.

Бе муболиға, дар ин маврид низ омӯзиши эҷодиёти яке аз адибони барҷастаи адабиёти нимаи дуюми асри XX тоҷик Нависандаи халқии Тоҷикистон С. Улуғзода шоистаи ибрат аст. «С. Улуғзода дар «Субҳи ҷавонии мо», «Восеъ», «Ривояти суғдӣ» ва «Фирдавсӣ» ҳам дар шакл, усули ҳикоя андар ҳикоя ва ҳам дар мазмун, таҷкиқи шуури ба худ хосси халқи тоҷик аз роҳи идомаи анъанаҳои миллий ва тазоҳури мушаххасоти таърихӣ, ҷанбаи миллии адабиёти моро ба пеш бурд» [3, 148].

Ногуфта намонад, ки Сотим Улуғзода ҳамчун донандаи хуби таъриху мардумшиносӣ, забону адабиёт, фарҳангу эҷоди шиғохӣ, урфу одат ва расму ойини миллати хеш тавонистааст, ки арзишҳои миллии ҳонаводагиро, ки дар тӯли асрҳо ташаккулу тақомул ёфта, симои ҷомеаро дар оила инъикос мекунад, дар осораш басо ҳунармандона истифода кунад ва бо ҳамин ҷанбаи воқеӣ ва рӯҳи халқии асарҳояшро дар навиштаҳояш таҷвиъ бахшад.

С. Улуғзода суннатҳои устувори адабии миллии курунивустроиро мутадовил сохт. Суннати мазкур бахши боғановати ҳофизаи таърихӣ миллист, ки аз ғановати маънавиёт ва сатҳи баланди тафаккури миллат гувоҳӣ медиҳад.

Рисолати таърихӣ С. Улуғзода ҳамчун адиб дар гузинуши мавзӯи таърихӣ ва эҳёи фарҳанги миллий мушаххас мешавад, ки маърифати он на ба ҳамаи эҷодкорон даст медиҳад. Суннати мазкур маҳз ба хоҳири бақобахшӣ ба маънавиёти боғановати миллий буда, мӯҷиби маҳбубияти том пайдо намудани эҷодкор низ хоҳад шуд. Зияда аз ин, суннати мазкур нависандаро аз нигилизми миллий низ комилан эҳтиёт менамояд.

АДАБИЁТ

1. Асозода Х. Сотим Улуғзода ва ғоҷиҳои ӯ / Х. Асозода. - Душанбе: Деваштич, 2005. - 206 с.
2. Муҳаммадӣ А. Тақдирӣ арзишҳои ҳонаводагӣ дар шароити бухрони маънавии муосир / А. Муҳаммадӣ // Садои Шарқ. - 2013. - №7. - С.133-138.
3. Раҷабӣ М. Сотим Улуғзода абармарди набард ва андеша / М. Раҷабӣ. - Душанбе: Деваштич, 2004. - 172 с.
4. Улуғзода С. Восеъ / С. Улуғзода. - Душанбе: Ирфон, 1979. - 367 с.
5. Улуғзода С. Мунтахабот / С. Улуғзода. - Душанбе: Ирфон, 1982. - Ҷ.1. - 445 с.
6. Улуғзода С. Фирдавсӣ / С. Улуғзода. - Душанбе: Адиб, 1991. - 256 с.
7. Улуғзода С. Ривояти суғдӣ / С. Улуғзода. - Душанбе: Адиб, 2002. - 218 с.
8. Фароҳонӣ А. Б. Ҳонавода ҳамчун муҳимтарин ниҳоди иҷтимоӣ / А. Фароҳонӣ // Паёми ДМТ (маҷаллаи илмӣ). Қисми 2. 3/8(101). - Душанбе: Сино, 2012. - С.77-80.
9. Шарифов Х. Гузашти айём ва арзишҳои ҳунарий / Х. Шарифов // Озурдагон ва умедворон. - Душанбе: Сино, 2001. - С.121-135.
10. Шарифзода Х. Гӯяндаи ҳамосаи миллат / Х. Шарифзода // Сездаҳ мақола. - Душанбе: Офсет Империя, 2013. - С.153-167.

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ЦЕННОСТИ СЕМЬИ В ПРОЗЕ СОТИМА УЛУГЗАДЕ

Национальные ценности — это совокупность духовных идеалов представителей тех или иных этнических общностей, в которых находит отражение их историческое своеобразие. Национальные ценности выступают в роли социально и нормативно-культурных аксиом поведения людей одной этнической принадлежности. В данной статье автором подвергнута изучению и рассмотрению тема изображения национальных ценностей семьи в наследии великого таджикского писателя Сотима Улуғзаде.

Ключевые слова: Сотим Улуғзаде, национальные ценности семьи, изображение национальных ценностей, семья, любовь к Родине, духовные идеалы.

NATIONAL FAMILY VALUES IN PROSE SOTIM ULUGZADA

National values – a set of spiritual ideals representatives of various ethnic communities, reflecting their historical identity. National values act as a social and normative-cultural axioms of human behavior one ethnicity. In this article, the author subjected to study and discuss the theme of the image of national values of the family in the heritage of the great Tajik writer Sotim Ulugzada.

Keywords: Satim Ulugzada, national family values, national values, family, love of country, spiritual ideals.

Сведения об авторе: *Сироджиддин Эмомали* – докторант Таджикского национального университета

НАЗАРЕ БА ҚИССАИ ЧОНГУДОЗИ «ЛАЙЛӢ ВА МАЧНУН»

Урватулло Тоиров

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Соли 1962 донишҷӯи курси дуҷуми факултети таъриху филологияи УДТ ба номи В.И. Ленин будем. Устои бузургвор марҳум профессор Шарифҷон Хусейнзода ҳангоми дарс дар мавриди «Хамса»-и Низомии Ғанҷавӣ сухан аз қиссаи ҷонгудози Лайлию Мачнун оғоз намуда, гуфтанд, ки дар пайравии қиссаи ошиқии Лайлию Мачнун зиёда аз 40 дoston таълиф шудааст ва боз илова карданд, ки ин миқдор ҳадди охирин нест, шояд аз ин ҳам зиёд бошад. Барои муайян намудани тамоми дostonҳои қиссаи машҳур пайваста ҷустуҷӯ кардан лозим меояд ва ин кор, албатта, дар тӯли панҷ – даҳ сол анҷом намеребад.

Устои бузургвор ҳақ будаанд. Ман, ки худ роҳи навро тай накарда будам, ҳамеша аз пайи устод мерафтам, дар тӯли солҳои зиёд фурсати мувофиқа ёфта, китобҳои навро варақ мезаддам. Иқро мекунам, дар ин кор ба ман пеш аз ҳама, ҷойи кор ёр расонд. Муддати мадиде (зиёда аз 20 сол), ки дар Энциклопедияи Советии Тоҷик машғули кор будам, зиёда аз 30-40 ҳазор мақола, аз он ҷумла мақолаҳои оид ба адабиётро аз назар гузаронидам. Дар мақолае, ки номи Лайлию Мачнунро медидам, онро ба картотекаи худ меҷушондам. Дар ин муддат доир ба қиссаи «Лайлӣ ва Мачнун» асарҳои зиёде таълиф шудаанд, ки аз ҳар кадоми онҳо маълумоти навро ба даст меомад.

Азбаски дар ҳаҷми як мақола номи тамоми он китобхоро овардан аз имкон берун аст, лозим донистам, ки дар асоси мақолаҳои «Энциклопедияи Советии Тоҷик» (дар ҳашт ҷилд) ва «Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик» (дар се ҷилд), инчунин дар асоси китобҳои Е.Э. Бертелс «Низами и Физули» (Избранные труды М.-1962): А. Афсаҳзод Достони «Лайлӣ ва Мачнун» -и Абдурахмони Ҷомӣ - Душанбе, 1970, Асадуллоев С. «Лайлӣ ва Мачнун» дар шеърӣ форсидабон, қисми аввал, Душанбе: Дониш, 1981; Г.Ю. Алиев «Темы и сюжеты Низами в литературах народов Востока». М. 1985 ва дигарон ба таври мухтасар номи шоиронро биёрам, ки дар асоси қиссаи машҳури арабӣ «Лайлӣ ва Мачнун» навиштаанд.

Ба аҳли таҳқиқ маълум аст, ки қиссаи ишқии «Лайлию Мачнун» дар асл арабист. Аз сарчашмаҳои хаттӣ аввалин бор доир ба ин қисса адабиётшиноси эронинажоди араб – Ибни Қутайба (828-889) дар асари «Аш-шеър-ваш-шуаро», мусикишинос ва шоири форс-тоҷик Абулфараҳи Исфahонӣ (897-967) дар «Китоб-ул-ағонӣ» маълумот додаанд. Мувофиқи маълумоти сарчашмаҳои адабии асрҳои 9-10 саргузашт ва ишқи ҷонгудози Қайси Омирӣ (бо номҳои Қайс ибни Муод ва Маҳдӣ ибни Мулаввах низ машҳур аст), ки бо лақаби «Мачнун» шеър ҳам менавиштааст, сабаби машҳур шудани ин қисса гардидааст. Дар асри 11 Абубакри Волибӣ ном донишманд девони Мачнун Омиро мураттаб сохта, дар асоси ашъори ӯ ва қиссаю ривоятҳои гузашта саргузашти вайро навиштааст.

Дар ашъори шоирони машҳури адабиёти форс-тоҷик Рӯдакӣ, Рӯбиа, Носири Хусрав ва дигарон абёте дучор меояд, ки ба қиссаи Лайлию Мачнун ишора шудааст, аммо нахустин дoston доир ба ин қиссаи шӯрангез ба қалами Низомии Ғанҷавӣ тааллуқ дорад. Низомӣ соли 1188 дostonи «Лайлӣ ва Мачнун»-ро таълиф кард. Достони ӯ дар муддати хеле кӯтоҳ шухрати зиёд пайдо кард ва дар пайравии он дostonҳои зиёде ба вуҷуд омад. Мо дар поён номи шоиронро, ки дар асоси қиссаи Лайлию Мачнун дoston навиштаанд, аср ба аср меорем.

Аввалин шоире, ки баъди Низомӣ ба дostonи ӯ ҷавоб гуфтааст, Амир Хусрави Дехлавист. Вай соли 1298 бо номи «Лайлӣ ва Мачнун» дoston навишт, 2.

Абдуррахмони Ҷомӣ, «Лайлӣ ва Мачнун», соли таълиф 1484, 3. Суҳайлӣ маъруф ба Амир Шайхам (1444-1502), хоҳарзодаи Ҷомӣ, соли 1486 достони «Лайлӣ ва Мачнун»-ро таълиф намудааст, 7. Хилолӣ (ваф. 1529), муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун», 8. Қосимии Гунободӣ (ваф. 1574), «Лайлӣ ва Мачнун», соли таълиф – 1524, 9. Мавҷӣ Қосимхони Бадахшӣ (ваф. 1571) шоири тоҷик, аслан аз Бадахшон буда, дар Ҳиндустон зиндагӣ кардааст. Муаллифи достони «Лайлӣ ва Мачнун», 10. Раҳонӣ Хофӣ (ваф. 1576), соли 1575 достони «Лайлӣ ва Мачнун»-ро таълиф кардааст, 11. Замирии Исфаконӣ, шоири эронӣ, а.ХVІ, муаллифи достони «Лайлӣ ва Мачнун». 12. Ҳидоятulloҳи Розӣ, шоири эронӣ, а.ХVІ муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун». 13. Кавқабӣ, шоири мутасаввифи форс-тоҷик. Ин шоир дар асоси мавзӯи «Лайлӣ ва Мачнун» - и Низомӣ бо номи «Анвор-ул-муҳаббат» достони ишқии тасаввуфӣ иншо кард 14. Шаҳидӣ соли 1476 бо номи «Лайлӣ ва Мачнун» достоне ба забони туркии усмонӣ таълиф кардааст. XV, Аҳмад Пошо (ваф. 1495), шоири турк, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун» ба забони туркӣ. XVI. Ашраф Абӯалӣ Ҳусайн ибни Ҳасани Мароғӣ (ваф. 1459), соли 1438 бо номи «Лайлӣ ва Мачнун» ё «Ошиқнома» достоне таълиф кардааст. 17. Доии Шерозӣ (тав. 1411), шоири мутасаввифи форс-тоҷик. Мувофиқи маълумоти сарчашмаҳо ӯ достони «Лайлӣ ва Мачнун» таълиф намудааст. 18. Қозии Зовӣ, шоири асри XI, ба ӯ низ достони «Лайлӣ ва Мачнун»-ро нисбат медиҳанд. 19. Имоди Лорӣ, шоири охири а.ХI ва аввали а.16 форс-тоҷик. Муаллифи достони «Лайлӣ ва Мачнун», то ҳол дастрас нест. 20. Қадамӣ, шоири а.ХV-и турк. Вай достони «Лайлӣ ва Мачнун»-и Шаҳидиро кӯтоҳ карда, таҳаллуси ӯро ба Қадимӣ гардонид, ба худ нисбат додааст. 21. Ҷамолӣ, шоири форс-тоҷики а.ХV, ба монанди қиссаи «Лайлӣ ва Мачнун» достоне бо номи «Маҳзун ва Маҳбуб» эҷод кардааст. 22. Мачнунӣ Чапнавис, шоир ва донишманди охири асри XV, дар сарчашмаҳои адабӣ ба ӯ достони «Лайлӣ ва Мачнун»-ро нисбат додаанд. 23. Мир Бурҳон, шоири номаълуми а.ХV (ваф. 1470), муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун». 24. Мисолии Қашонӣ, шоири эронӣ, соли 1493 достони «Лайлӣ ва Мачнун»-ро таълиф кардааст. 25. Алишер Навоӣ (1441-1501), соли 1483 достони «Лайлӣ ва Мачнун»-ро ба забони ўзбакӣ таълиф кардааст. 26. Ҷамдӣ Ҷамдуллоҳ (1449-1503), шоири машҳури турк, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун» ба забони туркӣ, таълифаш 1499. 27. Хаёлӣ, шоири номаълуми а.ХI турк, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун» ба забони туркӣ. 28. Исои Начотӣ (ваф. 1509), шоири машҳури турк, муаллифи достони «Лайлӣ ва Мачнун» ба туркӣ. 29. Подшоҳоча Ибодуллоҳ ибни Абдулваҳҳоб (тав. 1480), падари Ҳоча Ҳасани Нисорӣ, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун». 30. Биҳиштӣ (ваф. 1562), шоири турк, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун» ба туркӣ. 31. Осии Қашмирӣ, шоири форсизабони Ҳиндустон (а. 16), муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун». 32. Асирии Турбатӣ, шоири а.ХVІ-и эронӣ, муаллифи достони «Лайлӣ ва Мачнун». 33. Бадруддини Қашмирӣ, шоири а.ХVІ. тоҷик, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун». 34. Дарвешмуҳаммад Алии Гелонӣ, шоири тоҷик (а.16), с.1556 достони «Лайлӣ ва Мачнун» - ро таълиф кардааст. 35. Ризвон Аҳмад, шоири охири а.ХI ва аввали а.ХVІ-и турк, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун» ба туркӣ. 36. Раҳимӣ Муҳаммадраҳимхон, шоири зулҳисонаи тоҷикӣ ва туркманӣ, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун» с.1590. 37. Шаҳобуддини Ҷомӣ, шоири охири а.ХV-и тоҷик, муаллифи достони «Лайлӣ ва Мачнун». 38. Ҳақирӣ, шоири а.ХV Озарбойҷон. С.1524 ба озарӣ «Лайлӣ ва Мачнун» таълиф кардааст. 39. Фузулӣ (1498-1556), муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун», таълифаш с.1555. 40. Синоии Чоқарӣ, шоири а., турк, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун» ба туркӣ. 41. Абдибеки Шерозӣ (1515-1580), шоири эронӣ, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун». 42. Оҳии Машҳадӣ, шоири охири а.ХV ва аввали а.ХVІ, тоҷик, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун». 43. Васфӣи Қирмонӣ (тав. 1591) шоири тоҷикзабони Ҳиндустон, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун». 44. Муҳйч, шоири а.ХVІ-и турк, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун» ба туркӣ. 45. Атоӣ, шоири а.ХVІ турк, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун» ба туркӣ. 46. Мақсудбеки Шерозӣ, шоири форс-тоҷики а.ХVІ, муаллифи достони «Лайлӣ ва Мачнун». 47. Маҳдии Астарободӣ (ваф. 1548), шоири тоҷикзабони Озарбойҷон, дар а.16 зиндагӣ кардааст. Муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун». 49. Салимч, шоири форс-тоҷики а.ХV. Соли 1474 достони «Лайлӣ ва Мачнун»-ро таълиф кардааст. 50. Санонӣ Машҳадӣ (1500-1588), шоири эронӣ, як гурӯҳ муҳаққиқон ба ӯ низ достони «Лайлӣ ва Мачнун» - ро нисбат медиҳанд. 51. Сарфӣи Қашмирӣ (1521-1594), шоири форсизабони Ҳиндустон, с.1590 достони «Лайлӣ ва Мачнун» - ро таълиф кардааст. 52. Шифоӣ (1560-1627), шоир ва табиби эронӣ, баъзе муҳаққиқон ба ӯ достони «Лайлӣ ва Мачнун» - ро нисбат медиҳанд. 53. Муллошоҳи Бадахшӣ (1584-1661), шоири тоҷик, муаллифи «Лайлӣ ва

Мачнун». 54. Солеҳ ибни Ҷалол, шоири а.ХVI, турк муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун» ба туркӣ. 55. Сарфии Соваҷӣ (ваф 1590), шоири форс-тоҷик, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун». 56. Саидхасан ибни Фатҳуллоҳ, шоири форсизабони Ҳиндустон, а.17, муаллифи достони «Лайлӣ ва Мачнун». 57. Сикандар, шоири паштузабони афгон, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун» ба забони паштунӣ. 58. Алиризои Таҷаллӣ (ваф.1677), шоири эронӣ, муаллифии достони «Лайлӣ ва Мачнун» - ро ба ӯ нисбат медиҳанд. 59. Тоиби Ҳиротӣ (ваф 1676), шоири тоҷик, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун». 60. Унсӣ (ваф. 1517), шоири форс-тоҷик, муаллифи достони «Лайлӣ ва Мачнун». 61. Ҳабибӣ, шоир а.17 форс-тоҷик, с .1679 таълифи «Лайлӣ ва Мачнун»-ро ба охир расонид. 62. Рӯҳуламини Шаҳристонӣ (1573-1637), шоири эронӣ, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун». 63. Саид, шоири а.17, форс – тоҷик, с 1693 достони «Лайлӣ ва Мачнун»-ро анҷом додааст. 64. Ҳинду, шоири форсизабони Ҳиндустон, а.17, муаллифи достони «Лайлӣ ва Мачнун». 65. Шокир Лутфуллоҳ, шоир ва донишманди тоҷики а.17, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун». 66. Мулҳам Муллоабдуллоҳи Бухорӣ (1665-1720), шоири тоҷик, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун». 67. Мунири Лоҳурӣ (ваф.1644), шоири форсизабони Ҳиндустон, бисёрии муаллифон ба ӯ «Лайлӣ ва Мачнун» - ро нисбат медиҳанд. 68. Муродии Тасуҷӣ Мулломурод ибни Мирзочон, шоири а.17, эронӣ, муаллифи достони «Лайлӣ ва Мачнун». 69. Номии Баҳкарӣ (ваф.1610), шоири форсизабони Ҳиндустон, дар асоси сюжети «Лайлӣ ва Мачнун» достони «Рой ва Сурат» - ро навиштааст. 70. Падмонӣ, шоири а.17. Панҷоб, муаллифи достони «Лайлӣ ва Мачнун» ба забони панҷобӣ. 71. Ҳалилӣ, шоири а.17, турк, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун» ба забони туркӣ. 72. Ҳолифӣ, шоири охири а.16, ибтидои а.17 турк, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун» ба забони туркӣ. 73. Ҳофиз Низом, шоири пуштузабони Афғонистон, с 1689 достони «Лайлӣ ва Мачнун» - ро таълиф кардааст, ин дoston то ҳол дастрас нест. 74. Оҷиз, шоири урду, с.1645 достони «Лайлӣ ва Мачнун»-ро ба забони урду таълиф кардааст. 75. Аҳмади Даканӣ шоири а.17, ба забони форсӣ ва урду шеър менавишт, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун» ба забони урду, таълифаш с.1600. 76. Баъйхон, шоири паштузабони Афғонистон, с.1688 ба забони пашту «Лайлӣ ва Мачнун»-ро таълиф кардааст. 77. Бақоӣ, шоири даризабони Афғонистон, муҳаққиқон ба ӯ таълифи «Лайлӣ ва Мачнун»-ро нисбат медиҳанд. 78. Довуди Исфаконӣ (1655-1711), шоири эронӣ, ба ӯ низ таълифи «Лайлӣ ва Мачнун»-ро нисбат медиҳанд. 79. Ҷалилӣ, шоири охири а.16, аввали а.17 турк, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун» ба забони туркӣ. 80. Замонии Яздӣ (ваф. 1608), шоири эронӣ, муаллифи достони «Лайлӣ ва Мачнун». 81. Замирии Исфаконӣ, шоири а.16, эронӣ, муаллифи достони «Лайлӣ ва Мачнун». 82. Кошифи Шерозӣ (1593-1650), шоири эронӣ, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун». 83. Ҳамдӣ, шоири турк, с.1542 достони «Лайлӣ ва Мачнун»-ро ба туркӣ таълиф кардааст. 84. Маҳвӣ, шоири а.16 турк, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун» ба туркӣ. 85. Меҳрии Араб, шоири а.17 эронӣ, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун». 86. Мирзоаҳмади Кошонӣ, шоири асри а.17 эронӣ, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун». 87. Номии Исфаконӣ (ваф. 1790), шоири эронӣ, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун». 88. Озим, шоири урдузабони Ҳиндустон а.18, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун» ба забони урду. 89. Ошӣ Мирзомеҳрии Алихон, шоири а.18 форсизабони Ҳиндустон, ба забони урду низ шеър мегуфт, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун» 90. Андалеб Нурмуҳаммад (1712-1780), шоири туркман, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун» ба забони туркманч. 91. Боқӣ Умар, шоири охири а.17 ва аввали а.18 ўзбек, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун» ба ўзбекӣ. 92. Зулолии Хонсорӣ (ваф.1622), шоири эронӣ, достони «Озар ва Самандар» - ро дар таъсир ва вазни «Лайлӣ ва Мачнун» - и Низомӣ таълиф кардааст. 93. Зариф, шоири урдузабони Ҳиндустон, а.18, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун» ба забони урду. 94. Қодир (ваф. 1724), шоири Ҳинд, ба форсӣ ва Ҳиндӣ шеър мегуфт, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун» ба забони Ҳиндӣ. 95. Абдуллоҳи Камтар, шоири урдузабони Ҳиндустон, с.1781 ба забони урду «Лайлӣ ва Мачнун» - ро таълиф кардааст. 96. Абдурраҳими Низорӣ (тав. 1770), шоири машҳури уйғур, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун» ба уйғурӣ. 97. Раҳматуллоҳи Давӣ, шоири паштузабони Афғонистон, а.18, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун». 98. Риёзӣ, шоири а.18 тоҷик, муаллифи достони «Лайлӣ ва Мачнун». 99. Сафои Шерозӣ Муҳаммадиброҳим (ваф. 1747), шоири эронӣ, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун». 100. Ҳошимшоҳ, шоири Панҷобӣ, а.18, муаллифи достони «Лайлӣ ва Мачнун» ба забони панҷобӣ. 101. Ҳичрии Тафрашӣ (ваф. 1766), шоири эронӣ, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун». 102. Шўълаи Гулпойгонӣ (1714-1780), шоири эронӣ, дар асоси сюжети «Лайлӣ ва Мачнун» достони «Шоҳи висол» - ро таълиф кардааст. 103. Битлисии Ҳарис шоири

а.18 курд, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун» ба курдӣ. 104. Булбул Муллоашрафи Доирӣ (1682-1756), шоири форсизабони Ҳиндустон, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун». 105. Маҳдибеки Шакқокӣ (ваф. 1801), шоири эронӣ, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун». 106. Назири Акбарободӣ (1740-1830), шоири ҳинду, ба забони урду менавишт, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун». 107. Сабои Кошонӣ (1766-1822) шоири эронӣ, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун». 108. Таҷалло, шоири урдузабони Ҳинд, с.1792 достони «Лайлӣ ва Мачнун»-ро ба забони урду таълиф кард. 109. Урфӣ (ваф. 1772), шоири турк, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун»-и туркӣ. 110. Фавқии Яздӣ, шоири эронӣ, а.17, муаллифи достони «Лайлӣ ва Мачнун». 111. Аҳқарии Бадахшӣ (ваф. 1853), шоири тоҷик, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун». 112. Мирзо Лутфалӣ, шоири а.19 ҳинд. Ба забони урду шеър мегуфт, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун» ба забони урду. 113. Муҳаммад Исом, шоири паштузабони Афғонистон, а.19, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун». 114. Мулломаҳмуди Боязидӣ, нависанда ва донишманди курд, с.1858 «Лайлӣ ва Мачнун»-ро ба наср эҷод кард. 115. Маҳмуди Ҷомӣ, шоири форс-тоҷик а.19, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун». 116. Насибии Кирмоншоҳӣ, шоири а.19 эронӣ, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун». 117. Муло Неъматуллоҳ, шоири урдузабони а.19 Афғонистон, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун». 118. Ҳайдарӣ (ваф. 1823), шоири ҳинду, ба забони урду шеър мегуфт, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун». 119. Ҳавас, шоири ҳинду, а.19, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун» ба забони урду. 120. Фозил (ваф.1901), шоири эронӣ, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун». 121. Носирхон Саидмуҳаммад, шоири форсизабони а.19 Ҳиндустон, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун». 122. Шохин (1857-1894), шоири тоҷик, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун». 123. Ноқисии Каттакурғонӣ, шоири тоҷик, (а.20), муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун». 124. Ноком Исмоилбек (1824-1906), шоири озарӣ, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун». 125. Асирӣ Муҳаммадҷусуф (1884-1918), шоири даризабони Афғонистон, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун». 126. Аҳқар Мирмуҳаммад (ваф. 1853), шоири тоҷик, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун». 127. Муҳаммад Алихон (1807-1842), писари Нодира, шоири ўзбек, муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун» ба забони ўзбекӣ. 128. Аҳмади Шавқӣ (1868-1932), шоири араб (аз Миср), с.1931 бо номи «Мачнун ва Лайлӣ» қиссаи назмӣ таълиф кардааст. 129. Ҷовиди Ҳамадонӣ, шоири эронӣ (а.20), муаллифи «Лайлӣ ва Мачнун». 130. Латифӣ Муҳаммад Исмоил, шоири даризабони Афғонистон, с.1919 достони «Лайлӣ ва Мачнун»-ро таълиф карда, с.1933 онро аз нав таҳрир намудааст. 131. Исаакян Аветик (1875-1957), с.1916 бо номи «Лайлӣ ва Мачнун» дoston навиштааст. 132. Азиз Несин (тав.1915) нависандаи турк, с.1972 дар асоси достони «Лайлӣ ва Мачнун»-и Фузулӣ қиссаи мансури «Лайло ё Мачнун»-ро таълиф кардааст.

Чи тавре ки мебинем, ҳоло шумораи дostonҳои «Лайлию Мачнун» ба 132-то расидааст ва боз ҳамон сухани устои бузургворро такрор карда гуфтанием, ки ин миқдор низ ҳадди охирин нест.

АДАБИЁТ

1. Алиев Г.Ю. Темы и сюжеты Низами в литературе народов Востока / Г.Ю. Алиев. - М., 1985.
2. Афсаҳзод А. Достони «Лайлӣ ва Мачнун»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ / А. Афсаҳзод. - Д., 1970.
3. Крачковский И.Ю. Ранняя история повести о Меджнуне и Лейле в арабской литературе / И.Ю. Крачковский // Избр. Соч. - М. - Л., 1956. - Т.2.
4. Мирзоев А. Мулҳами Бухорӣ / А. Мирзоев. - 1948.
5. Мирзозода Х., Шамсиддин Шохин / Х. Мирзозода. - 1956.
6. Тоиров Урватулло. Рӯдакӣ офаридгори назми оламгир / У. Тоиров, С. Дурманова. - Д., 2013.
7. Урватулло Тоиров. Анвоъ ва авзони шеъри халқии тоҷикӣ / Урватулло Тоиров. - Д., 2007.

ВЗГЛЯД НА ЛЮБОВНУЮ ПОЭМУ «ЛЕЙЛИ И МЕДЖНУН»

В данной статье автор на основе изучения научных и литературных источников рассматривает историю создания и эволюции поэмы «Лейли и Меджнун». История Лейли и Меджнуна в персидско-таджикской литературе давно известна представителям литературы. Однако впервые введение этого сюжета в форму романтического дастана в мировой литературе лучше и более совершенно, чем арабские истории, удалось мастеру слова Низами Ганджави, а затем это вошло в традицию.

Ключевые слова: персидско-таджикская поэзия, любовная поэма, «Лейли и Меджнун», поэтическое искусство, влияние литературы, Низами, Джами, Шохин, «Хамса», поэма.

VIEW LOVE POEM "LEYLI AND MAJNUN"

In this article the author based on the study of scientific and literary sources examines the history of the creation and evolution of "Levli and Mainun". The story of Lavla and Mainun in Persian-Tajik literature has long been known to the representatives of literature. However, the first introduction of this story in the form of romantic

Dastan in world literature better and more perfectly than Arab history, managed to master the words of Nizami Ganjavi, and then it became tradition.

Keywords: Persian-Tajik poetry, love poem, "Layla and Majnun", a poetic art, the influence of literature, Nizami, Jami, Shokhin, "Hamsa", the poem.

Сведения об авторе: *Урватулло Тоиров* – доктор филологических наук, профессор, Таджикский национальный университет. Телефон: (+992) 905-55-99-00

ШОИРОНИ ЗУЛЛИСОНАЙНИ МУОСИРИ МАСЪУДИ САЪДИ САЛМОН

Саидалиев Шодмон
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Равшан аст, ки ҳамзамон бо инкишофу тавсеаи ислом дар эронзамин забони арабӣ ба сифати забони давлатӣ, коргузори, илму фарҳанг табдил шуд. Аммо масъала ин аст, ки дар тӯли таърих ҳамеша чунин буда, ки фарҳангу адабиёти миллатҳои ҷаҳон ва хоссаи миллатҳои, ки собиқаи пуршукӯху пурифтихори маданияи доштаву гузашта аз ин, ҳаммарзу ҳамҷавор будаанд, бо ҳам доду гирифтҳои зиёде намудаву аз фарҳангу адаби ҷаҳон мутаассир низ шудаанд.

Имрӯз, ки аз оғози он ҳамкориҳои муштарак қарнҳо мегузарад, агар нигоҳе ба забону фарҳанги ҳеш намоем, мебинем, ки то чи андоза забони арабӣ дар матну бахши ҳаёоти мо ҳузур дорад. Албатта, перомони нуфузи забони арабӣ дар қаламрави эронзамин ва муҳочирату мондагории эшон таълифоти зиёде шуда, ки мавзӯи ҷаҳон аст.

Танҳо ҳаминро бояд зикр намуд, ки пас аз ҷойгузинии ҳокимият забони арабӣ дар қанори забони форсӣ густариш меёфт. Агар дар давронҳои оғозин эронӣ қанори арабӣ мебуданд ва бештар арабӣ ба сабаби сукунат дар Эрон форсӣ меомӯштанд, аз он пас нисбати ҷомеа дигаргун мешуд ва мардум маҷбур буданд, арабӣ биомӯзанд.

Равшан аст, ки барои омӯзишу фарогирии забони арабӣ ангезаву заминаҳо зиёд буданд, вале аслан ду ҷанбаи аслии буд, ки мардумро бештар роғиб менамуд. Сабаб ё ҷанбаи нахустин ҳокимият ва мақомоти давлатӣ буд. Системаи идорӣ, ҳокимият ба таври рӯзафзун тақомулу рушд пайдо менамуд ва қарордон ба хотири барқарории робита бо ҳокимону мансабдорони ғуноғун, ки аксаран араб буданд, ба ҷуз доништану навиштан бо забони арабӣ ҷораи дигаре надоштанд. Аз сӯйи дигар, дини ислом буд, ки мардумро водор мекард то арабӣ биомӯзанд, Қуръон бихонанд, мабони исломиро фаро бигиранд.

Ҷолиби тавачҷуҳ аст, ки дар таълиғу тарвиҷи забону фарҳанги арабӣ дар эронзамин саҳми донишмандону бузургмардони араб ва худ эронӣҳо ниҳоят бузург аст. Муҳаққиқи эронӣ Озартоши Озарнӯш, ки дар атрофи густаришу домани забони арабӣ дар Эрон ва иртиботи миёни арабу аҷам пажӯҳишҳои судманде анҷом дода, чунин хотирнишон месозад: «Забони арабӣ аз он рӯз, ки Абдулҳамид ва Ибни Мукаффаъ онро аз тангнои сачъ ва қофия раҳониданд, забони саҳт инъитофпазир ва саршор аз ҳаёоти шуда буд ва дигар метавонист ҳам бори фарҳангии эронӣро, ки селосо тарҷума мешуд, ба дӯш бикашад ва ҳам бори донишҳои юнонию суриёниро. Маонии сангин, дурдаст ва тақории биёбонӣ ҷойи худро ба маонии пурнишоти шаҳрӣ, ки аз завқи эронӣ оғанда шуда буд, дод. Забони арабӣ дигар танҳо василаи тафохуми қабилҳои араб ё баёни мафҳуми динию илмӣ набуд, балки худ ҷилваҳои ҳунаро ва авотиғи арҷманд шуда буд. Ошноӣ бо зарфатҳои забон мучиби сарбаландию бузургманишӣ мешуд ва ҳатто роҳро барои касби мақомҳои дарборӣ ва шоирӣ мекушод. Забони араб ҷаҳон ба дарунмояҳо ва бурунсӯхтаҳои худ мағрур шуда буд, ки гӯӣ гоҳ меҳост аз ислом ҳам истиқбол бичӯяд ва ба танҳои моҳи шараф гардад» [8, 148].

Бархе аз арабиносони дигар дар атрофи сабабҳои густаришу нуфузи истеҳсоми забони арабӣ миёни ҷомеаи эронӣ андешаҳои ҷолиб дорад. Ба қавли ӯ забону фарҳанги араб дар тӯли ду садсола ба андозае дар Эрон нуфуз карду реша донаид, ки таърихи башар чунин шохидеро дар даст надорад. Ин таълиф ба андозае амиқу доманадор аст, ки аксари фозилону донишмандон бо он сухан мекуфтанд, осори ҳешро ба арабӣ менавиштанд, бо ҳам мукотиба менамуданд ва шоирон шеър

эҷод мекарданд. Забони арабӣ дар Эрон оҳиста-оҳиста ба забони илму адаб табдил ёфт. Мазкур хотирнишон месозад, ки «яке аз илалӣ бузурги истилои сареи забони араб ин буд, ки эронӣён дини исломро пазируфтанд ва чун муслимини он замон ҳар китоби ғайр аз китоби арабиро беҳуда ва зойид медонистанд, ночор форсӣ ва кутуби форсӣ ба тадриҷ матрук гардид ва мардум ба фаро гирифтани арабӣ эҳтимом намуданд. Дигар аз асбоби нуфузи забони арабӣ шояд вусъати ин забон бошад, ки нисбат ба паҳлавӣ луғоти он зиёдтару барои шарҳу бастӣ улуми он замон беҳтар буд» [10, 35].

Зимни баррасии адабиёти форсӣ дар нимаи аввали асри XI ва бахусус, шоирони давраи салтанати ғазнавиён ба алоқаи пайванди шоирони форсӣ нисбат ба шоирони араб ва забони арабӣ, Е. А. Бертелс чунин ишора менамояд.

Аз ҷумла менависад: «дар осори бархе аз шоирон таваҷҷуҳи хосса ба назми қадими араб ва талоши тақлид аз он эҳсос мешавад. Ҳарчанд таърихи таълифи қисмати умдаи ашъори маҳфузи нимаи аввали қарни XI-ро таъйин кардан душвор аст, вале гумон меравад, ки ин ашъор шояд дар замоне, ки Маҳмуд дар садаи беҳбуди муносибот бо Бағдод буд ва бадин сабаб вазир Исфариониро барканор намуда ба ҷойи ӯ Маймандиро таъйин намуд ва ба номбурда амр намуд, то дар тамоми умури коргузори дарбор забони арабиро ҷорӣ кунад, таълиф гардидаанд» [2, 375].

Дар вусъату интишоари забони арабӣ, махсусан нақши шоирони эронӣ ниҳоят бузург аст. Ба навиштаи пажӯҳандагони адабиёт қисмати зиёде аз шоирони эронӣ меҳостанд таваҷҷуҳи ҳокимони арабро ба худ ҷалб созанд. Маҳзи хотири ин, заруратан ашъори мадҳии худро ба забони арабӣ менавиштанд. Ба навиштаи Умар Муҳаммад Дудпуё «эронӣён чунин маҳорате дар арабӣ ёфтанд, ки аз муаллимонашон пешӣ चुстанд ва андак-андак дар заминаи адабиёт ҳатто дар сурудани шеър, ки хунари аслии аъроб буд, бар онон ғалаба ёфтанд. На танҳо услуби ононро омӯхтанд, балки худ ба он ҳолу ҳавои дигар доданд ва афкори ҷадида дар он ворид карданд, ки барои шоирони кӯҳани араб аслан қобили тасаввур набуд» [5, 38].

Аз сӯйи дигар забони арабӣ зарурат, ниёзи мубрами рӯзгор шуда буд. Махсусан, барои онҳое, ки дар умури идорӣ, дар дарбор мақому ҷойгоҳе доштанд, уҳдадор буданд забони арабиро ба таври комил аз худ кунанд. Унсурулмаолии Кайковус, ки худ намоёндаи замони ҳокимияти ғазнавиён аст дар боби чилу сеюми китоби машҳури худ, ки «Дар одоби надимии подшоҳ» унвон дорад, таъкид менамуд, ки барои як надим донишманди забони арабӣ ва форсӣ, ҳамчунин аз ёд донишманди шеърӣ зиёд бо ҳар ду забон, зарур аст: «Дигар ин ки агар надим шоир набошад, дарӣ шеър бидонад, неку бади назм бар вай пӯшида набошад ва ашъори тозау порсӣ бисёр донад, то агар ин худовандро баҳо ҳа беҳ ба байте ҳоҷат афтад, шоиреро талаб набояд кард ё худ бигӯяд, ё худ ривоят кунад» [6, 203].

То чӣ ҳад нақши корсоз доштани забони арабӣ дар он давр аз иқтибоси ғавқ маълум мешавад.

Аксари шоирони асри сомонӣ гузашта аз шоирони даврони ғазнавӣ салҷуқӣ ашхоси ғозилу донишманде буданд ва ба ҳарду забон тасаллути комил доштанд. Аз ҷумла, Шайх Булҳасан, Шаҳиди Балхӣ, Абӯбакр Муҳаммад ибни Алӣ Алхусравонӣ Сарахсӣ ва Абӯабдулло Муҳаммад ибни Абдулло Алҷунайдӣ аз ҷумлаи адибоне мебошанд, ки бо ду забон шеър эҷод кардаанд.

Бояд таъкид намуд, ки ҳар муҳаққиқу тадқиқотчӣ, ки меҳодад бо ёрии сарчашмаҳои муътабари қадимаи арабӣ ба ғазоҳои фарҳангӣ-маданияи Эрон дар се садсолаи аввал по гузорад, ба ҳолиҳо бимноке рӯ ба рӯ мешавад ва саранҷом ба чунин натиҷае мерасад, ки «ҳамаи фарҳанги деро ва пурбори кӯҳан гӯё танҳо аз маҷрои Байнаннаҳрайн ва ба ёрии мардони дузабона ё чандзабонаи он селосо ба рӯдхонаи ҳурушоне, ки дар забони арабӣ ҷорӣ аст мепайвандад ва гӯё сарзамини Эрон бар асари ин интиқол аз моҳҳои фарҳангиву таърихӣ худ тикӣ мегадарад, то ҷое барои арабӣ, арабӣ-динӣ бигушояд. Гӯё Эрон сарнавишти хешро ба дасти замон супурда, то хувияти таърихашро дар худ мадфун кунад ва сипас ҷомаи нав бар андомаш биёрояд» [5, 159].

Ошноии шоирони форсӣ ба адабиёти араб ва таълифоти эшон ба андозае будааст, ки аксари онҳо худро шоирону пайрави адибони араб мешумардаанд. Қабл аз он ки ба тавсифу ташреҳи бештари масъала бипардозем, лозим медонем чанд нуқтаи дигарро хотиррасон намоем.

Барои се асри аввали истикрору паҳншавии ислом мо ҳеҷ асари комили чомеи дар даст надорем, ки перомони адабу фарҳанги он рӯзгор маълумоте бидиҳад. Дар тамоми тазкираву сарчашмаҳо, ки аз асри X ба баъд навишта шудаанд, пайваста ба сарзаминҳои шарқӣ ва адибону шоироне, ки аз он ҷо бархостаанд, ишора мешавад. Дар китобҳои, ки роҷеъ ба таърихи шахрҳои амирону шахриёрон таълиф гардидаанд, метавон иттилооти қобили мулоҳизае роҷеъ ба Эрону эрониҳо пайдо намуд. Танҳо дар солҳои поёнии асри IX ва ибтидои асри X китоби арзишманде таҳти унвони «Ятиматутдаҳр» аз ҷониби Саолибии Нишопури таълиф мегардад, ки барои нахустин бор шоирону намояндагони арабро аз рӯйи минтақа тақсимбандӣ менамояд ва роҷеъ ба ҳар яке маълумот медиҳад. Ошноӣ бо маводу муҳтавои ин китоб барои бисёре аз шоирони эронӣ ангеza медиҳад. Таҳти таъсири бархе аз бахшҳои ин китоб онҳо ибрози назар менамоянд. Дар ҳама сарчашмаҳо иртиботи шоирони форсу тоҷик ба дарбор таъкид шудааст. Бо ишора ба ин нукта, яке аз чехраҳои маъруфи фарҳангу адаби арабӣ Соҳиб ибни Ибод гуфта, ки «шеър бо шох шуруъ шуд ва бо шох хатм гардид». Анварӣ дар як қасидааш ин матлабро хеле комили ҳарф ба ҳарф такрор менамояд:

Шоирӣ донӣ кадомин қавм карданд, он ки буд,
Ибтидошон Имрул Қайс, интиҳошон Буфарос.

Баррасии таърихи адабиёт нишон медиҳад, ки ағлаби шоирони адабиёти пешин, маҳз онҳое, ки кам ё беш ба фарҳангу адаби арабӣ тасаллут доштанд, аз донишу ғазли арабидонии хеш ифтихору ғурури хосса нишон дода ва гоҳо хешро ба шоирони араб ҳамсону ҳампахлу доништаанд, ки яке аз онҳо Манучехри Домғонӣ мебошад, ки баръакси дигар шоирони форсӣ аксари девонҳои арабро ҳифз дошт ва махсусан инро ҷузъи мафохирӣ худ мешумурд. Чунончи дар як қасида ба рукабӣ худ хитоб карда, чунин мегӯяд.

Ман бисе девони шеъри тозиён дорам ба ёд,
Ту надонӣ хонд, илло ҳуби бисаҳник фасбаҳино.

Ё то он дараҷа мусаллат ба забони арабӣ будааст, ки дар ашъори худ ба қасоиди арабӣ ишора карда, баъзе аҷзои як қасидаро, ки он қасида ба номи он шухрат ёфтааст, гирифта танзим мекунад.

Чунонки дар яке аз қасидаш гӯяд:

Бар талалҳо навҳа кардандиву бар расми талӣ,
Шоирӣ Аббос карду Ҳамза карду Талҳа кард.
Он ки гуфтаст азнатано (اذنتا) ва он ки гуфт алло ҳубӣ (الا هبى)
Он ки гуфт асайф (الصيف) асдақ (اصدق) он ки гуфт аблалҳаво (ابلى الهوى)

Абёти ғавқ ишора аст ба матлаҳои ҷаҳор қасидаи арабӣ аз Сабъаи Муаллам, Абӯтамом, Муътасим ва Мутанабӣ» [7, 147].

Аз дидгоҳи аллома Шиблии Нуъмонӣ шумораи талмехоту таъбироти арабӣ дар ашъори Манучехрӣ ба гунаест, ки агар қасе арабӣ надонад, маънии андешаҳои ӯро дарк намесозад.

Шарқшиноси тоҷик А. Абдусаттор дар робита ба ин маҳбас менависад: «Манучехрӣ ба сабаби он ки ошноӣ ва огоҳии комиле бо фарҳангу адаби арабӣ дошт ва «бисе девони шеъри тозиён азбар» буд, беш аз ҳама таҳти таъсири ҷанбаи лафзии адабиёту фарҳанги араб қарор доштааст ва ба зами номҳои шоирони зиёди араб алфозу таъбироти фаровони арабӣ, аз қабилӣ: рафеъ-уш-шон, содиқ-уз-занн, зу-т-тур ва-л-ман ва тарҷумаву нақли мазмуни амсолу ашъори тозӣ ба василаи ашъори ӯ вориди шеъри форсӣ гардидааст» [1, 92].

Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ дар китоби арзишманди «Сувари ҳаёл дар шеъри форсӣ» бахшро ба таҳлилу арзёбии суvari ҳаёл дар шеъри арабӣ ихтисос дода, ба наҳви аҳсан таъсирпазирии шоирони форсиро аз шоирони арабӣ нишон додааст.

Вақте ба таври мустақил сухан аз муосирони Масъуди Саъди Салмон дар миён меафтад, зарур аст, ки аз Булфараҷи Рунӣ зикри ном шавад. Ё аз шоирони номвари давраи дувуми Ғазнавиён маҳсуб шуда, шухрату овозааш пас аз он ки ба дарбори султон Иброҳими ғазнави ворид мегардад, оламгир мешавад. Мазкур дар қасоиди хеш аз шӯҳрони ғазнави беш аз ҳама Султон Иброҳим ва Султон Масъудро ситоишу тақрим намудааст. Абулфараҷ аз шоирони ҳамасраш бо Масъуди Саъд наздик буда, Саъд худро шогирди вай хондааст.

Эй хоҷа Булфараҷ, нақунӣ ёди ман,
То шод гардад ин дили ношоди ман.

Нозам бад-он, ки ҳастам шогирди ту,
Шодам бад-он, ки ҳасти устои ман... [4, 729]

Ба андешаи муҳаққиқони адабиёт ӯ дар ҳавзаи шеърӣ шоирии замонаш давраҳои камолотро тай намуда, ба дараҷаи камолу устодӣ расид ва шоҳиди ин истикболу пайравии ағлаби шоирон, аз ҷумла Анварӣ, аз ашъори вай мебошад. Абулфараҳи Рунӣ аз ҷумлаи шоироне мебошад, ки барои пайдо намудани роҳу шеваи нав дар шоирӣ саъю талоши фаровон намуда ва аслан сабку услуби ӯ аз дигар шоирон хеле фарқ доштааст.

Ба навиштаи Забҳулло Сафо «ӯ сабки давраи аввали ғазнавиро, ки бояд онро сабки тақомулфтои давраи сомонӣ шумурд, ба дур афканд ва шеваи нав падида овард. Дар каломӣ ӯ ба луғати арабӣ нисбатан зиёд ва баъзе аз истилоҳоту афкори илмиву ибдоӣ таркиботи тозаву ба қор бурдани истиороту ташбеҳоти бадеъ ва диққат дар ҳаёлоту истеъмоли падидаҳои мутааддад ва мушкул боз меҳурем. Алфози ӯ санҷида ва мунтахаб аст» [9, 471].

Аз шоирони ҳамасри Масъуди Салмон метавон аз Атои ибни Яъқуб ном бурд, ки дар адабиёт бо номи Ноқуқ машҳур аст. Ӯ низ мутааллиқ ба давраи дуҷуми салтанати ғазнавиён аст ва аз ҷумлаи шоирони зулҳисонайн маҳсуб мешавад. Тибқи иттилооти маъмур дар дарбори Ғазнавиён замони салтанати Султон Иброҳим мақому мартабаи хосе дошта, баъдан бо далоили муҳталиф аз мақомаш барканор ва ба Ҳиндустон таъйин гашта, ҳафт сол аз зиндагии хешро он ҷо мегузаронад [9, 447]. Масъуди Саъди Салмон дар мадҳу марсияхое, ки дар ҳаққи ӯ навишта, аз вай ба неқӣ ёд мекунад. Дар қасидаи «Муқотиба бо дӯстон ва мадҳи Сайфуддаула Маҳмуд» чунин менависад:

Атои Яъқуб, эй равшан, аз ту ончи илм,
Ту офтобӣву мо зарраро ҳамемонем.
Кунун, ки аз ту зи рӯю ройи ту мо,
Чу зарраи бемехр аз чашми адл пинҳонем [4, 306].

Масъуди Саъд дар марғи Атои Яъқуб марсияи пурсӯзе дорад, ки ба сифати намуна байте чанд аз онро нақл мекунем:

Атои Яъқуб, аз марғи ту ҳаросидам,
Шудиву нобуд бешам зи марғ ҳеҷ ҳарос...
Дар бигирад фалак бар ту раво бошад,
Ки беш чу ту набинад, ҷаҳон мардшинос [9, 492].

Дар «Лубоб-ул-албоб»-и Авфӣ намунахое аз шеъри арабии ӯ низ нақл шудааст. Бояд гуфт, ки Атои Яъқубӣ ба ҷуз он чи зикр шуд, манзумаи дигаре бо номи «Барзунома ва Бежаннома» таълиф намуда, ки дар пайравии «Шоҳнома»-и А.Фирдавсӣ таълиф шудааст.

Забҳулло Сафо дар китоби худ перомунӣ маълумоти ёдшуда маълумоти муҳтасар ва дар зимн намунае аз ашъори арабии шоир нақл мекунад, ки ба шарҳи зер аст:

إليك الياسمين الغضّ عنى
إليك فإنّ فيه شرّاً فالى
فصف منه ياس من وصال
ونصفاء منه من حيال [9, 479]

Тарҷумаи байт:

Ёсуман, аз ман манӯш ҳарғиз челим,
Зинҳор, зеро дар он ба ӯ шугунӣи ман аст.

Амир Муиззӣ аз шоирони дигари номвар ва ҳамасри Масъуди Саъди Салмон мебошад, ки аксари муаллифони тазкираҳои муътабар дар адабиёти форсӣ барои ӯ мақому ҷойгоҳи хоссае қоиланд. Дар ашъори Муиззӣ низ мисли дигар шоирон қалимоту таркиботи арабӣ ҷо-ҷо ба ҷашм меҳурад, ки ин як амри табиӣ мебошад, зеро дар он айём фаро гирифтани муқаддамоти арабӣ иқтизову ниёзи замон буд. Устод А.Зарринқуб дар як мақолаи ихтисосӣ перомунӣ истифодаи абёту вожаҳои арабӣ дар шеъри шоир чунин баён мекунад: «ин ки чанд байт ва мисраи арабӣ ба таври пароканда дар байни шеърҳои форсии ӯ ҳаст, ҳақ аз ошноияш бо улуми лафзӣ аст ва ҳарчанд аз табаҳури фавқуллодае ҳақӣ нест, дар баъзе маворид танаввуи ҷолибе ба шеъри вай медиҳад ва онро аз якнавохтӣ одӣ ҳолӣ мекунад:

طال اللّيلالى بعدكم و ابيض عيني من بكا
يا حبذا ايامنا فى وصلكم با حبذا

Тарҷумаи байт:

Пас аз Шумо шабҳои мо дароз гашту чашмонамон аз гиря кӯр,
Эй хуш он рӯзгоре, ки ба васли Шумо ба сар омад.

دوش آن نگارین روی من آمد به مستی سوی کم
تا شد ز رویش کوی من چون طور سینا پرضیا
تیره شبی کز هاویه دادی نشان هر صاویه
چون قطره ها از راویه پیدا کواکب بر سما.

Шафеии Кадканӣ зимни арзёбӣ ва бозрасии суvari хаёл дар шеъри шоирони араб ба мазмуну тасвирҳои ҳамсони ашъори Муъзӣ бо шоирони араб ишора намуда шавоҳиди фаровонеро пайдо намудааст» [11, 327-377].

Шоири дигаре, ки дар ин замина зикри номаш муносиб аст, Абдулвосеи Чабалӣ мебошад, ки аз шоирони дузабонаи хонадони ғазнавиҳо ва салчуқиҳо махсуб мешавад. Перомунӣ зиндагӣ ва осори вай дар сарчашмаҳои муътамаде мисли «Мачмаъ-ул-фусаҳо», «Тазкират-уш- шуароӣ»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ, «Лубоб-ул-албоб»-и Авфӣ, «Хафт иқлим»-и Амир Аҳмади Розӣ ва ғайра метавон маълумот пайдо намуд.

Худи шоир дар ашъораш ба шинохту ошноияш аз фарҳангу забони арабӣ ишороти фаровон дорад. Барои намуна метавон чанд байтеро хотиррасон намуд:

Ба сад ҳазор забон бештар ҳамехонанд,
Қасоиде, ки туро гуфтаам бад-ин дузабон
Агарчи дар Арабу дар Аҷам самар гаштаст,
Ба шеър гуфтани тозиву порсии Чабалӣ
Ба порсиву ба тозист назму наср маро,
Ба шарку ғарб масиру ба абру баҳр мачол» [3, 677].

Дар девони шоир абёти фаровон ба забони арабӣ ҷойгузин шуда. Дар ин ҷо барои таъйиди фикр мо танҳо аз муламмаҳои ӯ пораеро зикр менамоем.

أيا قرة العيني هات المدام
فما العيش إلا السرور المدام

Тарҷумаи байт:

Эй нури чашм, ҷоми шаробам бидеҳ,
Ки зиндагӣ танҳо хушии бардавом аст.

شرابی که از غایت صفوتش
نبینی چو بر کف نهی جز که جام

Дар поёни ин бахш бояд хотирнишон гардад, ки мавзӯи аслии адабиёти даврони ғазнавиён мадҳу тақриму ситоиши сардамдорон, аҳли салтанат махсуб гардида жанри марсуми ин замон барои мадҳ қасида мебошад. «Зеро, қасида ба сабаби он ки аз лиҳози теъдоди абёт пас аз маснавӣ қарор дорад ва қофияҳои он аз оғоз то анҷом якнавохт аст, аз шоир тақозои ҷустуҷӯи қофияҳои тозаро мекунад ва ӯро ба он во медорад, ки бештар барои овардани қофияи мувофиқ ба забони арабӣ рӯҷӯ намояд. Ба ин сабаб, дар қасоиди шуароӣ ин аҳд ба теъдоди бештари алфозу ибороти тоза бармеҳурем» [1, 90].

АДАБИЁТ

1. Абдушуқри Абдусаттор. Арабият ва адабиёти аҳди Ғазнавиён / Абдушуқри Абдусаттор. – Душанбе, 2001. – 235 с.
2. Бертельс Е. Э. История персидской литературы / Е. Э. Бертельс. – М: Издательство Восточной лит-ры, 1960. – 554 с.
3. Абдулвосеи Чабалӣ. Девон / Абдулвосеи Чабалӣ; бо эҳтимом ва тасҳеҳу таълиқи Забехулло Сафо. - Техрон, 1341. - Ҷ. II. - 680 с.
4. Масъуди Саъд. Девон / Масъуди Саъд; бо муқаддимаи Рашид Ёсимӣ. – Техрон: Интишороти Нигор, 1384 - 757с.
5. Дудпӯё Умар Муҳаммад. Таъсири шеъри арабӣ бар тақомули шеъри форсӣ / Дудпӯё Умар Муҳаммад. - Техрон, 1382 – 238 с.
6. Унсурулмаолии Кайковус Қобуснома / Унсурулмаолии Кайковус; бо эҳтимом ва тасҳеҳи Ғуломхусайни Юсуфӣ. - Техрон, 1366. – 610 с.
7. Шиблии Нуъмонӣ. Шеърлаҷам ё таърихи шуаро ва адабиёти Эрон / Шиблии Нуъмонӣ. – Техрон, 1368. - Ҷ. I. – 624 с.
8. Озартоши Озарнӯш. Ҷолиш миёни форсӣ ва арабӣ / Озартоши Озарнӯш. - Техрон, 1385. – 402 с.
9. Забехулло Сафо. Таърихи адабиёт дар Эрон. Аз миёнаи қарни панҷум то оғози қарни ҳафтуми хичрӣ / Забехулло Сафо. - Техрон, 1373. - Ҷ. II. - 1128 с.
10. Шафақ Ризозода. Таърихи адабиёти Эрон / Шафақ Ризозода. - Техрон, 1369. - 424 с.
11. Муҳаммадризо Шафеи Кадканӣ. Суvari хаёл дар шеъри форсӣ / Муҳаммадризо Шафеи Кадканӣ. - Техрон, 1380. - 742 с.

ДВУЯЗЫЧИЕ В ТВОРЧЕСТВЕ ПОЭТОВ-СОВРЕМЕННИКОВ МАСЪУДА САЪД САЛМОН

Статья посвящена анализу влияния арабского языка на поэзию эпохи Масъуда Саъд Салмон. Особое внимание уделено предпосылкам распространения и усиления арабского языка и культуры на персидскую литературу. Отмечено, что хотя арабский язык всегда был чужд широким слоям народа, но его влияние на поэтов-современников Масъуда было значительным. Некоторые поэты творили на двух языках.

Ключевые слова: литература, арабский язык, поэзия, двуязычие.

BILINGUALISM IN THE CREATION OF CONTEMPORARY POETS MASUD SAD SALMON

This article analyzes the influence of Arabic poetry era Masud Sad Salmon. Particular attention is paid to the dissemination and strengthening of the prerequisites of the Arabic language and culture in the Persian literature. It is noted that although the Arabic language has always been a stranger to the general people, but its influence on the poetry of contemporary Masud was significant. Some poets worked in both languages.

Key words: literature, Arabic poetry, bilingualism.

Сведения об авторе: *Ш.А. Саидалиев* – аспирант Таджикского национального университета.
Телефон: (+992) 918-85-00-30. E-mail: osafiabdullo@mail.ru

РОБИТАҲОИ ФАРҲАНГИИ СУҒДИ ҚАДИМ БО ҲИНДИ БОСТОН

Олимҷон Ҳочамуродов

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Ба қавли доктор Дориюш Шойгон ҳиндушинос ва фарҳангшиноси маъруфи Эрон: “Ҳинд манбаи файёзи тафаккури диёнат дар Осиё будааст. Ба эътибори метавон гуфт, ки тамоми тамаддуни бузурги Осиё таҳти таъсири биноҳои фикрии хиракунанда ва фоҳири ҳиндӣ будаанд” [1, 190].

Хешовандии забони авастӣ бо санскритии ведоӣ, мавҷудияти асотиру худоёни муштарак нишондиҳандаи он аст, ки ҳиндуҳо ва эронитаборон асилтарин фарзандони қавми аввалияи ориёӣ ҳастанд.

Робитаҳои забонӣ ва фарҳангиву маънавӣ, агарчи дар раванди таърих гоҳе гусаста ва гоҳе боз бо ҳам гиреҳ хӯрдааст, аммо ҳеҷ гоҳ аз байн нарафтааст. Ва, ҳатто дар густаришу тарвиҷи дину ойини ҳамдигар кӯмак кардааст. Аз ҷумла, дар таблиғи наشري дини буддоӣ дар Чин мардумони эронтабори Осиёи Миёна нақши вижае доштаанд ва гӯё нахустин мубашири дини буддоӣ дар он кишвар як нафар суғдӣ будааст [1, 200]. Ва тоҷикон, ки ворисони ҳамон суғдиёну бохтариёнанд, аз он ифтихор доранд, ки ниёконашон дар синтези фарҳангу тамаддуни ҷаҳонӣ нақши ҷашмгире бозидаанд.

Дар ин мухтасар меҳоҳем перомуни робитаҳои ақидатӣ ва фарҳангии мардуми Суғди Панҷакенти бостон бо сарзамини бузурги Ҳинд нигоҳи иҷмолие намоем.

Тибқи тайиди бостоншиносону муарриҳин асрҳои V то VIII мелод даврони шукуфоии фарҳангу ҳунари Суғд, ки марказаш Самарқанду Панҷакент будааст, ба шумор меравад. Аммо, сарзамини Суғд қабл аз ин давра, дар арсаи таърих ҳамеша ҷузъе аз императорҳои бузурги Шарқ маҳсуб шуда, дар раванди он фарҳангу тамаддун ва адёну боварҳои мухталифро дар худ мутаҳамилу пазиро шуда, онҳоро такмил ё навсозӣ кардааст [2, 96-107].

Агарчи аз нимаи дувуми асри VI пеш аз мелод сарзамини Суғд таҳти қаламрави императори Ҳахоманишиҳо буд, аммо суннату одати суғдиён бештар ба ҳамсоягони хеш – бохтариёну хоразмиён наздиктар будааст, то форсҳову модҳо. Ва шояд нахустин муҳоҷирати суғдиҳо ба тарафи Шарқ, махсусан ба Чину Ҳинд, дар асари Самарқанду Панҷакентро истило кардани Искандари Мақдунӣ ва шикасти саҳти муборизаи шадиди мардуми ин вилоят бо сарлашқарии Спитамен, оғоз шуда бошад.

Бинобар таъкиди муаррихин, ба таври дастачамъӣ суғдиёни муҳочир ибтидо дар водиҳои Тарима ва Чини шимолӣ маскан гузидаанд [2, 105].

Аммо, муҳочирон робитаи худро бо сарзамини обоии хеш, бавижа бо Самарқанд, хифз намуда, дар умурии тичоратии он ҳамкорӣ мекарданд. Аз ин рӯ, дар ҳудуди солҳои 300 – уми мелод дар масири “Роҳи абрешим,” дар болооби рӯдхонаи Синд (Ҳинд) беш аз соири халқҳо, тоҷирони суғдиро метавон мушоҳида кард. Ва ин тичорати дутарафа сабаби омадан ва ба вилояти Суғд муқимӣ шудани ҳиндуёни тоҷир мегардад [3, 5]. Табиист, ки зиндагии тӯлонии ҳиндуҳо дар шаҳрҳо ва шаҳристонҳои вилояти Суғд бо анҷоми ойину маносики милливу динии хеш тавҷам будааст. Ҳиндуҳои тоҷир бе ҳеҷ мамоният, бо одобу маносики диниву миллии хеш ба сарзамини Суғд ворид мешаванд, зеро мардуми Суғд дар тӯли таърих ҳеҷ гуна воқуниши манфие ба ойину адёни бегона надоштанд ва ба маросиму маносики бегонагон як навъ эҳтиром қоил буданд. Ин амр боиси он мегардад, ки дар асари таъсири мутақобилаи диниву фарҳангии суғдиёну ҳиндуҳо як навъ синтези фарҳангӣ арзи вучуд мекунад. Махсусан, баъд аз тарафи Эфталитҳо тасарруф шудани Суғд ва қисмате аз кишвари Ҳинд, таъсирпазирии фарҳангиву ақидатӣ боз ҳам густардатар гашта, робитаҳои ин ду мардум боз ҳам наздиктар мегардад. Бозёфтҳои бостоншиносӣ аз Панҷакенти қадим собит месозад, ки ҳунари шамоилнигории (иконаграфияи) ҳиндӣ дар осори ҳунарии Панҷакенти бостонӣ ба таври фаровон истифода шудааст.

Дар деворнигораҳои Панҷакент тасвири худоёнро метавон дид, ки дар тахти ду сари филдошта нишастаанд. Шояд наққоши суғдӣ дар ин тасвир рамзи маҳсусеро нуҳуфта бошад, зеро дар асотири суғдӣ образи фил вучуд надорад ва суғдиён филро ҳамчун ҳайвоне, ки маконаш Ҳинд аст, медонистаанд. Шигифтовар он аст, ки наққошони суғдӣ дар тасвири худоён на танҳо аз шамоилсозии ҳиндӣ, балки аз пайкараҳои худоёну олиҳаҳои ҳиндӣ низ тақлид мекарданд. Яке аз донандагони барҷастаи таъриху фарҳанги Суғди бостон, бавижа Панҷакенти қадим, шодравон Б.И.Маршак бар ин ақида аст, ки “суғдиён чун бохтариҳо худоёни хешро бо худоёни ҳиндуҳо татобуқ медонанд. Масалан, Адбаги суғдиро (суғдиён худои зардуштӣ – Ахуромаздоро ба ҳайси худои бузург – Адбаг меномиданд) бо шоҳи худоёни ҳиндӣ – Индра баробар дониста, нишаста дар болои фил тасвир мекарданд” [3, 16].

Дар деворнигораҳои маъбади дар арки Панҷакент ёфтшуда, ду тасвири аз Шива – Шива Махешаварамутӣ ва Шива Натараҷа наққошӣ шудааст, ки аз маъмул будани ойини ҳиндӣ дар ин шаҳри суғдӣ гувоҳӣ медиҳад.

Ба андешаи бостоншиносони маъруф А.М. Беленитский ва Б.И.Маршак ҳафриёти бостоншиносии Панҷакенти қадим собит сохта, ки дар деворнигораҳои ин шаҳри бостонӣ таъсирпазирӣ аз шамоилнигории ҳиндӣ–буддой хело возеҳ ба назар мерасад. Зеро симоҳои худоёни суғдиро, ки бо таъсир ё тақлид аз шамоилнигории Шива наққошӣ шудаанд, на ҳамеша аз худоёни ҳиндӣ метавон ташхис дод. Барои мисол, худои бод – Вишпаркор ба Маҳдева, ки яке аз тимсоли Шива аст, шабоҳат дорад.

Ба қавли Б.И.Маршак ин кеш аз таърихи Бохтар ба Суғд омада, дар тасвири худоёни маҳаллӣ таъсир гузоштааст. Дар натиҷаи бозёфтҳои ҳафриёти бостоншиносӣ Б.И.Маршак ва А.М.Беленитский собит сохтаанд, ки дар маъбади бузурги шаҳристонии Панҷакент, барои ибодати Шива ва Парватӣ ҷойи муайяне чудо гардидааст, аммо дари вурудии онро на аз даромадгоҳи асосии маъбад, балки мустақиман аз кӯча боз кардаанд [3, 17].

Дар паҳлӯи тасвирҳои ҳамосии эронӣ – суғдӣ, ки аксари деворнигораҳои хонаҳои Панҷакенти бостонро оро додаанд, махсусан, “Ҳафт хони Рустам”,

хамчуни наққошиҳое аз ривоятҳои ҳамосии ҳиндии “Маҳабхарата”, “Панчатантра” ва “Калила ва Димна” – ро мушоҳида кардан мумкин аст.

Дар миёни мардуми суғди Панҷакент об низ аз муқаддасот ҳисобида мешудааст. Бад-ин робита боз як умумияти эътиқодие миёни суғдиёни Панҷакент ва мардуми Ҳинд дида мешавад.

А.М.Беленитский як тасвири ҷолиберо, ки шабеҳи ҳайкалмусаввараҳои Гвалиёри Ҳинд аст, дар деворнигораи қисми ғарбии маъбади дуҷуми Панҷакенти куҳна кашф мекунад. Ин манзара тасвири ба ҳам якҷо шудани ду шохоби рӯдхонае, ки дар дохилаш чехраҳои одамони мухталиф наққошӣ шудаанд, мебошад. Шакле нест, ки дар наққошии Гвалиёр дарёҳои Ганга ва Ҷамна тасвир шудаанд, ки омезиш ё якҷошавии онҳо дар наздикиҳои Аллоҳобод сурат мегирад ва имрӯз он ҷойро Сангам* меноманд ва барои пайравони кешӣ ҳиндӯӣ мавзеи муқаддастарин аст. Оби ин рӯдхона ҳазорсолаҳо барои ҳиндӯҳо муқаддас мебошад. Ин ҷо суоле матраҳ аст, ки деворнигораи Панҷакент ифодагари чист?

Ба андешаи А.М. Беленитский: “Мисли мусаввараи Гвалиёр дар деворнигораи Панҷакент мо тасвири рӯдхонаи мушаххасро мебинем, ки он рӯд маҳз Зарафшон аст” [4, 77]. Муаррихони дигар низ аз ин андеша пуштибонӣ намуда, таъйид мекунам, ки дар ин наққошӣ ду шохоби калони Зарафшон ва ба ҳам омезишбодии онҳо инъикос шудааст.

Муқаддас шуморидани рӯди Зарафшон аз замонҳои қадим маълум аст, зеро Зарафшон дар сарчашмаҳои юнонӣ бо номи Политимет (мавриди парастии беҳад) ва ба суғдӣ Номик, яъне «машҳурбуда» ёд мешавад.

Ҳафрияи бостоншиносӣ аз мавҷудияти ойини буддӣ дар Панҷакенти қадим низ шаҳодат медиҳад. Бо вучуди он ки бо оғози “Роҳи абрешим” дар байни суғдиёни тоҷири Ҳафтрӯду Синзян ойини буддӣ мураввач буд, аммо дар мавҷудияти ин кеш дар миёни суғдиёни Самарқанду Панҷакент як падидаи ғайриоддист. Ба қавли Б.И.Маршак: “ Шакли қолабрезиишудаи шамоили сафолини мучассамаи Буддои нишаста, ки аз ҳафрияи Панҷакент ёфт шудааст, бо шамоилнигорӣ ва сабки вижааш мунҳасир ба фард сохта шуда, мислаш дар дигар кишварҳо пайдо нашудааст” [3, 25]

Ба андешаи ин донандаи мумтоз вижагии ин падида дар он аст, ки гарчанде ойини зардуштӣ дар Суғд хело пеш аз истилои Ҳахоманишинҳо ривоч дошта, аммо чуноне ки дар Эрон буд, ин ойин ҳеҷ гоҳ дини ҳоким дар ин сарзамин набудааст. Зеро, дар шароити парокандагии сиёсӣ ва низомии мулукуттавойфӣ барои суғдиён аҳамияти аввалиндараҷаро парастии худоёни алоҳида мебозид. Аз ин рӯ, ҳар як ҳокими шаҳр, раиси сулола ё хонаводаи ашроф яке аз худоёнро пуштибону сарпарастӣ хеш ҳисобида, ба он эътиқоди аввалдараҷа дошт. Аммо, ин эътиқод на бад-он маъно, ки дигар худоён мавриди парастии эътироф нестанд. Дар баъзе аз хонаҳои ашроф тасвири чандин худоён ё олиҳахудоён наққошӣ шудаанд ва тартиби ҷойгоҳи онҳо дар ин деворнигораҳо бар асоси эътиқоду парастии соҳиби хона наққошӣ гардида, на аз рӯйи силсиламаротибаи ойини зардуштӣ ё меҳрпарастӣ.

Бар пояи тасвирҳо ва деворнигораҳои аз ҳафрияи Панҷакенту дигар нуқоти Суғди бостон бадастомада, Б.И.Маршак ба чунин хулоса омадааст, ки “таваҷҷуҳи сокинони Панҷакенти бостон ва умуман суғдиён ба олиҳаи ғайризардуштӣ – Ноноя бештар будааст” [3,25].

* Сангам (аз забони санскрит, ба маънии “омезиш, якҷошавӣ) маконе, ки руди бузурги Ҷамна (Ямуна) ба дарёи Ганг пайваست мешавад ва бар асоси онини ҳиндӯӣ дар ин макони омезиш рӯди муқаддаси Сарасватӣ аз зери замин ба ин ду руд як ҷо мешавад ва ғусл дар ин ҷо инсонро аз ҳама гуноҳон пок месозад.

Ин андеша қаблан аз ҷониби бостоншиноси маъруф А.М.Беленитский низ таъкид шудааст. Ӯ чунин ёдовар мешавад: “Яке аз ҷолибтарин осори тасвирии мазҳабии Панҷакент иборат аст аз тасвири як олиҳазан бо ҷаҳор даст, ки дар соли 1964 ҳангоми ҳаффорӣ дар бозмондаҳои меъморӣ як маҷмӯаи сохтмони қабл аз ҳуди маъбад дар ҳисори маъбади дуум ба даст омад. Олиҳаи мазбур ба рӯйи тахте ба шакли як ҳайвони афсонавӣ – аждаҳо бо бадани мор ариза шудааст. Олиҳаи дигаре бо ҷаҳор даст дар миёни як гурӯҳи ҷаҳорнафарӣ аз занони гирён ба рӯйи наққошӣ дар маъбади дуум дида мешавад” [4, 258].

Сипас А.М.Беленитский дар натиҷаи омӯзишу таҳлили ин осор бо кӯмаки бархе матнҳои навишташуда ба хулосае меояд, ки “ин олиҳаҳо дар Панҷакент зери номи “Ноноя” мавриди ситоиш қарор доштаанд. Ойини марбут ба ин олиҳагон зери ин ном ё номи дигар дар тамоми Ховари Наздик аз замонҳои бисёр қадим маъмул будааст” [4, 258]. А.М.Беленитский таъкид мекунад, ки ин ном, яъне Ноноя дар як тарафи сиккаи (тангаи) маҳаллии аз Панҷакент бадастомада низ, ҳақ шудааст ва ҳамчунин яке аз ҷуғрофиянависони араб дар лақаби расмӣ силсилаҳои ҳокимони маҳаллӣ мавҷуд будани ин номро ёдовар мешавад [4, 258].

Ҷойи зикр аст, ки ин нуқтаи назар аз ҷониби мутарҷими форсии китоби арзишманди А.М.Беленитский “Шаҳри асримиёнагии Осиёи Миёна “ дар тарҷумаи форсиаш “Хуросону Мовароуннаҳр (Осиёи Миёна)” доктор Парвиз Варҷованд зери суол гузошта мешавад. Дар ҷопи форсии ин китоб бахше зери унвони “Нақди мутарҷим бар натиҷагирӣҳои нависандаи китоб,” ҷо дода шуда, дар зерфасли “Масоили таърихи мазоҳиб”-и он мутарҷим чунин изҳори андеша мекунад, ки олиҳа Ноноя ҳамон олиҳаи шинохтаи эронитаборон “Ноҳид” аст. Зеро номи “Ноноя” исми дигари ин олиҳа дар Миёнрӯдон (Байаннаҳрайн) мебошад. “Номи мазбур бидуни шакл намегузард “Оноҳито” набуда ва ба шаҳодати муҷассасаҳои кӯчаки гилӣ, ки самбули ин олиҳа бо тарҳи сабкӣ хос буданду дар бештари қовишҳои минтақа ба даст омадаанд, бояд гуфт, ки аз дер боз мардуми минтақа бо ойини Ноҳид пайванде жарфу огоҳона доштаанд” [4, 268].

Тавре ки мулоҳиза шуд, дар Панҷакенти бостон як синтези боварҳову ойинҳо вучуд доштааст ва наққошону тасвирнигорон бо таъсирпазирӣ аз шамоилнигорӣ ҳиндӣ, бештар мутабиқи майлу салиқаи фармоишгарон ба тасвири худоёну олиҳаҳо мепардохтанд.

Берабт нест, агар дар ин ҷо натиҷагирӣ судманди донишманди фақид Б.И.Маршакро перомуни фарҳангу ҳунари мунҳасир ба фарди суғдиён иқтибос намуда, ба ин баҳс хотима диҳем.

“Мероси ҳунари-бадеии суғдӣ то замони мо завқу талоши халқро расонида, ки қариб бо тамоми фарҳангҳои замонаш ошноӣ дошт ва бо вучуди он вижагии ҳунари ҳешро бо динамизму ахлоқияти он ҳифз кардааст, ки бо вазоифи тарбияи шаҳрванди фаъолу соҳибэҳтироми ватани ҳеш, содиқ ба худоёну ғояҳои ҳамосасоз ва дар талоши фарогирӣ дарсҳои зиндагӣ иртиботи амиқ доранд” [3, 63].

Мутаассифона, соли 722 ин шаҳри зебои суғдӣ, ки маҳди таҳаммулпазириву эҳтироми мутақобилаи адёну кешҳои мухталиф дар Варорӯд ба шумор мерафт, аз тарафи аъроб тӯмаи оташ гардонида шуд. То ба имрӯз дар ин мавзӯе касе зиндагӣ намекунад ва шаҳри ҷадиди Панҷакент дар қисмати шимолии он, дар соҳили чапи рӯди Зарафшон бунёд гардидааст.

Ҳиндохое, ки дар шаҳристони Панҷакент ва имтидоди яке аз масири “Роҳи абрешим”: Самарқанд-Панҷакент-Қаратоғ, яъне дар қисмати шимолии қаторкӯҳи Ҳисор зиндагиву тичорат мекарданд, барои наҷоти ҳеш аз ҳамлаи аъроб, шояд ба водии Ҳисор нақли макон карда бошанд. Зеро, дар ин даврон аз кӯҳҳои душворгузар,

ки муҳофизи мардум аз ҳамлаи душманони саҳронишин буд, гузашта ба водии Ҳисор маскан ёфтани ин қавм аз ҳақиқат дур нест.

Шояд ҳиндуҳои имрӯзаи Ҳисор, ки баъд аз таҳқиқи эроншиноси маъруфи рус Оранский И.М. ба номи қабилаи парияи ҳиндӣ мушаххас шуданд, аз марказҳои фарҳангии Суғди бостон ва Панҷакент омада бошанд.

То ба имрӯз дар байни мардуми дараҳои Киштуд, Шингу Моғиён мураввач будани истилоҳи “деҳи ҳиндуён” дар мавзеъҳое, ки дар имтидоди роҳи корвонгузари “Панҷакент–Қаратоғ” қарор доранд, гувоҳӣ ба водии Ҳисор ва ё дубора ба Ҳинд кӯч бастанӣ ҳиндуёни Суғди бостон мебошад.

Табиист, ки дар натиҷаи аз як хонаводаи забонӣ будани забонҳои эронӣ ва ҳиндӣ метавонад корбурди вожаҳои умумиро ба миён орад. Намунаи барҷастаи он умумияти забонии “Авесто” ва “Ригведа”, махсусан, дар қисмати готҳо ва мандалҳо мебошад.

Аммо, дар водии Зарафшон, бавижа дар Панҷакенти имрӯза, баъзе вожаҳое мураввачанд, ки решаи ҳиндӣ доранд. Масалан, вожаи “балам”, ки аз тарафи мардуми Панҷакент бештар ҳангоми изҳори дарду алам дар маросими мотам ва аз даст рафтани шахси бисёр азиз истифода мегардад. Ин вожа як воситаи баёни таассуфу дард ё нидои сӯзу гудоз маънидод мегардад, ки бо нидои “во-балам!” изҳор мешавад. Ин вожа решаи ҳиндӣ дошта, шакли дурусти он “балма” аст ва дар ҳиндӣ ба шакли “балам” низ мавриди истеъмол мебошад. Маънои “балма” ба забони тоҷикӣ “азиз”, “дӯстдошта” ва “шахси наздик” аст, ки дар лаҳҷаи тоҷикони Панҷакент ба ҳамин маъноҳо истифода мешавад. Ин калима ба ҳамин маънӣ аз тарафи лӯлиён ё ҷӯғиёни Панҷакенту Самарқанд низ ҳамчун ифодаи меҳрубонӣ ҳангоми муроҷиат кор фармуда мешавад: “Биё, балам, хайр кун!”, яъне биё, азизам, хайр кун.

Албатта, ин масъала таҳқиқу тафассул амиқро тақозо дошта, аз доираи баҳси ин мақола хориҷ аст. Ва таҳқиқи чунин калимаҳои иқтибосӣ бисёр масоили робитаҳои фарҳангӣ ва зистшиносии мардуми ин минтақаро равшан месозад.

Дар интиҳои ин мухтасар метавон чунин натиҷагирӣ намуд, ки робитаҳои мутақобилаи фарҳангии Варорӯд, бавижа Суғду Ҳинди бостон таърихи дерина дошта, аз асотиру боварҳо ва фарҳангу ҳунари муштараки ин ду қавми ориёӣ гувоҳӣ медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Дорюш Шойгон. Осиё дар баробари Ғарб / Дорюш Шойгон. – Техрон: Интишороти Амири Кабир, 1382 х.ш.
2. Бобочон Ғафуров. Тоҷикон / Бобочон Ғафуров. Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав. - Душанбе: Ирфон, 2010.
3. Маршак Б.И. Искусство Согда / Б.И. Маршак. - С-Петебург: Из-во Государственного Эрмитажа, 2009.
4. Беленитский А. Хуросон ва Мовароуннаҳр (Осиёи Миёна) / А. Беленитский; мутарҷим доктор Парвиз Варҷованд. – Техрон: Нашри гуфтор, 1363 х.ш.

КУЛЬТУРНЫЕ СВЯЗИ ДРЕВНЕГО СОГДА С ИНДИЕЙ

В статье на базе археологических находок древнего города Пенджикент (5-8 вв. н.э.), в основном на материалах настенных росписей и культовых скульптур в аспекте культурологического исследования, прослеживаются культурно-религиозные связи и взаимовлияние древних согдийцев и народов Древней Индии с древних времен до 8 в.н.э.

Археологические находки доказывают, что воздействие индийской иконографии на культовую иконографию Согда, начинается с 7 в.н.э., когда эфталиты, одновременно владели Согдом и частью Индии. О влиянии индийской иконографии позволяет судить многочисленные и разнообразные терракотовые иконы, настенные росписи найденные в арках и домов богатых вельмож древнего Пенджикента. К примеру, согдийский Адбаг (верховный бог зароштрийцев Ахура Мазда, имя которого согдийцы заменяли эпитетом Адбаг-великий бог) был изображен подобно индийскому царю богов Индра, сидящим на слоне.

Согдийцы были толерантны по отношению религий и вероисповеданий народов, проживавших в их стране, в том числе индусам живущих и занимающихся торговлей в г. Пенджикенте. в результате сочитания

различных вероисповеданий и культовых традиций согдийцы сознательно, создавали новое религиозное искусство древнего Согда.

Ключевые слова: культура, иконография, согдийцы, искусство, археологические находки, Пенджикент.

CULTURAL RELATIONS OF ANCIENT SOGDIANA AND INDIA

The paper based on the archaeological finds of the ancient city Panjikent (5-8 centuries BC), mainly on materials wall paintings and sculptures in the cult aspect of cultural studies traced cultural Religious Relations and mutual ancient Sogdian peoples of ancient India from ancient times to 8 century AD. Archaeological evidence indicates that exposure to the iconic Indian iconography Sogda begins with 7 century AD. When Ephtalits simultaneously possessed Sogdiana and parts of India. On the influence of Indian iconography to judge the many and varied terracotta icons, wall paintings found in the arches of the ancient homes of the rich nobles Panjikent. For example, Sogdian Adbag (Zoroastrians supreme god Ahura Mazda, whose name was changed Sughdians epithet Abaga-great god) was portrayed like the Indian king of the gods Indra, seated on an elephant.

Sogdians were tolerant of religions and faiths of the peoples living in their country, including Hindus living and engaged in trade in Panjikent. Resulting promptness of different faiths and religious traditions Sughdians consciously created a new religious art of ancient Sogdiana.

Key words: culture, iconography, Sogdians, art, archaeological finds Panjikent.

Сведения об авторе: *О.Х. Ходжамуродов* - доктор филологических наук, профессор кафедры гуманитарных наук Технологического университета Таджикистана

ПРЕМЧАНД - РОМАННАВИС

М.А. Нурова

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар таърихи жанрҳои мансур роман ҳамчун жанри асосию пешво, бо суръат равнақбандаи адабӣ, дар адабиёти аксари миллатҳои мутамаддини ҷаҳон эътироф гардидааст. Бесабаб нест, ки таваҷҷуҳи донишмандон ва муҳаққиқони соҳаи ҳеш низ дар мавриди шиноخت ва тадқиқи табиати ин жанр ва созмони бадеии он меафзояд.

Агар ба решаҳои таърихии зуҳури унсурҳои асосии жанри роман назар кунем, собиқаи рангин ва тӯлонии таърихи жанри мазкурро дар адабиёти қадимаи халқҳои Ҳиндустон ва инчунин адабиёти баъдинаи ҳиндӣ низ ба мушоҳида гирифтани мумкин аст. Муаллифи асари бузургҳаҷм ва ё офарандаи роман ё романнавис воқеияти зиндагиро акс ва пешниҳод мекунад, баъзан худ ба ҳайси шахси воқеӣ бо сарнавишту зиндагинома ва хусусиятҳои фардӣ баромад карда, бо ин васила санъати эҷодии худро пешорӯ меорад. Яъне, нависанда-романнавис на танҳо чун офарандаи осори бадеӣ хизмат мекунад, балки масъулияти бузургеро бар дӯш дорад ва назди таърих ва хонандаи худ ҷавобгар низ ҳаст. Зеро эҷодкор вазифадор аст, ки ҳодисаҳои таърихии даври худ ва халқу миллати худро бе таҳриф таҷассум кунад. Дар баробари ин «осореро ба хонанда пешниҳод намояд, ки сазовори адабиёти пурбору суннати гузашта ва ҷавобгӯии ниёзҳои адабии замони нав бошад» [3, 104] ва дар ҳалли ин, пеш аз ҳама, ба суннатҳои адабии миллӣ, ҳадаф ва вазифаҳои ҷомеаи нав диққати ҳосеа додан лозим меояд.

Яке аз масъалаҳои мураккаб ва серпахлӯ, ки таҷрибаи адабӣ нишон медиҳад, интиҳоби мавзӯи мебошад, ки баъзан он аз масоили зиндагии шахсии адиб сарчашма мегирад. Ба таври дигар, ҳаёти муаллиф низ асоси мавзӯи асар мегардад. Агар ба ҳикояву романҳои адиби шухратманд, асосгузори реализми танқидӣ дар адабиёти муосири ҳиндӣ, нобигаи адаб Премчанд (1880-1936) назар андозем, замони мудҳиши давр ва ҳаёти вазини азсаргузаронидаи адибро мушоҳида кардан мумкин аст.

Премчанд чун поягузори як марҳилаи таърихӣ дар таърихи адабиёти ҳиндӣ шинохта шуда, рӯзгори замони худ, куҳану навин, худро бегона ва пастию баландиҳои зиндагии иҷтимоии муосиронашро дар эҷодиёти худ тасвир намудааст. Ӯ ба ҳайси нависандаи воқеӣ, ки дар роҳи эҷодии худ пайдарпайии зиндагии инсонҳо, халқҳо, минтақаҳо ва умуман кулли мардумро фаро мегирад. Премчанд ба тасвири гузаштаи фард, шахс ва ҷомеа тавассути афкори хоси худ диққати амиқ додааст.

Воқеияти давр ва муҳити маънавии ҷомеа, шароити ниёзҳои тозаи иҷтимоию сиёсӣ аз адибону адабиёт, тасвири равшану серпахнои ҳақиқати зиндагиро талаб

менабуд, роҳро ва самтҳои инкишофи адабиётро дар тӯли солиёни зиёд таъин кард. Дар чунин шароит Премчанд ба таълифи асари калонҳаҷми насри, яъне роман рӯ овард, ки дар ҳаллу баррасии бадеии масоил ва мавзӯи давраи замони ба миён омада, бештар қобили қабул буд.

Ба майдони адаби ворид шудани жанри роман дар таърихи адабиёти Ҳиндустон ҳодисаи бузург ба шумор меравад. Дар ташаккули насри Ҳинд ин нуктаи асосӣ аст, ки барои даҳсолаҳои оянда ҷараёни ҳаёти маданияи Ҳиндустонро муайян намуд. Сар задани жанри роман дар адабиёти халқҳои Ҳиндустон аз аввали асри XIX ба назар мерасад. Асарҳои бузургҳаҷм ба забонҳои адабии Ҳиндустон, аллакай, дар нимаи дууми асри XIX пайдо шудан гирифтанд.

Зухури равиҳои романныи дар насри муосири ҳиндӣ бо ному осори Премчанд иртиботи бевосита дорад. Ин аст, ки ташаккули романи даврони ҷадидро бо назардошти осори адабии Премчанд ба давраҳо тақсимбандӣ намудаанд: романи ҳиндӣ то Премчанд (Премчанд-пурв ҳиндӣ-упаняс); романи ҳиндӣ дар замони Премчанд (Премчанд-югин ҳиндӣ-упаняс); романи ҳиндӣ пас аз Премчанд (Премчанд ёттар ҳиндӣ-упаняс) [5, 3].

Таърихи ташаккули романи ҳиндӣ давраи нав аз бисёр ҷиҳат ба зухур ва ривоҷи тамоюли сарзада дар наср вобаста аст. «Зеро маҳз тавассути амикрафти меёрҳои тасвири реалистӣ муносибати нависандагон ба воқеияти зиндагӣ ба кулӣ тағйир пазируфта, муборизаи халқ барои бунёди ҷомеаи нав мавриди тасвири насри бадеӣ қарор гирифт» [3, 104].

Агар ба романи ҳиндӣ аз нав баҳогузорӣ намоем, инро гуфтан лозим аст ва ин далели бебаҳс низ мебошад, ки ба саҳнаи адабиёти ҳиндӣ Премчанд барин як нависандаи ҳақиқатнигор ва дақиқнигор қадам гузошт, ки дар офариниши романҳо сусткориро наменвисандид. Дигар адибони ҳамзамон ва ҳамфикри Премчанд романҳоро нигарон буданд, ки дар он қаҳрамонҳо ва ҳодисаҳо ҳақиқатнигорона, зиндадилона, илҳомбахшанда тасвир шаванд. Интизории онҳо баробари нашр шудани романи «Паноҳгоҳ» («Севасадан» 1922), ки ба қалами Премчанд тааллуқ дорад, ҷомеаи амал пӯшид.

«Премчанд-юг» ё давраи Премчанд солҳои 1918 то 1936-ро дар бар мегирад. Дар адабиёти ҳиндӣ ин аср бештар бо номи «Чхаявад» машҳур аст. Асри «Чхаявад» дар адабиёти ҳиндӣ асри бедоршавӣ буд. Эҳсос, мақсади миллӣ, муборизаҳои миллӣ-озодихоҳӣ баҳри истиқлолият ва дигар хусусиятҳои бедоршавии шуурнокӣ дар ҷомеаи Ҳинд, боиси дар саҳнаи адабӣ пайдо шудани асарҳои насри ва махсусан романи ҳиндӣ ба назар мерасад. Ин ҳиссиёт дар вучуди адиби маъруфи Ҳинд, асосгузори реализми танқидӣ дар адабиёти муосири ҳиндӣ Премчанд низ, сар мезанад. Дар даҳсолаҳои аввали садаи XX ба майдони сиёсии Ҳиндустон Маҳатма Гандӣ, ё чӣ тавре ки ўро меҳрубонона «Падари миллати Ҳинд» меноманд, қадам гузошт ва ғояи муборизаи ғайризўрварӣ (аҳинса)-ро паҳн намуд. Чун таълимоти гандизм саршор аз ақоиди инсонпарварӣ буд, ин ҷараён дар саросари Ҳиндустон бо тезӣ паҳн шуд ва пайравони зиёдеро пайдо кард. Таълимоти Гандӣ-чӣ дар худ ҳақиқати зиндагӣ, ки омили бузургии ҳаётро дошт, таҷассум мекард. Таълимоти Гандӣ, чун болотар ишора намудем, пайравони зиёдро пайдо намуд ва бешубҳа, ба адибону мутафаккирони замони бетаъсир намонд. Дар эҷодиёти Премчанд барин адиби маорифпарвар, махсусан дар ҳикояи ў бо номи «Кафан» ва романи давраи аввали эҷодиёти адабиаш «Паноҳгоҳ» таъсири гандизм баръало мушоҳида мешавад. Дигар паҳлуи эҷодиёти Премчандро ҳиндиносии тоҷик Х. Раҷабов, ки ба таҳқиқи ҳаёт ва эҷодиёти Премчанд машғул аст, чунин баён кардааст: «Дар насри Премчанд дигар ҷиҳат низ ба назар мерасад - таъсири маданият ва адабиёти Ғарб, вале он пайравии кўр-кўрона нест, балки он дар асоси маданияти ҳиндустонӣ тасвир шуда, симои мардуми ҷафодаи дар сафи аввал меистад. Қаҳрамонҳои асарҳои Премчанд аз табақаҳои поёнии ҷамъият ихтиёрдоранд, ки дар худ хислатҳои неки инсониро таҷассум мекунанд. Онҳо дар зиндагии пурмашаққати худ хеле шахсони пуртоқат, неқбин, хизматгор, боғурур, дилсўз буда, зиндагиро бо ҳама бурду бохташ оромона қабул мекунанд. Ва дар ин рўзгори талху тақдирсозашон боз ҳам ҷиҳатҳои мусбии илҳомбахши ҳаётро бо хушӣ қабул мекунанд» [2].

Премчанд ақидаҳои созандагии Гандиро пурра тарафдор буд. Дар онҳо мувофиқати фалсафаи Арья самач, ҳоксории Гандӣ-чӣ ва бузургии тилак (ишорае, ки мувофиқати каставиро нишон медиҳад) ҷой дорад. Дар асл, ба ақоиди ҳаёти

пешқадами замон мутобиқати Аря самач, тилак ва ақидаи Гандӣ таъсири бевосита доштанд. Аз соли 1919 дар тафаккури қариб ҳамаи ҳиндуҳо таълимоти Гандӣ-чӣ пурра нақш баста буд. Гандиро халқи Ҳинд чун сарвари мамлакат эътироф мекард. Шиорҳои Гандӣ барои ягонагии халқҳои Ҳиндустон, дастгирии кастаи дастнорасҳо (ачхутпан), зидди маводи мухаддир, ҳукуки занҳо, беҳтар намудани ҳаёти деҳот, омӯзиши миёнаи ҳатмӣ ва пурра, ниғаҳдории тандурустӣ ва саломатӣ, вафодорӣ ба ватан, пос доштани забони давлатӣ ва меҳру муҳаббат ба забони миллий, сабук намудани меҳнати деҳқонону коргарон ва фароҳам овардани шароитҳои мусоид барои донишҷӯён, дар ҳама ғӯшаю канори Ҳиндустони бузург садо медоданд. Ҳамаи кӯшишҳои Гандӣ акси худро дар эҷодиёти пайравони ӯ ва инчунин Премчанд аён ба назар мерасад. Таълимоти Гандӣ бо инсонпарварии ӯ асос дошт.

Премчанд низ бо инсондӯстии худ дар саросари Ҳиндустон маълум аст. Ӯ мавқеи адабиётро дар зиндагии ҳар як шахс мустаҳкам карда, мегӯяд, ки «Аз гузаштаи куҳан барои инсон аз ҳама наздик инсон аст. Мо моҳияти дарду ғам, хандаю гиряро дарк мекунем ва ин аст ягонагии рӯҳи мо. Инсондӯстии бузург ва беҳадду канор ба тамоми халқҳои ҷаҳон ҳуқуқҳои инсониро ато мекунад, зеро ҳукми он миллат ҳаракатдиханда ва пешбарандаи сарват ва тафаккур мебошад». Рӯзҳои охири ҳаёт пояи боварии Премчанд ба идеализм хароб гашт. Аз романи «Севасадан» (1918) то «Годан» (1936) таълимоти «аҳинса»-и Гандӣ мавқеи худро аз даст дода, ҷойи онро муборизаҳои яроқнок бар зидди мустамликадорони англис ва муфтиҳурони дохилӣ ишғол намуд. Ягона роҳе, ки мардумро аз ҷабр озод мекард ин муборизаи яроқнок, яъне револутсия буд. Оқибат дурустии ин ҷараёноро таърих собит намуд ва соли 1947 Ҳиндустон соҳибистиқлол гашт.

Дар саҳифаҳои романи «Говсадақакунӣ» («Годан»)-и Премчанд натиҷаи дигаргунии нуқтаи ҳастии зиндагии ҳуди адиб мушоҳида мешавад. «Годан»-и Премчанд чунин як асари шуҳратманд ва намунавӣ қарор гирифт, ки дарди беистии шахсияти Ҷайнендра, тафаккури мушкили пурпечутоби Илочандр Ҷошӣ, ҳақиқати сотсиалистии Яшпал, шахсияти романтики Бҳагватичаран Варма, рӯҳбаландии Упендранатҳ Ашк ва инсонгарии бахтовари Амритлал Нагар аз он баҳра гирифтаанд. Ин он ҳислатҳое буданд, ки охири замони зиндагии Премчанд на танҳо адибону маорифпарварони даврро фаро гирифта буд, балки дар қалби ҳар як шахси ватандӯсту миллатпарвар ҷӯш мезад.

Премчанд дар баробари омӯзиши ҳақиқати зиндагӣ ва дар саҳифаҳои ҳикояву романҳояш тасвири он мавқеи адабиётро дар ҷомеа мустаҳкам кардааст. Ӯ ба адабиёт шавқу завқ дод, онро бо инсонгарӣ ва порсой пур қард, лаззати эстетикӣ дод, барои ташаккули минбаъдаи он қувват бахшид. Барои ҳамин, дар романҳои ӯ инсонии шуурнок барои дарки ҳақиқати зиндагӣ, ҷамъияти нав, тасвири симои идеалистӣ, акси ҳодисаҳои беруна, вазъи дохилӣ ва муборизаи ду ҳиссиёт: нав ва куҳан ҷой дорад. Ин романҳо ба забони ҳиндӣ сода, яъне забони ба халқ наздик ва ё ба таври дигар ғуём, забони мардумӣ навишта шудаанд. Дар саҳифаҳои ин романҳо Премчанд тасвири пурраи пешравии ҷомеа ва мавқеи сиёсии Ҳиндустони муосирро нишон додааст.

Дар адабиёти насрии ҳиндӣ бешубҳа, Премчанд асосгузори адабиёти муосир эътироф шудааст. Ӯ дар муборизаи зиндагӣ зебоиро тараннум мекард. Премчанд тафаккури хоббудаи мардуми Ҳиндро тақон дод.

Премчанд вазифаи бузурги нависандаро фаҳмид ва дар зиндагиаш ин ҳақиқатро ба ҳамқаламон ва ҳамзамонаш тараннум мекард. Ӯ мавқеи адабиётро дар ҷомеа муайян ва пойдор қардан меҳост. Ҳамин аст, ки Премчанд созандаи адабиёти ҳақиқатнигорона шинохта ва эътироф гардидааст.

Премчанд ба адабиёти ҳиндӣ бо романҳои худ ба мисли «Паноҳгоҳ» («Севасадан», 1918), «Манзилгоҳи муҳаббат» («Премашрам», 1922), «Нирмола» («Нирмала», 1923), «Саҳна» («Рангбҳумӣ», 1925), («Каякалпа», 1928), «Камомад» («Ғабан», 1931), «Майдони ҳарбу зарб» («Кармабҳумӣ», 1932), «Говсадақакунӣ» («Годан»), романи анҷомнаёфтаи «Фотиха» («Мангалсутра», 1936) ва ғайра саҳифаи тозаеро дар адабиёти ҳиндӣ кушод. Гуфтан лозим аст, ки нашри романи «Севасадан»-и Премчанд (тарҷумаи тахтуллафзии он «Хизмат дар паноҳгоҳ») ба муаллиф шуҳрату эътироми хоса овард. Ин асар аввал дар саҳифаҳои маҷаллаи «Сарасватӣ» ҷоп шуд ва танҳо соли 1918 ба шакли китоби алоҳида баромад. «Ба майдони адабиёти ҳиндӣ қадам гузоштани ин нобиғаи адаб дар жанрҳои насрӣ

дигаргунии судмандеро ворид намуд. Премчанд дар ин адабиёт аз суханварони беҳамто буда, тавонист бо маҳсули адабии худ дар адабиёти ҳиндӣ нақше гузорад, ки он баъди гузаштани солҳои зиёд ҳам назаррас ва омӯзанда мебошад. Ин адиби боистеъдоду сермаҳсул боиси шуҳрати ҷаҳонӣ пайдо кардани романи ҳиндӣ гардид» [1, 13].

Қаҳрамонҳои марказии ин шоҳасарҳо намояндагони табақаҳои поёни ва миёнаи ҷомеаи Ҳиндустон интихоб шудаанд. Ин романҳои Премчанд ба муаллиф шуҳрати ҷаҳониро бахшид. Мавзӯи ин романҳо замонавӣ буда, барои ҳалли мушкилоти синфи меҳнаткаш хизмат мекунанд. Ҳамаи романҳо бо масоили мубрами зиндагии ҷомеаи Ҳинд вобаста буда, тарзи тасвир ва ҳалли муаммоҳои дар саҳифаи романҳо сарзада аз ҳунари нигорандагии нависанда хабар медиҳад. Дар романҳои худ Премчанд хонандаро бо инсонии замони муосир, ки ҳаёти навро қабул кардааст ва бо диди нав ба дигаргуниҳои дохилию берунии кишвар менигарад, раҳнамун сохтааст (Ҷалпаи романи «Қамомад», Амаркант, Сукҳда, Найнаи романи «Майдони ҳарбу зарб», симоҳои романи «Говсадақакунӣ» ва д.). Дар санъати нигориш ва дарки маънии зиндагӣ Премчанд аз ҳамасрони худ қадамҳо ва аз сарҳади асри худ солиён пештар рафтааст.

Пас аз Премчанд ҳамзамонон ва ҳамқаламони ӯ чун Вишвамбхарнатх Шарма Каушик (1891-1945), Шринатх Синх, Шивапуҳан Саҳай, Бҳагватипрасад Вачпей, Чандипрасад Хридайеш, Роҷа Радҳикарампрасад Синх, Сиярамшаран Гупта ва дигарон ба офариниши чунин романҳо, ки мавзӯҳои онҳо ҳамқадами замон буданд, рӯ оварда, дар ин ҷода ном ва мақоми худро дар адабиёти ҳиндӣ мустаҳкам намуданд, ки ҳар кадоме нигарони тадқиқу таҳқиқи доманадор, дар муқобалаю муқояса бо офаридаҳои ҳамзамонони худ мебошанд.

АДАБИЁТ

1. Гаврюшина Н.Д. Премчанд ва романи ҳиндӣ асри XX / Н.Д. Гаврюшина. - М.: Институти шарқшиносии АИР, 2006. – 224 с.
2. Раҷабов Ҳ. Премчанд / Ҳ. Раҷабов. – Душанбе, 1995. – 110 с.
3. Солиҳов Ш.А. Роман дар адабиёти тоҷикии қарни XX (масъалаи ташаккули жанр) / Ш.А. Солиҳов. – Душанбе, 2011. - 212 с.
4. Серебряный С.Д. Роман дар тамаддуни ҳиндӣ замони нав / С.Д.Серебряный. – М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 2003. – 216 с.
5. Тиварӣ Рамчандр. Романи ҳиндӣ («Ҳиндӣ упаняс») / Рамчандр Тиварӣ. – Варанасӣ: Вишвавидялай пракаш, 2006. – 204 с.

ПРЕМЧАНД – РОМАНИСТ

Премчанд как основоположник одной исторической эпохи в истории литературы хинди, названной «Премчанд-юг» (1918-1936) или эпоха Премчанда, чувствовал ритм жизни своего времени, прошлое и новое, низость и высоты социальной жизни своих современников.

Премчанд осознал великую задачу писателя и при жизни восхвалял эту истину своим соратникам. Он старался определить и укрепить роль литературы в обществе. Премчанд – создатель реалистической литературы хинди. Своими шедеврами как романы «Приют» («Севасадан», 1918), «Обитель любви» («Премашрам», 1922), «Нирмала» (1923), «Арена» («Рангбхуми», 1925), «Перевоспложение» («Каякалпа», 1928), «Растрата» («Габан», 1931), «Поле битвы» («Кармабхуми», 1932), «Воздаяние» («Годан») и др., открыл новую страницу в литературе хинди и завоевал любовь всего индийского народа.

Ключевые слова: Премчанд, роман, прозаический жанр, литературное произведение, критический реализм, литература хинди, современная эпоха.

PREMCHAND – NOVELIST

Premchand as the founder of one historical epoch in the history of Hindi literature, the name "Premchand-south" (1918-1936) or Premchand era, feel the rhythm of life of his time, the past and the new, and the height and law social life of their contemporaries.

Premchand realized the great task of the writer's life and praised this truth to his friends and contemporaries. He tried to define and strengthen the role of literature in society. Premchand - creator of realistic literature Hindi. Their masterpieces as novels "Shelter" ("Sevasadan" 1918), "Abode of Love" ("Premashram," 1922), "Nirmala" (1923), "Arenas" ("Rangbhumi," 1925), "Reincarnation" ("Kayakalpa ", 1928), "Embezzlement" (" Gabala ", 1931), "Battle of field" (" Karma bhumi ", 1932), "Vozdoyanie" (" Act "), and others, opened a new page in Hindi literature and won the love all Indian people. Ключевые слова: Премчанд, роман, прозаический жанр, литературное произведение, критический реализм, литература хинди, современная эпоха.

Key words: Premchand, novel, prose genre of literature, critical realism, Hindi literature, the modern era.

Сведения об авторе: А.М. Нурова – доцент кафедры индийской филологии ТНУ

ФАРЗИЯИ АБУРАЙҲОНИ БЕРУНӢ ДАР БОРАИ ЗУЛҚАРНАЙН

Р.Қ. Восиева

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар робита ба симои ҷовидонаи таърихӣ - Искандар ва ҷаҳонгирии ӯ дар адабиёти шифоҳиву қаламии мардумони мухталифзабону гуногункеши ҷаҳон нақлу ривоятҳои зиёде мавҷуд аст. Ҳамзамон, мутафаккирони илму адаби Шарқу Ғарб аз рӯзгори кӯдакиву наврасӣ ва ҷавонии Искандар сар карда то кунун чандин асарҳои илмию бадеие таълиф намудаанд, ки дар онҳо сафарҳову лашкаркашиҳои ӯ гуногунгоя ва мухталифмазмун тасвир ёфтаанд. То замони мо силсилаи асарҳои бахшидашуда ба Искандару кишваркушоиҳои ӯ бо вариантҳои мухталиф омада расидаанд.

Мавриде ки суҳан аз Искандару лашкаркашиҳои ӯ меравад, беихтиёр лақаби «Зулқарнайн» низ пеши назармеояд. Умуман, дар бораишахсияти Зулқарнайн ва мувофиқати ӯ бо афроди барҷаста се фарзияи муҳим вучуд дорад:

1. Иддае муътақиданд, ки «Зулқарнайн» - касе ҷуз Искандари Мақдунӣ нест. Шухрати набардҳо ва футухоти вай дар Шарқу Ғарби олам ин назарияро қувват бахшидааст;

2. Иддае монанди Абулкаломи Озод Зулқарнайнро Куруш донистаанд;

3. Иддае бар ин назаранд, ки «Зулқарнайн» -яке аз подшоҳони Яман будааст. Абӯрайҳони Берунӣ дар «Осор-ул-боқия» аз касоне мебошад, ки ин фарзияро ҷонибдорӣ кардааст.

Дар мақолаи мазкур мо кӯшиш менамоем, ки фарзияи Абӯрайҳони Беруниро дар бораи шахсияти Зулқарнайн, ки дар Қуръон омадааст, мавриди баррасӣ қарор диҳем.

Абӯрайҳони Берунӣ аз ҷумлаи мутафаккирони барҷастае буд, ки дар арабшиносии ҷаҳон ҳамчун донандаи беҳтарини ривоёт ва улуми башарӣ шинохта шудааст. Ҳамчунин дар шаҷарашиносӣ ва таърихи бостонии тозиён мавқеи вижаро дорост. Ёсоҳиби истедоди фавқуллода баланди қиёскунӣ ва таҳлилу таҳқиқи далоил, ки аз манбаъҳои мухталифи арабӣ ва ғайриарабӣ ба даст меомаданд, буд ва саъй меварзид, то ба ҳама чиз тавзеҳи боэътимод дода бошад. Аз ҷумла, ӯ ба масъалаи шахсияти Зулқарнайн ҳам тавачҷуҳ зоҳир намудааст. Дар асараш «Осор-ул-боқия» Абӯрайҳони Берунӣ боби махсусро таҳти унвони «Дар ҳақиқати Зулқарнайн» ба ин масъала бахшидааст [1, 57-63].

Аллакай, аз оғоз Берунӣ муайян кардааст, ки масъалаи мазкур хусусияти шуубӣ дорад ва барои ба он равшанӣ андохтан моро зарур аст, ки номи «Зулқарнайн» - ро ба таҳқиқ расонем. Дар робита ба ин масъала Берунӣ чунин менигорад: «Аз қиссаҳои Зулқарнайн ва қорҳои ӯ дар «Қуръон» ҳикоят шуда, ки ҳар кас оёти махсус ва ахбори ўро бихонад, хоҳад донист. Ва он чи аз ин оёт бармеояд, ин аст, ки ӯ марде қавӣ ва солеҳу шучоъ буд. Ва Худованд ба ӯ қудратеву салтанати бузург бахшида буд ва ўро аз макосиде, ки дар Шарқу Ғарб дошт, ки иборат аз фатҳи шаҳрҳо ва раёсату фармонравой бар ибод бошад, оламгир карда буд. Ва ӯ тамоми кишварҳои рӯи оламо як кишвар гардонид ва яке аз масоили мусаллам, ки дар он даъвои иҷмоъ намуд, ин аст, ки Зулқарнайн дар Шимолзамин дохил ба зулмат шуд ва дуртарин ободониҳои рӯи заминро мушоҳида кард. Ва бо башару маймунҳо ҷангҳои хунин намуд. Ва аз хурӯчи Яъҷуҷ ва Маъҷуҷ ба шаҳрҳое, ки дар Машриқзамину Шимолзамин буд, ҷилавгирӣ кард ва аз тугъи ин ду қавм ин тавр мамоният намуд, ки аз шикфе, ки бояд эшон хориҷ шаванд, қитъаоте аз оҳан, ки бо сурб онҳоро бо якдигар пайванд дода буд, деворе ва садде сохт, чунон ки санъаткорон ҳамин қабил қорҳо мекунанд...[1, 57]». Дар идомаи суҳанаш Берунӣ таърихи забткориҳои Искандари Мақдуниро ёдрас менамояд: «Ва чун ки дар мақсадҳои хеш ҳикматро сармашқ мекард ва барои муаллими худ Арасту дар мушкилоте, ки барои ӯ рӯй меод, амал мекард, бад-ин сабаб ўро «Зулқарнайн» гуфтанд» [1, 58].

Берунӣ Зулқарнайнро дар Қуръон зикршударо аз Искандари Мақдунӣ ҷудо мекунад ва тавзеҳ медиҳад, ки асоси омехта кардани Зулқарнайнро дар Қуръон

зикршуда бо шоҳи Рум ин нофаҳмӣ мебошад. Вай шарҳу тавзеҳи гуногунро оварда зикр мекунад, ки таҳаллуси Зулқарнайнро баъзеҳо ба Искандар аз он ҷиҳат нисбат медиҳанд, ки ӯ “Искандар ба ду ҷойгоҳи Шамс, яъне маҳалли тулӯ ва ғуруби он расид” [1, 58]. “Ҷамъи дигар ин тавр таъвил карданд, ки Зулқарнайн аз ду қарни насли мухталиф ба вучуд омад ва мақсудашон Руму Фурс бувад [1, 58]. Ин гуна шарҳи ба вучудии таҳаллуси мазкурро ба мисли кӯшиши Искандарро писари Доро муаррифӣ кардан аст, ки Берунӣ онҳоро комилан инкор мекунад. Аз матни Берунӣ бармеояд, ки муфасссирони пасини Қуръон аз кадом як ривоят ва ҳикояти форсӣ истифода карда, Искандарро писари Доро муаррифӣ намудаанд: “Ва барои ин гуфтор ҳикоятро, ки форсиён монанди гуфтори душман барои душмани худ сохтаанд, гувоҳ оварданд, ки чун Дорои Акбар модари Искандарро, ки духтари Филифус бошад, ба занӣ гирифт ва бӯи бад дар ӯ ёфт ва нахост ва ба падараш рад кард. Ва ин духтар аз Доро ҳам обистан буд. Ва ин ҷиҳат Искандарро ба Филифус нисбат доданд, ки тарбияти ӯро Филифус мутакаффил будааст...” [1, 58].

Берунӣ нишон медиҳад, ки дар шаҷараномаҳои муосиронаш ба тақаллуби зиёд роҳ дода шудааст ва аз тамоми иртиботҳои тӯлонии онҳо хонанда бояд эътимод ҳосил намояд, ки Искандар ба шаҷараи шоҳони Эрон ягон муносибате надорад. Дар робита бо ин китоби “Шоҳнома”-и шоир Абӯалӣ Муҳаммад ибни Аҳмад ал-Балхиро Берунӣ зикр мекунад, ки шоир дар асари худ ба китоби “Сияр-ул-мулук”-и Абдуллоҳ ибни ал-Муқаффа, китоби Муҳаммад бинни Чаҳми Бармакӣ, Ҳишом бинни Қосим ва китоби Баҳром бинни Мардоншоҳ – Муъбади шаҳри Шопур ва китоби Баҳром бинни Меҳрони Исфаконӣ таъия намудааст. Сипас, Балхӣ маълумоти худро бо ахбори Баҳроми Ҳаравӣ Маҷусӣ муқоиса менамояд. Эътимол, он китобҳо ба забони арабӣ буданд, тарҷума ва тасҳеҳи асарҳои паҳлавӣ ва асари боэътимодтаринаш дар байнионҳо маълумот дар бораи шоҳони зардуштии Ҳаравӣ мебошад. Ин китоб барои Берунӣ ҳамчун манбаи санҷиш хизмат кардааст, тавре ки дар ин бора худаш навиштааст [1, 124]. Қисмати бештари муаллифоне, ки Балхӣ аз онҳо ёд кардааст, дар давраҳои охири ҳукмронии Уммавиён ва аввали ҳукмронии Аббосиён зиндагӣ кардаанд.

Дар мавриди тартиби ҷадвали хронологии шоҳони Эрон Абурайҳони Берунӣ аз тарҷумаи китоби “Худойнамак”, ки онро Ибни ал-Муқаффа тарҷума намуда буд, истифода накардааст, зеро онро китоби эътимодбахш надонистааст: “Ҷоҳи ин қисм аз таврихро, ки мо зикр кардем, дар “Китобҳои сияр” (дар ин ҷо Берунӣ китоби “Худойнома”-ро дар назар дорад) ва таврих ба хилофи он дида мешавад. Вале, он чиро, ки ман дар ин китоб ворид намудам, наздиктарин ақвол бувад, ки маҳалли иҷмоъ ва иттифоқи асҳоби таърих аст. Ва дар китоби Ҳамза бинни Ҳасани Исфаконӣ, ки номи онро “Китоби таърихи бузургони гузашта ва фаромӯшшуда” гузошта, таври дигаре ёфтам. Ва муаллифи он китоб, меғӯяд, аз рӯи “Авесто”, ки китоби динии эронӣ аст, он ахборро тасҳеҳ кард ва ман ин қисматро боз дар ин дафтар ба ҷиҳати шумо нақл мекунам” [1, 131].

Тибқи маълумоти Ҳамзаал – Исфаконӣ ва Берунӣ давраи аввали ҳукмронии шоҳони эронӣ ба замони ҳукмронии Дорои 2, писари Дорои 1, қатъ мегардад ва баъдан, тавреки дар дастхатҳои мӯбадон омадааст, ҳукмронии Искандари Румӣ (14 сол) ва пас як силсила румӣён ҳукмронӣ карданд, ки вазиронашон аз ҷумлаи эронӣён будаанд [1, 131].

Ҳамин тавр, дар асноду далоили расмӣ форсӣ, инчунин дар зеҳни мардум Искандар шоҳи Эрон эътироф карда намешавад ва ҳуқуқи ӯ дар мавриди муносибати ӯ ба тахти шоҳӣ Эрон ҳамчун ғосиб дониста мешавад, на валиаҳд.

Аз воқеияти таърихӣ мусаллам аст, ки Искандар тамоми имконотро истифода мебард, то ки ба эронӣён қаробат пайдо кунад. Муаллифи китоби “Таърихи Шарқи қадим” Б.А. Тураев дар ин бобат чунин навиштааст: “Қадами нахустин дар ин роҳ издивоҷҳои муштарак буданд. Худи Искандар дар Шарқ бо духтари Доро – Сатира издивоҷ кард, ки боиси ба хонадони Ҳахоманишҳо пайвастанӣ ӯ гардид. Ба дунболи

ин амри қабул намудани эронӣён ба сафи лашкари македонӣҳо, ҳатто ба дастаҳои яккачини сипоҳӣёни савора сурат гирифт. Маълум аст, ки ин навгонӣҳои бесобиқа мучиби шӯриши сипоҳӣён дар назди Опис гардиданд, ки Искандар дар ин мубориза ғолиб баромад ва ин ҳодиса бо ҷашнгирии ваҳдати македонӣҳою эронӣён анҷом пазируфт. Албатта, на бидуни фишори беруна ва ё лоақал тарс аз қудрати шоҳ ба ин ё он дараҷа, баъзан дар шакли истехзоомез шахрҳои Эллада илоҳияти Искандарро эътироф карданд ва бад-ин васила ба тобеияти он салтанати шарқие ворид гардиданд, ки ба муқобили он хуб ё зишт яку ним аср мубориза бурданд. Акнун салтанати эронӣёно ба худ тобеъ карда, онҳо худашон дар зер ҳокимияти шоҳи нави Эрон, бо иловаи ситоиши игроқомези фиръавнӣ қарор гирифтанд. Ин, аллакай, оғози аз шахрвандӣ ба фуқаро табдил ёфтан буд. Искандар кӯшиши зиёде ба харҷ дод, тодар тамоми қаламрави давлатдорӣ худ фарҳанги юнониро паҳн намояд, вале ҳамзамон озодии юнониёноро устуворона маҳдуд мекард, ки ҳеҷ ба шоҳаншоҳии шарқӣёна созгор набуд [4, 205].

Гузашта аз ин, муаррихи атиқашиноси австриягӣ Ф. Шахейрмайр як силсила китобҳоеро таълиф намудааст, ки ҷамбасти таҳқиқоти бисёрсолаи ӯ ба шахсият ва ғайолияти шоҳи македонӣ – Искандар ва қаробати ӯ бо эронӣён бахшида шудаанд. Муҳаққиқ таъкид менамояд: “... Вақте ки Искандар дар назди ҷасади таҳқиршудаи душмани худ – Доро меистод, болопӯши худро аз тан кашада, дар болои ҷасад гузошта онро пӯшонид. Тасвири чунин ҳодиса наметавонад маҳсули тахайюли гӯяндагон бошад, зеро дар ин ҷо маҳорати анҷом додани амали рамзӣ, ки хислати хосси Искандар буд, равшан ба назар мерасад” [5, 183]. Муаллифи мазкур дар идомаи суханаш менигорад: “Аммо, вақте ки ӯ (Искандар - В.Р.) дар назди ҷасади душмани худ ба зону нишаста, ҷасади мархумро бо болопӯшаш пӯшонид, ин ягон савол ва мушкилиеро ба миён намеовард ва фақат симои муҳаббатомезу некие мебошад, ки бо тамоми маънӣ офарида шудааст. Вале, вақте ки ӯ (Искандар) аз ҷой бархост, бадохатан шоҳи бузург, ҳахоманиш ва эронӣ буд, ки баъдтар барои вафодорӣ ба Эрон саховатмандона мукофот меод ва бар алайҳи хиёнат қасос мегирифт” [5, 183].

Дар робита ба хронологияи Ашкониён Берунӣ зикр мекунад, ки давлат дар ҳолати парешонҳолӣ қарор дошт ва онҳо ба сабаби душворӣҳо, ки Искандар ва пасовандони ӯ аз Рум бар сарашон оварда буданд, имконияти дар хотира ҳифз намудани хронологияи шоҳонро надоштанд. Онҳо (юнониҳо) китобҳои илмӣ маҳбуи тамоми мардумро сӯзонид, осори барҷастаи саноеи нафисаву архитектуруро, ки бо мавҷудияти онҳо эронӣҳо ифтихор доштанд, вайрон карданд ва дар нобуд сохтани онҳо мусобиқа мекарданд. Искандар анбӯхи бузурги китобҳои диниро сӯзонд ва биноҳои зеборо вайронӣ валангор кард, ҳатто ибодатгоҳи Истахрро, ки дар он замон бо номи писари Довуд Масҷиди Сулаймон машҳур аст, оташ зад. Абӯрайҳони Берунӣ оид ба ин чунин менигорад: “Аҳволи умумии эронӣҳо дар он аср хароб буд ва мардум ба воситаи азобҳо ва бадрафторӣҳои Искандару ҷонишинони ӯ ба худ овора шуданд аз ҳама чиз монданд. Сабаби дигар ин аст, ки Искандар ҳар чӣ аз улуи марғуб ва саноеи бадеъ дар Эрон ёфт, ҳамаро тӯмаи оташ гардонид, ҳатто ин ки миқдори зиёди кутуби диниро ва биноҳои баландро, аз қабилӣ сохтмоне, ки дар Истахр аст ва дар асри мо ба масҷиди “Сулаймон бини Довуд” маъруф аст, хароб кард ва оташ зад” [1, 148]. Дар идомаи суханаш Берунӣ чунин менависад: “Ин буд, ки Эронӣён муддатеро, ки миёни салтанати Искандару Ардашер аст ва Румӣён дар он вақт онҳоро идора мекарданд, зикр нанамуданд. Ва пас аз он ки аз шарри Искандару Ашкониён фориғболу осудахотир шуданд, ба таърихнависӣ машғул гаштанд” [1, 148].

Ба андешаи мо, Абӯрайҳони Берунӣ имконияти қаробати Зулқарнайни Қуръонро бо шахсияти таърихӣ Искандар аз он сабаб рад менамояд, зеро ки фарзияи пайдоиши таҳаллуси ҷаманӣ шоҳи дар Қуръон зикргардидаро ҷонибдорӣ

мекунад. Чунки ба он ҳокимияти диниву дунявие, ки аз болои одамон назорат мекунад, шоҳ буд. Чунин шоҳ, ба ақидаи Берунӣ, имкон дорад, Абӯқариб Шаммар Юрӣш бинни Ифриқис, ҳокими кишвари Ҳимёр бошад, ки ўро барои ду ғесӯи то китфон овезонаш чунин ном мебуданд. Тибқи ривояти яманӣ, ғӯё ў ба ғӯшаҳои Ғарбу Шарқи сайёраи Замин даст ёфта, масофаи аз Шимол то Ҷанубро паймудааст ва бандাগони Худоро мутеи худ кардааст. Ба қавли Берунӣ: “Ва қисме ғуфтанд, ки Зулқарнайн Абӯқариб аст, ки Шаммар Юрӣш бинни Ифриқиси Ҳимярӣ аст. Ва аз ин ҷиҳат чунин номида шуд, ки ду ғесӯи ў ба рӯи шонааш буда ва ба Машориқу Мағорибзамин расид ва Шимолу Ҷанубро паймуд ва мамлакатҳоро фатҳ кард. Ва мардумро ба зери фармони худ овард”.

Берунӣ бидуни нишон додани манбаи истифодакардаш, ки бешубҳа, сарчашмаи яманӣ дошт ва ё тамоил ба фарзияи яманӣ мегирифт, шеърӣ як шоҳи Ҳимёро бо номи Асҳад бинни Амру бинни Рабаи бинни Молик бинни Субайҳ бинни Абдулло бинни Зайд бинни Ёсир бинни Танъуми Ҳимярӣ овардааст, ки дар он ў аз пайванди ҳешии худ бо Зулқарнайн ифтихор мекардаст:

Зулқарнайн пеш аз ман мусулмон буду
Тамоми ҷаҳонро фатҳ карда,
Ва шоҳе буд ба ҳеҷ кас таслим нашудааст.
Аз Худои карим шартҳои давлатдориро талабида,
Аз Машриқ то ба Мағриб расид.
Ў ҷойи фуруд омадани Офтобро
Дар вақти бешаю ботлоқро сиёҳӣ зер кардан дид,
Пас аз Зулқарнайн аммаам Билқис буд,
Ки подшоҳии ў ба туфайли худхуд ба охир мерасад [1, 62].

Ба андешаи Берунӣ чунин менамояд, ки аз ин ду ривоят охиринаш ба ҳақиқат наздиктар аст. Соҳибони таҳаллусҳое, ки дар таркиби таҳаллусашон калимаи “Зу” доштанд, танҳо дар Яман буданд, на дар кишварҳои дигар. Инҳо аз ҷумлаи қасонеанд, ки дар таркиби номи онҳо ҳатман калимаи “Зу” мавҷуд аст, ба қавли Берунӣ: “Наздиктар ба савоб ин аст, ки аз миёни ҳамаи ин ғуфтаҳақ ҳамин қавли охир бошад, зеро азвоъ фақат ба Яман мансубанд. Ва азвоъ қасоне ҳастанд, ки номҳои эшон аз калимаи (зй, зу) ҳолӣ нест. Монанди: Зулманор, Зулазбор, Зишшанотир, Зинувос, Зичадан, Зиязан ва ғайра. Ва аҳбори Зулқарнайнро, ки зикр карданд ба ҳикоят, ки “Қуръон” аз ў зикр карда, шабеҳ аст [1, 62].

Ба андешаи мо, дар масъалаи монандии ривоёти яманӣ ба ривоёти Қуръон, бешубҳа, ҳақ ба ҷониби Берунӣ аст. Шеъре, ки Берунӣ ҳамчун далел овардааст, бешубҳа, дар зерин таъсири Қуръон ва ё нақлҳо дар атрофи матни Қуръон дар бораи Зулқарнайн навишта шудааст. Он чизе, ки дар Қуръон дар бораи лашкаркашиҳои Зулқарнайн ба Ғарбу Шарқ ва сохтани садде (монеа) аз Яъҷучу Маъҷуч оварда шудааст, аз он гувоҳӣ медиҳад, ки яке аз вариантҳои роман дар бораи Искандарро Муҳаммад (с) медонистааст. Матне, ки воридаи Қуръон шудааст, аниқан нопурра ва ё он ихтисор шудааст. Худи шахсияти Искандар дар он ҳамчун рамзест, ки дар худ афкори ахлоқию диниро инъикос кардааст. Аз ин рӯ, он аз воқеияти таърихӣ хеле дур мебошад. Дар ин матн шахсияти Искандар то андозае пинҳон мемонад, зеро агар нақлҳо дар бораи Яъҷучу Маъҷуч ва Садди Зулқарнайн лашкаркашиҳои ў намебуданд, мо ба ҳеҷ ваҷҳ дар ин симо Искандари дар асари Каллисфен тасвиршударо наметавонистем фарқ кунем. Маҳз ин номушаххасӣ ва порча-порча будани матни Қуръон майдони фарохеро барои ҳама гуна монандкуниҳо таъбирҳо муҳайё намудааст.

Тамоми чунин баҳсҳо, ки дар заминаи тафсири матнҳои Қуръон ва “Роман дар бораи Александр”-и Каллисфен ба вучуд омадаанд, эҳтимол мучиб бар он шудаанд, ки дар давраи забткориҳои арабҳо дар Шарқи Наздик паҳн гарданд. Онҳо (арабҳо) аз нав ба симои Искандар тавачҷуҳ зоҳир намуданд, зеро арабҳо барои ташкили

давлатдории худ ба мушкилиҳо рӯ ба рӯ гардида буданд, ки танҳо империяи Искандари Мақдунӣ барояшон намунаи ибрат шуда метавонист.

Хулоса, Берунӣ ҳамчун алломаи замони хеш аз сарчашмаҳои муътамади дастрасгардидааш огоҳии комил дошт ва дар тавзеҳу мушаххас сохтани симои ҷовидонаи Зулқарнайн бо далоили боварибахш саҳм гирифт. Табиист, ки то замони кунунӣ бахсҳо дар атрофи шахсияти Зулқарнайн идома доранд ва фарзияи пешниҳоднамудаи Берунӣ яке аз онҳо мебошад.

А Д А Б И Ё Т

1. Абурайҳони Берунӣ. Осор-ул-боқия / Абурайҳони Берунӣ. – Душанбе: Ирфон, 1990. – 431 с.
2. Абу Рейхан Беруни. Избранные произведения. Памятники минувших поколений / Абу Рейхан Беруни. – Ташкент, 1957. - Т.1. - 49-56
3. Бертельс Е. Э. Роман об Александре и его главные версии на Востоке Навои и Джами / Е.Э. Бертельс. - М.: Наука, 1965. – 499 с.
4. Тураев Б. А. История Древнего Востока / Б.А. Тураев; под ред. В.В. Струве и Л. Снегирёва. - Ленинградское отделение, Социально-экономическое издательство, 1935. - Т.2. – 322 с.
5. Шахермаир Ф. Александр Македонский / Шахермаир Ф; пер.с нем. М.Н. Ботвинника. – М.:Наука, 1986. – 383 с.

ГИПОТЕЗА АБУРАЙХАНА БЕРУНИ О ЗУЛКАРНАЙНЕ

Абурайхан Беруни - выдающийся мыслитель занимает видное место в мировой арабистике как знаток преданий и филологических дисциплин. Обладая удивительной способностью сопоставить и анализировать факты, почерпнутые из разнообразных арабских и неарабских источников и стараясь всему найти достоверное объяснение, он коснулся и проблемы «Зулкарнайна». В «Памятниках минувших поколений» Беруни специально выделил раздел «Слово о разногласиях народа о том, кто такой царь, которого называют Зулкарнайном». В данной статье рассматривается гипотеза Абурайхана Беруни о Зулкарнаине.

Ключевые слова: Беруни, Зулкарнайн, Коран, Дарий, гипотеза предание, источник, авторы, факт, историк, исследование.

ABURAIHAN BERUNIY OF THE ZULKARNAIN HYPOTHESIS

AburaihanBeruniy is a prominent thinker occupies a prominent place in the Arabic world as a connoisseur of philological disciplines and traditions. With an amazing ability to compare and analyze the facts gleaned from various Arab and non-Arab sources and trying to find the true explanation, he touched on the problems of "Zulkarnain". In "Monuments of past generations" Beruni specifically singled out from "word of the disagreement of the people about who is the King, who is called Zulkarnain". This article discusses the hypothesis AburaihanBeruni of the Zulkarnain.

Key words: Beruni, Zulkarnain, Quran, Darius, legend, source of the hypothesis, the authors of the study, historian.

Сведения об авторе: *Р.К. Восиева* – доцент кафедры теории и истории таджикской литературы ТГИЯ им.Сотима улугзаде. Телефон: (+992-37) 232-95-65. E-mail: v.rukhshona@mail.ru

САИДЧАЛОЛИШОҲ ВАЛАДИ ШОҲИКАЛОН ВА «ФАЗИЛАТНОМА» - И Ӯ

Лоло Давлатбеков

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар адабиётшиносии муосири тоҷик роҷеъ ба таърихи рушду инкишофи яке аз навъҳои маъмули каломи таълифӣ–наср ва анвои он дар минтақаи кӯҳистони Бадахшон ҳанӯз таҳқиқоте ба назар нарасидааст, агарчи арзишмандтарин асарҳои илмии форсии тоҷикӣ – асарҳои фалсафиву динии даврони аввали ташаккули ин навъи сухан, аксаран дар минтақаи мавриди назар таълиф гардидаанд.

Мураттибони «Алфавитный каталог...» номгуи рисолаҳои зиёдеро овардаанд, ки аксари онҳоро осори мансур ташкил медиҳад, вале муҳимтарин ин навъи рисолаҳо - «Офокнома», «Миръот-ал-муҳаққиқин», «Зубдат-ул-ҳақоик», «Умм-ул-хитоб» ва «Усули адаб» мебошанд, ки дар замони Носири Хусрав ё дар қарнҳои баъд аз ӯ эҷод гардидаанд ва як навъи пайравӣ ба осори мансури ӯ маҳсуб мешаванд.

Суннати адабии муназзами насрнависии асриёнагии форсии тоҷикӣ дар қарнҳои минбаъдаи ҳаёти фарҳангии Бадахшон мунқатеъ нагардид ва дар охири асрҳои XIX ва аввали асри XX, ки авзои сиёсӣ иҷтимоӣ барои мардуми ин минтақа бениҳоят душвор буд, идомаи ҳешро пайдо намуд. Аксари асарҳои мансуре, ки аз ин

давра боқӣ мондаанд, асосан, дар доираи мавзӯҳои диниву фалсафӣ, таърихӣ ва тиббӣ таълиф ёфтаанд.

То огози Инқилоби Октябр дар минтақаи номбурда, махсусан навоҳии Помири Фарбӣ, аз як тараф, ба иллати дурӣ аз марокизи фарҳангӣ ва аз тарафи дигар, набудани ҳавзаҳои таълимӣ, ба монанди мадрасаҳо, теъдоди зиёди асарҳои таълимиро мушоҳида намекунем. Ягона асари насрии таълимие, ки дар нимаи дуҷуми солҳои 20–уми асри гузашта тасниф гардидаву характери диниву фалсафӣ дошта, бо мақсади шиносоии шогирдони хурдсол бо дину мазҳаб эҷод гардидааст, «Ҷазилатнома»-и Сайидҷалолшоҳ валади Сайидшоҳикалон мебошад.

Доир ба ин асар марҳум Бақоев М. баъди экспедитсияи соли 1962 дар ҳисоботи ҳеш маълумоти мухтасар додааст: «Китоби чопи литографии нодир ва камёби Ҷалолшоҳ низ аз аҳамият ҳолӣ нест. Муаллифи китоб Сайидҷалолшоҳ валади Сайидшоҳикалон валади Сайидҷалолӣ Бухорӣ, мувофиқи гуфти сокинони маҳаллӣ, дар Рӯшон зиндагӣ карда будааст. Китоби ӯ бо ташаббуси ҳуди вай дар Бомбай нашри литографӣ гардидааст. Қисми аввали китоб аз шеърҳои Ҷалолшоҳ иборат буда, дар қисми дуҷуми он асари насрии муаллиф «Ҷазилатнома» дохил шудааст ва ин китоб дорои рӯҳияи ақоиди исмоилӣ мебошад» [1, 69].

Бори дувум А. Бертелс ва М. Бақоев роҷеъ ба муаллиф ва «Ҷазилатнома»-и ӯ дар «Алфавитный каталог...» чунин иттилоот додаанд: «Муаллифи ин асар мукки Сайидҷалолшоҳ ибни мукки Шохикалон аз Гилгит буда, тақрибан наздикии соли 1940 вафот кардааст. Асар мазмуни шиаи исмоилӣ дошта, аз нухаҳои дар даст доштамон аввал ва охири он боқӣ мондааст. Литографияи он хеле нодир аст. Аз сах. 7–45 ин асар аз маснавӣ, тарҷеъбанд ва муҳаммас иборат аст. Тибқи маълумоти Иванов «Ҷазилатнома» ба таърихи ҷумоди-ас-сонии 1345 ҳиҷрӣ (6-декабри 1926) дар шаҳри Бомбай тавассути чопи сангӣ нашр шудааст» [2, 73-74].

Бертелс ва Бақоев дар «Алфавитный каталог...» зодгоҳи муаллифи «Ҷазилатнома»-ро «аз Гилгит буда...» қайд намудаанд, ки он тамоман ба воқеият баробар намеояд. Тавре ки аз суҳбати роҷимӣ ин сутур бо яке аз наберагони Сайидҷалолшоҳ–сокини қишлоқи Вомари ноҳияи Рӯшон Сайиднуриддинов Сайиднуриддин (соли таллудаш 1954, маълумоташ миёнаи махсус) маълум гардид, Сайидҷалолшоҳ яке аз бобокалонҳои номбурда ба шумор рафта, гузаштагони онҳо ҳамчун намояндагони мазҳаби исмоилия, шояд аз сабаби таъкиботи мазҳабӣ тақрибан дар асрҳои миёна ба Бадахшон муҳоҷират намудаанд. Роҷеъ ба зиндагинома ва фаъолияти адабиву илмӣ пир Сайидҷалолшоҳ ду мақола чоп гардидааст ва маълумоти зиёдтаре изофа нагардид [4, 78-84; 8, 143-147].

Муаллифи мақолаи «Ақл ва мазҳаб дар «Ҷазилатнома»-и Пир Сайидҷалолшоҳ валади Сайидшоҳикалон» низ қайд намудааст, ки «Тибқи маълумоти куҳансолони Шугнону Рӯшон Шохикалон Шохзодамуҳаммадов ва Давлатшоҳ Саломатшоҳзода пир Сайидҷалолшоҳ бо сабаби номаълуме ҷилои ватан карда, муқими Ҷатроли Ҳиндустон шудааст. Мардуми мавзеи Уршугуми Читрол дониш ва маърифати Сайидҷалолшоҳро ба назар гирифта, ӯро пири тариқат интиҳоб намудаанд. Дар ин бора санади архивие шаҳодат медиҳад, ки дар он омадааст: Пир Сайидҷалолшоҳ дар соли 1928 пири тариқати мардуми Читрол буда, дар мавзеи Уршугум 400 ҳавлӣ мурид доштааст» [7, 143].

Мусаллам аст, ки муҳоҷирати пир Сайидҷалолшоҳ аз зодгоҳаш ба Ҳиндустон худихтиёрӣ набуда, омили асосии он вазъияти номусоиди сиёсӣ-иҷтимоии солҳои 20 – уми асри XX мамлакати шӯроҳо буд.

Дар нимаи солҳои бистуми асри XX муносибати душманонаи Ҳокимияти Советӣ дар тамоми қаламрави шӯравӣ нисбат ба рӯҳониён, баръало мушоҳида мешуд. Агарчи рӯҳониёни Бадахшон ҳамчун намояндагони тариқай шиаи исмоилия бо ҳукумати нав зиддият ва муҳолифат надоштанд, вале муносибати душманонаи рӯзафзуни ҳукумати шӯравиро нисбат ба худ хуб эҳсос намуданд. Ин нуктаро таърихшиносон низ таъкид кардаанд: «Солҳои 1924-1925 ташкилоти вилоятӣ комсомол ҳанӯз ташаккул наёфта буд. Бо роҳбарӣ ва раҳнамоии ташкилотҳои партиявӣ комсомолон дар сохтмони хоҷагӣ, маҳви бесаводӣ, муборизаи зидди рӯҳониёну сарватмандон ширкат доштанд» [5, 91].

Шояд пешомади нохушро пир Сайидҷалолшоҳ ҳис намуд, ки бинобар ин зодгоҳашро тарк намуда, барои мушарраф шудан ба дидори имоми давр сафари Ҳиндустонро пеш гирифт.

Вазъияти пир Сайидчалолоширо дар ибтидо дар Ҳиндустон хуб набуд. Ӯ дар оғози кор ба мушкilot дучор мешавад, ба дидори имом муяссар намегардад, зеро имоми давр – Мавлоно Султон Муҳаммадшоҳи Оғохонӣ III дар ин рӯзҳо ба Аврупо сафар карда буд.

Муҳаммадшерзодшоев У. навиштаҳои муаллифи китоби «Англо-русское соперничество в Центральной Азии и исмаилизм»-ро мустафад намуда навиштааст, ки дар ин давр мавқеи форсинозоне, ки дар дарбори Оғохонҳо хизмат мекарданд, тадриҷан суст гардид ва нуфузи исмоилиёни ҳоҷа дар дарбор ва дигар созмонҳои исмоилӣ хеле мустаҳкам шуд [4, 80].

Мутобиқи қавмҳои А. Бертелс исмоилиёни Ҳиндустон (фирқаи «хоҷа») суннати тарафдорони бадахшонӣ Носири Хусравро навиандиданд ва шаст сол қабл мубаллиғини мазҳабиро ба Бадахшон фирисодаанд, то онҳо дар Бадахшон ин русумро илқо бикунанд, то аз эҳтироми наздик ба парастии мардуми он диёр нисбат ба Носир бикоянд. Тибқи андешаи А. Бертелс донишманди маъруф Иванов дар шаҳри Бомбай аз уламои исмоилии «хоҷа» дӯстоне дошт, тахти таъсири афкори онҳо қарор дошт ва дар китоби худ саъй ва ҷаҳд намудааст, то аҳамияти осори Носири Хусравро қамтар бикунанд [3, 99].

Дар ин муддат пир Сайидчалолоширо ба таълифи китоби «Ҷазилатнома» оғоз менамояд. Муаллиф дар охири китоб андешаҳои роҷеъ ба сабаби таълифи асар дар ҳаҷми якуним саҳифа ишро намудааст. Аз муҳтавои мундариҷаи китоб мусаллам аст, ки муаллиф дар ҳикмати фалсафаи дину мазҳаби ҳеш дониши вофир ва дар ишрои шеър низ дасти тавоно доштааст. Аз хатми китоб аён мегардад, ки Сайидчалолоширо ба умеди дидори имоми 48-уми исмоилиёни ҷаҳон, ки сулолаи имомони низорӣ, ҳанӯз аз солҳои ҷилуми асри гузашта дар шаҳри Бомбай Ҳиндустон мустақар буданд, роҳи сафар пеш гирифтааст: «... рӯзе ба умеди дидори имоми замони ҳозир Мавлоно рӯҳӣ ва рӯҳато Султон Муҳаммадшоҳ аз мулку ватани худ ҳаракат намуда, озими роҳи Ҳиндустон шудем ва баъд аз тайи мароҳил ва манозил ба алоқаи Ҳиндустон дар шаҳри Бомбай ба остони ғайри нишону қудси ошӣ расидем ва баски ғалабаи гуноҳ буд, толеам ёварӣ накарда, дар он рӯз Ҳазрати Мавлоно равнақарӯзи шаҳри Йурупистон (Аврупо- Л. Д.) таъриф доштанд. Пас, банд ба ғайр аз дидор муддати бисёр дар шаҳри Бомбай ба остонаи мубораки мавло дар Бангола, Ҳасанобод ба ғурбати тамои монда, дилам хост, ки оё ҷӣ шавад, агар ошиқ дидор якҷанд қалима абёт дар авсофи Мавлои худ дар тахти таҳрир дарояд ва ин ҳаёле, ки дар хотирам хутор қард, пас дар як ғӯша ҳазида, ба ғуфтани муноҷот ва сохтани китоб саъй ва талош намудам» [6, 140].

«Ҷазилатнома» аз 98 саҳифа иборат буда, бо қисмати муноҷот, ки қомилан ҷанбаи мазҳабиву фалсафӣ дорад, оғоз мешавад. Муаллиф дар охири хатми китоб барои уюбу нуқсонҳои ҳеш аз ҳонанда узр пурида, сабаби заъфи таълифро ба таври зайл баён намуда, сол ва моҳи хатми китобро қайд намудааст: «... умед аст, ки қадоме ба дидани ин нусха ҳар саҳве ва хатое, ки аз банд гузаштааст, аз роҳи қарами банд айб нагиранд, ҷаро ки банд одами мулки сарҳадот лағзи форсиро аз ин зиёд анҷом додан ҷора надорад фақат. Тамат тамои шуд нусхаи «Ҷазилатнома» аз фақирулҳақири саропо тақсир Сайидчалолоширо валади Сайидшоҳқалон аз насли имом Алии Нақӣ, лақабаш ба Сайидчалолои Бухорӣ аст. Даҳуми моҳи ҷамодиахори санаи 1345 дар шаҳри Бомбай» [6, 141].

Оғози насри илмӣ ва тарвиҷи он бо мақсади тарғиби асосҳои тариқаи исмоилия, ки ҳанӯз аз асри XI бо ибтиқори ҳақими донишманд Носири Хусрав оғоз гардида буд, дар солҳои бистуми асри XX ба тавассути «Ҷазилатнома»-и Сайидчалолоширо валади Сайидшоҳқалон идома ёфт. Муаллиф мақсади таснифоти ҳешро ба тариқи сода иброз намудааст: «... китобе сохта шуд, ки ба ҳонандагони атфол дарсиро аз донишгари дину ойини худ оғӯи ёфта, ба шинохти имоми вақти худ соате шаванд ва баъд аз донишгари дину ойини қӯдақони ваҳшихӯй, ки тавсанони саркашанд, ба тозиёнаи ҷунин суҳанон андаке ром шуда, ба таълим мерасанд, ҷаро ки қӯдақони наваълим аввал ба маънои китобҳои бузург нарасида, зеҳнотрик шуда, зуд ҳушёр нахоҳанд шуд» [6, 46].

Азбаски китоб бо мақсади таълими «ҳонандагони атфол» ва «қӯдақони ваҳшихӯй» эҷод гардидааст, аз ин рӯ, муаллиф то андозае принципи педагогӣ-психологӣ назарияи таълим – аз сода ба мураккаб ва аз мураккаб ба абстрактро, ки баъдҳо дар мактабҳои замони шӯравӣ шое шуда буд, қорбасти намудааст. Бояд қайд

намуд, ки китоб ба бобу зербобҳо ҷудо нашуда, андешаҳои муаллиф якмарому мураттабан баён гардидаанд.

Аз муқаддимаи мундариҷаи асар возеҳ аст, ки он бо тамоили фалсафӣ ва майлҳои равиши исмоилӣ оғоз шуда, муаллиф бе муқаддима хонандаи худро ба шинохти маънавии имом, ки бунёди ин фаҳмиш ва маърифати ӯ тибқи ақидаи мутакаллимони исмоилӣ дар Қуръон ва аҳодиси набавӣ мастур аст, раҳнамоӣ мекунад. Аз ин ҷиҳат, мусанниф саъй намудааст, ки матлабҳои душвор ва печидаи мазҳабиро бо истифодаи далоили қуръонӣ ва аҳодиси набавӣ собит намуда, дар ифтиҳои сухан якбора ба баёни асли мақсад гузарад. Чунин ба назар мерасад, ки забон ва равиши тавҷеҳу тафсири муаллиф дар мавриди шинохти масъалаҳои ҳоси тариқаи исмоилия ва махсусан имомшиносӣ то андозае шабеҳ ба равиши осори мансури ҳаким Носири Хусрав аст, вале ин муаллиф фақат ба бурҳону далелҳои мантиқӣ қонеъ нашуда, дар мавридҳои гуногун ба ҳайси далоил ривоеҳои диниро низ истифода бурдааст. Масалан, муаллиф дар саҳифаи 52-и «Ҷазилатнома» барои шинохти имоми замон чунин овардааст: «Пас бидон, ки Ҳазрати Боритаоллоҳ Одамро барои шинохти зоти худ дар олам мавҷуд кард ва ҷамеи малакутиён аз ҳукми Рабулиззат сар ба сӯҷуд фуруд оварданд. Азозил, ки саркардаи малоика буд, аз сачдаи Одам инкор кард ва гуфт: «Ано хайр мана». Яъне, ман беҳтарам. Аз қавли хилқате: «Ман ноду ҳалақата». Яъне гуфт: «Офаридӣ моро аз оташ ва офариди ӯро аз хоки сиёҳ. Байт:

Ки ман аз оташам, ӯ хоки тира,

Кучо оташ кунад бо хок сачда.

Яъне, дар қалом ворид аст қавли Таолло.... Яъне, «Офаридам Одамро аз хоки сиёҳ ва ҷонро офаридам, ки падари шайтон аст оташи сӯзон. Пас вочиб аст, ки Худованди Таоло ба ғайр аз зоти худ сачда ба чизи дигар ҳукм дода бошад, ки дар он асаре аз нури худовандӣ набошад. Яъне, Худованди Таолло аз тоатҳои банда яке сачдаро ба худ номидаанд. Пас он сачдаро ба Одам кардан ҷаро ҳукм карданд, ки Одам ҳам башар буд ва имом буд дар асри худ ва фармудааст: Қавли Таолло: ... Яъне, «Қарор додам заминро ба халифа» ва мурод аз халифа имоми замон аст. Пас, он нуре, ки дар Одам нақл карда буд, ҷамеи малоика бо ӯ сачда карда буданд ва баъд аз он он нур ба кучо рафт, ки халоиқ аз донишманди он нур маҳруманд...» [6, 54].

Як хусусияти муҳими услубии «Ҷазилатнома»-и Саидҷалолшоҳ зимни тафсири масоили мазҳабӣ мабно бар истифодаи суннатҳои маъмулии адабӣ – ташбеҳи инсон ба дарахт мебошад. Пӯшида нест, ки ин навъи ташбеҳот зерин таъсири осори мансур ва манзуми ҳаким Носири Хусрав зухур намудаанд. Масалан, ташбеҳи инсон ба дарахт дар осори Носири Хусрав хеле маъмул аст. Роҷеъ ба қиёси инсон ба дарахт дар осори манзуми ҳакими номбурда ва мансубияти он ба фарҳанги қадимии мардуми эронӣ асл донишманди тоҷик Худой Шарифов андешаҳои ҷолиб баён намудааст: «... муқоисаи инсон ба дарахт, ки дар шеърҳои Носири Хусрав кам нест, ба тасаввуроти қадимии эронӣ дар бораи аз дарахт падид омадани инсон ҳамоҳангӣ меёбад. Ин мавзӯи инсон ва дарахт дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ва достони «Гаршоспнома»-и Асадии Тӯсӣ – шоири ҳамзамони Хусрав ҳам дида мешавад ва далолати дар он замон маъмул будани ин ривоят мебошад. Хусрав аз тамаддуни гузаштаи эронӣ оғоҳии зиёд дорад ва ба савияи баланди ӯ дар ин самти донишу оғоҳӣ забон ва луғоти форсии қадимӣ ва ҳатто барои замонааш камистеъмол гувоҳӣ медиҳанд» [8, 64].

Ҳакими суханвар дарахтонро ба борвар ва бебар тақсим намуда, афроди беҳирадро ба гиёҳи бебор шабоҳат додааст ва ин навъи ташбеҳоти ӯ, ҳақиқатан устодона эҷод гардидаанд. Муаллифи «Ҷазилатнома» дар ин самт андешаи Носири Хусравро то андозае пайгирӣ намуда, одамонро ба дарахти бебар монанд намудааст, ки дар шинохти имоми даври худ ҳидояти шайтонро истиқбол намудаанд: «... ба ҳеч вачҳ дар он банда, ки асари меҳри имоми замон нест, коре намеояд. Масалан, ҳар дарахт, ки бесамар аст, аз тарбияти боғбон самаре намебахшад. Пас, эй бандаи муъмин, бидон, ки Худованди таолло дарахти бесамарро ба дунё офаридааст, ба ғайр аз буридан ва сӯхтан чизе ғоида дигар аз ӯ ҳосил намешавад. Ва он дарахте, ки самар аз ӯ ба ҳам мерасад, ғоидаи ӯ ғизои инсон аст... Пас, бидон, эй бандаи Худо, ҳар кӣ дар ҷаҳон имоми замони худро ҳозир нозир намедонад, мисли он дарахтест, ки мева надорад ва ба ғайр аз сӯхтан ва буридан чизи дигар нест» [6, 59].

Қобили қайд аст, ки матни китоб фақат аз гузориши масъалаҳои диниву фалсафӣ иборат нест, балки бо мақсади возеҳтар баён кардани матлаб, муаллиф аз

осори манзуми классикони адабиётмон, баъзан бо овардани номи муаллиф ва қисман бо овардани таҳаллуси шоир, абёти зиёд ва ё пораҳои шеърро истифода бурдааст. Ҷумлаҳои матн китоб, аз мавқеи забоншиносии муосир, аксаран дароз ва тафсиلى буда, ҳудуди онҳо ба ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ва баъзан омехта низ мерасанд. Дар баъзе мавридҳо такрори бемавриди калимаҳо низ дар матн мушоҳида мешавад.

Агар баъзе мусталехоти диниву фалсафиро ба инобат нагирем, забони «Ҷазилатнома», ки ҳарчанд дар пайравии насри ҳикамиву фалсафии гузаштагон эҷод шуда бошад ҳам, дар асл содаву фаҳмо буда, дархури шогирдони мактабу мадраса аст.

АДАБИЁТ

1. М. Бакоев. Отчет о работе экспедиции Отдела востоковедения и литературного наследия АН Таджикистана на Памире (сентябрь 1962) М. Бакоев // Известия Академии наук ССР Таджикистан. Отделение общественных наук. – Душанбе: Издательство АН Таджикистан., 1963. - С.67-70.
2. Бертельс А. Е. Алфавитный каталог рукописей обнаруженных в Горно- Бадахшанской Автономной области экспедицией 1959 – 1963 гг / А. Е Бертельс, М. Бакаев. – Москва: Наука, 1967. – 119 с.
3. Бертельс А.Е. Взгляд некоторых ученых и шиитов двенадцати имамов на наследственные ценности Носира Хусрава / А.Е. Бертельс // Памяти Насира Хусрава. – Мешхед, 1335/1956. – С. 46-72.
4. Мамадшерзодшоев У. Взгляд на жизнь и творчество пира Сайида Джалалишаха / У. Мамадшерзодшоев // Сборник статей. – Хоруғ, 2013. - С.78-84.
5. Назаршоев М.Н. Исторический опыт КПСС по руководству социалистическим строительством в Горно- Бадахшанской области Таджикской ССР / М.Н. Назаршоев. – Душанбе, 1982. – 292 с.
6. Сайиджалалишох валад Шахикалан. Ҷазилатнаме / Сайиджалалишох валад Шахикалан // Литография. – Бомбей: Бангала, 1345 ھ. - 144 с.
7. Хаджибеков Э. Разум и вера в «Ҷазилатнаме»- Пира Сайида Джалалишаха валад Сайидшахкалан / Э. Хаджибеков // Вестник Хорогского университета, 2005. - Часть 2. - № 6. - С.143-147.
8. Шарифов Х. Тайны мира / Х. Шарифов. – Душанбе: Нодир, 2004. - 352 с.

САИД ДЖАЛОЛИШОХ ВАЛАД ШОХИ КАЛОН И ЕГО «ҶАЗИЛАТ-НАМЕ»

Впервые в таджикском литературоведении наблюдается попытка восстановления истории создания одного из педагого-психологических сочинений начала 20-ого века в таджикской литературе Бадахшана – «Ҷазилат-Наме». По изложению основной темы статьи, её можно разделить на две части: первая, восстановление исторической справедливости по отношению к автору сочинения и, вторая, содержание и ценность самой «Ҷазилат-Наме». Все эти вопросы имеют научную ценность для таджикской литературы.

Ключевые слова: Сайид Джалалишох, Шохкалон Шохзодамухаммадов, Ҷазилатнома, Бадахшон, Рушан, Шугнан, религиозная философия, исмаилитская философия.

SAID JALOLISHOH VALAD SHOH KALON AND HIS “FAZILAT-NAME”

There could be observed an effort of reconstitution of creation of pedagogical- psychological work of the Tajik Literature of Badakhshan in 20 century – “Fazilat-Noma”. In accordance to the main objective of the Article, it could be divided into two parts. First: reconstitution of the historical truth in regards to the author of Tractate and, second the meaning and values of “Fazila-Noma.” All these issues have scientific value for Tajik Literature.

Key words: Sayid Jalolishoh, Shohkalon, Shohzodamuhammadov, Fazilatnoma, Badakhshon, Rushon, Shugnon, Religion’s philosophy, scientific terminology, Ismaili’s philosophy.

Сведения об авторе: *Лоло Давлатбеков* – кандидат филологических наук, докторант Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 937-95-49-99

СУВАРИ ХАЁЛИ МАВЛОНО ҶОМӢ ДАР ОҶАРИДАНИ СИМОИ ЗУЛАЙХО

Ҳиммати Кӯҳсор

Пажӯҳишгоҳи забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Достони «Юсуф ва Зулайхо» ишқӣ аст ва шуарои Машриқзамин роҷеъ ба масоили ишқӣ камтар аз адибони дигар ҷаҳон навиштаанд, лобал бо илҳом аз завқи саршортаре дар ин мавзӯ доди суҳан додаанд, ки мисолаш хеле ва хеле зиёд аст. Маснавиҳои ишқӣ, ки шеър адиби ховариён ба баҳусус адабиёти форсӣ ба ганҷинаи адабиёти ҷаҳон афзудааст, хатто муқоиса надорад. Ба ин маънӣ, таваҷҷуҳ равад ба дostonҳои ишқӣ аз «Шоҳнома» -и Фирдавсии Тӯсӣ, «Ҳамса» -и Ҳаким Низомии Ганҷавӣ, «Вомик ва Узро» -и Айюқӣ, «Вис ва Ромин» -и Фаҳриддини Гургонӣ ва....

Шеърӣ ғаноии ин адабиёт низ дар асл моллом аз ишқ аст, ҳам ишқи инсонӣ ва ҳам ишқи ирфонӣ. Дар сурудани достони «Юсуф ва Зулайхо» бисёре аз шуарои Ховар завқу ҳунари худро озмуда, дар баробари ин заҳамоти эҷодии худро ба ҷаҳониён арза доштанд. Дар Ховари Миёна ва Ховари Наздик беш аз панҷоҳ тан аз устодони сухан ва суханварони мухталиф қиссаи «Юсуф ва Зулайхо»-ро ба назм даровардаанд. Достони «Юсуф ва Зулайхо»-и мансуб ба Абулқосим Фирдавсӣ, ки муаллифаш номаълум монда, сурудаҳои Муҳаммад Масъуди Куммӣ, Алӣ Дурбек, Шайёд Ҳамза, Мавлоно Ҷомӣ, Нозими Ҳиравӣ, Ҳозик ва аз ҷумлаи ҷолибтарини онҳост, ки дар ховаршиносӣ бештар ёд мешаванд. Вале ҷойи таъкид аст, ки достони «Юсуф ва Зулайхо» -и Ҷомӣ аз нигоҳи маъруфият ва шухрат, сатҳи олии бадеият, забони баён ва вусъати интишор дар олами ховаршиносӣ ва умқи нуфуз дар миёни мардуми дигар аз ҳама осори дар ин мавзӯ эҷодгардида, бартар аст. Тибқи маълумоти ҷомишиносон ин қиссаи Мавлоно Ҷомӣ ба чанд сабаб мақоми баландро молик гардидааст.

Аввалан, муъҷизаосонии Ҷомӣ дар сухангустарӣ ба ҳадде аст, ки ба наҳви иҷобангез ва бо шукӯҳи хоссе бартарии мусаллами худро ҳуди матни қисса ба субут мерасонад. Мазияти хосси ин достони офаридаи Мавлоно Ҷом дар шакли олии бадеӣ, тасвирҳои баланди шоирона, суханофарии балиғ ва фасеҳ, ширинӣ ва салосат, бидуни тақаллуф ва мاردумӣ будани он ва дасти тавоно ва устодии гӯянда дар тавсифи чехраҳои офаридааш аст.

Вакте ба тамоми осори манзуми Мавлоно Ҷомӣ таваҷҷуҳи амиқ равад, дида мешавад, ки вай бо сабки махсус ба худ шеър сурудааст. Вай аз рӯйи мазмун ва муҳтаво ҳар кадоме аз асари худро бо сабки ҷудогона, ки маҳзи ҳамон асар аст, нигошта. Достони «Юсуф ва Зулайхо» ҳам бо сабки хосси нигорандагӣ гуфта шуда, аз ҷиҳати сохт асари мукамал аст ва дигар аз сабаби шухрати босазои ин қисса дар шеваи нигориши он арзёбӣ мегардад. Дар дoston таҳкими аркони шеър, соддагии иборат ва баён, ғановати забон, пухта, рехта ва ба маврид истифода шудани саноеъи бадеӣ бо маҳорат ва устодии гуфтор тавҷам омадаанд. Ҷомӣ дар «Юсуф ва Зулайхо» бо шеваи офаринанда ва ҳаллоқ на асари таърихӣ, балки як асари пураарзиши бадеӣ офарида, аз шарҳи тамоми қисса даргузашта, ба худ танҳо ҳаводисеро, ки мақсади ӯ аст, мунтахаб ва ба назм қашидааст. Ин ҳадафи Мавлоно Ҷомиро баъзе маворид нусхабардорони достони шоир ҳангоми рӯнависи он саҳнаҳое, аз худ ба он афзудаанд. Тавре муҳаққиқи афгонӣ Муҳаммадхусайни Бехрӯз нигоштааст «Дар нусхае аз ин дoston, ки ба соли 1273 ҳиҷрӣ дар Табреш ба нашр расида, 385 байт аз ҷониби шоири номаълуме ва ё худ хаттот афзуда шудааст» [1, 25]. Ин донишманд ба ин гуфтаи худ меафзояд, ки «бар як нусхаи дигари «Юсуф ва Зулайхо»-и Ҷомӣ, ки дар китобхонаи шахсии ӯ маҳфуз аст, 193 байти изофӣ ба қалами шахси номаълуме дар қарни дувоздаҳуми ҳиҷрӣ ворид гардидааст» [1, 29]. Ба ишораи Муҳаммадхусайни Бехрӯз ин қисмати изофӣ иборат аз қисмати марбут ба «Омадани Юсуф назди падар ва бино шудани Яъқуб ва афву бахшоиши Юсуф бародаронро» мебошад [1, 29-30]. Бешак ин изофаҳо на танҳо ба сабки нигориши Ҷомӣ, балки ба симоҳои офаридаи ӯ, аз ҷумла симои Зулайхо, бетаъсир набудааст.

Ҳадафи аслии Мавлоно Ҷомӣ дар ин дoston, сухан гуфтан аз ҳусни Юсуф ва ишқи Зулайхо аст:

Чу тӯтӣ табъро созам шакархо,
Зи ҳусни Юсуфу ишқи Зулайхо [2, 595].

Ин мақсади Ҷомӣ дар оғози тафсири ҳаводис ба тавсифи ин ҷиҳати умдаи симоҳои қисса ба таври зайл баён ёфтааст:

Зи маъшуқон чу Юсуф кас набуда,
Ҷамолаш аз ҳама хубон фузуда.
Зи хубон ҳар киро сонӣ надонанд
Зи аввал Юсуфи сонӣ -ш хонанд.
Набуд аз ошиқон кас чун Зулайхо,
Ба ишқ аз ҷумла буд афзун Зулайхо .
Ба тифлӣ то ба пирӣ ишқ варзид
Ба шоҳиву асирӣ ишқ варзид.
Пас аз пириву аҷзу нотавонӣ,
Чу бозаш тоза шуд аҳди ҷавонӣ
Дар ин нома сухан ронам зи ҳар як.
Ба хома гавҳар афшонам зи ҳар як [2, 596].

Аз ин абёт бармеояд, ки пояи асосии дoston дар ду мафҳум: зебой ва ишқ барқарор аст ва Ҷомӣ чуз ин ба зикри ҳаводиси дигари қисса, ки дар «Тафсири Сураи Юсуф»-и Муҳаммад Зайди Тўсей муфасссал омадааст, барои асари худ эҳтиёҷе надида.

Пеш аз ҳама, «Юсуф ва Зулайҳо» -и Ҷомӣ дар навъи шеърӣ маснавӣ суруда шудааст. Аз ин ҷо ки маснавӣ ба лиҳози қофия маҳдудияти соир қаволибро надорад, шеър мавзӯоти тўлонӣ аст ва дар дostonсароӣ аз он истифода мешавад ва аз ин рӯ маснавӣ ҳам қолаби ҳамоса аст ва ҳам дostonҳои ғиноӣ. Ҳамчунин, қолаби муносиб барои адабиёти таълимии манзум низ маснавӣ бувад ва махсусан сўфиён барои ирояи омӯзаҳои ирфонӣ худ аз он истифода мекунад» [3, 309-310].

Ҳамин навъи адабӣ барои гуфтани дostonи «Юсуф ва Зулайҳо»-и Ҷомӣ созгор омадааст. Дар дoston ва баёни андешаҳои ошиқона ва сўфиёнаи худ шоир аз вазни шеърӣ Ҳазачи мусаддаси маҳзӯф кор гирифта, ки арконаш ин аст:

Мафо Илун / Мафо Илун / Фа Улун

Мафо Илун / Мафо Илун / Фа Улун

V - - - / V - - - / V - -

V - - - / V - - - / V - -

Навъи адабии маснавӣ ва вазни интихобнамудаи Мавлоно Ҷомӣ тавонистааст ба ҳама маънӣ симои зоҳирӣ ва ботинӣ Зулайҳоро фаро бигирад ва ба хонанда бо лаҳна зебо ва ғўшнавоз бирасонад ва хунарҳои адабии эҷодкорро дар маъниофарӣ ва зебоипарастӣ намоёнад. Ва ин ҳама ба шоири маъниофар имкон додаанд, ки мавридҳои зарурӣ барои равшан баён кардани матлаб – офаридани симоҳои маснавӣ, минҷумла симои қолибу қозибаноки Зулайҳо, имконоти фарохтаре дошта бошад.

Чун дар дostonи ишқӣ «Юсуф ва Зулайҳо» бештар таваҷҷуҳ ба симои Зулайҳо аст, метавон онро аз симоҳои асосӣ қисса донист, зеро ҳамаи воқеаҳои он зимни фаъолияти Зулайҳо мегузарад. Ҳамин Зулайҳо аст, ки Юсуфро тарбия карда, ҳамин Зулайҳо аст, ки баробари ба камол расидани Юсуф ошиқи шефтаи маъшӯқ гардида, ҳамин Зулайҳо аст, ки барои ишқӣ ўро напозирӯфтан Юсуфро зиндонӣ карда, ҳамин Зулайҳо аст, ки тамоми умр аз хоб дидан то лаҳзаи ба висол расидан дар ишқ содиқ буд. Зулайҳо дар тасвири Ҷомӣ шоир аз ҳама зебоҳо зеботар аст. Ва ба хоҳири он ки суҳанвари Ҳиравӣ ба симои Зулайҳо қабои бадеӣ пўшонад, аз саноеи шеърӣ моҳирона истифода менамояд. Вай дар баробари нигоҳ доштани баёни сода ва мардумӣ ба ҳусни адо ва лутфи таъбир, салосат ва балоғат дидаи амиқ дорад. Тавассути устодона кор гирифтани аз суварӣ ҳаёл, яъне саноеи шеърӣ, монанди ташбеҳ ва истиора, тавсир, талмех ва киноя, ташхис ва муболиға, тазод, таҷнис ва саволу ҷавоб, симои Зулайҳоро ҳарчи зеботар меорад ва суҳанро фасех, муҳтавои қиссаро барҷаста, маъниро амиқ, матлабро возеҳ, оҳангнокии гуфторро баланд ва таъсири андешаро ҳамаписанд сохта, ҳам ба лафз ва ҳам ба матни ин баён бартарият мебахшад:

Нагунҷад дар баён васфи чамолаш,

Кунам табъозмӯй бо ҳаёлаш.

Зи сар то по фуруд оям чу мўяш,

Шавам равшанзамир аз акси рўяш.

Зи нўшин лаълаш истимдод чўям,

Зи васфаш он чӣ даргунҷад, бигўям.

Қадар нахле зи раҳмат офарида,

Зи бўстони латофат сар қашида...

Ду ҳесўяш ду ҳиндуи расансоз,

Зи шамшоди сарафрозаш расан боз...

Зи бўстони Ирам рўяш намуна,

Дар ў гулҳо шукуфта гуна-гуна.

Ду нори тоза барбаства зи як шох,

Кафи умедашон набсуда густох [2, 98-100].

Ва Ҷомӣ аз сар то ба пойи Зулайҳоро ба ҳамин равиш ба риштаи тавсир мекашад ва чамоли ўро ҳар қадар ки бардошти қудрати суҳан аст, тавсиф менамояд. Вале, ку қудрату тавони суҳан, ки он ҳамаро фаро гирифта тавонад? Дар намунаи фавқ ба чуз тавсиф боз мебинем, ки шоир саноеи шеърӣ таҷнис, ташбеҳ, истиора, талмех, сифатчинро он қадар ба маврид корбаст намудааст, ки ба шарҳашон ҳоҷат нест.

Боби «Никоҳ бастани Юсуф Зулайхоро ва зифоф кардан бо вай», ки дар 64 байт анҷом пазируфтааст ва он ҳамаро наметавон ин ҷо иқтибос кард, тавсифи ба висол расидани Юсуф ва Зулайхо аст, ки гуёи баланди хусну таровати суҳанвари Чомӣ мебошад ва назирашро ба ростӣ, ки дар «Юсуф ва Зулайхо»-ҳои то ӯ гуфташуда ва баъд аз ӯ эҷодгардида муҳол аст, ки дарёбем. Агар завқи шеърӣ воло доред, боре онро қироат намоед, пушаймон нахоҳед шуд. Ишқ аст, саропо ишқ ва шоир доди суҳан дода. Намунаҳои барои санъати истиора:

Сиёхиро сиришк аз наргисаш шуст,
Зи наргис зори чашмаш ёсуман руст [2, 334].

Дар ин намуна «наргис» ба маънии аслии худ наёмада, он ба ҷойи «чашм» истифода шудааст.

Боз:

Саҳисарваш зи бори ишқ ҳам шуд
Сараш чун ҳалқа ҳамрози қадам шуд [2, 334].

Ин ҷо «саҳисарв» ба маъноӣ қомати зебо аст ва ҳунари шоирӣ ҳам дар мавриди офаридани симо иборат аз ҳамин доништа мешавад.

Чомӣ то эҷоди «Юсуф ва Зулайхо» бо эҷоди осори зиёди адабӣ ва илмӣ поя бар поя «соҳиби таъби баланд, илҳомӣ ҷӯшон ва таҳайюли бепоён буд ва бар замми ин то рӯзи навишта шудани дoston роҳи дурро дарози зиндагиро тай карда, улуми зиёдеро пардохта, сарди ва гармии рӯзгорро фаровон чашида, бо чашми ақлу хирад дунёро хуб санҷида, чандин дафтарро бо шеърӣ таронаҳои худ пур карда буд. Ин таҷрибаи калони зиндагӣ, илмӣ ва эҷодӣ ба ӯ имкон додаанд, ки воқеаву ҳодисаҳои зиндагӣ ва ҳислату кайфияти ашхосро ҳаётиву рангин тасвир намояд» [4, 98-99]. Ин дониши фароҳ ва таҷрибаи зиёдро Чомӣ дар офаридани симои Зулайхо истифода кардааст, ки ин иддуро аз сатр – сатри дoston дармеёбем.

Мавлоно Чомӣ дар тасвири симои Зулайхо, пеш аз ҳама, аз санъати шеърӣ ташбеҳ, ки ин санъатҳои дӯстдоштатарини суҳанвар дар тамоми эҷодиёташ аст, кор гирифтааст. Умуман, аз ҳар саҳфаи ин қиссаи шоир аз ҳамаи анвои ташбеҳ метавон намунае дарёфт. Ташбеҳҳои Чомӣ дар ин маврид бидуни тардид ҳаёти воқеӣ касб карда, ҳосият ва моҳияти ин ё он ашёро нишон додаанд. Камтар воқеъ шуда, ки Чомӣ барои офаридани симои Зулайхо дар зоҳиру ботин ташбеҳҳои ҳаёлий ва сохта дошта бошад. Аз ташбеҳоти Чомӣ дар сифати Зулайхо:

Ду пистон, ҳар яке чун куббаи нур,
Ҳубобе хоста аз айни кофур [2, 159].

Дигар:

Миёнаш мӯй, бал к-аз мӯй ниме,
Зи бориқӣ бар ӯ аз мӯй биме [2, 160].

Дар мисоли дувум муқолиғи ғулув низ ҷой дорад, ки ишора бар борикии миён аст ва ҷӣ тасвири нозуке, ки миёни Зулайхо ба мӯй, бал аз он ҳам камтару бориқтар ташбеҳ шудааст.

Санъати суҳанчинӣ дар истифодаи Чомӣ дар ин дoston:

Ба Юсуф гуфт, к-эй аз фарқ то пой
Дилошӯбу дилорому дилорой.
Ба рух симои дигар дорӣ имрӯз,
Ҷамол аз ҷойи дигар дорӣ имрӯз [2, 264].

Аз пуртаъсиртарин воқиҳои тасвири бадеӣ, ки дар адабиёти форсӣ дучор меояд, ин санъати тазод ва муқобила аст. Дар ин саноат ба ҳам муқобил гузоштани ду андеша бар ҳамдигар аст ва ё ба таъбири дигар, сифату ҳислати равоии ду кас ба таври муқоиса.

Байти зер намуна бар ин гуфта бошад, ки Зулайхо дар ҳонаи ҳафтуми қасри худ бо нияту орзуи ба висоли Юсуф расидан ба ӯ рӯй оварда мегӯяд:

Ки эй худком, коми ман раво кун,
Ба васли хеш дардамро даво кун.
Манам ташна, ту оби зиндагонӣ,
Манам кушта, ту ҷони ҷовидонӣ.
Ҷунонам аз ту дур, эй ганҷи ноёб,
Ки бошад кушта бе ҷон, ташна бе об...[2, 278].

Мавлоно Чомӣ барои нишон додани олами равоии Зулайхо ва ҳар ҷӣ равшантар намудани симои Зулайхо, аз санъати саволу ҷавоб низ бо лаҳни ширини шоирона кор гирифта, ин гуфтугӯи ӯро бо Юсуф дар боби «Омадани Зулайхо ба

хилватхонаи Юсуф ва ба дуои вай биной, чамол ва чавонӣ боз ёфтан» зайлан ба назм кашидааст:

Чу Юсуф 3-ин сухан донист, к-ӯ кист
Тарахҳум карду бар вай зор бигрист.
Бигуфто: -» Эй Зулайхо, ин чӣ ҳол аст,
Чаро ҳолат бад-ин сон дар вубол аст?»
Чу Юсуф гуфт бо вай: -» Эй Зулайхо»
Фитод аз по Зулайхо бе Зулайхо.
Шароби беҳудӣ зад дар дилаш чӯш,
Бирафт аз лаззати овозаш аз хуш.
Чу боз аз беҳудӣ омад ба худ боз,
Хикоят кард бо вай Юсуф оғоз:
Бигуфто: «Ку чавониву чамолат?»
Бигуфт: «Аз даст шуд дур аз висолат».
Бигуфто: «Хам чаро шуд сарви нозат?»
Бигуфт: - «Аз бори ҳачри ҷонгудозат».
Бигуфто: - «Чашми ту бенур чун аст?»
Бигуфт: - «Азбаски бе ту ғарки хун аст».
Бигуфто: - «Ку зару сие, ки будат?
Ба фарқ он тоҷу дайҳиме, ки будат?
Бигуфт: -» Аз хусни ту ҳар кас сухан ронд,
Зи васфат бар сари ман гавҳар афшонд.
Сару зарро нисори пош кардам,
Ба гавҳарпошияш подош кардам...» [2, 345].

Ин суолу ҷавоби Юсуф ва Зулайхо идома дорад ва маъшук аз ошиқ мепурсад, ки ҳочатат имрӯз чист, то баробар бикунам. Зулайхо ба Юсуф рӯй оварда мегӯяд, ки агар бо савганд зомин шавӣ бигӯям, вагарна ҳеч. Юсуф қасам ёд мекунад ва Зулайхо аз ӯ ҷавонию чамол, қомати сарв ва биной таманно мекунад. Юсуф бо дастгирии парвардигор бо дуое он ҳамаро ба Зулайхои дар аҳду вафои ишқ икто арзонӣ медорад ва зиёда аз ҳама Зулайхоро ба никоҳи худ дармеорад ва бокирааш дармеёбад. Намунаи болоӣ, ки барои санати суолу ҷавоб иқтибос шуд, ҳочат ба шарҳу тавзеҳи изофа надорад.

Сувари ҳаёли Ҷомӣ дар сурудани дoston, минҷумла офаридани симои Зулайхо, ки гардонандаи чархи қисса аз оғоз то анҷом аст, бо саноеи лафзии лаффу нашр, такрор, гардиш, тарсеъ, таҷнис на бо мақсади зоҳирпарастӣ дар шеър, балки барои рӯшантар сохтани маонӣ, тавонмardӣ ва барҷастагии симои қаҳрамони асар, амиқ нишон додани ҳолати рӯҳӣ ва равонии ин ё он симои асар мавриди истифода қарор додааст.

Санъати такрорро аз лаҳни ошиқонаи ҳуди Зулайхо, ки бар Юсуф ишора намуда, ҳар чӣ дар дил дорад ба ошиқ мегӯяд, мешунавем. Дар ин намуна бештар аз симои ботинии Зулайхо ҳосил мебардорем:

Ба ҳаққи он худое бар ту савганд,
Ки бошад бар худовандон худованд,
Ба ин хусни ҷаҳонгире, ки додат,
Ба ин хубӣ, ки дар ораз ниҳодат.
Ба ин нуре, ки тобад аз ҷабинат,
Ки дорад мохро рӯ бар замин аст.
Ба абрӯи камондоре, ки дорӣ,
Ба сарви хубрафторе, ки дорӣ ...
Ба истилои ишқат бар вучудам,
Ба истигноят аз буду набудам,
Ки бар ҳоли мани бедил бибахшой,
Зи кори мушкилам ин уқда бикшой [2, 278].

Дар намунаи фавқ пешванди «ба» санъати такрор буда, дар мисраи «Ба сарви хубрафторе, ки дорӣ» вожаи «сарв» истиора аст, ишора бар қоматро дорад.

Ҷомӣ дар достони «Юсуф ва Зулайхо» аз санъати зулқофиятайн низ кор гирифта, ба ин васила ҳар чӣ ҷолибтар ва хотирмонтар бароямон намоёнидааст. Ин аст намунае ба санъати зулқофиятайн:

Ба захми сум чу санги хора ҳастӣ,
Зи ҳар моҳи наваш сайёра частӣ [2, 337].

Ин ҷо дар байт «хора» бо «сайёра» ва «ҳастӣ» бо «ҷастӣ» вазифаи қофияро анҷом додаанд.

Аз саноеи лафзӣ, ки Мавлоно Ҷомӣ дар тамоми осори манзумаш зиёда мавриди корбаст қарор додааст, санъати такрор аст ва онро борҳо дар ин қиссаи пуршӯр ва пурмочарои ишқи Зулайхо бар Юсуф дучор омадем. Ин санъат бар он аст, ки шоир баҳри боз ҳам сарех ва равшан гардонидани ифодаи баёни хеш калима ё таркибе, ё ибораеро интиҳоб менамояд, ки андешаи зарурӣ бо он беҳтар зоҳир шавад ва ё дар ҷанд байт такрор ояд. Дар намунаи зер аз боби «Никоҳ бастани Юсуф Зулайхоро ва зифоф қардан бо вай» ин масъулият бар дӯши калимаи «гоҳ» будааст:

Зулайхо мунтазир дар пардаи хос,
Дили ӯ аз тапиш дар парда раққос...
Ғаҳе пуроб чашаш з-ашки шодӣ,
Ғаҳе пурхун зи бими номуродӣ.
Ғаҳе гуфтӣ, ки ман бовар надорам,
Ки гардад хуш бад-ин сон рӯзгорам.
Ғаҳе гуфтӣ, ки лутфи дӯст ом аст,
Зи лутфи дӯст навмедӣ ҳаром аст.
Аз ин андеша хотир дар кашокаш,
Ғаҳе хуш буд он ҷо гоҳ нохуш [2, 348].

Достони «Юсуф ва Зулайхо»-и Ҷомӣ дар баробари доштани сабки баланди бадеӣ бо забони аз ҳар ҷиҳат ғанӣ, сода ва барои хоссу ом фаҳмову фасеҳ офарида шуда, дар худ тамоми хусусияти умдаи забони замони нигорандаро фаро гирифта тавонистааст. Вай дар навбати аввал ба талаботи сарфу навҳи забони китобии форсии қарни XV милодӣ риоят кардааст ва дар истеъмоли калима, таркибу ибороти хушоҳанг, таъбирҳои мардумӣ, мақолҳои роиҷ бориқбин ва нодиракор ба назар мерасад.

Ҷомӣ каломи худро ончунон обуранг медиҳад ва зебӣ мебахшад, ки ниёзманд ва ҳаводиси қисса ва ашхоси онро, бахусус, бештар аз ҳама симои Зулайхоро чун навори синамо ба таври мукамал мебинад ва пеши назар ба чилва меорад. Истифода аз ҳикоятӣ мақол ба дoston зебоии дигаре бахшидааст.

Билоҳира, бояд ҳадс зад, ки «Юсуф ва Зулайхо»-и Мавлоно Ҷомӣ аз ҷиҳати шухрат, сатҳи волои бадеӣ, вусъати интишор ва умқи нуфуз аз кулли дostonҳо ва осори дар ин мавзӯ иншогардида бартар меистад. Устодии муъҷизаосои Ҷомӣ дар офаридани симоҳои аслий ва фаръӣ, пеш аз ҳама симои Зулайхо, ки гардонандаи фаъоли қисса аст, ба ҳадде ба назар мерасад, ки ба навҳи иҷобангез ва бо шукӯҳи хоссе бартариҳои худро ба субут расонида, дар шаклу мазмуни ниҳоят олий, тасвирҳои баланди шоирона, суҳанвариҳои болиғ ва фасеҳ, салосат ва балоғат, бетакаллуфӣ, бамаврид истифода шудани саноеҳои бадеӣ ва..... назир надорад. Мавсуф симои Зулайхоро дар дoston, бидуни он ки пешиниён ҳам дар тафсирҳои Куръони маҷид, ҳам дар пораҳои алоҳидаи маснавӣҳо ва ҳам дар дostonҳои комил борҳо ва ба такрор ёд кардаанд, бо шеваи офаринанда ва ҳаллоқ, бар пояи завқу сабки хеш ба назм даровардааст, ки аз дostonҳои беҳтарин дар адабиёти форсӣ эътироф шудааст.

АДАБИЁТ

1. Бехрӯз Муҳаммадхусайн. Такмили «Юсуф ва Зулайхо» -и Ҷомӣ / Бехрӯз Муҳаммадхусайн. – Кобул: Ориёно, 1324. - № 1. - С.24-32.
2. Ҷомии Ҳиравӣ. Маснави «Ҳафт авранг» / Ҷомии Ҳиравӣ; ба тасххехи Мударрисии Гелонӣ. – Техрон: Баъдӣ, 1350. - 1154 с.
3. Шамисо Сирус. Анвои адабӣ / Шамисо Сирус. – Техрон: Фирдавсӣ, 1327. – Ҷ.1. - 376 с.
4. Аълоҳон Афсаҳзод. «Лайлӣ ва Маҷнун» -и Абдурраҳмони Ҷомӣ / Аълоҳон Афсаҳзод. – Душанбе: Дониш, 1970. - 240 с.

ОБРАЗ МЫШЛЕНИЯ МАВЛОНО ДЖАМИ В СОЗИДАНИИ ОБРАЗА ЗУЛЕЙХИ

В статье автор на основе высказывания предшественников и в своих стремлениях смог показать мастерство красноречия Мавлоно Джами в создании образов Зулейхи в поэме «Юсуф и Зулейха». Чтобы привлекательно показать образ Зулейхи в поэме поэт использует такие литературные приёмы как аллегория, намек, иносказание и др.

Ключевые слова: Джами, Зулейха, поэма, образ, мастерство, литературные искусство, Коран, хадисы.

THINKING MAVLONO JAMI IN BUILDING UP THE IMAGE OF SULAYHI

The article author on the basis of the statements of his predecessors and in his efforts, was able to show mastery of eloquence Mavlono Jami in creating images of Sulavhi in the poem "Yusuf and zulaikha". To attractively display the image of Zuleikha in the poem the poet uses literary devices like allegory, allusion, allegory, etc.

Key words: Jami, zulaikha, a poem, an image, skill, literary arts, Quran, hadiths.

Сведения об авторе: *Химмати Кухсор* – соискатель Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им.А. Рудаки. Телефон: 221-32-23

БАҲСИ АНВОИ ШЕЪР ДАР “БАДОЕЪ-УЛ-АФКОР”-И ҲУСАЙН ВОИЗИ КОШИФӢ

Назари Муҳаммадхоча
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мавлоно Камолуддин Ҳусайн ибни Али Кошифӣ аз адибон ва донишмандони маъруфи асри XV аст, ки дар ривож насри форсӣ ва такмили улуми адабии давр нақши барҷаста дорад. Вай бо табаххур дар анвои улуми шаръӣ ва адабӣ осори мондагоре боқӣ гузоштааст, ки имрӯз онҳо мавриди қабул ва татаббӯи аҳли илму адаб мебошанд. То имрӯз дар миёни донишмандони исломии Эрон Афғонистон ва Тоҷикистон ва умуман Осиёи Марказӣ “Тафсири Ҳусайнӣ” мавсум ба “Қавоҳири иллия”, яке аз муҳимтарин ва муътамадтарин тафсирҳо ба шумор меравад. Осори дигари ӯ дар заминаи дину ирфон, чун “Қомеъ-ус-ситайн” дар тафсири сураи “Юсуф”, “Мухтасар-ул қавоҳир”, “Равзат-уш-шуҳадо”, “Лубби лубоби “Маснавӣ”-и Мавлавӣ”, насри ривой ва ахлоқӣ, чун “Анвори Суҳайлӣ”, “Ахлоқи Мухсинӣ”, “Футувватномаи Султонӣ”, “Рисолаи Ҳотамия” арзиши баланди илмӣ ва адабӣ доранд.

Дар баробари таълифи осори илмӣ динӣ ва адабӣ, Ҳусайн Воиз чун донишманди дорои савияи баланди улуми адабӣ дар замони худ ва имрӯз эътироф шудааст. Вай дар ин замина осори арзишманде назари “Махзан-ул-иншо” ва “Бадоеъ-ул-афкор”-ро таълиф намудааст. Китоби “Махзан-ул-иншо” дар фанни тарассул, яъне иншо ва номанигорӣ навишта шудааст.

“Бадоеъ-ул-афкор”-и Ҳусайн Воиз асари назарии адабиётшиносӣ буда, масъалаҳои умдаи поэтикаро дар бар мегирад. Ин асар ба шеваи “Тарҷумон-ул-балоғ”-и Родуёӣ, “Ҳадоиқ-ус-сехр”-и Ватвот, “ал-Муъҷам”-и Шамси Қайси Розӣ, “Эъҷози Хусравӣ”-и Амир Хусрав ва дигар осори назарии то асри XV навишта шуда, аз ишораҳои муаллиф бармеояд, ки ӯ зимни таълифи асари худ ба ин осор назар доштааст. Дар ҳилоли абвои асар, зимни баҳс дар масоили адабӣ, гоҳо ба яке аз ин адабиётшиносон ишорат мекунад. Вале истиклоли фикрӣ дар мабодҳои Ҳусайн Воизи Кошифӣ қавӣ буда, барои исботи андешаҳои худ аз девони ашъори аксари шоирони то асри 15 мисолҳо меорад ва маълум аст, ки девони ин шоирон ҳамвора пеши назари ӯ будааст.

“Бадоеъ-ул-афкор”-и Ҳусайн Воиз аз муқаддима, ду боб ва хотима иборат аст. Муқаддимаи ин асар ҳомили аҳамияти баланди илмӣ мебошад. Муаллиф муқаддимаро ба чор фасл ҷудо кардааст, ки фасли аввал “Дар таърифи шеър”, фасли дувум “Дар баёни анвоъ”, фасли савум “Дар баёни ақсоми шеър” ва фасли чорум “Дар зикри баъзе алфозе, ки мустаъмал ва мутадовили ин тоифа аст” ном дошта, дар мавриди маънии луғавию истилоҳии шеър, анвои он, қисматҳои шеър ва алфозе, ки дар байни шоирону нависандагон маъмул мебошанд, баҳс менамояд. Баҳсхое, ки дар муқаддимаи “Бадоеъ-ул-афкор” сурат гирифтааст, аз ҷониби донишмандони асрҳои охир баҳои баланд гирифта, қимати баланди илмӣ он таъкид шудааст. Чунончи, адабиётшиноси маъруф Раҳими Мусулмонӣ дар ин маврид навиштааст: “Муқаддимаи рисолаи Кошифӣ қимати калони илмӣ амалиро соҳиб мебошад, зеро он дониши моро дар бораи шеър анвоъу ақсоми он меафзояд. Муаллифи “Бадоеъ-ул-афкор” гуфтаҳои мутақаддимонро роҷеъ ба таърифи шеър ва дигар масъалаҳои ба он марбут такмил додааст” [8, 45].

Дар ҳақиқат муқаддимаи рисолаи Ҳусайн Воиз аҳамияти баланди илмию амалӣ дорад ва навъе ҷамъбасти афкори назарию адабии донишмандони форсизабон перомуни масоили шеършиносӣ мебошад. Махсусан, фасли дуюми он, ки ба анвои шеър бахшида шудааст, навъи такмили назарии шинохти жанрҳои шеъри форсист. Албатта, бояд гуфт, ки то замони ӯ дар шинохти навъҳои шеър адабиётшиносони форсизабон нақду назарҳои ҷолибе ироа намудаанд, вале дар шарҳи баъзе анвои шеър ҳанӯз нуктаҳои боқӣ буд, ки ниёз ба таҳриру такмил дошт. Хидмати донишмандону адабиётшиносони то садаи XV дар шинохти анвои шеър хеле бузург аст ва перомуни онҳо донишманди тоҷик Раҳими Мусулмонӣ тадқиқоти судманде анҷом додааст [5, 6].

Дар таҳқиқ ва шинохти анвои шеър Ҳусайн Воиз ба осори донишмандони гузашта таъя намуда, зимни баёни назарҳои мушобех ба онҳо як идда ақидаҳои тозае баён менамояд. Аз ҷумла, зимни шарҳи маънии луғавию истилоҳии қасида менависад: “Қасида он аст, ки абёти он бар як қофия гуфта шавад ва аз понздаҳ байт даргузарад ва матлаи он мусарраъ (ҳамқофия) бошад... Ва баъзе гуфтаанд қасида маъхуз аз қасид, яъне мағзи ситабр (бузург) ва ишорат аст ба матонати (устувории) алфоз ва резонат(мустаҳкамӣ)-и маъонӣ” [8, 58]. Ба андешаи Р. Мусулмонқулов “ишорати зерини муаллиф, ки ба матонату маҳкамии лафзу маънӣ дахл мекунад, дар рисолаи Шамси Қайс дида намешавад” [6, 22].

Вале дар баъзе маворид дар гуфтаҳои Ҳусайн Воиз ихтилоф вучуд дорад. Чунончи, дар мавриди таъйини миқдори абёти қасида Ҳусайн Воиз ду андеша баён мекунад, ки бо ҳам мухолифанд. Масалан, дар ибтидо мегӯяд: “... ва аз понздаҳ байт даргузарад” [8, 58], маънои онро дорад, ки ин муаллиф ҳам чун Шамси Қайси Розӣ ҳадди ақалли абёти қасидаро 15 байт медонад. Шамси Қайси Розӣ дар ин бора қайд кардааст: “Чун абёт мутақаррар шуд ва аз понздаҳу шонздаҳ даргузашт, онро қасида хонанд ва ҳар чӣ аз он камтар бувад, онро қитъа хонанд” [9, 201].

Вале баъдан ин ақидаро сарфи назар намуда, навиштааст: “... ва гуфтаанд авло ин аст, ки ақалли абёти қасида сию як бошад ва аксараш наваду нӯх ва он чи миёни ин ҳур ду бошад, исми қасида бар он итлоқ (ҳамроҳ) накунад ва онро қитъа хонанд” [8, 59]. Ҳол он ки дар аксари китобҳои шеършиносӣ ҳадди ақалли қасидаро 15 байт гуфтаанд ва ҳудуди Ҳусайн Воиз ҳам дар ибтидо ин нуктаро таъйид карда буд.

Дар поёни шарҳи истилоҳии қасида Ҳусайн Воиз ба мусарраъ (ҳамқофия) омадани матлаи қасида ишорат намуда, дар зимни он таъкид кардааст: “Ва тасреъ дар матолеи қасоид лозим аст. Ва ҳар шеъре, ки матлаи он мусарраъ нест, агарчи мутававал бошад, исми қасида бар он итлоқ накунад ва онро қитъа хонанд. Ва он чи матлаи он мусарраъ бошад, онро қитъа нагӯянд, чун муқаттаоти китоби “Нисоб”; мурод маънии луғавии қитъа бошад, на истилоҳӣ” [8, 59]. Дар ин бахш, дар баробари таъкиди шартӣ ҳамқофия омадани қасида, ба адами мусарраъ будани қитъа таъкид мекунад, ки ин муҳимтарин нукта дар шинохти жанри қитъа мебошад. Ба андешаи Р. Мусулмонқулов “Дар тафсири зерини ӯ ақидаи шахсии муаллиф таҷассум ёфтааст, ки дорои кимате мебошад” [6, 23].

Дар шинохти муқаддимаи қасида, ки онро насиб ё ташбиб меноманд, Ҳусайн Воиз дар фасли чоруми рисолаи худ андешаҳои қобили арзиш баён кардааст. Чунончи, вай миёни ин истилоҳҳо фарқияти хосе коил буда, ҳудуди истифодаи ин истилоҳотро мушаххас намудааст. Яъне, насиб ин муқаддимаи ишқии қасида (ё худ тағаззул) ва ташбиб марбут ба мавзӯоти дигар аст. Дар мавриди насиб менависад: “Насиб дар луғат васфи ҷамоли маҳбуб қардан ва ҳикояти худ бо вай гуфтан бошад ва дар истилоҳ ғазалеро гӯянд, ки шоир онро муқаддимаи мақсуди хеш созад, то ба сабаби майле, ки бештари нуфусро ба истимои аҳволи маъшук мебошад, таъби мамдӯх ба шунидани он рағбат намояд...” [8, 70].

Вале “ташбиб дар луғат ба маънии насиб аст ва дар истилоҳ он аст, ки шоир пеш аз мадҳ сурати воқеа ва ҳасби ҳоли худ зикр кунад ва мар муштамил бошад бар шикояти фируку шарҳи иштиёқ ва васфи атлолу даман ва боғоту азҳору ҷаман ва сифати шабу рӯзу зикри иду наврӯз ва таърифи ҳазону баҳор ва тавсифи масокину диёр ва қиссаи вақоеъи замон ва ғуссаи ҳаводиси даврон- маҷмӯро ташбиб хонанд”

[8, 70]. Дар охир Ҳусайн Воиз таъкид мекунад, ки “баъзе аз шуаро миёни насибу ташбиб фарқ накардаанд” [8, 71].

Тавре ки дида мешавад, Ҳусайн Воиз, дар баробари идомаи таълимоти адабиётшиносони гузашта перомуни қасида ва хусусиёти шаклию мундариҷавии он нақду назарҳои онҳоро такмил додааст.

Дар мавриди қитъа низ, Ҳусайн Воиз нисбат ба адабиётшиносони гузашта ва муосираш қадаме ба пеш гузошта, шарҳи истилоҳии жанри мазкурро нисбатан комилтар анҷом додааст. “Аввалин шахсе, ки дар таърихи адабиётшиносии тоҷику форс мухтасар бошад ҳам, оид ба қитъа маълумоти алоҳидаи таърифӣ додааст, Ҳусайн Воизи Кошифӣ мебошад”- навиштааст Р.Мусулмонкулов [6, 55]. Вай жанри қитъаро чунин таъриф намудааст: “Қитъа дар луғат пораро гӯянд ва дар истилоҳ микдоре бошад аз шеър, ки муҷаррад (ҷудо) бувад аз тасреи матлаъ (ҳамқофия будани матлаъ). Ва ўро қитъа аз он ҷиҳат гӯянд, ки ба нисбати бо мақосиди мутааддада (зиёд) ва маонии қасира (фаровон), ки дар қасида воқеъ аст, баъзе метавонад бувад аз он ва аксари он ақалли абёти қасида тавонад буд, ки сию як аст ва ақалли он ду байт бошад” [8, 59]. Мувофиқи таърифи Ҳусайн Воизи Кошифӣ мисраи аввали қитъа бояд аз қофия озод бошад, ки имрӯз низ ин қоида побарҷост. Ба таври истисно аз баъзе шоирон қитъаҳое бо матлаи мусарраъ боқӣ мондааст, ки чандон зиёд нест. Тавзеҳи маънии истилоҳии қитъа низ бисёр ҷолиб аст, зеро сохти композитсионии қитъаро дуруст тавзеҳ медиҳад. Дар ҳақиқат қасида дорои якчанд мавзӯъ ва қисматҳои ҷудогона аст, вале қитъа танҳо аз як қисм иборат буда, як мавзӯъ, як ҳолат ё як масъаларо инъикос менамояд.

Ахбори Ҳусайн Воиз доир ба микдори абёти қитъа низ дорои аҳамият аст: “аксари он ақалли абёти қасида тавонад буд, ки он сию як аст ва ақалли он ду байт бошад” [8, 59]. Яъне, ҳадди ақалли абёти қитъа ду байт ва ҳадди аксари он сию як ва аз он ҳам зиёд буда метавонад. Бар ҳилофи ақидаи баъзе муҳаққиқони муосир, ки ҳаҷми абёти қитъаро аз 4 то 12 байт маҳдуд намудаанд, ин ахбори Кошифӣ ва суҳаншиносони дигари асримиёнагӣ сохтор ва ҳаҷми жанри қитъаро дуруст ташреҳ медиҳад.

Роҷеъ ба масъалаи ғазал ва хусусиёти жанрии он низ рисолаи Ҳусайн Воиз ҳомили аҳамияти баланди илмист. Муаллиф дар баробари такрори хусусиятҳои маълуми ғазал, ки то замони ӯ суҳаншиносони касбӣ баён намудаанд, баъзе нишонаҳои нави жанри мазкурро ироа мекунад. Вай дар тавзеҳи маънии луғавии ғазал батафсил суҳан нарондааст, зеро суҳаншиносони гузашта онро муфасссал шарҳ додаанд: “Ғазал муштақ (пайдошуда) аз муғозалат аст ва муғозалат ишқбозӣ бошад бо занон ва ҳадис кардан (суҳан гуфтан) бо эшон” [8, 59]. Дар тавзеҳи маънии луғавии ғазал Шамси Қайси Розӣ ба тафсилоти бештар роҳ додааст: “Ва ғазал дар асли луғат ҳадиси занон ва сифату ишқбозӣ бо эшон ва таҳолик дар дӯстии эшон аст; ва муғозалат- ишқбозӣ ва мулоибат аст бо занон; ва гӯянд: раҷулу ғазилу, яъне марде, ки муташаққил бошад ба сурате, ки мувофиқи таъби занон бошад ва майли эшон бад-ӯ бештар бувад ба сабаби шамоили ширину ҳаракоти зарифона ва суҳанони мустаазб” [9, 415].

Дар шарҳи маънии истилоҳии ғазал Ҳусайн Воиз дар баробари такрори таърифҳои маъмули суҳаншиносон нуктаҳои ҷадиде дар шинохти сохту устухонбандии ғазал баён кардааст. Вай ғазалро истилоҳан чунин таъриф мекунад: “Ва ба забони суҳаншиносон ғазал онро гӯянд, ки муштамили васфи шаклу шамоили маҳбуб ва шарҳи никояту ҳикояти муҳиб бошад ва ҳиғату (васфу) сифати зулфу хол ва балияти (азоби) ҳаҷру висол орошта бувад” [8, 59]. Ин ҷо шарҳи доираи мавзӯоти ғазал бисёр муъҷазу мухтасар аст ва шомили қариб ҳамаи онҳо мешавад.

Дар идомаи суҳани худ Ҳусайн Воиз ба масъалаи шаклу услуби ғазал дахл намуда, фикрҳои боарзише баён медорад: “Ва саломати алфоз ва узубати маънӣ аз ҳасоиси ўст ва тасреи (ҳамқофия будани) матлаъ аз лавозими ӯ. Ва аз муморасат (таҷриба) ва истикрори(устувории) арбоби фасохат мафҳум мешавад, ки камтарин

абёти ғазал панҷ аст ва аксари он понздаҳ ва он чи миёни ину он бувад, ансаби (тааллуки) он аст” [8, 59].

Дар ин гуфтори Ҳусайн Воиз чанд чизи тоза аст. Аввалан, шартӣ тасреи матлаи ғазалро бори аввал таъкид кардааст [6, 65]. Маълум аст, ки кулли ғазалҳои форсии тоҷикӣ бо матлаҳои мусарраъ суруда шудаанд ва ин ҳукми қатъӣ доштааст. Вале адабиётшиносии муосири Эрон Сируси Шамисо ду шеърӣ Фурӯғии Бистомиро бо унвони «ғазали бидуни матлаи мусарраъ» оварда, менависад, ки «гоҳе ба нудрат бо ғазалиёте бармехӯрем, ки матлаи онҳо мусарраъ нест. Аз ин рӯ, гоҳ дар таи қитъаоти девонҳо дарҷ шудаанд» [7, 219-220]. Матлаи ин ду ғазал чунин аст:

Зеби ғазал кардам ин се байти маликро,
То ғазалам садри ҳар муросала бошад.

Бархез, нигоро, ки зи фармудаи хусрав,
Мавзун ғазале чун қадӣ дилҷӯӣ ту дорам [7, 220].

Чунин ғазалҳои бе матлаи мусарраъ дар девони тамоми шуаро мавҷуд нест ва махсусан, дар замони Фурӯғӣ, ки ғазал аз жанрҳои маъмулу шинохташудаи шеър буд, ин кори шоир ҳолати истисноӣ дорад.

Дар мавриди ҳаҷми ғазал низ андешаҳои Ҳусайн Воиз ҷолиби диққат аст ва имрӯз низ адабиётшиносон ба он таъя қардаанд. Чунончи, Ҷалолуддин Ҳумой дар таъя ба Ҳусайн Воиз ва дигарон навиштааст, ки «ҳадди маъмули мутаваассит мобайни панҷ то дувоздаҳ байт бошад. Гоҳе бештар аз он то понздаҳу шонздаҳ байт ва ба нудрат то нуздаҳ байт низ гуфтаанд, аммо аз панҷ байт камтар, чун се, ҳаҷор байт бошад, метавон онро ғазали нотамои гуфт ва камтар аз се байтро ба номи ғазал нашоёд номид» [10, 171]. Ҳадди камтарин абёти ғазалро, ки Ҳусайн Воиз панҷ байт гуфтааст, имрӯз аксари адабиётшиносон таъйид қардаанд.

Муҳимтарин назовари Ҳусайн Воиз дар шинохти анвои шеър дар шарҳи жанри мусаммат ба назар мерасад. Роҷеъ ба мусаммат донишмандони то замони Ҳусайн Воиз- Муҳаммад ибни Умари Родуёнӣ, Рашиди Ватвот, Шамси Қайси Розӣ, Шамси Фаҳрӣ, Тоҷ ал-Ҳаловӣ ва дигарон маълумот додаанд, вале маълумоти онҳо комил нест. Аз ҷумла, Умари Родуёнӣ дар “Тарҷумон - ул - балоға” менависад: “Мусаммат гурӯҳ-гурӯҳ қарда бувад. Бад-ин ҷойгаҳ маънии он ҷунон бувад, ки шоир қасидае гӯяд ва ҳар байтеро аз вай ҳаҷор қисм қунад, ё бештар, ҳама қисмҳо бар як вазн то поёни қасида ва ҳама ба сачъ то охири байт, магар баҳши қофия, ки баробар бувад ва ба равӣ ҳилоф, ҷунон-к Қисой гӯяд:

Безорам аз пиёла в-аз арғувону лола,
Мову хурӯшу нола қунҷе гирифта танҳо” [3, 70].

Тавре ки аз таърифи Родуёнӣ бармеояд, вай мусамматро ҳаҷун як санъати шеърӣ шинохтааст, яъне мусаммат шеърест, ки дар вай санъати сачъ ба қор рафтааст. Сабаби ин ҳолат, яъне навӣ шеърро бо санъати бадеӣ омехтани Родуёнӣ дар он аст, ки мусаммат дар заминаи санъати сачъ таҳаққул ёфтааст.

Рашиди Ватвот низ ҳаҷон гуфтаҳои Родуёниро тақор қардааст ва илова намудааст: “ва инро шеърӣ мусачҷаъ низ ҳонанд” [3, 120].

Шамси Қайси Розӣ миёни шеърӣ мусачҷаъ ва мусаммат фарқ гузошта, нахустин шуда, мусамматро жанри мустақили шеърӣ муаррифӣ менамояд ва ду навӣ он - мусаммати мусаддас ва мусаммати мусамманро нишон медиҳад. Вай мусамматро чунин таъриф додааст: “Тасмит он аст, ки бинои абёти қасида (яъне шеър- Н.М.) бар панҷ мисраи муттафиқ - ул-қавофӣ ниҳанд ва мисраи шашумро қофияи муҳолифи қавофии аввал оранд, ки бинои шеър бар он бошад. Ва бошад, ки дар адади масореъ бияфзоанд” [9, 389]. Ва як мусаммати Абдулвосеи Ҷабалиро овардааст, ки дар шакли мусамман аст.

Донишмандони дигар, чун Ҳоҷа Насируддини Тӯсӣ, Шамси Фаҳрӣ, Тоҷ ал-Ҳаловӣ, Шарафуддини Ромӣ ва дигарон навӣ мустақили шеър ба шумор рафтани онро нишон дода, навҳои мураббаъ ва мусаддасро ишора қардаанд.

Аҳбори Ҳусайн Воизи Қошифӣ дар бораи мусаммат назар ба аҳбори суҳаншиносони гузашта мукамал ва арзишманд мебошад. Вай дар баробари таърифи мусаммат анвои онро низ шарҳ додааст, ки нисбатан васеътар буда, чанд навӣ мусамматро номбар қардааст. Суҳаншиносони гузашта се навӣ мусаммат -

мусаддас, мусаббаъ ва мусамманро зикр кардаанд, вале Ҳусайн Воиз панҷ хели мусаммат-мураббаъ, мухаммас, мусаддас, мусамман ва муашшарро таъкид кардааст: “Ва мусаммат бар анвоъ аст, он чи машҳур шуда мураббаъ асту мухаммасу мусаддасу мусамману муашшар ва ғайри он низ тавон гуфт” [8, 61].

Ҳамчуни Ҳусайн Воиз мусамматро ба ду навъ чудо кардааст, ки яке ба шеъри мусаччаъ дахл дорад, зеро ба қавли Ҳусайн Воиз “ҳар ҷузъе аз аҷзои мусаммат баъзе бошад аз баҳри асл, яъне мисраи тамои набошад. Чунончи, дар мураббаъ гуфтаанд:

Маҳмил бидор, эй сорбон,
Тундӣ макун бо корвон.
К-аз ишқи он сарви равон,
Гӯйӣ равонам меравад.

Ва наздики афозили Аҷам ин навъи мураббаъ аз қабилӣ мусаммат нест, балки аз ақсоми мусаччаъ аст” [8, 61].

Навъи дуюм, ба назари Ҳусайн Воиз “мусаммати том” [8, 62] мебошад, ки дар мусаммат будани он ҷойи ҳеҷ шакку тардид нест.

Дигар аз тозагиҳои аҳбори Ҳусайн Воиз он мебошад, ки дар зимни шарҳи истилоҳи тазмин ба масъалаи робитаи қавии мусаммат ва ғазал ишора кардааст, ки дар осори назарии то замони ӯ вонамехӯрад. Вай дар зимни шарҳи истилоҳи тазмин менависад: “Ва шояд ки ғазалеро тазмин кунанд ба тарбеъ (ҷорто кардан), ё тахмис (панҷтоӣ), ё тасдис (шаштоӣ) ва монанди он” [8, 172]. Дар ин ҷо шоир ба мураббаъ, мухаммас ва мусаддас бастан ба ғазалиёти шоирон ишора менамояд, ки дар шеършиносии замони ӯ сухани нав аст.

Ҳамин тариқ, Ҳусайн Воиз дар таъриф ва шинохти жанри мусаммат афкори адабии то замони худро бо аҳбори тоза такмил дода, дар пайдоиши мусаммат нақши муҳим доштани ғазалро таъкид мекунад.

Дар мавриди фард низ ибтикори Ҳусайн Воизи Кошифӣ қобили қайд аст. Тибқи таҳқиқи Р. Мусулмонкулов “фард... нахустин дафъа..., дар “Ҷамъи мухтасар”-и Ваҳиди Табрезӣ номбар шудааст. Муаллифи мазкур “муфраду рубой ва ғазалу қитъа”-ро ба ҳисоби қасида даровардааст. Метавон тахмин кард, ки фард (фардиёт, муфрадот низ номида мешавад) дар назари Ваҳиди Табрезӣ сохти қофияи **а б**-ро дорад” [6, 113]. Аз навиштаи донишманди мазкур бармеояд, ки Ваҳиди Табрезӣ истилоҳи фардро ба қор бурда, онро шарҳу тавзеҳ надодааст ва устод Мусулмонӣ тахмин мекунад, ки шояд қофияи фард дар назари Ваҳиди Табрезӣ **а б** мебошад.

Вале дар адабиётшиносии форсии тоҷикӣ бори аввал, ба таври пухтаву мукаммал Ҳусайн Воизи Кошифӣ фардро шарҳу тавзеҳи илмӣ додааст: “Фард як байтро гӯянд, ки мусарраъ набошад ва ҳаройина бояд, ки он байт дар ҳадди зоти худ ораста бошад ба масале ё маънии хос, то мақбули тибоъу шоистаи истимоъ гардад” [8, 60].

Ба назари Ҳусайн Воиз мисраҳои фард бояд ҳамқофия набошанд ва дар он ҳатман ҳикмати баланд, ё масал ва ё сухани тозаи шоирона ифода шуда бошад. Муфрадоти шоирони асримиёнагӣ нишон медиҳад, ки Ҳусайн Воиз хусусиятҳои ин жанри адабиро дуруст ва асоснок баён кардааст.

Ҳамин тариқ, аз баррасии мавзӯи мавриди назар бармеояд, ки Ҳусайн Воизи Кошифӣ дар шинохт ва тавзеҳи анвои адабӣ бисёр дақиқназар буда, масъалаҳои марбут ба сохту мундариҷа, хусусиятҳои жанрӣ ва амалияи истифодаи анвои шеъри форсиро амиқ омӯхтааст. Баҳси анвои шеър дар “Бадоеъ-ул-афкор” моро ба натиҷае овард, ки ин рисола таълифоти суханшиносони асримиёнагиро роҷеъ ба таъриф ва моҳияти шеър, анвоъ ва ақсоми он, истилоҳоти роиҷ дар шеъри форсӣ, назария ва амалияи бадоеъ, назария ва амалияи қофия ва дигар масоили марбут ба онро такмил намудааст.

АДАБИЁТ

1. Атоуллоҳи Ҳусайнӣ. Бадоеъ-ус-саноеъ / Атоуллоҳи Ҳусайнӣ; бо сарсухан, тавзеҳот ва таҳрири Р.Мусулмонкулов. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 221 с.
2. Забехуллоҳи Сафо. Таърихи адабиёти Эрон / Забехуллоҳи Сафо; талхис аз Муҳаммад Туробӣ. – Техрон: Фирдавс, 1378. – Ҷ 3. – 254 с.
3. Мунтахаби “Тарҷумон-ул-балоғ” ва “Ҳадоиқ-ус-сехр” / таҳияи матн ва тавзеҳоти Х.Шарифов. – Душанбе: Дониш, 1987. – 144 с.

4. Мусулмониён Р. Назарияи адабиёт / Р Мусулмониён. – Душанбе: Маориф, 1990. – 334 с.
5. Мусульманкулов Р. Персидско-таджикская классическая поэтика / Р Мусульманкулов. - Москва: Наука, 1989. – 240 с.
6. Мусулмонкулов Р. Асрори сухан / Р. Мусулмонкулов. - Душанбе: Ирфон, 1980. – 151 с.
7. Сируси Шамисо. Сайри ғазал дар шеърӣ форсӣ / Сируси Шамисо. - Техрон: Фирдавс, 1370. – 312 с.
8. Хусайн Воизи Кошифӣ. Бадоеъ-ул-афкор / Хусайн Воизи Кошифӣ; муаллифони сарсухан ва хозиркунандагони ҷоп У.Тоиров ва А.Хафизов. - Душанбе: Хумо, 2006. – 232 с.
9. Шамси Қайси Розӣ. Ал-муъҷам / Шамси Қайси Розӣ; муаллифи сарсухану тавзеҳот ва хозиркунандаи ҷоп У.Тоиров. - Душанбе: Адиб, 1991. – 464 с.
10. Ҷалолуддини Ҳумой. Фунуни балоғат ва санооти адабӣ / Ҷалолуддини Ҳумой. - Техрон: Хумо, 1377. – 424 с.

СПОРЫ ОТНОСИТЕЛЬНО ВИДОВ ПОЭЗИИ В “БАДОЕЪ-УЛ-АФКОР” ХУСАЙНА ВОИЗА КОШИФИ

Хусайн Воизи Кошифи является одним из видных представителей литературы и культуры таджикского народа и внес определенный вклад в развитие культуры. Его труд «Бадоеъ-ул-афкор» считается одним из лучших его произведений, в котором рассматриваются и изучаются различные виды поэтического жанра, также даны описание и оценка сочинениям других поэтов и писателей различного периода.

Ключевые слова: Хусайн Воизи Кошифи, «Бадоеъ-ул-афкор» широкий диапазона знаний, описание и оценка поэтических жанров, литературные нравы творчество писателей и мыслителей прошлых веков.

DISPUTES CONCERNING THE TYPES OF POETRY IN “BADEY-UL-AFKAR” HUSAYN VOISE COCHIFI

Hussain Voisi Cochiti is one of the prominent representatives of literature and culture of the Tajik people and made a certain contribution to the development of culture. His work "Badey-ul-afkar" is considered one of the best of his works, which explores and examines different kinds of poetic genre, is also given a description and evaluation of the works of other poets and writers of various periods.

Keywords: Hussain Voisi Kashifi, "Badey-ul-afkar" wide range of knowledge, description and evaluation of poetic genres, literary mores creative writers and thinkers of the past centuries.

Сведения об авторе: *Назари Мухаммадходжа* –соискатель Таджикского национального университета.

САБАБҲОИ ПАЙДОИШИ МАОРИФПАРВАРӢ ДАР МИСР

Хайём Икромӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Адабиёти муосир ва навини араб аз ибтидои асри XIX баъди рукуди фарҳангие, ки дар асари салтанати туркҳо ба вучуд омада буд, ба майдон омад. Зулму тааддӣ иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ нисбат ба мардум сабабгори пурзӯршавӣ ва боло гирифтани мубориза ба муқобили зулму истибдоди бисёрасраи туркҳо, як рағбату майли хоссеро нисбат ба фарҳангу тамаддуни миллии хеш дар дилашон бедор намуд ва онҳоро водор кард, ки анъанаҳои асили илмӣ ва фарҳангии худро нигоҳ дошта, ҳамқадами замон бошанд.

Дар ин марҳалаи ҳассоси таърихӣ зиёиёни Шарқ бо фарҳанги Аврупо шиносӣ пайдо намуда, намунаҳои беҳтарини онҳоро аз забонҳои фаронсавию англисӣ ба забони арабӣ тарҷума карданд. Ҷуноне ки аз давраҳои баъдтари тараққии адабиёти араб мушоҳида менамояд, таъсири адабиёти Аврупо ба сарнавишти ояндаи адабиёти араб, жанрҳои он дар бисёре аз кишварҳои араб таъсири пурборе гузошт.

Ҳар кӣ адабиёти муосири арабро мутолиа намояд, дармеёбад, ки дар асри навин дар ҷодаи шеърӣ ва пешбурди ҳама жанрҳои адабӣ дар сарзаминҳои араб Лубнону Сурия ва Миср ҷойгоҳи хоссаеро касб менамоянд.

Омилҳои нахзат дар мамолики араб хеле зиёд мебошанд ва ҳар як омил сабаби пешрафти маорифпарварӣ дар ин кишварҳо мегардид. Мисол, вазъи сиёсӣ ва иқтисодӣ дар Миср дигар шуд. Дар Лубнон замони ҳукмронии амир Башир Шаҳобӣ (1789-1845) бошад, ҳамчун асри “гул-гулшукуфӣ” ном гирифтааст. Амир дар дарбори худ як қатор нависандагон ва шоиронро ҷамъ овард. Авомили зиёд барои пайдоиши ҷараёни маорифпарварӣ дар Миср сабаб шудаанд, ки яке аз ин омилҳо таҷдид ва ташаккули мактабҳои ибтидоӣ ва ё ба таъбири арабҳо мадраса буд.

1. Мактаб. Мактабҳо дар пешрафти кишварҳои араб таъсири бузурге гузоштааст. Ифтитоҳи мактабҳо дар ҳама кишварҳои арабӣ, аз ҷумла, дар Миср рӯ ба нуфуз ниҳод ва то ба имрӯз дар тақвияти улум ва маориф нақши муҳимме доранд.

Дар Миср, асосан то ин вақт Азҳар ягона таълимгоҳ буд. Муҳаммад Алӣ шахсони ҷадидхоҳро водор мекард, ки китобҳои илмиро дар қолаби арабӣ тарҷума намоянд. Ҳамчунин касонеро, ки меҳост ҷиҳати таҳсили илм ба Аврупо равона кунад, аз миёни толибилмони Азҳар интихоб мекард [4, 650].

Муҳаммад Алӣ бо вучуди ин мактабҳои нав ва таълимоти навро асос гузошт. Ӯ се навъ мадрасаро таъсис дод: **ибтидоӣ**, **омодагӣ** ва **тахассусӣ**. Мадрасаи тахассусӣ мадрасаи тиб буд, ки соли 1826 таъсис дода шуд. Дар аҳди Исмоил як қатор мактабҳо кушода шуданд. «**Мадрасат-ул-идора**», ки баъдҳо «**Мадрасат-ул-ҳуқуқ**» ном гирифт. «**Мадрасат-ул-муаллимин**», «**Мадрасат-ул-фунун ва-с-синноот**» ва «**Дор-ул-улум-ил-олия**» дар замони ӯ ба вучуд омаданд. Дар «**Дор-ул-улум-ил-олия**» илмҳои забони арабӣ таълим дода мешуд. Дар соли 1906 «**ал-Ҷомият-ул-мисрия**» ё Донишгоҳи Миср таъсис дода шуд.

2. Матбаа (чопхона). Матбаа яке аз бузургтарин васоили нашри маориф дар миёни мардум аст, ки дар қарни понздаҳуми милодӣ ихтироъ шуда буд, вале аввалин навиштаи арабӣ дар шаҳри Фонуи Италия соли 1516 чоп шуд. Номии китоб «**ас-Савоъия**» буд, ки муҳтавои онро намозҳои ҳарсоатаи калисои масеҳӣ ташкил меод [4,651].

Нахустин бор соли 1610 дар Лубнон чопхона ба вучуд омад. Дар он ҷо китобҳои арабиро бо ҳуруфи куршунӣ (навиштани алфози арабӣ бо ҳуруфи суриёӣ) чоп мекарданд. Сурия қадимтарин кишвари араб аст, ки дар он ҷо китобхоро бо ҳуруфи арабӣ чоп мекарданд. Ҳамин тавр, матбаа ба Ҳалаб омад ва Абдуллоҳ Аззоҳир барои мардум ҳарфи арабиро сохт ва аввалин китобе, ки чоп карданд «**Мазомири Довуди паёмбар**» буд. Аз ин пас чопхонаҳо рӯ ба афзоиш ниҳод, аз ҷумла, Абдуллоҳ Аззоҳир дар Дайр-уш-шувайрии Лубнон матбааеро таъсис дод, ки соли 1734 ба қор шурӯъ намуд. Ин матбаа дар муддати 150 сол дар хидмати маорифи Шарқ буд. Аммо дар Миср бошад, то соли 1821 аз матбаае, ки Муҳаммад Алӣ бо номи «**ал-Аҳлия**» таъсис дода буд, истифода мекарданд.

Санъати чоп пешрафти бузурге намуд ва чопхонаҳо дар саросари машриқ истифода бурда мешуд. Аз ин матбааҳо имрӯз матбааи «**ал-Ҳилол**» ва «**ал-Маориф**» дар Миср истифода мешавад.

3. Рӯзнамаҳо ва маҷаллаҳо. Бояд зикр намуд, ки адабиёт дар ташаккул ва инкишофи фарҳанг, аз ҷумла, рӯзноманигорӣ нақши умдаро мебозад. Аммо, адабиёти араб дар асрҳои XVI-XVIII аз ҷорҷӯбаи анъанавӣ берун набаромада, ҷизи намоёне ба вучуд наовардааст. Аз ин рӯ, он чандон аҳамияти бузурге надорад. Вале дар ин давра анъанаи рӯйбардории дастхатҳои қадими мавҷуда хеле қувват гирифт. Ба туфайли ҳамин анъана аксари осори хаттии давраҳои бошукӯҳи гузаштаи адабиёти араб то рӯзгори мо боқӣ мондааст. Ҳамаи ин дар ташкили рӯзнамаҳои дастнавис ва ҷопӣ ёрии калон расонидаанд. Хусусан, дар матбуоти нимаи аввали асри XIX анъанаҳои суҳанварии арабӣ дар публитсистикаи он бамаврид истифода шуданд. Тавре ки ишора шуд, дар минтақаҳои арабнишини империяи Усмонӣ (ғайр аз Миср) дар асри XIX матбуоти даврӣ назар ба Туркистон суҳт тараққӣ мекард. Дар хусуси Миср бояд гуфт, ки аввалин ошноии мардуми ин кишвар ба матбуот дар охири асри XVIII рӯй дода буд. Ин марбут ба омадани экспедитсияи ҳарбии Наполеон ба ин музофоти ғании империяи Усмонӣ буд. Дар юриши ғосибонаи худ ба Миср соли 1798 Наполеон мақсади амиқе дошт. Аввал, ба ӯ барои ишғол қардани қисматҳои арабии империяи Усмонӣ мавзеи мувофиқе лозим буд. Сониян, ишғоли Миср ба рақиби стратегияи Фаронса оид ба тақсиму соҳиби ин минтақа-Англия зарбаи калоне мебуд, зеро ба воситаи Миср роҳҳои алоқаи Англия бо Ҳиндустон ва дигар мустамликаҳои англисӣ ба таври беҳтаре барқарор мегардид. Барои гирифтани мавқеи устувор дар ин кишварҳои араб Наполеон байни аҳолии таҳҷой ғайолияти тарғиботиро вусъат дода, дар ин бора матбуотро воситаи асосӣ шуморид. Бо фармони ӯ дар Искандария, баъдан дар Қоҳира таҳҷизоти типографӣ бо ҳуруфоти латинию арабӣ оварда шуда, нашри рӯзномаро ба роҳ монданд [5, 203].

Таърихи матбуоти Мисрро метавон аз ду ҷиҳат: расмӣ, мардумӣ ё ташаккули замонӣ марҳалабандӣ кард. Дар ин ҷо беҳтар мешуморем, ки аз нигоҳи таърихи замонӣ марҳалабандӣ намоем.

Ташаккули матбуоти Мисрро ба марҳалаҳои зер тақсим кардан мумкин аст:

а) марҳалаи аввали пешрафти матбуот дар Миср. Миср яке аз кишварҳое ба шумор меравад, ки дар ошноӣ бо рӯзнома миёни давлатҳои дигари арабӣ пешқадам аст. Сабабгори ин пешгоӣ ҳамаи Фаронса дар соли 1798 ба ин кишвар мебошад, зеро ишғолгарони фаронсавӣ ҳамзамон бо омадани худ наشري ду рӯзномаро ба роҳ монда буданд:

1. Нашрияи низомии «*Le Courier d’Egypte*» (Пайки Миср) мебошад, ки пас аз як моҳи омадани эшон ба ин сарзамин (соли 1798) аз ҷоп баромад. Ҳадаф аз таъсиси ин нашрия огоҳ намудани афсарони фаронсавӣ бо дастури фармонҳои мақомоти болоӣ ва хабару рӯйдодҳои минтақа буд. Инчунин, дар ин нашрия латифаю ҳикояҳои шавқовар барои болида гардонидани руҳияи афсарон нашр мешуд.

2. Маҷаллаи илмӣ «*La decade Egyptienne*» (Даҳаи мисрӣ) аст, ки моҳи октябри ҳуди ҳамон сол аз нашр баромад. Дар ин маҷалла мақолаҳои илмӣ фарҳангӣ ва адабӣ ҷоп мешуд.

Бояд қайд намуд, ки ин нашрияҳо на барои мардуми минтақа, балки барои хориҷиён ба таъбир мерасиданд, зеро бо забони сирф фаронсавӣ нашр мегардид, ки ҷуз ҳуди афсарони фаронсавӣ ва баъзе аз шахсиятҳои донандаи ин забон, касе қудрати хондани онҳоро надошт ва дар таҳрири онҳо низ ғайримисриён ширкат доштанд. Аз ин хотир ин даврро марҳалаи ошноии мисриён бо матбуот ё худ «рӯзноманигорӣ» ном бурдаанд [1, 65].

Бо гузашти айём, ишғолгарони фаронсавӣ зарур шумориданд, ки барои эшон, нашрияе бо забони мардуми маҳаллӣ (арабӣ) таъсис бидиҳанд. Вале, пеш аз ба таъбир расидани нахустин шумораи он, соли 1801 эшонро лозим омад, ки ин минтақаро тарк намоянд. Дар натиҷа, хангоми бозгашти онҳо ба ватан он ҳама таҷҳизоти типографӣ, аз ҷумла матбаа ба Фаронса интиқол ёфт.

Дар хусуси матбааро бо худ бурдани Наполеон миёни таърихнигорон андешаҳои гуногун аст. Аз ҷумла, Филип Тирозӣ (таърихшиноси лубнонӣ) бар ин назар аст, ки фаронсавӣҳо замони бозгашт ба Париж матбааро ба мисриён фурӯхтанд. Вале, бештари сарчашмаҳои таърихӣ таъкид бар он менамоянд, ки фаронсавӣҳо тамоми таҷҳизоти типографӣ, аз ҷумла, матбааро, ҷӣ бо ҳуруфи арабӣ бошад ва ҷӣ фаронсавӣ дар Миср боқӣ нагузоштаанд. Дар ин бора санадеро далел меоранд, ки дар он ба генерал Беляр аз ҷониби Наполеон ҷунин амр шудааст: «*Тамоми таҷҳизот ва навиштаҷотҳои бо забони арабӣ, аз ҷумла, матбаа ба Париж интиқол дода шуда, феълан дар вазорати дохилии кишвар гузошта шаванд*» [1, 76].

Ҳамин тариқ, бо рафтани Наполеон аз Миср (соли 1801) таъбу наشري рӯзнома ё худ рӯзноманигорӣ низ, дар ин кишвар то чанд соли хотима ёфта буд (то соли 1827). Аммо, фармонравои вақти Миср Муҳаммад Алӣ каме дер ҳам бошад, ин амалро дубора ба роҳ монд.

б) марҳалаи воқеии матбуоти Миср. Ин марҳала аз се давраи муҳим иборат мебошад:

Давраи якум: Замони ҳукуматдории Муҳаммад Алӣ (1805-1848).

Баъд аз ишғол шудани Миср аз ҷониби фаронсавӣҳо, империяи Усмониро лозим омад, то лашкаре барои шикаст додан ва берун сохтани ин ишғолгарон аз минтақа алайҳи онҳо равона созад. Аз ин лиҳоз, ки Муҳаммад Алӣ (1769-1849) он замон дар сафи сарбозони туркӣ ифои вазифа менамуд, сарфармондеҳи ин сипоҳ таъйин мегардад. Муҳаммад Алӣ, ки дар дил орзуи таъсиси Мисри навинро дошт, дар ин ҳамаи худ алайҳи фаронсавӣҳо пирӯзӣ ба даст оварда, баъд аз 4 соли берун рафтани онҳо аз ин кишвар, соли 1805 дар пайи як ҷаласа фармонравои ин кишвар интихоб мегардад.

Давраи ҳукуматдории ӯро, ки 43 солро дарбар мегирад, ҷӣ аз нигоҳи иқтисодӣ фарҳангӣ бошад ва ҷӣ аз нигоҳи низомӣ лаҳзаҳои гул-гулшукуфӣи Миср меноманд. Ҳодисаи ҳайратовар он аст, ки Муҳаммад Алӣ танҳо дар синни 45-солагӣ хатту савод омӯхтааст. Ҳамчун шахси фавқуллода, соҳибистеъдод ӯ як мамлакати бузургро ба донишмандии алифбои одӣ идора мекард. Баъди баровардани савод ӯ ба масъалаи инкишофи маорифу маданият аҳамияти ҳамаҷониба дода, дар рушду пешрафти ин соҳа ӯро расонидааст.

Муҳаммад Алӣ бо он таҷрибаву малакаҳои касбнамудаи хеш тасмим гирифт, ки орзуи хеш (таъсиси Мисри навин)-ро амалӣ намояд. Ҳокими вақт, ҳамзамон бо сари қудрат омаданаи, дарк намуд, ки барои эҳёи миллат се қувва: артиш, илм ва матбуот лозим аст. Аз ин хотир, ӯ дар умури кишвар ислоҳоти куллиро ба роҳ монда, дар

ҳама маврид ба деҳқонони мисрӣ таъя намуд. Аз эшон афсар, табиб, муҳандис, муаллим, донишманд, адиб, рӯзноманигор, сиёсатмадор, ҳоким омода сохт, ки ин ҳама ба мисриён эътиמודу боварӣ бахшид [1, 87].

Муҳаммад Алӣ, пас аз ба низом даровардани умури идории давлат (1827), дастур дод, ки дар бораи рафти корҳо ва рӯйдоду воқеаҳои кишвар бевосита ба худи ӯ гузориш бидиҳанд ва бояд он ба таври хаттӣ сурат мегирифт. Дар он замон ин гузоришро «**Чурнал**» ном гузоштанд. Дар аввал он моҳе як бор аз чоп мебаромад, сипас ҳар ҳафта ва дар охир ҳар рӯз нашр мегардид. Бо гузашти айём номи ин нашрия ба «**Чурнал ал-Хидев**» (маҷаллаи Фармонраво) табдил ёфта, теъдоди наشري он бошад ба сад нусха расид, ки ин нусхаҳо танҳо дастраси мақомҳои баландпояи ҳукумат, донишмандон ва афсарон мегардид. Муҳаммад Алӣ бо дидани ин вазъият ба ҳулосае омад, ки бояд нашрияе таъсис дода шавад, то мардуми оддӣ низ онро ба даст оварда, аз рушду пешрафти умури кишвар оғаҳӣ пайдо кунанд. Аз ин лиҳоз, «**Чурнал ал-Хидев**», пас аз як соли фаъолияти худ, дар соли 1828 тағйири ном карда, бо номи «**ал-Вақоъ ал-мисрия**» (Рӯйдодҳои Миср) ба таъб шурӯъ намуд [1, 112].

Ҳамин тариқ, матбуот аз сари нав бо рӯҳияи дигаре дар Миср ба миён омад, онро на фаронсавиён, балки худи мисриён роҳбарӣ менамуданд.

Нахустин нашрияи мисрӣ: «ал-Вақоъ ал-мисрия».

Аввалин рӯномае, ки ҳамчун нашрияи ҳақиқӣ дастраси мардуми Миср гардид. Ин рӯнома 3-юми декабри соли 1828 аз чоп баромадааст. Дар он давра ин рӯнома на танҳо иборат аз қарору фармонҳои ҳукумат, балки (тибқи дастур ва фармоиши ҳоким) рӯйдоду хабарҳои муҳим ва маводҳои адабию иҷтимоӣ низ дар он ба таъб мерасиданд. Илова бар ин, дар нашрияи мазкур матолибе саршор аз ҳамду ситоиши фармонраво ва васфи ҳукумати ӯ ҳамчун ҳукумати адолатсолор нашр мешуд. Албатта, наشري ин гуна маводҳо дар мақолаи ифтиҳои рӯнома хатмӣ буд. Ҳокими вақт тамоми умури идории ин нашрияро зери назорати худ қарор дода, ҳамеша ба коргарон ва маъмуриини он хотиррасон мекард, ки дар рафти нашру таъб вазифаи хешро аз тахти дил ва бодикқат ифо намоянд, то нашрияи мазкур дар сатҳи олӣ чоп гардад. Инчунин, ӯ одат дошт, ки тамоми маводҳои рӯномаро пеш аз ба чоп фиристондан аз назар мегузаронд, сипас ба таъби он руҳсат меод.

Нашрияи мазкур бо забони туркӣ нашр гардида, ба забони арабӣ тарҷума мешуд. Бо гузашти айём, теъдоди наشري он ба 600 нусха расида, ба коркунони ҳукуматӣ, донишмандон, афсарон ва талабагони таҳсилотҳои умумӣ тақсим мегардид. Соли 1840 раҳбарияти ин нашрия бар уҳдаи Шайх Рифоа Таҳтовӣ супорида шуд, ки аз он ба баъд дар ҳаёти ин нашрия тағйироти куллие ба вуҷуд омада, дастовардҳои назаррасеро ноил гардид. Забони аслии рӯномаи мазкур забони арабӣ гардида, забони туркӣ ҷойи дуҷумро ишғол намуд. Инчунин Таҳтовӣ дар сафҳаҳои ин рӯнома наشري матолиби танқидиро низ ба роҳ монд.

Бо ғавти Муҳаммад Алӣ Рифоа Таҳтовӣ ба Судон бадарға карда шуда, нашрияи мазкур бо мушкилиҳои моддию маънавӣ дучор гардид ва аз чоп боз монд, вале чанде баъд бо сари қудрат омадани Исмоил дубора ба нашр мебарояд.

Давраи дуҷум: Давраи ҳукуматдории Иброҳимпошо ибни Муҳаммад Алӣ (аз 20 июли 1848, то 10 ноябри 1848).

Давраи ҳукуматдории Иброҳимпошо, ки иборат аз чанд моҳе буд, ӯ дар ин марҳалаи басо кӯтоҳ, ҳамчун падари хеш ҳаводори ҳирфаи рӯзноманигорӣ боқӣ монда, ҳанӯз дар аҳди ӯ «**ал-Вақоъ ал-мисрия**» ва «**ал-Ҷарида ал-асқария**» (Рӯномаи низомӣ) ба таъб мерасиданд.

Дар ин давра ба рӯяхати рӯномаҳои мисрӣ рӯномаи дигаре бо номи «**ал-Чурнал ал-ҷумӯӣ**» илова гардид. Номи ин нашрия ба он хотир «**ал-Ҷумӯӣ**» гузошта шуд, ки ҳар рӯзи ҷумъа аз чоп мебаромад. Ин ҳафтанома нашрияи бозоргонӣ ва аграрӣ (кишоварзӣ) буда, дар он матолибе дар бораи нарху навои ҷорво, тухми кишт ва заминҳои қорам нашр мегардид.

Давраи сеҷум: Айёми ҳукмронии Саидпошо (1854-1863).

Ин давраро ҳамчун марҳалаи бозсозӣ ном бурдан мумкин аст. Зеро, Саидпошо бо сари қудрат омадани хеш тавонист, танҳо он чизеро барқарор созад, ки бародарзодааш Аббос Ҳилмӣ I аз байн бурда буд. Аз ҷумла, ҳаракатҳои илмию маорифпарвариро, ки дар замони ҳукумати ӯ рӯ ба таназзул оварда буданд. Аз ин лиҳоз, дар ҳаёти матбуоти ин давра дидани нишонаҳое аз рушду пешрафт ғайриимкон аст. Чунки то кунун матбуот дар шакли ақибмонда ва расмӣ фаъолият дошт. Танҳо чизи наво, ки дар ҳаёти матбуот дар ин давра ба ҷашм мерасид, ин ба

миён омадани рӯзнамаҳои ғайрирасмӣ мебошад. Ин рӯзнамаҳо бо сармоя ва дастгирии ҳукуматдорон нашр гардидаанд. Аз ин хотир, онҳоро ҳамчун нашрияҳои ғайрирасмӣ ном гирифтани мумкин аст.

Яке аз ин рӯзнамаҳо нашрияи «**Ас-султон ал-усмонӣ**» мебошад. Ин рӯзнама соли 1857 таъсис ёфта, ҷонибдорӣ аз салтанати Усмонӣ мекард. Сабаби таъсис ёфтани ин нашрия ҳамон нақшаи роҳандозикардаи Саидпошшо ва бо ошкор намудани камбуду норасоии ҳукумати кишвар, ҷалб намудани диққати мисриён ба дарбор (хилофати Усмонӣ) ба шумор мерафт. Вале, нашри рӯзнамаи мазкур дер давом накард, ҳамзамон бо ба таъъ расидани нашрияҳои аз байн рафт, ки хонандаи худро бо матолиби дорой ҳуччат ва далел қонеъ карда, бо моҳият ва асолати мавзӯ ошно месохтанд.

Чун истибдоди Абдулҳамид бар кишвар соя афканд, гурӯҳе аз мутафаккирини Лубнон ва Сурия ба Миср, Амрико ва дигар билод муҳоҷират карданд. Онҳо дар ҳар кучо, ки буданд, ба таҳким ва тақвияти забони арабӣ ва рӯзноманигории арабӣ пардохтанд. Рӯзноманигорӣ ба дасти онҳо рушд ёфт, зеро онҳо беш аз дигарон ба забонҳои аврупоӣ ошноӣ доштанд. Омадани ин муҳоҷирин ба Миср сабаби интишори бархе рӯзнамаҳо шуд. Чун рӯзнамаи «**Нахзат-ул-афкор**» (Бедоршавии фикрҳо) соли 1869, ки асосгузронаш Иброҳим Муялҳӣ ва Муҳаммад Усмон Ҷалол буданд. Рӯзнамаи дигар «**ал-Ватан**» буд, ки онро Михаил Афандӣ соли 1877 таъсис дода буд. Лубнониён ва суриён дар Миср фаъолияти матбуотии худро густариш доданд. Салимпашшо бошад, соли 1872 дар Искандария рӯзнамаи «**ал-Кавкаб-уш-шарк**» (Ахтари шарк)-ро таъсис дод. Салим Башшора низ дар ҳамин шаҳр соли 1875 рӯзнамаи «**ал-Аҳром**»-ро таъсис дод. Рӯзнамаи «**ал-Аҳром**» сипас ба Қоҳира нақл кард ва бо гузашти рӯзгор бузургтарин рӯзнамаи арабӣ шуд. Адиб Исҳоқ ва Салим Наққош дар якҷоягӣ соли 1879 рӯзнамаи «**ал-Маҳруса**»-ро ташкил карданд. Соли 1889 рӯзнамаи «**ал-Мақтам**» -ро Форис Намру ва Яъқуб Саруф нашр карданд. Рӯзнамаи «**ал-Муайяд**» - ро Алӣ Юсуф ва Шайх Аҳмад Мозӣ соли 1889 таъсис доданд. Мустафо Комил низ соли 1900 рӯзнамаи «**ал-Ливо**» - ро ба нашр расонид [4, 653].

Аммо, маҷаллаҳо нисбат ба рӯзнамаҳо дертар ба миён омаданд. Соли 1876 Форис Намру ва Яъқуб Саруф маҷаллаи «**ал-Муктатаф**»-ро дар масоили илмӣ, санъатӣ, тарбияти бадан ва кишоварзӣ нашр карданд. Соли 1892 Ҷурҷӣ Зайдон маҷаллаи «**ал-Ҳилол**»-ро дар Қоҳира таъсис дод.

г) ҷамъиятҳои илмӣ ва адабӣ.

Ин ҷамъиятҳо дар кишварҳои арабӣ рӯ ба афзоиш ниҳоданд ва яке аз омилҳои пешрафти илм ва маориф буданд. Зеро, ин ҷамъиятҳо адибон ва уламоҳоро дар як ҷо ҷамъ оварда, бо якдигар машварат ва сухбатҳо мекарданд. Натиҷаи ин машваратҳо бошад, барои пешрафти илм ва забони арабӣ замина гузошт. Нахустин ҷамъияте, ки ташкил карда шуд, ин «**ал-Ҷамъият-ус-Сурия**» мебошад, ки соли 1868 дар Бейрут ба миён омад. Ҳадафи он пешрафти улум ва нашри фунун буд. Аъзоёни ин ҷамъият Шайх Носиф Алёзичӣ, Бутрус ал-Бўстонӣ ва ҷанде аз бузургон ва мутафаккирон буданд.

Дар Миср бошад, аввалин ҷамъияти илмӣ - адабӣ соли 1868 таъсис дода шуд. Дар ин ҷо ҷамъиятҳои дигар низ таъсис дода мешуданд, монанди ширкати «**Таъ-ул-кутуб-ил-арабия**» (1898), «**Ҷамъият-ут-таъриб**» (1892), «**Ҷамъият-ут-таълиф-ил-кутуб**» (1911).

«**ал-Маҷмаъ-ул-малак-ли-л-луғат-ил-арабия**» ҷамъияте мебошад, ки то ҳол дар Миср фаъолият мекунад. Ин ҷамъият соли 1932 бо фармони подшоҳ таъсис дода шуд. Барномае, ки барояш танзим карданд аз ин қарор буд:

1. Ҳифзи забони арабӣ барои баёни матлаби илмӣ ва фаннӣ.

2. Тартиби луғатномаи таърихӣ барои забони арабӣ.

3. Танзими мабҳасҳои илмӣ ҷиҳати забони арабии навин дар Миср ва дигар кишварҳои араб.

4. Таҳқиқ дар умуре, ки дар пешрафти забони арабӣ метавонад муассири воқеъ шавад [1, 96].

ғ) китобхонаҳо.

Дар кишварҳои араб як қатор китобхонаҳои калоне вучуд дошт, ки аз ҳуҷуми бисёр сарлашкарҳо ҳама нобуд гаштанд. Аз самароти асри нахзат он буд, ки шахсоне пайдо шуданд ва ба таъсиси китобхонаҳои умумӣ ва хусусӣ пардохтанд. Ин

китобхоро ба шеваҳои навин танзим карданд ва феҳристҳои гуногун нашр доданд, то вуруди ташнакомонро ба сарчашмаи дониш осонтар созанд.

Дар Миср «**ал-Мактабат-ул-хидевия**» буд, ки дар аҳди Муҳаммад Алӣ ба вучуд омад ва дар он то ҳол бисёр нусхаҳои хаттӣ мавҷуд аст. Соли 1879 «**ал-Мактабат-ул-азҳария**» низ таъсис дода шуд [5, 436].

А Д А Б И Ё Т

1. Бадавӣ Қ. Миср мин нофизат-ит-таърих / Қ. Бадавӣ. - Қоҳира, 1968. - 159 с.
2. Кирпиченко В.Н. Новая и современная литература Египта (IX-XXвв.) / В.Н. Кирпиченко. - М., 2003. - 87 с.
3. Сафронов В.В. Новая арабская литература / В.В. Сафронов. - М., 1996. - 120 с.
4. Фохурӣ Ҳ. Таърихи адабиёт ва забони арабӣ / Ҳ. Фохурӣ. - Техрон, 1995. - 680 с.
5. Ҳасан Аҳмад. Таърих-ул-адаб-ил-арабия / Ҳасан Аҳмад. - Қоҳира. - 536 с.

ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ПРОСВЕЩЕНИЯ В ЕГИПТЕ

В настоящей статье проведены исследования основных причин возникновения просвещения и его развития в арабских странах, на примере Египта. Результаты исследований говорят о том, что основные причины возникновения таких течений, как медресе (школы), типография, газета, журнал, библиотека и научно литературные общества, берут свои истоки с европейского просвещения и имеет с ним тесный контакт.

Ключевые слова: просвещение, причина, возникновение, газета, медресе, библиотека, научно-литературные общества.

CAUSES OF ENLIGHTENMENT IN EGYPT

The article discusses the issues of emergence, formation and the main factors of the enlightenment formation in Arab countries in case of Egypt. The article reveals that the main factors for the formation were madrasas, publishing houses, newspapers, magazines, libraries and scientific and literary societies that originate from European enlightenment formation.

Key words: enlightenment, factors, emergence, publishing houses, newspaper, madrasa, library and scientific and literary society.

Сведения об авторе: *Хайём Икромӣ* - аспирант кафедры арабской филологии ТНУ.

Телефон: (+992) 918 76 62 96. E-mail: Khayyom-90@mail.ru

САНЪАТҲОИ БАДЕИИ ЛАФЗӢ ДАР МАСНАВИҲОИ ЗУЛОЛИИ ХОНСОРӢ

Ядуллоҳ Сармаст

Пажӯҳишгоҳи забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Зулолии Хонсорӣ яке аз шоирони давраи Сафавия аст, ки дар сабки Ҳиндӣ ба шеър гуфтан пардохта ва дар сурудани шеър ба шоироне мисли Амир Хусрави Дехлавӣ, Алишери Навоӣ ва баҳусус Абдурраҳмони Ҷомӣ пайравӣ намудааст. Доктор Забехулло Сафо дар бораи ин шоир менависад: «Мавлоно Ҳаким Зулолии Хонсорӣ аз шоирони машҳури авоҳири садаи даҳум ва рубъи аввали садаи ёздаҳуми ҳиҷрӣ аст, аз тарбиятшудагони ҳаким ва донишманди машҳур Мирмуҳаммади Боқирӣ Домод ва аз маддоҳони вай ва Шоҳаббос ва вазираш Мирзо Ҳабибуллоҳи Садр, бавижа аз наздикон ва муқаррабони Мирдомод ва Мирзоҳабиб буд» [1].

Ин шоир дар сурудани бисёре аз шаклҳои шеърӣ маҳорат доштааст ва дар девони ӯ қасида, ғазал ва маснавиро метавон дид. Аммо, шуҳрати ӯ дар сурудани маснавӣ бештар аст, то чое, ки бисёриҳо ӯро бо маснавӣҳои ҳафтгонааш мешиносанд.

Дар аксари тазкираҳо маснавӣҳои ӯ ба номи «Ҳафт ганҷ», «Сабъаи сайёра», «Сабъаи Зулолӣ», «Ҳафт сайёра» ва «Ҳафт ошӯб» дарҷ шудааст. Қобили зикр аст, ки ҳуди шоир дар маснавии «Маҳмуд ва Аёз» аз маснавӣҳояш ном мебарад:

Сафар кардам ба зери бори ашъор,
Фалак бо «Сабъаи сайёра» сарбор.*

* Куллии Зулолии Хонсорӣ: тасҳеҳи доктор Саъид Шафъиён. - Техрон: Китобхонаи маҷлиси шӯрои исломӣ, чопи аввал, 1385 (Минбаъд тамоми абёте, ки барои мисолҳои мақола тасвифода гардидаанд, аз ҳамин девон гирифта шудааст).

Ва ё:

Калиди «Ҳафт ганҷам» дод дар мушт,
Ба имои Ҳилоли як сарангушт.

Соҳиби «Тазкираи шуарои Хонсор» дар бораи Зулолии Хонсорӣ чунин менависад: «Зулолии Хонсорӣ табъаш аз маснавӣ тӯфон мекунад» ва найсони килкаш дар ин баҳр лаолии шахвор меафканад. «Сабъаи сайёра»-и ӯ замини суханро тарсеҷкорӣ осмон баҳшида ва сатдбандони ҳаёло ҳайрат кашида» [2].

Ҳамчуни муаллифи тазкираи «Ҳафт осмон» дар бораи ин шоири сабки ҳиндӣ ин тавр ишора менамояд: «Хеле шомаи истеъдод бояд, то бӯе аз гулҳои маъонии рангинаш тавонад шунид ва фаровон диққати назар шояд, то ба шарфаи айвонандози баландаш тавонад расид. Кайфияти саҳбои ҳаёлаш ба садришинони мастабаи ҳушёрӣ мағзӣ ҳам-ҳами бодаи шавқ паёмад ва сарчӯши сабӯи фикраташ гарми равони бодияи талабро ба шароби ишқу муҳаббат раҳбарӣ намояд».

Воқеан баҳои додаи тазкиранигорон ба эҷодиёти Зулолии Хонсорӣ беҳуда набуд, зеро мероси ғании адабии ӯ гувоҳи медиҳад, ки дар сурудани маснавӣ дар асри худ ҳамто надоштааст. Барои исботи фикр месазад унвони маснавиҳояшро зикр намуд:

«Ҳусни гулусӯз» – манзумаест ирфонӣ дар баробари «Махзан-ул-асрор»-и Низомии Ганҷавӣ.

«Шуълаи дидор» - манзумаест ирфонӣ бар вазни «Маснавии маънавӣ»-и Мавлавӣ, тақдир ба Шоҳаббос.

«Майхона» - манзумаи дигар аст бо дарунмояи ирфонӣ бар вазни «Ҳадиқат-ул-ҳақиқа»-и Санои Ғазнавӣ.

«Зарра ва хуршед» - достони тамсилиест дар баёни ишқ, зарра ва хуршед, ки дар вазни «Сабҳат-ул-аброр»-и Ҷомӣ суруда шудааст.

«Озар ва Самандар (ё «Гулу булбул») – достони ошиқонаест дар баёни ишқи озару самандар ва дар вазни достони «Лайлӣ ва Мачнун»-и Низомӣ ба риштаи назм кашида шудааст.

Маснавии «Сулаймоннома» ё маснавии «Сулаймон ва Билқис» дар баёни ишқи Сулаймону Билқис, ки дар вазни «Искандарнома»-и Низомӣ суруда шудааст.

Маснавии «Маҳмуд ва Аёз» аз муҳимтарин маснавиҳои Зулолии Хонсорӣ аст, ки шоир онро дар ҷавоби достони «Ҳусрав ва Ширин»-и Низомӣ сурудааст.

Зулолии Хонсорӣ гарчи маснавиҳояшро дар сабки ҳиндӣ суруд, аммо муҳтавои достонҳояш бештар ба шоирони орифи маслаки рӯзгори гузашта шабоҳат дорад, зеро ки дар таҳти таъсири андешаҳои Низомӣ, Саной ва Ҷомӣ аст. Албатта, вай кӯшиш кард аз вижагиҳои сабки ҳиндӣ баҳра гирад ва дар қорбасти санъатҳои лафзӣ ва маънавӣ талош намояд, то ба шеърҳои зебоии бештаре бияфзояд.

Баррасии шеъри шоирони бузург ба ин натиҷа мерасонад, ки ба қор бурдани гунаҳои ҷинос дар офариниши шеър нақши инкорнопазир дорад ва ҳар қадар шоир огоҳонатар ва ҳушмандонатар аз ин санъатҳо истифода барад, шеърҳои мондагортар ва ҷовидонатар хоҳад буд. Ҷиносҳо дар оҳанг баҳшидан ва пуршӯр қардани ашъор нақши калидӣ дорад. Ба ҳамин далел аст, ки ин ғанӣ адабӣ мавриди тавачҷуҳи бисёре аз шоирони соҳибсабк дар шеъри порсӣ будааст.

Яке аз шаклҳои ҷиносе, ки дар маснавиҳои Зулолии Хонсорӣ метавон мушоҳида қард, ҷиноси том аст, ки дар таърифи ин шакли адабӣ устод Ҳумой мефармояд: «Он аст, ки алфози мутаҷонис дар гуфтан ва навиштан, яъне ҳуруфи ҳаракот яке ва фақат дар маънӣ мутафовит бошад».

Зулолии Хонсорӣ дар маснавии «Шуълаи дидор» ба таври хеле зебо аз ин санъати бадеӣ баҳра мегирад ва чунин ба қалам медиҳад:

Офтобро бурун ор аз ҳиҷоб,
То барад ҳолат зи оби Хизр об.

Ҳамон тавре ки мебинем, шоир дар такрори калимаи «об» ҳам ба жарфи сохти шеър тавачҷуҳ қардааст ва мафҳуми шеърро амиқтар ҷилва додааст ва ҳам ба рӯсохти шеър, ки як такрори каломии эҷодқарда аст ва ба мусиқии шеър раванқ баҳшидааст.

Дигар аз ҷиносҳое, ки дар маснавиҳои Зулолии Хонсорӣ фаровон дида мешавад, ҷиноси ноқис мебошад ва дар маснавии «Шуълаи дидор» ба ин санъати адабӣ бархурд мекунем:

Маънии ҳар ҷиз чун нуқл асту нақл,
Аз ҷунубод то иқлими ақл.

Вожаҳои «нуқл» ва «нақл» ҷиноси ноқис ҳастанд, чаро ки дар хатти форсӣ ба ҷунин тарз навишта мешавад: نقل، نقل

Дар маснавии «Майхона» месарояд:

Ваҳ, чи деҳ, даҳ яке зи дарюза,
Қаҳти шалвору тангии мӯза.

Байни вожагони деҳ, даҳ (ده، ده) ҷиноси ноқис аст.

Ва боз мегӯяд:

Табассумгунае дар кори ман кун,
Дурре дар гӯши дарёи суҳан кун.

Вожаҳои дурр (در) ва дар (در) ҳамчун ҷиноси ноқис дар ин байт омадааст.

Яке аз санъатҳои бадеӣ дар баҳши бадеи лафзӣ, ки Зулолии Хонсорӣ ба он таваҷҷуҳи вижа дорад, ҷиноси зоида аст. Доктор Шамисо дар таърихи ҷиноси зоида менависад: «Яке аз калимоти мутаҷонис нисбат ба дигаре вок ё вокҳое дар оғоз ё васат ё охир изофа дорад» [3]. Пас, ҳамон тавр, ки аз таърифи доктор Шамисо мушаххас мешавад, ҷиноси зоида ба се гуна аст ва ҳар як аз он гунаҳо аз манзари мусиқӣ ба шеърӣ шеър кумак мекунад. Ин се гуна ҷиноси зоида иборатанд аз а) ҷиноси мутарриф ё мазид; б) ҷиноси васат; в) ҷиноси музайил.

Зимни таърифи ҳар як аз гунаҳои ин ҷинос кӯшиш ба ҳарч рафтааст, ки ҷойгоҳи ин гунаҳо дар шеъри Зулолии Хонсорӣ мушаххас гарданд.

Ҷиноси мутарриф ё мазид, дар ин гуна ҷинос як ё ду ҳиҷои зоида дар оғози вожа қарор мегирад ва ҳамин як ҳиҷо ё ду ҳиҷои бештар дар оғози вожа, оҳанги шеърро дар хониши шеър бештар ба назари муҳотаб мерасонад. Ба унвони мисол Ҳофиз месарояд:

Кунун, ки бар кафи гул ҷоми бодаи соф аст,
Ба сад ҳазор забон булбулаш дар авсоф аст [4].

Дар ин байт шоир бо вожаҳои «соф» ва «авсоф» ҷиноси зоидро сохтааст.

Зулолии Хонсорӣ дар маснавии «Озар ва Самандар» ин гуна аз ҷиноси мутарриф баҳра мегирад:

Чӣ кӯҳе, пуршукӯҳе, лола анбуҳ,
Гирифта хуни дилҳо домани кӯҳ.

Дар ин байт байни вожаҳои «кӯҳ» ва «шукӯҳ» ҷиноси мутаррифро метавонем мушоҳида кунем, ки бетартиб вожаҳое, ки аз назари овой ва мусиқӣ наздики ҳам ҳастанд, каломи шоирро гӯшнавозтар кардаанд ва ба шеър зебоии бештаре бахшидаанд.

Дар шакли ҷиноси васат ҳиҷоҳое дар миёни калима афзуда шудааст, ки оҳанги шеърро рангинтар месозад:

Мисол аз Ҳофиз:

Сарви ҷамони ман чаро майли ҷаман намекунад,
Ҳамдами гул намешавад, ёди суман намекунад [4].

Дар ин байт вожаҳои «ҷамон» ва «ҷаман» ҷиноси васат ҳастанд.

Ҳаким Зулолии Хонсорӣ дар оғози маснавии «Маҳмуд ва Аёз» дар баҳши тавҳиди аввал месарояд:

Ба номи он ки Маҳмудаш Аёз аст,
Ғамаш бутхонаи нозу ниёз аст.

Дар ин байт байни вожаҳои «ноз»-у «ниёз» ҷиноси васат ба ҷашм меҳӯрад, ки бидуни шакл нави тақрори каломе ба вучуд меояд, ки оҳангу мусиқии шеър қудрати бештаре пайдо мекунад.

Ва ё ҷойи дигар мегӯяд:

Валекин баҳри тоат чора созам,
Ки нозад бар намози дил ниёзам.

Калимаҳои «ноз» ва «намоз» дар ин байт ҷиноси васатро дар назар ҷилвагар сохтааст.

Ҳиҷоҳои изофӣ низ дар поёни калима ба ҷашм меҳӯрад, ки дар шеър онро ҷиноси музайил мегӯянд ва ин ҷинос дар ашъори Ҳаким Зулолии Хонсорӣ фаровон ёфт мешавад ва ба назар мерасад, ки шоир ҷиҳати рангинтар кардани сурудаҳояш ногузир аз ин санъат истифода бурдааст. Барои мисол назаре меафканем ба маснавии «Шуълаи дидор»:

Барқи руҳаш ҷашмаи саргашта аст,
Об дар ҷашм қиёмат гаштааст.

Дар ин байт байни калимаҳои «чашм» ва «чашма» ҷиноси музайил вучуд дорад ва чунин ба назар мерасад, ки шоир бо канори ҳам қарор додани ин вожаҳо ашъорашро дилнишинтар кардааст ва ҳарфи «ш» ҳам дар зебоии шеър бетаъсир набудааст.

Дар ҳамин маснавӣ ба санъати ҷинос дучор меоём:

Чашмаи чашм аз паяш хоридаам,
Хунбаҳои дил фурӯ боридаам.

Ва боз месарояд:

Дар хуми тан бода танҳой буд,
Бодааш боду масеҳой буд.

«Бода»-ву «бод» ҳамчун ҷиноси музайил мавриди истифодаи хуб қарор гирифтааст.

Ва ё:

Номи ин номасози майхона,
Суварю маънавиаш паймона.

Дар ин байт низ шоир бо қорбурди вожаҳои «ном»-у «нома» ба ҷиноси музайил чашм доштааст.

Навӣи дигари ҷинос, ки дар ашъори Зулолии Хонсорӣ ба чашм мерасад, ҷиноси музореъ ва лоҳиқ аст ва дар робита бо ин навӣи адабӣ доктор Шамисо дар таърифи ин гуна ҷинос менависад: «Ва он вақте аст дар сачъ мутавозӣ, ихтилофи сомтҳои оғозин бисёр кам бошад, яъне сомтҳо қарибулмаҳраҷ бошанд» [5].

Доктор Акдоӣ низ дар таърифи ин ҷинос мегӯяд: «Ихтилофи ду пояи ҷинос фақат дар як сомт аст» [6].

Аммо, он чи ки дар ин ҷинос мучиб мешавад, ки бад-он дар ҳавзаи зебоишиносӣ таваҷҷуҳ кунем, ҳамовоии мусиқӣ аст. Қорбурди ин гуна ҷинос дар шеър шӯридагию шӯрофариниро ба мухотаб мунтақил мекунад. Ҳамовоии вожагон каломро оҳангноктар ва пуртанинтар мегардонад, ки бетардид ба сурату маъноӣ шеър зебой хоҳад бахшид.

Ба байте аз Ҳаким Зулолии Хонсорӣ ишора мекунем:

Бахти яке рустаи тира гилем,
Рахти яке шустаи дасти Калим.

Ба осонӣ пай метавон бурд, ки байни вожаҳои «бахт»-у «рахт» ва ҳамин тавр вожаҳои «руста»-ву «шуста» ва бо овардани қофияҳои «гилем»-у «Калим» як таносуби тавозуни овой вучуд дорад. Қорбурди ҷинос дар байни калимаҳои мавриди баҳс, бешак, шеърро шӯрангезтар кардааст ва бо қатъият метавон гуфт, ки бо қасди умқ бахшидан ба нуфузи каломаш аз ин суд ҷустааст ва ғайр аз зебоиҳои лафзӣ бо баҳрагирӣ аз калимаи «Калим» ба талмеҳи зебӯе ҳам ишора мекунад, то шеърро пурмаънотар ва пурмағзтар намояд. Аз назаргоҳи дигар ва дар ҳавзаи баррасии қофия дар шеър ҳам, метавон ба ин байт ишора кард, ки дар ин байт аз се гуна қофия баҳра ҷустааст: 1) қофияи оғозин байни калимоти «бахт»-у «рахт»; 2) қофияи миёни байни вожаҳои «руста»-ву «шуста»; 3) қофияи поёни ё асли байни вожаҳои «гилем» ва «Калим», ки нишон аз тасаллути шоир ба ҳавзаи зебоишиносии шеър дорад ва ҳамзамон қудрати шеърии Ҳаким Зулолии Хонсорӣ бар хонанда ошкор мешавад ва ба назар мерасад, ки шоир хушмандона аз ин санъати лафзӣ истифода кардааст:

Мул зи базмаш гард берун рафтае,
Гул зи размаш маст дар хун хуфтае.

Дар ин байт байни вожаҳои «мул»-у «гул» ороӣ ҷиноси лоҳақ вучуд дорад, ки шоир барои таносуби бештари овоҳа аз ин сифат баҳра гирифтааст. Зимни барқарории мусиқӣ ва оҳанги бештар дар шеър, бо овардан ва дар канори ҳам нишондани ин вожаҳо, ки навъе қофияи оғозин ҳам ба шумор меояд, таносубе низ байни калимоти «мул», «базм», «гул», «маст» барқарор кардааст ва бо эҷоди ин силсилаи маъноӣ мувофиқи назари зебӯе низ ба чашм меҳӯрад.

Дар абёти зайл ҳам шоир аз ҷиноси мазореъ ва лоҳақ баҳра бурдааст:

Мекашонам равон зи майли умед,
Дар шашум парда сели марворид.

Дил аз пайи дарди ту дар ин кох,
Як мушти гилу ҳазор сӯрох.

Сипар афканда гӯшу хуш бекор,

Ҳаво печида бар гулбарг гуфтор.

Ҳаво аз рӯҳ кушта пушта мешуд,
Ҳаёли одамӣ ҳам кушта мешуд.

Ба оҳе мефурӯшам моҳию мох,
Макаш заҳмат, надорӣ дар чигар ох.

Ба мисли ин абёт дар девони Ҳаким Зулолии Хонсорӣ чинос фаровон ба чашм меҳӯрад ва метавон гуфт, бо пажӯҳиш дар маснавиҳои шоир чиноси музореъ ва лоҳак яке аз пурбасомадтарин чиносе аст, ки шоир аз ин гуна чинос истифода кардааст.

Чиноси иштиқоқ яке дигар аз гунаҳои чиносе аст, ки дар ашъори Ҳаким Зулолии Хонсорӣ ёфт мешавад. Номии дигари ин чиносро иқтизоб ҳам гуфтаанд. Доктор Акдой дар таърифи он менависад: «Иштиқоқ ба маънои шикоятану гирифтани калимае аз калимаи дигар аст ва дар истилоҳи фанни бадеъ ба чиносе итлоқ мешавад, ки дар он пояҳо аз як реша гирифта шуда бошад» [6].

Доктор Сируси Шамисо дар китоби «Нигоҳе тоза ба бадеъ» дар таърифи ин чинос мегӯяд: «Калимоти мутаҷонис аз ҳайси мусавват баланд бо якдигар фарқ доранд» [3]. Аммо, аллома Хумоӣ дар китоби «Фунуни балоғат ва санооти адабӣ» [5] чиноси иштиқоқ ё иқтизобро аз фурӯи чинос медонад. Ба ҳар ҳол ин гунаи чинос дар шеъри шоирон фаровон ёфт мешавад.

Чунон ки Соиби Табрешӣ гуфтааст:

Дар гушоди кори худ мушкулкушоён очизанд,
Шона натвонад гушудан турраи шамшодро [3].

Дар ин байт байни вожаҳои «гушода», «гушоён», «гушудан», ки ҳамреша ҳастанд, санъати чиноси иштиқоқ вучуд дорад.

Ҳофизи Шерозӣ мегӯяд:

Ман кӣ бошам дар он ҳарам, ки сабо
Пардадори ҳарими ҳурмати ўст [6].

Байни вожаҳои «ҳарам», «ҳарим» ва «ҳурмат» сифати чиноси иштиқоқ ба чашм меҳӯрад ва Зулолии Хонсорӣ низ, ин гунаи чиносро чунин ба кор бурдааст:

Баски тинати тундиаш ангеҳта,
Санъати соней дар ў овехта.

Дар ин байт калимаҳои «санъат»-у «соней», ки ҳамрешаанд, санъати иштиқоқро ба вучуд овардаанд ва ё:

Ҳама ошиқ маъшукпеша буданд,
Аз ин май хушк қаҳқаҳашиша буданд.

Вожаҳои «ошиқ»-у «маъшук»-ро, ки ҳамхонводаанд ва дар канори ҳам нишонданашон ба мусиқии шеър чилва мебахшад, орояи чиноси иштиқоқ мегӯянд.

Саъид оқибати Маҳмуд, Маҳмуд,
Чароғи чашми худ, яъне ки Масъуд.

Дар ин ҷо дар байни калимоти «саъид» ва «Масъуд» чиноси иштиқоқ ба чашм мерасад.

Ба ҳар ҳол, ба далели ин ки бисёре аз вожагон аз як реша ҳастанд, барои мусиқии бештар пайдо кардан ва пуроватар кардани ашъор шоирон аз калимоти ҳамреша зиёд истифода мекунанд. Басомади қорбасти ин гуна чинос дар шеъри порсӣ, бавижа дар маснавиҳои Зулолии Хонсорӣ фаровон вучуд дорад.

Дар байни калимоти гоҳе ончунон ҳамонандӣ ба мушоҳида мерасад, ки хонанда мепиндорад байни ин вожаҳо як хешовандӣ вучуд дорад ва ҳатман аз як реша ҳастанд, дар ҳоле ки агар андаке тааммул кунем, дармеёбем, ки ин вожаҳо аз як реша нестанд, балки бо ҳам шабоҳати наздик доранд, ки инро чиноси шабеҳи иштиқоқ меноманд.

Эй ба сабӯҳии када нози ту,
Дарди туву сӯзи туву сози ту.

Калимаҳои «сӯз»-у «соз», ки тақрибан шабеҳи ҳам ҳастанд, агарчи аз як реша нестанд, чиноси шабеҳи иштиқоқ мебошанд.

Чиноси хат ба чиноси мусҳаф низ маъруф аст ва ин чинос аз назари навиштор яқсонанд. Аммо, аз назари нуктагузорӣ мутафовитанд ва дар ҳақиқат шоирон ҳунарнамоӣ мекунанд ва ҷойи нуктаҳоро бо ҳам ҷо ба ҷо мекунанд ва вожаҳои дигар месозанд. Мисол:

Ки тозад пайки чонон ҳалқа бар дар,

Зи чашми нимбози нозпарвар.

Мебином, ки вожаҳои «боз» ва «ноз» фақат аз ҷиҳати нуқта ҷой иваз кардаанд ва боз:

Аз он дар харчи ҷомаш чарх гум шуд,
Ки чун ман бодеро ними хум шуд.

Дар байти ғавқ ҷойи нуқтаҳои калимоти «харч» ва «чарх», ки тағйир ёфта ва ду вожаи мутафовит сохта шудааст, ҳунари шоирии ӯ бештар ба ҷилва меояд.

Араз бар чехр ранги бегараз дид,
Бурунат ҷавҳар аз аъроз печид.

Шоир дар ин байт бисёр хушмандонаву хунармандона амал кардааст, бахусус дар қорбасти вожаҳои «араз» ва «ғараз», ки ҷобачойии нуқта аст, ҷиноси хат вучуд дорад. Байни вожаҳои «араз» ва «аъроз» ҳам ҷиноси иштиқоқ вучуд дорад ва бо дар қанори ҳам нишондани ин вожаҳои «араз» ва «ғараз», ки ҷиноси мазорей ҳам метавонад бошад, ҳунари шоирии ӯро ба авҷ расонда, қудрати шоирии ӯро назди аҳли адаб бозгӯ месозад.

Дар он кӯ рӯшноӣ орзуе,
Шуда борик торикӣ чу мӯе.

Бо нигоҳи сода дармеебем, ки байни вожаҳои «борик» ва «торик» нуқтаҳо ҷобачо шуда ва ҷиноси хат мадди назари шоир будааст. Бинобар ин, метавон ишора кард Зулони Хонсорӣ дар бақоргирии ҷиноси хат фақат ба зоҳири вожа таваҷҷуҳ накард, балки ба жарфсохтии шоирона ва ҳақимона мерасад ва шеърҳояш ба ҳамин далел аз мафҳумҳои амиқ ва жарфӣ бархурдор аст.

АДАБИЁТ

1. Забехулло Сафо. Таърихи адабиёт дар Эрон / Забехулло Сафо. - Техрон: Фирдавс, 1368. - Ҷ.5. – С.128.
2. Юсуфи Бахшӣ. Тазкираи шуарои Хонсор / Юсуфи Бахшӣ. - Техрон: Бузари ҷумҳурӣ, 1336. – С.301.
3. Сируси Шамисо. Нигоҳе тоза ба бадеъ / Сируси Шамисо. - Техрон: Фирдавс, 1368. - С.45, 321, 401.
4. Манучехри Алипур. Девони Ҳофиз бо ҳамроҳи шарҳи комили душвориҳо / Манучехри Алипур. - Техрон: Тирагон, 1391. – С.125, 176.
5. Тураҷ Акдой. Бадеъ дар шеъри форсӣ. Чопи аввал / Акдой Тураҷ. - Занҷон: Неконкитоб, 1380. - С.71-72, 262.
6. Аллома Ҷалололдин Ҳумой. Фунуни балоғат ва санооти адабӣ / Аллома Ҷалололдин Ҳумой. - Техрон: Ҳумо, 1370. – С.239.
7. Девони Соибӣ Табрэӣ: ба кӯшиши Муҳаммад Қаҳрамон. - Техрон: Илмӣ ва фарҳангӣ, 1375. – С. 97.
8. Аз забоншиносӣ ба адабиёт. - Техрон: Чашма, 1373.
9. Девони Рӯдакӣ бо ҳамроҳи шарҳи комили душвориҳо: ба кӯшиши Манучехри Алипур. – Техрон: Тиргон, 1390.
10. «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ: ба кӯшиши доктор Саъид Ҳамидиён. - Техрон: Дод, 1374.
11. Ҷазалиётӣ Саъдӣ: ба кӯшиши доктор Ғулмуҳсейни Юсуфӣ. - Техрон: Сухан, 1385.
12. Қулӣётӣ Зулони Хонсорӣ: тасҳеҳи доктор Саъид Шафъиён. - Техрон: Китобхонаи маҷлиси шӯрои исломӣ. 1385.
13. Муҳаммадризо Шафъӣ Кадканӣ. Мусикии шеър / Муҳаммадризо Шафъӣ Кадканӣ. - Техрон: Огоҳ, 1371.
14. Аҳмадалӣ Аҳмад Мавлавӣ. Ҳафт осмон / Аҳмадалӣ Аҳмад Мавлавӣ. - Техрон: Китобфурӯшии Асадӣ.

ЛИТЕРАТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЭМ ЗУЛАЛИ ХАНСАРИ

Зулали Хансари является одним из известных поэтов Сефевидского периода, творчество которого способствовало развитию индийского стиля в персидской литературе конца XVII – начала XVIII вв. Новый литературный стиль позволил поэтам выйти за рамки традиционных поэтических правил, и широко использовать народные мотивы, пословицы, поговорки и т.д. Сборник сочинений Зулали Хансари «Ситта сайара» («Семь планет») состоит из семи поэм, обогативших своим содержанием персидскую литературу.

Ключевые слова: персидская поэзия, Зулали Хансари, индийский стиль, народные мотивы.

THE LITERAL/LEXICAL RHETORIC MANIFESTATION IN THE MASNAVIS (ODES) OF ZOLALI KHOVANSARI BY EMPHASIZING ON HOMONYM GENRE

The Persian poem/rhyme enjoys individual attributes in Indian style during Safavid time. The poets of that period, in addition to benefiting and taking effect of artistic and rhetoric/rhetoric/innovative elegances/tastefulness of past times poets, endeavored to display more manifestations in the area of thought features and rhyme music. In the mean time, Hakim Zolali Khovansari who is a famous and effective poet of Savavid time was not only exempted of this fact, but he could deal with the poem composing with more elegance in writing of 7fold ode (planet) by him.

Key words: Persian poem, Persian rhyme, Zolali Khovansari, lexical rehetoric, homonym

МАЗМУНҲОИ ПАНДУ АХЛОҚӢ ДАР ЭҶОДИЁТИ ҲАКИМ НИЗОРИИ КАҲИСТОНӢ

Ёдгор Додихудоев

Пажӯҳишгоҳи забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

*Шеърро мақсуд агар одамгарист,
Шоирӣ ҳам суннати Пайгамбарист.
(Муҳаммад Иқбол).*

Ҳаким Низории Каҳистонӣ яке аз шоири соҳибдеворон ва ғӯяндагони тавоноии қарнҳои XIII-XIV–и форсу тоҷик, мебошад. Дар таърихи адабиётшиносии тоҷик бисёр кам аз ӯ ёд шудааст. Шояд мамлу аз мазомини динӣ будани ашъори шоир ба ин сабаб шуда бошад. Дар ин масъала баҳсҳои зиёде рафта буд. Аммо, ин ҷо «баҳси мо дар лутфи таъбу хубии ахлоқ»-и Низорӣ аст. Ҳарчанд, Низории Каҳистонӣ анъанаи ахлоқгароии адибони пешинро давом дода бошад ҳам, дар ин мавзӯ, яъне пандгӯйиву андарзгарӣ, наметавон ӯро пешсаф хонд. Камтаваҷҷуҳии шоир ба масъалаи панду ахлоқ, ба андешаи инчониб, ду сабаб дошт:

Аввалан, замонаи носолиму носозгори шоир ба ин сабаб шудааст, зеро дигар пандпазиреву насиҳатниюше намонда буд.

Дуюм, Низории Каҳистонӣ, ки худ, ба ифодаи Шайх Саъдӣ «ба ахлоқи покиза дарвеш» шуда буд, дар ашъораш бештар мазмунҳоеро ҷой дода буд, ки ба ботингароии ӯ дахлат мекарданд.

Аммо, ҷойи баҳс нест, ки адабиёти оламгири форсии тоҷикӣ бо тараннуму тарғиби хулки некӯ, одоби хубу кирдору рафтори писандида шуҳрат дошта, ба бориқбинии Шиблии Нуъмонӣ «онид ба ахлоқ ва таълимоти ахлоқӣ он қадар ашъор, ки дар форсӣ мавҷуд аст, дар арабӣ нест» [7, 212], Низории Каҳистонӣ бо ашъори гуногунмазмунаш истисно буда наметавонад.

Мавзӯҳои панду ахлоқӣ яке аз мавзӯҳои умда буда, дар тарбияи насли инсоният нақши муассире доранд ва таърихан ҳеҷ гоҳ арзиши худро аз даст намедаанд ва нахоҳанд дод. Аз рӯзе, ки тухми инсонӣ дар рӯйи замин кошта шуд, аввалин ниҳоди табиӣ ва неъматӣ азалие, ки дар табиат ва тинати ӯ сиришта шуд, ин адаб ва ахлоқ буд. Инсон тавассути ин неъматӣ бебаҳо некиву бадиро аз ҳам тамиз мекард ва мақоми худро дар зиндагии моддӣ ва маънавӣ устувор медошт. Ба андешаи адабиётшиносии тоҷик Ҷ. Саидзода «адабиёти мо аз оғози пайдоишаш руҳи таълимӣ доштааст ва мавзӯи ахлоқ ва тарбияи инсон яке аз ҳадафҳои муҳимми он маҳсуб меёфтааст» [8, 3].

Тарғибу ташвиқи сифатҳои хуби инсонӣ ва ситоиши аъмоли писандида, аз қабилӣ некмазҳариву нексиголӣ аз масъалаҳои мебошанд, ки Низорӣ ба онҳо хусни тавачҷуҳ зоҳир кардааст.

Нек будан ва некӣ қардан асли инсоният буда, шоир бо тазмин аз мисраи машҳури муаллими ахлоқ - Шайх Саъдӣ сарехан мефармояд:

Ба такрору тазкор одат кунанд,
Бад-ин байти тазмин иодат кунанд.
«Касе нек бинад ба ҳар ду сарой,
Ки некӣ расонад ба халқи Худой» [3,264].

Тибқи назари шоир, инсон бояд рисолати инсонии хешро дар ҳама замони адо намояд ва масъулияти хешро ҳеҷ гоҳ фаромӯш накунад, зеро Худованд ӯро дар рӯйи замин на барои анҷом додани амалҳои зишту бад, балки барои некӯкориву хайрхоҳӣ халқ кардааст:

Нек хоҳу нек бошу нек бину нек дон,
Чун қалам рафтаст бар лавҳи азал накӯшро [3, 512].

Шоир дар баробари инсонҳоро ба анҷом додани амали хайр ва нек будану нек дидан талқин қардан, инчунин содиқу вафодор будани онҳоро низ асли инсоният мепиндорад. Низорӣ, пеш аз ҳама, тавассути ахлоқи ҳамидаи волои

инсонияш як шахсияти намунавӣ ба назар менамояд, зеро ин амр аз хулосаи гуфтаҳои панду насиҳатвораи ӯ ошкор аст. Аз рӯи гуфтаҳои шоир дар абёташ маълум мешавад, ки ӯ ҳудаш ҳам ин сифатҳоро доштааст:

Хилофи аҳди Низорӣ макун ба саъй ҷафо,
Ки дар вафову сафо беназиру монанд аст [3, 760].

Низорӣ ҳамчун омӯзгори ҷаҳондидаву ҷаҳонозмуда ва аз рӯзгор таҷрибаандӯхта, ба аҳду паймон вафо карданро ҳамеша талқин менамояд. Ӯ ба инсон мурочиат карда панд медиҳад, ки аҳдро бо касе бастан лозим аст, ки паймоншикан набошад:

Роз макшой в-агар чора набошад ин аҳд,
Бо касе банд, ки ботил накунад паймонро [3, 3528].

Шоир аз рӯи кунҷовию доноӣ ҳар камбудиву нуқсони ҷамъиятро зуд дарк карда, тавассути суҳанҳои маслиҳатомез ва дастурҳои пандгунаи худ баҳри бартараф кардани норасоиҳо баромад мекард. Ӯ мефармояд, ки дар ботини инсон ду нерӯ – неқӣ ва бадӣ ҳамеша дар набарданд. Чун хирад асли асосии инсон аст, бояд кӯшиш кунад, ки одоти бадро ба худ раҳ надиҳад. Агар одоти бад воридаи табиати инсон шаванд ва инсон бар равиши онҳо ҳамвора амал намояд, оқибат ба балои бад гирифтор хоҳад шуд. Бинобар ин, ҳар инсон бояд пайваста аз пайи одоти хуб бошад, то аз ҳар гуна бало эмин монад ва дар «азоби алим» намонад:

Агар одат аз ибтидо бад кунӣ,
Хилофи раҳу расми бихрад кунӣ.
Шавад бо ту он одати бад қадим,
Бимонӣ зи бад дар азоби алим.
Ва гар хавфро расми некӯ кунӣ,
Баданро ба тадриҷ хушхӯ кунӣ [3, 271].

Низории Қаҳистонӣ ба ҳайси як шахси парҳезгор мавзӯҳои панду ахлоқии худро дар доираи шариати исломӣ ва китоби муқаддаси мусалмонон – Қуръони шариф ва аҳодиси набавӣ ва дигар гуфтаҳои бузургони дин, баён карда, раво ва норавоҳоро мувофиқи онҳо дастур додааст. Масалан, шоир хислати суҳанчинӣ ва ғайбатро аз хусусиятҳои бади инсонӣ шумурда, чунин амалро аз доираи мусулмонӣ ва шариати исломӣ берун медонад:

Эй, он ки ғайбат мекунӣ, ташнеъ бар мо мезанӣ,
Шарти мусулмонист ин, ҳайҳот, бединӣ макун.
Дар пойи пили сайри мо яксон бувад шоҳу гадо,
Чун раҳ дар ин раҳ рост рав, рафтори фарзинӣ макун.
Барнеҳ Низорӣ ҳону-ҳон куфли ҳамӯшӣ бар даҳон,
Алқисса, чун номаҳрамон, дигар суҳанчинӣ макун [3, 238].

Масъалаҳои дигаре, ки тибқи қонуну қавоиди исломӣ норавоанд, фиқсу фасод ва рибову зино мебошанд. Худованди карим низ дар китоби муқаддаси мусалмонон Қурони Шариф чунин рафторҳои зиштро манъ кардааст: «Худо ба адлу эҳсон ва баҳшиш ба ҳешовандон фармон медиҳад. Ва аз фаҳшову зишторӣ ва ситам наҳӣ мекунад. Шуморо панд медиҳад, бошад, ки пазирои панд шавед» [2, 278]. Шоир дар абёти зер аз ин амалҳои зишту нописанд, ки муҳолифи шариат ва ғайри хости илоҳианд, инсонҳоро панд медиҳад, то ки аз онҳо дурӣ ҷӯянд, чаро ки аз ин амалҳо дар рӯзи ҳашр аз инсонҳо хатман пурсида хоҳанд шуд:

Соқӣ, ба ҷону сар, ки ба ҷон дорамат сипос,
Қад коматуссалот баромад, биёр кос.
Аз май ҷӣ меҳаросад майҳора муҳтасиб,
Гӯ аз ҳарому фиқсу рибову зино ҳарос.
Дил бо Худой дору ба бутхона роз гӯй,
Дар ҳашр кай харанд зи мо лобаву микос [3, 1257].

Низорӣ дар аксари маворид масъалаҳои ахлоқиро тавҷам бо усулҳои динию мазҳабӣ баррасӣ менамояд. Ӯ ҳамчун донандаи аҳкоми илоҳӣ ва усулҳои динӣ ҳамеша таъкид бар покиву озодагии рӯҳи инсонӣ дорад. Ӯ қайд мекунад, ки мақоми инсон воқеан дар ҷаннати аълоост. Инсон танҳо ба як шарт метавонад ин мақоми олиро ба даст биёрад, ё воридаи биҳишти ҷовидонӣ гардад, агар аз тамоми олудагиҳо ва палидиҳо дур бошад. Барои инсон ба мақоми биҳиштӣ расидан, танҳо аз ин роҳ муяссар асту халос. Аз ин лиҳоз, хушхулку хушхӯ будан дар ин ҷаҳони зоҳир яке аз

масъулиятҳои муҳим ва аввалиндараҷаи инсонҳо мебошад. Шоир дар ин робита бо истифода аз арзишҳои диниву мазҳабӣ кӯшиш кардааст, ки инсонҳоро аз ҳар гуна олудагӣҳо ба хушхӯйӣ ва некӯӣ даъват намояд. Абёти зерӣ шоир истидлол ба гуфтаҳои ғавқанд:

Хуш аст олами озодагиву хушхӯйӣ,
Бад-ин мақом даро, гар бихишт мечӯйӣ.
Агар ту оинаи рӯйи дӯст дарёбӣ.
Ба рӯйи оина бингар, ки чун накӯрӯйӣ.
Қадам ҷоми Ҷам он ҷо ки синаи софест,
Дар ӯ дигар ҷӣ тавон дид, ғайри некӯӣ [3, 676].

Ҳоксориву фурутанӣ ҳислати хуби инсонӣ ба шумор рафта, шахси дорои чунин ҳислатҳо соҳиби обрӯву эътибор мебошад. Ҳоксориву фурутанӣ ба инсонҳо зебу зинат мебахшад ва инчунин шахсро дар назари ҳалоиқ азизу муқаррам мегардонад. Ҳислати ҳоксориву фурутаниро ҳар як шоири нависанда тавсифу тамҷид карда, ҳатто дар каломи раббонӣ ва аҳодиси набавӣ ва аймма низ аз он таъкид шудааст. Аз ҷумла, дар аҳодиси Ҳазрати Алӣ (а) дар боби фурутанӣ чунин омадааст: «Фурутан бошед, то маҳбубу муҳтарам бимонед ва ба дониш бигароед, то тоҷи шарафу шавкат бар пешонии шумо бидурахшад ва сабр кунед, зеро сабр таҳти иззату эътиломи (баландӣ) Шумо хоҳад буд» [6, 18]. Ҳаким Низорӣ бо истинод ба каломи Ҳазрати Алӣ (а) менигорад, ки кас дар ҳар ҳолате, ки набошад, ё ғани ва ё ғайри, ё шод ва ё ношод, бо дигарон ҳамчун банда ҳоксору ҳалим ва фурутан рафтор кунад. Гуяндаи мисраъҳои зер афроди ҳоксор ва фурутанро бо ифтихор «покизағавҳар» меномад:

Ғарат хуш бувад, варна, хушрам нишин,
Чунон к-аз ту хушдил бувад ҳамнишин...
Назар пеш гиру сарафканда бош,
Ба ҳар кас, ки пеш омадат, банда бош.
Кунад офарин бар ту аҳли хирад,
Ки покизағавҳар чунин бигзарад [3, 276].

Дар ҷойи дигар низ, шоир айнан ба ҳамин маънӣ изҳори назар мекунад, ки инсон то даме, ки аз табиат ва ҳислати девӣ ва одоти бад дурӣ наҷӯяд, ба мақоми ғайришаъбӣ нахоҳад расид. Чуноне, ки шоири дигари қарни XI-ум Ҳаким Носири Хусрав низ ба ин маънӣ фармудааст:

«Зи мардум зодай, бо мардумӣ бош,
Ҷӣ бояд дев будан, одамӣ бош» [4, 556].

Мавриди тазаккур аст, ки Ҳаким Низорӣ аз андешаҳои панду ахлоқии Носири Хусрав бетаъсир набуда, дар мазмуни байти дар боло зикршуда изҳори ақида кардааст:

Худбиниву худпарастӣ, ай ёр,
Ин ҳар ду ҳилофи шаръу дин аст.
Эмин най аз ғайришаъбӣ нафс,
То лашкари дев дар камин аст...
Филҷумла ҳилоф дар миёна,
Аз ғояти ҳаққу бугзу кин аст [3, 725].

Низорӣ тавассути панду андарзҳои хеш инсонҳоро ба роҳи рост ҳидоят мекунад. Баъзеҳо барои пешрафти зиндагиашон муттасил ҷаҳду талош меварзанд, бархе аз афрод мутавассит ва бархеи дигар ба дунболи ҳавову ҳавасу ҳобанд. Мувофиқи андешаи шоир инсон бояд ҳамеша аз тақовӣ зиндагӣ беҳабар намонад. Ӯ ҳамеша бояд бо замона дар набард бошад худро ҳамқадами замон гирад, на бар акси ҳол, ки аз таҳаввулотӣ замона беҳабар монда, дар созандагиву ободкорӣ дар баробари дигарон сатҳ набошад. Ин гуна афродро Низорӣ зерӣ тозиёнаи танқид гирифта, саҳт мазаммат мекунад ва мегӯяд:

Эй, ба хӯрду ҳоб қонеъ ҳамчу ҳайвон аз ғизой,
Як нафас з-ин ҷорҷӯби таъби ҳайвонӣ барой [3, 377].

Озору ранҷ ва зулм қардан бар касро Низорӣ амали носавоб эълон медорад. Шоир мегӯяд, ки агар некномӣ хоҳӣ, даст аз озори мардумон бикаш, қалби як касро заррае ҳафа мадор. Бар мардумон ситамқора мабош ва зулмро бар эшон раво мабин. Шаҳси қамозор ҳамеша растагору некном аст:

Ғар накӯноми-т мебояд, маҷӯй озори ҳалқ,
К-аз ситамгорӣ нашуд бо фарраи эзид ҳумой.

Растагорӣ бо камозорӣ тавонӣ ёфтан,
Бо камозорон нишину бо камозорон гарой [3, 377].

Амали дигаре, ки сазовори рафтори инсонӣ нест, ин моли یتимон хӯрдан аст. Моли یتимону бечорагон хӯрдану дуздидан, яке аз амалҳои ноҷову носавоб буда, шахсони ба чунин иштибоҳ муртакибшуда, аз аҳли башар нестанд. Низорӣ ин амалро ҳеҷ гоҳ наменвисандад ва намехоҳад, ки дигарон низ ба ин амал даст зананд. Ў дар либоси ғайр заистанро беҳ аз хӯрдани моли наимоми ҳасис медонад. Ҳамчунин аз лаҳми ҳук барои худ ғизо дуруст карданро афзалтар мешуморад, аз он ки ба моли یتимон дастдарозӣ кардан. Низорӣ ба ҳайси як инсонӣ дилсӯзу یتимпарвар одамонро насиҳат мекунад, ки бигзор бадани ҳокӣ аз ғайрӣ ранҷ кашаду ҳаргиз ба кути یتимон чашм мабандад ва дили эшонро озурда мадорад. Чунончӣ мефармояд:

Маро ба ғайр бувад тавкро дар гардан,
Ҳато бувад ба наими ҳасон тамаъ кардан.
Зи лаҳми ҳук ғизо сохтан басте беҳтар,
Ки ҷону тан ба таоми یتим парвардан.
Ба гулхан аз пайи нонреза, ростӣ беҳ аз он.
Ба зулм тоқу равоқ аз ғайр баровардан.
Зи бори ғайр танозурда бошу дилхаста,
Раво мадор касеро зи худ биезурдан [3, 218].

Илова ба гуфтаҳои ғайрӣ шоир моли یتимон хӯрданро амали номуносиб ва ризӣ дигарон дӯздидану хӯрданро амали зишт мешуморад. Ў панд медиҳад, ки ҳар фард бояд ба мисли мӯрчаи донакҳои беғуноҳ ба заҳмату меҳнати бозӯи хеш ризӣ ҳалолӣ ҳадашро ёбад, на ин ки аз ғайри дигарон ба даст орад. Абӯи зерини шоир ифодагари гуфтаҳои ғайрӣ:

Муҳосибӣ дигаронӣ ба вақти доду ситад,
Ҳисоб кун, ки ҷӣ хоҳӣ барои худ бурдан.
Баст аст, мазлумаи беғуноҳ мӯрчае,
Кучо барӣ ба шутурвор бор бар гардан.
Дил аз ҳаёти маҷозӣ барор, аз он андеш,
Ки оқибат ба зарурат бибоядат мурдан.
Ба оби тавба баровар, Низорӣ, ғусла,
Бишӯй даст зи дарде, ки хушк шуд дар тан.
Ба май маноз, ки хилқати замона чун ангур
Ба дасти ҳодиса ногаҳ бихоҳад афшурдан [3, 218].

Шоир дар боби одоби суҳан зери мазмуни мисраъҳои машҳури Шайх Саъдӣ:

«Суҳан бисёр дону андаке гӯй,
Якero сад мағӯ садро яке гӯй»

Ў бисёргӯйиву беҳудагӯйиро наменвисандад. Таъкид мекунад, ки кас бояд дар мавриди суҳан кардан ҳадди хешро бидонад. Агар дар ҳоли муошират ҳатое аз забон сар занад, ба мисли тир аз камон рафтан ба ислоҳи ӯ кӯшиш кардан суде намебахшад. Чуноне, ки мефармояд:

Нагӯйӣ басте набовӣ ҳамӯш,
Нигаҳ дор ҳадди тавассут, бикӯш.
На хомӯш будан ба як бор нек,
На бисёр гуфтан ба такрор нек.
Нагӯйӣ суҳан, то напурсанд, беҳ,
Чу гуфти, ба такрор заҳмат мадеҳ.
Чу гуфтиву неку наомад суҳан,
Ба ислоҳи калпатра кӯшиш макун.
Гаронӣ макун зуд раҳ гир пеш,
Махӯр беш, албатта, аз ҳадди хеш.
Бурун ой бе чашму гӯшу забон,
Накӯ бишнава андарзи ин меҳрубон [3, 269].

Мавзӯи дигаре, ки Низорӣ дар хусуси он ибрози андеша кардааст, ҳирсу озмандӣ ва такаббурӣ мебошад. Шоир таъкид медорад, ки инсон дар ин ҷаҳони моддӣ ҷовидонӣ нест. Дар дунёи ҷанрӯза инсон ғайр шоду ғайр ношод, рӯзе бо пастихову рӯзе бо баландиҳо рӯ ба рӯ аст. Ба қавли шоир, агар инсон ҳамвора тобеи нафси худ бошад, ба дунё ҳирсу ози бештаре дорад. Агар тамоми ҷаҳонро ба коми ӯ диҳанд, ҳанӯз ҳам нотаом аст. Яъне, чашми одаме барои дороии дунё ҳамеша кушод аст, вале ӯ бояд барои ба даст овардани манфиати хеш аз ҷаҳони моддӣ андоза

нигаҳ дорад. Таъкиди шоир бар он рафтааст, ки инсон набояд дар ин дунёи дурӯза мағруру худписанд шавад. Шоир аз ҷаҳони зоҳир, новобаста аз нишебу фарозиҳояш ризоятманд аст ва аз он ҳеҷ гилае надорад, аммо боз афсӯс меҳӯрад, ки умри инсон дар ин манзилгаҳ ҷовидонӣ нест:

Меҳнатсарои даҳр чу ҷойи мақом нест,
Осоише дар ӯ зи ҳалолу ҳаром нест.
Бе суру мотаму ғаму шодӣ дар ин ҷаҳон,
Шоме ба субҳ рафтаву субҳе ба шом нест.
Гар мулки коинот ба хӯрди касе диҳанд,
Аз фарти хирсу оз ханӯзаш тамом нест...
Дар санглохи хирс марон тавсани ғурур,
Охистатар, ки бар сари маркаб лағом нест.
Хуш манзилест олами дунё, вале дар ӯ
Даврони зиндагонии мо бардавом нест [3, 889].

Дар ҷойи дигар низ шоир мегӯяд, ки аз хирсу оз инсон беқадр мегардад. Ҳарчанд кас аз молу манови дунё ҷашм пӯшад ва дил аз хору ҳаси дунё ҳолӣ кунад, он қадар озодатару болидатар хоҳад буд:

Яқин медон, ки бошӣ дар ҷаҳаннам,
Чу худро дар миёни оз ёбӣ.
Насозад бо ту дунё, то ту аз хирс,
Ҳама кори ҷаҳон носоз ёбӣ [3, 398].

Чи тавре, ки мусаллам аст, дар эҷодиёти тамоми шоирон ғанимат шумурдани фурсат хеле зиёд ба ҷашм меҳӯрад. Ҳаким Низорӣ низ ба ин масъала диққати ҷиддӣ зоҳир намуда, дигаронро низ панд медиҳад, ки қадри вақтро дарёбанд, то фардо аз он ҳасрат нахӯранд:

Як нафас нақд чу дарёфтаӣ, фавт макун,
Ғами фардо ҷӣ хӯрӣ беҳуда, фардо-фардост [3, 672].

Ё ин ки:

Низорӣ, гар надонӣ қадри имрӯз,
Басе ёдоварӣ кард аз ҷавонӣ.
Ба сар бар дасти ҳасрат, боз мегӯӣ,
Дареғо, рӯзгори меҳрубонӣ [3, 579].

Хулоса, андешаҳои панду ахлоқии Низории Қаҳистонӣ ҳама ба ҳидояти дурусти тамоми инсонҳо равона шудаанд, то ки хушёру зираку доно ва неку хушрафтор бошанд. Инсони соҳибхираду ҳудогоҳ дар ин дунёи нопойдор ба ҳеҷ чизе тамаъ намебандад. Ягона орзуву талабаш аз инсонҳо рафтори нек, гуфтори нек ва пиндори нек мебошад. Панду андарзи ҳакимонаи шоир ҳарчанд зиёд нестанд ҳам, дар тарбияи мардум нақши волое доранд.

АДАБИЁТ

1. Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкират-уш-шуаро / Давлатшоҳи Самарқандӣ. - Техрон: Боронӣ. - 649 с.
2. Куръони Карим / Тарҷумаи Абдулмуҳаммади Ояӣ. - Техрон: Нашри Замон, 2006. - 605 с.
3. Низории Қаҳистонӣ. Девони ашъор / Низории Қаҳистонӣ; тадвини Мазоҳири Мусаффо. - Техрон: Маҳорат, 1371. - 1409 с.
4. Носири Хусрав. Куллиёт / Н. Хусрав; таҳия ва тадоруки Алиқул Девонакулов, Сурайё Раҳимзода, Абӯсаид Шоҳхуморов. - Душанбе: Ирфон, 1991. - 637 с.
5. Озар. Оташқада / Озар; бо кӯшиши Ҳасан Содоти Носирӣ. - Техрон: Амири Кабир, 1337. - 456 с.
6. Пайгоми Ҳазрати Алӣ / муҳаррирон Қутби Киром, Шанбезода Ҳайрат. - Душанбе: Адиб, 1992. - 44 с.
7. Шиблии Нуъмонӣ. Шеър-ул-аҷам / Шиблии Нуъмонӣ. - Техрон, 1368. - С.212.
8. Саидзода Ҷ. Сарсухан / Ҷ Саидзода // А.Ҷомӣ. Гулчини панду ҳикматҳо. - Душанбе: Сифат, 2014. - С.100 с.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ И НАЗИДАТЕЛЬНЫЕ МОТИВЫ В ТВОРЧЕСТВЕ НИЗАРИ КАХИСТАНИ

В данной статье рассматриваются морально-этические мысли в поэзии поэта XIII-XIV вв. Низари Кахистани и выявлены их дидактические аспекты. Также автор охарактеризовал морально-этические мысли поэта на основе религиозных ценностей.

Ключевые слова: Низари, мысль, поэзия, мораль, этика, аспект, религия.

THE MORAL AND ETHICAL THOUGHTS IN NIZARI QUHISTANI'S WORKS

In this article considered moral and ethical thoughts within poems of poet XIII-XIV century Nizari Quhistani and discovered their didactical aspects. Also, author tried to describe (characterize) moral and ethical thoughts of poet on basis of religious values.

Keywords: Nizari, thoughts, poem, mental, ethic, aspect, religious.

Сведения об авторе: *Ёдгор Додихудоев* – соискатель Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им.А.Рудаки АН РТ.Телефон: (+992) 935-37-39-38

ДИНИ ЭРОНИЁНИ ҚАБЛ АЗ ИСЛОМ (аз назари Фирдавсӣ)

Джавад Джафари Бура Ганбар

Пажӯишгоҳи забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Сухан гуфтан аз «Шоҳнома» - ин китоби ситурги ҳаким Абулкосим Фирдавсӣ ва ин асари ҷовидона ва санади миллии Эрону Эронзамин осон нест. Он қадар ин дарё жарф ва бепоён аст, ки солҳои сол хирадмандон ва фарҳефтагонӣ зиёд дар мавриди ин китоб ва нигорандаи бузурги он сухан гуфтаанд, мегӯянд ва хоҳанд гуфт. Тамоми ин пажӯишҳо ва гуфтаҳо на танҳо ки яксонӣ такрорӣ нест, балки ҳамвора ширину латофати тозае дар каломӣ ҳар қадам нухфтааст.

Дар ин мақола, ки каламоти Фирдавсӣ тавҳиди эронӣ ва «Шоҳнома» се калидвожаи асли маҳсуб мешавад, саъй бар он аст, ки дар бораи рӯшангарии ҳақими хирадманди Тӯс, дар мавриди тавҳиди эронӣ қабл аз ислом пардохта шавад. Ҳарчанд, ки мавзӯи мавриди баҳс бисёр амиқ аст ва пургуфтугӯ, аммо умедворам, ки дар ин мақола андак матлабе қобил ироа кунам.

«Шоҳнома» - ин асари шигарфи ҳақими Тӯс, зикри таърихи қавми эронӣ аст. Зикри боварҳои мардуми Эрон аз оғози зиндагии аввалини қавм дар ин марзу бум то поёни саргузашти азамати ҳукумати Сосонӣ аст.

Бузургмарди адабиёти ҳамосаи Эрон хост, то бо ба назм кашидани ин таърих, ганҷи азим аз дониш ва ибрату ҳақиқати миллати эронӣ, ки дар ҳазонаи фарҳангу тамаддуни марзу бум буд, дар ихтиёри сокинони ин пурдостон, хосса нухбагону фарҳефтагон қарор диҳад, то аз фарозу фурӯди саргузашти қуҳани ин кишвару тамаддуни қуҳансоли он бидонанд ва аз диққату тааммул дар чанду чунӣ кори онон дарси ибрат гиранд ва тӯшаи охират бардоранд.

Бад-ин номаи шаҳрҳои пеш,
Бузургони ҷангӣ саворони пеш.
Ҳама разму базм асту рою сухан,
Гузашта бисе қорҳои қуҳан.
Ҳамон донишу дину парҳезу рой,
Ҳамон раҳнамунӣ ба дигар сарой [1].

Банда дар ин мақолаи кӯтоҳ бар онам, то нимнигоҳе ба як ҳақиқати таърихӣ дошта бошам, ки яке аз анғезаҳои аслии ин ҳақими фарҳефта дар ба назм кашидани ин асари ситург будааст, ҳақиқате, ки ба далоили муҳталиф, ки бисёр гузида ва ҳулоса оварда хоҳад шуд, дар сиёҳнамоии арабҳои кинатуз ғубори талбис бар қомати он нишаста буд. Он ҳақиқат ҳамон эътиқоди Эронӣ қабл аз ислом ба ваҳдонияту ягонагии ҳудованди мутаол аст, ки аз ибтидо то интиҳои «Шоҳнома» дар ҷо-ҷойи ин китоби бузург ва ба баҳонаҳои муҳталиф аз забони ширини ин шоири ҳақиқатбин зикр мешавад.

Ҷаҳондор пеши ҷаҳнофарин,
Ниёиш ҳамекарду хонд офарин [1, 13].
Абарофаринанда қард офарин,

Бимолид рухсорагон бар замин [1, 70].
Пас аз офарин гуфт то як худой,
Ҳамехостам то бувад раҳнамои [1, 80].
Ба роҳи Худованди хуршеду мох,
Зи бун дур кун девро дастгоҳ [1, 610].

Ва аз ин даста абёт ва ишорот дар сар то сари «Шоҳнома» баёнгари ин ҳақиқат аст, ки Фирдавсӣ ҳамвора меҳодад худопарастӣ, тавҳиду дингаройии қавми эрониро баён бидорад. Аз он ҷое, ки барои ҳамагон равшан аст ва дар таворих /мазбӯт/ баъд аз ҳамлаи аъроби мусалмон ба Эрон ва суқути силсилаи Сосониён ҳукумати Эрон таҳти салтанати хулафои ислом қарор гирифт ва тайи солиёни аввал ин сейтара (султа)-и аъроб саҳтгириҳои бисёр нисбат ба ақвоми эронӣ аам аз забону фарҳанг ва ҷанбаҳои муҳталиф иттифоқ афтод.

Он гуна ки доктор Зарринқӯб дар китоби «Ду қарн суқут»-и худ дар бораи Эрон ва эронӣ зикр мекунад, воқеан қобили тааммул аст, ки озодагон ва наҷодгони эронӣ тавассути бузургони араб аз тамоми ҳуқуқ ва шаъуни маданӣ ва иҷтимоӣ маҳрум буданд ва монанди бандагони дирамхарид бар онҳо таҳқиру ҷафо мерафт ва мисли як мувлӯ* бо онҳо рафтор мешуд. Ҳукумат ва қазовати ҳама ҷо, махсус араб буд, зеро ки асл бо саёдати араб буда [2, 93] ва ё ин ки сухан гуфтан ба забони форсӣ мамнӯш буд ва забони арабӣ забони расмӣ ва идории ҳамагон шуд.

Ҳар ҷо, ки ба хат ва забону китоб ва китобхонаи эронӣ бармеҳӯрданд ба саҳтӣ ва шиддат бо он ба муҳолифат бармеҳостанд. Ба унвони мисол рафторе, ки тозиён дар Хоразм бо хатту забони мардум карданд бад-ин даъвӣ ҳуҷҷат аст [2, 115].

Дар тайи ин ду қарн суқуте саҳт мумтад ва ҳаросангез бар саросари таъриху забони Эрон соя афканда буд ва забони форсӣ, ки дар аҳди хусравон аз шириниву шевоӣ саршор будааст, дар саросари ин ду қарн чун забони гуногун, ношинос ва беасар монда буд ва муддати дароз гузашт, то эронӣ қуфли ҳамӯширо шикаст ва тавонист дубора лаб ба сухан бикшояд.

Ин аст, ки эшон ду қарни аввали ҳукумати аъроб бар Эронро барои эронӣ ва барои забону фарҳанги ин марзу бум ва ба таври кулӣ Эронро эронӣ ду қарн суқут медонад, ки албатта, бурузу зуҳури иттифоқоте мисли шуубия қиёми озодиҳоҳои муҳталиф дар ҷо-ҷойи Эронзамин ва ҳаводисе аз ин даста, худ баёнгари фишору саҳтгирии арабҳо бар Эрон аст. Аз ин рӯ, авсоф ва азамати кори Фирдавсӣ ва ангезаҳои ин марди бузург бо диққати бештар қобили баррасӣ аст:

Басе ранҷ дидам дар ин соли сӣ,
Аҷам зинда кардам бад-ин порсӣ.

Бо каме тааммул дар ин сухани Фирдавсӣ равшан аст, ки зинда кардан ҷуз пас аз марг ва мурдан маънӣ надорад ва воқеан забону фарҳанг, дину дониш ва ному нишони Эрон баъд аз ҳамлаи аъроб мурда буд. Бояд ба ёд оварем, дар ин овон ҳанӯз муддати зиёде аз он замон, ки тақрибан ҳама чиз дар ихтиёри хулафои наҷодпарастии Бағдод буд, намегузарад.

Замоне ки ҳанӯз эронӣро муволи меҳонданд ва забон, дину фарҳанги марсумро мутааллиқ ба худ медонистанд ва гузашта аз ин Эронро ба шиддат сарқӯб мекарданд, дар ин шароит аст, ки Фирдавсӣ сурудани «Шоҳнома»-ро беҳтарин баҳона барои зинда кардани ин қавми бостонӣ бо реша ва ба қавли худӣ ӯ наҷода ва поксоришт меёбад.

*Озодкардашуда, ғулом, банда. Арабҳо ин номро бар қасоне мегузоштанд, ки дар воқеъ ба гунаи мамлуки онҳо маҳсуб мешуд. Мувлӯ наметавонист ба ҳеҷ кори обрӯманд бипардозад. Ҳақ надошт силоҳ бисозад, бар асб биншинад ва аз духтарони араб зан бигирад. (Зайли калимаи мувлӯ Луғатномаи Деҳхудо).

Ҳарчанд нуктаи қобили зикр ин аст, ки дини эронӣёни бостон бо дини зардуштӣ ду мақулаи ҷудост ва ҳол он ки аз назари таърихи динӣ низ, давраи асотирий ва давраи паҳлавонӣ ду давраи динӣ аст, ки аз як дигар мутафовитанд. Аммо, дар «Шоҳнома» суҳан аз яғонагии эътиқодӣ меравад. Фирдавсӣ ҳамаи ононро яздонпараст меҳонад ва пайрави Худои мутаол ва Худованди моҳу хуршеду ситорагон медонад, ки дар он ҳам ба далели маъҳази ӯ, ки «Шоҳнома»-и Мансур Абӯнаسر Абдураззоқ аст, ҳамин интисоб ба амал омада буд ва чун маводи он низ аз «Худойномак», ки дар асри Сосониён фароҳам шуда буд, пайдост, ки муаллифони зардуштӣ «Худойномак»-ро таҳти таъсири комили маздясно ва назар ба таассуби миллии эронӣён ва ифтихор ба ин, ки эронӣён ҳамвора Худопараст ва муваҳхид буданд, куллияи подшоҳонро яздонпараст муаррифӣ кардаанд [3, 61-62].

Аммо, Фирдавсӣ илова бар нуктаҳои бисёре, ки зикр мекунад, як нигоҳи кулӣ ба эронӣён дорад, ё таваҷҷуҳ ба ҳама масоил ва ихтилофот ҳамаро аз як реша ва аз як асл медонад. Ё ҳамаро яктопараст ва худодӯст мешуморад. Дар ҳама умур шокиру сипосгузори Худоӣ яғонаанд. Ба тақдиру сарнавиште, ки Худованд барои онҳо таъйин карда, муътақиданд. Ин нуктае аст, ки Фирдавсӣ дар тамоми «Шоҳнома» ба он ишора мекунад.

Бибахшуд Яздони некидеҳаш,
Яке буданӣ дошт андар буваш [1, 68].
Бихӯрд обу рӯю сару тан бишуст,
Ба пеши ҷаҳнофарин шуд нахуст [1, 227].
Ҷаҳондор шуд пеш бартархудои,
Ҷамеҳост то бошадаш раҳнамои.
Ҷамегуфт к-эӣ кирдигори сипеҳр,
Фурӯзандаи некиву доду меҳр [1, 693].

Ҳол он ки зикри ҳулосае аз вазъи асри Фирдавсӣ ва иттифоқоте, ки дар асари саҳтгириҳо ва фишори аъроб бар эронӣён ва фарҳангу забони эронӣ пеш омада буд, худ ҳуҷҷате хоҳад буд бар исботи ин муддао, ки шояд ҳамин гуфтаҳои Фирдавсӣ аст, ки ўро дар қаламрави шуубигарӣ ҳам қарор медиҳад.

Ҳеҷ бурҳоне беҳтар аз ин нест, ки эшон дар чанд байт равшану возеҳ ба кеши эронӣ ишора мекунад ва танҳо тафовути онро дар тағйири шеваи ибодат зикр мекунад ва ба навъе тухмати оташпарастиро, ки ҳамин арабҳо дар нафӣи дини эронӣёни қабл аз ислом раво медоштанд, ҷавоб медиҳад.

Ниёро ҳамебуд ойину кеш,
Парастидани эзадӣ буд пеш.
Нагӯӣ, ки оташпарастон буданд,
Парастанда поку яздон буданд.
Дар он гаҳ будӣ оташи хубранг,
Чу мар тозиёно меҳроб санг.

Лозим аст ин нукта ишора шавад, ки мутобиқи ояи 24 аз сураи фотир «Ҳеҷ уммате намуда магар ин, ки Худованд паёмбаре барои ҳидояти онон дар миёншон мабъус кардааст» [4]. Пас бе тардид эронӣён низ дар зумраи умматҳое буданд, ки паёмбаре барои иблӯғи паёми илоҳӣ ба сӯи эшон фиристода шудааст.

Бинобар ин, бисёре аз пажӯҳишгарон бар ин боваранд, ки Зардушт, ҳамон паёмбари эронӣёни аҳди бостон буда ва бо таолими китоби осмонӣ «Авасто» мардумро ҳидоят намудааст. Ҳол он ки ойини зардушт ҷузви адёни илоҳӣ аст ё хайр? Ё ин ки мутобиқи назари Қуръон инон аҳли китоб ба ҳисоб меоянд ё хайр? Баҳсе аст бисёр густурда, ки дар ин мақола намегунҷад. Аммо лозим аст, ки чанд нукта дар ин маврид баён шавад.

Бо муроҷиа ба ояи 14-и сураи Ҳаҷ, ки дар он мардум ба се гурӯҳ: муъминин, аҳли китоб ва мушрикин тақсим шудаанд, то андозае посухи ин суолро равшан

мекунад. Худованд мефармояд: «касоне, ки имон овардаанд ва онон, ки яхудӣ шуданд ва собиҳо ва насорӣ ва маҷус ва касоне, ки ширк варзанд, Худо дар рӯзи растохез миёнашон имтиёзе мениҳад ва аз ҳам чудояшон мекунад» [4].

Тибқи мазмуни ин оя, яхудиҳо, масеҳиҳо, собиин ва маҷусҳо (пайравони дини зардушт, зардуштиён) на ҷузви муъминин ҳастанд ва на ҷузви мушрикони, балки аҳли китоб маҷсуб мешаванд ва суннати паёмбар (салаллоҳу алайҳи ва олиҳӣ) низ нишон медиҳад, ки паёмбар (салаллоҳу алайҳи ва олиҳӣ) бо ин ҷаҳор гурӯҳ, тибқи аҳкоми аҳли китоб бархӯрд менамуданд ва агар исломро наметавонистанд руфтанд, ононро ба пардохти ҷазия маҳкум мекарданд.

Бо вуҷуди китобҳои Таврот ва Инҷил, ҳамагон аҳли китоб будани қавми яҳуд ва масеҳиёнро бароҳати метавонистанд, аммо таърифи ин воқеият дар мавриди маҷус, ки дар императории Эрони Сосонӣ дини расмӣ маҷсуб мешуд, мушкил менамуд [5, 157]. Аммо, бинобар ривояте, ки паёмбар (с) дастур дода буд, то аз аҳли китоб ҷазия гирифта шавад, агар дини исломро наметавонистанд, иддае аз мушрикони сабӣ карданд то ҳамонанди маҷус, ки аз дидгоҳи онон дугонапараст ва мушрик буданд, аз имтиёзи ҷазия истифода кунанд. Пас ба Ҳазрат нома навиштанд ва аз он ҳазрат хостанд, то аз онон низ ҷазия бигиранд ва дар бутпарастӣ озодашон бигзоранд. Паёмбари ислом ҷавоб фиристод, ки маҷус паёмбаре доштанд, ки ӯро куштанд ва китобе доштанд, ки паёмбарашон дар пӯсти дувоздаҳ ҳазор гов навишта ва оварда буд, ки онро сӯзонданд [6, 14].

Баъд аз вуруди аъроб ба Эрон, бузургтарин армуғон ва баракате, ки аз ин бархӯрди саҳт ва муҳкам насиби эронӣ шуд, ислом аст. Аммо, равшантарин воқеият осебҳои ҳар ҳама ва ҳама таҳаввулот баъд аз он аст, ки ҳеҷ қавм ва миллати маҷхурро аз он гурезе нест. Бахусус ин ки пешинаи таърихӣ нишон медиҳад, ки аъроб ҳеҷ дилхушӣ аз эронӣ надовштанд ва баъд аз тасаллут бар онон фурсатро муносиб диданд то бо ниҳояти шиддат ва ҳиддат ба кинаҳои деринаи худ посухи муносибе бидиҳанд. Бинобар ин, оташпарастӣ, дугонапарастӣ, табиатпарастӣ ва амсоли инҳо раҳбарди ҳамаи бархӯрди кинатувонаи арабҳо бо дин ва фарҳанги эронӣ аст.

Дар ҳоле, ки далоили мутааддиде вуҷуд дорад, ки эронӣ қабл аз омадани Зардушт низ муваҳхид будаанд ва ойини онон ҷузви адёни тавҳидӣ ба ҳисоб омадааст. Ин эътиқод ба тавҳид баъд аз зуҳури Зардушт низ идома ёфт ва вай низ ба унвони мунодии тавҳид ба таблиғи ойини худ пардохт. Ӯ ба худӣ яқин дошт, ки ӯро Аҳуро Маздо, яъне донои тавоно меҳонд [7, 97].

Бинобар он ки дар эътиқодоти расмӣ китоби Авесто мастур аст, Аҳуро Маздо монанди худӣ мутаол ва бартар аз ҳамагон мавриди парастӣ аст. Вай дорои зоти мутаол ва вуҷуди бешабех ва мисол аст. Албатта, ин назарияи тавҳиди ҳолис баъдҳо таҷзия ва инқисом пазируфт ва андешаи тавҳид, ки Зардушт таълим мебуд, дастхуши тағйироте шуд [8, 468].

Инҳо худ, далоили равшан аст, бар он ки иллати таърифи ислом тавассути эронӣ тақрибан ошноии онҳо бо дини ҷадид ва омӯзаҳову ойинҳои он буд.

Ба ҳар ҳол, ёдоварии ин ҳақиқат барои аъроби мусаллат яке аз ангеҳои аслии Фирдавӣ буд, ки дар «Шоҳнома» ба дунболи танвири он аст. Албатта, баъзе ин ҳақиқат мучуд, то ҳади зиёде ӯро дар доираи шуубият қарор диҳанд. Ҳатто, баъзеҳо ҳам пештар рафта ва ӯро ҷузви шоироне қарор додаанд, ки ба кулӣ бо аъроб муҳолифанд, ҳам бо диёлати онҳо ва ҳам бо саёлати онҳо, ки яқинан ин наметавонад дуруст бошад, чӣ расад ба ин ки бо андаке диққат дар дебочаи китоби «Шоҳнома» равшан хоҳад шуд, ки иродати ӯ ба паёмбар ва Алӣ (а) то чӣ ҳад аст. Аммо, бояд вобастагии Фирдавиро ба наҳзати шуубия таъин кард.

Устод Ҷалолиддин Ҳамой дар зимни баҳс дар бораи шаубият, шоирони мунтасиб ба шаубияро бар се даста тақсим кардааст.

1. Аҳли тасвия, ки араб ва аҷамро ба як чашм медиданд ва ҳеҷ миллатеро зотан бартар аз миллати дигар намедонистанд. Ағлаби шуарои аҳли ҳикмат ва ирфон аз ин дастаанд.

2. Онон, ки саёдати аҷам ва диёнати арабро бо ҳам мецоҳанд, яъне наҷоди эрониро бар араб бартарӣ медиҳанд, аммо пайрави дини арабанд.

3. Онон, ки бо ҳама чизи араб, аам аз саёдат ва диёнати ӯ муҳолифанд. Устоди фақид, Фирдавсро аз дастаи дувум медонист [9, 123-124].

Албатта, Фирдавсӣ сареҳан аз ҷониби ҳудаш саёдати аҷамро матраҳ намекунад, вале он чи ҳаст аз забони «Шоҳнома» аст. Гӯё ин ки ба ин тарзи баёни ғайримустақим бояд аҳамияти бештар дод, аммо на бад-он гуна, ки тамоми онҳо ҷузви афкор ва ақоиди шоир талаққӣ шаванд. Барои дарки беҳтари ин баён кофӣ аст масалан, лаҳни ӯро дар баёни номаи Рустами Фаррухзод бо он чи дар васфи ҳолат ва ҳайбати сардори араб ва фиристодаи Саъд, бо он ҷомаи мундарис ва зоҳири бешулида дар баробари шукӯҳ ва таҷаммули дарун холии сардори эронӣ бисанҷем [10, 90]. Ба унвони намуна ба яке аз он номаҳои Рустам ба Саъди Ваққос бингаред ва мулоҳиза фармод, ки оё нигоранда бархатост ё хайр.

Ӯ баъд аз суханони дароз дар таҳқири аъроб ва дар зимни баёни таҷаммулоти басоти Яздигурд ҳарфҳои аз ин даст мезанад ва гӯё надоништа иллати асабонӣ шудани аъробро ҳам баён медорад:

Саги юзу бозаш даху ду ҳазор,
Ки бо занги зарранду бо гӯшвор.
Ба соли ҳама дашт найзаварон,
Наёбанд хӯрд аз карон то карон.
Ки ӯро бибояд ба юзу ба саг,
Ки дар дашт нахчир гирад ба таг.
Сагу юзи ӯ бештар з-он хӯрад,
Ки шоҳ он ба чизе ҳаме нашмурад [1].

Саранҷом ин, ки Ҳакими Тӯс дар саҳттарин шароити сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии он рӯзгор, тавонист китобро барои ояндагон ба ёдгор бигзорад, ки пурифтихортарин санади миллии Эронзамин бошад ва то имрӯз фарҳефтагону пажӯҳандагони бешуморе битавонанд аз лобалои забони ширин ва устувори ин бузургмарди таъриху адабиёти Эрон мақолот ва пажӯҳишҳои арзишманде барои донишарзӯи донишдӯстон ва донишҷӯён бингоранд, то беҳтар битавонанд арзиши воқеии ин асари сутургро бинамоёнд.

АДАБИЁТ

1. «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ бар асоси ҷопи Маскав. - С. 13, 70, 80, 610, 68, 227, 693.
2. Абдулҳусайни Зарринкӯб. Ду қарн сакут / Абдулҳусайни Зарринкӯб. - Техрон: Сухан, 1378//2000. - С.93, 115.
3. Муин Муҳаммад. Мазҷасно ва адаби порсӣ / Муин Муҳаммад. - Техрон: 1355//1977. - Ҷ.1. - С.61-62.
4. Қуръони карим, сураи Фотир, ояи 24; сураи Ҳаҷ, ояи 14.
5. Муртазо Мутаҳарӣ. Маҷмӯаи осор. Хадамоти мутақобили ислом ва Эрон / Муртазо Мутаҳарӣ. - Техрон: Сударо, 1377//1999. - Ҷ.14. - С.157.
6. Шайх Алқофӣ. Сиғат-ул-ислом / Шайх Алқофӣ // Кулиёт. - Нармафзори нур. - Ҷ. 4. - С.14
7. Муҳаммадҷаводи Машкур. Хулосаи адён дар таърихи динҳои бузург / Муҳаммадҷаводи Машкур. - Техрон: Иштишороти шарқ, 1360. - С.97.
8. Ҷонбинос. Таърихи ҷомеи адён / Ҷонбинос; тарҷумаи Али Асғарӣ. - 1370//1992. - С.468.
9. Ҷалолиддин Ҳамой. Шуубия / Ҷалолиддин Ҳамой. - Исфохон: Интишороти Соиб, 1363//1985. - С.123-124.
10. Сайид Ҳамидиён. Даромаде пурандеша ва ҳунари Фирдавсӣ / Сайид Ҳамидиён. - Техрон, 1372//1994. - С.90.

ДОИСЛАМСКАЯ РЕЛИГИЯ ИРАНЦЕВ

(с точки зрения Фирдоуси)

В данной статье ключевыми словами являются «Фирдоуси», «единобожие» и «Шахнаме», которые говорят об истинной вере ислама в Иране до исламского периода.

Ключевые слова: Фирдоуси, верования, монотеизм, Шахнаме, Иран, Персидская литература.

RELIGION OF ISLAM TO IRANIANS

(in terms of Ferdowsi)

In this paper, key words are "Ferdowsi", "monotheism" and the "Shahnameh", which speak of the true faith of Islam in Iran until the Islamic period.

Key word: Firdausi, religious doctrine, monotheism, Shokhnoma, Iran, Persian literature

Сведения об авторе: *Джавад Джафари Бура Ганбар* - соискатель Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им.А.Рудаки АН РТ

МУҚОИСАИ «ФАН АШ-ШЕЪР»-И АРАСТУ БО «ФАН АШ-ШЕЪР»-И ИБНИ СИНО

Илҳомиддин Давлатов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар ҳақиқат, олиму донишманд будани як шахсро баъд аз мутолиаи китоби ӯ ё баъд аз шунидани суҳанонаш метавон дарк намуд. Аз ҷумлаи донишмандоне, ки аз осори фаровону пурқимати онҳо бузургии онҳоро метавон дарк намуд, ин Арасту ва Ибни Сино мебошанд. Арасту, ки яке аз бузургтарин муҳаққиқ ва мутафаккири Юнони қадим мебошад, аз худ зиёда аз 146 асар боқӣ гузоштааст, ки кас баъд аз ошноӣ бо он ҳама осор аз илму дарки вофири ӯ дар ҳайрат мемонад. Ё Ибни Сино, ки баъд аз ошно шудан ба яке аз асарҳои ӯ, масалан, “*Китоб аш-Шифо*” инсон дар шигифт меафтад, ки чӣ гуна ин донишманд дар ин як асари хеш ин ҳама улуми мухталифро ҷой додааст. Бад-ин сабаб ин тоифа инсонҳоро бе ҳикмат нобиға нахондаанд.

Яке аз муҳимтарин осоре, ки мавриди таваҷҷуҳи донишмандони мусалмони вобастаи улуми фалсафӣ, нақди адаб ва фанни шеър қарор гирифтааст, ин китоби «*Фан аш-шеър*»-и Арасту мебошад. Дар дунёи ислом тарҷумаҳо, шарҳҳо ва ҳулосаҳои гуногун ба ин китоб аз ҷониби муҳаққиқон дар ҳар давраи замонҳо сурат гирифтааст, ки «*Фан аш-шеър*»-и Сино аз ҷумлаи муътабартарини онҳо ба ҳисоб меравад.

Дар ин чанд сатр мо кӯшиш ба ҳарч ҳоҳем дод, то бо қиёс намудани фаслҳои ин ду китоб ва зикри масоили зиёд намудаи Ибни Сино исбот намоем, ки «*Фанн аш-шеър*»-и Ибни Сино як тарҷумаи таҳтуллафзии рисолаи «*Фанн аш-шеър*»-и Арасту набуда, балки ҳадафи асосии Ибни Сино аз навиштани ин рисола пешниҳод намудани як гузориши комил аз китоби «*Бутӣқо*» («*Поэтика*»)- ӯ мебошад. Ва ӯ ин ҳадафи худро бо зикр намудани назарияҳои ҷадиди хеш ва овардани мисолҳои возеҳу равшанкунанда аз он рисола исбот намудааст.

Марҳум Ш. Ҳусейнзода низ ин гуфтаҳои моро дар яке аз мақолаҳои худ таҳти унвони “Моҳияти шеър дар ёдгориҳои адабии асри X” чунин баён намудааст: “Қисмати “*Фаннн шеър*”-и “*Китоби Шифо*”-и Ибни Сино, ҳарчанд шарҳи “*Поэтика*”-и Арастуст, вале ҳамчун манбаи асосӣ дар бораи назарияи ақидаҳои Сино оид ба санъати шеър аҳамияти бағоятдараҷа калоне дорад” [7, 198].

Бояд қайд намуд, ки дар ин ҷода олими мисрӣ Абдуррахмони Бадавӣ ва аз донишмандони тоҷик Абдунабӣ Сатторзода суҳанони ҷолибе гуфтаанд.

А. Сатторзода фикру андешаи худро нисбати ин рисолаи Ибни Сино дар китоби хеш бо номи “*Таърихчаи назарияи адабии форсии тоҷикӣ*” чунин баён менамояд: “Аслан, тафсир бояд бандубаст ва мазмуну мундариҷаи китоби тафсирёбандаро дар худ нигоҳ дорад. Аммо, мо ин ҳолатро дар рисолаи Ибни Сино дучор намекунем. Вай аз нав рисолаи тозае сохта, танҳо баъзе мазмун ва гуфтаҳои муаллифи «*Поэтика*»-ро шарҳ додаасту халос. Он ҳам мулоҳизаву қайдҳое, ки ба таври умумӣ дар хусуси шеъру шоирӣ баҳс мекунанд, шарҳу тафсир ёфтаанд” [6, 29].

Бояд қайд намуд, ки Ибни Сино нахустин ва ё ягона нафаре нест, ки ин китобро шарху тафсир намуда бошад. Яке аз мутарҷимони муосири он Абдуррахмони Бадавӣ аст, ки дар муқаддимаи китоби хеш дар бораи мутарҷимони ин китоб сухан рондааст. Мо ҳулосаи онро ин ҷо мухтасаран баён менамоем: “Китоби *“Фан аш-шеър”*-ро Абӯбишри Матто ибни Юнуси ал-Қунноӣ аз забонӣ сурёни ба забони арабӣ тарҷума намуда буд. Инчунин, шогирди Абӯбишр Яҳё ибни Адӣ низ онро тарҷума намудааст.

Бештари гумони мо ин аст, ки Ибни Сино маҳз дар тарҷума ва ҳулосаи ин китоб аз тарҷумаи Яҳё ибни Адӣ истифода намудааст. Баъд аз он ин китобро Яъқуб ибни Исҳоқ ал-Киндӣ мухтасар намуд. Баъдан аз он Абӯнасири Форобӣ истифода кард. Дар ин масъала шакке вучуд надорад, ки Ибни Сино дар ин асари хеш аз мухтасари Форобӣ низ кӯмак чустааст. Сипас Ибни Сино аввалин мухтасари комиљеро ба китоби Арасту пешниҳод намуд” [3, 50-53].

Ин нуктаро низ бояд қайд намуд, ки тарҷумаи Матто ибни Юнуси ал-Қунноӣ соли 1978 дар шаҳри Қоҳира ба таъъ расидааст. Ва тарҷумаи Ибни Рушд низ дар ин шаҳр пештар, яъне дар соли 1971 ба нашр расида буд. Ва ӯ ин китоби Арасту дар шаш фасл ҳулоса намудааст.

Фаслбандии китоби «Фан аш-шеър»-и Арасту: Мавзӯҳои китоби Арасту тарҷумонҳо ба мисли Абӯбишр Матто ибни Юнус ал-Қунноӣ, Абдуррахмони Бадавӣ ва Зарринқуб дар бисту шаш боб ҳулосабардорӣ намуда, ҳар кадомро тибқи услуби хеш номгузорӣ намудаанд ва барои ҳар як мавзӯ унвонҳои ҷудогона ниҳодаанд, ки он ҳама мавзӯот ба шарҳи зер аст:

1. Шеър ва тақлид;
2. Навъҳои шеър;
3. Навъҳои тақлид;
4. Андар пайдоиш ва навъҳои шеър;
5. Мазҳака, ғоча ва достон;
6. Таърифи достон;
7. Ҳаҷми ғоча;
8. Ягонагии воқеа;
9. Таърих ва фалсафа;
10. Кирдори сода ва мураккаб;
11. Дигаргунӣ ва бозшинохт;
12. Ҷузъҳои ғоча;
13. Авсофи афсона ва мазмун;
14. Тарс ва шафқат;
15. Сирати ашҳоси достон;
16. Ақсоми бозшинохт;
17. Кайфияти таълифи ғоча;
18. Уқдагушӣ, ғоча ва достон;
19. Андеша ва гуфтор;
20. Ҷузъҳои гуфтор;
21. Навъҳои исм;
22. Камоли сухани шоирона;
23. Яқрангии кирдор дар ҳамоса;
24. Шеъри ҳамосӣ, васфи Ҳомер;
25. Рафъи баъзе эродҳои мунтақидон;
26. Бартариӣ ғоча бар достон [1, 168-169; 4, 1].

Фаслбандии китоби «Фан аш-шеър»-и Ибни Сино: Ибни Сино бошад, мавзӯҳои китоби хешро дар ҳашт фасл ба тартиби зерин тарҷума ва ғирдоварӣ намудааст:

1. Мутлақи шеър, навъҳои хунари шеърӣ ва қисмҳои шеърҳои юнонӣ;
2. Ғаразҳо ва муҳокоти куллии шоирон;
3. Чигунагии пайдоиши шеър ва анвои он;
4. Муносибати миқдори байтҳо ҳамроҳ бо ғаразҳо баҳусус дар бораи трагедия ва баёни ҷузъҳои трагедия;
5. Ҳусни тартиби шеър баҳусус трагедия, аҷзои афсонаи мазмун дар трагедия;
6. Ҷузъҳои трагедия мувофиқи тартиб ва иншо, на ба тартиби маъно. Инчунин ҳар он чи дар ҳар ҷузъ ботадбиртар аст. Махсусан, он чи ба маъно вобастагӣ ва тааллуқ дорад;

7. Тақсимбандии лафзҳо ва созгории онҳо бо навъҳои шеър, монандиҳо ва фарқиятҳои ғоҷа аз дигар шеърҳо;

8. Хатоҳои шоирон ва бартарии ғоҷа бар шеърҳои монанди он [5, 77-78].

Акнун баъд аз зикр намудани мавзӯоти ин ду китоб ҳардуи онро бо ҳам мухтасаран муқоиса менамоем, то исбот шавад, ки то чи дараҷа мавзӯоти ин ду асар бо ҳам мувофиқат менамоянд. Агарчи мавзӯҳои зикршуда дар фасли аввал аз китоби Ибни Сино дарбаргирандаи бахсҳои ҳастанд, ки иртибот ба китоби Арасту доранд, лекин наметавон онро мустақиман ба фасли ҳоссе аз китоби Арасту татбиқ ва баробар намуд. Агар мо бо тадаббур ба суҳанони Ибни Сино ғӯш андозем ӯ дар ибтидои фасли дуюми китобаш ишора намуда мегӯяд, ки: “Акнун мо микдоре аз таълими аввалро, ки тавонистем бифаҳмем, тафсир ва таъбир мекунем...” [7, 168-169; 4, 80; 5, 31; 3, 167].

Аз ин ишораи Ибни Сино дарк мешавад, ки ӯ тарҷумаи китоби Арасту аз фасли дуюми китоби ҳеш оғоз намудааст. Ибни Сино кӯшиш ба ҳарч додааст, то ин ҳама бисту шаш мавзӯро дар китоби худ ба бахс кашида, мавриди баррасии ҳеш қарор диҳад. Шоёни зикр аст, ки тақсимбандии мавзӯҳои китоби Арасту бо китоби Ибни Сино яқсон ва яқранг намебошанд. Масалан, фасли чаҳоруми китоби Ибни Сино нисбат ба китоби Арасту бештар дар мавзӯи мавриди бахс қарор гирифта суҳбат намудааст. Ва дар фасли шашум бошад ҳашт гуфтор аз китоби Арасту ҳулоса карда шудааст. Барои муайян сохтани аҳамияти бархе мавзӯҳои китоби Арасту аз дидгоҳи Ибни Сино бояд он фаслбандиеро, ки Ибни Сино аз мавзӯҳои китоби Арасту анҷом додааст, мавриди бахс қарор диҳем.

Барои осон шудани равиши тадқиқи қори ҳеш нахуст мавзӯоти ин ду китобро дар ҷадвал ба шакли зер зикр менамоем.

Муқоисаи мавзӯҳои китоби «Фан аш-шеър»-и Арасту ва Ибни Сино

№	Мавзӯҳои мавриди қиёс қарор гирифта	«Фан аш-шеър»-и Арасту	«Фан аш-шеър»-и Ибни Сино
1	Таърифи шеър ва анвои шеъри ҷунонӣ	-	Фасли I
2	Шеър ва муҳокот аз вачҳи мутлақ	Боби I, II, III	Фасли II
3	Маншай шеър, ҷи гуна пайдо шудани трагедия ва комедия	Боби IV ва ду банди аввали боби V	Фасли III
4	Таърифи трагедия	Бандҳои охири боби V, VI	Фасли IV
5	Бартариҳои ҳосси трагедия	Бобҳои VII, VIII, IX, X, XI	Фасли V
6	Ҷузъҳои трагедия ва бартариҳои ҳосси ҳар яки он	Бобҳои XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII, XVIII, XIX	Фасли VI
7	Ҷузъҳои гуфтор ва навъҳои исм, вижаҳои ҳосси шеър, ҳамоса ва сифатҳои ашъори ҷунонӣ	Бобҳои XX, XXI, XII, XIII, XIV	Фасли VII
8	Анвои хатоҳои шеърӣ ва бартарии трагедия бар ҳамоса	Бобҳои XXV, XXVI	Фасли VIII

Аз он чи дар ин ҷадвал зикр намудем ба ҷунин ҳулоса мерасем, ки мавзӯҳои, ки бештар мавриди назари Ибни Сино буда, инҳоянд:

- мавзӯҳои, ки ба шеър тааллуқ ва вобастагӣ дорад, ба мисли робитаи шеър ва тақлид, маншай шеър, мафҳум ва навъҳои шеър ва маънои муҳокот;

- мавзӯоте, ки ба таъриф ва дастабандии навъҳои шеъри ҷунонӣ мебардозад, ба мисли таърифи трагедия, комедия, ҳамоса ва дигар навъҳои шеърӣ ва бахс дар бораи бартарии трагедия бар навъҳои дигари шеър.

Ҷизи дигаре, ки метавон аз ин ҷадвал бардошт намуд, ин аст, ки Ибни Сино ба шакли гуногун аз китоби Арасту мавзӯҳоро ҳулоса карда баён намудааст.

Дар охир меҳохем атрофи он навоварихое, ки Ибни Сино дар китоби ҳеш, бар китоби Арасту анҷом додааст суҳан ронем. Баъд аз мутолиаи фаслҳои китоби Ибни Сино навоварихои зеринро дар он мушоҳида намудем:

Фасли аввал: Ин фасл дар асл ҳамчун муқаддима бар китоби Арасту ба ҳисоб меравад. Ҷуноне ки аз номгузории ин фасл маълум ва равшан аст, дар ин фасл Ибни Сино атрофи шеър новобаста аз он, ки он шеъри арабӣ аст ё ҷунонӣ бахс менамояд.

Баъдан ба хунарҳои шеърӣ ишора карда, дар охир шаклҳои ашъори ҷонниро номбар менамояд.

Муҳимтарин чизеро, ки Ибни Сино дар фасли аввал изофа намудааст ин таърифи луғавӣ ва истилоҳии калимоти муҳиммест, ки дар китоби Арасту омадааст. Чуноне ки дар байни аҳли илм роиҷ аст, пеш аз пардохтан ба мавзӯҳои ин ё он илм дар мадди аввал мепардозанд ба шарҳу тавзеҳ додани мафҳум ва маънои луғавӣ ва истилоҳии он соҳа ва ин ки дар бораи он чӣ илм баҳс намуда, ҳадаф аз омӯхтани он илм дар чист. Тибқи ҳамин суннат Ибни Сино дар ибтидои баҳс ба таърифи шеър ва баъзе истилоҳоти муҳимме, ки марбути он аст, пардохтааст. Ва ин амали Ибни Сино бавижа дар китоби Арасту қори басо муҳим ва зарурӣ ба ҳисоб мерафт. Чаро, ки Арасту дар ин асари хеш аз луғатҳои хоси ҷоннӣ ва истилоҳоти гуногун истифода намудааст, ки эҳтиёҷ ба шарҳу тавзеҳ доштанд. Ба таври мисол Арасту дар боби “маншаъ ва анвои шеър” дар бораи «трагедия», «комедия» сухан рондааст, ки барои ҷонниҳо фаҳми ин калимот мушқил набуд, аммо барои арабҳову форсҳо ин як чизи номафҳум ба ҳисоб мерафт. Махз ба ҳамин сабаб Ибни Сино дар ибтидо талаффузи арабии ин калимотро «طراغوديا», «قومونيا» зикр намуда, сипас ба тавзеҳи шарҳи маънои ҳар яке аз онҳо, зиёдтар аз он чи Арасту намудааст, пардохтааст.

Чизи дигаре, ки Ибни Сино дар ин фасл афзудааст ӯ анвои шеъри ҷонниро зиёдтар аз Арасту зикр кардааст. Агар Арасту фақат дар бораи «трагедия», «комедия», «дитиром», «ёмбу», «сотурӣ», «дромато» ва «ҳамоса» сухан карда маълумот дода бошад, Ибни Сино илова бар онҳо боз дар бораи шаш навъи ашъори ҷонниҳо «дикрофӣ», «анисӣ», «ифиқӣ», «фуюмӯто», «ифҳо босордус» ва «укустиқӣ» маълумот додааст. Чун назар ва ақидаи Ибни Сино дар бораи «мақсад аз сурудани шеър», дар ин фасл зикр шудааст, бинобар ин мо онро ин ҷо нақл менамоем: “Шеърро гоҳо ба хотири таъҷҷуб ва гоҳо бошад барои ғаразҳои иҷтимоӣ мегӯянд. Ва ашъори ҷонниҳо аз қисми дуҷум ба ҳисоб меравад.... Хитоба ва шеър дар ин бобат бо ҳам шариканд, магар бо ҳамин фарқ, ки хитобаро ба хотири бовар ва тасдиқ намудан ба қор мебаранд ва шеърро бошад, барои таҳайюл ва шӯрангезӣ....” [5, 25; 2, 74].

Фасли дуҷум: Дар ин фасл Ибни Сино суханони зеринро афзудааст:

Таърифи муҳокот: Муҳокот иборат аз овардани чизе, ки мисли чизи дигар аст, аммо худ он чиз нест. Мисол: Намоиш додани як ҳайвон ба сурате, ки зоҳиран монанди ҳайвони табиӣ ба назар мерасад. Аз ин қабил аст тақлиди баъзе одамон ба якдигар ва намоиш додани онон [5, 32; 2, 81].

Дар бораи адооти сегона (оҳанг, лафз ва вазн): Шеър иборат аз он хунароҳост, ки ба воситаи се чиз ҳаёло барангехта, қореро ҳикоя менамояд: Оҳанг: Яке лаҳн ва оҳанг, ки бо он менавонанд, зеро лаҳн дар нафс таъсир дорад, ки дар он шакку шубҳае нест. Ва ҳар ғаразро лаҳнест, ки аз ҷиҳати дуруштӣ ва нармӣ ба воситаи худ созгор мебошад. Ва сабаби ҳамин таъсир аст, ки нафс худ ба худ нишондиҳандаи андӯҳи ҳашм ва амсоли он мегардад. Лафз: Дигаре лафз худ метавонад ҳаёлангез ва ҳикояткунанда бошад. Вазн: Баъзе аз вазнҳо мояи изтиробанд ва баъзеи дигар сабаби оромшавӣ [5, 32; 2, 81].

1. **Нақши оҳанг дар ракс.** Хангоме ки ба ракс оҳанг ҳамроҳ шавад, шакли беҳтаринро мегирад, то он дараҷае, ки бар нафс таъсири бештаре мегузорад [5,32; 2,82].

2. **Зикри мисол дар бораи каломӣ мавзӯи ғайримухайял.** Суханҳои мавзӯне, ки чанде аз файласуфон, аз ҷумла Сукрот, мегӯянд, бо вазнҳои гуногун баён шудааст. Ҳақиқатан онҳоро шеър гуфта намешавад, балки онҳоро метавон суханҳои монанд ба шеър номид [5,33; 2,82].

3. **Муқоисаи байни мавзӯи тақлид дар шеъри ҷоннӣ ва арабӣ.** Дар шеъри ҷоннӣ бештар ҳолат танҳо намоиши рафтору кирдор ва аҳвол мақсуд аст. Аммо онҳо ба он дараҷае, ки арабҳо дар шеъри худ ба намоиши ҳайвонот мепардохтанд, напардохтаанд [5,34;2,82].

4. **Муқоисаи байни мақсад ва ғараз аз шеъри ҷоннӣ ва арабӣ.** Арабҳо ба ду хотир шеър мегуфтанд:

а) Нафсро аз чизе мутаассир созанд, то онро барои феъл ва инфиол омода созанд;

б) Танҳо барои ба шигифт овардан. Аммо ҷонниҳо бошанд, меҳостанд бо гуфтор мардумро ба сӯи анҷоми қор мебарангезанд ё аз он боз доранд. Онҳо ин қорро гоҳо бо роҳи хитоба ва гоҳо бо роҳи шеър анҷом медоданд. Ба ҳамин сабаб

муҳокоти шеъри онҳо дар рафтору кирдор ва аҳволи ашхосе, ки инҳоро доро мебошанд, маҳдуд будааст [5,34; 2,83]

5. **Ишора ба наққошони дини Монӣ.** Шоирон коре ҳамчун наққошон анҷом меоданд. Наққошон фариштаро ба сурати зебо ва шайтонро бошад ба сурати зишт тасвир менамуданд. Ин равиши худро дар тасвир намудани ҳолатҳо низ ба кор мебарданд. Чуноне ки пайравони Монӣ ҳолати ҳашму меҳрубонию тасвир менамуданд. Онҳо ҳашмро ба сурати зишт ва раҳматро ба сурати нақў тасвир мекарданд [5,35; 2,84].

Фасли сеюм: Дар ин фасл бошад, Ибни Сино фарқияти муҳокот ва шеъри ёмбурсо илова намудааст.

Фарқияти муҳокоте, ки ба воситаи инсон анҷом ёфтааст, аз муҳокоте, ки ба василаи ҳайвон сурат гирифтааст. Инсон дар муҳокот аз ҳайвон дида қавитар ва нерӯмандтар мебошад. Баъзе ҷонварон аслан ҳеҷ тавонони тақлид ва муҳокотро надоранд. Ва тоифаи нодире аз ҳайвонотро метавон ном бурд, ки тавнонии муҳокоти андакero анҷом диҳанд. Метавонем ба таври мисол ба муҳокоти оҳангие, ки тавассути тӯтӣ сурат мегирад, ва ё муҳокоти шаклӣ ва тақлидие, ки аз ҷониби бузина сурат мегирад, ишора намуд.

Муҳокоте, ки аз тарафи инсон сурат мегирад, дорои ғоида аст. Ба таври мисол ишорae, ки маониро ба он мерасонад ва кори омӯзиш ва таълимро мекунад ва ҷойи умуре, ки пеш аз таълим бояд воқеъ гардад, мегирад. Ҳангоме ки ишора бо баён ҳамроҳ шавад, маъно ба таври ошкор дар нафс воқеъ мегардад. Зеро ки нафс аз муҳокот лаззат ва шод мегардад ва ин лаззат сабаб мегардад, ки муҳокот ҷойгоҳи хоссеро дар таълим дошта бошад [5,37; 2,85-86].

Дар бораи шеъри ёмбус. Ва он иборат аз вазнест, ки ба ситеза ва танзу ранҷишу густохӣ, бе он ки шахси муайянеро қасд кунанд, ихтисос дода шудааст. Ва ин вазро дувоздаҳ поя буда, шоироне бо номи «ديلاذا» ва «فاروديا» ба кор мебардаанд [5,39; 2,87].

Фасли панҷум: Дар ин фасл масъалаҳои зеринро Ибни Сино илова намудааст:

Дар бораи ҷузъи миёна ва васат дар трагедия. Ибни Сино дар ибтидои фасли панҷум дар бораи ҷузъи васат дар трагедия сухан намуда, чунин мефармояд: “Ҳар амре дорои оғоз, миёна ва охир аст. Ва ҷузъи бартар ҳамон ҳадди миёна ба шумор меравад. Ва ин бартарияти миёна ба хоҳири ҷойгоҳи васат доштани он нест, балки ҷузъи миёна бояд дар бузургӣ низ миёна бошад. Микдори бартар ва шоиста ин андозаи бузургии миёна аст. Аз ин сабаб лозим аст, ки аҷзои трагедия дорои ҳадди миёна бошад” [5, 51].

Дар бораи мустаҳкамӣ ва баъзе сифатҳои шеър. Мустаҳкамии шеър бояд бо ин сифот бино ёфта бошад. Бояд шеър дорои тартиби аввал, миёна ва охир бошад. Ва қисмати (мазмунӣ) беҳтарини он дар миёна ҷойгир шуда бошад. Дорои микдорҳои миёна ва муътадил бошад. Ва мақсади он муайян бошад, то ин ки бо мақсадҳои дигаре, ки мувофиқ бо ин вазн нест, омехта нашавад. Он бояд тарзе гуфта шуда бошад, ки агар қисме аз онро ҳазф намоем фосид ва ноқис гардад. Зеро чизе, ки бо тартиб сохта шудааст, агар он тартиб аз байн равад, кори хешро анҷом дода наметавонад (яъне агар мо як қисми шеърро аз он ҳазф намоем, пас он маъноеро, ки шоир қасд дошт, дигар он шеър ифода карда наметавонад.- Д.И). Сабаби ин чиз дар он аст, ки он шайъ (шеър) ба монанди кулл аст, ки вазифаи худро анҷом медиҳад. Ва ин кулл бо ҷузъҳои маҳфузасту ғайол. Ҳангоме ки ҷузъе аз кулл вучуд надошта бошад он кулл дигар кулл ба ҳисоб намеравад [5, 53].

Фарқият миёни шеър ва қиссаҳои таърихӣ (бо ишора ба Калила ва Димна). Муҳокоте, ки дар қиссаву масалҳост, муҳокоти шеърӣ нест. Ва фарқ байни шеъру қиссаҳои таърихӣ низ танҳо дар вазн нест. Ба таври мисол фарқ байни ду китоби мавзун, ки яке китоби дорои шеър ва дигари дорои масал аст, мисли «Калила ва Димна», ки дорои шеър нест ва ин ҷо фарқият танҳо дар вазн нест. Агарчӣ ин китоб дорои вазн ҳам набошад, аммо кор ва вазифаи худро анҷом додааст. Кор ва вазифаи китоби «Калила ва Димна» иборат аз ифодаи фикру андешаҳост, ки натиҷаи таҷрибаҳо ва ҳолатҳои гуногуне мебошад, ки ба корхое, ки вучуд надоранд, нисбат дода мешаванд, агарчӣ дорои вазн ҳам набошанд. Аммо мақсад ва мурод аз шеър тахайюл (ба ҳаёл андохтан) аст, на ифодаи фикру андешаҳост. Пас, агар вазн аз байн биравад, тахайюл ноқис мегардад. Аммо, ҳадафи дигари «Калила ва Димна» ин ифодаи таҷриба аст ва каме ҳоҷат ба вазн дорад. Шеър аз қиссаҳои таърихӣ дида шабоҳати бештар ба фалсафа дорад. Зеро он бо чизи

мавҷуд робитаи зиёдтаре дошта, бо ҳукми кулӣ ҳукм мекунад. Аммо, он навъи калом (қисса- Д.И) бошад, дар бораи як чиз сухан мегӯяд, ки ваҳдат ба он пеш омада, барои он номе ихтироъ шуда, аммо вучуд надорад. Навъе аз ин сухан вучуд дорад, ки дар бораи ба қисса даровардани аҳволи ҷузъест, ки вучуд доштаанд, аммо дар он тахайюл вучуд надорад. Лекин ҷузъиёте, ки шоирон дар атрофи он сухан мекунанд, омехта бо куллийёт аст [5, 54].

Фасли хаштум: Дар ин фасли охирин ду масъалаеро, ки онро Ибни Сино афзудааст, зикр хоҳем намуд.

Хатогӣ дар ҳунар. Ҳар хатогӣ ва иштибоҳе, ки дар ин ё он ҳунар рух медиҳад, аз ин ду шакл ҳолӣ нест:

1. Дар даруни он ҳунар буда, мувофиқи он аст;
2. Берун аз он ҳунар буда, ғайри муносиб ба он аст.

Дар умум ҳар навъи ҳунар хатогӣ ва иштибоҳи махсусе дорад. Ва роҳи ҳалли он хатогӣ ҳам вучуд дорад, ки соҳиби он ҳунар бояд бо он ошно бошад. Аммо зарур нест, ки соҳиби ҳунар хатогии ғайри муносибро ҳал намояд [5, 71].

Хатогихои як шоир. Аз зумраи хатогихои шоир ин чизҳоро метавон ном бурд:

1. Ҳикоя намудани он чизе, ки вучуд надорад;
2. Таҳриф (тағйир додан дар асли калом) дар муҳокот;
3. Дуруғ гуфтан ҳангоми муҳокот. Ба мисли касе, ки ҳангоми ҳикоя ва васфи ғавзани мода ба ӯ шоҳи калоне нисбат диҳад;
4. Кӯтоҳӣ дар муҳокот [5, 71-72].

Мо бо қадри иститоат кӯшиш ба ҳарч додем, то аз фаслҳои 1,2,3,5 ва 8-уми китоби Ибни Сино масоили афзудаи ӯро пайдо намуда, мавриди таҳлил ва муқоиса қарор диҳем. Баъди таҳлилу баррасии ин ду китоб ба чунин ҳулоса омадем, ки «**Фан аш-шеър**»-и Ибни Сино сирф тарҷумаи таҳтуллафзии «**Фан аш-шеър**»-и Арасту набуда, балки як шарҳи комилест бар китоби Арасту. Ибни Сино, дар ҳақиқат, бо овардани мисолҳои возеҳу равшан тавонистааст то ҳадде мавзӯҳои муғлақи ин китобро барои насли баъдина равшан гардонад. Инчунин, Ибни Сино дар ин китоби хеш зиёдтар атрофи он мавзӯот, ки марбути шеър ва хусусан шеъри замона аст, баҳс намуда, тавзеҳоти бештаре додааст. Аммо он мавзӯҳоеро, ки иртибот ба он надоштааст, ба таври ҳулоса ишора карда гузаштааст.

АДАБИЁТ

1. Арасту. Поэтика (Андар ҳунари шеърӯ шоирӣ) / Арасту; тарҷума ва пешгуфтору тавзеҳи Истад Қосимзода. - Душанбе: Деваштич, 2007. – 170 с.
2. Фанни шеър / Аристотел, Форобӣ, Ибни Сино, Ибни Рушд [ва дигарон]; танзим, тасҳеҳ ва тавзеҳоти Ш. Ҳусейнзода, Х. Шарифов. - Душанбе: Ирфон, 1985. – 192 с.
3. Абдуррахмон Бадавӣ. Аристотелис Фан аш-Шеър / Абдуррахмон Бадавӣ. - Бейрут: ад-Дор ас-сақофа, 1973. – 263 с.
4. Абдулҳусейни Зарринқӯб. Арасту ва Фанни шеър / Абдулҳусейни Зарринқӯб. - Техрон: Сипехр, 1382 // 2003. – 220 с.
5. Ибни Сино. аш-Шифо. (ал-Мантиқ) / Ибни Сино. - Қоҳира: ад-Дор ал-мисрия лит-таълиф ват-тарчама, 1966. – 87 с.
6. Абдунабӣ Сатторзода. Таърихчаи назариёти адабии форсии тоҷикӣ / Абдунабӣ Сатторзода. - Душанбе: Адиб, 2001. – 144 с.
7. Ҳусейнзода Ш. Моҳияти шеър дар ёдгориҳои адабии асри X / Ш. Ҳусейнзода // Гуфтор аз ганҷи сухан. - Душанбе, 1985. – 224 с.

СРАВНЕНИЕ «ФАН АШ-ШИ'Р» («ПОЭТИКИ») АРИСТОТЕЛЯ С «ФАН АШ- ШИ'Р» («ПОЭТИКОЙ») ИБН СИНА

В современном восточном литературоведении, когда речь заходит, например, о поэтическом трактате Абуали ибн Сины «Фан аш- ши'р» («Искусство поэзии» или «Поэтика»), то выражается мнение, что это произведение является простым толкованием «Поэтики» Аристотеля на арабском языке. В настоящей статье предпринята попытка доказать, что трактат Ибн Сины не является бесстрастным комментарием того, что изложил в своем произведении Аристотель, а представляет собой самостоятельный труд Ибн Сины, посредством которого он не только ознакомил мусульманский Восток с греческой системой стихосложения и поэтическими жанрами, но и дал им соответствующую оценку, изложив при этом собственный взгляд на поэтическое искусство и различия между греческой и арабо-персидской поэтикой.

Ключевые слова: Ибн Сина, «Фан аш- ши'р», Аристотель, поэзия, трагедия.

COMPARISON OF "FAN ASH-SHI'R" ("POETICS") ARISTOTLE "FAN ASH-SHI'R" ("POETICS") IBN SINA

In modern oriental literary, when it comes, for example, a poetic treatise Abu Ali Ibn Sina "Fan ash-shi'r" ("The Art of Poetry" or "Poetics"), it expressed the view that this work is as the simple interpretation of "Poetics" Aristotle in Arabic language. In this paper, an attempt to prove that the Ibn Sina's treatise is not a dispassionate commentary that outlined by Aristotle in his work, and is an independent work of Ibn Sina, by which he not only introduced the Muslim East with the Greek system of versification and poetic genres, but also gave them the proper assessment, setting out with his viewpoint of the poetic art and the differences between the Greek and the Arab-Persian poetics.

Key words: Ibn Sina, "Fan ash-shi'r" Aristotle, poetry, tragedy.

Сведения об авторе: *И. Давлатов* – магистр факультета языков Азии и Европы ТНУ.
Телефон: (+992) 918-43-02-88. E-mail: anas_293@mail.ru

ОБРАЗ ЛЕЙЛИ В ПОЭМЕ «МЕДЖНУН И ЛЕЙЛИ» АМИРА ХОСРОВА ДЕХЛАВИ

Меҳрнуш Мансурии Майманди

Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки
АН РТ

В первичном описании Лейли в «Меджнун и Лейли» Амира Хосрова Дехлави много внимания уделено ее красоте. Таким образом, что в начальном представлении Лейли для описания ее красоты Амир Хосров сочинил девятнадцать бейтов. В то время как в своей поэме «Ширин и Хосров», в дополнение к описанию красоты Ширин, Амир Хосров в объеме около двадцати бейтов описывает мужество и доблесть Ширин. На самом деле, Амир Хосров представлению Меджнуна посвящает большее количество бейтов. Следовательно, представляется, что здесь Лейли имеет меньшее присутствие в сравнении с Ширин, по этой причине, в отличие от «Ширин и Хосров», в которой преобладает образ Ширин, эта поэма названа «Меджнун и Лейли»:

Гаситель лучей солнца и светил,
Вводящий в сумасшествие ангелов и людей.
Грабитель имущества жизней,
Разрушающий семейные узы.
Правитель сладкогубых горизонтов,
Разрушающий армию влюбленных (Дехлави, 1974. – С. 74).

«В дастане «Меджнун и Лейли», несмотря на то, что имя Меджнуна стоит на первом месте, тем не менее, характер Лейли по сравнению с Меджнуном является более активным, Меджнун выступает большей частью наблюдателем и эти движения выполняют другие». (Мирзозода Х., 1977. – С. 159).

«В начале дастана описывается внешняя красота Лейли. Вначале читатель видит ее изображение и затем постепенно вглядывается в нее. Лейли является единственной в мире, не имеющей равных себе красавицей:

От головы до ног она полна жеманства и кокетств,
Она красива и обаятельна.
Тростник идола в светильнике буддистов.
Сожитель тюльпана ее локонов,
Ее рот сладок как мед.

Внешняя изысканность Лейли, начиная со школьного возраста до достижения совершеннолетия, во всех классических дастанах воспета одинаковым образом». (Там же. – С. 155)

С точки зрения Амира Хосрова, Лейли с головы до ног полна женственностью и соблазнительностью, одно ее кокетство возбуждает тысячи интриг, только ее удивительная красота оставляет тысячи убитых в городе. Он считает, что Лейли заманивает не только сердца земных людей, но и ангелов:

От искушения глаза дива закрыты,
Молитвенные четки ангелов порваны (Дехлави, 1974. – С. 75).

Низами, в подражании которого Амир Хосров сочинил свою поэму, описывает красоту Лейли следующим образом:

Проказница, которая своим кокетством,
Стеснила не одну тысячу сердец.
С глазами оленя, которая в любой миг
Убила своим жеманством весь мир.
В каждом сердце страсть к ней,
Ее локоны как ночь, а имя Лейли (Низами Ганджави, 2005. – С. 235).

Подобное описание красоты Лейли Амиром Хосровом и Низами Ганджави, противоречит рассказу о Лейли, который Мавлана Джалалуддин Руми приводит в своем «Маснави», совершенным образом:

Сказал халиф, Лейли, что ты та,
Которая свела с ума Меджнуна и сделала его рассеянным.
Не выше, чем другие красноликие,
Сказал: замолчи, поскольку ты не Меджнун (Мавлави, 1996. – С. 22).

Саиди Сирджани относительно любви Лейли и Меджнуна пишет:

«Любовь Лейли и Меджнуна берет свое начало от безвинного отношения двух детей, далеко от сексуальных намерений – оба ребенка учились в одной школе. В соответствии с племенной системой и этническими традициями, по-видимому, в детском возрасте эти два невинных ребенка, которые еще не достигли зрелого возраста, учились в школе племенного духовного лица, вероятно, с именем Сиях Паласи, и были одноклассниками. Постепенно совместная учеба приводит к симпатии друг к другу и невинной любви, которая была обычной между детьми одного семейного рода или одной местности». (Саиди Сирджани, 2006. – С. 10).

Лейли влюблена соразмерно с Меджнуном, аналогично соперничеству, которое имела Ширин в своей любви к Хосрову. В школе Меджнун не обращал никакого внимания на других девушек – он был влюблен в Лейли. Однако у Лейли душа горюет больше, чем у него:

У них у всех страсть к Кайсу,
Но этот страстно влюблен в Лейли.
Лейли горюет душой, больше, чем он,
Все тяжелее становилось дыханье (Дехлави, 1974. – С.77).

Таким образом, что когда они глядят друг на друга, их состояние становится одинаковым:

Оба при взгляде лицом к лицу,
Фантазии проникли по каждому волосу.
Губы перестали говорить, как и язык,
Сердца соединились и души тоже (Дехлави, 1974. – С.77, 78).

В огне своей любви к Меджнуну Лейли сгорает, как хворост в топке, и как влюбленная не имеет терпения и спокойствия. Однако, несмотря такую любовь, она сохранила скромность и благочестие:

На лице она ткала занавес от скромности,
И взяв огонь в сердце, она горела (Там же. – С. 81).

И, несмотря на изобилие скромности, которое было необходимо в поведении арабских девушек в то время, она не сумеет скрыть свою любовь, потому что:

Хотя и была бутоном нераскрытым,
Пьянила она своим запахом людей.
Она горела, как хворост в топке,
Становясь дымом перед глазами людей (Там же).

С точки зрения Амира Хосрова, Лейли в любви является созревшей, но, по мнению ее матери, она была еще незрелой и неготовой к любви и наставляет ее следующим образом:

У тебя простой нрав и непрочное сердце,
Ты невежественна в добре и зле времени.
Поскольку нет у людей ныне верности,
Нельзя ожидать от них преданность.
Предостерегайся, не распускай узды сердца от рук,
Если упала, то спасение можно найти мало (Там же. – С. 85).

Относительно личности Лейли Х.Мирзозода пишет: «На пути к чистой любви, Лейли всегда является сильной и воинственной. Когда мать наставляла отвернуться от

любви к Кайсу, из-за уважения к родителю она не могла ничего говорить, но проливала болезненные слезы, проявляя, таким образом, свое несогласие:

Возложила голову на колено болезни,
Закрыла губы и открыла кровь в сердце.
Мать, как только узнав, что она пленена,
Поняла, что нет силы у "делай и не делай".

Когда отец Лейли запрещает посещать школу, в ответ она сохраняет молчание, поскольку не оставление без ответа поведения отца считалось правилом для девушек того феодального периода на Востоке. Однако она не скрывала свое чувственные и горестные любовные ощущения в отношении неправильного поведения своего отца:

Она осталась в углу комнаты печальной,
Своими слезами она покрасила землю.
С каждым стоном, которого она издавала из-за любви,
Шёл огонь из ее сердца (Мирзозода Х., 1977. – С. 155).

Мать Лейли, как и другие матери, тревожилась от слов людей, которые говорят о ее дочери, и по-матерински наставляет ее:

Не садись там, как только поставила там ногу,
Встанешь с такого места оклеветанной (Дехлави, 1974. – С. 86).

Однако Лейли не только не воспринимает наставление матери, но впадает в еще печальное состояние, на самом деле, она представляет собой больную, которой насколько больше запрещают ей что-либо, настолько больше она становится жадной к нему:

Больной, которому запрещаешь чего-либо,
Открывает свой рот к той пище (Там же. – С. 87).

Таким образом, в своей любви Лейли проявляет такую устойчивость, что мать понимает ее состояние и воздерживается от наставлений. Но когда она видит, что все дороги закрыты, как и любая другая женщина, она обращается к своему мужу, раскрывает тайну ее любви ее отцу. Возможно, если бы она проявила в это время некоторую дальновидность и раскрыла бы тайну любви Лейли к Меджнуну, возможно не произошло бы трагедия Лейли и Меджнуна, и путем сватовства Меджнуна к Лейли влюбленный и возлюбленная воссоединились бы. Отец Лейли, как и другой фанатичный отец, после уведомления об этом постыдном процессе, считает себя униженным и все усилия, направленные на предотвращение воссоединения этих двух страстно влюбленных, заключались в предотвращении падения чести, которая находилась на грани падения. Дело в том, что согласно древним обычаям арабов, если любовная история между мужчиной и женщиной становится раскрытой, люди не выдавали свою дочь замуж за того мужчину, поскольку для семьи девушки этот инцидент становится поводом позора:

Как только отец услышал о состоянии своего дитя,
Затерялся от смущения и склонил голову (Там же).

Отец распоряжается держать Лейли в затворничестве:

Приказал, чтобы ранневесенний кипарис,
Оказался заключенным за глиняным занавесом.
Чтобы она не вела разговор за пределами занавеса,
Говорила все, что хочет за занавесом.
Луну затворили в сарае,
Сделали стены сарая высокими (Там же).

В этой связи Саиди Сирджани пишет: «Лейли представляется воспитанницей общества, в котором сердечная привязанность и любовные чувства предполагались как начало к отклонению, последствием которого является неизбежное падение в ужасающее обвинение в проституции. На основании такого убеждения, вся сила племени тратилась на то, чтобы держать в отдельности друг от друга воду и огонь, другими словами, огонь и хлопок с тем, чтобы не возникли предпосылки свершения греха, и рожденное человеком не впало в вечное разрушение. В такой среде одна лишь детская улыбка могла превратиться в черное пятно стыда. В таком обществе члены семьи и даже племени на рынках, в палатках и любых других местах, начиная от детей школьного возраста и заканчивая пожилыми племенными старейшинами, наблюдают за поведением друг друга. Первая улыбка Лейли и Меджнуна в малом возрасте имела место в ограниченном пространстве школы, которая осталась скрытой от острых глаз муллы, но не от глаз любопытных детей и их одноклассников. На этой земле, если молодая девушка и молодой

юноша обменивались скромными взглядами, несмотря на то, что они являются одноклассниками и не обладают достаточным опытом, то это считалось тяжким грехом. Аплодируя и пением люди начинают стыдить их, доведя дело и инцидент до такой степени, что ревностный отец забирает свое дитя из школы и сажает его в затворничество; а нищий Меджнун потрясен из-за нападок и упреков своих сверстников и сходит с ума. Одно событие с той простотой превращается в дастан, полный волнениями, преувеличениями и рассказами, а поэты воспевают место объяснений в любви как порочности в песенной форме, распространяя их из уст в уста на улицах и рынках». (Саиди Сирджани, 2006. – С. 12).

Лейли Амира Хосрова является очень болезненной и пассивной. Она не способна защищать себя и даже не может возражать своему отцу, по-видимому, признавая такое свое положение своим правом. Ее единственным оружием были плач и горечь за свою зловещую судьбу. По сути, без какой либо реакции и сопротивления она воспринимает такое поведение, в отличие от Ширин, считающейся женщиной, способной своим сопротивлением склонить Хосрова перед собой и противостоять своей силой перед Хосровом, намерившимся разорвать платье ее благочестия. Лейли не может даже протестовать против жестокого поведения своего отца:

Она осталась в углу комнаты печальной,
Своими слезами она покрасила землю.
С каждым стоном, которого она издавала из-за любви,
Пыхало огнем ее сердца.

Стал дом из стона полон огня,

Наполнился дымом как могила преступника (Дехлави, 1974. – С. 87).

В описании Амира Хосрова Дехлави Лейли выступает настолько угнетенной, что когда Навал начинает войну против них, люди Лейли решаются убить ее, чтобы придать забвению эту интригу:

Родственники идола, услышав это,
Чувством вражды выбежали наружу.
Встанем и прольем кровь Лейли,
На земле сделаем ручеек (Там же. – С. 119).

Как только эта весть достигает Меджнуна, в безумстве ради своей возлюбленной он отрекается от своего требования и кричит:

Предостерегайся, пока не возьмешь теперь лук,
Пока не настигнет мою жизнь стрела.
Стрелу, которую ты пускаешь на меня,
Вонзает в жизнь и выходит через дверце тела (Там же. – С. 120).

«В стране Лейли абсолютная власть основана на насилии и мужестве и зависела от рукоятки меча. Даже на такие тонкие ритуалы, как сватовство, шли с барабанами войны и стрелами, при этом, в уме такого свободного мужественного человека, как Науфаль не возникнет ли такой вопрос: допустим ты одержишь на войне победу, смешаешь с грязью и кровью племя Лейли, передаешь девушку Меджнуну, в таком случае – каково будет поведение Лейли в отношении мужчины, убившего ее отца, брата и родственников?

Конечно, такой вопрос не возникает ни в уме Науфаля, ни во взволнованном уме Меджнуна. Они имеют право, чтобы в таком обществе не являлись одним из предметов этой категории вопросов. Большинство наложниц в гаремах шахов и эмиров были дочерьми убитых или плененных отцов. Согласно традиционному правилу, признанному всеми, имущество соперника, убитого на войне, а также его лошади, коровы, недвижимое имущество вплоть до слуг и служанок, его жены и дочери принадлежали убийце. Все они находились в статусе мамлюков и располагались в категории одинаковых ценностей». (Саиди Сирджани, 2006. – С. 16).

Состояние Лейли Амир Хосров ярко описывает в одном бейте:

Что та отшельница с закрытым лицом,

Все время находилась с разбитым сердцем (Дехлави, 1974 –С. 194).

Девушка-отшельница с разбитым сердцем не в состоянии что-либо сделать для успокоения своего любящего сердца и своего нетерпеливого возлюбленного, своего школьного собеседника – Меджнуна. Наоборот, Ширин, выступившая воинственной авантюристкой, не беспокоится ни о чем и ни о ком. Она даже не беспокоится о сердце своего возлюбленного.

Лейли замкнута в себе и ни с кем не общается, но Ширин Амира Хосрова имеет много друзей и для конкуренции с Хосровом каждый день проводила с ними веселся и ходила на охоту, страхуя, таким образом, себя перед усилиями любви к Хосрову. Однако, согласно словам Амира Хосрова, Лейли:

Она не смешивалась ни с кем,
Оставалась только печалью о своем любимом (Дехлави, 1974. – С. 195).

Если не существовали бы радикальные традиции, могло бы произойти так, чтобы Лейли, как и Меджнун, отправилась бы в горы и пустыни. Она всегда ждала Меджнуна и расспрашивала об его состоянии у его спутников:

Днем от пекла солнца она в том же состоянии,
По ночам сонные глаза в том же состоянии.
Предает свое сердце грусти,
Кладет грусть на свое лицо (Там же. – С. 127).

Без всякой робости она пишет письмо Меджнуну, объясняет в нем свои любовные страсти без колебания, передав его посланнику, чтобы тот довез его до Меджнуна. Казалось, что Лейли не придавала никакого значения общественному мнению своего времени и не опасалась того, что ее письмо вдруг окажется в руках ее отца. В письмах Лейли Меджнуну мы являемся свидетелями риторики и красноречия, которые кажутся далекими от арабской девушки периода джахилии, о чем в своем «Лейли и Меджнун» указывает Низами Ганджави явным образом:

Лейли, которая имела особую элегантность,
В поэзии слова была красноречивой.
Полировала жемчужину и дирхам,
Сама она сочинила девственные бейты (Низами Ганджави, 2005. – С. 286).
В своем письме к Меджнуну Лейли беспомощно требует от него, чтобы:
Если в твои объятия приходит новый друг,
Не забудь своего старого друга (Дехлави, 1974. – С. 151).
С ехидным намеком она поздравляет его с таким воссоединением:
Теперь, когда ты радостно спишь воссоединением,
Поздравляю тебя с спящей с тобой (Там же. – С. 152).

Вместе с тем, она продолжает, что она любить любящую его, и если судьба не благоприятствовала ей воссоединиться с ним и она сопутствовала ее врагу, из-за его любви к ней она возлюбила ее.

«Если душевная боль Лейли по причине первой разлуки с Кайсом была сильной, то после уведомления о женитьбе Кайса эта боль удваивается, поскольку горечь и печаль по неверности возлюбленного самые тяжкие по сравнению со всеми горестями, которых имеет влюбленный, в котором нет утешения для влюбленного...

Следовательно, услышав о женитьбе Меджнуна, Лейли впадает в бесконечные душевные страдания. Лейли для Меджнуна представляет собой олицетворение его внутренних чувств, в которых отражены духовные страдания одного из основных героев другой стороны любовных отношений.

Лейли упрекает Меджнуна за оставление своей возлюбленной, в то же самое время она рассматривает такое его состояние не в качестве его наслаждения и удовольствия, а как душевную и моральную боль влюбленного, лишенного своей возлюбленной. Лейли старается не позволять разрыву нити любовных отношений не только посредством упрека и обвинения, но и путем оказания своей непосильной помощи, которая всегда была ей свойственна:

Твоя боль от меня, хотя мое состояние,
Также наполовину полно болью.

Такое состояние для Лейли считается издевательством над собой. Но она объясняет это как муки любви, которые должен терпеть влюбленный, и таким распушенным характером (терпением) она крепко держит любовные отношения. По ее убеждению, невозможно отвлечь сердца истинного влюбленного даже когда тот будет иметь стремление к другому человеку внешне красивому и привлекательному.

Такая любовь увела мое сердце,
Какая польза от чьей-то любви.

С одной стороны, путем наставления и объяснения сути истинной любви, с другой стороны, путем выражения бессилия и потребности, посредством подчеркивания широких

возможностей Меджнуна в своих действиях, с помощью которых он может отдалить от себя горести, а также путем его призыва к милосердию и состраданию Лейли пытается сохранить нити любовной связи. Кроме того, путем проявления сострадания Меджнуну, выражения полного и искреннего доверия, что он не наслаждается воссоединением со своим новым другом, а также посредством призыва к тому, чтобы не забывал свою предыдущую возлюбленную и со смирением призывает его к милосердию и состраданию. Таким образом, иногда путем напоминания дружбы, периода любви, иногда посредством упрека и иногда проявлением милосердия ее мучениям посредством его поздравления с его новой супругой, не показывая в этом состоянии свое огорчение, иногда проявлением высокого человеческого великодушия даже своему врагу Лейли демонстрировала свою верность Меджнуну и терпимость в любви. Таким образом, она пыталась воздействовать на моральные чувства Меджнуна и сдерживать его от оставления первой любви и направить на верную дорогу. Если вспомнить, что Меджнун не свыкся со своей новой супругой и оставляет ее, совсем не отвернулся от любви к Лейли, то письмо, написанное Лейли кровью сердца, представляет собой средство, изображающее ее внутренний мир. Если, с одной стороны, своим смирением, бессилием и потребностью Лейли удерживает первую любовь устойчивой, с другой стороны, она продолжает приключение правдивой любви своим активным действием, отправляясь в горы и пустыни в поиске Меджнуна. (Мирзозода Х., 1977. – С. 156).

Меджнун отвечает на её письмо красивым образом:

Теперь, когда я упустил поводья,
Зачем ты упрекаешь меня, вонзая остріём.
Тебя не заменит мне никто,

Воистину, даже вместится воображение (Дехлави, 1974. – С. 157).

Иногда, несмотря на хладнокровие и однородность, доминировавшие в ее поведении и поступках, она становится храброй и сильной таким образом, что она садится верхом на животное и отправляется вслед за Меджнуну в горы и пустыни. Лейли в любви является такой преданной, что когда она направляется в опочивальню Меджнуна, животные открывают для нее дорогу:

С любовью, которая была равна преданностью,

Все животные расступились в сторону (Там же. – С. 198).

«В условиях пленения, пребывания в затворничестве, слухов и интриг людей, странствия в горах и пустынях, окружения хищными и дикими животными отправление Лейли к Меджнуну представляет собой еще некоторый знак верности, честности, смелости и храбрости, что вызвало еще большую любовь Меджнуна. В то же время, среди этих двух влюбленных активным и принципиальным лицом была Лейли, посредством инициативы которой два возлюбленных воссоединились друг с другом, сливаясь в одну душу». (Мирзозода Х., 1977. – С. 157).

Постепенно она привыкала к страсти и нанесла внутреннюю волну сочной газелью на поверхности воды:

Снова горечь любви пришла в голову,

Развалилось здание моего терпения.

Снова страсть охватила меня,

Не осталось у меня следа от ума (Дехлави, 1974. – С. 209).

Она признает, что более ее хиджаб упал с ее лица:

Что я могу сделать сейчас, если хиджаб моего лица,

Упал с лица, полного стыда.

Тому, у кого поранено нутро,

Чем поможет занавес на двери (Там же. – С. 211).

Осень жизни Лейли Амир Хосров изображает как осень природы, описывает этот сезон года с использованием специальных слов, подготавливая тем самым читателя для принятия горьких событий:

Пришла как осень, чтобы разграбить сад,

Села ворона вместо соловья.

Красное лицо стало полно морщинами,

Зеркало воды превратилось в железо (Там же. – С. 237-239).

И до последнего момента, когда она вручает свою жизнь Создателю, она не имела ничего в своей голове, кроме тяготения к Меджнуну:

Ее душа, которая пошла между волной и кровью,
Произнеся имя Меджнуна она покинула тело (Там же. – С, 247).

В дастане Низами, в последние моменты своей жизни Лейли поручает своей матери, чтобы дорожил Меджнуном:

Я все время дорожила им,
Как я ты тоже дорожи им (Низами, 2005. – С. 305).
Как и другая истинно влюбленная она мечтает, чтобы:
Мы испытывали в себе агонию смерти,
Живи ты долго, так как мы покинули этот мир (Дехлави, 1974. – С. 211).

Амир Хосров Дехлави, как и другие персоязычные поэты, пишет много стихов в похвалу женщины-матери. Вместе с тем, он не был лишен сухой и неуместной предвзятости и фанатичности людей своего времени и как люди в период невежества считал мнение дочери стыдом и позором, и, наконец, подчинившись закону природы, признает мнение дочери.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дехлави Амир Хосров. Меджнун и Лейли / Дехлави Амир Хосров. – Москва: Знание, 1995. – 274 с.
2. Дехлави Амир Хосров. Диван-е ашгор / Дехлави Амир Хосров; коррективировка Икбала Салахаддина. – Тегеран: Нигох, 2008. – 930 с.
3. Сафа Забихуллах. Амир Хосров Дехлави / Сафа Забихуллах. – Тегеран, 1963. – 27 с.
4. Крачковский И.Ю. Ранняя история повести о Меджнун и Лейли в арабской литературе / И.Ю. Крачковский // Избранные сочинения. – М. – Л., 1956. – Том 2. – С.588-632.
5. Асадуллоев С. Лайли ва Маҷнун дар адабиёти форсӣ / Асадуллоев С. – Душанбе: Дониш, 1981. – 320 с.
6. Музафарова Ш. «Семь красавиц» Низами и создание поэмы о Бахраме Гуре: авт. дисс. на соискание ученой степени кандидата филологических наук / Ш. Музафарова. – Душанбе, 1999. – 25 с.
7. Мусульмонкулов Р. Персидско – таджикская поэтика X – XV вв. / Р. Мусульмонкулов. – Москва: Наука, 1989. – 240 с.
8. Алиев Г. Ю. Легенда о Хосрове и Ширине в литературах народов Востока / Г.Ю. Алиев. – Москва: Наука, 1960, – 228 с.

ОБРАЗ ЛЕЙЛИ В ПОЭМЕ «МЕДЖНУН И ЛЕЙЛИ» АМИРА ХОСРОВА ДЕХЛАВИ

В первичном описании Лейли в «Меджнун и Лейли» Амира Хосрова Дехлави много внимания уделено ее красоте. Таким образом, что в начальном представлении Лейли для описания ее красоты Амир Хосров сочинил девятнадцать бейтов. На самом деле, Амир Хосров характеристике Меджнуна посвящает большее количество бейтов. Следовательно, представляется, что здесь Лейли имеет меньшее присутствие по отношению к Ширин.

Амир Хосров Дехлави, как и другие персоязычные поэты, имеет много стихов в похвалу женщины-матери. Вместе с тем, он не был лишен сухой и неуместной предвзятости и фанатичности людей своего времени и как люди в период невежества считал мнение дочери стыдом и позором, и, наконец, подчинившись закону природы, признает мнение дочери.

Ключевые слова: Амир Хосров Дехлави, поэма «Меджнун и Лейли», описание красоты Лейли, отношение поэта к образу женщины-матери.

THE IMAGE OF LAYLA IN THE POEM "MAJNUN AND LAYLA" AMIR KHOSROW DEHLAVI

In the initial description of Leyli in "Majnun and Layla" Amir Khosrow Dehlavi lot of attention paid to her beauty. Thus, the initial view of Layla to describe her beauty Amir Khosrow wrote nineteen bayts. Actually, Amir Khosrow representation of Majnun devotes more bayts. Therefore, it appears that Layla has a smaller presence in relation to the Width

Amir Khosrow Dehlavi, like other Persian poets, has a lot of verses in praise of mothers. However, he was not deprived of dry and inappropriate bias and fanaticism of the people of his time and how people in the period of ignorance believed the estate of the daughter's shame and disgrace, and, finally, obeying the law of nature, recognizes the estate of his daughter.

Key words: Amir Khosrow Dehlavi, poem "Majnun and Layla, the beauty of Layla, the attitude of the poet to the image of mother.

Сведения об авторе: *Мехрнуш Мансурии Майманди* – аспирантка Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ

ИСМАТ ЧИҒАТОЙ ВА РОМАНИ «ХАТИ ПЕЧОН»

Ҷовид Холов

Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент

Дар адабиёти урду шуҳрати И. Чигатоиро романи «Хати печон» баланд бардоштааст. «Хати печон» романест, ки дар он печидагиҳо ва мушкилоти қаҳрамони асар Шуман аз таваллуд то давраи ҷавонияш мавриди арзёбӣ қарор дода шудааст. Шуман дар оилаи мусулмони миёнаҳоле ба дунё омадааст, ки бо баробари таваллуд шудани ӯ дар оила як фазои аҷибу кайфиятбахше ҳукмфармо мегардад. Шуман фарзанди даҳуми оила буд. Одатан барои нигоҳубини фарзандони хурдӣ хоҳарони калонӣ машғул мешуданд. Вале барои нигоҳубини ӯ аз Агра дояро оварданд, ки масъули тарбияи Шуман буд. Шуман аз ботини доя меҳри модарӣ меҷуст. Даре нагузашта дояро бо марди ношиносе машғули ишқварзӣ диданд ва ҳамон дам аз хона ӯро ронданд. Хоҳари калонӣ аз нигоҳубини Шуман рӯ мегардонад ва ин вазифаи пурмасъулият ба дӯши Манҷху меафтад. Манҷху хоҳараш Шуманро дӯст медошт. Шуман миёни фарзандон духтари шӯх ва бадҷаҳл буд. Ба бародару хоҳаронаш итоат намекард ва агар ӯро меранҷониданд, ба онҳо чун гурба ҳучум мекард. Манҷху дар парвариши Шуман мушкилӣ мекашид, зеро ӯ таҷрибаи модарӣ надошт ва гоҳо ба хоҳараш саҳт меомад.

Муддатҳо мегузарад ва ба Манҷху хостгор меояд ва аҳли оила ба маросими тӯйи арӯсӣ тайёри мебинанд. Танҳо Шуман аз рафтани хоҳараш парешон буд. Аз ғазаб Шуман ба хонаи ҷиҳоздор даромада сару либос ва дигар сомони арӯсиро тағорӯ менамояд. Ва бо ҳамин «интиком» - и хешро аз апааш мегирад. Манҷху низ ба Шуман меҳри модарона баста буду дилашро ғами ҷудой зер карда буд: «Вақте ки Манҷху омадани хостгорҳоро фаҳмид, тамоми гузаштаи зиндагиаш пеши назар омад. Ба худ печиду ба фикр фуру рафт. То дер ашк мерехт, ашқҳояш хушк шуданд, ва акнун фикр – фикри беашк гиряи ӯро идома мебахшид» [3, 23].

Манҷху ба шавҳар мебарояд ва Шуман дар хона эҳсоси танҳой мекашад. Шуман шабу рӯз Манҷхуро дуо мекард, ки шавҳараш мурад ва ӯ ба хона баргардад. Хилофи ҷашмдошт шавҳари хоҳари калонии Шуман аз олам ҷашм мепӯшад. Ва ӯ бо духтараш Нурӣ ба хонаи падараш бармегардад. Нуриро модараш хеле дӯст медошт ва ҳар замон ӯро навозиш мекард ва ин навозишҳо ба Шуман бад мерасид. Шуман ҳасуд меҳӯрд ва нисбати онҳо ва аҳли оила зиддият пайдо мекунад.

И. Чигатоӣ ҳаёти вазини Шуманро пас аз омадани хоҳари калонӣ ба хубӣ тасвир намудааст. Дар оила қор то ба ҷое расида буд, ки ҳатто агар хоҳари калонӣ Нуриро ҷанг қардан меҳост, бе номи Шуман ҳарфе намегуфт: «Боз меғӯям, агар гапамро нагирӣ, мисли Шуман зерӣ пойи ҳама мешавӣ! Агар оббозӣ нақунӣ ба мисли Шуман ифлос мешавӣ! Агар нахонӣ ба мисли Шуман ҷоҳил мемонӣ! Ҷаро ту ҳам мисли Шуман яқравӣ! Ҷаро мисли Шуман дурӯғ бисёр меғӯӣ! Ана ҳамин Шуман шумоёнро вайрон қардааст! Агар бори дигар бо Шуман бозӣ қарданатро бинам, бо дастони худам мекушамат!» [3, 47].

Шуманро Манҷху ба хонаи худ мебарад, вале на хонаи ӯ ва на аҳли хонадони ӯ ба хоҳараш маъқул намешавад. Шуман маҳсусан набераи онҳо Қаданро ҷашми дидан надошт. Қадан як духтари гапдари буд ва ҳамеша худро ба бағали бибиаш мезад. Шуман мебинад, ки дар оила ҳама Қаданро дӯст медоранд, бинобар ин, ӯ ба ғайр аз дӯстӣ пайдо қардан бо Қадан дигар ҷорое надошт. Ҳангоми бозӣ бо Қадан ба ғазаб меояд. Қампир меҳаҳад ӯро ором кунад. Вале Шуман аз қаҳру ғазаб қалобаҳои қампирро ба замин паҳн қарда, Қадани бечораро мурданिवор мезанад. Манҷху маҷбур мешавад, ки ӯро зуд ба хонаи падараш баргардонад. Шуман хеле нозпарвар ва ҷангара буд. Бинобар ин, забони ӯро на ҳама қас ӯфта метавонист.

Муҳити оила олами аҷоиб буд. Шуман бо ҳоладухтараш Нурӣ дӯстӣ пайдо мекунад. Дар ин миён ба хонаи онҳо Доктор Рашид – бародари шавҳараш ба меҳмонӣ меояд ва хоҳари калонӣ ба беморӣ гирифта мешавад. Рашид аз пайи муолиҷаи ӯ дар хона мемонад. Пас аз чанде аз номи хоҳари Рашид номае меояд, ки ишқварзии Рашидро бо зани бародараш ифшо менамояд. Аз тарси падараш худ аз худ бемории хоҳари калонӣ ба анҷом мерасад ва омадурафти Рашид низ ба ин хонадон қатъ мегардад.

И. Чигатой тавассути характерҳои офаридааш ҳақиқати ҷомеаро мунъакис гардонидаст ва норасоҳои онро ба зери танқид гирифтааст. Ӯ кӯшидааст, ки характери офаридаашро ба монанди қаҳрамони романҳои ғарбӣ аз паҳлуҳои гуногун нишон диҳад. Дар «Хати печон» бештар паҳлуҳои нафсонӣ ва равонии духтарони табақаи миёна ба тасвир кашида шудааст. Характери Шуман инъикоскунандаи симои зиндаву муборизи ҷомеа ба шумор меравад. Нависанда ҳамроҳ бо кашмакашҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва маишӣ, инчунин муносибатҳои ҷинсиро низ ба хонанда пешкаш намудааст. И. Чигатой заминаҳои пайдоиши мушкилоти нафсонӣ ва иҷтимоии занону духтарони Ҳиндро омӯхта, тамоми харобиҳо, бедодиҳо ва беадолатихоро моҳирона тасвир намудааст. Нуқтаи назаррас ва хеле ҷолиб ин аст, ки нависанда воқеахоро ба таври драматикӣ ва усули дилкаш пешниҳод мекунад, ки кашиш ва дилгармии хонандаро коҳиш намедихад. Масалан, муноқишаи байни Рашид ва Шуман ба Шуман хеле таъсир кард, ки ин манзараро И. Чигатой моҳирона ба қалам додааст: «Ба Шуман тавре аён шуд, ки гӯйе лентай филми тамошокардаистода аз байн баногоҳ канда шуд ва ҷароғакҳои зал якбора рӯшан гаштанд. Аз шуоъҳои тези ин рӯшанӣ ҷашмони ӯ хира шуданд. Ӯ хомӯш ва ҳайратзада чӣ кор карданашро надониста рост меистод» [3, 124].

Шуман ба ҷону ҳоли падараш намонда, ба мактаби мусулмонӣ дохил мешавад. Ва минбаъд Шуман дар хобгоҳ зиндагӣ ихтиёр менамояд. Дар мактаб ӯ бо муаллима Мис Чиран риштаи дӯстӣ пайдо мекунад. Инчунин, бо муҳассилин Начмо, Фотима ва Билқайс муносибати наздик барқарор менамояд ва оҳиста – оҳиста миёни онҳо муҳаббати дӯстона ба вучуд меояд. Шуман дар зиндагиаш бори нахуст нисбат ба инсон муҳаббат пайдо мекунад ва ин шахс Мис Чиран буд. Вале дере нагузашта Мис Чиран бо бахонаи вайрон намудани ахлоқи духтарон аз мактаб ронда мешавад. Шуман аз ин муаллима бисёр чизхоро омӯхт ва дар зиндагии ӯ тағйиротҳои куллие ба миён омад.

Пас аз ин, Шуман Нуриро ба хобгоҳ ба хонаи ҳудаш меорад. Нури дар хобгоҳ бо ҷаҳони духтарон шинос мешавад. Акнун онҳо ҳарду ба балоғат расида буданд. Дугонашон Саодат бо сабаби беморӣ ба кӯхистон бармегардад. Ва пас аз ин, хоҳари дугонаи Саодат Билқайс аз Англия бармегардад ва ўро сарвари мактаб таъин менамоянд. Онҳо панҷ хоҳарон буданд ва ҳама рӯйирост бо бачаҳо ишқварзӣ мекарданд ва дар ин кор хоҳари калонӣ монеъ намешуд.

Билқайс Шуманро бо бародараш Рашид шинос мекунад. Ва ишқи нахустини ӯ бо Рашид ба авҷи аъло мерасад ва то дами ба Англия рафтани Рашид идома меёбад.

Ин ҷо дар рафтори хоҳари калонӣ дигаргуниҳо дида мешуд. Ӯ бо зани миёнсоли бурутдоре дӯстӣ пайдо мекунад ва миёни мардум миш-миш паҳн мешавад, ки онҳо ҳарду муносибати ҳамҷинсӣ доранд. Дар баробари ин, писархонаи Шуман Эъҷоз Аҷу пас аз марги падараш ба хонаи онҳо меояд. Аҷуро ба Шуман доманчок карда буданд. Ӯ тамоми кори вазнини хонаро ба дӯши худ мегирад. Ва дере нагузашта ба Шуман изҳори муҳаббат менамояд. Шуман ин муҳаббатро қабул карда наметавонад ва Аҷу маҷбур мешавад, ки ин хонадонро тарк намояд.

Пас аз Аҷу ба хона писари амаки Шуман Аббос меояд, ки дар Англия таҳсил намуда, таҳассуси муҳандисиро соҳиб гашта буд. Падари Аббос меҳост, писараш яке аз духтарони ин хонадонро ба занӣ қабул кунад, вале ба Аббос ҳеҷ кадом аз духтарон маъқул намешаванд.

Шуман дар мактаб бо Према ном Ҳиндудухтаре шинос мешавад ва ба воситаи ӯ бо падари Према Рой Соҳиб ошноӣ пайдо мекунад. Падари Према шахси орому хушсуҳбате буд. Суҳбати онҳо гоҳо ба шӯҳиву бозӣ мегузашт. Ва боре Шуман худро ба оғӯши Рой Соҳиб партофту ғайриҷашмдошт ба ӯ изҳори муҳаббат менамояд: «Рой Соҳиб маро тела надихед. Рой Соҳиб... Рой Соҳиб ман шуморо дӯст медорам... Рой Соҳиб ман... Ман шуморо хеле дӯст медорам... Ман шуморо дӯст... Рой Соҳиб ман...» - гулӯи Шуманро чизе гирифт ва овозаш гум шуд.

- «Шуман гӯш кун... Нағз хоб кун» - гуфта Рой Соҳиб ангуштони дар панҷаҳои Шуман мондаи худро ҷудо кардан гирифт.

- «Не...не, Рой Соҳиб, ман бе шумо зиста наметавонам. Рой Соҳиб... Рой Соҳиб маро аз худатон дур накунед».

Гӯе касе торсакие ба рӯяш зада бошад, Рой Соҳиб якбора ба хуш омад.

- «Рой Соҳиб ман ба хоҳари шумо динамро иваз мекунам» - боз ҳам наздиктар шуда гуфт Шуман.

Рой Соҳиб худро гум карда ба чор тараф харосон менигарист ва бечавоб оҳиста аз пеши Шуман дур шуд» [3, 202].

Ва пас аз чанд рӯз Рой Соҳиб аз олам чашм мепӯшад ва ин риштаи муҳаббат зуд ба охир мерасад. Нависанда дар симои ин мард инсони олий ва хирадамандеро тасвир намудааст, ки ба ҳама воқеаву ҳодисот бо чашми ҳақиқат ва инсонпарварона менигарад.

Дар ин асно Ачу дубора ба хона бармегардад ва акнун ӯ ҷавони таълимгирифта ва тануманди зебое гашта буд. Аҳли оила меҳоханд, Шуманро ба Ачу ба шавҳар диҳанд. Аммо «Шуман ба ғайр аз Ачу тайёр буд бо ҳар ҳайвоне хонадор шавад. Ин сахнача дар оила ба як таърихи калон табдил ёфт. Ин қадар беҳаё, золим, берӯ буд Шуман, ки орзуҳои ҳамаро ба ҳок яксон кард» [3, 222]. Ва Ачу оқибат дугонаи Шуман Билқайсро рафиқи ҳаётии худ интиҳоб менамояд.

Чанд сол баъд Шуман ба донишгоҳ дохил мешавад. Дар донишгоҳ ӯ ба ҷараёни тараққиқарвар шомил мегардад ва ба равия ва ақидаҳои ин ҷараён саҳт мутаваҷҷеҳ мешавад. Дар мувоҳисаҳои миёни донишҷӯён дар мавзӯҳои муҳталиф ғаёлона ширкат меварзад. Афкори хешро роҷеъ ба масоили оламгири сиёсӣ иҷтимоӣ ҷасурина баён мекард. Зимни вохӯриҳо ва мувоҳисаҳо Шуман бо Ифтиҳор, Сатейл ва Элея робитаи дӯстӣ пайдо менамояд. Ифтиҳор президенти иттифоқи касабаи донишгоҳ буд ва Элея насронидухтаре буд, ки ба мардуми Ҳиндустон муҳаббати беандоза дошт ва аз шахсони маъруфи тараққиқарвар ба ҳисоб мерафт. Ва Шуман дар натиҷаи суҳбатҳо ва ширкат дар маҳфилҳои ҷараёни тараққиқарвар шефтаи ғояҳо ва аҳдофи он мегардад. Акнун ӯ он Шумани пешина набуд. Рафтори шӯҳу сабукиҳои ҷавонияшро ботамкинӣ ва сабури иваз карда буд. Шуман аз аъзоёни ғаёли ҷараёни тараққиқарвар мегардад.

Дар ин миён Нурӣ ба шавҳар мебарояд ва Шуман ба хона меояд. Нурӣ маъус дар гушае нишаста буд. Махре, ки талаб карда мешуд панҷоҳу як ҳазор рупия буд. Шуман инро шунида, нахуст ба ғазаб омад, ки ба шавҳар баромадан ин бозии савдогарон будааст: «Ҳоли Нурӣ аз гову ҳар ҳам бадтар аст. Нархи маҳри ўро, яъне нархи ҷавонияшро панҷоҳу як ҳазор мондаанд. Ва акнун ин ҷавон ўро гирифта рафта истодааст. Девона ин корро намекунад, зеро ӯ бо дастони худ навиштааст, ки ба гулӯяш корд монанд ҳам ҳилофи шавҳар намебарояд ва ҳар фармони ўро иҷро мекунад. Миёни ин савдо ва савдои ҳайвонот дар бозор чӣ тафовуте ҳаст. Ҳа, фақат ҳамин фарқ аст, ки он ҷо савдои яклаҳзаина ва ин ҷо савдои якумра. Ин савдо то даме, ки касе аз онҳо гирифтори балое нагардад идома хоҳад ёфт» [3, 254].

Вале хангоми рафтани Нурӣ домод дар назди ҳама ваъда медиҳад, ки арӯсро ҳамеша хуш нигоҳ медорад. Шуман ба фикр фуру меравад, маросими арӯсӣ на фақат «бозии савдогарон» будааст, балки барпокунии риштаи «покизаи муҳаббат» низ ҳаст.

И. Чиғатой паҳлуҳои гуногуни ҳаёти ҷавонро мавриди арзёбӣ қарор додааст. Масалан, Элина аз Ифтиҳор ҳомиладор мешавад, аммо намеҳада ба ӯ ба шавҳар барояд ва ба шахри дигар барои иқоти кӯдаки дар батнаш буда меравад. Кӯдак ба дунё меояд ва ўро Ралф ном мегузоранд. Элина Ралфро азобу шиканча меод ва оқибат Ралф аз олам чашм мепӯшад.

Миёни Шуман ва Ифтиҳор низ алоқаи наздик ҷой дошт ва онҳо муҳаббати пинҳоние доштанд. Хангоми бемории Ифтиҳор Шуман ба ӯ барои муолиҷа пул мефиристонд. Аммо, рӯзе Ҳасинбӣ ба Шуман номаҳои ошкӯнаи Ифтиҳорро нишон медиҳад. Маълум мешавад, ки Ифтиҳор бо чандин занони дигар, аз ҷумла, бо тавоиф низ алоқаи ҷинсӣ доштааст.

Пас аз ин Шуман бо марде бо номи Тейлор шинос мешавад. Тейлор бо хушсуҳбатӣ ва хушҳолиаш дили Шуманро ба даст меоварад. Ва ин риштаи дӯстӣ оқибат ба издивоҷи ин ду тан оварда мерасонад.

Гӯиё мақоли маъмули ҳиндӣ «арӯсӣ ин барбодист» - ро барои Шуман гуфта бошанд, пас аз издивоҷ ба сари Шуман борони талхихову ноқомӣ мебарояд. Миёни Тейлор ва Шуман ихтилоф ба вучуд меояд ва Тейлор ба ҷанг сафарбар карда мешавад. Шуман дубора танҳо мемонад. Вале ҷун Шуман ҳомиладориашро мефаҳмад, эҳсоси танҳой ба зудӣ хотима меёбад. Ӯ бо ҳаёлотии ширини ояндаи фарзанд ва муҳаббати модариву фарзандӣ зиндагии умедбахш оғоз менамояд. Шуман гумон мекард, ки гӯиё тамоми сарвати дунё ҳамроҳ бо кӯдакаш дар батни ӯ ҷой дорад.

Пас аз хатми донишгоҳ Шуман сарвари яке аз мактаби миллиро ба ӯҳда мегирад. Нависанда ба ҳоли мактаби милли меҳандад. Бинои фарсудаи ин мактабро раисе хайрот дода буд, каси дигар тамоми китобҳои нолозимаашро ба китобхонаи мактаб дода буд. Духтароне, ки номнавис шуда буданд дар дарсҳо набуданд. Ба номи муаллимаҳо сӣ рупия менавиштанду ҳамагӣ бист рупия моҳона меоданд. Мизу курсиҳо гӯё аз тавоиф боқӣ монда буд, ки дар ҳолати нимшикаста қарор дошт. Ба маънои толаш мактаби милли воқеан оинаи вазъи мавҷудаи иҷтимоии мардум буд.

Хангоме ки Шуман сарвари муассисаи таълимӣ таъин мешавад, дар чараёни кори муассиса, ба бетартибирои бесарусомониҳо дигаргунии куллие ба вучуд меояд, ки ин ҳам натиҷаи инкишофи маънавиёти қаҳрамони асар ба шумор меравад. Ӯ норизогии хешро аз шароити мавҷудаи иқтисодӣ чунин арз кардааст: «Бо бист рупия кирои хонаро пардохт намоем, чор бачаро хӯронем, либос харем. Ин дам ба назари Шуман муаллимае атса зад. Гӯё дар мактаб неву дар кадом як ятимхонае қарор дорем, ки пур аз гуруснаву бараҳна аст. Ҷое, ки аз калон то хурд ҳоли бад дорад» [3, 294].

И. Чигатой дар романи «Хати печон» кашмакашҳои нафсонии занону духтаронро бо салиқа ва зовияи хосса пешкаш намудааст. Ӯ, ки худ намояндаи чинси латиф аст, аз ин хотир, эҳсосот ва ҷаззобияти занро бо ҳама нозукиҳои меодонист. Камбудӣ, мушкилӣ, танқисӣ ва риштаҳои хосси олами занонаро нависанда бо маҳорат ва меъёри ахлоқи ҳамида баён доштааст. Дар ин роман бевосита истифода аз дониши андӯхта ва таҷрибаи зиндагии нависанда баръало эҳсос карда мешавад. В. Азим андешаашро роҷеъ ба ин масъала чунин иброз доштааст: «И. Чигатой ба олами мушоҳидаҳо, тафаккури чуқур ва таҳайюлотӣ васеъи хеш фуру рафта, ба таври хеле мукамал дар романи «Хати печон» хонандаро ба он водор менамояд, ки раванди ҳодисотро ба зерӣ мушоҳидаи худ гирад» [1, 3].

Дар ин роман И. Чигатой баҳри он кӯшидааст, ки табaddулотҳо ва тағйиротҳои дар ҷомеа рухдиҳандаро баррасӣ намояд. Аз ҷумла, нависанда чараёни шикастани расму русум ва одатҳои ғайримакбули пешинаро дар мисоли қаҳрамонҳои асар инъикос намудааст. Ба ҷойи он И. Чигатой фарҳанги наву тозаро пешкаши аҳли ҷомеа мекунад. Ҳаёти зерӣ пардаи оилаҳои мусулмони миёнаҳол бо охиштагӣ дастраси хоссу ом мегардонад. Ба хобгоҳ бурдани мусулмондӯхтар аз нишонаҳои маърифат ва нигоҳи тоза ба зиндагии воқеӣ аз ҷониби волидайнӣ Шуман мебошад. Шуман дар зиндагии берун аз муҳити оила бо мушкилиҳо ва масъалаҳои ҷорӣ зиндагӣ рӯ ба рӯ мешавад. Таҳайюлотӣ озод ӯро ҳамроҳ мегардад. Дигар ӯ дар муҳити ҷомеа таълиму тарбият мегирад. Дар ниҳоди Шуман эҳсосот ва майлонҳои фардӣ тақомул меёбад. Ҳамчунин дар баробари ин дар ин ё он паҳлуи ташаккули характери Шуман волидайнӣ ӯ, бародарон ва хоҳарон, доя, муаллимаҳо, духтарони мактабӣ, дӯстони нигоҳи тараққипарвардоштаи коллеҷиаш заррае бошад ҳам саҳмгуздоранд.

Шуман аз вазъияти гирду атроф ва умуман авзои ҷаҳонӣ бархурдор буд. Ба ҳолати иқтисодиву иҷтимоии кишвар таваҷҷуҳ зоҳир менамуд ва худро аз чараёни ҳодисот канор намегирифт. Ва чун яке аз фаъолони чараёни тараққипарвар дар ташвиқи ҳаёти ширин шарик буд. И. Чигатой ҳанӯз аз огози асар тақя ба майлони тараққипарварон намуда, актиди онҳоро то анҷоми романи «Хати печон» нигоҳ доштааст. Қаҳрамони асар Шуман бо гуруҳ аз номи синфи коргару табақаи ғарибон сухан меронад: «Ҳоло шумо мебинед. Оқибат қувваи коргарон ғолиб меояд. Ин қувва низоми пӯсидаи ҷомеаро пора – пора хоҳад кард. Хуни бегуноҳон зоеъ нахоҳад рафт. Нони аз ин хун ба даст расидаро хӯрда мардуми сурхрӯ ба дунё хоҳанд омад. Домони сукунат ҷок хоҳад шуд» [3, 337].

Ҳамин гунна, дар ин роман боз як хусусияти И. Чигатой ҷилвагар мешавад, ки ӯ эҳсосоти андарунии характерро тавассути таъсири омилҳои беруна ифшо менамояд. Яке аз чунин лаҳзаҳо дар роман бо бевафои Ифтихор мансубият дорад, ки дар натиҷа салтанати муҳаббати Шуман тороч мегардад. Субҳи дигар вақте ки ӯ бедор мешавад, дар рӯзнома чашмаш ба сарлавҳаи мақолае меафтад, ки навишта шуда буд: «Олмон ба Рус ҳамла кард». Баробари хондани ин хабар ҳолати рӯҳии Шуман тамоман дигар мешавад. И. Чигатой бо салиқаи баланду ҳунари волеяш афкори Шуманро нисбат ба сиёсати байналхалқӣ ва ҳамчунин кайфияти ботинӣ ӯро, ки он вақт тамоми вучуди ӯро фаро гирифта буд, ба тасвир расонидааст. Дар оинаи вазъи муташанничи хориҷи кишвар инъикос намудани ҳолати зиндагии дохила, далели

раднопазири кудрат ва тавоноии қалами И. Чигатой мебошад: «Ҳасинбии аз дар даромадаро гуё пай набурд, лекин хабарро аз рӯзнома хонду худ ба худ табассум кард. Магар ахбор сурати нав пӯшида ояд одамро механдонад? Охир то дирӯз Руссия ва Олмон ҳамдигарро ба оғӯш кашида, лофи бародариву дӯстӣ мезаданд. Аммо, имрӯз ин чанги хонумонсӯз сар шуд. Дар ин бора, албатта, шаку шубҳа буд, вале на ба ин қарибиҳо. Акнун бисту дувуми июн ҳам аз хотир намебарояд. Касе намедонад, ки ба ғайр аз Руссия боз кӣ ҳадафи талаву тороч мегардад» [3, 163].

Пас аз мутолиаи романҳои И. Чигатой маълум мегардад, ки миёни рафторуекирдор ва чараёни воқеоти характерҳо ва зиндагии нависанда бисёр омилҳои муштараке мавҷуданд. Ин нуктаро Кашмирӣ Лал Зокир ба сурати зайл тафсир додааст: «Асар навиштаҳои Исмат Чигатой омили автобиографиро дорост. Он характере, ки ба зиндагии ӯ омад, рӯзгори нависандаро зери мушоҳида гирифт ва баъдан дар навиштаҳояш ворид гашта, дидаҳояшро ба маърази хонанда расонид. Характерҳо бо забоне гуфтугӯ мекарданд, ки забони сӯҳбатбории худӣ нависанда буд».

Оид ба мақоми романҳои Исмат Чигатой С. Бухорӣ чунин изҳори ақида кардааст: «Дар маҷмӯъ метавон гуфт, ки И. Чигатой то имрӯз танҳо як роман – «Ҳати печон» - ро таълиф намудааст, ки ба маънои тоҷаш асари хонданибоб ва соҳибмақом ба шумор меравад. Романҳои «Зиддият» ва «Савдой» хеле суст ва заъиф иншо гаштаанд. Романи «Маъсума» аз роман дида ба повест бештар наздикӣ дорад. Албатта, дар тарзи нигориш ва услуби баён ҷавҳари сухан бурун меояд ва ҷойи шак нест, ки адиба дар адабиёти урду мақом ва мавқеи сазовори худро дорад» [4, 367].

3. Азимӣ низ бо С. Бухорӣ ҳамакида аст. Муҳаққиқ мақоми романи «Ҳати печон» - ро чунин арзёбӣ намудааст: «Дар романнигории урду ин асар («Ҳати печон» – Ҷ.Х.) ҳамто надорад» [2, 99].

Муҳаққиқи дигари осори И. Чигатой Чагдеш Чандар Вадҳаван дар таҳқиқи худ зери унвони «Исмат Чигатой – шахсит ва санъат» таъйид намудааст, ки «Ҷиҳати қобили зикри ин роман (Ҳати печон – Ҷ.Х.) дар он аст, ки И. Чигатой доираи афкори васеъро дар мади назар дошта, кӯшиш намудааст, ки романро ба дараҷаи кофӣ пурсалосат ва пурғановат таълиф намояд. Аммо, аз сабаби норасоии дониши фитрӣ, зеҳнӣ ва адабӣ ба ҳадаф нарасидааст... «Ҳати печон» аз романҳои хуби адабиёти урду махсуб мешавад» [5, 410].

Чи хеле ки мебинем, нуктаи назари мунаққидон роҷеъ ба мақоми ин роман мухталиф аст. Вале муҳим он аст, ки чунин як романи муқаммал таълиф шудааст ва дар иртибот бо масоили куллии шахсият, иртиботи нависанда ва ҷомеа, ҷустуҷӯҳои зебошинохтии адабиёт ва мавқеи шахсияти нав, амиқфикрии проблемаҳо, ғановати шакли ифода ва фасоҳати баён сухан ба миён овардем. Ин ҳам шаҳодати он аст, ки И. Чигатой дар раванди адабиёти то солҳои 1947 сазовор ба баҳсҳои ҷиддии илмӣ мебошад.

Дар маҷмӯъ метавон гуфт, ки романҳои давраи таҳқиқ қароргирифта, яъне адабиёти тараққипарвар то соли 1947 хоҳ «Шабе дар Лондон» - и С. Зоҳир бошад, хоҳ «Шикаст» - и К. Чандар ва хоҳ «Зиддият» ва «Ҳати печон» - И. Чигатой бошад, пур аз ҳақиқати талхи зиндагии Ҳиндустони онрӯза аст. Кишвари Ҳиндро муборизаҳои иқтисодиву иҷтимоии ҷаҳонӣ, табaddулотиҳои гуногун, чанги якуми ҷаҳонӣ ва дигар омилҳо ба ҷунбиш дароварда буд. Адибони ин давр аз навиштанҳои сарсарӣ ва беасос даст кашида, афкори худро бештар бо маводи илман асоснок арзёбӣ менамуданд. Вазъи сиёсии ҷаҳонӣ онҳоро ба ҷониби ливоҳои сотсиалистӣ ва назарияи марксистӣ мутаваҷҷеҳ мекард. Адибон баҳри он саъй менамуданд, ки дар асарҳояшон ақоиди коммунистӣ ва марксистиро тарғиб намоянд. Бинобар ин, пеш аз он ки ба романҳои адибони тараққипарвар рӯ оварем, бояд ҳаракатҳо ва чараёнҳои адабиро дар мадди назар дошт.

АДАБИЁТ

1. Azim Viqar. Dastan se afsane tak / Azim Viqar. - Карачи, 1960. – 224 с.
2. Azimi Shahob Zafar. Urdu naval ke asalib / Azimi Shahob Zafar. - Patna, 2005. - 201 с.
3. Chughtai Ismat. Terhi lakir / Chughtai Ismat. – Lahor: Maktabai urdu, 1967. – 356 с.
4. Bukhari Suhail. Navalnigari Urdu, ta'rikhu tanqid / Bukhari Suhail. – Lahor: Meri laybrary, 1966. – 254 с.
5. Wadhawan Jagdesh Chandr. Ismat Chughtai shakhsyat aur fan / Wadhawan Jagdesh Chandr. - Dehli: Kitabi dunya, 2006. – 456 с.

6. Сухочев А.С. От дастана к роману: из истории художественной прозы урду XIX века / А.С. Сухочев. - М: Наука, 1971. - 245 с.

ИСМАТ ЧУГТАИ И ЕЁ РОМАН «КРИВАЯ ПАЛКА»

В данной статье автором подвергнут рассмотрению и анализу роман И. Чугтаи «Кривая палка», который был опубликован до разделения Индии. В романе справедливо и реалистично изображены недостатки и пороки индийского общества в период правления британских империалистов. Главный герой романа – Шуман является воплощением идеи личных пристрастий писателя. В этом образе писатель воплотил своё видения нового общества, общества справедливых людей.

Ключевые слова: характер, социальная жизнь, мусульманин, индус, Исмат Чугтаи, лучший роман, Шуман, школа.

ISMAT CHUGTAI AND HER NOVEL “THE CURVE STICK”

In this article the author has subjected to analys and consideration of the novel of I. Chughtai. Her novel “The curve stick” was published before the dividing of Indiato the separate contries where trushfully and realistically were shown defects and shortages of the indian society in a period of the British imperialists. The main personage of this novel Shuman is an entailment to ideas of the personnel passion of this writer. In this image the writer personified her vision of the new society of the fair people. I. Chughtai is considered one of the most revered figures in the field of Urdu women novellist and progressive movement.

Keywords: character, social life, Muhamedian, hindu, Ismat Chughtai, best novel, Shuman, school.

Сведения об авторе: Дж. Ш. Холов - доцент кафедры таджикской филологии Таджикского педагогического института в городе Пенджикент. Телефон: (+992) 920-97-88-08, (+992) 927-59-54-74. E-mail: javeed@bk.ru

БАДЕИЯ ВА САЙРИ ТАЪРИХИИ ОН ДАР АДАБИЁТИ ПОРСИИ ТОЧИКӢ

Умриддин Юсуфов

Пажӯхишгоҳи забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Бадеия як навъи қасидаест, ки аркони он бар асоси санъатҳои бадеӣ сохта шуда, ҳар байт дорои як ё чанд воситаи тасвир ва дар маҷмӯъ умдатарин саноеи бадеӣ бошад, фасоҳат ва узуббати калом риоят гардад ва сохтори умумияш мавзӯи мадҳу саноро дар бар гирад. Ин навъ қасоидро «масмӯъ» низ номанд. Вале, ба ақидаи Бобаки Фарзона «нахустин ангеаҳои пайдоиши ин навъи шеър танҳо мадҳ набуда, балки гароиши тунд ба ороҳои лафзӣ, тазоҳур ба дониши фарогир дар ин замина ва низ ғирдоварии ҳамаи ашқоли бадеъ дар як қасида, худ метавонад аз асбоби ба вучуд омадани бадеия бошад» [11, 597]. Ҳароина, ин андеша ба бадеиёти порсии тоҷикӣ марбут аст. Бадеиёти порсии тоҷикӣ дар баробари риояти қоидаҳои умумии қасида, ки ба қавли Ҳусайн Оқохусайнӣ ва Мучоҳид Ғуломӣ «фарҳанги мухтасаре аз балоғат» [7, 125] мебошад, сода аст. Қасидаҳои Қавомии Ганҷавӣ, Шарафуддин Фазлulloҳи Хусайнӣ, Шамси Фаҳрии Исфаконӣ, Салмони Савачӣ, Дарвешӣ Мансурӣ, Хофиз Алӣ ибн Нур, Ибни Хисом, Мавлоно Соҳиби Балхӣ, Аҳлии Шерозӣ... ба ин гурӯҳ шомил мешаванд. Ин гуна қасоидро аз назари санъати илтизом ба санъати бадеӣ (таврия ё ихом) иброз намоем, онро «ғайримултазам» хонанд. Шоир дар қасидаи «ғайримултазам ба ҳамин андоза басанда мекунад, ки ҳар байт дорои навъ ё анвое аз санъат бошад ва пас аз санъат бошад ва пас аз «хусни матлаъ» ва «бароати истехлол», саноеъро ба дилҳои худ, дар абёти қасида биёварад» [12, 116].

Вале, дар таъриф ва сохтори бадеиёти арабӣ, ки дар асри XIII пас аз сад соли пайдоиши бадеиёти порсии тоҷикӣ ба вучуд омада буд, баъзе тафовутҳо дида мешавад. Ин такмилаҳоро Иззуддини Мавсилӣ, ки худ қасидаи бадеияи ғаррое навишта, ворид кардааст. Ба ақидаи ӯ, «абёти бадеия «солеҳ лит-таҷрид», яъне ҳар байт аз назари таркибу маънӣ, аз байти қабл ва баъд мустақил бояд бошад. Ва дар навбати худ шоир илтизом мегардад, ки номи санъати бадеиро низ ба тариқи таврия ва ишора дар байт биёварад, «ба шартӣ он ки инсичом ва фасоҳати калом зоил нашавад ва вузӯҳи маонӣ ба таъкид нагарояд» [11, 598]. Ин гуна бадеиёт дар адаби порсии тоҷикӣ ҳаргиз сохта нашуд.

Фарқи дигари он ин аст, ки бадеиёти порсии тоҷикӣ дар баҳри хафифи маҳбунӣ мақсур ва бадеиёти арабӣ дар баҳри басит навишта мешаванд.

Аксари бадеиёти форсӣ бо ҳарфи равии «ро» ва бадеиёти арабӣ бо равии «мим» сохта шуда, инчунин қасидаҳои низ ҳастанд, ки ҳарфи равии мухталиф доранд.

Нахустин намунаҳои бадеиёт дар адабиёти порсии тоҷикӣ дар асри XII мелодӣ, хусусан дар ашъори Саид Зулфиқори Шервонӣ ва Рашидии Самарқандӣ падидаи омада, Қавомии Ганҷавӣ онро такмил бахшида, қасидаи мустақил эҷод карда, ба нави адабии нави бадеия асос гузошт. Ҳадафи навиштани ин мақола ва сайри таърихӣ таҳаввули бадеия дар адабиёти порсии тоҷикӣ, дар мисоли ашъори шоирони фавқ мебошад.

Саидушшӯро устод Абӯмуҳаммад ибн Муҳаммад Рашидии Самарқандӣ (нимаи аввали асри XII м.) дар сурудани ашъори балғ ва дорои саноеи мухталиф маҳорат доштааст. Дар бораи ӯ Муҳаммад Авфӣ дар «Лубоб-ул-албоб» ин гуна маълумот додааст: «...устоди шӯрои муқаддам ва пешвои ин табақа» (яъне шӯрои Мовароуннаҳр-У.Ю.) буд, «дар саноеи сухан ва бароати иборат бар зумраи сухансароён сабақат ёфта», «дар илми шеър чанд тасниф сохтааст ва чанд таълиф пардохта ва «Зинатнома» яке аз натоиҷи хотири отири ӯст», «шеъри ӯ ҳама маснӯъ аст ва устодона ва аз хашвӯ ито ва шойгон маснӯъ» [1, 176] аст. Яке аз мухтареоти Рашидӣ қасидааст, ки орошта ба санъати тавшеҳ мебошад. Шамси Қайс дар «ал-Муъҷам» онро ҳамчун намунаи ин санъат зикр кардааст:

Эй кафи роди ту дар ҷуд бех аз абри баҳор,
Халқро бо кафи ту абри баҳорӣ ба ҷӣ қор?
Оламеро дил аз афшондани борони кафат,
Хушӯ хуррам шуда в-ороста ҷун боғӯ баҳор.
Беш аз андоза ин тоифа **бар банда ниҳод,**
Ҷуди ту бори гарон, з-он ду кафи гавҳарбор.
Дигаронанд ҷу ман бандаву ман **банда зи шукр,**
Очизам ҷун дигарон в-аз хичилӣ гашта фиғор.

Ҷумлаи қасида аз баҳри рамал аст ва он ҷи дар ҳайизи (бахши) аввал ба сурхӣ навиштааст, ҷун ҷудо бархонӣ ин дубайтӣ аст:

Бар банда ниҳод ҷуди ту бори гарон,
Банда зи шукр очизам ҷун дигарон.
Кардастам ҷурм сӯйи афват нигарон,
Ин ҷурм ба фазл з-ин раҳӣ даргузарон.

Ва ҳайизи дувум, ки ба сурхӣ навиштааст, қитъааст аз баҳри ҳазачи мусаддаси мусаббағ бар мафъӯли мафъилун мафойлон:

Шӯд абри матир назди ту хайрон,
Шӯд шамси мунир пеши ту пинҳон.
Дар донишӯ фазл он дили покот,
Дил ҷун баҳри қайр гашт бепоён.
Натвонад буд, мар тӯро ҳаргиз,
Ҳамтою назир дар ҳама қайҳон.
Осуда шуданд бо кафи родат,
Аз шӯғли ҳақир шоирон яқсон.
Мансӯр шудем бар мӯроди дил,
Яздон-т насир бод ҷовидон.

Ҳайизи сеюм ин қитъа аст бар мафъӯлу мафъилун мафъулун:

Фарҳунда қунод бар ту мавло,
Эй саъдӯлмулки иди Азҳо.
Он қас, ки ба ид мадҳи ту гуфт,
Баррафта зи қас, то ба шиъро [9, 397-399].

Ин абёти Рашидии Самарқандиро «мувашшаҳи муҳаййир» хонанд. Мухтассоти дигари он, -меғӯяд Шамси Қайс, - «мухталифулвазн» бошад [9, 396]. Зеро, он дар баробари қасидаи қомил будан, боз аз он се баҳши мустақили шеърӣ падидаи омада, маҳорати устодонаи шоирро нишон медиҳад ва дар наҷвати худ барои зӯҳури қасоиди маснӯъ ва бадеиясароӣ дар адабиёти порсии тоҷикӣ замина мегузорад.

Шоирӣ дигаре, ки дар ин жанри адабӣ таъъозмӯӣ намудааст, Сайид Зулфиқори Шервонӣ (ваф. 679 х.) мебошад. ӯ «дар илми шеър бағоят моҳир» [10, 121] ва «дар қавоиди саноеъ ва бадоеъ устод ва мухтареъ» [6, моддаи Зулфиқори Шервонӣ] будааст. Шоир дар қасидаи маснӯӣ хеш вазири Шервон Садр Саид ал-Мостариро мадҳ гуфта, ҳафт хирвор абрешим сила дарёфт кардааст. Муаллиф ин қасидаро «Мафотих-ул-қалом фӣ мадоих-ил-қиром» ном ниҳода. Баъдан он аз ҷониби Қавомии Мутарразии Ганҷавӣ, Шамси Фаҳрии Исфохонӣ, Салмони Соваҷӣ ва Аҳлии Шерозӣ истиқбол ёфта, дар татаббӯи он қасидаҳои «Бадоеъ-ул-асҳор фӣ

саноеъ-ил-ашъор», «Махзан-ул-бухур», «Саррихи мумаррад» ва «Махзан-ул-маонӣ»-ро навиштаанд.

Он, - мегӯяд Давлатшоҳи Самарқандӣ, - «муштамил аст бар тавшеҳот ва давоир ва зиҳофот ва аз ҳар байт чандин масореъ ва абёти мулавван дар бухури мухталифа ихроҷ мешавад ва берун меояд» [10, 122]. Ва се байт аз ин қасида нақл карда:

Чаман шуд аз гули садбарги тоза дилбарвор,
Баҳор ёфт баҳоре зи бод дар гулзор.
Ниҳол чун қадди дилбари чамон шавад дар рақс,
Лисони фохта чун бедилон биноланд зор.
Ирам зи рӯи таносух ба бӯстон ояд,
Хазон хазон чу дар ояд ба боғи боди баҳор.

Ва аз ҳар се байти ин қасида байте ихроҷ мешавад бад-ин насақ дар бухури мухталифа:

Гули садбарг дилбарвор чун дар бӯстон ояд,
Баҳоре бод дар гулзор чун бедил хазон ояд [10, 122].

Аввалин қасидаи бадеияи комили порсии тоҷикӣ, ки ба калами Қавомии Ғанҷавӣ тааллуқ дорад, дар авоили асри дувоздахуми мелодӣ навишта шудааст. Дар бораи зиндагинома, соли таваллуду вафот ва эҷодиёти Қавомуддин Аҳмад ибн Абибакр, маъруф ба Қавомии Мутарразии Ғанҷавӣ дар сарчашмаҳои адабӣ ва китобҳои таърихи адабиёти порсии тоҷикӣ тақрибан ягон маълумот вучуд надорад. Бад-ин рӯй мавзӯи бадеияи порсии тоҷикӣ нисбатан камомӯхта буда, дар ин самт таҳқиқи алоҳида ва мукаммалӣ аҳвол ва осори Қавомӣ то кунун сурат нағирифтааст. Донишмандон ва пажӯҳишгароне, ки адабиёти қарни дувоздахуми порсии тоҷикиро таҳқиқ намудаанд, бо ду-се ҷумлаи умумӣ иктифо карда, ўро «суханвари номӣ», «шоири маъруф» ва дар «саноеъ ва бадоеъи сухан соҳибмахорат» тавсиф ва мулаққаб ба «устодушшуаро» доништаанд [6, Қавомӣ]. Эдуард Браун [3, 76] ва Алиакбари Деххудо [6, Қавомӣ] вайро амаки Ҳаким Низомии Ғанҷавӣ гуфтаанд. Соҳиби «ал-Муъҷам фӣ маъойири ашъор-ил-Аҷам» дар тавсифи санъати «сиёқатулаъдод» се байти Қавомии Ғанҷавиро шоҳид овардааст:

Зи акси рӯю лабу оразаш баранд сафо,
Яке Сухайлу дувум Зухраву севум Ҷавзо.
Сухайлу Зухраву Ҷавзо зи нури ў шудаанд,
Яке нажанду дувум волаву севум шайдо.
Нажанду волаву шайдо шаванд пеши рухаш,
Яке париву дувум луъбату севум ҳуро [9, 394].

Чунонки дида мешавад, дар баробари санъати «сиёқатулаъдод», инчунин дар он санъатҳои «табйин», «тақрир» ва «тафсир» қорбаст шудааст.

Илова бар ин, ағлаби муҳаққиқон дар навиштаҳои худ аз қасидаи «Бадоеъ-ул-асҳор фӣ саноеъи-л-ашъор»-и Қавомӣ ёд мекунанд, ки ба ў шуҳрати беандоза овардааст. Қасидаи мазбур ҳовии сад байт ва дар баҳри ҳафифи махбунӣ мақсур, яъне вазни фаъалотун мафоилун фаълон (vv-|v-v-|vv-) навишта шудааст. Қавомӣ қасидаашро дар ситоиши шоҳ Қизил Арслон, ки аз 1158 то 1191 м. ҳукумат кардааст, (Шаҳ Қизил Арслон, ки дасту дилаш, Ҳаст ҳасми шумору ҳасми шумор) эҷод намуда, дар он 83 наъи санъати бадеии маъмули замони ҳудро ба қор бурдааст.

Қасидаи Қавомӣ бо матлаи зер оғоз мешавад, ки санъати тарсеъ низ қорбаст гардидааст:

Эй фалакро ҳавои қадри ту бор
В-эй малакро нисои садри ту қор.

Зимнан бояд гуфт, ки муаллиф дар байти 63-уми қасида матлаи нав месозад, ки ҳамзамон зуқофиятайн мебошад:

Аз дилам савсанаш бибурд қарор,
Ба сарам наргисаш супурд ҳумор.

Ба ақидаи ин ҷониб, баъзе аз абёти қасидаи Қавомӣ ба шарҳ ниёз доранд, ки онҳоро дар ин ҷо тавзеҳ медиҳем.

Масалан:

Тири чархат зи меҳр дида сипар,
Тири чархат зи меҳр дида супор.

Маънии ин байт чунин бошад:

Шоир дар ин байт санъати тарсеъро истифода бурда, ки калимаҳо дар ин воситаи тасвир талаффузи яқсон ва маъноӣ мухталиф доранд. Чунончи дар ин байт

«тири чарх» ба маънои «тири осмон», яъне ситораи Муштарӣ омада, вожаи «чарх» ҳам маънии «камон»-ро адо кардааст. Таркиби «тири чарх» ба маънои «тири камон» меояд. Муроди шоир дар ин байт ба тариқи зайл аст: «Тири камонат офтобро сипар дида ва ситораи Тир (Муштарӣ) дар осмон аз рӯи меҳр чашм ба ту дӯхта аст».

Ё:

Чуз ғубор набарди ту набурд,
Дидаи ақл сурмаи дидор.

Таркиби «дидаи ақл» дар ин байт истиора буда, яъне ақле, ки чун дидаи равшан биноист.

Ва:

Бо ҳавои ту куфр бошад дин,
Бе ризои ту фаҳр бошад ор.

Дар байти зер санъати *муҳтамилилулваҷҳайн* корбаст шуда, яъне он ду маънии муқобил ва мутазодро муҳтамил бошад. Зеро, дар забони порсии тоҷикӣ маҳалли корбурди мубтадо ва хабар тағйирёбанда аст. Аз ин рӯ, онро метавон ба ду вачҳи мухталиф, ҳам мусбӣ ва ҳам манфӣ маънӣ кард. Шоирони порсигӯй гоҳе зоҳиран шахсеро ситоиш мекунанд, вале дар ҳақиқат қасди ҳачв ва қадҳи ўро доранд, ки намунаи боришаш байти мазкур аст.

Сарфи назар аз уюби мусаллами шеър будани *ҳашив* (ҳашви қабех) гоҳе узуббати каломро чунон афзун менамояд, ки айби шеър ба зебӣ мубаддал мегардад ва онро ҳашви малех гӯянд. Чунончи дар ин байт ба назар мерасад:

Боғи умрат, ки тоза бувад мудом,
Чашми бад дур равзаест ба бор.

Корбасти санъатҳои бадеӣ, албатта, ба маҳорату ҳунари шоирии муаллиф вобастагии ногустанӣ дорад. Аз ҷумла, истифодаи санъати *муталаввин* чунон бошад, ки байтро ба ду вазни мухталиф тавон хонд. Ин санъатро зубаҳрайн низ номанд:

Эй бидех қудваи вазеъу шариф
В-эй шуда қиблаи сиғору кибор.

Байти мазкурро дар баҳри ҳафифи маҳбуни мақсур, яъне фаъалотун мафоилун фаъалон (vv-|v-v-|vv-) метавон хонд, ки вазни умумии қасида мебошад. Ҳамзамон дар вазни сареи матвӣ, яъне муфтаилун, муфтаилун, фоъилон (-vv-|vv-|v-), ки вазни нав аст.

Овардани санъати *луғз ё чистон* дар шеър аз як тараф маҳорати шоирӣ ва таъби равои доштани шоирро нишон диҳад, аз ҷониби дигар маҳосини каломро шукӯҳ ва ҷамол бахшад:

Чист он давру асли ӯ наздик?
Чист он фарду феъли ӯ бисёр.
Хоми ӯ ҳар чи илмро пухта,
Масти ӯ ҳар чи ақро хушёр.
Дилшикан, лек дарди дил пайванд,
Хушгузар, лек рӯзгори гузор.
Ранчи ӯ назди бедилон роҳат,
Хори ӯ назди зиракон душвор.

Эдуард Браун мегӯяд, ки «ин луғзҳо маъмулан мубҳам ва ғомизанд ва ман бо таассуфи бисёр бояд бигӯям, ки ҷавоби ин луғзро наёфтам» [3, 93], вале Абулфазли Бадеънигор ин луғзро дар сифати «анбар» доништааст [2, 78].

Фанни муаммо дар замони зиндагии шоир ривоч дошта, мартабаи ҳоссе доштааст, ки сабаби ба ин санъати шеър (баъдан онро бадеънигорон ба навъи шеърӣ дохил карданд) таваҷҷӯҳ зоҳир намудани бадеънигорони асри XII, пеш аз ҳама, «имтиҳони таъъ» ва «озмуноти хотир» [8, 102] буда, суҳан пӯшида гӯянд ва ба истихроҷи он «таъҳҳои нақод ва хотирҳои ваққодро биёзмоянд» [4, 304].

Байти муаммои бадеияи Қавомӣ ба гунаи зайл аст:

Мавҷи дуди дилу ду дидаи ман,
Бурд дарёву абрро миқдор.

Абулфазли Бадеънигор дар шарҳи ин байт навиштааст: «Қавомӣ дар шеър исми худро таъмия намуда ва пӯшонидаст ва «мавҷи дил» гуфтааст ва аз «дили мавҷ» ҳарфи «вов» ирода карда ва аз «ду дида» ду «ъайн»-ро гирифта, ки ба ҳисоби абҷад ду «ъайн» саду чихил мешавад, ки мутобиқ бо ҳарфи «қоф» ва «мим» бошад ва дар

мисрои дувум калимаи «бурд дарё» гуфта ва ҳамчу ирода карда, ки «қоф» ва «вов» ва «мим»-ро дохили дар «ё» намоёнд, калимаи Қавомӣ ташкил дода мешавад [2, 83].

Дар байти дигар шоир ба мамдӯҳи худ бо таачҷуб суол мекунад ва зоҳиран чунин менамоёнд, ки он маънии комил надорад:

Чой дар гар миёнаи дарёст,
Аз чи маънист дасти ӯ дарбор.

Вале, дар байти баъдӣ равшан мешавад, шоир ба суоли худ ба воситаи корбурди санъати *хусни таълил*, ки аз баёни иллати хаёлпарварду шоирона барои як амри воқеӣ иборат аст, посух медиҳад:

Рағми дарё, ки бухл меварзад,
Ӯ кунад мол бар ҷаҳон исор.

Қавомӣ дар ин байт мегӯяд, ки сабаби ҷуду сахой он аст, ки бухли дарёро зишт мешуморад, гарчи дарё ба қарами бахшиш маъруф аст. Дарёсифатӣ ба шохон тааллуқ дорад ва аз хасоили ҳамидаи онҳо ба ҳисоб меравад, ки муроди шоирро бароварда месозад.

Шоир қасидаи худро бо ин мактаб хусни ихтилом мебахшад:

Рӯзу шаб ҷуз саҳо мабодат шуғл,
Солу маҳ ҷуз саҳо мабодат қор.

Бояд гуфт, Қавомии Ғанҷавӣ нахустин шоири порсигӯӣ аст, ки бо сӯрудани бадеияи комил ба ин навъи адабӣ асос гузошт. Ҷузун бар ин, пас аз ӯ бадеия ба ду равиш иштихор пайдо кард: якум, бадеиясароӣ истиқбол ёфт, шоирон ба ҳар бадеия номи махсус гузоштанд, дувум навиштани шарҳи бадеия ҳамчун урфи адабӣ расмӣ шуд.

Ҳусайн Оқохусайнӣ ва Муҷоҳид Ғуломӣ дар мақолаи «Бадеиясароӣ дар адаби порсӣ ва арабӣ» 16 қасидаи бадеияро дар адаби порсӣ мавриди баррасӣ қарор додаанд [7], ки бархе аз онҳоро мо дар боло номбар кардем. Масалан, ба қалами Аҳлии Шерозӣ се бадеия бо номҳои «Маҳзан-ул-маонӣ» (129 байт) дар мадҳи Алишери Навоӣ, бадеияи 154 байтӣ дар ситоиши Султон Яъқуб Оқ Қуюнлу ва севум бадеияе дар васфи Шох Исмоили Сафавӣ (160 байт) тааллуқ дорад.

Инчунин дар пайравӣ ба қасидаи Қавомӣ се шарҳ навишта шуда, ки ба қарори зер аст:

1. Шарҳи «Бадоеъ-ул-ашъор»-и Мирзо Фазлуллоҳи Бадешнигор. Ин шарҳ як маротиба дар шаҳри Маҳмади Тӯс соли 1331 ҳ. ҷоп шудааст [5, 34].

2. Шарҳи Эдвард Браун, дар ҷилди дувуми китоби «Таърихи адабиёти Эрон» [3, 76-106].

3. Шарҳи Маҳмуд ибн Умари Начотии Нишопурӣ.

Ҳулласи калом, бадеиёти порсии тоҷикӣ, аз лиҳози сохтор, мавзӯ ва шакл мазмун дар асри XII тақмил ёфта, ҳамчун навъи (жанри) мустақили адабӣ зӯҳур кард. Он нисбат ба бадеиёти арабӣ сад сол собиқа дошта, шоирони араб аз қабиле Сафӣуддини Ҳаллӣ ва Алӣ ибн Усмони Ирбилӣ, ки аз муфтақирони ин навъи шеърӣ арабӣ ҳастанд, танҳо дар оғози асри XIII-и масеҳӣ ба таснифи бадеия пардохтанд. Ба назари мо, ашъори бадеияи арабӣ дар партави бадеиёти порсии тоҷикӣ эҷод шудааст, ки дар оянда таъсири мутақобилаи онҳоро мавриди таҳқиқи алоҳида қарор хоҳем дод.

АДАБИЁТ

1. Авфӣ Муҳаммад. Лубоб-ул-албоб. Нимаи аввал / Авфӣ Муҳаммад; ба саъй ва эҳтимоми Эдвард Браун. - Техрон: Чопхонаи Мумтоз, 1361. - Чопи аввал. 550 с.
2. Бадешнигор Фазлуллоҳ. «Бадоеъ-ул-ашъор» / Бадешнигор Фазлуллоҳ. - Маҳмади Тӯс, 1331.
3. Браун Эдвард. Таърихи адабиёти Эрон. Аз Фирдавс то Саъдӣ / Браун Эдвард; тарҷимаи Фатхуллоҳ Мучтабой. - Техрон: Марворид, 1381. - Чопи шашум. - Ҷ. 2. - 464 с.
4. Ватват Рашид ад-дин. Сади воҷеъият ва таҷассуси поэзии (Ҳадаик ас-сиҳр фӣ дакаиқ аш-шиър) / Ватват Рашид ад-дин; таҷмаи с персидского, исследование и комментарий Н. Ю. Чалисовой. - Москва: Наука, 1985. - 324 с.
5. Дебоҷӣ Сайидиброҳим. Нахустин «бадеия»-и форсӣ (Бадоеъ-ул-асхор фӣ саноеъи-л-ашъор)-и Қавомии Мутарразии Ғанҷавӣ / Дебоҷӣ Сайидиброҳим // Маҷаллаи Донишдаи адабиёт ва улуми инсонии Донишгоҳи Техрон. - Баҳори 1382. - С. 27-34.
6. Деххудо Алиакбар. Луғатнома / Деххудо Алиакбар. Диск. Зимни моддаҳои дахил.
7. Оқохусайнӣ Ҳ. Бадеиясароӣ дар адаби порсӣ ва арабӣ / Ҳ. Оқохусайнӣ ва М. Ғуломӣ // Фаслномаи илмӣ-паҷӯиши Лисони мубин (паҷӯиши адаби арабӣ). - Соли севум, давраи ҷадид. - Шумораи шашум. Зимистони 1390. - С. 125-145.

8. Родуёни Мухаммад Умар. Тарҷумону-л-балоға / Родуёни Мухаммад Умар; ба тасхех ва ихтимоми профессор Аҳмад Оташ ва интиқоди Маликушшуаро Баҳор. - Техрон: Асотир, 1362. - 290 с.
9. Розӣ Шамсуддин Мухаммад ибн Қайс. Ал-мӯъҷам фӣ маъойир-ил-ашъор-ил-Аҷам / Розӣ Шамсуддин Мухаммад ибн Қайс; ба тасхехи аллома Мухаммад Қазвинӣ, устод Мударрисӣ Равзавӣ ва Сируси Шамисо. - Техрон: Илм, 1388. - 640 с.
10. Самарқандӣ Давлатшоҳ. Тазкирату-ш-шуаро / Самарқандӣ Давлатшоҳ; ба эҳтимом ва тасхехи Эдвард Браун. - Техрон: Асотир, 1382. - 275 с.
11. Фарзона Бобак. Бадеия. Доиратулмаорифи бузурги исломӣ / Фарзона Бобак. - Техрон: Маркази Доиратулмаорифи бузурги исломӣ, 2003. - Ҷ. 11. - 768 с.
12. Фотимӣ Саидхасан. Бадеиёт / Фотимӣ Саидхасан // Оинаи пажӯҳиш, шумораи 27. - С. 115-124.

БАДЕИЯ И ЕГО ИСТОРИЧЕСКИЙ ПУТЬ В ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

В настоящей статье исследуется исторический путь становления и развития жанра бадеия, выделение в отдельный литературный жанр и его место в творчестве поэтов Рашидии Самарканди, Саид Зулфикори Шервони и Кавомии Ганчави, представляющих таджикско-персидскую литературу. Бадеия таджикско-персидской литературы возникла за сто лет до появления его аналога в арабской литературе, что автор несомненно утверждает о его влиянии и роли ее становления и развития в арабской литературе.

Ключевые слова: бадеия, персидская бадеия, Кавомии Ганчави, Бадаеъ-асхар фи санаеъ-ал-ашъар, влияние жанра персидского бадеия на арабский, сборник поэтических произведений.

BADEIYA AND ITS HISTORICAL PATH IN TAJIK-PERSIAN LITERATURE

The present article investigate the historical path of formation and development of the genre "Badeiya", transformation in a separate literary genre and its place in the poetry of Rashid Samarkandi, Said Zulfikori Shervoni and Kavomii Ganchavi representing the Tajik-Persian literature. "Badeiya" of Tajik-Persian literature has arisen for a hundred years before its counterpart in Arabic literature, which certainly shows its influence and the role of its formation and development in Arabic literature.

Key words: "Badeiya", Persian "Badeiya", Kavomii Ganchavi, Badoeu-ashor fi sanoei-l-ashor, the influence of the Persian genre "Badeiya" to Arabic, collection of poems.

Сведения об авторе: У.А. Юсуфов - докторант Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени А. Рудаки АН РТ. Телефон: (+992) 919-04-55-75. E-mail: nushin74@mail.ru

ИСТОРИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ АРАБСКОЙ ПОЭЗИИ ИБН СИНА

Али Ибрахим Мансур

Таджикский национальный университет

Происходившие в Иране и Средней Азии в конце X века социально-политические перемены, в результате которых пало государство Саманидов и на историческую арену вступили Караханиды и Газневиды, оказали влияние и на культурную жизнь народов этого региона. Развитие персидско-таджикской литературы, переживавшей эпоху подъема и расцвета и языка фарси-дари, было несколько ослаблено. Как пишет академик Б.Г.Гафуров, "в этот период развились отношения между Багдадом, с одной стороны, и Средней Азией, особенно Хорасаном и Тохаристаном, с другой. Идеологическое влияние Багдада на территории Газневидского государства, в Мавераннахре и Хорасане чрезвычайно усилилось". [17, 433]. Это влияние, на наш взгляд, и послужило одной из причин того, что арабский язык получил вновь большое распространение при дворах правителей и среди знати. Согласно сообщению Ибн ал-Асира, сам Махмуд Газневи не только знал арабский язык, но и, якобы, составлял на нем комментарии к Корану. Языком же фарси он владел настолько хорошо, что будто бы пытался сочинять на нем стихи [15, 301].

Главные литературные силы в начале IX века были сконцентрированы при дворе Махмуда Газневи, который окружал себя учеными и поэтами. Государственным языком продолжал оставаться язык фарси, который служил и основным языком в сфере литературного творчества. Но по-прежнему, как и при Саманидах, на арабском языке велись государственное делопроизводство, канцелярская переписка. Однако, в самом начале правления султана Махмуда по приказу его министра Абулаббаса Фадля ибн Ахмада ал-Исфараини все делопроизводство в диване было переведено на язык фарси. После смещения ал-Исфараини и назначения в 401/1011 году на этот пост Абулкаси́ма Ахмада ибн ал-Хасана ал-Майманди диван, по распоряжению последнего, вновь был переведен на арабский язык, а ал-Исфараини обвинен в невежестве и безграмотности.

[См.: 11, 168]. Любопытно, что аналогичное событие имело место и позднее, в правление Сельджукидов. Когда просвещенный министр Туграл-хана и Алп-Арслана, патриотически настроенный Абнаср ал-Кундури распорядился издавать указы и фарманы на языке фарси и ввел его в канцелярское делопроизводство, то и ему было адресовано обвинение в неграмотности и слабой компетентности, что повлекло за собой его смещение с занимаемой должности [22, 17].

Его место занял общеизвестный Низам ал-Мульк, который вновь восстановил при дворе и в государстве Сельджукидов позиции арабского языка. Арабский язык, который тогда официально был языком науки и богословия, имел широкое распространение в литературе XI века наряду с языком фарси. Об этом свидетельствуют материалы составленных в XI веке таких арабоязычных антологий, как «Татиммат ал-Йатима» Абу Мансура а-Са'алиби и «Думйат ал-каср» Абулхасана ал-Бахарзи. В «Татимме» ас-Са'алиби приводит образцы творчества ста двух арабоязычных поэтов, живших в X в. в Хорасане и Мавераннахре [5]. Ал-Бахарзи называет около трехсот пятидесяти поэтов Ирана и Средней Азии, писавших на арабском языке [12; 13]. Поэтому трудно согласиться с Е.Э.Бертельсом, который писал, что в этот период «арабская поэзия сделалась делом немногочисленных ученых и богословов» [15, 110]. Это утверждение, по нашему мнению, было обусловлено относительно слабой изученностью арабоязычной поэзии того времени и, особенно, материалов, указанных и других поэтических антологий, сообщающих о литературной жизни XI века. Однако высказывание Е.Э.Бертельса может быть верно истолковано в том смысле, что в эту эпоху не было ни одного ученого, который наряду с научными трудами не писал бы стихов на арабском языке. Из наиболее выдающихся ученых достаточно вспомнить ал-Фараби (ум. в 950), которому приписывают небольшой стихотворный фрагмент на арабском языке [15, 113], и ал-Беруни (973-1048), также оставившего на этом языке несколько поэтических отрывков. (О них подробнее см.: [36]). К числу ученых поэтов, сочинявших арабские стихи, относятся Шахид Балхи, Ибн Сина, Омар Хайям и многие другие деятели средневековой персидско-таджикской культуры. Но почти все они были больше учеными, чем поэтами. Поэтому их литературное наследие невелико по объему, а арабские стихи, написанные ими в традициях и канонах арабской классической поэзии и безупречные по внешней форме, по художественным достоинствам трудно отнести к числу лучших образцов арабоязычной поэзии. Тем не менее, изучение сохранившихся их арабских стихов представляется нужным для составления более полной картины их творческой жизни.

Одним из тех средневековых деятелей персидско-таджикской науки и культуры, перу которого принадлежат не только разнообразные научные труды, но и литературные, в частности, поэтические произведения, является Ибн Сина.

Имя всемирно известного величайшего персидско-таджикского ученого, мыслителя и поэта Ибн Сины, или Авиценны, как его называли на Западе в средние века, издавна знакомо в странах Азии и Европы. Созданное им колоссальное энциклопедическое научное наследие, затрагивающее почти все области знания, не потеряв своего значения и в наши дни, продолжает сохранять притягательную силу для исследователей самых разных специальностей. Это многогранное наследие на протяжении многих десятилетий кропотливо изучается отечественными и зарубежными учеными, которые уже проделали большую работу в области исследования его философских, медицинских, естественнонаучных, музыкальных, лингвистических и других сочинений. Только перечень этих сочинений, и посвященных им работ, выполненных на сегодняшний день, составил бы солидный библиографический труд. Кстати, составление подобного труда и было предпринято арабским ученым Дж.Ш.Канавати [29] и иранским литературоведом З.Сафа [39] (См. также: [24]), но они включают сведения, соответственно до 1950 и 1954 годов.

При ознакомлении с исследованиями, указанными в каталогах Дж.Ш.Канавати и З.Сафа, и исследованиями, появившимися после них по настоящее время, бросается в глаза то, сколь неоправданно мало среди этой огромной массы изданий работ, посвященных литературному творчеству и, особенно, поэтическому наследию Ибн Сины. Это наводит на мысль, что большинство исследователей, как западных, так и восточных, не уделяли должного внимания этому аспекту творчества великого ученого, считая его, по всей вероятности, малозначительным в смысле объема и по художественной ценности. Правда, стихам Ибн Сины на фарси повезло больше, нежели арабским, ибо к ним чаще

обращались литературоведы Ирана, Индии, Пакистана, Афганистана, бывшего Советского Союза, различных европейских стран. (Подробнее об этом см.: [29, 121-122; 39, 1. 111-121; П. 3-19, 29-31; 33, 34-53, 224-233; 20, 8-11; 44, 84-97; 14, 241-260]). Они неоднократно издавались в Таджикистане, переводились на различные языки народов мира

Что же касается стихов Ибн Сины на арабском языке, то к ним изредка проявляли интерес лишь отдельные знатоки арабского языка и арабской поэзии. Это, разумеется, не означает, что его арабоязычное литературное наследие оставалось вне поля зрения исследователей и не являлось предметом изучения вовсе. В некоторых трудах по истории персидско-таджикской и арабской литературы, а также в отдельных работах общего или специального характера, посвященных жизни и творчеству, философским и естествонаучным воззрениям Ибн Сины, непременно существуют упоминания о сочинении им стихов на фарси и арабском, которые даже цитируются по различным поводам. Наряду с разбором стихов на фарси в этих работах нередко рассматриваются и отдельные арабские фрагменты [16, 152-161; 39а, 307-314; 18; 37, 194-206; 8; 43, 170-175, 180-202]. Но поскольку авторы подобных работ не ставили своей целью дать всесторонний литературоведческий анализ арабских стихов Ибн Сины, то все их попытки сводились, главным образом, к изложению содержания приводимых ими отрывков и стремлению привязать их к тем или иным моментам его биографии. Такой подход, естественно, не может способствовать составлению объективного представления о поэтическом мастерстве Ибн Сины и подлинной оценке художественно-эстетических достоинств его арабоязычных поэтических творений.

Специально поэтическому творчеству Ибн Сины посвящено несколько работ, принадлежащих как таджикским, узбекским, русским, так и европейским ученым - востоковедам. Из числа наиболее ранних работ, затронувших как персидско-таджикские, так и арабские стихи Ибн Сины, следует выделить опубликованную более ста лет назад статью Г.Эте «Авиценна как персидский поэт-лирик». Ко времени написания статьи Г.Эте еще не была известна и собрана большая часть арабских стихов Ибн Сины, и сейчас, в свете новых материалов и сведений, она довольно-таки устарела, но продолжает сохранять свое значение как пионерская работа. В 1937 году сообщение о вновь обнаруженных и не изданных еще к тому времени стихах Ибн Сины опубликовал турецкий литературовед Шараф ад-дин Йалткайя. Позднее на первом большом конгрессе, посвященном памяти Ибн Сины, который состоялся в 1952 году в Багдаде, было прочитано множество докладов, среди которых были и о его поэтическом творчестве. Материалы конгресса в том же году были изданы в Каире отдельной книгой под названием «Ал-Китаб аз-захаби ли-л-махраджан ал-алфий ли-зика Ибн Сина». [20] (см. также: [15, 118-120]). Кроме упомянутой нами статьи Али Асгара Хикмата «Персидские произведения Ибн Сины» [30, 84-97], книга содержит и такие статьи, как «Арабские и персидские литературные произведения Ибн Сины» Ахмада Хамида ас-Саррафа [38, 98-104], «Ибн Сина и «Искусство поэзии» Аристотеля» Абдуррахмана Бадави [9, 105-116], «Ибн Сина как поэт» Мухаммада Бади' Шарифа [48, 304-312], «Поэтическое мастерство Ибн Сины» Мухаммада Махди ал-Басира [10, 313-317], «Ибн Сина между персами и арабами» Мухаммада Таки ал-Куми [31, 450-453] и др. Как видно из материалов этой книги, приоритет в области разработки и изучения литературных взглядов и арабоязычного поэтического наследия Ибн Сины принадлежит арабским литературоведам. Особого внимания заслуживает изданная в 1971 году в Вестнике филологического факультета Мосульского университета статья иракского ученого Файсала Дабдуба «Ибн Сина как поэт-философ» [21], где анализу подвергнуты его арабские стихи философского звучания.

Значительный вклад в дело изучения творческого наследия Ибн Сины, в том числе литературного, внесли русские и иные востоковеды, в частности, ученые Таджикистана [7; 40]. Еще в 1953 году был выпущен сборник стихов Ибн Сины, в который вошли таджикские переводы нескольких арабских стихотворений, выполненные поэтом С.Джавхари-заде. [3а, 59-76]. Тогда же появилась обширная статья М.Занда «Поэтическое творчество Ибн Сины», в которой рассматривались отчасти и арабские стихи ученого. [25].

Заметное оживление в этом деле особенно ощущалось в канун 1000-летнего юбилея Ибн Сины, который отмечался в 1980 году. В этот период было опубликовано несколько работ, посвященных литературному наследию, взглядам на поэзию, роли и месту Ибн

Сины в персидско-таджикской классической литературе. Среди этих работ следует отметить статью Ш.Хусейн-заде и Х.Шарифова «Место Абуали ибн Сино в таджикской литературе» [47, 53-68], которая впоследствии была расширена, дополнена и издана отдельной книгой [46], где один из разделов посвящен арабским стихам, рассматриваемым в идейно-тематическом плане. Отношение Ибн Сины к адабной литературе нашло освещение в статье Р.Хади-заде «Авиценна и наука об адабе» [45]. Собственно арабским поэтическим произведениям Ибн Сины посвящены две статьи автора этих строк и подготовлен к изданию русский перевод касыды «ал- Айнийя» [1; 32, 46-50].

Впервые были выпущены в свет русские переводы сохранившихся арабских стихов Ибн Сины [6, 80-109] и таджикские переводы некоторых из стихотворений [35, 41- 48], не вошедших в сборник, изданные на таджикском языке в 1953 году.

Как известно, поэтические произведения Ибн Сины на арабском языке так же, как и его стихи на фарси, будучи разбросаны по различным средневековым научным трактатам и литературным антологиям, никогда не собирались в традиционный диван. Слава его научных творений настолько затмевала эти стихи, что в средние века никто, даже из профессиональных собирателей и ценителей поэзии, не относился, видимо, к ним всерьез, считая его сочинения забавой ученого, и не пытались объединить их в единое целое. Быть может, поэтому до нас дошла лишь незначительная часть его поэтического наследия. С другой стороны, надо учитывать то, что поэзия для Ибн Сины в самом деле никогда не была основным занятием. Вероятно, он писал стихи в редкие часы отдохновения и досуга, когда неизбежно наплывавшие раздумья о смысле бытия и месте человека в нем, о безвозвратном течении жизни и испытаниях, которым подвергает человека судьба, о добре и зле, о любви и ненависти невозможно было излагать в привычных логически строгих формулах и четких построениях научных суждений.

Как бы не велико ни было сохранившееся поэтическое наследие Ибн Сины на арабском языке, всестороннее изучение его необходимо, ибо это-позволит еще полнее представить яркий облик этой гениальной личности, показать еще одну, пусть весьма малую, грань красочной палитры его многообразных интересов. А самое главное, в практическом смысле исследование его арабоязычных поэтических произведений могло бы осветить такие проблемы, как их отношение к собственно традиционной арабской поэзии, степень их подражательности и оригинальности, влияние творчества того или иного арабского поэта на их автора, уровень его поэтического мастерства, используемые им поэтические жанры и формы и т.д. Конечно, решение этих проблем представляется довольно сложным, если учитывать фрагментарность ряда стихотворений.

Основным источником, содержащим большую часть арабских стихов Ибн Сины, является «Уйун ал-анба фи табакат ал- атибба» Ибн Аби Усайбиа. В этой антологии автор рассказывает известную биографию ученого, поведенную частью им самим и частью его учеником Абуубайдом ал-Джуджани, после чего приводит его арабские стихи, общее количество которых, помимо трех цитированных в биографии бейтов, составляет 169 бейтов [26,3-29]. Двадцать три бейта этих стихов приводит Ибн Халликан в своем труде «Вафайат ал-а'йан ва анба абна аз- заман» [28,157-162]. Ряд более или менее длинных отрывков и разрозненных бейтов содержится в некоторых арабоязычных и фарсиязычных антологиях и словарях, указываемых С.Нафиси в книге «Пур-и Сина». Это «Кашкуль» Шейха Бахай, «Словарь» Диххода, «Наме-и данинтарам» Насири, «Роуз ал-ахбар ал-мунтахаб мин раби' ал-абрар» Мухаммад ибн Касима ибн Йа'куба, «Шазарат аз-захаб», «Мир'ат ал-джинан», «Райханат ал-адаб», «Матрах ал-анзар» и другие (См.: [33,33-35]).

Существуют, по всей видимости, и иные сочинения, не введенные в научный оборот или пока науке неизвестные, которые содержат арабские стихи Ибн Сины. Например, когда был обнаружен список, считавшийся утерянным, его сочинения «Мантик ал-машрикийин», то он включал и стихи [2], часть которых отсутствовала в антологии Ибн Аби Усайбиа. Но и в этом списке, как отмечает арабский исследователь М.М.ал-Басир, стихи Ибн Сины представлены в неполном виде [10; 30, 313-317]. Это сочинение было переиздано в Бейруте в 1982 году, но при издании стихи были исключены [3].

Иракский литературовед Хусейн Али Махфуз, опубликовавший еще в 1954 году в Тегеране известную «Касыду о душе», сверенную им по двадцати шести источникам, позднее выпустил впервые сборник арабских стихов Ибн Сины под общим названием «Диван Ибн Сины». В предисловии к нему он отмечает, что для этого он воспользовался списком, хранящимся в стамбульской библиотеке «Айа Сафийа» и датированным 697

годом хиджры. Он также выражает сожаление по поводу того, что недостаток времени не позволил ему сличить эти стихи по другим источникам и осуществить их критическое издание [23]. Однако, подготовленный им сборник уже сам по себе является шагом вперед в области изучения творческого наследия Ибн Сины вообще и поэтического в частности, ибо представляет исследователям ценный литературно-художественный материал. Правда, несколько позже в Алжире был выпущен еще один сборник арабских стихов под названием «Диван Ибн Сины» [34], включающий тексты оригиналов и их перевод на французский язык, но в силу его недоступности в настоящее время мы не можем судить о его содержании и отличии от первого сборника.

В этой связи необходимо отметить, о принадлежности Ибн Сине некоторых персидско-таджикских стихов, созвучных рубайятам Абусаида Абулхайра и Омара Хайяма, в литературоведческих кругах и поныне не существует единого мнения, и время от времени вокруг них разгорается полемика. Что касается приписываемых ему арабских стихов, то, основываясь на многочисленных сведениях ряда авторитетных средневековых источников, ученые единодушно признают преобладающее их большинство собственностью Ибн Сины.

Арабские стихи, как и научные труды Ибн Сины, иллюстрируют его совершенное владение арабским языком и глубокое знание древней арабской поэзии. Правда, об этом можно судить не только по его сочинениям, но и по многочисленным высказываниям о нем современников, учеников и последователей. Любопытную историю по этому поводу рассказывает его верный ученик и биограф Абуубайд ал-Джузджани, на протяжении многих лет деливший с Ибн Синой радости и невзгоды жизни. Однажды в присутствии покровителя Ибн Сины, западноиранского правителя Ала ад-давлы, возникла беседа на языковые темы и речь пошла о каком-то грамматическом вопросе. Ибн Сина принимал сдержанное участие в беседе, но высказал свое мнение по затронутому вопросу. Восприняв эту сдержанность как результат слабой компетентности в вопросах языка, участвовавший в беседе языковед Абу Мансур ал-Джабаи самодовольно произнес: «Воистину ты философ и мудрый врачеватель, однако, по части языка ты не начитан настолько, чтобы твои суждения о нем были убедительны». Не любивший высокомерия и зазнайства Ибн Сина был задет этими словами. Собрав все необходимые книги, и даже потребовав из Хорасана сочинение Абумансура ал-Азхари «Тахзиб ал-лугат», он три года усиленно изучал труды по языкознанию и достиг в нем невиданного совершенства. Затем он написал три касыды и три прозаических послания в стиле выдающихся мастеров арабоязычной поэзии Ибн ал-Амида, Сахиба ибн Аббада и Абухилала ас-Саби, употребив в них необычные арабские слова и выражения, велел переплести все это в книжку и истрепать обложку. Он уговорил Ала ад-даглу передать книжку ал-Джабаи и сказать, что она, дескать, была найдена на охоте и поэтому просим прочесть ее и растолковать нам содержание касыд и посланий. Ал-Джабаи не сумел внятно разъяснить их, так как значения многих слов и выражений остались ему непонятны. Ибн Сина перечислил ему множество книг по языкознанию, в которых употреблены и растолкованы эти трудные понятия. Догадавшись, что имеет дело не со стихами и посланиями трех названных литературоведов, а с сочинениями самого Ибн Сины, ал-Джабаи устыдился и попросил прощения за свой необдуманный поступок [26, 11; 27, 55].

Результатом лингвистических штудий Ибн Сины в области арабского языкознания явились такие грамматические сочинения, как трактат по фонетике «Махаридж ал-хуруф», написанный им в Исфахане для того же ал-Джабаи, «ал-Милах фи-н-нахв», небольшой трактат о значениях предлогов «Фи махият ал-хуруф», а также его десяти томный груд «Писан ал-араб», подобного которому, по словам автора «Уйун ал-анба», до тех пор не существовало и который считается утерянным, так как при жизни автора он не был переписан начисто и приведен в порядок. Но в XIII веке, видимо, этот труд еще существовал, так как Ибн Абуусайбия утверждает, что ему в руки некогда попадала какая-то его часть и она была очень интересной [26, 7, 27].

Рассказ Абуубайда ал-Джузджани, с одной стороны, позволяет нам составить некоторое представление о научном и человеческом облике Ибн Сины, о его скромности, чуждости бахвальству, огромном чувстве собственного достоинства, титанической работоспособности, а с другой стороны, дает возможность убедиться в его бесспорно высокой степени владения арабским языком, поэтическом таланте, силе импровизации и умении мастерски сочинять художественную прозу и стихи на уровне профессиональных

литераторов. Это и не удивительно, ибо Ибн Сина вырос и получил образование в Бухаре, которая в его эпоху была, по образному выражению Абумансура ас - Са'алиби, «пристанищем славы, каабой государства, собранием выдающихся лиц эпохи, местом восхода звезд литераторов всей земли, ярмаркой благороднейших людей мира сего» [4, 101]. Он вращался в научной среде, где господствовал арабский язык. Да и начал свое образование с Корана и адаба - комплекса гуманитарных наук, обучение которым также проводилось преимущественно на арабском языке. Одной из ветвей адаба было углубленное изучение и знание арабской грамматики и поэзии, которыми Ибн Сина овладел еще раньше в Бухаре. Ведь именно там, еще будучи семнадцатилетним юношей, он составил руководство для поэтов по вопросам метрики арабского стихосложения - аруз - под названием «Му'тасам аш-шу'ара» [26, 28; 33, 20]. Хаджи Халифа в «Кашф аз-зунун» упоминает книгу о поэтах («Китаб аш-шу'ара»), будто бы принадлежащую Аристотелю, и пишет, что одноименное произведение принадлежит и Ибн Сине [42, 1430; 33, 23]. По сообщению Давлатшаха Самарканди, ученым составлены также комментарии к труднопонимаемым местам в стихах средневекового арабского поэта Ибн ар-Руми (835-896) [22, 24]. Вероятно, эти комментарии имеет в виду С.Нафиси, указывая их под названием «Шарх мушкилат ши'р Ибн ар-Руми» [33, 19]. В некоторых литературных произведениях Ибн Сина излагает свои взгляды на поэзию. Так, в сводном труде, составленном им по просьбе его соседа Абулхусайна ал-Арузи и потому получившем название «Ал-Хикмат ал-Арузийа», наряду с другими науками, за исключением математики, он излагает и основы поэтического искусства. Пользуются известностью его комментарии к «Поэтике» и «Риторике» Аристотеля.

Все это свидетельствует о том, что с юности Ибн Сина со всей серьезностью занимался теоретическими вопросами стихосложения и излагал арабскую поэзию так же обстоятельно, как и другие науки своего времени, знал и любил ее. Поэтому считать его арабские стихи лишь забавой, не заслуживающей внимания и не представляющей интереса, как это делают некоторые исследователи, даже не пытаясь разобраться в их сущности, было бы ошибкой.

Судя по стихам, содержащимся в упомянутом сборнике, подготовленном Х.А.Махфузом, Ибн Сина умело выражал с их помощью сложные философские, религиозно-мистические и этико-дидактические понятия и мысли, как делал он это и в своих стихах на родном таджикском языке. В этом смысле как ученый, так и поэт Ибн Сина является выдающимся двуязычным деятелем средневековой эпохи.

По своей жанрово-композиционной структуре основная часть арабских стихов Ибн Сины является касыдами, отличающимися большим или меньшим количеством бейтов. Цельных касыд всего восемь, а остальные стихи представляют собой, главным образом, небольшие кыт'а и разрозненные отрывки из грех-четырёх бейтов, а то и единичные бейты, входившие, по всей вероятности, некогда в состав касыд или кыт'а. Ибн Аби Усайбиа пишет, что перу аш- Шейха принадлежат десять касыд и разные стихи аскетического характера (фи-з-зухд), в которых он описывает свои состояния и настроения [26, 28].

Следует отметить, что к числу поэтических произведений Ибн Сины мы не относим написанные им в стихах сочинения сугубо научного содержания, например, известный медицинский трактат «Ал-Урджуза фи-г-тибб» или логический трактат «Ал-Урджуза фил-мантик» и другие, ибо они имеют определенно иные, нехудожественные функции. Приверженность Ибн Сины, как и целого ряда других средневековых арабских и персидско-таджикских ученых и поэтов, к использованию рифмы в научных сочинениях «следует выводить из той культурной ситуации, при которой одновременно с появлением обильной справочной литературы исторического характера, память продолжает играть важную роль в сохранении и передаче знаний» [19, 34-35].

Среди поэтических произведений Ибн Сина на арабском языке наиболее видное место занимает завоевавшая широкую популярность в средние века касыда о душе, которую в некоторых источниках называют «ал-Касыдату-л-айнийату-р-рухийату фи нафс» или сокращенно «ал- Айнийа». (О многочисленных комментариях, подражаниях и переводах этой касыды см.: [32]). Что касается других арабских стихов Ибн Сины, не избалованных, в отличие от «Ал-Айнийи», вниманием исследователей, то они, как было выше сказано, представляют собой как цельные касыды, так и отдельные кыт'а, фрагменты и разрозненные бейты. В сохранившихся более или менее полно касыдах

видно следование автора традициям и канонам классической арабской поэзии, хотя наблюдаются и различные отклонения от общепринятых и привычных арабских касид в композиционном плане. Как известно, сочинение касид, особенно панегирических, преследовало целью восхваление какого-либо лица в расчете получить от него вознаграждение материального или морального характера. Среди касид Ибн Сины мы не видим ни одной, которая была бы посвящена какому-либо влиятельному лицу его эпохи или окружения (мамдуг). Поэтому в них отсутствует персонификация лиц и образов. Из этого следует, что в силу своего независимого положения ученого и государственного деятеля (он дважды занимал пост министра при дейламитском правителе эмире Шаме ад-даула ибн Фахр ад-даула в период между 405/1015 и 421/1021 гг.) и обостренного чувства собственного достоинства Ибн Сина не сочинял панегирических касид, даже если оказывался в затруднительных жизненных ситуациях и стесненных материальных условиях, свидетельств чему немало в его автобиографии. Объектом восхвалений в его касидах служили не сильные мира сего и даже не те, от кого действительно могли зависеть покой и благополучие ученого, а совершенно иные человеческие образы и черты, вещи и предметы, события и явления окружающего его загадочного и бескрайнего мира.

Тематика сохранившихся арабских стихов Ибн Сины разнообразна, но она развивается в канонических рамках арабской средневековой поэзии. Здесь встречаются стихи, относящиеся по своему содержанию к жанрам васф, газель, хамрийат, зухдийат, сатиры, а также стихи философского содержания, которые следует, видимо, относить к жанру философской дидактики.

Однако литературно-поэтологический анализ поэтического наследия Абу Али ибн Сины на арабском языке должен стать предметом другого специального исследования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абуали ибн Сина. Ал-Айнийя / Абуали ибн Сина: перевод М. Фофановой. - Памир, 1979, - №1.
2. Абуали ибн Сина. Мантик ал-машрикыйин / Абуали ибн Сина. - Ал-Кахира: Ал-Мактаба ас-салафийа, 1328/1910.
3. Абуали ибн Сина. Мантик ал-мантрикийин / Абуали ибн Сина. - Бейрут. Дар ал-хидаса ли-т-тиба'а ва-н-нашр ва-т-тавзи', 1982.
4. Абӯалӣ ибни Сино. Маҷмӯаи шеърҳо / Абӯалӣ ибни Сино. - Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1953. - С.59-76.
5. Абумансур ас-Саалиби. Йатимат ад-дахр фи махасин ахл ал-аср / Абумансур ас-Саалиби. - Ал-Кахира: Дар ал-кутуб ал-илмийа (б.г.). - С. 101.
6. Абумансур ас-Са'алиби. Татиммат ал-йатима / Абумансур ас-Са'алиби. - Техран, 1934.
7. Авиценна. Сатурна предел / Авиценна; перевод Я. Козловского. - Душанбе: Ирфон, 1980. - С.80-109.
8. Айни С. Шайхурраис Абуали Сино / Айни С. - Сталинобод - Ленинград, 1941.
9. ал-Аккад Махмуд Аббас. аш-Шайх ар-Раис Ибн Сина / ал-Аккад Махмуд Аббас. - Ал-Кахира, 1946.
10. Бадави Абдурахман. Ибн Сина ва «Фанн аш-ши'р» ли Арасту / Бадави Абдурахман. // Ал- Китаб аз-захабий. - С. 105-116.
11. ал-Басир М. М. Ша'ирийат Ибн Сина.// Ал-Китаб аз-захабий. - С.313-317.
12. Бяхар М. Г. Сабкшенаси йа та'рих-е татаввор-е паср-е фарси; Джилд-е аивал. - Техран, 1321. - С. 168.
13. ал-Бахарзи. Думйат ал-каср ва усрат ахл ал-аср. Тахкик д-р Сами Макки ал-Ани. Ат-Таб'ат ал-ула, ал-джуз ас-сани. Ан-Наджаф ал- ашраф. 1971.
14. ал-Бахарзи. Думйат ал-каср ва усрат ахл ал-аср. Тахкик д-р Абдул- фаттах Мухаммад ал-Хульв. Ал-Джуз ас-сани. - Ал-Кахира. Дар ал- фикр ал-араби. 1971.
15. Бертельс Е.Э. Авиценна и персидская литература. // Е.Э.Бертельс. Избранные труды. История литературы и культуры Ирана. - М.: Наука, ГРВЛ, 1988. - С.241-260.
16. Бертельс Е. Э. Избранные труды. Т. I. История персидско-таджикской литературы. - М., ИВЛ, 1960. - С.301.
17. Браун, Эдвард. Та'рих-е адаби-йе Иран. Аз Фирдавси то Са'ади. Ни- ма-йе аввал. Тарджама уа хаваши бе калам-е Фатхулла Моджабаи. - Техран, Интишарат-е Марварид. Чап-е панджом. 1373. - С.152-161.
18. Гафуров Б. Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. - М.: Наука, 1972. - С.433.
19. Гоухарин С. Ходжат ал-хак Абуали Сина. - Техран, 1331/ 1954.
20. Грюнебаум, фон Г. Э. Литература в контексте исламской цивилизации. // Арабская средневековая культура и литература. Сборник статей зарубежных ученых. - М.: Наука, 1978. - С.34-35.
21. Гуйа С. Аш'ар-е фарси-йе Ибн Сина.- Арийана. Сал-е 10, шомара-йе мосалсал-е 116. - Кабул. Сонбола-йе сал-е 1331. - С.8-11.
22. Дабдуб Ф. Ибн Сина аш-шаир ал-файласуф. (оттиск статьи без указания печатного органа, места и года издания).
23. Давлатшах Самарканди. Тазкират аш-шу'ара. Бе са'й уа ихтимам-е Э.Браун. - Лейден, 1900. - С.24.
24. Диван Ибн Сина. Ахраджаху д-р Х. А. Махфуз. - Техран, 1957. ²⁴Завадовский Ю. ИТ. Абу Али ибн Сина. - Душанбе: Ирфон, 1980. (Библиография).
25. Занд М. Поэтическое творчество ибн Сины. //Литературный Таджикистан, 1953, №5.

26. Ибн Аби Усайба. Уйун ал-анба фи табакат ал-атибба. Ал-Джуз ас- салис. - Бейрут, Дар ас-сакафа, 1979. - С. 3-29.
27. Ибн Сина. Избранные философские произведения. - М.: Наука, 1980. - С.55.
28. Ибн Халликан. Вафайат ал-а'йан. Хаккахау д-р Ихсан Аббас, ал- Муджаллад ас-сани. - Бейрут: Дар ас-садир, 1969. - С. 157-162.
29. Канавати, Джордж Шихата. Муаллафат Ибн Сина. Тасдир ли-д- дуктур Ахмадбек Амин. Мукаддима ли-д-дуктур Ибрахимбек Мадкур. - Ал- Кахира: Дар ал-маариф би Миср, 1950.
30. ал-Китаб аз-захабий ли-л-махраджан ал-альфий ли зикра Ибн Сина. Багдад, мин 20 ила 28 марс 1952. - Ал-Кахира, 1952.
31. ал-Куми М. Т. Ибн Сина байн ал-фурси ва-л- араб. // Ал-Махраджан аз-захабий. - С.450-453.
32. Мардонов Т. Н. История «Касыды о душе»././ Памир, 1979, №2. - С.46-50.
33. Нафиси, Саид. Зиндеги уа кар ва андиша, у а рузгар-е пур-е Сина.- Техран: Китабхане-йе Данеш, 1333. - С.34-35.
34. Нуриддин Абдулкадир ва-л-хаким Хенри Джахйе. Диван Ибн Сина. Ан-Нашр ва-т-тарджама ила ал-фарансий. Ал-Джазаир, 1380/1961.
35. Осори Сино. /Переводы Х.И.Наккаша и Л.Шерали. //Садои Шарк, 1980, №8. - С.41-48.
36. Расулев А. Некоторые соображения о Беруни и его стихах. // Беруни и гуманитарные науки. Научная сессия АН Уз. ССР, посвященная 998- й годовщине со дня рождения Абурайхона Беруни. - Ташкент, 1972.
37. Pirm;nm А. Абуали Сина. Шарх-е ахвал уа асар уа афкар-е шараф ал- мольт Хусаин ибн Абдуллах Ибн Сина молакаб бе аш-Шайх ар-Раис Ибн Сипа. - Техран, 1344/1965. - С. 94-206.
38. ас-Сарраф А. Х. Адаб Ибн Сина ал-арабий ва-л-фарисий.// Ал-Китаб аз-захабий. - С.98-104.
39. Сафа, Забихулла. Джашнама-йе Ибн Сина. Моджаллад-е аввал. Техран, 1331 Ш./1371 к. Моджаллад-е доввом. Техран, 1334 ш. /1374 к.
40. Сафа, Забихулла. Та'рих-е адабийат дар Иран. Джилде аввал, чан-е саввом. - Техран, 1338. - С.307-314.
41. Семёнов А. А. Абу-Али Ибн-Сина (Авиценна). 2-е изд. -Сталинабад, 1953. - С.59-76.
42. ас-Сувейси М. Адаб ал-улама: ар-Рази, ал-Хусейн ибн ал-Хейсам, Ибн Сипа. - Лйбия-Тунис, 1399/1979. - С.170-175, 180-202.
43. Хаджи Халифа. Кашф аз-зунун ап асами ал-кутуб ва-л-фунун. Бейрут, Мак- табат ал-Мусанна (габ'аг афсет, б.г.) ал-джуз ас-сани. - С.1430.
44. ал-Халили М. Муджам ал-удаба ал-атибба. Ал-Джуз ал-аввал. Ан- Наджаф ал-ашраф. 1365/1946. - С.111-128.
45. Хикмат, Алиасгар . Ал-Асар ал-фарисийа ли Ибн Сина. // Ал-Китаб аз-захабий. - С.84-97.
46. Ходизода Р. Сино ва илми адаб.// Садои Шарк, 1979, №9. ⁴⁶Хусейнзода Ш. ва Шарифов Х. Макоми Ибни Сино дар шеъру адаби тоҷик. Душанбе: Маориф, 1985.
47. Хусейнзода Ш. Ва Шарифов Х. Макоми Абуали ибн Сино дар шеъру адаби тоҷик. // Мушкилоти Ибни Сино (Мероси адабӣ, анъана ва алоқа). - Душанбе, 1980. - С.53-68. (То же с сокращениями в жур. «Садои Шарк», 1980, №8. - С. 12-20.
48. Шариф М. Б. Ибн Сина аш-ша'ир.- // Ал-Китаб аз-захабий. - С.313-317.

ИСТОРИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ АРАБСКОЙ ПОЭЗИИ ИБН СИНА

В статье делается попытка подвергать исследованию историю изучения арабской поэзии в творчестве Ибн Сины. В частности отмечается, что Ибн Сина со всей серьезностью занимался теоретическими вопросами стихосложения и излагал арабскую поэзию так же обстоятельно, как и другие науки своего времени, знал и любил ее, поэтому он серьезно занимался арабской поэзии и написал серьезные философские стихи на арабском языке.

Ключевые слова: стихи, бейт, касыда, поэзия, арабская поэзия, стихотворные жанры, рифмы, поэтика, риторика, кыт'а, стихосложения, арабская литература, рубаиат, языкознание.

THE HISTORY OF THE STUDY OF ARABIC POETRY IBN SINA

The article attempts to study the history of the study of Arabic poetry in the works of Ibn Sina. In particular, notes that Ibn Sina seriously worked on theoretical issues of prosody and expounded Arabic poetry as extensively as other Sciences of his time, knew and loved her, so he seriously studied Arabic poetry and wrote serious philosophical verses in Arabic.

Key words: poetry, Beit, kasvda, poetry, Arabic poetry, poetic genres, rhymes, poetics, rhetoric, CIT, poetry, Arabic literature, Rubaiyat, linguistics.

Сведения об авторе: *Али Ибрахим Мансур* – соискатель кафедры арабской филологии Таджикского национального университета. Телефоны: (+992) 919-35-55-00

«СИХОҲ-УЛ-ФУРС»-И МУҲАММАД ҲИНДУШОҲИ НАХЧУВОНӢ ВА НАҚДИ НАЗМИ АСРИ Х

Саидумрон Саидов

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Б. Ғафуров

Аз як донишманди эллини пурсидаанд, ки боэътимодтарин матни осори Ҳомерро чӣ гуна ба даст овардаӣ? Ӯ ҷавоб додааст, ки нусхаҳои қадима ва ислохнашударо ба эътибор гирифтаам [7, 125]. Ин нукта ҷойи дигар чунин ҷамъбаст мешавад: «Нусхаҳои бехтарин он аст, ки камтар ба тасарруфи котибон дучор шуда бошад». [5, 19]. Аз ин лиҳоз, асноди фарҳангҳои давраи аввал нисбат ба маҷмӯаҳои девонҳо камтар нусхабардорӣ шуда, аз тасарруфи котибон эмин мондаанд ва чун нусхаи ба асл наздик пазируфта шудаанд.

Муқоисаи илмӣ маводи луғатномаҳо бо нусхаҳои осори суҳанварони асри Х ба мо имкон медиҳад, ки дар тасҳеҳи назми ин давра то андозае тавфиқ ёфта бошем. Ҳарчанд ба қавли матншинос М.Н.Османов «мутуни адабии суҳанварони форсизабони пешинро то ҳолати матни асли наметавон барқарор намуд», [9, 167] вале муқоисаву муқобалаҳо як андоза матнеро рӯйи қор оварданд, ки ба мутуни асли наздик буда, аз назари сабку услуб, қорбурди вожаву ибораҳо мутобиқ ба назми асри Х мебошад.

Дар ин маврид асосан, се масъалаи муҳимми илмӣ матншиносӣ: тасҳеҳи матни осори адабӣ, муайян намудани муаллифи воқеии ин ё он матни адабӣ, бозёфти ашъори парешони суҳанварони ин аҳд мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Аз рӯйи талаботи илмӣ матншиносӣ барои барқарор намудани матни асли матншинос бояд нусхаҳои гуногуни интишоршудаи он матнро дар муқоисаву муқобала биомӯзад ва онҳоро пурра ҳонад ва дар ҳамаи маврид нусхаи дастнавис дар меҳвари асосӣ бояд қарор бигирад.

Мутаассифона, аз адабиёти асри Х на танҳо нусхаҳои қаламӣ, ҳатто девон ё маҷмӯаву баёзҳои минбаъд китобатшударо ҳам дарёфт кардан аз имкон берун аст. Порчаҳои парешони ашъори суҳанварони асри Х аксар аз фарҳангу тазкираҳо ва сарчашмаҳои илмиву адабӣ фароҳам омадаанд. Бинобар ин, фарҳангҳо, баҳусус луғатномаҳои давраи аввал, ки бешубҳа аз нусхаҳои қаламӣ муаллифон ё нусхаҳои муътамади қуҳнатарин суд бардоштаанд, ба мо имкон медиҳанд, то ба онҳо ҳамчун ба нусхаи аслии матн муроҷиат намоем.

Боиси тазаккур аст, ки то имрӯз дар Тоҷикистон матни илмӣ-интиқодии осори суҳанварони аҳди Рӯдакӣ таҳия нашудааст ва тасҳеҳу барқарор намудани матни аслии муаллифон аз вазифаҳои аввалиндараҷаи матншиносии тоҷик мебошад. Дар ин замина, дар сурати таҳия намудани ин нусхаи ормонӣ матншиносонро қори бештар бо асноди фарҳангҳои давраи аввал пеш меояд. Махсусан, асноди шеърӣ «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ, «Сихоҳ-ул-фурс»-и Муҳаммад Ҳиндушоҳи Нахҷувонӣ, «Фарҳанги Фаҳри Қаввос»-и Муборақшоҳи Ғазнавӣ дар раванди таҳия муҳим аст.

Барои исботи андешаҳои боло дар заминаи санадҳои шеърӣ «Сихоҳ-ул-фурс»-и Ҳиндушоҳи Нахҷувонӣ ба нашрҳои тоҷикистони «Осори Рӯдакӣ» (10) ва «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» (2) назари интиқодӣ андохта шуд. Бештарини саҳву ғалатҳои нашрҳои Тоҷикистон дар табибли Вожаву иборот ба назар мерасад, ки аз иштибоҳоти маъруфи матншиносӣ маҳсуб мешавад. Яке аз сабабҳои ивази калима бо калимаи дигар нофаҳмо будани он вожа мебошад. Чунончи, воҳиди луғавӣ «назо» (ба фатҳи нун ва зои мӯъчама)-ро, ки дар фарҳанги «Сихоҳ-ул-фурс» ба маънии девор омадааст, матншинос нафаҳмида, ба шакли «таро» овардааст:

Сафи душман туро насад пеш.

В-ар ҳам оҳанин таро бошад [2, 36].

Дар баъзе маврид иваз кардани калима бар калимаи дигар ҷиҳати нафаҳмидани маънои он рӯй медиҳад. Чунончи, дар «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» аз Шаҳид байте насб шуда:

Зане пушту талотуфу аҳриманқирдор

Нигар нағардӣ аз гирди ӯ, ки дармонӣ [2, 38].

Дар байти мазкур ду воҳиди луғавӣ: «Палишт» бар «пушт» ва «гурм ой» бар «дармонӣ» иваз шудааст. «Палишт» дар фарҳангҳо ба маънии «нопок», «олуда» омада. Чунончи, Кисой гуяд:

Бо дили пок маро ҷомаи нопок равост,
Бад мар онро, ки дилу дида палид асту палишт [2, 185].

Воҳиди луғавӣ «гурм» бошад, дар байти ғавқуззикр ба маънии «ғам», «андӯх», «дилтангӣ» омадааст. Чунончи, Фирдавсӣ фармуда:

Бад-ин хориву зориву гурму дард
Пароканда бар торакаш хоку гард [13, 110].

Бо назардошти асноди боло нусхаи саҳеҳи байт дар фарҳанги «Сихоҳ-ул-фурс» мастур аст:

Талотуф касе бошад, ки худро палид созад, то мардум аз ӯ нафрат гиранд.
Шаҳид гуфт:

Зане палиду талотуфу аҳриманкирдор,
Нигар, нагардӣ аз гирди ӯ, ки гурм ой [8, 168].

Баъзе аз намунаҳои ашъори суҳанварони асри X ба тариқи интишор шудаанд, ки аз онҳо наметавон маъниро бозҷуст. Ҳатто ба кӯшиши донишу зехн, малакаву таҷриба тасҳеҳ намудани ин гуна абёт ғайриимкон аст. Чунончи, дар «Ашъор» аз Абулаббоси Рабанҷанӣ омада:

Надонистам ту, эй хар, умркиш локпо лонӣ,
Ки бо харсанг бар н-ояд суруни пурсухонӣ? [2, 104]

Дар нусхаи тозанашири «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» омада:

Надонистӣ ту, эй харкабҷ, умри локломонӣ,
Ки бо харсанг барн-ояд сари вазни сури тархонӣ [3, 207].

Нусхаи саҳеҳи ин байт дар «Сихоҳалфурс» ба назар мерасад:

Кабҷ хари думбурида бошад ё ҷаҳорпое, ки зери даҳонаш омосӣ бувад.
Абулаббос гуфт:

Надонистӣ ту эй хар, ғумри кабҷи локи ломонӣ,
Ки бо сарҳанг бар н-ояд ҳадиси сури шохонӣ [8, 54].

Дар байти мазкур «гурм» ба маънии корноозмуда, хом, вожаи «лок» ба маънии «паст», «ғурӯмоя», «ломонӣ» ба маънии ҷоплус омадааст.

Аз авзони байти зерини Маъруфӣ возеҳ ба назар мерасад, ки мисраи дувум афтодагӣ дорад:

Май бари соидаш аз сотгине соя фиканд,
Гуфтӣ аз лола пашизасти бар моҳӣ... [2, 303]

Дар фарҳанги «Сихоҳ-ул-фурс» омада:

Шим—ду маънӣ дорад. Аввал номи рӯдест. Дувум, моҳӣ бошад ва ба рӯди Ҷайхун бисёр бувад. Маъруфӣ гуфт:

Май бар он соидаш аз ҷом ҳаме соя фиканд,
Гуфтӣ он лола пашизасти бар моҳии шим [8, 230].

Ҳарчанд нусхаи байти мазкур дар луғати «Сихоҳ-ул-фурс» мукаммал ба назар мерасад, вале ба ҷойи «сотгин» (қадах) омадани «аз ҷом» шубҳанок аст, зеро дар байти ғавқуззикр аз нигоҳи шеърӣ вожаи «сотгин», ки бо калимаи дигари мисраи аввал «соид» ва «соя» ҳамоҳангӣ дорад ва ғасоҳати онро таъмин месозад, мувофиқ аст. Аз ин гузашта, «сотгин» ё «сотгинӣ» дар осори адибони асри X борҳо мавриди истифода қарор доштааст. Чунончи, Имора мегӯяд:

Чун май ҳӯрам ба сотгинӣ, ёди ӯ ҳӯрам
В-аз ёди ӯ набошад ҳолӣ маро замир [2, 88].

Ин ҷо метавон ба чунин ҳулосае омад, ки носихони осори адабӣ дар гузашта барои ғаммо шудани маънии байт вожаи нисбатан номашхурро ба маъмул иваз мекарданд, ки дар натиҷа, матн аз асли худаш дур меафтад. Аз ин рӯ, матншиносон борҳо қайд кардаанд, ки носихи беҳтарин он аст, ки сари маъниҳои мутуни адабӣ андеша накунад ва матро бетағйирот бознавис намояд.

Боиси тазаккур аст, ки вожаи бозафтадаи байти зикршудаи Маъруфӣ равшан намуд, ки байти мавқуф мансуб ба порчаи зерини ин суҳанвар будааст:

Дӯст бо қомати чун сарв ба ман бар бигузашт,
Тоза гаштам ҷу гулу тоза шуд он меҳри қадим.
В-он ду зулфайн ба он орази ӯ гӯйи рост
Бар гули хайри-т аз ғолия сар то сар сим.
Гашт баргашт сияҳчаъд ҷу айш андар айш,

Гашт пуртоб сияхзулф чу чим андар чим.
Мардумон гӯянд, к-ин ишқ салим аст, оре,
Ба забони арабӣ моргазидаст салим.
Ман ҳаме хондам ба чое, ки ҳадиси ту кунанд
В-андаруни дил дарде, ки на аллоҳ алим [2, 303].

Мазмуну мухтавои байти боло мутобиқ бо мазмуну мундариҷаи порчаҳои мазкур буда, метавон онро баъди ду байти аввал насб кард. Дар порчаҳои мазкур чун сухан перомуни васфи азизе меравад, як байти дигари Маъруфиро, ки дар ҳамин вазн суруда шудааст ва мантиқан маъниҳои болоро густариш медиҳад, мансуб бар он донистем:

Бихалад дил, ки ман аз фурқати ту ёд кунам,
Чу чароҳат, ки бад-ӯ боз хурад нард сатим [2, 303].

Бисёре аз нусхаҳои осори суханварони асри X, ки дар ду нусхаи мухталифи «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» мунташир ҳастанд, бо вучуди табдили вожа бо ин ё он сабаб ба назари аввал маъниву мазмуни худро гум намеkunанд, вале хангоми амиқтар андеша намудан сари вожаи ивазшуда асли байтро метавон муайян намуд. Чунончи, аз Абулаббос байте мундариҷ аст:

Рӯзам аз дудаш чун нимашаб аст,
Шабам аз ёдаш чун шовғаро [2, 102].

Дар «Сихоҳ-ул-фурс» «шовғар» чунин тавзеҳ ёфтааст:

Шовғар вилоятест бар канори Мовароуннаҳр ва он ҷо биёбони рег аст...ва дар ин Шовғар мардум бештар ҷулоҳигӣ меkunанд ва карбос бофанд. Абулаббос гуфт:

Рӯзам аз дудаш чун нимашаб аст,
Шабам аз бодаш чун Шовғаро [8, 109].

Асаҳ ва ба асл наздик будани нусхаи «Сихоҳ-ул-фурс»-ро метавон бо чанд далел собит намуд. Нахуст, маънии вожаи «Шовғар», ки биёбону регзор аст, аз рӯйи таносуби калом дар канораи вожаи «бод»-ро тақозо мекунад, яъне шоир шаби хешро ба он регзор монанд мекунад, ки дар натиҷаи бод тира мешавад. Дигар аз асноди собитkunанда таносуби калом аст: дар мисраи якум, ки шоир исми мушаххасро мисол овардааст, мебоист дар мисраи сонӣ низ онро риоят намояд. Азбаски «бодаш» ва «ёдаш» дар навишти арабӣ фақат дар як нукта тафовут мекунад, носих ба иштибоҳ роҳ додана аз имкон берун набуд.

Матншиноси маъруф Абдулманнони Насриддин (7) зикр мекунад, ки «имрӯз дар мавриди тасҳеҳи ашъори суханварони аҳди сомонӣ принсипи қазовати мантиқиро асоси қарор додаанд ва тақлифҳои ҳам ҷой доранд, ки то пайдоиши нусхаи муътабар ба иқтисоди таносуби мантиқи сухан ашъори мутақаддиминро тасҳеҳ кардан лозим аст». Муаллиф ин амалро беасос шуморида идома медиҳад, ки «нисбат ба он ки бори дигар ба сухани бузургон тасарруф кунем, бар ҷой доштани ҳамон мисраҳои сактадор беҳтар аст».

Ниҳоят, муаллиф ба хулосае меояд, ки «ҳар гуна қазовати мантиқӣ нисбист ва он бояд ҳатман бо сабку услубиёти суханвар ва лоақал бо яке аз нусхаҳо мувофиқ бошад». Хангоми муайян намудани варианти ба асл наздики осори адабии суханварони асри X нуктаҳои болоро мавриди назару эътибор қарор додем. Чунончи, байти зерини Абӯшакур, ки дар «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» (1958) ба шакли зерин насб шуда:

Ало, то моҳи нав ҳида камон аст,
Ало, то чун сипар бошад маҳи бадр...[2, 46]

Дар «Сихоҳ-ул-фурс» дар таҳти мадҳали «ханида-ҳида» омада:

Ханида // ҳида ба маънии ҳамида ва ҳида ва ҷафта бувад. Абӯшакур гуфт:

Ало, то моҳи нав ҳидакамон аст,
Сипар гардад маҳи доху ҷаҳоро [8, 276].

Ба андешаи мо нусхаи «Сихоҳ-ул-фурс» беҳтар аст ва аз рӯйи алоқаи шаклу маъно он афзалият дорад, зеро нусхаи дар «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» ҳарчанд бо маънист ва аз нигоҳи аносири шаклии шеър камбудие надорад, маъниву мазмун ҷамъбаст нашудааст ва азбаски ҳар як байти суханварони ин аср чун як асари мукамал мавриди омӯзиши мо қарор дорад, намунаи луғати «Сихоҳ-ул-фурс» чун варианти ба асл наздик моро қонеъ месозад.

Баъзе аз намунаҳои осори Рӯдакӣ ва ҳамасрони ӯ дар натиҷаи бознавису нусхабардориҳо вариантҳои мухталифе пайдо кардаанд, ки муайян кардани нусхаи воқеии он душвор аст. Чунончи, ба нусхаҳои мухталифи як байти устод Рӯдакӣ

мутаваҷҷеҳ мешавем. Дар нашри интиқодӣ-оммавии тоҷикистони «Ашъори Рӯдакӣ» омада:

Бо ду-се бӯса раҳо кун ин дил аз дарди хуннок,
То ба ман эҳсон-т бошад аҳсану-л-Лоҳу ҷазок [3, 281].

Дар «Сихоҳ-ул-фурс»: «ханок–анок бувад». Устод Рӯдакӣ гуфт:

То ду-се бӯса раҳо кун ин дил аз гурми ханок,
То ба ман эҳсон-т бошад аҳсана-л-Лоҳу ҷазок (8, 180).

Дар «Луғати фурс»: «хабок–ханок бувад»:

Бо ду-се бӯса раҳо кун ин дил аз гурму хабок,
То ба ман эҳсон бошад аҳсана-л-Лоҳу ҷазок [1, 91]

Инак, се варианти як байти устод Рӯдакӣ пешорӯйи мост ва бояд якеро бо асноди собит чун нусхаи асл ё ба асл баробар баргузинем. Баъди муқоисаву муқобала, ташреҳи воҳидҳои луғавии байти мазкур инчунин қазовати мантиқӣ чакидаи ҳомаи устод Рӯдакиро бад-ин тариқ қабул донистем:

Бо ду-се бӯса раҳо кун ин дил аз гурми ханок,
То ба ман эҳсон-т бошад аҳсана-л-Лоҳу ҷазок.

Вожаи мазкур дар «Луғатнома»-и Деххудо таҳти воҳиди луғавии ханок омада.

Ханок–ҳалқ ва гулӯ... бемории адами нуфузи нафас ба сӯйи шуш ва ба форсӣ ханок ва бодзаҳра ва заҳрёр низ гӯянд [4, 9974]. Воқеан, дар ин луғатнома ин вожа дар шакли «хунок» низ ба маънии «гирифтагии гулӯ ва фасурдагии дил омадааст [4, 9974]. Дар байти ғавқузикр «ханок» аз назари ҳам мазмун ва ҳам тақозои вазну қофия мувофиқи матлаб аст.

Холо аснодери иброн медрем, ки фикри моро тақвият хоҳад дод: Нахуст перомони воҳиди луғавии «гурм» ва «дард». Гурм дар луғатҳо ба маънии «ғам», «андӯх», «хафагӣ» тавзеҳ ёфтааст. Аз мазмуни мисраи аввал низ бармеояд, ки шоир дили худро на аз дарди ханок (бемории гулӯ), балки аз ғами он дард мевоҳад раҳо кунад. Вожаи мазкур ҷойи дигар низ ба ҳамин маънӣ мавриди истифодаи устод Рӯдакӣ будааст:

Гар дирам дорӣ, газанд орад ба дин,
Бифган ўро гурми дарवेश гузин [3,84].

Аз ин рӯ, вожаи «гурм», ки дар нусхаҳои муътабари «Луғати фурс» ва «Сихоҳ-ул-фурс» ба ҷойи калимаи «дард» интишор шудааст, мувофиқи матлаб мебошад. Дар нусхаи «Сихоҳ-ул-фурс» бинобар шабоҳати калимаҳо сахван ба ҷойи «бо» «то» ба қалам омадааст, ки ин амри воқеист. «Хабок» сабт шудани «ханок» дар «Луғати фурс» низ аз иштибоҳоти қотиб маҳсуб мешавад. Зеро, дар фарҳанги мазкур воҳиди луғавии «хабок» ду маротиба тавзеҳ ёфтааст:

Хабок ҳазираи ғусфанд ва он масҷиду ҷаҳор девори саркушода бувад. Дақиқӣ гуфт:

Хадангаш беша бар шерон қафас кард,
Камандаш дашт бар ғӯрон хабоко [1, 91].

Дар ҳамаи фарҳангҳои дастраси мо луғати мазкур танҳо бар ҳамин маънӣ мастур аст. Мусаллам аст, ки «хабок» -и дувум дар луғати мазкур «ханок» мебошад, вагарна мусаннифи фарҳанг ишорате (аз қабилӣ маънии дувум, «дигаре») бар он мекард.

Ҳамин тариқ, фарҳангҳо, аз ҷумла фарҳанги «Сихоҳ-ул-фурс»-и Ҳиндушоҳи Наҳувонӣ ҳамчун сарчашмаи бозғитмоди адабӣ, ки асноди шӯҳидашон ағлаби маврид бевосита аз нусхаҳои қаламӣ ё ба асл наздики муаллифон оварда шудааст, дар тасҳеҳу барқарор намудани мутуни адабӣ судманд аст. Азбаски на танҳо нусхаҳои қаламӣ, балки нусхаҳои қарибулаҳди суҳанварони даври сомонино наметавон дастрас намуд, фарҳангҳои давраи аввали адаби форсӣ, аз ҷумла «Сихоҳ-ул-фурс»-ро ҳамчун нусхаи ба асл наздик метавон пазируфт.

АДАБИЁТ

1. Асадии Тӯсӣ. Луғати Фурс / Асадии Тӯсӣ. - Техрон. 1336. - 210 с.
2. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ / таҳти назари А.Мирзоев. - Сталинобод, 1958, - 408 с.
3. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ / таҳияи матн ва луғоту тавзеҳот аз Худой Шарифов ва Абдушукур Абдусатторов. - Душанбе, 2007.
4. Деххудо Алиакбар. Луғатнома / Деххудо Алиакбар. - Техрон, 1377. - Чопи дувум дар 15 ҷилд.
5. Зарринқуб Абдулҳусайн. Ёддоштҳо ва андешаҳо / Абдулҳусайн Зарринқуб. - Техрон, 1371. - 435 с.

6. Лихачев Д.С. Текстология на материале русской литературы X-XII вв / Д.С. Лихачев. - Л-д, Наука, 1983.
7. Насриддинов Абдулманнон. Маърифат ва шарҳи адабиёт / Абдулманнон Насриддинов. - Душанбе: Ирфон, 1991. - 189 с.
8. Нахҷувонӣ Муҳаммад Ҳиндушоҳ. Сихоҳ-ул-фурс / Нахҷувонӣ Муҳаммад Ҳиндушоҳ. - Техрон, 1341.
9. Османов М.О. Стил персидско-таджикской поэзии IX-X вв / М.О. Османов. - М: Наука, 1974.
10. Осори Рӯдакӣ / таҳти таҳрири А.Мирзоев. - Сталинобод, 1958.
11. Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ. Ашъор / Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ. - Душанбе, 2007. - 415 с.
12. Фаҳриддин Муборакшоҳи Ғазнавӣ. Фарҳанги Фаҳри Қаввос / Фаҳриддин Муборакшоҳи Ғазнавӣ. - Техрон, 1359.
13. Шохнома. Фарҳанги мухтасар. - Душанбе: 1992.

«СИХОХ-УЛ-ФУРС» МУҲАММАДА ҲИНДУШОҲИ НАҲДЖУВОНИ И КРИТИКА ПОЭЗИИ X ВЕКА

Создание первых послеисламских словарей начинается с IX-X вв., этот процесс начал набирать силу только в XIV-XV вв. В XVI-XVIII вв. достиг наибольшего развития. Самый ранний толковый словарь, который сохранился до наших дней – это «Лугати Фурс» Асади Туси. После Лугати Фурс в XIII-XIV вв. было создано несколько известных словарей, к которым и относится «Сихоҳ-ул-фурс» Муҳаммада Ҳиндушоҳи Наҳдҷувони, который занимает важное место в развитии лексикографии. Входит этап составления словарей языка поэзии.

Ключевые слова: создание словарей, толковые словари, «Сихоҳ-ул-фурс» Муҳаммада Ҳиндушоҳи Наҳдҷувони, словарь языка поэзии, толкование устойчивых выражений.

"SIHAH-UL-FURS" MUHAMMAD HINDUSHAH NAKHJAVANI AND THE CRITICISM OF POETRY OF THE X CENTURY

The creation of the first polyclassic dictionaries begins with the IX-X centuries, this process began to gain momentum only in the XIV-XV centuries. In the XVI-XVIII centuries has reached its greatest development. The earliest dictionary, which has been preserved to our days is "Lugati furs" Asadi Tusi. After "Lugati furs" in XIII-XIV centuries has created several well-known dictionaries, one of which is "Sihah-ul-furs" Muhammad Hindushahi Nakhjavani, which occupies an important place in the development of lexicography. It enters the stage of compiling dictionaries of the language of poetry.

Keywords: creation of dictionaries, explanatory dictionaries, "Sihah-ul-furs" Muhammad Hindushahi Nakhjavani, a dictionary of the language of poetry, the interpretation of expressions.

Сведения об авторе: С. Саидов – доцент кафедры классической литературы Худжандского государственного университета им.Б.Гафурова. Телефон: (+992) 927-72-77-07

ОСОРИ МИРЗО МУҲАММАД ТОҲИРИ НАСРОБОДӢ

Мансураи Муслимифар

Пажӯҳишгоҳи улуми инсонии ба номи Б.Искандарови АИ ҶТ

Мирзо Тоҳир дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ асосан ҳамчун муаллифи «Тазкираи Насрободӣ» маълуму маъруф гардидааст. Вале, аз шаҳодати Малехо ва муаллифони дигар осори адабию таърихӣ бармеояд, ки ҳанӯз дар замони зиндагӣ ҳамчун шоир ва пайрави сабки ҳиндӣ шинохта шуда будааст. Чун имрӯз девони ашъори ӯ аз байн рафтааст, танҳо дар заминаи пораҳои ашъори боқимондааш, ки худ дар тазкирааш овардааст ва муаллифони баъзе дигар сарчашмаҳо иқтибос кардаанд, метавон дар бораи осори манзум ва ҳунари шоирӣ ӯ суҳан кард.

Малехои Самарқандӣ ҳангоми сафараш ба Эрон аз мушоираҳояш дар қаҳвахонаи Мирзо Тоҳир ёд карда, бо ҳунари шоирӣ ва ғароиши сабки ӯ сарҳан ишора мекунад ва дар равиши шоирӣ «муътақиди Абӯтолиби Калим» [3, 336-337] будани вайро таъкид менамояд.

Аз муосирони дигари Мирзо Тоҳир, ба иборати ҳудаш «нури чашми аҳли камол» Мир Абдуллоҳ, дар китъае аз ҳунари шоирӣ ӯ ба сароҳат ёд карда, аз ҷумла менигорад:

Нури чашми камолу ҷаҳони суҳан,
Мирзо Тоҳири ҳуҷастаҳисол.
Зери ҳар нукта нуктаҳо дорад,
Қаламат ҳамчу руқъаи рамол.
Дорам аз дер диданат шиква,
Эй, дилат идғоҳи аҳли камол [5, 462].

Аз ёддоштҳои худӣ Мирзо Тоҳир ва ҳам аз суҳбатҳои, ки Малехо бо ӯ дар Насробод ва Исфакон доштааст, бармеояд, ки вай чун як нафар шоирӣ маъруф дар ҳаёти адабии давраи фаълони ширкат доштааст. Ҳам аз ёддошти Малехо ва ҳудаш ва ишораҳои шоироне чун Мир Абдулло, ки мегӯяд «қаҳваро нест бе ту ҳеҷ сафо» маълум мешавад, ки вай на танҳо иштирокчи доимии маҷлиси маъракаи ва маҳфилҳои адабӣ, балки яке аз дастандаркорони таҳиякунандаи маҳфилҳои мушоираи аҳли адаб низ будааст. Дар чунин маҳфилҳо ва сабақҳои шеърӣ, ки моддаи таърих ва муаммогӯӣ чӯзи он аст, Мирзо Тоҳир фаълони иштирок карда, дар ин замина ҳамчун шоир маъруфияте доштааст.

Аз он ҷи ки аз ӯ боқӣ мондааст, метавон ҳулоса кард, ки вай дар гуфтани маснавӣ, қасида, ғазал, рубоӣ ва қитъаот маҳорат дошта, бештар дар пайравии сабки ҳиндӣ шеър гуфтааст.

Таъсири равияҳои асосии адабиёти асри ҳабаҳои Эрон дар эҷодиёти ӯ эҳсос мешавад. Вай дар татаббӯи осори шоирони мавриди назараш шеър гуфта, ҳамчунин дар асри зиндагӣ, ки таърихгӯӣ ривҷ доштааст, дар ин замина низ ашъори қобили мулоҳиза гуфтааст, ки поёнтар дар боби хусусиятҳои шеъри моддаи таърихи ӯ суҳан хоҳем кард.

Аз осори манзуми боқимондаи ӯ, ки худ дар таъкирааш нақл кардааст, метавон аз маснавии дар татаббӯи маснавии Мулло Аҳли Шерозӣ навиштаи ӯ ёд кард. Чордахбайти аввали маснавӣ дар ҳамди Борӣ таъоло гуфта шудааст. Қисматҳои дигари маснавӣ дар наъти ҳазрати расул, манқабати ҳазрати Амралмуъминин, мадҳи шоҳ ҷамшоҳ, ҳитоб ба подшоҳ, сифати ишқ ва сифати қарам суруда шудаанд. Мазмун ва тарзи тасвир дар ин маснавӣ суннатист. Ҳамчунин, таъсири «забони вуқӯ ва сабки вуқӯ»-и [19, 126] аҳди Сафавӣ, ки то ҷое ифодагари «ғалабаи мазоқи табақоти ом» [1, 126] буд, дар ин маснавӣ ва ашъори дигари ӯ равшан ба назар мерасад ва ин равишро метавон аз мушаххасоти сабки нигориши ӯ донист.

Мисли байти зер, ки тасвир то ҷое заминаи тафаккури авомона дорад ва ба воқеият асос ёфтааст, дар осори боқимондаи ӯ зиёд ба назар мерасад:

Шериву бадбини ту чун муш бод,

Пайкаре аз кини ту чун мӯш бод [5, 465].

Дар маснавии зикршуда муаллиф бештар ба зоҳир намудани сират ва сурати ахлоқии муҳотаб саъй карда, дах байтеро дар боби сифати қарам низ ихтисос додааст.

Мирзо Тоҳир, ҷунонки ҳудаш низ таъйид кардааст, дар ҷавонӣ таълим ва тарбияти қофӣ надидааст. Он ҷи дарёфтааст, аз суҳбат ва қариниаш бо шуарою фузало ва талошу кӯшиши фардиаш будааст. Бинобар ин ҳам, шеъри ӯ аз ҷиҳати мавзӯ то ҷое маҳдуд буда, ҳадафҳои сиёсии замонааш ба тафаккури бадеии ӯ низ таъсири қобили мулоҳиза дошт.

Мо аз таърих медонем, ки худӣ шоҳ Аббос дар қаҳвахонаҳо гоҳ-гоҳ бо шуаро дӯстона суҳбат мекард ва дар ҳаққи баъзе аз онҳо ҳам аҳёнан силаҳои қобили мулоҳиза инъом менамуд. Аммо, вай шеърро зоҳиран ҳамчун василае барои таъмини мақосиди мулкӣ ва сиёсии ҳеш талаққӣ мекард ва чун сиёсати мазҳабиро аз он муассиртар меёфт, ғолибан дар шеър ба ҷашми василае, ки чандон мавриди истеъмол ҳам надорад, медид» [1, 124]. Ҳарчанд, ба қавли Мирзо Тоҳир қизилбошҳо гоҳ-гоҳ вақте ки фурсате доштанд, мутаваҷҷеҳи назм мешуданд» [5, 9], вале таъсири сиёсии ҳадафмандонаи мазҳабияшон ба равиши тараққиёти адабиёт, аз ҷумла шеър, зиёд буд, ки ин таъсир дар эҷодиёти манзуми Мирзо Тоҳир низ ҳеле амиқ аст. Ҳамин равиши таъсири сиёсии мазҳабӣ, дар мисоли қасидаи дар мадҳи подшоҳи диндор шоҳ Сулаймон гуфтаи Мирзо Тоҳир равшан ба назар мерасад.

Ин қасида ҳеле ҳунармандона гуфта шуда, дар он санъати суҳанварӣ ва тасвиргарии муаллиф ҷашмрас аст. Махсусан, ташбиби қасидааш, ки бо тавсифи зебоии табиат, яъне «чилваи наврӯзу ҳушо фасли баҳор» [5, 466] шуруъ мешавад, бо қисматҳои дигар пайванди амиқи маънавӣ ва суварӣ дорад.

Байтҳои тағазул ба қисмати баъдии қасида, ки мадҳ бошад, пайванди комил доранд. Барои тавзеҳи бештари ҳунари шоирӣ Мирзо Тоҳир чанд байти тағазули қасидашро иқтибос мекунем:

Шӯри булбул набувад дар ҷаману шӯҳии гул,

Рӯҳи Маҷнун шуда парвонаи шамъи дидор.

Баски бар рӯи ҷаман лутфу назокат гул кард,

Шавки дилро натавон бурд ба як бор ба кор.
Беда Мачнун чу арӯсон шуда доман-ш паҳн,
То барад фоида аз атри баҳораш аттор [5, 466].

Ба далели он ки ин абёти иттисоли муқаддима (тағаззул) ба наҳве устодона ва латиф суруда шудаанд, ба қисмати асли ғанаи қасида, яъне мадҳ, пайванди маънавӣ ва шаклӣ доранд. Аз ин ҷиҳат, дар ин қасида байти таҳаллус, ба қавли Шамси Қайси Розӣ «аз таҳаллусоти нодири бадеъ» [2, 328] аст.

Вале, тобеияти иродаи муаллиф барои «таъмини мақосиди мулкӣ ва сиёсӣ, ки ҳадафи мазҳабии қотеона дорад, пайванди андешаи ӯро ба воқеияти зиндагӣ коста, ҷанбаи ҳиссӣ ва отифии қасидаро суст кардааст». Бо вучуди ин, ҷаҳор баҳши ин қасида, яъне ба иловаи ду баҳши дар боло тавсифшуда, баҳшҳои ғанаи қасида ғ қисмати аслии он, ки мадҳ аст ва поёни қасида ғ шарита, ки шоир дар ҳаққи мамдуҳ дуо мекунад, аз нигоҳи таркиб ва сохтор ва таносуби муҳтавою тасвир комил буда, таъсири онро зиёд кардааст. Ҳатто, поёни қасида ғ шарита, ки шоир дар ҳаққи мамдуҳ дуо меғӯяд, молумоли ҳаёли шоирона ва маҷмӯи таҷрибаҳо, ёдҳо ва таъсироти табиӣ аст, ки эҳсос ва андешаи хонандаро таҳрик мебахшад. Чунончи:

Арзи матлаб набувад сурфаи соил ба карим,
Тоҳир аз баҳри дуо дасти ниёзе бардор.
То пайи фасли баҳорон бувад осеби ҳазон,
Бод дар гулшани иқболи ту пайваста баҳор [5, 467].

Танҳо дар заминаи ҳамин қасида метавон хулоса кард, ки зехни шоир дар сохтмони қасидаи мазкур ду гуна нерӯи халқу ибдоъ ва ғ кӯшиши ҳунари дорад. Дар як сӯй шарҳи кулӣ ва аҷзoi созандаи шеър аст, ки бо якдигар ба таври табиӣ таркиб ёфта, сохтмони кулӣ ва шакли умумии шеърро ба вучуд овардааст ва дар ин ҳавза ҳаёли шоир аз маҷмӯи таҷрибаҳо ғ ёдоварҳо ва таъсироти табиӣ худ дар заминаҳои муҳталиф ёрӣ гирифтааст, ки ба қасида тамомияти мундариҷавӣ ва шаклӣ баҳшидааст. Дар ин қасида аҷзoi баёни шоир аз ҳаёлҳои шоирона бархурдор гардида, ба ин васила тарҳи тозае дар сохтмони куллии шеър ба вучуд овардааст.

Аммо, ин кӯшиши ҳунармандона дар ҳамаи шеърҳои шоир яксон ба назар намерасад. Баррасии шеърҳои боқимондаи ӯ ба рӯшанӣ нишон медиҳад, ки меҳвари ҳаёли шоиронаи ӯ дар бисёре аз пораҳои шеъраш заъиф ва дур аз халқу ибдоъ аст.

Бо вучуди ин камбудӣҳо, ки нақси умумии шеъри аҳди сафавӣ ҳавзаи Эрон ва Мовароуннаҳр аст, намунаи ғазалҳо ва рубоиёти Мирзо Тоҳир гувоҳи завқи баланди ба қавли Малехо ин шоир «афзалуззамон ва ақрамулқирон ва аблағулбулағо ва афсаҳулфусаҳо ҷаноби Мирзо Тоҳири Насрободӣ аст» [3, 336]. Чунонки ишора ҳам шуд, шоҳони сафавӣ дар шеър ба ҷашми василае [1, 124] менигаристанд ва ин нигариш ба эҷодиёти шоирони баъд аз шоҳ Аббос низ бетаъсир набуд. Шайх Абулқосими Қозуронӣ, муаллифи китоби «Сулам-ус-самовот», ки худ муосири шоҳ Аббос будааст, сареҳан хотирнишон мекунад, ки бар ҳилофи «мулуки мозия» чун «салотин ва мулуки мутааххиринро ҳифзи қавоиди дин ва тарбияти уламо ва муҷтаҳидин бар муурооти ҳоли шуаро ва истимоъи муфтарии эшон ғолиб аст ... ҷандон илтифоте ба мақолоти эшон нест, лоҷарам назми ашъорро ҷуз доъияи ишқбозӣ ва ноираи ҷонгудозӣ маншаъ ва муҳаррике намонда ва мурғони ин ҷаман бештар азми ғазалсароӣ намудаанд» [1, 125]. Ба ин минвол дар шеърҳои боқимондааш, аз ҷумла, ғазалҳо тобеи ҳадафи сиёсии «ҳукумати шомил ва ҷомеъи-Totalitaire» (Зарринқӯб)-и Сафавӣ будани Мирзо Тоҳир равшан ба назар мерасад.

Дар миёни ҷанд пора ғазале, ки Насрободӣ дар тазкирааш нақл кардааст, бехтаринаш ҳамон аст, ки Малехо низ дар «Музоқир-ул-асҳоб» иқтибос намудааст, вале бо андаке тағйир. Ин ғазал дар тазкираи Насрободӣ ба сурати зайл омадааст:

То насими атри зулфат бар сабо печидааст,
Атса* дар мағзи ғизолон хато печидааст.
Нест дар баҳри тааллуқ дар қафи дил ҳеч ҷиз,
Чун ҳубоб ин катра бечо бар ҳаво печидааст,
Монеъи омадшудӣ дард аз дили ошиқ маҷӯй,
Қуфли ин ганҷинаро дасти қазо печидааст†.
Дар сари мо нест гардан тофтан аз қайди ишқ,
Ғуши моро дасти таслиму ризо печидааст*.

* Дар Малехо атр омадааст

† Ин байт дар тазкираи Малехо нест

Дил шаҳиди орзу кардем аз теги ҳавас,
Хуни дил моро чунин бар дасту по печидааст[†]

Чунонки хосси сабки ҳиндӣ аст, Мирзо Тоҳир низ дар ин ғазал «абёти мутафаррикero дар масоили гуногун бо риштае аз радиф ва қофия ба ҳам дӯхта» ғазал сохтааст. Дар ин ғазал низ мисли дигар ашъори шоир «танаввӯи тасвир ва тавсиф чашмгир аст» ва ин ҳол равиши гурез аз тарҳи масоили иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фалсафиро дар эҷодиёти Мирзо Тоҳир таҳким бахшидааст.

Дар тазкирааш Мирзо Тоҳир панҷ рубоиаширо низ нақл кардааст, ки ҳама масоили ахлоқиро матраҳ кардаанд. Рубоӣёти ин шоир аз ҷиҳати шакл ва мазмун нисбат ба дигар анвои шеърарош бартарӣ доранд ва намунаҳои инҳо ҳастанд:

Он, к- аз ҳама хешро сарафроз кунад,
Бояд, ки ба мардӣ сухан оғоз кунад.
Дашном зи мард беҳ, ки мард аз номард,
Шерат бихӯрад беҳ, ки сағат моз кунад [5, 468].

* * *

Чун рӯҳ ба олами сувар меояд,
З-омезиши унсураш хатар меояд.
Ҳарчанд ҳисор монеъи дузд бувад,
З-ин чор ҳисор дузд дармеояд.
Он кас, ки ба тардоманӣ ояд хабараш,
Пайваста ба ақрабо расонад зарараш.
Хатте, ки нависаду бисозад ҳақаш,
Ночор ба сафҳаи дигар ҳаст асараш.
Сӯфӣ, ки бувад ҳамеша дар вирди ҳиял,
Омӯхта шайтон зи вай ойини дағал.
Ҳар гоҳ каманди ваҳдаташ ҷо бошад,
Девест, ки афтода ба хати мандал [5, 468].

Чунон ки ба назар мерасад, дар ин рубоӣҳо ва дигар намунаҳои шеъри ӯ нуфузи «сабки бозор» (Абдулҳусайни Зарринқуб) равшан ба назар мерасад. Ин ҷо сухан фақат аз тарзи ифода намеравад, нақши тафаккури омма дар шаклгирии маъниҳои шоиронаи шеъри ӯ фарогир буда, ба осори манзумаи ранги иҷтимоӣ бахшидааст.

Қисми дигари ашъори Мирзо Тоҳир моддаи таърих мебошад, ки дар маҷмӯъ 120 мисраъ аст. Маҳорати моддаи таърихгӯии ӯ аз ҷониби муҳаққиқони адаби форсӣ эътироф шуда, аз ҷумла Забҳуллоҳи Сафо оид ба моддаи таърихи биноӣ «Ҳашт бихишт», ки Мирзо Тоҳир гуфтааст, чунин андеша дорад: «Мирзо Тоҳири Насрободӣ дар таърихи биноӣ «Ҳашт бихишт» ба соли 1080 нахуст маснавӣ сохт, ки ҳар бор дар мисраи охир аз ҷаҳор байти охири он таърихи 1080-ро метавон ёфт ва сипас, ҳимматаш бар ин кунд нашуда ва ду рубоӣ сохт, ки ҳар мисраи онҳо ҳамина таърихро доранд ва сипас як маснавии бисту ҷаҳорбайтӣ ба дунболи он овард, ки ҳар мисраъ аз ҳар байт ҳамина таърихро дорад, яъне ҷиҳилу ҳашт бор дар ҷиҳилу ҳашт мисраъ ҳамина таърих такрор шудааст ва ҳамина корро боз дар таърихи рехтани тӯпе ба 1082 ҳиҷрӣ кардааст» [4, 628]. Чанд байтеро аз маснавии «Таърихи биноӣ мубораки «Ҳашт бихишт» иқтибос мекунем:

Зиҳӣ давлатсарои подшоҳӣ,
Бувад дар сояаш маҳ то ба моҳӣ.
Бувад зебо арӯсе шӯху сармаст,
Ки аз ҷомаш бувад оина дар даст.
Шавад то ҳалқааш бар рӯи даргоҳ,
Дили худ меҳӯрад з-ин орзу моҳ.
Паи нақшу нигори он сутуда,
Зи чашми хур оварданд дуда.
Зи оби дасти наққошони гулкор,
Шуда шабнам ба рӯи гул намудор.
Ғаҳи наззорааш аз норасоӣ,
Бувад мадди назар тири ҳавоӣ.
На фавор аст, к-онро дар миён аст,

* Дар Малехо ин мисраъ ба шакли зер омадааст: Гӯши моро дасти таслими қазо печидааст [3, 339].

† Ба ҷойи ин байт дар тазкираи Малехо ин байт сабт аст: Баски аҳли олам аз мо бозмегиранд файз,

Соя ҳамчун дом бар боли ҳумо печидааст [3, 339].

Ба шукри шоҳ доим тарзабон аст.
Расида то ба Исо рифъати ӯ,
Шуда фаввора шамъи хилвати ӯ.
Бувад толораши аз тубӣ ба сомон,
Гули ӯ шуд хамир аз оби ҳайвон.
Сутунаш такагоҳи осмон аст,
Давоми гардиши афлок аз он аст.
Ба таърихаш қалам қадро алам қард,
Хаёлам (**машрики давлат**) рақам қард [5, 488].

Маҳорати Мирзо Тоҳирро дар таърихгӯӣ чихилу ҳашт мисраъ шеър, ки ҳар мисрааш моддаи таърих аст, низ собит мекунад. Аз ҷумла:

Ҷонпаноҳе, ки мадеҳаш ом аст,
Муршиду доддеҳи айём аст.

Ҳар ду мисраи ин байт таърихи 1080-ро сабт кардааст.

Бояд гуфт, ки дар баҳши моддаи таърихҳо ба ғайр аз ҳақиқати таърихӣ Мирзо Тоҳир таърихи бунёди биноҳои таърихӣ Исфаҳонро ишора мекунад, ки барои пажӯҳишгарони таърихи меъморӣ бисёр судманд аст. Мирзо Тоҳир бо моддаи таърихҳояш на фақат таърихи бунёди осори меъморӣ Исфаҳони Эронро, мисли мадрасаи Ҷарде, мадрасаи Хоҷа Муҳаббат, мадрасаи Наққошон, мадрасаи Шайх Лутфуллоҳ, масҷиди ҷомеаи Аббосӣ, Имомзода Саҳл ибни Али ва ғайра рақам мезанад, балки ба воситаи ҳунари шоириаш зебоҳои меъморӣ он замонро, ки аксар имрӯз аз байн рафтаанд, таҷассум мекунад. Моддаи таърихҳои ӯ, пеш аз ҳама баёнгарии завқӣ баланд ва ҳунари шоирӣ ӯянд.

Моддаҳои таърих Мирзо Тоҳир собит месозанд, ки ин касб барои ӯ ҳам машғулияти адабӣ будааст, ҳам рисолати инсонӣ иҷтимоӣ ва фарҳангӣ. Эҷодҳои ӯро дар ин замина ба эътибор гирем, ин қабил осори Мирзо Тоҳирро метавон намунаи хуби навъи шеъри таърихӣ шинохт. Аз ин назар, таърихгӯӣ барои ин фақат машғулияти адабӣ махсуб намешавад. Вай ҳамчун шоири асил ва рисолатшинос ба таърихгӯӣ рағбат менамояд. Моддаҳои таърихи ӯ тафаннуоти адабӣ набуда, балки пеш аз ҳама, воситаи адои қарзи инсонӣ ба муносибати пешомаду рӯйдодҳои зиндагӣ ва ба наҳве василаи касби маоши зиндагӣ низ будааст.

Агар ба матни зиндагии Мирзо Тоҳир нигарем (ӯ дар инзиво зиндагӣ ба бар бурдааст), мебинем, ки вай монанди бисёре аз шоирони ҳамакдаш барои ниёзмандиҳояш моддаи таърих нагуфтааст. Бахусус, дар рӯзгоре, ки ин ҳунар василаи дарёфти эътибор ва афзалиятҳои молӣ қарор гирифта буд. Шоирони ниёзманд бо гуфтани моддаи таърих ва муборакбодии ба мансаб таъйин гардидани ин ё он шахс, таваллуди фарзанд ё сохтмони қасру ҳавлиҳои бошукӯҳи давлатмандон ва ғайра силаву инъомҳои гаронбаҳое дарёб мекарданд. Дар айёме, ки қасида, аллакай, ҳамчун василаи ба даст овардани силаву инъом қайҳо аҳамияти ҳудро гум карда ва аз расмӣ баромада буд, ба ҷойи он шоирон, махсусан, шоирони тамаъкор, шеъри таърихро ба як навъ манбаи зиндагӣ ва василаи дарёфти силаву инъом қарор дода буданд. Шоирони зиёде буданд, ки аз рӯйи хирсу тамаъ моддаи таърих мегуфтанд, ба таври доимӣ, ба ҳар муносибате ин корро мекарданд.

Аммо, аз моддаҳои таърихи Мирзо Тоҳир маълум мешавад, ки ӯ ҳеҷ гоҳ дар бораи ҳодисаҳои хурд ва аҳамияти фардидошта моддаи таърих нагуфтааст. Ҳамчунон ки зикр шуд, агар ба номгӯӣ моддаҳои таърихи ӯ тавачҷуҳ кунем, мебинем, ки он чи ӯ гуфтааст бо гузашти замон арзиши бештаре пайдо кардааст. Таърихномаҳои ӯ ба наҳве ойинаи меъморӣ асри зиндагӣ аст, ки қисме аз онҳо ба василаи нақши қалами ин шоири ватанпараст, зинда мондаанд. Таърихномаҳои ӯ ба ғайр аз ҳақоқиқ таърихӣ баёнгарии ҳунари меъморӣ асри сафавӣ ва ҳофизи осори муҳимми таърихӣ фарҳангии он рӯзгоранд. Аз мурур ба осори манзуми Мирзо Мухаммад Тоҳири Насрободӣ метавон чанд натиҷа бардошт:

а) намунаҳои боқимондаи осори манзуми ӯ гувоҳи завқӣ саршор ва қариҳаи шоирӣ ӯ мебошад;

б) Мирзо Тоҳир чун шоир дар ҳаёти адабии давраш нақш ва ҷойгоҳи ҳудро дорад;

в) анвои шеърӣ, ки аз ӯ боқӣ мондааст далели он аст, ки дар сурудани ғазал, маснавӣ, қасида ва рубоӣ дасти тамом доштааст;

г) моддаи таърих дар эҷодиёти ӯ танҳо воситаи ҳунарнамоӣ касбӣ ва санҷиши маҳорати адабӣ набуда, балки баёнгарии диди фароҳ ва ҳақшиносонааш ба воқеиёти

фарҳангии аҳди Сафавӣ мебошад; таърихномаҳои ӯ таҷассуми ҳунар ва дидгоҳҳои ҳунаршиносияш ҳастанд;

ғ) ашъори боқимондааш бештар тамоюли мадҳӣ дошта, зери таъсири идеологияи ҳокими замони Сафавиён шакл гирифтааст;

д) дар андеша ва мароми шоирӣ ӯ, мисли эҷодиёти аксари пайравони сабки ҳиндӣ, ҳолатҳои ҳайрат, даҳшат ва изтироб, асолати ваҳм, нигариши парешон, ҷойгоҳи хос дошта, то ҷое сабки нигориши ӯро таъйин кардаанд;

е) бо вучуди таъсири равияи ҳаёлбофиҳо ва тақаллуфот, шеърӣ ӯ аз ҷошнаи тасаввуроти омиёна об ҳӯрда, сарманшаи тасвирҳои воқеияти зиндагист, яъне ӯ дар шеъраш тарзи табиӣ тасвири бадеиро ҳифз карда, бо ин фардияти ҳунариашро мушаххас сохтааст;

ё) шахсияти инсонӣ ва шоирӣ Мирзо Тоҳир зери таъсири унсурҳои созанда ва инҳитотбахши замони зиндагӣ шакл гирифта, ҳолати отифӣ ва завқии инсонӣ ҳунаромандро дар замони мушаххаси таърихӣ ва фарҳангӣ ифода мекунад.

АДАБИЁТ

1. Зарринқўб Абдулҳусайн. Ҷаҳони Соиб: дариҷае ба ҷаҳонбинии ӯ / Абдулҳусайн Зарринқўб // Аз ҷизхое дигар. Маҷмӯаи нақл, ёддошт, баррасӣ ва намоишвораҳо. - Техрон: Интишороти Сухан, 1389.- С.113-140.
2. Қайси Розӣ. Ал-мӯъҷам / Қайси Розӣ. - Душанбе: Адиб, 1985. – 464 с.
3. Малехо Муҳаммадбадеъ. Музаққир-ул-асҳоб. Матни интиқодӣ бар асоси ҷаҳор нусхаи муҳим ба эҳтимоми Камолиддин Садриддинхоҷаи Айний / Малехо Муҳаммадбадеъ. - Душанбе: Пайванд, 1385. – 689 с.
4. Сафо Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон. Аз оғози садаи даҳум то миёнаи садаи дувоздаҳуми ҳиҷрӣ. Бахши якум / Сафо Забехуллоҳ. - Техрон, 1362. - Ҷ.5. – 633 с.
5. Тазкираи Насрободӣ. Таълифи Мирзо Муҳаммад Тоҳири Насрободӣ. Муштамил бар шарҳи ҳол ва осори қариб ҳазор шоири асри Сафавӣ / Тазкираи Насрободӣ; бо тасҳех ва муқобилаи устоди фақид Ваҳиди Дастгардӣ. - Техрон, 1361. – 575 с.

ЛИТЕРАТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ МИРЗО ТОХИРА НАСРОБОДИ

В статье рассматривается литературное наследие Мирзо Тохира Насрободи - автора крупнейшей антологии персидско-таджикской литературы XVII века «Тазкире Насрободи». Кроме названной работы он написал много стихотворений, сохранившихся в страницах антологии.

Ключевые слова: стихотворение, литературные жанры, поэзия, индийский стиль.

LITERARY HERITAGE MIRZO TOHIR NASROBODI

The article discusses the literary heritage of Mirzo Tohir Nasrobodi-author anthology largest Tajik-Persian literature of the 17th century "Tazkira Nasrobodi." Also called the book he wrote many poems, which have been preserved in the pages of this anthology.

Key words: poem, literary genres, poetry, Indian style.

Сведения об авторе: Мансура Муслимифар - соискатель Института гуманитарных наук АН РТ.
Телефон: (+992) 900-98-79-87

ТОЗААНДЕШИҲОИ НОДИР ШАНБЕЗОДА ДАР ҶАЗАЛИЁТИ Ӯ

А.Абдулназаров

Пажӯҳишгоҳи улуми инсонии ба номи Б.Искандарови АИ ҶТ

Нодир Шанбездод аз зумраи он намояндагони адабиёти шӯравӣ аст, ки дар баробари офаридани дигар жанрҳои гуногунҷамъ, бештар аз ҳама дар заминаи адабиёти оламшумули классикӣ дар эҷоди жанри ғазал масъулияти бузурге нишон додаанд. Шоир ҷаҳд кардааст, ки дигаргуниҳои ҳаррӯзаи ҳаётро на танҳо дар шакл ва жанрҳои нисбатан калони назм, балки дар шаклҳои хурдтари он, мисли ғазал низ тасвир намояд. Ин кӯшиши шоир аз эҷоди нахустин шеърҳои ҳис мешавад ва ҳатто дар ғазалҳое, ки ба зебогии мавсуф бахшида шудаанд, аз дигаргуниҳои нави ҳаёт низ хабар медиҳад. Чунончи, дар ғазали «Ҷамдаи қанд аст» (1939) шоир онро бо байти ниҳоят ҷолиби матлаъ, ки ҷавобгӯии тамоми талабҳои санъати ҳусни ғазал аст, оғоз

намуда, дар давоми он озодии мавсуф аз фаранчиро, ки мантиқан бо байти аввал пайвастагии зич дорад, мувофиқи талаботи жанри ғазал хуб ва муассир сурудааст. Масалан, байти матлаъ бо ду байти минбаъда, ки ҳунари ғазали классикиро доранд:

Лаъли ту ба ширинии худ ҳамдами қанд аст,
Бар гардани ҷон ҳалқаи гесӯт каманд аст.
Берун чу шудӣ аз шаби торики фаранҷӣ.
Бар ҷумла ҷаҳон рӯйи дилорот писанд аст [1].

Байти минбаъда ба тавсифи фаъолияти зарбдоронаи маҳбуба бахшида шудааст:

Бо раҳбарии ҳизби Ленин, эй маҳи тоҷик,
Иҷрои плонат ҳама дам яксаду чанд аст [1].

Дар ду байти оянда зебогии шаҳрҳои Душанбе ва Ленинобод (Хучанди ҳозира) ва сарфарозии шоир аз шукуфоии онҳо тараннум гардидааст. Байти таҳаллус низ ҳамоно пухта ва хуб сароида шудааст:

Чун булбули хушхон ба гулистон дили Нодир,
Бар сунбули зебои суманбӯйи ту банд аст [1].

Албатта, чунин муносибат ва тавсиф, аз як тараф, ба така бар анъана ва аз тарафи дигар, ба бардошт аз дигаргуниҳои иҷтимоӣ вобаста буд. Бесабаб нест, ки муҳаққиқи таърих ва назарияи адабиёти тоҷик Шарифҷон Хусейнзода, дар хусуси анъанаи ғазалсарой дар ашъори Айнӣ сухан гуфта нигоштааст:

«Таърихи инкишофи адабиёти бисёрмиллати советӣ нишон дод, ки ривоч ва равнақи адабиёти ҳар як республикаи советӣ, аз як тараф ба тафаккури бадеии тамоми башарият, аз тарафи дигар, ба анъанаҳои миллии ҳамон халқ, ки дар ҷараёни зиндагии таърихи он ташаккул ёфтааст, вобаста мебошад» [4]. Ҳамин олим, дар замоне, ки бисёрии олимони ва эҷодкорон даст кашидан аз ғазалсаройиро талаб карда, онро маҳсули давраи қафомонда муаррифӣ мекарданд, чунин хитоб карда буд: «Яке аз беҳтарин анъанаҳои адабиёти классикии тоҷик ғазалсаройист» [2]. Шанбезода маҳз ҳамин анъанаро давом дода, онро ба мавзӯҳои замонавӣ мувофиқ сохт.

Барои мисол, шеърӣ ғазалмонанди «Оҳуи парранда» (1939), ки ба нахустин тайёраи ба Бадахшон сафар карда бахшида шудааст, бо байте чунин оғоз мешавад, ки ҷавобгӯии талаботҳои матлаи ғазал аст:

Аҷаб қарам зи қаромоти хеш ёрам қард,
Чӣ лутфҳои фараҳбахш кирдигорам қард [6].

Устод Ш.Хусейнзода дар хусуси ашъори ошиқонаи назми форсии тоҷикӣ андеша ронда, менависад: «Шеърҳои ошиқона, ки ишқи табиӣ инсонро тараннум мекунанд, бешак бо ҷараёни зиндагии одам пайвастагӣ дошта, нишоту шодӣ, шӯру шавқ ва ҳолатҳои кайфиятҳои ушшоқро инъикос кардаанд» [7]. Таҳлили ашъори ошиқонаи Шанбезода, ки бо масъалаҳои иҷтимоии замонаш омехта аст, ҳулосаи мазкури олимро дар ин самт собит месозад.

Дар эҷодиёти Нодир Шанбезода лирикаи ишқӣ мавқеи махсус дорад. Чуноне ки «асоси ғазал баёни ишқ ва муҳаббат аст» [8], ғазалҳои шоир аз ин хасоиси навъӣ ҳолӣ набуданд. Дар “Энсиклопедияи Советии тоҷик” овардаанд, ки «дар лирикаи ишқии ӯ (Нодир Шанбезода – А.А.) назокати сухан, таъбирҳои анъанавию нав, ифодаҳои рангину маъниҳои бикр хеле моҳирона ба қалам дода шудааст» [9]. Пас аз чунин баҳогузорӣ ба лирикаи шоир, яке аз аввалин шеърҳои шакли ғазали ӯ, ки «Нахли дилоро» ном дошта, ҳанӯз соли 1938 эҷод шуда буд, ба ҳайси мисол оварда мешавад, ки он ҷавобгӯии жанри мукаммали ғазал мебошад:

Ширин набувад ҳамчу лабат қанд ба олам,
Ку гул ба гули рӯйи ту монанд ба олам?
Аз гулшани дил офату осеби ҳазон рафт,
То меҳри руҳат нури худ афғанд ба олам.

То гулшани ӯ чун ту гуле зод, азиз аст,
Чун мардумаки чашм Самарқанд ба олам [10].

Ғазали мазкур таваҷҷуҳи пажӯҳандагони адабиёти тоҷикро низ ба худ ҷалб намудааст ва муҳаққиқ Ҳ. Қаландаров мазмун ва таъсири он ба хонандаро исботи ақидаҳои файласуф Кант дар хусуси мафҳум ва мавқеи шеър гуфтааст. Вай менигорад: «Ба ақидаи Кант «шеър иборат аст аз як гуна ғаёлияти ҳамоҳанг ва таносуби қувои нафсонӣ, ки ба озодӣ бидуни ҳеч тақайюд ва таайюн дар олами тасвир ва таҷсим анҷом пазирада». Шеъри Шанбезода ҳам иборат аст аз таносуб ва ҳам оҳанги дарунӣ ва зехнӣ, ки дар зарфи эҳсосот таҷаллий менамояд. Мо ин кайфиятро дар тамоми ашъори Нодир Шанбезода ва аз ҷумла, дар шеъри «Нахли дилоро» метавонем мушоҳида кард» [11].

Дар баробари тараннуми ҳаводиси замонавӣ, Шанбезода мавзӯоти анъанавии ғазалро, ки сармастӣ аз ишқу ёр, гурез аз бевафоиву ағёр аст, давом додааст. Ӯ ин матлабро чунин баён доштааст:

Гоҳ хонад дилам таронаи ишқ,
Гаҳ ғазалҳои ҷовидонаи ишқ.
Сабаби зиндагӣ яқин ишқ аст,
З-ин сабаб дил шудааст хонаи ишқ [1].

Ва нақди ҷон харидани ин ганҷи ҷовидонаро коре дуруст ва табиӣ меҳисобад:

Ишқи ту ба нақди ҷон харидам,
Бо ҷони ту ройгон харидам.
Ин гавҳари поки баҳри дилро,
Аз аҳли назар ниҳон харидам [1].

Дар матлаи ғазали дигар мазмуни байти аввали ғазали болоро, ки «Ширин набувад ҳамчу лабат қанд ба олам, Ку гул ба гули рӯи ту монанд ба олам» аст, чунин овардааст:

Лаъли ту ба ширинии худ ҳамдами қанд аст.
Бар гардани ҷон ҳалқаи гесут каманд аст [6, 177].

Шарифҷон Ҳусейнзода дар хусуси давоми анъанавии ғазалсаройӣ дар ашъори Айнӣ сухан ронда, барҳақ менигорад, ки «ғазал аз ваҳдати ишқ ва тафаккур иборат аст» [2]. Ба фикри мо, муҳаққиқ «тафаккур» гуфта, сухани бикрро, ки саршор аз маърифат аст дар назар дорад. Бо як назар ба ғазалҳои Шанбезода, метавон аз онҳо байт-байт «ваҳдати ишқ»-ро бо «тафаккур»-и шоирона дарёфт. Чунончи дар байтҳои зер:

Боз он нодираам чехра барафрӯхтанист,
Хирмани сабри дилу ҷони маро сӯхтанист.
Чашми шӯхаш, ки шуда наргиси боғи ниғаҳам,
Аз тамошои ҷаҳон чашми маро дӯхтанист [1].

Аз ҳамин хотир бошад, ки Шанбезода Нодир нисбати хеш ва нисбати дигар эҷодкорон дар масъалаи эҷоди шеър хело ҳам серталабу саҳтгир буд. Ӯ шеъри сода ва хомро наменвисандид ва талқин ба омӯзиши шеъри сара мекард.

Адабиётшиноси муосири тоҷик Ҳоким Қаландаров дар хусуси шеъри Шанбезода, тафаккури шоирона ва санъату бадеияти он ҳарф зада, маҳз ҳамин ғазалро, ки як навъ барномаи шоир нисбат ба эҷоди каломӣ асил аст, ба унвони мисол меорад. Муҳаққиқ фикри хешро дар ин масъала чунин ҷамъбаст намудааст: «Манзури мо аз он иборат аст, ки гӯяндаи шеър пеш аз ҳама бояд аз улуми адабӣ ва қавоиди илмӣ шеър комилан огоҳӣ дошта бошад ва ҳама муҳассаноти лафзӣ ва маънавиро ёд бигирад, то битавонад эҳсосот ва идрокоти даруниро ҳарчи аз тавфиқи илоҳӣ дарк кунад, онро бо бехтарин алфоз ва зеботарин таъбирот мучассам ва мусаввар созад ва аз уҳдаи ин кор ба таври бехтар дармеояд. Ҳама шоирони бузург аз ин сифатҳои суварӣ баҳрае доштаанд ва Нодир Шанбезода низ аз онҳо бегона набуд. Ӯ як шоири ғайрикасбӣ набуда ба қатори шуарои хирфай дохил мешавад» [6].

Дар баробари мавзӯи ишқу нигор шоир ба мавзӯҳои дигари барои ҳар як фард муқаддас, амсоли тараннуми зебоиҳои диёр, дӯстиву рафоқат ва муҳаббати ватан

шеърӯ дostonҳо эҷод намудааст, ки қимати тарбиявию зебоипарастиро доро мебошанд. Дар ин миён мавзӯи тараннуми дӯстиву рафокатро дар ашъори шоир махсус қайд кардан лозим.

Дар адабиёти даврони шӯравӣ масъалаи тараннуми дӯстӣ як навъ рӯҳияи сиёсӣ пайдо карда буд. Ҳамаи адабиётҳои ҷумҳуриҳои бародар вазифадор буданд, ки дар ин масъала асар эҷод намоянд. Махсусан, эҷоди дostonҳои калонҳаҷм бо тараннуми дӯстии халқҳои бародар дар фатҳ кардани куллаҳои дастнорас, ба воситаи даст ба даст гирифтани бародарони халқҳои як мамлакат бо номи Иттиҳоди Шӯравӣ расм шуда буд. Албатта, дар ҷанде аз осори Шанбезода, ки ба сохтмонҳои калони ҷумҳурӣ ва дигар масъалаҳои муҳими сохтмони сотсиалистӣ бахшида шудаанд, ин масъаларо дидан мумкин аст. Бояд гуфт, ки ба ин маҳз муҳит ва сиёсати ондавраина сабаб шуда буд, чун таҳкими дӯстии халқҳои Иттиҳоди Шӯравӣ яке аз талабҳои асосии таҳкими ҷомеаи сотсиалистӣ ба ҳисоб мерафт.

Дар масъалаи рӯҷӯи Шанбезода ба ин масъала ва ҳалли он ҳаминро гуфтан лозим аст, ки шоир дар ин самт низ тозагӯйиҳо дорад. Ӯ дӯстии миёни одамонро на дар он мебинад, ки сиёсати даврро пайгирӣ мекунад, балки тараннуми он аз тарафи шоир самимона аст. Дар баробари шеърҳои ба воқеаҳои ҷорабиниҳои махсус бахшида, мисоли «Салом овардем» (барои бародарони қазок), «Зафар кардем мо» (бахшида ба 30 - солагии Ғалаба бар фашизм), «Байрақи дӯстии мо абадӣ ҷилвагар аст» (ба анҷумани XXV Ҳизби Коммунистии Иттиҳоди Шӯравӣ) ва ғайра, шоир шеърҳои бикрро, ки саршор аз самимият ва бадеияти шеърӣ ҳастанд, дар мавзӯи дӯстӣ ба қалам овардааст.

Шоир дӯстии инсонҳоро «беҳтарин неъмат ба олам» ҳисоб мекунад ва онро «чашмаи оби ҳаёт» меномад:

Беҳтарин неъмат ба олам дӯстии халқҳост,
Меваи ин нахли боғи зиндагӣ сулҳу сафост...
Чашмаи оби бақои Хизр як афсона буд,
Дӯстии аҳли олам чашмаи оби бақост [7].

Маҳз аҳлона зиндагӣ кардан, дӯстона ҳаёт ба сар бурдан мақсад ва мафҳуми одамият аст, на чизи дигар. Душманӣ ба одамон танҳо сиёҳбахтӣ меораду халос. Шоир хитоб мекунад:

Одамият дӯстона зиндагӣ кардан бувад,
Ғайр аз ин фикре агар гӯяд касе, фикри хатост...
Одамӣ аз душманӣ ғайр аз сияҳбахтӣ чӣ дид?
Ҷуз харобии ҷаҳон аз ҷанг чизе барнахост [7].

Маҳз дар хусуси ин гуна шеърҳои Шанбезода Ҳ. Қаландаров ба ин натиҷа мерасад, ки онҳо «пайвандгари наслҳо, қавмҳо ва қарнҳо» [6] мебошанд.

Таҳлили ашъори шоир, муқоисаи он ба даврони ҳаёташ шаҳодат медиҳад, ки дар баробари доштани истеъдод ва дониши баланди шеърӣ, муҳити зисти шоир низ дар эҷоди ашъори баландмазмун мусоидат карда ва мавқеи махсус доштааст. Ин масъаларо метавон бо суҳанони зерини муҳаққиқи адабиёти тоҷик Ш. Ҳусейнзода ҷамъбаст намуд, ки навиштааст: «...ҳар як тағйирот ва таҳаввулоте, ки дар таърихи ҳаёти ҷамъиятии мардумон падидор мешавад, боиси ба вуҷуд омадани маданияти нав, адабиёт ва шеъри нав мегардад. Мазмун ва шакли адабиёт – шеър низ дар ин марҳила аз ҳисоби анъанаҳои мутараққӣ ва таҷрибаҳои адабӣ-бадеии адабиёти ватанӣ ва адабиёти дигар халқҳо амиқ ва решадор, доманааш кушода ва фарох хоҳад шуд. Чунин ҳол шоирро водор месозад, ки на танҳо дар шакл ва сурати шеърӣ, балки хатто дар омезишҳои фикрӣ ва уфуқи андешаву ҳаёли худ низ роҳҳои тоза ҷустуҷӯ намояд» [4].

АДАБИЁТ

1. Шанбезода Н. Ҳосили умр / Н. Шанбезода. - Душанбе, 2008. - С.175, 177, 240.
2. Ҳусейнзода Ш. Анъанаи ғазалсарой дар ашъори Айнӣ / Ш. Ҳусейнзода // Баҳс ва андеша. -

- Душанбе, 1964. - С.169, 176.
3. Хусейнзода Ш. Сайри таҳаввул ва такомули адабиёти форсӣ-тоҷикӣ (аз асрҳои X то XV) / Ш. Хусейнзода // Ҳабаҳ мақола. - Душанбе: Ҳумо, 2007. - С.5-49.
 4. Хусейнзода Ш. Ҳабаҳ мақола / Ш. Хусейнзода. - Душанбе: Ҳумо, 2007. - С.289, 348.
 5. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик - Душанбе, 1989. - С. 470.
 6. Қаландаров Ҳ. Одамият дӯстона зиндагӣ қардан бувад // Дар кит. “Ҳосили умр”. - Душанбе, 2008. - С.54-60.
 7. Шанбезода Н. Тарози дил / Н. Шанбезода. - Душанбе: Ирфон. 1984. - С.299.

НОВАТОРСТВО НОДИРА ШАНБЕЗОДА В ЕГО ГАЗЕЛЯХ

В статье прослеживается проблема мастерства Нодира Шанбезода в создании традиционного жанра таджикской поэзии - газель. Основные особенности газелей Шанбезода заключаются в том, что он, продолжая идейно-художественные традиции классиков, в тоже время, обогащал их новыми темами и проблемами своего времени (советской жизни). Естественно, это новаторство заключается в современном видении традиционной тематики и включении новых тем и форм в газели.

Ключевые слова: Шанбезода, поэзия, газель, любовь, дружба, поэтические фигуры, новаторство, традиционная тематика.

INNOVATION NODIRA SHANBEZODA IN HIS GHAZALS

The article describes the talent of Nodir Shanbezoda in creating of the Tajik Poetry traditional genre – Gazal. The specific of the Nodir Shanbezoda's gazals is that besides continuation of the ideological – artistic aspects of the classical gazals, they consist from the topics and problems of the Poet life period (Soviet Union life). These innovation initiatives are based on the modern vision of the traditional themes with comprising of the new forms in the Gazels.

Key words: Shanbezoda, poetry, ghazal, love, friendship, poetic image, innovation, traditional theme.

Сведения об авторе: *А. Абдулназаров* – соискатель Института гуманитарных наук им.Б.Искандарова АН РТ. Телефон: (+992) 93-406-08-04

ТАВЗЕҲИ ҚИССАИ “МҶО ВА ХИЗР” ДАР “ВАЛАДНОМА”-И СУЛТОН ВАЛАД

Юҷел Озйашар

Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садриддини Айнӣ

Мӯсо ва Хизр ду шахсияти машҳуре ҳастанд, ки дар бораи ҳувияти воқеии онҳо андешаҳои мухталиф мавҷуданд. Аммо мо ба ин масъала намерардозем, баҳси ин матлабро дар манобеи мароҷеи дигар пайдо қардан мумкин аст [3, 870-876; 3, 332-336; 6, 2045; 7, 481; 1, 79-80; 2, 607-608]. Танҳо таъкид мекунем, ки манзури мо аз Мӯсо пайғомбари улулазмест, ки саргузашти пурнишебу фароз дорад ва Хизр ҳамонест, ки ба оби ҳаёт даст ёфт то рӯзи растохез умри ҷовидона пайдо қард. Ҳам Мӯсо ва ҳам Хизр аз ҷумлаи образҳои ҷовидонаи адабиёти мардумони форсизабон буда, аз роҳи асотир ва сарчашмаҳои динӣ воридаи адабиёт шудаанд.

Вуруди Мӯсо ва Хизр ба адабиёт ҳам ба сурати ҷудогона ҳамчун образи бадеӣ (асои Мӯсо, яди байзоии Мӯсо) ва ҳам пайваста, дар қолаби қиссаи “Мӯсо ва Хизр” ба муносибатҳои гуногун зоҳир мешавад, ки манзури мо дар ин мабҳас ҳолати дувум аст. Агар ба манобеи адабӣ таърихӣ муроҷиат бишавад, маълум мешавад, ки қиссаи “Мӯсо ва Хизр” бори аввал дар китоби “Тарҷумаи “Тафсири Табарӣ”” [9], ки бо дастури Мансур ибни Нӯҳи Сомонӣ (962-976) аз ҷониби гурӯҳи уламои Мовароуннаҳр аз арабӣ ба форсӣ дарӣ баргарадон шудааст, ёд шудааст.

Номи Хизр дар Қуръон ба сурати ҷудогона наомадааст, аммо бино ба таҳқиқи Муҳаммад Ҷаъфарӣ Ёҳақӣ, “бисёре аз муфассирон мафҳуми ояи 65 сураи Каҳфро марбут ба ӯ дониста ва навиштаанд, Мӯсо ба талаби Хизр шуд, то аз ӯ илм биёмӯзад, зеро Худо ба ӯ ваҳй қард, ки ман дар замин бандам аз ту олимтар дорам ва номи ӯ Хизр аст” [3, 333]. Агар ба сураи мазкур дар Қуръон муроҷиат бишавад, маълум

мешавад, ки ҳадиси Мӯсо ва Хизр дар 23 оят нақл шудааст. Яъне, қиссаи мазкур на фақат аз як ояти 65, балки аз оятҳои 60-82 ахз шудааст [4, 300-302].

Дарвоқеъ, вуруди қиссаи Мӯсо ва Хизр ба китоби “Тарҷумаи “Тафсири Табарӣ”” ҳам ба оёти мазкури сураи Каҳф иртибот дорад. Маълум мешавад, ки бинобар аҳамияти махсус доштани қиссаи мавриди назар мутарҷимон салоҳ донистанд, ки онро ба сурати қисса ҷудо аз матни аслии тарҷума пешниҳод бикунанд. Дар ин сурат матни қисса дар қиёс ба асли тарҷума, ки дар қолаби оятҳо зикр шудааст, муфассалтар мебошад [9, 368-372].

Мо дар ин ҷо мазмуни қиссаи мавриди назарро ба таври пурра нақл намекунем, чунки он бисёр машҳур аст, балки бо тартиби муайяне, ки қисса дар китоби “Тарҷумаи “Тафсири Табарӣ”” омада ва бо дастабандие, ки аз ҷониби мо сурат гирифтааст, ба муҳимтарин нуқоти он ишора мекунем:

1. Муноҷоти Мӯсо ба даргоҳи Худованд ва пурсидан аз ӯ, ки “ё Раб, ҳеч халқ туро ҳаст бар пушти замин аз ман донотар?”.

2. Посухи Парвардигор: “Ё Мӯсо, маро бандаест – номи ӯ Хизр, ӯ ба илм аз ту беш аст”.

3. Роҳнамоии Мӯсо ба ҷониби Хизр.

4. Баҳс перомуни паёмбар будан ё набудани Хизр.

5. Ёдоварӣ аз ду бандаи Худо, ки “бад-ин ҷаҳон андар ҷамебуванд зинда то он рӯз, ки ҳама ҷонварон ҷон биситонад, ин ду зиндаанд бад-ин ҷаҳон андар, он гоҳ ҷони эшон биситонанд” ва зикри масъулияти ҳар кадоми онҳо:

а) Хизр, ки ӯро Худованд “ба дарёҳо барбигумоштааст, ки ҳар касе, ки ба дарёҳо ғарқа шавад, ки аҷали вай ҳанӯз сипарӣ нашуда бошад, Хизр мар ӯро бигирад ва киштӣ (ки) ба дарё роҳ гум кунад, роҳ бад-ӯ намояд”;

б) Илёс, ки Худованд ӯро “муаккал кардааст бар хушкӣ, ки ҳар кас, ки андар хушкӣ роҳ гум кунад, Илёс варо ба роҳ боз барад. Ва агар касе ба биёбон андар бимирад, Илёс бар ӯ намоз кунад ва ба гӯр кунадаш” [9, 368-369].

Ин ду нафар то рӯзи бозпасин намемиранд ва ҳар сол дар мавсими ҳаҷ ба тавофи хонаи Каъба мераванд, ҳаҷ мекунанд, вале ҳеч кас онҳоро намешиносад ва онҳо низ худро ба ҳеч кас наменамоёнанд. Онҳо ҳар ду шаб ва рӯз бар умматони ҳазрати Муҳаммад (с) дуо мекунанд аз Худованди бузург омурзиши гуноҳкоронро мецоҳанд.

Хизр ва Илёс зинда ва дар замин мебошанд ва боз ду паёмбари мурсали дигар аз фарзандони Одам (а) ҳам ҳастанд, ки “ҳаргиз намиранд ва шабу рӯз бар бандагони Худо, азза ва ҷалла, дуо кунанд ва омурзиш хоҳанд”. Инҳо яке Исо ибни Марям (а) ва дигаре Идрис (а) ҳастанд. Худованд Исоро “ба осмон бурд то наздики хеш. Ва чун охири замон бувад, Исо бар замин боз ояд ва ҷаҳон рост кунад ва Яъҷуҷ ва Маъҷуҷ ва Дачҷолро аз ин ҷаҳон берун кунад ва халқро аз азоби эшон бираҳонад ва худ ба осмон боз шавад”. Дар мавриди Идрис, “ки ҳеҷ паёмбар набуд дар он рӯзгор, ки Худойро ибодат кардӣ, чунон-к Идрис” хабар чунин аст, ки “ҳамчунин зинда аст ба осмон ва вай низ ҳам ба биҳишт андар аст” [9, 369].

6. Баёни қиссаи Хизр ва Мӯсо ибни Имрон:

а) ҳамроҳи Юшаъ ибни Нун - бо мақсади дарёфтани Хизр ва аз ӯ илм омӯхтан - ба сафар баромадани Мӯсо;

б) раҳнамоии Мӯсо ба самти Хизр (ҳадиси аз моҳӣ таом омода кардани Юшаъ, ба хоб рафтани Мӯсо ва Юшаъ, бар асари чакидани чакраи оби ҳаёт зинда гаштани моҳӣ, аз паси моҳӣ то ба мақомгоҳи Хизр расидан, Хизрро дар айнаи ибодат дарёфтани);

в) гуфтугӯи миёни Мӯсову Хизр, байъати онҳо ва ҳуҷҷат гирифтани Хизр аз Мӯсо;

г) ҳамроҳии Хизр, Мӯсо, Юшаъ ва пеш омадани воқеоте, ки таҳаммул ва дарёфти маънии онҳоро надоштани Мӯсо: киштӣ дар дарё, ки онро Хизр сӯроҳ кард; дар миёни кӯдакон он як ғуломро куштани Хизр; девори ҳамгардидаро рост кардани Хизр.

7. Натиҷагирии Хизр аз воқеаҳо ва нопадид шуданаш. Ин бахш, ки шомили паёми аслии воқеаҳои марбут ба Хизр ва Мӯсо мебошад, айнан иқтибос мешавад: “Эдун гуфт (яъне, Хизр дар хитоб ба Мӯсо – Ю.Ҷ.), ки он киштӣ аз баҳри он сӯлоҳ кардам, ки аз он гурӯҳе дарвешон буд, ки карда буданд бад-он дарё андар, то мар эшонро нафақа бошад ва он ҷо малике буд, ки ҳама киштиҳо ба ғасб бигрифтӣ ва мар он киштиро аз баҳри он сӯлоҳ кардам, то айбнок гардад. Ва чун маъюб бувад, он малик онро насонад аз он дарвешон.

Ва он ғулом буд дузд ва роҳдор ва бадхислат ва падару модари хуб дошт ва нек ва падару модараш ҳама рӯз ҳаме дуо карданд, ки Худой моро халафе диҳад беҳтар аз ӯ ва Худой ҳоҷати эшонро раво кард ва ман ӯро бикӯштам ва Худой мар эшонро халафе дод беҳтар аз ӯ.

Ва аммо он девори ду ятим буд ва андар зери он мар эшонро ганҷе буд ва Худой азза ва ҷалла чунон хост, ки он ганҷ бад-эшон расад ва ман он девор аз баҳри он буд, ки рост кардам”. Пас, Хизр гуфт: “Ин аст таъвили он, ки ту бад-он сабр натвонистӣ кард”.

Ва чун Хизр ин бигуфт, ҳамон гоҳ аз пеши Мӯсо нопадид шуд ва Мӯсо ӯро андар наёфт, ҳарчанд талаб кардаш” [9, 371-372].

Кулли ёдовариҳо ва ишораҳои, ки дар адабиёт марбут ба қиссаи “Мӯсо ва Хизр” ҳастанд, асосан фарогири мазмунҳои ёдшуда ҳастанд. Аммо тариқи мурочиат, бархурд ва ғарази адибон аз зикри ин қисса, ки бар мабной ҳикмати илоҳӣ тарҳрезӣ шудааст, яқсон нест. Месазад, ки масъалаи мазкур дар саросари адабиёти форсӣ ҷустуҷӯ гардида, дар доираи мавзӯи ҷудогонаи таҳқиқ мавриди баррасӣ қарор бигирад. Мо танҳо бар онем, ки бо муайян кардани самти таваҷҷуҳи Мавлоно Ҷалолуддин ба қиссаи мазкур дар “Маснавии маънавӣ” тавзеҳи онро аз ҷониби мусаннифи “Валаднома” баррасӣ бикунем.

Аз мутолиаи “Маснавии маънавӣ” ва табақабандии мавзӯоти марбут ба қиссаи мавриди назар дар ин асари мондагор ва муқоисаи он бо матолиби мастур дар “Валаднома” чунин натиҷа ба даст меояд, ки Мавлоно Ҷалолуддин ба шахсияти Мӯсо беш аз Валад таваҷҷуҳ зоҳир карда ва қиссаҳои марбут ба вайро шурӯъ аз дафтари дувум ва севуму ҷаҳоруми “Маснавӣ” беш аз бисту панҷ маврид ба гунае ба риштаи назм кашидааст, ки чехраи комили ҳазрати Мӯсо (а)-ро аз хилоли мутун дарёфтани мумкин аст [5, 220, 236, 237, 238, 239, 242-243, 245-246, 299, 301-302, 400, 405-406, 408, 411, 412, 416, 418, 433]. Мавлоно қиссаи ҳазрати Мӯсоро агарчи ба сурати мустақим аз воқеаи “хоб дидани Фиръавн Мӯсоро алайҳи-с-салом ва тадорук андешидан” оғоз мекунад, қабл аз он фасли ҷудогонае дорад, ки “Амри Ҳақ(к) таъоло ба Мӯсо алайҳи-с-салом, ки маро ба даҳоне хон, ки бад-он даҳон гуноҳ накардаӣ” ном дорад. Аз унвони ин фасл ва муҳтавои он, ки хеле муҳтасар аст, маълум мешавад, ки манзури Мавлоно аз Мӯсову қиссаҳои марбут ба вай, қабл аз ҳама, ҷанбаҳои маънавию рӯҳонии воқеаҳо мебошад. Масалан, дар фасли мазкур, ки пас аз ишора ба афзалияти дами хуш доштан ҳангоми дуо омадааст, таъкид мешавад, ки пок кардани даҳон натиҷаи чолоку чобук кардани рӯҳро ба миён меоварад. Гузашта аз ин

Чун дарояд номи пок андар даҳон,

На палидӣ монаду на андуҳон [5, 220].

Дар қиссаҳои вобаста ба Мӯсову Фиръавн манзур аз аввали ақл ва дувумӣ ваҳм аст. Мӯсо ҳамеша соҳиби ақл ва рафтори вай дар ростои андешаву ақлонӣ буда, дар

муқобили ӯ Фиръавн қарор мегирад, ки соҳиби ваҳм ва ҳамеша андешаманду ваҳмзада аз ҳастии Мӯсо аст. Дар миёни қиссаҳои марбут ба Мӯсо, ки дар муқобили Фиръавн қарор мегирад, якчанд фаслҳои дигар ҳам ба ҷашм меҳӯранд, ки ғарази ғӯянда аз овардани онҳо таъкид ва тасдиқи ин ё он андешаҳои ахлоқие мебошад, ки дар доираи масъалаи маърифати ҳақиқати кулл ба ҳам меоянд.

Мусаннифи “Маснавӣ” аз қиссаи Мӯсову Хизр ба сурати бахшбандие, ки хосси матолиби китоб аст, танҳо дар як фасл ёд кардааст, ки он бахш ҳам хеле мухтасар аст. Ин фасл чунин унвон дорад: “Сирри талаб кардани Мӯсо Хизро алайҳи-с-салом бо камоли нубувват ва қурбат” [5, 265]. Аз мазмуни фишурдаи матни мазкур маълум мешавад, ки Мавлоно ин қисса ва рамзу розҳои ниҳон дар онро бепоён ҳисобида, фақат ба масъалаҳои зерин ишора кардааст, ки ин ҳама, дар маҷмӯъ, сирри дар талаби Хизр иқдом намудани Мӯсоро менамоёнад: муштоқи ҳақиқат будани Калими Ҳақ(қ), сарфи назар аз ҷоҳу ҷалоли пайғомбарӣ аз худбинӣ барӣ будани ҳазрати Мӯсо, саргаштагии ҳамешагӣ “дар пайи некӯпайӣ”, растагорӣ аз хавфу риҷо, паридан ба парру боли худ, ишқи ҷононро кам аз ишқи нон надонистан. Аз ин ҷо сабаби муроҷиати Султон Валад ба қиссаи Мӯсо ва Хизро дар “Валаднома” пай бурдан мумкин аст. Яъне, Валад хостааст, ки матолиби алоқаманд ба қиссаи мазкурро, ки падараш - шояд ба сабаби қиссаи маъруф будани он - хеле мухтасар ва ба таври гузаро аз он ёд кардааст, ба сурати нисбатан муфассал тавзеҳ бидиҳад. Аммо ғарази аслии муроҷиати Валад таъкиди дарёфти муштаракоте миёни Мӯсо ва Ҷалолуддин аз як тараф, Хизр ва Шамси Табрезӣ, аз ҷониби дигар мебошад, ки дар ин бора баъдтар тавачҷуҳ мешавад.

Гузашта аз ин, Мавлоно дар ҳилоли фаслҳои дигари “Маснавӣ” ҳам ба қиссаи Мӯсову Хизр рӯҷӯ кардаву маъниҳои маъхуз аз муносиботи миёни он ду ро таъкид кардааст. Масалан, дар мавриди таъкиди мазмуни тақарруб ҷустан ба суҳбати бандаи хосси Худованд, бо тавачҷуҳ ба қиссаи мавриди назар, ба чунин тамсил дучор мешавем:

Чун гирифтат пир, ҳин, таслим шав,
Ҳамчу Мӯсо зери ҳукми Хизр рав.
Сабр кун бар кори Хизре бенифок,
То нагӯяд Хизр: “Рав, ҳозо фироқ”.
Гарчи киштӣ бишканад, ту дам мазан,
Гарчи тифлери кушад, ту мӯ макан.
Дасти ӯро Ҳақ(қ) чу дасти хеш хонд,
То “яд-ул-Лоҳ фавқа айдиҳим” биронд.
Дасти Ҳақ(қ) миронадаш, зинда-ш кунад,
Зинда чӣ бвад? Ҷони поянда-ш кунад.
Ҳар кӣ танҳо, нодиро, ин раҳ бурид,
Ҳам ба авни ҳиммати пирон расид.
Дасти пир аз ғоибон кӯтоҳ нест,
Дасти ӯ ҷуз қабзаи Аллоҳ нест... [5, 91-92].

Чунонки аз мазмуни ин байтҳо маълум мешавад, дар ин ҷо, қабл аз ҳама, матлаби итоат ба пир таъкид шудааст, ки ин маънӣ дар роҳи шинохти ҳақиқат бисёр муҳим ба ҳисоб меравад.

Қабл аз он ки қиссаи “Мӯсо ва Хизр” ва тавзеҳи онро аз назари муаллифи “Валаднома” ҷустуҷӯ бикунем, ба сабаби тавачҷуҳи зиёди сӯфиёну орифон ба қиссаи мазкур ишора мекунем. Якум, ин ки сӯфиёну орифон Мӯсо ва Хизро дар зумраи авлиё шумурдаанд. Дуюм, чунонки Ёҳақӣ ишора дорад, ба назари орифон “Хизр намунаи ишқ ва Мӯсо мазҳари ақл аст, ки дар ҳамсафарии Хизр нотавон омад; оби

ҳаёт дар даруни зулмат ҷой дорад ва Хизр, ки пири тариқату зиндаи ҷовид аст, соликро ба он роҳ менамояд” [3, 333].

Баргардем ба тавзеҳоти соҳиби “Валаднома”. Султон Валад бори аввал замоне аз ҳазрати Мӯсо (а) ёд мекунад, ки масъалаи мухотабони хос доштани анбиёро ба миён мегузорад. Дар ҳамин маврид барои исботи муносибати миёни анбиёву авлиё ба чунин суҳанҳо мутаваҷҷеҳ мешавем:

Авлиёро Калим ҷӯён буд,
Пайи эшон ҳамеша пӯён буд.
Ҳар саҳаргаҳ ба нола аз Яздон,
Хостӣ ӯ лиқои он мардон.
Оқибат чун дуош гашт қабул,
Хизрро ёфт, шуд амал ба ҳусул [8, 29].

Баъд аз ин хабар, бевосита, фасле оғоз мешавад, ки “Шукр кардани Мӯсо Худоро, ки дуош қабул гашт ва Хизрро (алайҳи-с-салом) дарёфт” ном дорад. Идомаи самти тавачҷуҳи соҳиби “Валаднома”-ро ба қиссаи мавриди назар дар фаслҳои зерин мушоҳида кардан мумкин аст: “Ҷавоби Хизр Мӯсоро, алайҳи-с-салом, ки чун мулоқоти ман мақдури ту шуд, акнун бозгарду пеши уммати худ рав...”, “Боз истифҳор кардани Мӯсо, алайҳи-с-салом ва қабул кардани тавбаи ӯро Хизр, алайҳи-с-салом”, “Боз рӯҷӯ кардан ба қиссаи ҳазрати Мӯсо”. Дар ниҳоят таҳти унвони “Дар баёни он, ки ҷунонки Мӯсо (а) бо қуввати нубуввату азамати рисолат ҷӯи Хизр (а) гашта буд, Мавлоно (қаддаса-л-Лоҳу сирраҳу-л-ъазиз) бо вучуди чандин фазоилю ҳисол ва мақомоту каромот ва анвору асрор, ки дар даври таври худ беназир буду масал надошт, толиби Шамсиддини Табрэзӣ (қ.с.а.) гашта буд” фасле меояд, ки он ба шахсияти маънавии Ҷалолуддин иртибот дорад.

Аз мазмуни фаслҳои мазкур маълум мешавад, ки Валад ба нақли мазмуни қисса аз дидгоҳи тамоман дигар мепардозад. Барои ӯ муҳим хатти суҷети мустақим нест, вай нахуст масъалагузори мекунад, сони ба ҷойҳои муҳимми қисса мурочиат мекунад, ки дар охир ҳар қадам бо натиҷагирӣ ҷамъбаст мешавад. Суҳан вақте дар баёни тавзеҳу ташреҳ гиреҳ меҳӯрад, ки Валад муносибати худро ба асли қисса ва ғараз аз зикри он баён мекунад. Манзури мо ҳам ҳамин матлаби охир аст, ки дар идома ба он пардохта мешавад.

Тавзеҳи қиссаи “Мӯсо ва Хизр”, тибқи мабоҳиси мундариҷ дар “Валаднома”, қабл аз ҳама, чунин аст, ки манзури Валад аз Калим, яъне ҳазрати Мӯсо дар ҳама маврид Мавлоно Ҷалолуддин аст. Ба ин маънӣ худ Валад чунин фармудааст:

Ғаразам аз Калим Мавлоност,
Он, ки ӯ беназиру беҳамтост.
Он, ки чун ӯ набуд кас ба ҷаҳон,
Он, ки буд аз ҷаҳон ҳамеша ҷаҳон... [8, 52].

Ин суҳан замоне ироа шудааст, ки Валад маҷмӯи гуфторҳои хешро дар бораи қиссаи “Мӯсо ва Хизр” ҷамъбаст менамояд. Яъне, ҳама рамзу розҳое, ки дар иртибот ба Мӯсо дар “Валаднома” баён гардидаанд, ба назари Валад, ба шахсият ва зиндагии Мавлоно Ҷалолуддин ҳамхон ҳастанд. Дар қиёс ба Мӯсо ва Ҷалолуддин ғарази Валад аз зикри Хизр шахсияти Шамси Табрэзӣ мебошад. Дар ин хусус айнаи суҳани Валад чунин аст:

Хизр-ш буд (?)Шамси Табрэзӣ,
Он, ки бо ӯ агар даромезӣ,
Ҳеч касро ба як ҷаве нахарӣ,
Пардаҳои зуломро бидарӣ.
Он, ки аз махфиён ниҳон буд ӯ,
Хусрави ҷумла восилон буд ӯ [8, 53].

Дарвоқеъ, агар зоҳиран ҳам таваҷҷуҳ бишавад, маълум мешавад, ки манзараи дидору қилу қоли Мавлоно Ҷалолуддин бо Шамси Табрeзӣ ва ғоиб шудани вай ба дидору мулоқоти Мӯсо бо Хизр ва ногаҳон нопадид шудани ӯ шабоҳат дорад. Ба назари мо, ин монандии зоҳир аз нигоҳи ботин ҳам ҳомили маънии хос ва рамзогин мебошад, ки дар ин хусус ковишҳои ҷудогона лозим аст. Аммо, мушкилии асосӣ дар муносибати Мӯсо ва Хизр ба таъйини масъалаи масъулият ва диди ҳар кадом бастагӣ дорад, чунки онҳо рисолати ҷудогонаро бар уҳда доранд.

Бозтоби ҳамин ҷиҳати масъаларо агар аз нигоҳи Мавлоно Ҷалолуддин бисанҷем, маълум мешавад, ки манзури ӯ аз зикри Мӯсо ва Хизр чизи дигар аст, ки аз бардоштҳои Валад фарқ дорад. Масалан, барои намоёнидани назари соҳиби “Маснавии маънавӣ” чунин суол мегузorem: сабаби номуносиб намудани афъоли Хизр назди Мӯсо дар чист? Ба ин пурсиш аз “Маснавии маънавӣ” посух дарёфттан мумкин аст. Дар фасле таҳти унвони “Оғози мунаввар шудани ориф ба нури ғайббин”, ки дар дафтари дуум омадааст, ба чунин сатрҳо дучор мешавем:

...Чун муносибҳои афъоли Хизир
Ақли Мӯсо буд дар дидаш қадир.
Номуносиб менамуд афъоли ӯ,
Пеши Мӯсо чун набудаи ҳоли ӯ.
Ақли Мӯсо чун шавад дар ғайб банд,
Ақли мушӣ худ кӣ аст, эй арҷманд?
Илми тақлидӣ бувад баҳри фурӯхт,
Чун биебад муштарӣ, хуш барфурӯхт.
Муштарии илми таҳқиқӣ Ҳақ(қ) аст,
Доиман бозори ӯ боравнақ аст... [5, 199].

Чунонки аз мазмуни байтҳои боло маълум мешавад, ба назари соҳиби “Маснавии маънавӣ”, Хизр, ки дар мақоми ориф қарор дорад, соҳиби нури ғайббин аст. Дигар ин, ки Хизр ҳамчун ориф соҳиби ҳол аст, дар қиёс ба вай Мӯсо дар итоати ақл қарор дорад. Ин ҷо масъалаи ақл ва ишқ ба миён меояд, ки дар роҳи маърифати ҳақиқати кулл ишқ болотар аз ақл қарор мегирад. Се дигар ин, ки Хизр дар муқоиса бо Мӯсо молики илми таҳқиқӣ аст, ки дар муқобили илми тақлидӣ қарор дорад.

Дар мавриди таъйини масъалаи масъулият ва диди Мӯсо ва Хизр назари Валад чунин аст, ки ҳар ду масъулияти бузургро бар уҳда доранд ва ҳамин масъулият аст, ки байнашон фарқ гузошта мешавад. Агарчи ҳар ду аз як манбаи файёз баҳраманд ҳастанд, дараҷаи огоҳӣ ва шинохти онҳо мутафовит аст. Хизр дар кори худ огоҳтару далели роҳ аст, ҳамчунон ки Шамси Табрeзӣ дар қиёс ба Мавлоно Ҷалолуддин. Халқи гумрохро ба роҳ овардан ва ба сӯйи Худованд хондан, ҷумла халқро аз нори ҷаҳим раҳонидану ба садри наъим расонидан, ки подоши ин ҳама дарёфтани савоб ва аҷри беҳаду ҳисоб аз Ҳақ(қ) аст, аз ҷумлаи муҳимтарин масъулияти Мӯсо ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тавр, агар ба тавзеҳоти Валад бо таваҷҷуҳ ба ҳамоҳангие, ки вай миёни Калим ва Ҷалолуддин пайдо кардааст, бинигарем, маълум мешавад, ки соҳиби “Валаднома” аз оғози дар дили Мӯсо пайдо шудани майли дидор бо Хизр то ба анҷоми мулоқоти онҳо марҳалаҳои камолоти маънавии падари хешро дар назар дорад. Масалан, расидан ба мабдаи файёз ва баҳрамандӣ аз файзи суҳбат дар мисоли ҳузуру мулоқоти Мӯсо бо Хизр чунин баён шудааст, ки дар айнаи замон манзараи мулоқоти нахустини Ҷалолуддинро бо Шамс ба хотир меорад:

Он чи мечуст аз Худои вадуд,
Дар суҳан ҷумларо ба вай бинмуд.
Сад чунон шуд, ки буд зи суҳбати ӯ,

Дили бастааш равона гашт чу чӯ.
Чӯ чӣ бошад, ки шуд яке дарё?!
Дар садаф гашт дурри беҳамто [8, 29].

Ин ҷо суоле пеш меояд, ки дар ниҳояти мулоқот аз Хизр ба Мӯсо чӣ расид? Дар идомаи сухани Валад пай бурдан мумкин аст, ки файзи суҳбатеро, ки Мӯсо дар натиҷаи мулоқот бо Хизр пайдо кард, ба қалам овардан номумкин аст, бори маърифатии он дар қолаби сухан намегунҷад:

Дур(р) чиву баҳр чӣ, чӣ гуфтам ман?!
Он чи ӯ шуд, маҷӯ зи роҳи сухан! [8, 29].

Ин андеша тимсоли он аст, ки ҷаҳони маънавии Мавлоно Ҷалолуддин пас аз мулоқот бо Шамси Табрезӣ ба дараҷае тағйир пазируфтааст, ки дар қолаби баён намегунҷад ва, дарвоқеъ, дар асл ҳам ҳамчунин аст. Дар ин масъала ҷойи баҳс намонда. Ҳамчунин, масти бе ҷому бе шароб будани Мӯсо ҳам ба ҳамин масъала вобастагӣ дорад.

Валад дар тавзеҳи се амале, ки аз Хизр сар мезанаду Мӯсо ба ҳикмати он амалҳо пай намебарад, ба сурати ҷудогона таваккуф мекунад. Таъвили ӯ аз ин амалҳо айни матлабест, ки дар китоби “Тарҷумаи “Тафсири табарӣ”” дарҷ шуда ва мо онро дар боло нақл кардем. Ба назари Валад, пойбандӣ ба зоҳири ҳодисот аст, ки Калимро аз вуруд ба олами маънавии Хизр бозмедорад. Дигар ин, ки бозгӯи сирри амалҳои мавриди назар маънии баёни ҳақиқати ҳодисоту воқеоти муайянеро дорад, ки дарки он на ба ҳар кас муяссар аст. Маърифати сирри дунё ва он чи дар дунёст аз ҷониби инсон ба суратест, ки ҳамчун ризқ аз ҷониби Офаридгор муайян шудааст. Аз ин ҷост, ки Хизр дар хитоб ба Мӯсо чунин мегӯяд:

Нест бо ту маро дигар суҳбат,
Ин қадар буд аз Худо ризқат [8, 50].

Таъкиди ниҳонии Хизр дар хитоб ба Мӯсо чунин садо медиҳад, ки намоёнгари мавҷудияти зинае болотар аз мулоқоти мабдаи файёз дар роҳи шиноخت мебошад:

Сирри он ҳар серо чу гуфт бад-ӯ,
Гуфт: “Моро биҳил, Худоро чӯ” [8, 51].

Ҳамин тавр, аз тавзеҳот ва натиҷагирӣҳои Валад аз баёни қиссаи “Мӯсо ва Хизр” чунин ҳақиқат ошкор мешавад, ки ғарази аслии вай аз зикри ин қисса таъйин ва таъкиди мақоми Мавлоно Ҷалолуддин дар роҳи маърифат ва худшиносӣ мебошад. Дар кулли гуфторҳои алоқаманд ба қиссаи мазкур манзури Султон Валад аз Мӯсо ва Хизр Мавлоно Ҷалолуддину Шамси Табрезӣ ҳастанд.

АДАБИЁТ

1. Деҳхудо Алиакбар. Луғатнома Шумораи мусалсали 140. Шумораи ҳарфи “хе”: 6 / Деҳхудо Алиакбар; зери назари доктор Муҳаммади Муъин. - Техрон, 1348. - 1019 с.
2. Деҳхудо Алиакбар. Луғатнома. Шумораи мусалсали 220. Шумораи ҳарфи “мим”, бахши дувум / Деҳхудо Алиакбар; зери назари доктор Муҳаммади Муъин, дуктур Сайидҷаъфари Шаҳидӣ. - Техрон: Чопи Сирус, бе таъ. - 336 с.
3. Ёҳақӣ Муҳаммад Ҷаъфар. Фарҳанги асотир ва дostonвораҳо дар адабиёти форсӣ / Ёҳақӣ Муҳаммад Ҷаъфар. - Техрон, 1386. - 968 с.
4. Қуръони карим. Ҳамроҳ бо тарҷума, тавзеҳот, вожанома. Чопи сеюм / мутарҷим Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ. - Техрон, 1376. - 902 с.
5. Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ. Маснавии маънавӣ. (Бар асоси матни Р.Николсон ва муқобила бо нусхаҳои дигар) / Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ; таҳия, танзим ва баргардони матн: Баҳриддин Ализода (Алавӣ), Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. - Техрон, 1379 ҳ. = 2001 м. - 728 с.
6. Муъин Муҳаммад. Фарҳанги форсӣ (мутаваассит). (Эълом) / Муъин Муҳаммад. - Техрон: Амири кабир, 1375. - Ҷ.5. - 1229 с.
7. Муъин Муҳаммад. Фарҳанги форсӣ (мутаваассит). (Эълом) / Муъин Муҳаммад. - Техрон: Амири кабир, 1375. - Ҷ.6. - 1230-2351 с.
8. Султон Валад Муҳаммад ибни Муҳаммад. Валаднома / Султон Валад Муҳаммад ибни Муҳаммад; бо муқаддимаи Фаршед Иқбол. - Техрон: Иқбол, 1388. - 532 с.

9. Тарҷуман Тафсири Табарӣ (дар як китоб ва ҳафт муҷаллад) / таҳия ва таълиқоти Н.Ю. Салимов, Н.Ш. Зоҳидов, Н.И. Ғиёсов, А.А. Ҳасанов [ва дигарон]. - Душанбе: Бухоро, 2014. - 822 с.

ОБЪЯСНЕНИЕ СКАЗАНИЯ «МУСА И ХИЗР» В «ВАЛАД-НАМЕ» СУЛТОНА ВАЛАДА

В статье рассматривается проблема объяснения сказания «Муса и Хизр» на основе постулатов, выраженных Султоном Валадом в его «Валад-наме». С точки зрения Мавлана Джалолиддин Балхии Руми, которая выражена в его «Маснави ма'нави», Хизр является «вали» 'приближенным к Богу' и обладателем таких высоких качеств, как сокровенное сияние, положение и изыскательское науки. В сравнении с Хизром, Мусо думает разумно и является обладателем подражательной науки. Однако Валад под образом Мусо подразумевает своего отца – Мавлана Джалолиддина, а в образе Хизр Шамса Табризи, выводит духовного учителя Джалолиддина Руми. Цель Султан Валад в объяснении сказания «Муса и Хизр» даст определение и подтверждению места Мавлоно Джалолиддина на пути познания и самосознания.

Ключевые слова: Джалолиддин Балхии Руми, Султон Валад, «Валад-наме», Муса, Хизр, сказание, предание, объяснение.

EXPLANATION STORY «MUSA AND KHIZR» IN «VALADNAME» BY SULTAN VAL AD

The Present article considers to explanation story «Musa and Khizr» problem at the base of postulates, expressed by Sultan Valad in his «Valadname». The author compares “Khizr” and Muso and gives his own conclusions that Sultan Val ad’s aim in the explanation story Musa and Khizr» is determining Mavlono Jaloliddin’s place on the way to cognition and self consciousness

Key words: Jaloliddin Balkhii Rumi, Sultan Val ad, Valadname, Musa, Khizr, story, explanation.

Сведения об авторе: *Юджел Озйашар* - соискатель ТГПУ им. С. Айни. Телефон: (+992) 917-64-88-22

ИНЪИКОСИ ВАЪЪИ СИЁСӢ - ИҶТИМОӢ ВА ФАРҲАНГИИ ҲИНДУСТОН ДАР РОМАНИ “АЙВОНИ ҒАЗАЛ”-И ЧИЛОНИ БОНУ

М. Амиршоева

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Интишори романи бузурге бо номи “Давраи зулм” (1976) номи муаллифи он Чилони Бонуро машхуру сари забонҳо кард. Маҳз бо шарофати ин роман Чилони Бону дар адабиёти урду ҳамчун адибаи соҳибсабуку дорои услуби хос шинохта шуд. Роман бозтобдихандаи давраву вазъияти муайяне аз таърихи кишвар аст, ки ҳамзамон масъалаҳои муҳимми рӯро фарогир аст. Шояд яке аз ҷанбаҳои арзишманди асар ҳам дар ҳамин бошад. Бори аввал ин асар бо номи “Давраи зулм” пешниҳод гардид, вале бо сабаби авзои мураккаби сиёсӣ мақомоти дахлдор (сензура) дар ивази номи он исроф карданд. Ҳамин тавр роман бо номи “Айвони ғазал” манзури хонандагон гардид ва нависандаи худро сазовори мукофоти “Ғолиб”^{*} гардонид. Аслан дар роман даврони пешазозодӣ ва баъди озодӣ, ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии Ҳайдаробод ва проблемаҳои думболагири он тасвир ёфтааст. Зимни мутолиаи ин асар, қабл аз ҳама, ҳунари нависандагӣ, ҷаҳонбинӣ ва фаҳмиши сиёсӣю иҷтимоӣ Чилони Бону пеши назар ҳувайдо мешавад. Яке аз мавзӯҳои асар зикри давраи пайдоишу заволи табақаи феодалон (дарбор), мардуми одӣ ва тасвири зиндагии дарборӣ ва масхари фаъолияти кори шоирону маддоҳони дарбор аст.

Мавзӯи дигаре, ки таваҷҷуҳи адибаро ба худ машғул дошта, вазъи занон, мавқеияти иҷтимоӣ эшон, заифиву нотавонӣ, побандии мазҳабию фиребгарӣ, фарсудагии расму ойин, омезиши маданияту дин, маданияти наву фарҳанги кӯҳна, носозгориҳои динӣ, истеъмори бераҳмонаи камбағалону деҳқонон мебошад. Мубориза бар зидди ғулумдорӣ, пайдо шудани қувваи нави мубориз ва шӯришу ҳаракатҳои онҳо дар ин роман инъикоси воқеии худро ёфтаанд. Чилони Бону ба тарзи равшан собит месозад, ки ба давраи гузашта рағбате надошта, аз низоми феодалӣ низ вобастагӣ надорад. Номбурда тавассути навиштаҳоиаш дар асл ба муқобили ҷабру зулм мебарояд ва мавқеияти сиёсӣю ҳешро ибраз мебарояд.

“Айвони ғазал” дар асл, як романи фарҳангӣ ва иҷтимоист, ки дар он пеш аз ҳама, заволи ҳукумати Ҳайдаробод нишон дода шудааст. Нависанда дар роман

^{*} Мукофоти ғолиб аз тарафи академияи адабиёти Ҳиндустон таъсис гардидааст, ки ба беҳтарин асарҳо мукофотонида мешавад.

чехраи зоҳирии табакаи феодалонро тасвир накардааст, балки сахнаҳои зиндагии дохилии онҳо ва масъалаҳои мавҷуд дар низоми онро ҳақиқатнигорона инъикос кардааст.

Мусаллам аст, ки вазъи иқтисодиву фарҳангии ҳар ҷомеа аз вазъи сиёсии он вобаста аст. Сохти феодалии Ҳайдаробод, ки дар замони мавриди назар таназзул ёфта буд, бидуни шак таъсири манфии худро ба ҳаёти фарҳангии ҷомеа мерасонид.

Воҳид Ҳусайн ва Аҳмад Ҳусайн намояндагони охирини дарбори феодалии Ҳайдарободанд, ки онҳо қаҳрамонҳои асосии ин роман маҳсуб мешаванд. Низоми феодалии Ҳайдаробод ва масири таназзулу вожгунии он дар ҳатти ин дoston ниҳоят ҳунармандона бозтоб шудааст. Аз як сӯ, низом дар ҳоли завоҷ аст ва аз сӯи дигар ба бақои тамоми масоили фарҳангӣ аз ҳаракатҳои сиёсӣ вҷамъиятӣ вобаста аст.

Воҳид Ҳусайн ва Аҳмад Ҳусайн намояндагони охирини ин сохторанд. Дар дохили ин сохтори феодалии Ҳайдаробод тамоми рафтору хусусиятҳои ба ин табақа хос, ба мисли шеърӯ шоирӣ, зебопарастӣ, айшпарастӣ, зоҳирпарастӣ ва ғайра арзи вҷуд доштанд. Ҳаракатҳои тезтунд ва муносибатҳои нобасомон вақти анҷоми ин ҷамъиятро муайян менамуданд.

Дар “Айвони ғазал” сахми занҳо дар ҷомеа ва ҳолату мушкilotи вазъияти онҳо хуб ба қалам дода шудааст. Дар асар зимни тасвири муносибатҳои феодалон-табакаи болоӣ ва зиндагии табакаи поёнӣ, махсусан мушкilotу вазъи тоқатшикани онҳо воқеъбинона тавсиф шудааст. Ноғӯфта намонад, ки дар ин қисмат, махсусан, ҷаҳони ботинии занҳо, эҳсосоту хайрхоҳӣ, мушкilot ва андешаҳои пурпечи равонии онҳо ниҳоят зебо ва дилҷасп мунъакис гардидааст.

Дар ин сохтор занҳо ҳамчун махлуқи бебабон тасвир шудаанд. Онҳоро маҳз барои айшу ишрат истифода мебарданд. Занон бо хомӯшӣ, заҳри зиндагиро менӯшиданд. Ҷилони Бону барои тавсифи вазъи риққатбори занон ташбеҳоти зеҳннишине пайдо мекунад. Аз нигоҳи ӯ, ин занҳои мазлум мисли кафтаронанд, ки ҳамеша тарсхӯрда, мутеъ, садо мекунанд ва мунтазири бахшишу омурзишанд, барои гуноҳҳои нокарда. Намунаи чунин зани мазлум Батулбегим аст, ки аз шавҳар доим латуқӯб мехӯрад. Ва боз он золим аст, ки қисми нимҷони латхӯрдари ба оғӯш мегирад, то ин ки занҳои ҷавон воридаи хона мегарданд, пас аз вурӯди чехраҳои тоза оташи қалби онҳо нисбати занҳои пешин хомӯш гардида, онҳоро аз худ канор мезаданд. Баъзан чунин духтарон ба мисли Қайсар алайҳи расму ойини кӯҳан исён мебардоштанд, лекин аз тарафи хоҷагони худ ҷазои саҳт мегарданд.

Дар ҷомеаи феодали ду ва ё се зан доштан марсум буд. Ғайр аз ин маъшуқа низ доштанд, ки ин боиси фаҳр дониста мешуд. Пеш аз оиладор шудан ва баъд аз он ба беморию маъҷубӣ низ аҳамият дода мешуд.

Дар қиёс бо занҳои “Айвони ғазал” вазъияти занҳои берун аз дарбор сангинтар аст. Ҳуқуқҳои маҳдуде доранд, вазъи вазнину сангини рӯзгор нафасгирашон намуда, хоҳиши фирор доранд, аз мушкilotҳои зиндагӣ ба танг омадаанд. Натиҷа ин аст, ки гурӯҳе даст ба худкушӣ мезананд то бо хоби абад хешро аз ҷанги мушкilot раҳо созанд.

Ҷилони Бону воқеияти ифротомези расму анъана ва муносибати риёкоронаи диндоронро дар ҳалли мушкilotи занон ҳақиқатнигорона тасвир кардааст. Масалан, дар роман омадааст:

“Андешаи бепаноҳӣ занҳои Мискин Алишоҳро ба ташвиш оварда буд..... духтароне буданд, ки новобаста аз ҷӯшу хурӯши ҷавонӣ баъзан аз дидани акси Мискин Алишоҳ эҳсоси тарсу ваҳшат мекарданд. Ҳолати онҳо шабеҳи вазъи турманҳо (турман- навъи кабутар) буд [4, 15].

Қаҳрамони дигари “Айвони ғазал” Алиф Лайлӣ мебошад, ки муҳолифи хонаводаи Ҳайдаралихон аст. ӯ аз фарҳанги Ғарб намояндагӣ мекунад. Дар маҳфили хилватғаи Алиф Лайлӣ занҳо озоданд, бо мардон шароб менӯшанд, ҳамроҳи онҳо ба клуб мераванд. Дар ҳавз шино мекунанд. Савори киштиҳо мегарданд. Ҳуллас, бо мардон гарми суҳбату муоширатанд. Ҳамаи ин аъмол барояшон мояи ифтихор аст. Фарҳанги ғарбӣ истисмори наврасонро манъ намуда буд.

Муаллиф дар асар шеърҳои феодалон ва таҳаввули тадриҷии авзои сиёсии замони зиндагии занҳои табакаи болоӣ, олимону нависандагонро бо лаҳни дардмандона нишон медиҳад. Ҳадаф аз ин бахши роман аз як тараф нишон додани расму анъанаҳои маҳфилҳои феодалон ва сахми занҳо мебошад ва аз ҷониби дигар

нависанда ниҳоят борикибинуна шеваҳои истисмори занонро бо усули фарҳанги ғарбӣ нишон медиҳад.

Ҷолиби диққат аст, ки занҳо ва духтарони табакаи поёни дар қиёс бо вазъияти волидайнӣ хеш, ҳолу ҳавои маишӣ иҷтимоии беҳтаре надоштанд. Онҳо дар қасрҳо ба сифати маъшука нигоҳ дошта мешуданд. Онҳоро ба ҳар кору бори хона низ кор мефармуданд.

“Резидентро маҳкум намуданд, ки дар ҳарамсароии ҷаноб бо занҳо зулму ситами зиёд дода мешаванд, он гоҳ ин гуна зулму ситам раво буд. Дар он давр қоида буд, ки ҳамаи навабон барои дилхушкунӣ духтарони зеборо ба қаср меоварданд. Духтарони камбағалро аз падару модар ҷудо мекарданд ва волидайнӣ онҳо бошанд, аз гуруснагӣ дар ҳар ғӯша ҷон медоданд, ё ин ки духтарҳо ба ягон шахси ҷоҳилу разил оиладор мешуданд. Аммо, дар қасрҳо онҳоро утоқҳои зебо интизор буд. Падару модари он духтарон бо бахшишҳои гуногун зиндагии хешро зебо менамуданд, барои ҳамин ҳам онҳо меҳостанд, ки духтарҳояшонро бештар ба қаср ворид кунанд” [4, 56].

Нависанда маҳфилу мушоираҳои феодалонро, дар хонаҳо, клубҳо, театрҳо ва маконҳои махсус, сахнаҳои нохушоянди истифодаи занҳоро бе ягон таҳайюлу муболиға, ҳақиқатнигорона инъикос намудааст.

Хатти сайри мавзӯи роман гувоҳ бар ин аст, ки аз як тараф зулму золимӣ ба авҷ расида ва аз ҷониби дигар дар синаи ҷомеа ба муқобили низоми истисморгари дохилӣ шӯрише дар ҳоли зухур аст. Ҳамчунин равшан мегардад, ки ивазшавии сохтор низ тақозои давраи замон аст. Ин ҷо ҳолати шӯриши занҳоро адиба муфассал баён мекунад, ки дар ҳаракатҳои оммавии инқилобӣ шомил шуда, барои хотима бахшидани сохтори истисморгарӣ мубориза низ мебаранд.

Ба қавли доктор Анвар Пошо: “Моҳтоб ва Ғазалоне, ки аз қасрҳо берун баромада, дар клубҳо то театрҳо истисмор бурда мешуданд ва онҳо фармонҳои ин феодалон ва сохтори пӯсидаистодаро анҷом медоданд. Кирдори худкушии онҳо ва ба ғайр аз ҳақиқати маҳдудкунии онҳо чизе нест, ки орзуҳои духтарони қадрас ва орзуҳои зебои онҳоро, дар ин табакаи пӯсида курбон шуданд.

Аз тарафи дигар, инқилоб инъикоскунандаи шӯриш мебошад. Занҳо аз дунёи қасрҳо берун баромада дар ҳаракатҳои оммавӣ ҳисса мегузоштанд. Иштироккунандагони ҳаракати инқилобӣ аз тарафи шоҳ гунаҳгор ҳисобида шуда, ба дор овехта мешуданд. Вале, барои ин инқилоб шуда духтарони башӯромада, худро дар оташ мепартоянд” [1, 100].

Муносибатҳои феодалӣ ва занҳои дар он ба воя расида низ, аз зулму истисмор ба танг омада, шӯришҳо мебардоштанд. Яке аз ин қанон Ғавҳарбегим буд, ки маҷбур тамоми умрашро дар қасрҳои феодалон мегузаронид ва ба қисмати худ тан дода, ҳама гуна машаққатҳоро бардошт мекард. Дар охир ба танг омада, бар муқобили ин сохтор шӯришу исён бардошт. Ё ба Рашид мегӯяд:

“Бале, ман ба мисли ту одамонро аз ҳар рағу пайвандашон воқифам. Ту худ яке аз ҳомиёни ҳисобу ҳасадӣ. Баъзан, ба ман садақа мепартоӣ, баъзан маҳтобро дар оташ меандозӣ.... Дар ин “Айвони ғазал” ҷинойт нисбати занҳо пӯшида аст, мардумро истисмор карда, онҳоро ғорат мекунад” [4, 49].

Ҷилони Бону аз муҳити қасрҳои феодалон баромада, замони нав, дигаргунии вазъияти ҷтимоиро тасвир мекунад ва мегӯяд, ки сабаби ин ҳама дигаргунӣ инқилоб ном дорад. Ҷилони Бону тамоми андеша ва мушоҳидаҳои хешро нисбати истисмору мушкилоти қанон дар ҷамъият пурра ба қалам мекашад.

Дар “Айвони ғазал” аз ҷониби адиба заифиву нотавонии занҳо, побандӣ ба расму анъанаҳои кӯҳна, ба туморҳои овезон эътиқоддошта ва ғайра ба наҳви оӣ тасвир шудааст. Муколамаи занҳо, рафтор, эҳсосоти ҳолати равонии занҳо ва дигар мазоҳири зиндагии пурранҷу азоби эшон воқеъбинуна тавсиф шудааст.

Ҷосилаи мавҷуд миёни насли наву пешин, рафтору кашмакашиҳои онон дар ин роман тасвири воқеии худро ёфтааст. Бо гузашти замон сохторҳои мавҷудӣ иҷтимоӣ ва ҳамгояи он вазъияти аср, дигаргунӣ пайдо менамуд. Заминдорону феодалон шукуҳу азамати пешин, маишату базмҳои тафреҳофарини худро аз даст медоданд ва эҳсос мекарданд дар зиндагии баъдӣ эҳтиёткор бошанд. Таҳаввули сиёсӣ ҷамъиятӣ қонуну фарҳанги навро ба вучуд меовард. Дар “Айвони ғазал” мо мебинем, ки вазъияти Воҳид Хусайн, охири намоёндаи сохтори феодалии музофоти

Ҳайдарободро маҷбур месозад, ки гузашткорӣ кунад, ба маслиҳатҳои донишмандон гӯш диҳад. Писари ӯ дар риштаи муҳандисӣ таҳсил мекард. Барои ба тарзи нав зиндагӣ намудан ҳамеша кӯшиш менамуд. Ӯ мисли падару насли гузаштааш ба шеърӯ шоирӣ ва зебопарастӣ ягон рағбат надошт, танҳо ба давлат кор кардан мехост. Вай муҳандис аст, аммо машғулияти тоҷирӣ низ дорад. Дар ширкати бузурге хоҳарзодаи худ Чандиро тавонист муаррифӣ намояд ва ба ин восита мансаб ба даст оварад. Чандӣ дӯстдори фарҳангӣ Ғарб, моделер (мӯдсоз) ва озодандеш аст. Ин роҳи пешгирифтаи вай ба Воҳид Ҳусайн қатъиян писанд набуд, аммо ба вай муқобилият карда наметавонист. Чунки модари Рашид духтари дӯстдоштааш буд.

Зикр кардем, Рашид ҳудуди сохтори феодалиро гузашта, худ намояндаи табақои сармоядор аст. Вай зебопарастиву айшу ишрат ва дигар анъанаҳоро ҷонибдорӣ накарда, баръакс, танҳо бо роҳи ҷамъ намудани сарват, сохтори нави ҳудро бунёд кардан мехоҳад. Барои ин кор, ӯ зебогиву ҷамоли Чандиро истифода мебарад. Муаллиф ба воситаи Воҳид Ҳусайн ва Рашид насли кӯҳна ва навро ба ҳам муқобил мегузорад.

“Айвони ғазал” ҳамаи давраҳои пеш аз озодӣ ва баъд аз озодӣ, воқеаҳои дар он шомилбударо дар бар мегирад. Бинобар ин, дар роман ҳаракатҳо, ҷунбишҳоро муборизаҳои сиёсӣ тасвири ҳудро ёфтаанд. Падидаҳои, ки дар ин замина аз ҷониби адиба инъикос шудаанд марбут ба ҳолатҳоро манзараҳои сиёсии Ҳайдарободанд. Бо истифода аз фурсат феодалони Ҳайдаробод ҳудро соҳибмухтор дидан мехостанд. Масъалаи тақсмоти Ҳинд ва Покистон ба миён омада буд, аммо мардуми Ҳайдаробод нисбат ба ин хабарҳо ягон иштиёқе надоштанд, чунки Ҳайдарободро дар ин вақт сукути беканор фаро гирифта буд.

Бетаваҷҷуҳии мардум дар Ҳайдаробод ба ҳаракатҳои озодӣ ва низоангезиҳо аз он манша мегирифт, ки намояндагони табақои феодалӣ низому иқтидори пешинаро барқарор кардан мехостанд. Онҳо огоҳ буданд, ки агар озодӣ ба даст ояд, он гоҳ Ҳайдаробод ҳамроҳи Ҳиндустон, албатта, якҷо мешавад. Дар натиҷаи он зиндагии айшпарастонаи феодалӣ низ завоҷ меёфт ва маблағҳои ҷамъкардашуда аз тарафи бегонагон ғорат карда мешуд. Ҳангоме, ки Ҳиндустон озодиро ба даст оварад, ҳеҷ гоҳ ба ҳукумати Ҳайдаробод ҳаққу ҳуқуқи озодӣ намедихад. Англичҳо ҳангоми тарк кардани Ҳиндустон ба тамоми ҳукумат озодӣ дода ва иброз доштанд, ки ҳар яки онҳо ҳуқуқи истиклол доранд, лекин фақат зери парчами кишвар. Чун Ҳайдаробод аз ин саркашӣ мекард, ҳукумати марказиро лозим омад, ки ба ин ҷо сиёсатмадорони махсуси мусулмонро фиристад. Мардуми Ҳайдаробод ба муқобили иттиҳодияи лашкари Ҳинд шӯриш бардоштанд. Мардуми ғамзадаи бечора барои ғимоят ва вафодорӣ ба маҳалли зисти худ ва ба ҳукумати Ҳайдаробод омода буданд аз ҷон бигзаранд. Ин аст, ки ҳама ба мубориза бархостанд.

“Ҳар як ҷавон, ҳар як хонавода дар ҷангал паси буттае пинҳон шуда хоб мерафт. Барои нигоҳ доштани танкҳоро тӯпҳо қафаси синаҳои ҳудро гузоштанд, чун ки онҳо ягон аслиҳаи ҷангӣ надоштанд ва барои ҳифзи худ низ тайёрӣ надида буданд...” [4, 75].

Вазъияти сиёсӣ иҷтимоии Ҳайдаробод баъди муътадилу оромиш пайдо кардан дар “Айвони ғазал” зикр ёфтааст. Дар Ҳайдарободи Ҳиндустон, дар ҳақиқат, ҳар гӯшаю канои онро даҳшату ғорат фаро гирифта буд. Роҳбарони “Иттиҳодияи мусулмонон”, аллакай, роҳи фирорро ихтиёр карда буданд. Анҷоми сохтори феодалӣ ва ба вучуд омадани сохтори нав дар ҳаёти иҷтимоии мардум нақши амиқ гузошт ва он сабақи зиндагӣ барои насли оянда буд.

Тақсими кишвар низ дар “Айвони ғазал” хеле назаррас аст. Бо тақсими мамлакат тамоми фиску фасод баръало нишон дода шудааст. Роман фарогири тасвири манзараҳои Ҳайдаробод аст, вале нависанда саҳнаҳои вуруди муҳочирон ва мардумони муҳолифро, ки бо ғаразҳои гуногун ба музофоти Ҳайдаробод ворид мешуданд, низ дар роман инъикос намудааст:

Дар “Айвони ғазал” дӯстии ҳиндуҳоро мусулмонон низ зикр карда шудааст, ки ҳар ду қавм якҷо он мусибатҳоро аз сар гузаронидаанд. Дар сохтори феодалӣ, паҳлуи хуби он дар он буд, ки онҳо соҳиби фарҳангу тамаддуни муштарак буданд. Дар “Айвони ғазал” оиди оҳангу мусиқии ҳинду мусулмон, қабл аз тақсмоти кишвар, айёми фазои хушгӯвор зикр ёфтааст. Новобаста аз гуногунии мазҳабу оинҳои динӣ ҳиндуҳоро мусулмонҳо дар хурсандиву мусибатҳои ҳамдигар шарик буданд, аммо ин

фазои хушгӯвор бо сабаби тақсимои мамлакат муҳолифат, хунрезӣҳо ва ваҳшигарӣҳо байни ду дин ба вуҷуд овард.

Дар ин хусус муаллиф қайд мекунад: “Ҳар як фард ҳангоми муроҷиат намудан бо истилоҳи ҳиндӣ ё урду бисёр эҳтиёткорона рафтор мекард, чунки дар назди мусулмон бо ҳиндӣ ҳарф задан мумкин набуд ва дар назди ҳинду бо урду. Бараҳмани Ҳайдарободии Шеронӣ бар сар тӯпии туркӣ мепӯшид ва рӯзномаи урдуро хонда, аз он ба худ ягон хатареро ҳис намекард. Бештари занҳои ҳиндӣ дар долонҳо руст шуда менишастанд, лекин мардони оддии мусулмон кӯшиши хафа кардани занҳо ва мардони ҳиндуро надоштанд” [4, 87].

Муаллиф ба таври воқеӣ қайд мекунад, ки якчанд манфиатҷӯи сиёсатмадор ба хоҳири манфиатҳои хеш ба ин дӯстиву ҷамоҳангӣ хотима бахшида ва дурӯғу воҳимиҳои беасосро паҳн мекарданд. Ин ба он оварда мерасонад, ки зебогию покии инсоният дӯстиву рафоқат, муносибатҳои муштараки фарҳангии мусулмонону ҳинду аз байн мераванд. Ин манзараро мо то ҳол мушоҳида мекунем.

Дар поён гуфтан ҷои аст, ки воқеияти замон аз ҷониби адиба ниҳоят воқеъбинона ва ҳунармандона тасвир шудааст. Саҳнаҳои мавҷуд дар роман тасаввуроти комилро дар зехни хонанда перомуни дарбору муҳити дарборӣ ҳосил месозанд.

АДАБИЁТ

1. Абулқалам Қасимӣ *Naval ka fan* / Абдулқалам Қасимӣ. - Алигарх, 1992. - 210 с.
2. Анвар Пошо. *Hindu pak me urdu navel* / Анвар Пошо. - Дехлӣ, 1992. - 158 с.
3. Машраф Алӣ. *Jeelani Bonu ki navelnigari ka mutalia* / Машраф Алӣ. - Дехлӣ, 2003. - 147 с.
4. Чилони Бону. Айвони ғазал / Чилони Бону. - Дехлӣ, 1976. - 220 с.
5. Чилони Бону. Бориши санг / Чилони Бону. - Ҳайдаробод, 1985. - 240 с.

ОТРАЖЕНИЕ СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ И КУЛЬТУРНОЙ ПРОБЛЕМЫ ИНДИИ В РОМАНЕ ДЖИЛАНИ БАНУ «АЙВОНИ ГАЗЕЛЬ»

Джилани Бану принадлежит к плеяде урдуязычной литературы современной Индии, которая своими произведениями пополнила литературу урду. «Айвони газал» является одним из ее популярных романов, где отражается социально-политическая и культурная жизнь Индии, (особенно Хайдарабада) в период от колониальной системы до независимости страны.

Ключевые слова: произведение, отражение, социальный, экономика, политика, система

REFLECTION OF SOCIAL – POLITICAL AND CULTURAL PROBLEMS OF INDIA IN THE NOVEL OF JILANY BANU “AYVONI GAZAL”

This article is dedicated to the problem of India modern Literature of urdu language, which completed with literary work in urdu literature. “Aivony gazal”, is one of its popular novels, which reflects social – political and cultural life in India? (a specially Haydarabad) in period from colonial system to independence of country.

Key words: literary work; reflection, social, economics, politics, system.

Сведения об авторе: *М. Амиришоева* – соискатель Таджикского национального университета

БАҶРАСӢ ВА МУҚОИСАИ КИТОБИ ДАРСИИ АДАБИЁТИ ФОРСИИ ЭРОН ВА ТОҶИКИСТОН

Ғуломаббоси Ориф
Донишгоҳи Аллома Таботай, Эрон

Забони форсӣ яке аз қадимтарин ва асилтарин забонҳои ҷаҳон аст. Асрҳо забони роиҷи бахшҳои васеи қораҳои паҳновари Осиё будааст. Бидуни шак, ин забон баъд аз забони арабӣ дуҷумин забони фарҳангии ҷаҳони ислом аст. Баъд аз забони арабӣ камтар забоне аст, ки ба мизони забони форсӣ китоб ва осор офарида бошанд. Ин забон дар ҳудуди сесад сол забони расмӣ густураи азиме аз шабеҳи қора будааст. Қисматҳои аз шимоли Африқо, Чину Аврупо ба ин забон суҳбат мекарданд. «Агар замоне густурдагии забони форсӣ аз моварои Хинду Чин то шимоли Африқо ва Осиёи сағир, Осиёи марказӣ, бахшҳои аз Аврупои шарқӣ Босния ва Албания густариш дошт ва ғушшварон ба ин забон осори адабӣ ва илмӣ меофариданд, имрӯзҳо гарчи қаламрави густурдаи гузаштаи хешро надорад, аммо ҳанӯз ҳам дар се

кишвар Эрон, Тоҷикистон ва Афғонистон забони расмӣ аст ва шуморе аз кишварҳои дигар, аз ҷумла Ўзбекистон, Қирғизистон, Покистон, Ҳинд, Озарбойҷон, Туркия ва Ироқ мардумоне зиндагӣ мекунанд, ки ба форсӣ сухан мегӯянд ва ба ин забон шеър месароянд» (1).

Таърихи фарҳанг. Таърихи фарҳанги Тоҷикистон бо Эрон равобита бисёре дорад. Дар пораҳои аз даврони пеш аз ислом Тоҷикистон ҷузъе аз шоҳаншоҳии Эрон буд. Пас аз ислом сарзамини Хуросон ва Фарорӯд, аз ҷумла Тоҷикистон зиндакунандаи фарҳанги эронӣ ва ба вучудоварандаи забони порсии дарӣ буд, ки ҷойнишини забони паҳлавӣ шуд. Нахустин шоирони порсизабон аз ин ноҳия будаанд, бавижа Рӯдакӣ падари шеъри порсӣ маҳсуб мегардад. Дар нахустин садаҳои охир Хуросон ва Мовароуннаҳр маҳди тамаддун ва улуми эронӣ буданд ва бузургоне, монанди Ибни Сино ва Форобиро дар худ парваридаанд, Ҳукумати Сомонӣ низ аз тоҷикон бархостааст.

Ҳамкориҳои Эрон бо Тоҷикистон дар таълифи китоби дарсӣ. Дар соли 1380 вазири вақти омӯзиш ва парвариши Эрон дар раиси ҳайате аз масъулони вазоратхонаи матбуъ дар ҷамъи вазирҳои омӯзиш ва парвариши сад кишвар дар Конфронси ҷаҳонии омӯзиш ва парвариш дар Женева ҳузур ёфта ва бо бархе аз вазирҳо ба баҳсу гуфтугӯ нишаст. Конфронси ҷаҳони омӯзиш ва парвариш муҳимтарин маҷмӯаи ҷаҳони омӯзиш ва парвариш аст, ки ҷиҳилу ҳаштумин давраи он бо мавзӯи «Омӯзиши фарогир, роҳе ба сӯи оянда» баргузор шуд. Дар ин конфронс беш аз сад тан вазирон ва муовинони Вазорати омӯзиш ва парвариши кишварҳои узви ЮНЕСКО ширкат доштанд.

Дар ҳошияи ин конфронс нишастӣ беш аз сеҷонибаи вазирони омӯзиш ва парвариши Ҷумҳурии Ислонии Эрон, Афғонистон ва Тоҷикистон низ баргузор шуд, ки дар ин нишаст вазирони омӯзиш ва парвариши се кишвари форсизабон бар тақвият ва густариши ҳамкориҳои омӯзишӣ, бавижа дар заминаи омӯзиши забони форсӣ таъкид кардаанд.

Баъд аз ин нишаст Вазорати омӯзиш ва парвариши Ҷумҳурии ислонии Эрон тафҳумномае бо Вазорати маорифи Тоҷикистон баст, ки бар асоси он созмони парвариш ва барномарезии омӯзишӣ ба ҳатти форсӣ барои донишомӯзони тоҷик китоби дарсӣ таълиф кунад. Дар марҳилаи аввал китобҳои дарсӣ барои синфҳои ҷаҳорум то шашум таълиф шуд ва ба низомии омӯзиши Тоҷикистон роҳ ёфт. Китоби синфи ҳафтумо тоҷикҳо худ таълиф кардаанд. Охири китобҳои синфҳои ҳашт то ёздаҳ низ бо машварати муаллифони эронӣ таълиф шудааст. Ин китобҳо матнҳои бисёре аз бузургони забон ва адаби форсиро бо ҳатти форсӣ ба донишомӯзони тоҷик ироа медиҳад.

Дар муқаддимаи китобҳои ҷадидалтаълифи «Баёзи адабиёт» омадааст: «Ба номи Худованди ҷону хирад».

Дар идома, ба нақд ва баррасии ҷадиултаълифи «Алифбои ниёгон» ва «Баёзи адабиёт» ва миқёси онҳо бо сохтори китоби дарсии Эрон мепардозем.

Синфи 4. Матолиби ин китоб чун пояи омӯзиши адабиёти форсӣ маҳсуб мешавад, ҳам ба забони форсӣ ва ҳам ба забон ва ҳатти тоҷикӣ аз ҷап ба рост нигориш ёфтааст. Китоб дорои 88 саҳифа буда, бо теъдоди 140000 нусха дар Эрон ба ҷоп расидааст. Дарсҳои аввалияи китоб мабоҳисе дар бораи таърихи адабиёти форсӣ «Ниёгон» ва лузми ёдгирӣ ва ҳифзи он омадааст. Дар бахшҳои аз ин дарсҳо меҳонем:

«Шогирдони азиз! Китобе, ки дар даст доред, «Алифбои ниёгон» номгузори шудааст. Оё медонед, ки барои чӣ онро «Алифбои ниёгон» меҳонанд? Калимаи алифбо аз синфи якум ва «Иди алифбо» барои шумо маълум аст. Аммо, калимаи ниёгон чӣ? маънои калимаи ниёгон «аҷдод», «гузаштагон» ва «бобоён» аст, ё ба ин алифбо бобо ва бобокалонҳои мо ва шумо дар тӯли таърих тамоми асарҳои худро эҷод намудаанд. Бояд шумо донед, ки то «Алифбои ниёгон» алифбо ё аҷдоди мо, яъне «Алифбои меҳӣ» (давраи ҳахоманишиён) ва баъдтар алифбои паҳлавӣ (давраи Сосониён) буд, лекин дар асри 8 бо паҳн шудани дини ислом дар сарзамини ориёиёни форсизабонон алифбои арабӣ низ чун «Алифбои ниёгон» қабул шуд. Дар он замон ҳатто, кӯшишҳо шуд, ки забони арабӣ ба ҷойи забони модарии мо ҷорӣ шавад, аммо ин кор муяссар нашуд, зеро нест кардани забоне, ки бо шири модар дар ҷон ва усутухони инсон ҷой мегирад, кори хеле мушкул аст. Пас, бароятон маълум шуд, ки «Алифбои ниёгон» алифбои арабӣ будааст. Алифбое, ки бо он «Қуръон»-и шариф ҳадисҳои набавӣ ва дигар осори шуаро ва нависандагон ва олимону бузургони мо,

Рӯдакӣ ва Фирдавсӣ, Сино, Ҳофиз, Саъдӣ, Ҷомӣ, Бедил ва дигарон навишта шудааст.

Ҳамин тариқ, дар давоми зиёда аз дувоздаҳ аср ниёғони мо бо алифбои арабӣ чӣ қадар асарҳо эҷод намудаанд, ки ин ганҷина мисли як баҳри беканор буда, мо аз он қатраи баҳра ва рушдем. Хулоса, акнун ки мо дорои давлати мустақил ва соҳибистиклол ҳастем, бо давлатҳои ҳамзабон ва ҳамфарҳанги худӣ - Эрон ва Афғонистон муносибатҳои хуб ва дӯстона дорем ва аз ин кишварҳо китоб ва рӯзнома, маҷаллаҳои гуногунро дастрас мекунем. Ҳамчунин, дар Тоҷикистони азизи мо ҳам рӯзнома ва маҷалла, китоб ба ҳатти ниёгон нашр мешавад. Бинобар ин, барои тамоми ин асарҳо истифода бурдану донишҷӯи «Алифбои ниёгон» барои мо ва шумо, шогирдони азиз, хеле заруру муҳим аст».

Дар ин китоб дар ҳар дарс ба шеваи таҷвизи қавоиди ҳар як аз ҳуруфи алифбо, куллии марбут ба ҳуруфи алифбо, тамрини машқи ҳуруф, тақсими ҳуруф ба «мутассил» ва «мунфасил» ва мабоҳисе аз ин дастро ба донишомӯзон омӯзиш медиҳанд.

Дар ин китоб аз тасовир, ки кӯмаки зиёде ба фаҳми матолиб мекунад, камтар истифода шудааст. Дарс дар ҳар сатре аз китоб поён ёбад, бо фосилаи дарс бӯйе шуруъ мешавад. Ин худ боиси пур будани тамоми сафаҳоти китоб мешавад, ки аз назари равоӣ асари номатлубе бар донишомӯзон дорад.

Синфи панҷум. Ин китоб бо унвони «Алифбои ниёгон ва мутуни қоидаҳои имло» дар соли 2006, бо теъдоди 130000 нусха, дар 129 саҳифа, ба ду хат - кирилӣ ва форсӣ ба чоп расидааст. Китоб дорои 34 дарс аст. Тавзеҳоти аввалияи дарсҳо ва тамринҳо ба ҳатти кирилӣ ва луғоту тамринҳо ба ҳатти форсӣ ниғориш ёфтааст. Усул ва асоси ин китоб бар асли омӯзиши саҳеҳи вожаҳо ва ошноии донишомӯзон ба калима сохтан бо ҳуруфи алифбой тарроҳӣ шудааст. Аз он ҷо ки ин китоб ба китоби синфи чорум пояи забонамӯзӣ ва ошноӣ бо луғат аст, дар поёни китоби вожаҳои ҷадид дар 17 саҳифа маъно шудааст. Аз намунаи тамринҳое, ки ин маҳорати «имло»-ро тақвият мекунад, ин аст, ки намунаи мутунҳое аз шеърҳои насрро ба ҳатти кирилӣ овардаанд ва аз донишомӯзон хоста шуд, ки онро ба ҳатти форсӣ баргардонанд.

Аз нуқоти заъфи ин китоби пурҳаҷм ва сангин будани матолиби китоб аст, ки бо таваҷҷуҳ ба замони ҳафтагӣ андаке, ки барои он пешбинӣ шудааст, ёдгирӣ ба тарзи матлуб ва муфид анҷом намеёбад. Ҳамчунин, омӯзиши матолиби ин китоб мисли китоби дарсии синфи 4 дастурӣ-таҷвизӣ ва бештар қиёсӣ аст. Аммо бар ҳилофи китоби дарси синфии 4 бар асли навиштан, ки боиси таъмиқи ёдгирӣ мешавад, бештар таъия шудааст.

«Алифбои ниёгон» ва матнҳои шашум. Ин китоб бо шумораи 130000 нусха соли 2006 дар 151 саҳифа, дар Эрон ба чоп расидааст. Ин китоб дорои 33 дарс аст ва тақрибан дарсҳои он матнҳои китоби дарсии соли аввал, роҳнамоии қадим, дувум ва савум роҳнамоии аввали дабиристони Эрон аст ва аз мутуни тоҷик фақат як дарс аз намунаи осори Садриддин Айний қарор додаанд.

Дарсҳо дорои шумора ҳастанд. Бархе аз дарсҳо ба шеваи мустақим ва ғайримустақим рӯҳияи ҳудобоварӣ ва гароиш ба эътиқоди мазҳабиро дар донишомӯзон тақвият мекунад. Баъд аз матнҳои дарсҳо калимаҳо ва таркибҳои нав сипас, пурсишҳо ва машқи иншо қарор дорад.

Дар поёни бархе аз дарсҳо ба манзури эҷоди тунӯъ ва илтизози адабӣ ва тақвияти ҳисси алоқамандии донишомӯзон ба мероси гаронсанги форсӣ намунаҳое аз шеърҳои шоирони номдори Эрон ва тоҷик дарҷ гардидааст. Ҳамчунин, ба манзури таҳкими завқ, салиқа ва ҳисси зебӣ, дӯстии шогирдон ва ошноии бештари онҳо бо ҳунари хушнавӣ баъзе матнҳо ба ҳатти настаълиқ ҳамроҳ бо тасвир ва хатҳои дигар нақш гардидааст. Вучуди тасвири алоқа бар ҷанбаҳои зебӣ, дарки кӯмак ба ёдгирӣ ва таъмиқи он асари босазое дорад. Дар ин китоб аз тасовири бештар аз китоби дигар истифода шудааст. Тасовири Фирдавсӣ, Мавлоно, Саъдӣ, Ҳофиз, Парвини Ӯтисомӣ ва дигар шоирон дар пас заминаи шеърҳои онон дарҷ шудааст, ки ҷанбаи омӯзишӣ дорад.

Ҳамон гунае ки гуфта шуд, матни дарсҳои ин китоб аз мутуни китоби дарсии қадим ва ҷадиди Эрон гирифта шудааст. Номи бархе аз ин дарсҳо дар зехни донишомӯзони қадим ва ҷадиди эронӣ нақш бастааст: «Зебоҳои замин», «Найнама»-и Мавлоно, «Шигифтиҳои офариниш», «Зебоҳои дарё», «Кӯчи парастуҳо», «Аз ман ниғаҳдорӣ кунед (дархат)», «Ҳилоли аҳмар», «Гувоҳии дарахт»,

«Муш ва гурба», «Рустам ва Сӯҳроб», матни «Сафарнома»-и Носири Хусрав», «Хунар чист?», «Фаслҳои сол» ва монанди инҳо.

«Алифбои ниёгон»-и синфи ҳафтум. Ин китоб тавассути муаллифони тоҷикӣ дар Тоҷикистон, дар 128 саҳифа бо хатти форсӣ ба ҷоп расидааст. Дарсҳо фоқиди шумора ва тартиб ҳастанд. Матни дарсҳо шомили муаррифии шоирон ва нависандагон ва адабиёти баргузидае аз девони онҳост. Донишомӯзон бо ҳар шоир ва нависанда ва намунаи осори онон дар тайи чанд дарс ошно мешаванд. Масалан, Рӯдакӣ ва ашъораш дар тайи ҳафт дарс муаррифӣ мешавад, ки ҳудуди бист саҳифа аз китобро ба ду ихтисос додааст. Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавсӣ, Унсурлмаолии Кайковус, Садриддин Айнӣ, Мирзо Турсунзода, Парвин Ӯтисомӣ, Муъмин Қаноат ва Лоик Шералӣ дар ин китоб шиносонида мешаванд.

Баъд аз ҳар дарс се баҳши маҷоз вучуд дорад. Баҳши аввал шомили луғат ва маонии онҳо дар дарс аст. Баҳши дувум тамрини навиштан бо унвони «Нависед» аст, ки баҳшҳои баргузидае аз дарс барои тамрини маҳорати навиштан дар назар гирифта шудааст. Баҳши сеюм бо унвони «Фаромӯш накунед» бо тасвири заррабине, ки нишондиҳандаи дақиқ бештар аст, ба баёни қавоиди дастурӣ ва имлоӣ мепардозад. Ба назари роқими ин сутури унвон ин баҳшҳо аз назари тарбиятӣ унвони муносибе надоранд, зеро ҳолати таҳкимомез ва омирона доранд. Ин унвон дар китоби дарсии Эрон унвонҳои бехтару санҷидатаре доранд: «Хударзёбӣ», «Навиштан» ва «Тамрин».

Нукоти қувват. Ошноии донишомӯзон бо шоирони гузашта ва муосир ва матни осори онҳо ба сурати муфассалтари баёни маъноӣ луғоти душвор дар поёнии ҳар дарс мебошад. Ошноии донишомӯзон бо қавоиди имлоӣ ва дастурӣ бо мисолҳои аз ҳамон дарс низ, дар назар аст.

Нукоти заъф. Адаби истифода аз тасовир ва ашқолу саҳифаоронии номатлуб, тӯлонӣ будани матнҳо, адаби таносуб бо доираи вожагонии донишомӯзон, ки гоҳе мафҳумро дарёб ва саҳтфаҳм мекунад, мебошад. Шакли омиронаи навиштанҳоро фаромӯш накунед. Дар навиштанҳо гоҳе мафҳуми норасо ва ғайриқобили фаҳм дида мешавад: нависед байтҳои 1-4. Матнҳо рӯхияи динӣ, боварӣ ва ақидаи донишомӯзонро тақвият намекунанд. Гоҳе вақтҳо адаби тавачҷуҳ бо омӯзаҳои тарбиятӣ фуруғзӯр карда мешавад: «Аҳмад Маҳдум муҳандиси дониш будааст ва бинобар аз ҳадди зиёд калон будани сараш ўро «Аҳмади калла» меғуфтанд». Намунае аз матнҳои сангини «Алифбои ниёгон»: «Кунун, эй хирадманд, арҷи хирад, Бад-ин ҷойгоҳ гуфтан, андар хӯрад...».

Таҳлили муҳтавои китоби баёзи адабиёт. Китоби адабиёт (баёзи адабиёт)-и форсӣ пояи 8 150 саҳифа аст ва ҳовии адабиёти давраи қадим, адабиёти қуруни XI ва XII мелодӣ аст, ки матолиби он ихтисос ба Санонии Ғазнавӣ, Анварӣ, Аттори Нишопурӣ, Ҳоконӣ ва Низомии Ғанҷавӣ дорад.

Ҳамчунин, матолиби китоби адабиёти форсии синфи нухум бо Саъдӣ оғоз мешавад ва матолиби ҳудро дар бораи Мавлоно, Ҳофиз, Ҷомӣ ва бархе шуарои, адабиёти ҳиндӣ ва мовароуннахрии ин даврон ба поён мебарад.

Матолиби китоби адабиёти форсии синфи нухум шомили шуаро, адаби сабки ҳиндӣ ва ҳавзаи Фарорӯд аст, ки Соибӣ Табрзӣ ва Бедил аз ҷумлаи онҳо мебошанд.

Дар китоби адабиёти форсӣ пояи 11, ки бар ҷилди он тасвири аз Садриддин Айнӣ нақш бастааст, зимни муаррифии 22 тан аз шоирони асри XX-уми осоршиносон мавриди таҷзия ва таҳлил қарор гирифтааст ва баҳши шуаро бо Нақибхони Туғрал, Садриддин Айнӣ, Абулқосим Луҳутӣ ва Мирзо Турсунзода оғоз ва бо шоирони муосир, монанди Лоик Шералӣ, Муъмин Қаноат, Бозор Собир, Меҳмон Бахтӣ, Гулназар Келдӣ ва Абдуҳамид Самад идома меёбад.

Баёзи адабиёти синфи 8. Китобҳои баёзи адабиёт, ки барои синфҳои ҳаштум то ёздаҳ дар назар гирифта шудааст, машҳур аз мутунӣ назм ва насри тоҷикӣ ва форсӣ аст. Ҳамон тавре ки гуфта шуд ин китобҳо бо ҳамкории муаллифони Эрон дар соли 2010 таълиф шуда, адабиёти аз қарни IV ва V то муосирро шомил мешавад.

Китоби адабиёти (баёзи адабиёт) форсии синфи ҳаштум дорои 150 саҳифа буда ва ҳовии адабиёти давраи қадим, адабиёти қарни XI ва XII аст, ки матолиби он ба Рӯдакӣ, Санонии Ғазнавӣ, Асадии Тӯсӣ, Анварӣ, Аттори Нишопурӣ, Ҳоконӣ ва Низомии Ғанҷавӣ дар назм ва Фаромӯрзи Худодод, Абулмаолии Насруллоҳи Муншӣ ва Унсурмаолии Кайковус дар наср ихтисос дорад.

Дар баҳши «Авесто» баҳшҳои аз «Готҳо», «Ясноҳо», «Яштҳо», «Вандидод» оварда шудааст. Ҳамчунин, аз насри қадим қисматҳои аз «Қорномаи Ардашери

Бобакон» ва «Андарзнома»-и Бузургмеҳри ҳаким ва муқаддимаи «Шоҳнома»-и Абӯмансурӣ оварда шудааст. Сипас, дар бахшҳои дигар ба муаррифии нависандагон ва шоирони мазкур ва намунаҳои муфасссале аз осори онон пардохтааст.

Ба таври кулӣ, китоби баёзи синфи 8 шомили мутуни қадим, то қарни 8 аст, ки ҳеҷ намунаи муосири дигаре дар он ғунҷонида нашудааст. Дарсҳо шомили се бахш-«матн», «қалимаҳои тоза» ва «пурсишҳо» мебошад.

Ҳар дарс бо унвони «баёз» шурӯъ мешавад ва матни дарсҳо байни 4 то 8 саҳифа аст. Китоб шомили 23 баёз аст. Аз ҳар дарс се пурсиш матраҳ шуда, ки маъмулан савумӣ «воғаро» ва дигарон «ҳамгаро» ҳастанд.

Нуктаи қобили таваҷҷуҳ, ин ки матнҳо бисёр пурборанд ва барои донишомӯзон сангин ва бо вучуди пурҳаҷмӣ ва дерёбӣ тавзеҳоти ҷумлаҳои мураккабе дорад. Ба ҳақде ки дарс фақат се саҳифаи луғати тозаро маъно кардааст.

Баёзи адабиёти синфи 9. Ин китоб низ бо ҳамкориҳои муаллифони китоби дарсии Эрон дар 144 саҳифа ба ҷоп расидааст. Аз назари замонӣ шомили матнҳои қарни XII то поёнии қарни X аст. Дар ин китоб понздаҳ шоир ва нависанда муаррифӣ мешаванд. Ҳар дарс низ аз ҷаҳор бахш: муаррифии мухтасари шоир ё нависанда, матнҳои дарс, қалимаҳои тоза ва дар охир тарҳи се пурсиш пурсиш иборат аст. Ҳаҷми дарсҳо таодул ва тавозуни мантиқӣ надоранд. Масалан, дар баёзи 1 (дарси аввал), ки Шайх Саъдӣ муаррифӣ мешавад, шомили се саҳифаи матн аз «Ғулистон» ва «Бӯстон» аст. Мавлоно дар ҳашт саҳифа ва зимни муаррифии Ҳофиз дувоздаҳ ғазали ӯ оварда шудааст.

Баъзе матнҳо, ҳамчунон ки ғуфта шуд, сақил ва дерёб аст. Баъзе дарсҳо низ печида ва шояд, аслан зарурат надорад, ки дар китобҳо оварда шавад. Масалан, дар дарси Ҷомӣ дар бораи шеър омадааст: «Дар дoston мурғони қофиясанчи саробӯстони суҳанварӣ ва тӯтиёни ғазалсарои шакаристони назмғустарӣ, шеър дар урфи қудамои ҳукамои қаломӣ аст ...» (Баҳористон).

Баёзи адабиёти синфи даҳум. Матолиби китоби адабиёти форсии синфи даҳум шомили муаррифии шуаро ва удабои сабки ҳиндӣ ва ҳавзаи Фарорӯд то қарни XII аст. Аз шоирони барҷастаи Эрон, Соибӣ Табрӣ ва Висоӣ Шерозӣ ва аз шоирони Шибҳӣ Қора Бедилӣ Деҳлавӣ ба унвони тавонотарин ва беҳтарин шоир муаррифӣ мешаванд. Китоб дорои 14 дарс аст, ки тайи он аз 14 тан шоир ва нависанда шеърҳо матн оварда шудааст. Ҳамчунин, ҳар дарс шоир ё нависанда дар ҷанд сатр муаррифӣ мешавад, сипас матни дарс, ки байни саҳифаи матн аст, баъд аз матн ва воҷанома ва баъд аз он пурсишҳо матраҳ мешаванд.

Саҳифаорони хуб, ҷилди муносиб ва истифода аз тасовири муносиб аз мазоӣи китоб аст.

Баёзи адабиёти синфи ёздаҳум. Ҳамон гуна ки ғуфта шуд, китоби адабиёти форсии синфи ёздаҳум, ки бар ҷилди он тасвири аз Садриддин Айнӣ нақш бастааст, зимни муаррифии 22 тан аз шоирони муосир, осорашон мавриди таҷзия қарор гирифтааст ва бахши шеър бо Нақибхони Тӯғрал, Садриддин Айнӣ, Абӯлқосим Лоҳутӣ ва Мирзо Турсунзода оғоз ва бо шоирони муосир, монанди Лоик Шералӣ, Муъмин Қаноат, Бозор Собир, Меҳмон Бахтӣ, Гулназар ва Абдулҳамид Самад идома меёбад.

Дар ин китоб низ ҳамчун дигар китоби баёзи адабиёт ҳар дарси шоир ё нависанда дар ҷанд сатр муаррифӣ мешавад. Сипас, матни дарс ва баъд аз матн воҷанома ва баъд аз он пурсишҳо, ки ба сурати воғаро ва ҳамгаро матраҳ мешавад ҷой дорад. Аз вижагиҳои китоб ин аст, ки бештар аз китобҳои дигар, аз матнҳои насрӣ дар қолабҳои филмнома, намоишнома, хотираи дoston ва ... истифода шудааст.

Баррасӣ ва таҳлили муҳтавои китоби адабиёти Эрон ва муқоисаи муҳтавои он бо китоби адабиёти Тоҷикистон.

Дар ин ҷо аз баҳси муфасссал дар бораи муҳтавои сохтори китоби дарсии Эрон худдорӣ мешавад, аммо ба манзури тадбӣ ва ёдоварии хонандагони азиз ба таври хулоса вижагиҳои сохторӣ ва муҳтавои ин китоб арза мегардад.

Таваҷҷуҳ ба хуввияти эронӣ- исломӣ. Яке аз вижагиҳои барҷастаи ҳар китоби миллии парварандаи рӯҳияи ватандӯстӣ ва тақвиятдиҳандаи бинишҳои мазҳабии донишомӯзон аст. Ихтисоси як фасл аз китоби адабиёти Эрон дар давраи роҳнамоӣ бо унвони «Сарзамини ман» ва дарсҳои пароканда дар давраҳои мутавассита ибтидои ишқ ва алоқаи донишомӯзонро ба ватан ва кишвари худ тақвият мекунад.

Дар китоби таълифии Тоҷикистон низ ба ин амр ба хубӣ пардохта шудааст. Суруди миллии Тоҷикистон дар пешонии ҳар китоби дарсӣ худнамоӣ мекунад. Аслан, дар Тоҷикистон ба ду мақула бисёр таваҷҷуҳи хос мешавад, яке модар ва дигаре Ватан.

Оғози ҳар китоб бо ном ва ёди Худо, ҳамду ниёиши он далели хубе барои исботи ин муддао аст, ки дар китобҳои дарсӣ ба ҳуввияти исломӣ таваҷҷуҳи хос мешавад. Аммо китоби дарсии Тоҷикистон аз ин вижагӣ бебаҳра аст.

Таваҷҷуҳ ба маҳорати забонамӯзӣ наметавонад вазифаи як мактаб ё як поя ва китоби хос бошад. Имрӯз арзиш ва аҳамияти хондан ва навиштан, сухан гуфтан ва гӯш додан бар ҳамагон ошкор аст ва бояд низоми омӯзишӣ тавре тарроҳӣ гардад, ки пардохта ба ин маҳоратҳо дар авлавият бошад. Дар як баррасии кулӣ аз сохтори китобҳои дарсии Эрон чунин бармеояд, ки китоб дар рушди маҳоратҳои забонӣ-хондан, навиштан, гӯш додан ва сухан гуфтан то ҳудуди муваффақи амалкарда аст ва нигоҳи вижагии муаллифин ба ин амр қобили дарк аст. Овардани бахшҳои қадиде, чун «равонхонӣ, тамрин, шеърхонӣ, кори гурӯҳӣ, ҳударзёбӣ ва ...» баҳра шуд, маҳоратҳои забонии донишомӯзонро кӯмак хоҳад кард.

Яке аз нуқоти заъф дар китобҳои баёзи адабиёт напардохтан ба омӯзиши маҳоратҳои забонӣ аст. Дар ин китобҳо беш аз ҳар чизе ба маҳорати хондан таваҷҷуҳ шудааст.

Омӯзиш, имло ва иншо ба шеваҳои илмӣ ва созмонёфта. Дар китоби дарсии Эрон дар давраҳои ибтидоӣ ва роҳнамоӣ ба омӯзиши ин маҳоратҳо ба хубӣ пардохта шудааст. Гунҷонидани ҳафтае як соат дар барномаи дарсӣ барои дарсҳои имло ва иншо заминаи мусоидеро барои парвариш ва кашфи истёдоди нависандагӣ фароҳам намудааст. Ҷаҳор дарс, махсусан имло далели аҳамият додан ба ин дарс аст. Ба ниғориш, иншо ва номаниғорӣ низ ба хубӣ таваҷҷуҳ шудааст.

Дар китобҳои «Алифбои ниёгон» ба маҳорати имло ва иншо аҳамият дода шудааст. Бозаргонии калимаҳо аз хатти форсӣ ба алифбои кирилӣ ва бо биласи омӯзиш ва маҳоратҳои навиштан, ҷумласозӣ ва ... аз намунаҳои тамрини имло ва иншо аст. Аз он ҷо ки дар китоби баёзи адабиёт ба маҳорати хондан беш аз маҳоратҳои дигар таваҷҷуҳ шудааст, фурсате барои омӯзиши имло ва иншо намонда ва тамрин ва навиштан мафғул мондааст.

Пайвастагии муҳтаво бо муҳтавои китоби пояҳои қабл. Дар китобҳои дарсии ҷопи 1382 ба қабл миёни омӯхтаҳои солҳои қабл донишомӯзон иртиботи тӯлонӣ вучуд надошт. Хушбахтона, ин нақиса дар китобҳои қадиди давраҳои мухталиф бартараф шуд ва омӯзиш дар як хатти сайри мантиқӣ ва бидуни ҷолиш ва гусастагӣ пеш меравад. Ҳатто, фаслҳои китобҳо мушобеҳи фаслҳои китобҳои давраҳои қабл аст, аммо муҳтаво ба тадриҷ аз адабиёти суннатӣ ба адабиёти муосир мерасад. Дар давраи роҳнамоӣ аз назари замони матолиб аз гузаштагон ба муосир пеш меоянд ва ҳадаф дунбол мешавад. Ин кори санҷидаро муаллифони тоҷик низ анҷом додаанд. Китобҳои баёзи адабиёт шомили матнҳои қарни ҷаҳоруми ҳиҷрӣ то матнҳои муосир аст.

Натиҷагирӣ ва пешниҳодҳо. Таълифи китобҳои дарсӣ ба хатти форсӣ, ки қолбади рӯҳи забони форсиро дар худ парваронда ва ҳифз кардааст ва солҳо зиннатбахши девонҳо ва дафотир будааст, дар Тоҷикистон сароғозе барои бозгаштан ба асли ҳештан аст. Хушбахтона, заминаҳои бозгашти ин гумшуда ҳамеша пайдор ба домони оли Сомон фароҳам шудааст ва ин иттифоқи мубораке аст, ки дар оянда баҳраҳои пурсамар хоҳад дошт.

Ҳосили ҳамкории Эрон ва Тоҷикистон дар таълифи китоби дарсӣ, ҳулки осоре аст, ки барои аввалин бор дар ҷарҳаи низоми таълим ва тарбияи Тоҷикистон ворид мешавад. Мусалламан, таҷрибаҳои аввал дар ҳар коре бидуни каму қостӣ нахоҳад буд. Дар ин пажӯҳиш саъй шуд, ки нуқот ва заъфи китобҳои қадид мунъакис шаванд ва ёфтем, ки ин китобҳо барои муҳотабини худ дар ҳар радаи синнӣ мушқил ва сақил аст ва замони омӯзиши пешбинишуда барои тадриси ин китобҳо андак аст.

Китобҳо тамоми маҳоратҳои забониро намесанҷанд ва бештар маҳорати хонданро тақвият мекунанд, ҳол он ки суҳбат кардан, навиштан, гӯш кардан ва ҳатто, маҳоратҳои фарозабонӣ -нақд ва таҳлил тафаккур ва андеша, имрӯз дар амри омӯзиш муҳим ва асосӣ аст.

Ҳаҷми дарсҳо зиёд ва гоҳо хастакунанда аст. Ба ҷойи гунҷонидани осори масалан, 14 шоир дар як китоб метавон осори бештар ва матнӯътареро овард, то

фазои омӯзишро шодитар ва матнӯтар созад. Ҳамчунин, аз тасовир, баҳусус дар китобҳои синфи 7 то 4 хеле кам истифода шудааст.

Мағфул мондани адабиёти ҷаҳонӣ аз ҷумлаи навоқиси китобҳо ба шумор меояд. Хуб аст, ки донишомӯзон бо ба пойи адабиёти форсӣ бо адабиёти ҷаҳон ва таҳаввулотӣ он ошно шаванд.

Тавҷеҳи набудани муаллимон ва нагузоридаи даврони омӯзишӣ зимни хидмат барои тадриси ин китобҳо аз ҷумлаи нукоте аст, ки сатҳи омӯзишро поён меоварад. Дастандаркорони низомии таълим ва тарбияти Тоҷикистон бояд ин мавзӯро ҷиддӣ бигиранд ва нисбат ба иртиқои дониш ва биниши муаллимон талош намоянд.

АДАБИЁТ

1. Адабиёти форсӣ (китоби дарсии даврони роҳнамоӣ ва дабиристон). - Техрон: Идораи куллии чоп ва тавзеҳи китобҳои дарсӣ, 1388.
2. Кабиров Ш. Алифҳои ниёгон ва матн (синфи чорум) / Ш.Кабиров, А.Байзоев. - Техрон: Саҳҳомӣ ом, 2006.
3. Кабиров Ш. Алифҳои ниёгон ва матн (синфи панҷум). Қоидаҳои имло / Ш.Кабиров, А.Байзоев. - Техрон: Саҳҳомӣ ом, 2006.
4. Сафаров Умар. Алифҳои ниёгон ва матн (синфи шашум) / Умар Сафар. - Душанбе: Саҳбо, 2006.
5. Абдунабӣ Сатторзода Баёзи адабиёти синфи 8 / Абдунабӣ Сатторзода; бо ҳамкориҳои муаллифони китоби дарсии Эрон. - Техрон: Саҳҳомӣ ом, 2010.
6. Шоев М. Баёзи адабиёти синфи 9 / М.Шоев; бо ҳамкориҳои муаллифони китоби дарсии Эрон. - Техрон: Саҳҳомӣ ом, 2010.
7. Кӯчаров А. Баёзи адабиёти синфи 10 / А. Кӯчаров, У.Сафаров; бо ҳамкориҳои муаллифони китоби дарсии Эрон. - Техрон: Саҳҳомӣ ом, 2010.
8. Кӯчаров А. Баёзи адабиёти синфи 11 / А.Кӯчаров, У.Сафаров; бо ҳамкориҳои муаллифони китоби дарсии Эрон. - Техрон: Саҳҳомӣ ом, 2010.

ИССЛЕДОВАНИЕ И СРАВНЕНИЕ УЧЕБНИКА ПО ПЕРСИДСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ В ИРАНЕ И ТАДЖИКИСТАНЕ

В данной статье автором подвергнут изучению и рассмотрению учебник по персидской литературе, который используется в учебном процессе в школах Ирана и Таджикистана в процессе изучения персидского языка.

Ключевые слова: учебник персидского языка, изучение персидского языка в Таджикистане, процесс изучения персидского языка.

RESEARCH AND COMPARE TEXTBOOK ON PERSIAN LITERATURE IN IRAN AND TAJIKISTAN

In this article, the author subjected to study and discuss the textbook of Persian literature, which is used in educational process in schools of Iran and Tajikistan in the process of studying the Persian language.

Keywords: a textbook of the Persian language, the study of the Persian language in Tajikistan, the process of learning the Persian language.

Сведения об авторе: *Гуломаббос Ориф* – преподаватель персидского языка и литературы школы города Арок, Иран

НАҚИЗАҲОИ АБӮИСҲОҚИ АТӢИМА БАР ҒАЗАЛҲОИ ҲОФИЗ

У. Алимова

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Нақиза, ки маънои муҳолиф, муқобил, зид ва божғунаро дорад, дар истилоҳи адабиётшиносӣ жанри адабиест, ки ба тарзи тақлидии ҳарзаомез сохта мешавад. Ин жанро на танҳо дар адабиёт, балки дар синамо, асарҳои театри, мусиқӣ истифода мебаранд. Истилоҳи нақизаро дар Аврупо пародия ва дар адабиётшиносии Эрон «танз» ё «назираи танзомез» низ гуфтаанд. Жанри нақиза метавонад як навъ воситаи мубориза ба муқобили камбудҳои эҷоди бадеӣ, ҳодисаҳои номатлуби адабиёту санъат, мубориза барои маҳорати адабӣ, тозагии забон, ягонагии шакли мазмунӣ асари бадеӣ бошад.

Жанри нақизаро шоирон бештар дар назм истифода бурдаанд, аммо баъзан дар наср ҳам адибон қувваозмоя намудаанд. Намунаи онро метавонем дар асари «Хористон»-и Адиби Қирмонӣ мушоҳида кунем, ки ӯ сабки «Гулистон»-ро ба танзу тақлид пайравӣ кардааст. Дар адабиёти Ғарб жанри нақиза чи дар назм ва чи дар наср баробар қорбурд мешавад ва он воситаест, ки шакл ҳифз мешавад, вале маънӣ

тағйир намеёбад. Агар маънӣ тағйир наёбаду шакли асарро иваз намоянд, онро «травестия» мегӯянд. Нақиза жанрест, ки агар хонанда аз шеъри асли, яъне нақизашаванда, хабар надошта бошад, аз шеъри нақиза лаззат намебарад.

Нақизаро олимон ба ду навъ: мутоибавӣ ва ҳаҷвӣ чудо намудаанд. Дар нақизаи мутоибавӣ ҳазли рафикана, назари хайрхоҳона ба асари нақизашаванда ба назар мерасад. Дар нақизаи ҳаҷвӣ асоси ғоявӣ ва бадеии асари нақизашаванда танқид аст. Нақизаи шеърро ғазалҳо яке аз шаклҳои маъмулу машҳури он мебошад. Шоир вазну шакли шеъри нақизашаванда, образҳо, тарзи тасвир ва ҳаҷми онро риоя карда, мисраъҳои сусти, забони шеър, калимаҳои лаҳҷавӣ, такрорҳои бемаврид ва мазмуни онро зерин танқид мегирад. Баъзан шоирон ба шеъри худ низ нақиза менависанд. Тарзи дигари нақизанависӣ аз номи шоири дигар шеър гуфтан аст. Чавоби онро нақизаи нақиза мегӯянд.

Яке аз шоироне, ки дар нақизанависӣ истеъдоди бузург ва дасти қавӣ доштааст, шоири асри XV Абӯисҳоқи Атъимаи Шерозӣ мебошад. Мавлоно Ҷамолуддин Абӯисҳоқи Ҳаллоҷи Атъима дар шаҳри Шероз ба дунё омадааст. Дар бораи санаи тавлиди ӯ маълумоти аниқ дар таъриҳи оварда нашудааст. Ҳамин қадар маълум аст, ки ӯ яке аз надимони Султон Искандар ибни Умар буд. Ӯ марди латифтабъ ва ҳаҷвпеша буда, ҳамеша васфи таъомхоро мекард, ки касе дар он аҳд ба Абӯисҳоқ баробар шуда наметавонист. Дар бораи зиндагии шоир низ сарчашмаҳои маълумоти муфассал наовардаанд. Давлатшоҳи Самарқандӣ дар таъриҳи аш ҳикояти зеро марбут ба шугли шоир меорад:

Дар рӯзгори шоҳзода Искандар ибни Умаршайх Баҳодур Абӯисҳоқ чанд рӯзе ба маҷлиси подшоҳ наомад. Баъд аз ҳузурӣ ӯ шоҳзода пурсид, ки Мавлоно чанд рӯз аст, ки пайдо набудӣ? Мавлоно гуфт: «Эй подшоҳ, як рӯз ҳаллоҷӣ мекунам ва се рӯзи дигар пунба аз риш бармечинам» [1, 32].

Аз ин бармеояд, ки рӯзгори Абӯисҳоқ одӣ ва фақирона мегузафтааст. Нисбат ба соли таваллуд санаи ғавти шоир маълумоти дақиқ оварда шудааст ва онро ба соли 827-и ҳиҷри қамарӣ баробар ба соли 1424 мелодӣ дар шаҳри Шероз нисбат додаанд. Имрӯз мақбараи ӯ дар ҳамин шаҳр ҷойгир аст.

Мероси адабии шоир аз ғазалиёт, рубоӣ, қитъа, қасида ва асарҳои алоҳида бо номи «Қанз-ул-иштиҳо», «Асрори қанғол», «Достони Музаффар ва Бугро» ва «Хобномаи Бӯисҳоқ» иборат аст. Девони ӯ дар давраи зиндагӣ тадвин шудааст ва худӣ ӯ дар ин бора қунин мегӯяд. «... Ва ҳол ба ҷое расид, ки аз Қоф то Қоф бӯи латоиф бигрифт ва дар мамолики Эрон ва Тӯрон овоза бигрифт ва паҳлавонони ҳарис дар иштиёқи дидани ин фақир биафтоданд ва шакарлабони Самарқанд мунъатиши шарбати қанди мо шуданд».

Хоне қашидам зи суҳан Қоф то Қоф,
Ҳамқосае қучост, ки ояд баробарам [4, 27].

Қуноне ки аз гуфтаҳои худӣ ӯ бармеояд, ашъори шоир, баҳусус ғазалиёту қасоиди ҳаҷвӣ ва осори насрии ӯ дар он қамон ҳеле машҳур гашта, ба дили ҳаводорони шеър роҳ ёфта буданд. Шеъри Абӯисҳоқ аз шеъри шоирони ҳамқамонаш аз қиҳати содагӣ ва равониву дилнишинӣ фарқ мекард. Аз ин қост, ки ӯ шеърро бартар аз ашъори муосиронаш шуморидааст.

Моҳиён гар бишнавад ин шеъри қун оби равон,
Бар сари нозам барафшонанд аз дарё гуҳар [4, 33].

Яке аз навоариҳои Абӯисҳоқи Атъима ин аст, ки ӯ тамоми эҷодиёташро ба васфи таъому нӯшоқиҳо бахшидааст ва дар назму насри ӯ тасвириҳои зебо, санъатҳои баланди бадеӣ, ба монанди ташбеҳу истиора, маҷозу талмехот ва дигар санъатҳои дида метавонем. Хонанда вақте бо шеъри ӯ шинос мешавад, фикр мекунад, шоир шахси ҳарис ва нафсарвар аст, аммо ӯ бо васфи ғизоҳои таъомнаст, ки нодорӣ ва эътирози иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва иқтисодӣ мардуми асри худро дар шеър инъикос кунад. Дар ҳақиқат, пас аз ҳамлаи муғул дар Эрон онрӯза мардум аз фақру гуруснагӣ ва бӯҳрони иқтисодӣ иҷтимоӣ ва сиёсӣ азият меқашиданд. Шоир ин вазъияти омро дар шеърҳои ҳеле хуб ишора кардааст:

Қурси рӯи нони паҳн, азбаски қолаш бар руҳ аст,
Даъвӣ андар ҳусн бо турқони маҳваш мекунад [4, 41].

Ё ин ки:

Нони оташрӯи хирмансӯзи қонорои ман,
Қӯ ба қӯ барбод қоҳад дод қун қоҳам дигар [4, 47].

Хидмати дигари Абӯисҳок дар гирдоварии луғати марбут ба ғизо мебошад, зеро тамоми эҷодиёти шоир фарҳангери мемурад, ки истилоҳоти атъимаро фаро гирифтааст. Дар девони шоир як қатор калимаю номҳои хӯрокҳои нодир ва азбайнрафтаро метавон дарёфт, ки барои бою ғани гардидани забон кӯмак мерасонанд. Инчунин, дар китоби ӯ номи ғизоҳои хиндиро низ дида метавонем, ки яке аз қасидаҳои худро бо номи «Дар мадҳи гичирӣ» ном ниҳодааст.

Девони Абӯисҳоки Атъимаро дар Эрон чанд маротиба чоп намудаанд, аммо беҳтарин чопи маҷмӯаи осораҳ дар Истанбул соли 1885 мелодӣ бо хидмати Мирзо Ҳабиби Исфahонӣ ҳамроҳ бо муқаддимае дар бораи зиндагии шоир чоп гардидааст, ки мо низ аз он истифода бурдем. Ин девон аз қасоиду ғазалиёт, тарҷеоту рубоӣёт, рисолаи «Канзулиштиҳо», «Асрори чангол», достони «Музаффар ва Бӯғро», «Хобномаи Бӯсҳок», «Хотимаи девон», «Фарҳанги девони Атъима», «Бақияи девон», «Қасида дар мадҳи гичирӣ» иборат аст.

Абӯисҳоки Шерозӣ, чуноне ки дар боло гуфтем, шоири шӯҳтабиат ва ҳазлпеша буд. Аз ин ҷост, ки васфи таъомхоро менамуд ва ба ашъори шоирони гузашта ва муосиронаш, ба монанди Салмон, Саъдӣ, Хусрави Дехлавӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Камоли Хучандӣ, Ироқӣ, Мавлавӣ, Ҳасани Дехлавӣ, Имоди Фақеҳ, Валии Кирмонӣ нақиза мебаст. Ӯ таваҷҷуҳи хоса ба ашъори ҳаҷвии Убайди Зоконӣ доштааст ва шеърҳои худро бо шеърҳои ӯ муқоиса мекунад:

«Сухани ин заиф бо ашъори Убайд муносибати бағоят ғариб дорад ва агар ҳоҳӣ ин муносибат маълум фармой, чунон тасаввур кун, ки байте ки шуаро фармуда буданд, ҳамчун хонае буд, ки Мавлоно Убайд бино кард ва ин ҳақир матбаҳ бардошт. Аз ин маънист, ки аз шеърҳои ӯ бӯйи шалворбанд меояд ва аз сухани ман роиҳаи суфрабанд» [4, 66].

Ашъори Абӯисҳок, махсусан, дар ҷавобҳо ва тазминҳояш заҳрханде пайдост, ки ба ғазалҳои пешиниён нақиза бастааст ва барои ҳосил кардани мақсадҳои эҷодӣ худро пайрави Убайди Зоконӣ медонад.

Абӯисҳоки Атъима дар қатори дигар шоирони бузурги гузашта ба ғазалҳои Ҳофизи Шерозӣ таваҷҷуҳи хоса дорад. Ӯ ба якҷанд ғазалҳои Ҳофиз нақиза сохтааст, ки мо дар ин мақола онҳоро мавриди баррасӣ қарор медиҳем. Ӯ мавзӯи аслии суҳанро тағйир дода, барои шарҳи мустақим баёни орзуҳои гуруснагонро дар бӯйи суфраи мунъимон интиҳоб намудааст. Ӯ ба ғазалҳои машҳури Ҳофиз васфи атъимаро намуда, маъниҳои ҳаҷвиро ворид намудааст ва мавзӯи тозае дар адабиёти форсӣ афзудааст. Минбаъд сабки падиовардаи ӯ мавриди тақлиди дигарон қарор гирифтааст. Ӯ гоҳе пурра ба ғазали Ҳофиз ҷавоб гуфтааст гоҳе мисраъҳои дохили ғазали Ҳофизро бетағйир овардааст. Ғазали зерин аз ҷумлаи онҳост.

Ҳофизи Шерозӣ мефармояд:

Вақтро ғанимат дон, он қадар, ки битвонӣ,
Ҳосил аз ҳаёт, эй чон, ин дам аст, то донӣ...

Дар ҷавоби ғазали Ҳофиз ин ғазалро меорад:

Ҳар замон, ки дарёбӣ нони гарму бӯронӣ,
Вақтро ғанимат дон, он қадар, ки битвонӣ
Аз пайи чунин лутфе гар расӣ ба собуне,
Ҳосил аз ҳаёт, эй чон, он дам аст, то донӣ.
Нони саътару сӯфӣ мову мурғу машкуфӣ,
Он ба ўст шоиста, ин ба мост арзонӣ.
Пешӣ сирка аз саҳту дам мазан, ки натвон гуфт,
Бо табиби номаҳрам ҳоли дарди пинҳонӣ.
Ҳарки ишқи кочӣ пухт, оқибат пушаймон шуд,
Оқило, макун коре, к-оварад пушаймонӣ.
Дил зи чашми бузғола гӯш доштаам, лекин,
Каллаи пур аз мағзаш мебарад ба пешонӣ.
Нону ширдон, Бӯсҳок, доди ту нахоҳад дод,
Ҷаҳд кун, ки аз гетӣ доди хеш бистонӣ [4, 57].

Абӯисҳок дар тасвири атъима хеле муваффақ аст ва мекӯшад, то таъму ранг ва тарзи таҳияи ғизоҳо ва дилпазир будани онҳоро ба тарзҳои мухталиф тасвир кунад. Шоир тавонистааст, ки майлу рағбати хонандаю шунавандаи ашъорашро ба таъомҳо ҳувайдо созад ва эҳтирому арҷи баъзе аз ғизоҳо ба хуби нишон диҳад.

Ғазали дигари Ҳофиз, ки дар васфи чаману гулу булбул, ишқу тараб ва зебоиҳои табиат суруда шудааст, манбаи илҳами Абӯисҳоқ ғардидааст.

Дили мо ба даври рӯят зи чаман фароғ дорад,
Ки чу сарв пойбанд асту чу лола доғ дорад...

Дар ҷавоби ин ғазал шоир дар васфи барраи бирён ва қалъа чунин гуфтааст:

Дили мо ба даври бӯрак зи адас фароғ дорад,
Ки ба пунба пойбанд асту зи сар ҷӣ доғ дорад.
Ҳабаше бубин, ки дорад сари суҳбати Музаффар,
Ту сиёҳи камбаҳо бин, ки ҷӣ дар димоғ дорад.
Ҷӣ хуш аст боғи бӯрак чу зи пеши қалъа ояд,
Ки ба бели кафки равған ба аёни боғ дорад.
Чу ба сахни бара дидам ҳабаше ба кунда куфта,
Ки бубин мақоми Анқо, ки ҷӣ гуна зоғ дорад.
Хуш аз он нафас, ки Бӯсҳақ чу масти қалъа бошӣ,
Ва дигар боти кадуҳо ба дарат айғ дорад [4, 49].

Абӯисҳақ дар ашъораш нишон медиҳад, ки ӯ шеваи шоирони гузаштаре давом дода, онҳоро мавриди омӯзиш қарор додааст, дар ҷавобгӯӣ ба ашъори ҳар як аз онҳо, аз он ҷумла Ҳофизи Шерозӣ маҳорат ва тавонии фаровоне касб кардааст. Ӯ маҳорати лафзӣ ва маънавии худро, ҷуноне ки гуфтем, ба таври табиӣ васфи ғизоҳою нӯшокӣ ва хӯрданиҳо намудааст. Ғазали зерини Ҳофиз, ки ҷанбаи ифронӣ ва фалсафӣ дорад, мавриди назари Атъима қарор гирифтааст:

Агарчи арзи хунар пеши ёр беадабист,
Забон ҳамӯш, валекин даҳон пур аз арабист.
Парӣ нухуфта руҳу дев дар карашмаи хусн,
Бисӯхт дида зи ҳайрат, ки ин ҷӣ булҷабист...
Биёр май, ки чу Ҳофиз ҳазорам изтиҳор,
Ба ғиряи саҳариву ниёзи нимашабист.

Абӯисҳақи Атъима дар ҷавоби ғазали Ҳофиз васфи ширинихоро намудааст ва ситоиши қанду набот ва шефтагии худро нисбат ба ширинихо баён намудааст:

Агарчи баҳси рутаб пеши қанд беадабист,
Забон ҳамӯш, валекин даҳон пур аз арабист.
Набот ҳамдами ҷӯб асту хор ёри рутаб,
Дар ин миён дили мо сӯхт, к-ин ҷӣ булҷабист.
Ҷӣ мева мекунад оби набот бар дили мо,
Ки бар табакчаи холиву косаи хобест,
Дигар мағӯй, ки полуда об маёвез аст.
Бинои гулшани гетӣ паҳлӯяш танабист.
Сабаб мапурс, чу Бӯсҳақ хуш хӯрад лавте,
Ки иштиҳои ҷунуиро дилам беадабист [4, 45].

Ашъори Ҳоча Ҳофиз дар пояи баланди шоирӣ суруда шуда, аз обу ранги бадеӣ хеле бой аст. Ба ғазалҳои ӯ ҷи ҳамасронаш ва ҷи шоирони баъдӣ пайравӣ намуда, ҷавобияҳои зиёд гуфтаанд. Абӯисҳақ низ ин ҷо истисно нест ва дар қолаби ғазалҳои Ҳофиз маъниҳои дигар ворид намудааст. Ин ғазали мазкурро, ки хеле маънии баланд ва лаҳни ширин дорад, дида мебароем.

Булбуле барги гуле хушранг дар минқор дошт,
В-андар он баргу наво хуш нолаҳои зор дошт.
Гуфтамаш: «Дар айнӣ васл ин нолаву фарёд чист?»
Гуфт: «Моро ҷилваӣ маъшук дар ин қор дошт»...

Абӯисҳақи Атъима дар ҷавоби ғазали дар боло овардашуда ғазали нақиза месозад ва дар байни он мисраъҳои ғазали Ҳофизро истифода мебарад. Дар ин ғазал ба васфу таърифи самбӯса ва равған мепардозад.

Мухлиф¹ санбӯсаи парқия дар минқор дошт,
Дар миёни ҷӯши равған нолаҳои зор дошт.
Гуфтамаш: «Дар равғане, ки сӯзу нола баҳри чист?»
Гуфт: «Моро шеваи самбӯса дар ин қор дошт».
Ғар музаъффар² бо адас³ наншаст ҷурми суфра чист?

¹. мухлиф - кабӯтар

². музаъффар - биринҷ

³. адас - наск

Подшоҳе комрон буд, аз гадое ор дошт,
 Чашмаи равған дар атрофи ҳарисе бомдод,
 Шеваи ҷанноти таҷрӣ тахтуҳ-ал-анвор дошт,
 Ман зи мурғу ҳалқачӣ гуфтор дорам дар даҳон.
 Хуррам он к-аз нозбинион бахти бархӯрдор дошт,
 Чун малак аз ҷарби ширин бурдаӣ ҳалвофурӯш.
 К-ин ҳаёли ҳалқачӣ дар гардиши паргор дошт,
 Ғарқи шарбат кун, Худоё, рӯҳи Бӯсҳоқ ин замон,
 В-он ки ширинии олам ҷумла дар ашъор дошт [4, 53].

Инчунин, ба ғазалҳои машҳури Ҳофиз, ки қабули хосу оманд, шоир дар либоси таркибу истилоҳоти таъомҳо нақиза сохтааст. Ин ғазали маъруфи Ҳоча Ҳофиз манбаи илҳами Абӯисҳоқ қарор гирифтааст.

Агар он турки Шерозӣ ба даст орад дили моро,
 Ба холи ҳиндуяш баҳшам Самарқанду Бухороро.
 Бидеҳ соқӣ, майи боқӣ, ки дар ҷаннат нахоҳӣ ёфт,
 Канори оби Рукнободу гулгашти Мусаллоро...
 Ғазал гуфтиву дурр суфтӣ биёву хуш бихон, Ҳофиз
 Ки бар назми ту афсонад фалак иқди Сурайёро [5, 6].

Дар ҷавоби ин, шоир ғазали кӯтоҳро овардааст, ки мисраъҳои ғазали Ҳофизро дар байни байтҳо бетағйир ҷой додааст:

Ба пешам чун хуросонӣ гар оӣ сахни Бугроро,
 Ба бӯӣ қалъа бифрӯшам Самарқанду Бухороро.
 Чӣ олоӣ ба мушқу ҷаъфарон рухсори полуда,
 Ба обу рангу холлу хат чӣ ҳочат рӯӣ зеборо.
 Ҷамоли барраи бирёну ҳусни равғани кушқак,
 Чунон бурданд сабр аз дил, ки туркон хони Яғморо.
 Бигӯ Исҳоқ васфи хӯшаи ангури малоҳӣ,
 Ки бар шеърӣ ту афсонад фалак иқди Сурайёро [4, 30].

Ғазали маълуми машҳури дигари Ҳофиз, ки саросар маъноӣ ирфонӣ дорад, диққати Абӯисҳоқи Атъимаро ба худ ҷалб намудааст:

Айби риндон макун, эй зоҳиди покизасиришт,
 Ки гуноҳи дигарон бар ту нахоҳанд набишт...[5, 50].

Дар ҷавоби ин ғазал ӯ чунин мефармояд:

Айби кочи макун, эй бӯраки покизасиришт,
 Ки ҳамираш ба сиришти ту нахоҳанд сиришт.
 На манам дар талаби нон, ки аз даҳр биравам,
 Падарам низ биҳишти абад аз даст баҳишт.
 Ту агар тухми гиёҳ корию манн сирпиёз,
 Ҳар касе он даравад оқибати қор, ки кишт.
 То қазо сӯзани мо ҳар чба сарсуфра ниҳод,
 Ҳеч қасс ҳамчу манн ин риштаи бориқ наришт.
 Насри Бӯсҳоқ магар қабл бар ришта бурид,
 Ё падар мавриди ин тифл ба томмоз навишт [4, 93].

Ҳамин тавр, жанри нақиза дар эҷодиёти Абӯисҳоқи Атъимаи Шерозӣ мавқеи калонро ишғол кардааст. Бахусус, дар ғазалҳои ӯ ин жанри адабиёро бештар дида метавонем, ки яке аз хидматҳои бузурги ӯ дар адабиёт аст. Ӯ бо завқи баланду хушгӯӣ ва танзосии хеш ба ғазалҳои шоирони гузаштаи худ, аз он ҷумла ба Ҳофизи Шерозӣ ҷавобҳо гуфта, васфи таому хӯрданӣ ва нӯшокию ширинихоро намудааст. Ғазалҳои нақизашавандаи ӯ фарогири луғоту истилоҳоти ғизоҳои мухталиф ва нодир буда, аз ҷиҳати содагию равонӣ қобили таваҷҷуҳ аст. Дар ғазалҳои Атъима тасвирҳои зебо, санъатҳои баланди лафзӣю маънавию дида метавонем.

АДАБИЁТ

1. Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкират-уш-шуаро / Давлатшоҳи Самарқандӣ; бо ҳиммати Муҳаммади Рамазонӣ. – Техрон: Падидаи Ховар, 1366. – 450 с.
2. Сируси Шамисо. Анвои адабӣ / Сируси Шамисо. – Техрон: Ойина, 1373. – 399 с.
3. Забехуллоҳи Сафо. Таърихи адабиёт дар Эрон / Забехуллоҳи Сафо. – Техрон: Фирдавсӣ, 1362. – Ҷ.4. – 704 с.
4. Мавлоно Абӯисҳоқи Ҳаллоҷи Шерозӣ. Девон / Мавлоно Абӯисҳоқи Ҳаллоҷи Шерозӣ. – Истамбул, 1303. – 560 с.

5. Шамсиддин Мухаммад Ҳофизӣ Шерозӣ. Куллиёт / Шамсиддин Мухаммад Ҳофизӣ Шерозӣ. – Техрон: Нашри замон, 1379 / 2001. – 356 с.
6. Энциклопедияи адабиёт ва санъат. – Душанбе, 1989. - Ҷ.3. - 593 с.

ПАРОДИИ АБУИСХАКА АТЪИМА К ГАЗЕЛЯМ ХАФИЗА

Абуисхак Атъима Ширази жил и творил в XV веке и обладал большим мастерством в сочинении пародий. Жанр пародии имел очень большое значение в его творчестве. Он обладал высоким художественным вкусом, сочинял великолепные пародии на газели поэтов-предшественников, в том числе и на газели Хафиза Ширази и воспевал в них еду, напитки и сладости. Его пародийные сочинения привлекали своими особенностями изложения, использования словарей и терминов относительно еды, сладостей и напитков. В газелях Атъима мы видим красивое изображение, высокое искусство красноречия.

Ключевые слова: Абуисхак Атъима Ширази, жанр пародии, мастер сочинения пародий, великолепные пародии на газели поэтов-предшественников.

PARODY OF ABHISHEKA ATHEMA TO THE GHAZALS OF HAFIZ

Abhishek Athima Shirazi lived and worked in XV century and possessed great skill in composing parodies. The parody was of very great importance in his work. He has high artistic taste, composed a magnificent parody of the ghazal poets that preceded it, including the ghazals of Hafiz Shirazi and sang them in food, drinks and sweets. His parodic writings attracted to its features of presentation, use of dictionaries and terminology regarding food, sweets and drinks. In the ghazals Athima we see a beautiful image, the high art of eloquence.

Key words: Abhishek Athima Shirazi, genre parody, master works of parody, great parody of ghazal poets of the predecessors.

Сведения об авторе: У. Алимova – аспирантка Таджикского национального университета.
Телефон: (+992) 917-11-44-41

ОИД БА ЗАМИНАҲОИ СИЁСИВУ ИҶТИМОИИ ТАНЗИМИ «ШОҲНОМА»

Джавад Джафари Бура Ганбар

Пажӯҳишгоҳи забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Дар Наҳованд ба соли 21-и ҳиҷрӣ (580 м.), чаҳордаҳ қарни таърихи пурҳодиса ва бошукӯҳи Эрони бостон, ки аз ҳафт қарни қабл аз мелод то ҳафт қарни баъд аз он кашида шуда буд, ба поён расид. Албатта, ин ҳодиса фақат сукути давлати бо азамат набуд, сукути дастгоҳи фосид ва табоҳшуда буд [1].

Зеро дар поёни кори Сосониён аз парешонӣ ва бесаранҷомӣ дар ҳама қорҳо фасод ва табоҳӣ роҳ дошт. Аз тарафе ҳам ваҳдати динӣ дар ин рӯзгор тазалзуле тамои ёфта буд ва аз фасоде, ки дар ахлоқи мӯбадон буда, хушмандони қавм аз ойини Зартушт (Ойини ҳукуматишуда) сархурда буданд ва ойини тозае мечустанд, ки ҷанбаи ахлоқӣ ва рӯҳонии он аз дини Зартушт қавитар бошад ва расму ойини табақоти куҳанро низ дарҳам фуру резад. Нуфузе, ки ойини тарсо дар ин айём дар Эрон ёфта буд аз ҳамаи ҷо буд. Беҳуда нест, ки Рӯзбеҳ ибни Марзбон, ё ҷунонки баъдҳо хонда шуд, Салмони Форсӣ дар пайи гурез аз дини ҳукумати Сосониён ойини тарсо гузид ва боз хурсандӣ наёфт. Ночор дар пайи дини тоза дар Шом ва Ҳиҷоз мерафт [2]. Ба ҳар ҳол арабон бар Эрон мусаллат шуданд, шаҳрҳо ва қалъаҳои бисёр вайрон гашт. Хонадонҳо ва дудмонҳои зиёд барбод рафт, неъматҳо ва амволи тавонгаронро тороч карданду ғаноим ва анфол* ном ниҳоданд. Духтарон ва занони эрониро дар бозори Мадина фурухтанд ва сабоё ва усаро хонданд. Аз пешаварон ва барзгарон, ки дини мусулмониро напозирuftанд, боҷи гарон ба зӯр гирифтанд ва ҷизя ном ниҳоданд.

Ҳамаи ин қорҳоро низ аъроб дар сояи шамшер ва тозиёна анҷом медоданд. Ҳаргиз дар баробари ин қорҳо ҳеҷ кас ошқоро ёрои эътироз надошт. Ҳад ва раҷму қатлу ҳирқ танҳо ҷавобе буд, ки араб, хосса дар аҳди Уммавиён ба ҳар гуна эътироз меод.

Хушунат ва қасовати араб нисбат ба мағлубшудагон беандоза буд. Араб бо худписандии кӯдаконае, ки дар ҳар фотехе ҳаст, мусалмонони дигарро маволи ё бандагони хеш мехонд. Таҳқир ва носазой, ки дар ин номи нораво вучуд дошт, кофӣ буд, ки ҳамвора эрониро нисбат ба араб бадҳоҳ ва кинатуз ниғаҳ дорад. Аммо,

*Ғаниматҳое, ки аз қуффор гиранд (Луғатномаи Деҳхудо) Деҳхудо Алӣ Акбар. Зайли калимаи анфол, нармафзори фарҳангнома.

куюд ва ҳудуди ҷобиронае, ки бар онҳо таҳмил мешуд, ин кина ва нафратро муваҷҷеҳтар мекард. Бедод ва фишори дастгоҳи ҳукумат саҳт мояи нигаронӣ ва норизоии мардум буд.

Мавло наметавонист ба ҳеҷ кори обрӯманд бипардозад. Ҳақ надошт силоҳ бисозад ва бар асб биншинад. Агар як мавлоӣ наҷоди эронӣ духтаре аз арабонро ба занӣ мегирифт, як суханчини фитнаангез кофӣ буд, ки бо таҳрик ва саоят талоку фироқро бар зан ва тозиёнаву зиндонро бар мард таҳмил намояд.

Ҳукумат ва қазоват низ ҳама ҷо махсуси араб буд, ҳеҷ мавлое ба ин гуна маносиб ва мақомот намерасид. Ҳаҷҷоч бинни Юсуф бар Саид бинни Ҷабир, ки аз порсотарин ва огохтарини мусалмонони асри худ буд, миннат мениҳод, ки ўро бо он ки аз маволӣ аст, чанде ба қазои Куфа ғумоштааст, назди онҳо иштиғол ба мақомот ва маносибҳои ҳукумат дархури маволӣ набуд, зеро ки асл бо сиёдати фитрии наҷоди араб мунофот дошт. Аммо ин тартиб наметавонист давом дошта бошад, зеро араб барои кишвардорӣ ва ҷаҳонбонӣ ба ҳеҷ ваҷҳ завқ ва истеъдоду таҷрибаи кофӣ надошт [3].

Араб, ки майдони фикр ва амали ў ҳаргиз аз ҷавлонгоҳи аспон ва шутурунаш таҷовуз накарда буд, барои идораи кишвари васе, ки ба дасташ афтод, наметавонист ба кулӣ аз маволӣ сарфи назар намояд. Ночор дер ё зуд бартариин «маволӣ»-ро изён намуд.

Абас нест, ки як халифаи худхоҳи мағрури баландпарвози умавӣ маҷбур шуд ин иборати маъруфро бигӯяд ки: «Аз ин эронӣҳо шигифт дорам, ҳазор сол ҳукумат карданд ва соате ба мо мӯҳтоҷ набуданд ва мо сад сол ҳукумат кардем ва лаҳзае аз онҳо бениёз нашудем». Аммо ба рағми қасоне, ки наметавонистанд ин маволӣро дар раъси қорҳои ҳукумат бубинанд, дере нагузашт, ки эронӣён дар қаламрави дин ва илм ҷойгоҳи шоистае барои худ ба даст оварданд.

Чунонки дар поёни давраи умавӣ бештари фуқаҳо, бештари қуззот ва ҳатто иддаи зиёде аз уммол аз маволӣ буданд, маволӣ бар ҳама шууни ҳукумат истило доштанд. Бад-ин гуна ҳуш ва нубуғи маволӣ ба тадриҷ қорҳоро қабза кард [4].

Ба ҳар ҳол ҳилофати умавӣҳо дастхуши ҳарҷу марҷ ва арзаии таассуб ва низоъ гашт, ки ин даргириҳои дарунӣ ва ихтилофи назарҳо мояи заъфи давлати бани Умайя гашт. Хоса, ки дар Хуросон – маркази даъвати Аббосиён низ, бар асари ин низоъ ва таассуб бани Умайя маҷоли саркубии муҳолифони хешро намеёфтанд. Хуросон, ки маҳди афсонаҳои паҳлавонии Эрон буд ва аз тарафе аз маркази ҳукумати арабӣ дуртар буд, беш аз ҳар ҷо барои қиёми эронӣён муносиб менамуд.

Ба ҳамин ҷиҳат вақте қудрати бани Умайя рӯ ба уфул мерафт, даъвати Аббосиён дар он ҷо тарафдорони бисёр ёфт. Аз ҷумлаи қасоне, ки ба ин даъват посух дода буд, Абумуслими Хуросонӣ буд, ки аз ҷумлаи эронӣёне буд, ки аз ҷавру таҳқир ва бедоди арабон ба сутуҳ омада буд ва наҳзати худро муждаи раҳиҳои хеш талаққӣ кард ва ошқоро ба тавсеаи ин наҳзат пардохт.

Ҳарчанд ки ў ва наҳзати ў дар пайи ғадр ва хиёнати Аббосиён масун намонд ва мисли дигар наҳзатҳои озодихоҳонаи қаҳрамонони эронитабор, ки дар асари зулму ҷаври аъроби кинатуз алами шӯриш барафроштанд, кушта шуд.

Аммо боз ба баҳонаҳои мухталиф нафрат ва кинае, ки эронӣён нисбат ба араб доштанд, ононро дар ҳар ҷараёне, ки ранги шӯриш ва исён бар зидди ҳулафо дошт, ворид мекард, дар ивази заҷру қатл ва зиндону табиӣ фақат иродаи онҳоро қавитар ва азмашонро росихтар мекард.

Дар ҳар сурат бо ин шӯришҳо ва қашоқашҳо Эрон ва эронӣ кам-кам аз зери ливои зулм ва ҷаври аъроб берун меомад, то ин ки бо қатли Амин ва Маъмуни Аббосӣ араби мутаассиб дигар қадр ва манзалати худро (тақрибан) аз даст дода буд. Дуруст аст, ки аз оғоз ҳилофати Аббосиёни араби мутаассибро қадре ва шаъне набуд, аммо боз дар ин давра ҳулафои Бағдод онҳоро ба кулӣ қаноре нанҳода буданд. Дар баъзе умур бо онҳо машварат мешуд ва баъзе маносиб ба онҳо воғузур мегашт. Ихтилофи Амин ва Маъмун, ки дастӣ вузаро ва умарои араб ва Эрон дар он даҳолат дошт, саранҷом ба пирузии Маъмун хотима ёфт, ки модараш эронӣ буд ва хуросонӣён ўро ёрӣ мекарданд ва аз он пас араби умавӣ дигар дар даргоҳи ҳилофат қадр ва шаъне наёфт. Аммо кина ва душмании аъроб поёне надошт ва ҳамчунон осораи дар лоя-лояи табақоти иҷтимоии эронӣён ҷеҳраи нафратангезашро нишон меод.

Ба ҳар ҳол қиёмҳо ва шӯришҳои мухталифи озодихоҳони эронӣ то авоили қарни савуми ҳиҷрӣ агарчи ғолибан ба натоиҷи мусбате нарасид, вале таъсири муҳими

онҳо эҷоди заъф ва хилоф дар дастгоҳи хилофат ва фароҳам овардани муқаддамоти кор барои барпо сохтани қиёми ниҳонии истиқлолталабони эронӣ буд ва нахустин касе, ки бо лаёқат ва кордонии тамом аз ин оби гилолуд моҳӣ гирифт, Яъқуб писари Лайси Саффор – рӯйгарзодаи номовари систонӣ буд. Ӯ тавонист бо сипоҳе коромад, ки аз дастаҳо ва гурӯҳҳои мухталифи систонӣ, ки муҳолифи дастгоҳи Аббосиён ва тозиён буданд, худро дар кашмакашҳои сиёсати маҳаллӣ ворид кунад ва дар соли 248 ҳ.к. (798 м.) бар Ҳама Систон даст ёбад ва бе он ки аз халифа маншури ҳукумат бигирад, бо истиқлоли комил фармонравии Систон шавад [4].

Яъқуб ҳарчанд тавонист, ки ба мавқеиятҳои фаровоне бирасад, аммо дар ниҳоят бо ғалабаи Маҳмуди Ғазнавӣ аз қудрат афтод. Он чи ки муҳим аст, ин аст, ки Саффориён мардуме меҳандӯст ва шучоъ буданд. Яъқуб шахсан бар асари тарбияти маҳаллӣ ва синфӣ худ дар эҳтиром ба мабонии миллият ва бузургдошти русуми одоби милли саҳтгир буд ва ба забони порсӣ алоқаи тамом дошт ва ба Ҳамин сабаб фармон дода буд, то шоирон дар маросим ва идҳо ўро ба забони тозӣ наситоянд, балки ашъори худро ба порсӣ сароянд ва ин муқаддимаи ривоҷи забони форсӣ ба сурати забони расмӣ дарборӣ дар дарборҳои салотини эронии машриқ гардид ва бад-ин тартиб адаби порсӣ поя гирифт ва барҷой монд [1].

Аз тарафи дигар, дар шимоли шарқии Эрон хонадони Сомонӣ, муҳимтарин, бузургтарин ва пурифтихортарини хонадонҳои ҳукумати аҳди Аббосиён буданд. Ҷадди аълои ин хонадон «Сомонхудо» аз аъқоби Баҳроми Чӯбин буд ва дар аҳди бани Умайя бар Балх ҳукумат мекард. Вай дар оғози амр дини зардуштӣ дошт ва сипас қабули ислом кард ва баъд аз ӯ писараш Асад ҷои ўро гирифт ва фарзандони Асад дар инқилоботи Хуросон, ки ба аҳди Хорун даргирифта буд, ҳадамоте ба халифаи ислом карданд ва ба Ҳамин сабаб Маъмун ҳукумати чанд шахр аз Мовароуннаҳрро бад-онон бахшид (худуди солҳои 204 ҳиҷрӣ – 765 мелодӣ). Ба ин тартиб авлоди Сомонхудо аз оғози қарни савум бар дурдасттарин навоҳии шимолу шарқи мамолики исломӣ даст ёфтанд ва ба таҳкими мавзӯи иқтисодии худ дар он ноҳия пардохтанд, то дар соли 279 ҳиҷрӣ (819 м.) Исмоил бини Аҳмад баъд аз вафоти бародараш Наср мухасиран ҳукумати тамоми Мовароуннаҳрро дар даст гирифт ва ҳашт сол баъд дар ҷанге, ки бо Амр ибни Лайс кард, бар ӯ ғалаба ёфт (287 ҳиҷрӣ – 818 м.). Ва Хуросонро низ замимаи ҳукумати худ сохт ва дар ҷангҳои баъд аз ин таърих то худуди Рай ва Қазвин пеш ронд ва аз ҷониби Машриқ ҳам қабоили мутачовизи туркро бар сари ҷои худ нишонд. Бад-ин тартиб Ҳангоме ки вафот меёфт, ҳукумате мустақил ва нерӯманд ба вучуд оварда буд, ки то соли 389 ҳиҷрӣ (998 м.) давом ёфт ва бар қисмати бузурге аз Эрон то Синду Кирмону Рай тасаллут дошт ва Систону Хоразм боҷузори он ва тамоми Мовароуннаҳр то соҳили Сирдарё ва доманаҳои Помир дар ихтиёри он буд.

Аҳамияти умарои Сомонӣ аввалан аз он ҷиҳат аст, ки чун аз як хонадони асил ва қадими эронӣ буданд, ба миллияти худ алоқаи бисёр доштанд ва ба Ҳамин сабаб русуми одоби қадими эрониро, ки дар Хуросон ва Мовароуннаҳр боқӣ монда буд, ҳифз карданд ва табакоти қадими иҷтимоии эронӣ монанди «деҳқонон» ва «озодон» ва аҳли бутутотро ҳамвора мавриди икромии худ қарор медоданд ва ин амр мӯяи тасбити бисёре аз русуми қадим гардид ва чун Ғазнавиён низ тарбиятёфтаи онон буданд, ағлаби он русум ва қавоидро нигоҳ доштанд [2].

Таваҷҷуҳ ба забони порсӣ ҳам аз ҳадамоти муҳими шоҳони Сомонӣ аст. Ҳамаи афроди ин хонадон алоқаи шадид ба забони форсӣ ва назму насри он доштаанд ва аз ин рӯй шоирони порсигӯро мавриди ташвиқ ва инъому икром қарор медоданд. Мутарҷимонро ба тарҷумаи китобҳои мӯътабар монанди «Сандбоднома», «Бахтиёрнома», «Калила ва Димна», «Таърихи Табарӣ» ва «Тафсири қабири Табарсӣ» ба насри форсӣ ташвиқ мекарданд ва аз ин роҳҳо бунёни адаби форсиро аз ҳар ҳайс мустаҳкам месохтанд.

Баъзе аз умарои тобеи давлати Сомонӣ ҳам дар ин роҳ аз онон пайравӣ мекарданд, масалан, дар Ҳамин аҳд буд, ки дар Хуросон ба Ҳиммати яке аз волиёнашон «Шоҳномаи Абӯмансурӣ» тадвин ва таълиф шуд, ки яке аз манобеи аслии «Шоҳнома»-и манзуми ҳаким Абулқосим Фирдавсӣ буд.

Дуруст дар ин рӯзгор аст, ки тақрибан хонадонҳои эронӣ дубора имтиёзоти куҳанро ба сурате дигар ба даст меоварданд, бузургон ва донишмандон ва адибони бузурги ин марзу бум қад барафроштанд ва ҳақиқати азамат ва бузургии Эрон ва эрониро ба руҳ кашиданд.

Тӯфоне сахмгин ва хурӯшоне, ки аз сарзамини араб баромада буд ва давлати бузургу пурқудрати Сосониёро зеру забар карда буд, шаҳрҳо ба тасхир даромада ва молҳо ба тороч рафта буд, дигар баъд аз талоши Абумуслим ва Муқаннаъ* дар Хуросон, Ҷовидон* ва Бобак* дар Озарбойҷон, Сипахбади Хуршед* ва Мозёр* дар Табаристон аз хориҳо ва кучакшумориҳои арабон миллати Эронро растохезе шуд, ки дар тайи ин растохез паҳлавони мағлуб қад барафрошт ва пушти фотеҳи мағрурро ба хок расонид.

Ҳукумат ва сиёдати араб рафта-рафта чун «рӯъёи шаби нимаи тобистон»* дуд ва бод гардид ва ба ҳамин тартиб тақрибан қарни ҷаҳоруми хичрӣ (қарне, ки ҳамқарн бо рӯзгори Фирдавсӣ аст) дар Эрон даврони ғалаба ва ривочи сиёсати наҷодӣ, ҳоҳ дар ҳукумат ва идораи кишвар ва ҳоҳ дар умури иҷтимоӣ ва ҳифзу идомаи русуму одоби миллий ва фарҳанги Эрон аст.

Дар ин давра дигар миллати Эрон бар асари мучоҳидати куруни пешин тавонист истиқлоли аздастрафтaro таҷдид кунад ва забони порсиро чун забони мустақил бо адабиёти пурсарвати он бар курсӣ нишонанд. Ин давра аз назари иҷтимоӣ аҳди муфохират ба наҷод ва миллияти эронӣ ва озодии афкор ва ақоиди ғирақи мухталиф ва адами таассуби умаро ва ҳифзи сиёсати миллий ва наҷодии эронӣ шумурда мешавад ва ба ҳамин сабаб пояи ҳамосаҳои миллии форсӣ дар ин давра гузошта шудааст [2, 68].

Ҳосияти наҷодии эронӣ дар ин замон ба ҳадди камол буд ва ба ҳамин сабаб дар сиёсат афроде назири Исмоил бинни Аҳмад ва Мардович писари Зиёр ва Алӣ писари Буя ва Муизуддавла бародари ӯ ва назири онон; ва дар илм афроде бузург ва номбардоре чун Розӣ, Форобӣ, Ибни Сино, Абӯрайҳони Берунӣ ва назоири эшон ва дар адаби форсӣ низ бузургоне монанди Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Дақиқӣ ва амсоли онон дошт, ки аз тарафе ғолибан бешоибай таассуби динӣ ва бо ҷустуҷӯи ҳақиқат ва талаби дониш барои нафси илм саргарми кор ва кӯшиш буданд ва аз тарафе дигар дар тариқи сарбаландии миллат ва таҳкими бунёди ифтихороти миллий мучоҳадат мекарданд.

Ба дунболи талош ва мучоҳадати ҳамин гурӯҳҳо ва меҳандӯстон буд, ки кам-кам бунёди ташкили шуубиён шуд ва ҳатто ба Фирдавсӣ низ баъзе аз ояндагон нисбати шуубиягарӣ додаанд.

Ин гурӯҳ дар ҳақиқат дар гирудори мушочироте, ки дар заминаи ақоид ва орои динӣ байни соҳибназарон даргирифта буд ва масъалаи дигаре, ки дар байни мусалмонон матраҳ буд, шакл гирифтанд ин ки: оё арабон, ки Эрон ва дигар кишварҳои ҷаҳонро ба номи ислом таҳти султаи худ даровардаанд ва бар бисёре аз ақвоми ҷаҳон пируз ёфтаанд, бар дигар ақвоми ҷаҳон бартарӣ доранд? Албатта, аъроб худ дар ин боб шак надоштаанд, гузаштаи рӯзгори хешро оғанда аз фахру шараф ва озодӣ ва бузургворӣ медиданд. Аз бобати саъй ва мучоҳадате низ, ки дар кори нашри ислом карда буданд, хештанро бар дигар мусалмонон соҳибӣ ҳақ мешумурданд. Бад-он сабаб низ, ки паёмбари ислом (с) аз араб бархоста буд ва Куръон ҳам ба забони араб буд, гумон мекарданд арабро бар ҳама ақвоми ҷаҳон бартарӣ аст, ки албатта, дар Эрон ба рӯзгори умавиён чандон ин бартариро, ки муддаӣ буданд, ба раҳҳо кашиданд, ки мояи ранҷу малол гашт [1, 296].

*Муқаннаъ ё ал-Муқаннаъ. Ҳошим бинни Ҳаким ё Ҳаким бинни Ато, соҳибӣ моҳи Нахшаб, пешвои сапедҷомагон (оташпарастон), марде якҷашм ва гозар буд, ки дар он сӯи Ҷайхун фирқае дар муқобили сиёхҷомагон таъсис кард.

*Ҷовидон ибни Саҳрак. Аз муассисини аввалияи хуррамиён аст, ки баъдҳо ба хуррамдинон шӯҳрат ёфтанд ва маҳдуми Бобак хуррамӣ буд.

*Бобак, ҳамон Бобаки хуррамдин аст (барои иттилооти бештар рӯҷӯ шавад ба Алфехрасти Ибни Надим ва Луғатномаи Деҳхудо).

*Ҳокими Табаристон, мулақаб ба Изуддавла, писари Муизуддавлаи Дайламі, ки ҳамвора аз муҳолифони дарбори хилофати Бағдод буданд.

*Аз ҳуққоми Мозандарон, дар асл аз порсӣни Эрон буда ва ойини зардуштӣ дошта ва бо Маъмун ба муҳолифат пардохт. Охируламр ўро гирифта ба Бағдод бурданд ва халифа ӯ ва Афшину Бобакро бикӯшт ва бисӯхт.

*Ишора ба драмаи маъруфи Шекспир ба ҳамин унвон аст.

Албатта, дар натиҷаи ин бартаричӯии аъроб касоне буданд, ки ин иддаои онҳоро рад мекарданд ва ба оёти мухталиф дар Қуръон ишора мекарданд, ки «гиромитарини шумо дар назди Худованд он кас аст, ки парhezгортар бошад» [3].

Ин гурӯҳ, ки онҳоро аҳли тасавия меномиданд, ин даъвиҳои аъроби ҷохилро ба зиёни мусалмонӣ мешумурданд. Ғайр аз ин аҳли тасавия касоне дигар буданд, ки фаротар аз аҳли тасвия ба таҳқиру сарзаниши аъроби худсито мепардохтанд. То он ҷо, ки аъробро ҷуз ғоратгару мардумкуш наменомиданд ва дар айни ҳол Қуръон ва ойини исломо ҳориҷ аз араб ва билоди араб медонистанд, чизе фаротар аз мухтаси як қавм ва қабилаи хос мешумурданд.

Номи шуубӣ, ки бар ин фиркаи муҳолифи араб итлоқ мешуд, аз он рӯ буд, ки онҳо мӯътақид буданд, ки қабоили арабро бо мардуми ғайриараб ҳеч тафовут нест ва он даъвиҳо, ки араб дар бартарии хеш доранд, бечо ва норавост. То он ҷое ин мушочара байни аъроб ва шуубиён боло гирифт, ки аз ҳар тараф суҳанварон бархостанд ва якдигарро ҳаҷвҳо ва сарзанишҳо карданд ва муҳолифони араб, ҳоса эронӣ, бозори ин хангомаро гармтар карданд ва дар ҳаҷв ва қадҳи араб беш аз он чи ҳақ ва сазо буд, ифрот пеша гирифтанд ва корро ба ҷое расониданд, ки андак-андак на ҳамон қавми араб, балки ҳар чизи дигарро низ аз забон ва ойину эътиқод, ки мансуб ба араб буд, таҳқир карданд ва муҳолифат бо даъвиҳои арабро баҳона карданд, то бо даъвиҳои Қуръон ва ислом низ муҳолифат кунанд ва дар ин мушочара аз ҳадди эътидол ба кулلى ҳориҷ шуданд. Дар ҳар сураат ағлаби инҳо бад-ин сабаб ҳар касе, ки дар ин даврон ва даврахои баъдтар аз Эрон ва эронӣ ва ифтиҳороти миллӣ ва наҷодӣ суҳан мегуфт, дар маърази нисбат ба шуубигарӣ қарор гирифт, ки аз он ҷумла Фирдавсӣ низ ба хоҷири сурудани «Шохнома» ва ситоиши фарҳанги эронӣ тавассути баъзеҳо ба ин фирқа мансуб мешуд, ки албатта, ба назари устод Ҷалолуддини Хумоӣ Фирдавсӣ аз ин нисбат мубарро аст ва он ҳам ба ин далел, ки Фирдавсӣ дар ин боб дучори кашокаш ва таорузи дарунӣ аст, яъне рӯҳи ӯ арсаи низоъ миёни эҳсосест, ки ӯро ба тамоюлотӣ гурӯҳе наздик мекунад, ки сиёдати аҷам ва диёнати арабро бо ҳам меҳоханд, яъне наҷоди эрониро бар араб бартарӣ медиҳанд, аммо пайрави дини араб ҳастанд [4, 123–124].

Албатта, лозим ба зикр аст, ки мумкин аст Фирдавсӣ дар зимни достонҳои «Шохнома» ва аз забони ашҳоси «Шохнома» ин сиёдати аҷам бар арабро баён карда бошад, аммо мубоҳоти сареҳи ӯ ба меҳри набӣ ва васӣ нишоне аз нодурустӣ ва тақяву риё надорад. Ҳамчунин фаҳри Фирдавсӣ на ба шукӯҳ ва зарку барқи бемӯхтаҳои Сосониёни оҳарӣ, балки ба пешинаи тамаддун ва фарҳанги эронӣ дар асри асотирий ва паҳлавонӣ аст. Ба ҳар ҳол суҳанони зебои эшон дар исботи диёнати эшон ба ислом ва пайғамбари гиромии ислом барои баёни ин муддао кофист.

Ба номи Худованди ҷону хирад,
К-аз ин бартар андеша барнағзарад.
Худованди ному Худованди ҷой,
Худованди рӯзидеҳи раҳнамой.
Зи ному нишону гумон бартар аст,
Нигорандаи баршуда гавҳар аст.
Ба ҳастиш бояд, ки ҳасту шавӣ,
Зи гуфтори бекор яксӯ шавӣ.
Манам бандаи аҳли байти набӣ,
Ситояндаи хоки поки васӣ.
Ба дил гуфт: агар бо набию васӣ
Шавам ғарқа, дорам ду ёри вафӣ [5].

Ин буд ҳулосае аз ҳаводис ва руҳдодҳое, ки баъд аз ҳамлаи аъроб ба Эрон иттифоқ афтод ва то замони Фирдавсӣ дар кишвари Эрон мояи заминаҳое шуд, ки яке аз анғезаҳои Фирдавсии бузург дар кори ба назм кашидани ин асари сутург бошад.

АДАБИЁТ

1. Зарринқуб Абдулҳусайн Ду қарни сукут / Зарринқуб Абдулҳусайн. – Техрон: Нашри суҳан. - Ҷопи 22. Соли 1389. - С. 81, 89, 91, 92, 93, 296.
2. Сафо Забехуллоҳ Таърихи адабиёти Эрон / Сафо Забехуллоҳ. – Техрон: интишороти Қакнус. - Ҷопи 1386. – Ҷ. 1. – С. 24, 25, 23, 25, 65, 66, 68.
3. Қуръони қарим, сураи ал-Ҳуҷрот, ояи 13.
4. Хумоӣ Ҷалолуддин Шуубия / Хумоӣ Ҷалолуддин. – Исфохон: Интишороти Соиб, 1363. – С. 123, 124.

5. «Шохнома»-и Фирдавси. Абёти ибтидоӣ дар дебоча.

О СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ОСНОВАХ СОЧИНЕНИЯ «ШАХНАМЕ»

Обращение к изучению идей мыслителей прошлого, в частности, Фирдоуси на примере его «Шахнаме», объясняется его значимостью и ценностью в современных условиях. Постоянное обращение к «Шахнаме» Фирдоуси с целью ознакомления с процессами развития персидского общества позволяет пролить свет как на сущность и структуру государства и общества того времени, так и использовать эти ценнейшие знания в наше время. В данной статье автор рассматривает социально-политические основы сочинения «Шахнаме», героями которого являются действовавшие в то время общественные лица и народ.

Ключевые слова: «Шахнаме» Фирдоуси, процесс развития персидского общества, справедливость, правдивость, общественная среда, социально-политические основы сочинения «Шахнаме».

ON THE SOCIO-POLITICAL FOUNDATIONS OF THE WRITINGS OF THE "SHAHNAMEH"

Resorting to the study of the ideas of thinkers of the past, in particular, Ferdowsi in his Shahnameh, explains its importance and value in modern conditions. Constant appeal to the "Shahnameh" of Ferdowsi to familiarize with the processes of the development of Persian society to shed light on the nature and structure of state and society that time and to use these valuable knowledge in our time. In this article the author examines the socio-political foundations of the writings of the "Shahnameh", the characters of which are applicable at the time, public entities and the people.

Key words: Shahnameh of Ferdowsi, the process of the development of Persian society, justice, truthfulness, social environment, socio-political fundamentals of composing the poem, .

Сведения об авторе: *Джавад Джафари Бура Ганбар* – аспирант Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. А. Рудаки АН РТ. Телефон: (+992) 934-78-22-87.

НАЗАРИЯИ «ТАВХИД» ҲАМЧУН ШИНОХТИ АСРОРИ ИЛОҲӢ ДАР ШЕЪРИ ИРФОНИИ МИР САӢИД АЛИИ ҲАМАДОНӢ

К. Қодиоров

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тавҳид илми ирфон аст, зеро ин илм ба тамоми илмҳои дигар шафоат дорад. Агарчи дар илми каломи назарӣ ва ҳикмати фалсафӣ низ ғолибан аз мавзӯи худошиносӣ баҳс мешавад, вале назар сирфан фаҳмидани далел ва чидани сугрову кубро барои расидан ба натиҷаи лафзӣ аст. Дар илми тавҳид калому ҳикмат бо далелу бурҳон, расидани солиқ ба ҳазрати рубубият ва наздик шудани ӯ ба пешгоҳи улӯҳият, ки ниҳояти ормону ҳадафи банда аст, истиқлол дода мешавад.

Тавҳид ин аст, ки анвори офтоби зот ба саҳрои хуввият метобад ва қатраи борони худус дар баҳри ваҳдат гум мешавад, то худро наёбад:

(Ту дар ӯ гум шав, ки тавҳид ин бувад...)

ва:

Ғар ту хоҳӣ то бад-ин манзил расӣ,
То ки мӯе мондаӣ, мушқил расӣ.
Ҳар кӣ дар дарёи ваҳдат гум нашуд,
Ғар ҳама одам бувад, мардум нашуд.
То нағардӣ беҳабар аз ҷисму ҷон,
Кай хабар ёбӣ зи ҷонон як замон?
Ғар ҷаҳоне роҳ ҳар дам биспарӣ,
Ғоми аввал бошадат ҷун бингарӣ.
Ҳеч солиқ роҳро поён надид,
Ҳеч кас ин дардро дармон надид.
Ҷумлаи мардон ниҳон ин ҷо шуданд,
Аз ду олам бенишон ин ҷо шуданд.
Ошиқон донанд дар майдони дард,
То фаноӣ ишқ бо эшон чӣ кард [2, 169].

Шинохти асрори илоҳӣ марбут ба илми тавҳид аст, ки онро Мир Сайид Алиӣ Ҳамадонӣ ҷун «Нуқта ва ё асрори нуқта» ишора кардааст. Асрори нуқта яке аз мадороте аст, ки ба қавли Мир Сайид Алиӣ Ҳамадонӣ, дақиқи илми тавҳид даври он сайр мекунад. «Нуқта» аз лиҳози этибору мулоҳиза ва ҳамчунин зухур дар дараҷаи маҳориҷи ҳуруф дорои мартаба аст.

Нуқта калиди ганҷинаи аёнӣ калимоти арқом ва сурати ҳуруфи кутубӣ аст ва

агар нукта набошад дараҷаи мушкилот, осори тобеи мухталифи он, ҳавоси гуногун ва таайюн маълум намешавад. Яъне, таайюни аввал василаи эҷоду авомили имкония ва калиди авомили ғайбия аст. Нукта мабдаъ, реша ва асли суратҳои ҳуруфи арқом аст, ҳақоиқи вучудоти ҳуруф ба ӯ бармегардад. Нукта, дар оинномаи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, охири ҳама аст, оғози ҳама аст ва дар аини оғоз будан охир ва дар аини ҳафо дар таҷаллиёт пайдову ошкор аст.

Нукта ҳаюло ва моддаи аслии ҳуруфу калимоти Ҳақ аст. Нукта моддаи ҳақоиқи ҳуруфи арқому ҳаюло ва дақоиқи рукуми каломест, ки сурати калимот дар мучаллои сафаҳоти авроқ ба воситаи он мавҷуд мегардад. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ нуктаро аз ин ҷиҳат дорои болотарин асар ва бузургтарин тасарруф медонад. Дар байни ин ду ҳақиқат ду олам аст. Олами арқому ҳуруф ва олами аъдоду шумораҳо. Ин ду олам аз асрор макнунаи Ҳақ дар ҷаҳони паҳновари ҳастӣ аст ва касе наметавонад пардаи онро аз талъати ин асрор бардорад, ғайр аз аҳли калифу шӯҳуд.

Нукта, дар шеъри ирфонии Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ монанди обе аст, ки аз рағҳо, шоҳаҳои дарахтон гузашта, ҷазб мешавад ва табиати об дар маҷрои шоҳаҳо, барғҳо, шукуфаҳо ва бўю таъми дарахтон нуфуз менамояд, чунончӣ:

Таҷаллий намуд дар таҷаллии вучудаҷ, баҳри диданам,

Ва дар ҳар ҷизи дидашаванда дидам бо ҳар диданам.

Ва ҷист он алон (ки) ҷудо шуд ба зохирҳо,

Пиндоштан ғайри онро, лек ӯ дар он таҷаллий намуд.

Ин ҳама акси маю нақши муҳолиф, ки намуд

Як фурӯғи руҳи сокист, ки дар ҷом уфтод [2, 27].

Асрори нукта чунин аст, ки ўро ҷиҳати муайяне нест ва ҷойгоҳи муайяни он дорои шакли кўравӣ аст, ки танҳои тағйир надорад. Маҳз нуқоти ҳафтгона ҳолати нуктаро ташкил медиҳанд ва дар такомули худ ба се василаи авсофи камолия ва улуми ҳақиқия аз ғуюби ҳафтгона мадад мегирад. Латоифи инсонӣ ба муносибати худ донише аст, ки ба василаи он такомул пайдо мекунад ва аз ғайбу ботини маҳсули худ мададу ғайз мегирад. Аввал илми латоифаи бадания аст (ки таъбия низ ғўянд). Ин илм дар мартабаи таъб барои камоли бадану ҷисми солим лозим аст. Донише аст, ки вобаста ба азобу ахлоқи зохирӣ. Дуюм, илми нафсония, ки мутааллиқ ба ахлоқу масоили нафсонӣ, ислоҳи умури ухравӣ аст. Дар натиҷа он солиқ аз хўйҳои зишт ва ҳолатҳои торикӣ зулмонӣ раҳо меёбад. Сеюм, илми латоифияи қалбия аст ва он низ илми куллии яқинӣ аст, ки марбут ба сифати камолия аст. Ба воситаи ақли назарӣ ва ҳақоиқи кашфия аз ғайби сир мадад мегирад. Чаҳорум илми латоифаи сиррия аст ва он низ илми ҳақиқӣ аст, ки мутааллиқи мукошифоту таҷаллиёт аст ва ба воситаи мушоҳидаи ғайбия ва ғайбу ботини рўх мадад мегирад. Панҷум, илми латоифаи рўхия аст ва он илме аст, ки мавзӯи он мушоҳида аст, ки бо воситаи нафаҳоти инояти Ҳақ ба насими ҳидояти ӯ аз ғайби ҳафо илҳом мегирад. Шашум, илми латоифаи ҳафия аст ва он низ илми иҷмолӣ аст, ки мутааллиқ ба асрори муҳаббату тафрид аст. Ҳафтум, илме аст, ки ба дараҷоти ҳашт бихишт ва воронаи ҳақоиқи суратҳои тафсилии он ишора ба ҳафт дўзах ва оташ аст [2, 27-28].

Нуктаи ишора аст, зеро солиқ нафси худро аз зиштиҳои нақҳидаи афъоли нафсония ва тирағҳои торикӣ шавоғили олами ҳис ва табиат боз медорад ва ба ин тариқ, ки афъоли худро дар афъоли Ҳақ фонӣ ва муҳмаҳил месозад. Нуктаи ишора аст, зеро солиқу роҳрав ойинаи дилро аз зангори олоишҳои зудуда, аз палидиҳои хўйҳои бад, ҷиркинӣ авсофи нақҳида соф намуда ва сайқале намояд ва сифати худро дар сифати Ҳақ несту фонӣ менамояд.

Дар рисолаи «Зикрия» Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ менависад: «...тавҳид он бувад, ки водии муқаддаси қадамро аз лўси аз ҳоку хошоки худус пок дорӣ ва аз манзилу ваҳдатҳои ҳутут раҳти улфат бардорӣ ва ҳар ҷӣ дидӣ ва донистӣ надидаву надониста ангорӣ ва дар кулли ҳақиқӣ чунон гум шавӣ, ки аз ҷузъият ёд наорӣ» [4, 138]. Яъне, тавҳид шакли ваҳдати вучуд аст. Ваҳдати вучуд маънои ягонагии ҳастӣ аст. Мавзӯи ҳақиқии тавҳид танҳо Худоист, боқӣ ҳама таҷаллии Худо аст. Дар ин маврид Ҷалолиддини Румӣ мефармояд:

Мо адамҳоем ҳастихонамо,

Ту вучуди мутлақу ҳастии мо.

Мо кӣ бошем, з-ӯ ту моро ҷони ҷон,

То ки мо бошем бо ту дар миён [5,88].

Ваҳдати шӯҳуд-солиқ дар мақоми зулайнайн дарк мекунад, ки ҳодисот аз таҷаллий, яъне тобиши нури Худо ба вучуд меоянд. Ҳофизи Шерозӣ ба ин маънӣ

мегӯяд:

Дар хароботи муғон нури Худо мебинам,
Ин аҷаб бин, ки чӣ нуре, зи кучо мебинам.
Хоҳам аз зулфи бутон нофагушой кардан,
Фикри дур аст ҳамоно, ки хато мебинам.
Сӯзи дил, ашки равон, оҳи саҳар, нолаи шаб,
Ин ҳама аз назари лутфи шумо мебинам.
Ҳар дам аз рӯи ту нақше занадам роҳи ҳаёл,
Бо кӣ гӯям, ки дар ин парда чиҳо мебинам?
Кас надидаст зи мушки Хутану нофаи Чин,
Он чи ман ҳар саҳар аз боди сабо мебинам [5,105].

Ваҳдат як будан ва мурод аз ваҳдати ҳақиқӣ вучуди Ҳақ аст ва вучуди ашё иборат аз таҷаллиёти Ҳақ ба сурати ашё аст ва касрати маротиби вучуд амри эътиборӣ аст. Ба қавли Маҳмуди Шабистарӣ аз таҷаддуди файзи раҳмат таъминоти аквонӣ намуде дорад ва зуҳури умури касир ва таҷаллиёти гуногун ваҳдату зоту камоли сифоти илоҳиро коста намегардонад. Масалан, партави офтоб, ки ба замин афтод, дар ҳадди зоти худ тақсиму шикаста намегардад ва агар ба шиша ҳам рангин тобад, ҳар як ба ранге намояд:

Офтобе дар ҳазорон обгина тохта,
Пас ба ранге ҳар яке тоби дигар андохта.
Ҷумла як нур аст, лекин рангҳои мухталиф,
Ихтилофе дар миёни ину он андохта [8, 84].

Ваҳдатро се маротиба аст: аҳадият, воҳидият ва ваҳдоният. Маъмулан орифон ваҳдатро ботини касрат ва касратро ботини ваҳдат гӯянд, ки вобаста ба ин ҳақиқат дар ҳар ду якест, ҳастию вучуд якест ва дарёи пурмавҷ асту олами одам ҳама амвоҷи он баҳранд. Сафӣ Алимшоҳ фармудааст:

Ваҳдати зоташ таҷаллӣ карду шуд касрат падид,
Боз пайдо з-ин касир он воҳиди яктостӣ.
Орифон гӯянд к-он зоти қадими лобашарт,
Ки на ҷузвасту на кул(л), андар масал дарёстӣ.
Баҳри лоҳаде бурун аз камму кайфу мадду ҷазр,
На фузун гаштӣ ба шайъе, не зи шайъе костӣ.
Баҳри аввалро ки зот аст, он ба тартибу вучуд,
Нест ҷуз як мавҷу он як ҳазрати асмостӣ [8, 84-85].

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ дар «Асрор-ун-нуқта ё тавҳиди ирфонӣ» ба мақсади возеҳтар гардидани моҳияти чараёни судур нуқта ва ҳарфу рақамҳоро мисол овардааст: «Ва чунон, ки нуқта мабдаъ ва решаи асли суратҳои ҳуруфи арқом буда ва ҳақоқиқ вучудоти ҳуруф бар ӯ бармегардад ва мунтаҳо алайҳи ашқоли ҳуруф аст, ҳамоно тавр иқтидори кишвари ҳастӣ ва атвори мухталифи манозили шуҳуд чӣ пинҳон ҳама аз зоти Худованд ҳаст шудаанд ва бозгаштанашон ба ӯст. Ва ӯ дар айни ин ки охири ҳама аст ва дар айни оғоз будан охир ва дар айни қафо дар таҷаллиёт ва мазоҳири зуҳури худ пайдову ошкор аст ва бозгашти умури ҳама бар сӯи ӯст» [2, 109].

АДАБИЁТ

1. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Шоҳи Ҳамадон / Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ // Осори мунтахаб иборат аз ҷаҳор ҷилд. (таҳия, тасҳех, луғат ва тавзеҳоту сарсухани Моҳирхӯҷаи Султонзода). - Душанбе: Ирфон, 1995. – Ҷ.I.
2. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Шоҳи Ҳамадон / Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ // Осори мунтахаб иборат аз ҷаҳор ҷилд. (таҳия, тасҳех, муқобила ва тавзеҳоту сарсухани Моҳирхӯҷаи Султонзода). - Душанбе: Ирфон, 1995. – Ҷ.II.
3. Муҳаммад Риёз. Аҳволу осор ва ашъори Мирсайид Алии Ҳамадонӣ / Муҳаммад Риёз. - Душанбе: Ирфон, 1995.
4. Муртазо Мутаҳҳарӣ. Ирфони Ҳофиз / Муртазо Мутаҳҳарӣ. - Душанбе: Ройзании фарҳангии Ҷумҳурии Ислонии Эрон дар Тоҷикистон, 1998.
5. Ҳофизи Шерозӣ. Куллийёт / Ҳофизи Шерозӣ. - Душанбе: Ирфон, 1983.
6. Қодиров К. Риёзи ирфони Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ / К Қодиров. - Душанбе: Деваштич, 2008.
7. Кашф-ул-асрор. Гулчини ғазалиёт аз девони Шайх Абдулрахими Давлат. - Душанбе: Хумо, 2000.

ТЕОРИЯ «ЕДИНОБОЖИЯ» КАК ПОЗНАНИЕ ТАИНСТВА ТВОРЦА МИРОВ В МИСТИЧЕСКОЙ ПОЭЗИИ МИР САЙИДА АЛИ ХАМАДАНИ

В данной статье автор рассматривает тему теории «единобожия» как познания таинства творца миров

в мистической поэзии Мир Сайида Али Хамадани. Али Хамадани был ярким знатоком исламской культуры и на его творчество имели сильное влияние мистика и философия, а суфизм был мировоззрением Али Хамадани. Хамадани в своих сочинениях выступает как исследователь и теоретик ирфана. Большинство его работ представляет собой небольшие трактаты, посвященные отдельным вопросам суфизма.

Ключевые слова: мистическая поэзия, Мир Сайид Али Хамадани, теория единобожия, познание таинства творца миров, религиозная мифология, установление ислама, неподдельная вера в Творца миров.

THE THEORY OF "MONOTHEISM" AS THE KNOWLEDGE OF THE ORDINANCES OF THE CREATOR OF THE WORLDS IN THE MYSTICAL POETRY OF MIR SAYID ALI HAMADANI

In this article the author considers the subject of the theory of "monotheism" as the knowledge of the ordinances of the Creator of the worlds in the mystical poetry of Mir Sayyid Ali hamadani. Ali hamadani was an ardent scholar of Islamic culture and his work had a strong influence of mysticism and philosophy, and Sufism was the worldview of Ali hamadani. Hamadani in his writings serves as a researcher and theorist Irfan. Most of his works is a small treatises concerning the issues of Sufism.

Keywords: mystical poetry, Mir Sayyid Ali hamadani, the theory of monotheism, the knowledge of the ordinances of the Creator of the worlds, religious mythology, the establishment of Islam, genuine faith in the Creator of the worlds,

Сведения об авторе: *К. Кодиров* - доктор педагогических наук, профессор общеуниверситетской кафедры педагогики Таджикского национального университета

АФКОРИ АДАБИИ МУЧМАЛӢ РОЧЕӢ БА ХИДМАТӢ ИНШО ВА ФАЗИЛАТИ МУНШӢ

Ш. Файзиева

Донишкадаи политехникии ДТТ ба номи М.С. Осимӣ

Вочидалии Мучмалӣ дар шумори чехраҳои адабии шинохташудаи адабиёти форсу тоҷик маҳсуб меёбад, ки то кунун роҷеъ ба хидматҳои адабию илмӣ ӯ дар таълифоти илмӣ ба нудрат сухан рафтааст. Аммо бо он ки андак ба шинохти рӯзгор ва осори ин донишманди номвар таваҷҷуҳ зоҳир гардидааст, муҳимтарин таълифоти вай «Матлаъ-ул-улум фӣ маҷмаъ-ул-фунун» дар адабиёти форсу тоҷики шибҳи қора ҳамчун дастури таълимӣ ва қомус дар ихтиёри мутааллимин қарор дошта, ҳамчун асари муҳим маълуму машҳур будааст. Дар китобхонаи миллии Фирдавсӣ 8 нусхаи ҷопи сангии ин китоб мавҷуд аст. Дар шуъбаи дастхатҳои китобхонаи давлатии Тошхӯҷаи Асири як нусхаи ҷопи сангӣ аз ин китоб вучуд дошт, ки он низ ба китобхонаи нави марказ интиқол шудааст.

Вочидалии Мучмалӣ табиб ва донишманди асри XIX-и шибҳи қораи Ҳинд маҳсуб ёфта, ҳама андӯхтаҳои ӯ дар шакли дастур чамъоварӣ ва дар зарфи як сол ин китобро ба итмом расонидааст. Ин матлаб аз навиштаи ҳуди ӯ дар сароғози китоб хувайдост:

Ба як сол, к-ин ранҷ бардоштам,
Чунин ганҷи гавҳар бипардохтам.
Муаллиф намонад ба олам мудом,
Валекин бимонад дар ин нома ном [433].

Муаллифи «Рӯзи равшан» Муҳаммад Музаффар Ҳусайни Сабо дар бораи ӯ менигорад: «Аслаш аз Ҳугулӣ қариби дорулиморати Калкутта аст, дар 12- солагӣ аз ватан бар ҷодаи сайру саёҳат қадам гузошт ва ҳар ҷо қомили фанне ва олими илме дарёфт ба хидматаш бар зонуи истифода ва истифоза нишаст ва аз ҳар хирман хӯшае барбаст ва муддате дар Акбаробод раҳли иқомат афканд. Муншӣ Фидохусайнхони Ғариқ мефармояд, ки алҳол умраш ба 80 расида, дар навоҳии шаҳри Қувил таваттун гузида, зоташ ҷамеи сифот аст. Дар тиб маҳорати қомил дорад ва ба истиғнои мизоҷ аз қайди миллату мазҳаб озод аст. Китоби «Матлаъ-ул-улум фӣ маҷмаъ-ул-улум» дар форсӣ аз таснифоти ӯст [3, 761].

Дар китоби «Адаби форсӣ дар шибҳи қора» -и Ҳасани Анӯша аз ду асари пизишкӣ ӯ - «Илм-ул-абдон» ва «Шифо-ул-абдон» (ба форсӣ) ёд шудааст [10, 2631]. Ин нуқта аз он шаҳодат медиҳад, ки Мучмалӣ бо вучуди табиб буданаш барои мутааллимон маълумоти муҷазу муфидро доир ба улуму фунуни гуногун дода, баҳри тақвияти фикрҳояш аз рашҳаи қалами хеш музайян мегардонад.

Боби ҳаштуми ин асар «Дар илми одоб, таҳрири макотиби арздошту асноду тамассукот» ном дошта, қавоиди навиштори мактубот, одоби иншо, киноёту мусталехоти форсӣ, дар баёни ташбеҳот, дар ашъори устодон дар васфи сару поро дар бар мегирад. Ба андешаи мо, дар як боб ҷамъ сохтани ин мавзӯот аз он иборат аст, ки дабир ё муншӣ бояд аз ин фазоиلى сухан бохабар бошад ва дар мавқеи муносиб онҳоро кор фармояд. Мо ин ҷо дар мавриди одоби иншо аз назари Мучмалӣ таваккуф мекунем. Яке аз баҳши улуми адабӣ иншо маҳсуб ёфта, дар ҳар асру замон таҳаввулу тақомул меёфт.

Ёдовар бояд шуд, ки таҳқиқу баррасии сайри таърихӣ таҳаввулоти он дар ҷандин рисолаҳои таҳқиқӣ донишмандони ватанӣ ва хориҷӣ сурат гирифтааст, метавон изҳор дошт, ки нахустин китоби марбут ба улуми иншо ҳанӯз дар даврони Сосониён ба қалам омадааст ва аҳли таҳқиқ онро шартан «Андар ойини нома навиштан» унвон кардаанд. Ин матлаб дар китоби «Таърихи адабиёти Эрон (қабл аз ислом)»-и Аҳмади Тафаззулӣ ва рисолаи доктории академик Носирҷон Салимов ҳам тазаккур ёфтааст. Ба навиштаи донишманди эронӣ Аҳмади Тафаззул дар аҳди Сосониён китобе иншо гардида буд, ки роҷеъ ба мухтассоти дабири ва аносири муҳимми он баҳс мекард ва онро муаллифи мазбур ва дигар муҳаққиқон шартан «Ойини номанависӣ» унвон гузоштаанд» [7, 252].

Муҳассанот ва шеваҳои номанигорӣ дар таҳқиқоти донишманди эронӣ Ҳусайни Хатибӣ «Сайри номанигорӣ дар адаби форсӣ» ва таҳқиқоти муҳаққиқони номвари тоҷик Алии Муҳаммадии Хуросонӣ ва Ҷурабек Назриев «Нома ва номанигорӣ дар «Шоҳнома» тазаккур ёфтааст [3, 12].

«Иншо дар истилоҳи нависандагӣ, - қайд мекунад Ҳасан Мансурӣ,- фан ё хунарест, ки метавонад эҳсосҳои дарунӣ, мушоҳидоти берунӣ, паёмҳо ва мафҳумҳои зеҳнии нависанда ё гӯяндаро ҳарчи беҳтару гиротар ба хонанда ва шунаванда интиқол диҳад» [11, 33].

Номанигорро дабир, муншӣ, котиб меномиданд. Дабириро яке аз фазилатҳои хуби суханварӣ медонистанд ва пайваста ба ин расоилу баҳше аз ин масоил дар осорашон ҷой дошт.

Унсурулмаолӣ Кайковус дар боби 39-уми «Қобуснома»-аш андар ойини котиб ва шароити котибӣ ҳарф зада, фикрҳояшро бо ҳикоятҳо тақвият мебахшад. Аз ҷумла, менависад:

«Бидон, эй писар, ки агар дабир бошӣ, бояд ки бар сухан қодир бошӣ ва хати некӯ дорӣ ва таҷовуз кардан дар хат одат нақунӣ ва бисёр навиштан одат кунӣ, то моҳиртар бошӣ дар навиштан» (2, 141).

Мақолоти аввали «Чаҳор мақола»-и Низомии Арӯзӣ маҳз ба дабири баҳшида шудааст. Ӯ мегӯяд, ки «дабир бояд, ки каримуласл, шарифулирз (бообрӯ), дақиқунназар, амиқулфигр, сокибурроӣ (равшанфигр) бошад...» [5, 31].

Ҳанӯз дар асри X дар муқаддимаи китоби «Шоҳнома»-и Абӯмансурӣ дар ин мавзӯё вомеҳурем. Нависанда 7 ҷизро дар нома зарур медонад: бунёди нома, фарри нома, хунари нома, номи худованди нома, моя ва андозаи сухан пайвастан, нишон додан аз дониши он кас, ки нома аз баҳри ӯст, дарҳои ҳар сухане нигоҳ доштан [18, 38]. Дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ 5-6 ҷузъи он зикр шудааст: 1). нвон; 2) зикри котиб; 3) сифат; 4) сипоси Худой; 5) арзи таҳният; 6) эҳтимом.

Ҳусайн Воизи Кошифӣ бошад, дар «Маҳзан-ул-иншо» номаҳоро ба дарборӣ, давлатӣ, қисмат намуда, онро аз баҳшҳои зерин иборат медонад: 1) ифтиҳо; 2) сифат; 3) алқоб; 4) сипоси Худой; 5) зикри котиб; 6) арзи таҳният; 7) изҳори ахлоқ; 8) шарҳи шавқ; 9) зикри замони котиб; 10) зикри макони котиб; 11) эҳтимом; 12) унвон. (Муллохусайн Воизи Кошифӣ «Маҳзан-ул-иншо» Нусхаи хаттии шумораи 57-уми Институти шарқшиносӣ ва мероси хаттии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон, варақи 106). Минбаъд, ин шартҳо бо таъсири осори арабӣ тағйир меёбанд. Номаҳо дар қоғази маҳсули парниён, ҳарир, ҳарири сафед, чиниҳарир ва бо қалам, килк, хома, қалами румӣ, қалами туркӣ ва ғайра навишта мешуданд. Дабири ва муншигариро аз мактаб таълим медоданд. Бояд гуфт, ки номанигориро аз маҷмӯаҳои мудаввани номаҳо, осори назарии мактубнависӣ, мактуботи адибон ва қомусҳо аз худ мекарданд.

Аз рӯи сарчашмаҳои таърихӣ аз ҷумлаи маҷмӯаи номаҳо «Ароис-ул-хавотир» ё «Абкор-ул-афкор»-и Рашидуддини Ватвот, «Утлабат-ул-катаба»-и Атобаки Ҷувайнӣ,

Аттавассул- илат-тарассул-и Муҳаммад ибни Муайяди Бағдодӣ, «Равзат-ул-куттоб ва ҳадиқат-ул- албоб»-и Абӯбакри Қуниявӣ, «Макотиби форсӣ»-и Абӯҳомид Муҳаммад ибни Муҳаммади Ғаззоӣ, мактуботи Аҳмади Ғаззоӣ Айнулқуззот, Ҷалолуддини Румӣ ва ғайра маълуманд.

«Аттавассул илаттарассул»-и Баҳоуддин Муҳаммад бинни Муайяди Бағдодӣ дар даврони салҷуқӣ навишта шудааст. 3. Сафо дар таърифи ин китоб мегӯяд: «Алҳақ «Аттавассул», ки маҷмӯаи муншаоти Баҳоуддини Бағдодист, дар зумраи беҳтарин ва олитарин муншооти мутарассилони фасеҳи қадимест, ки дар он қудрати нависанда дар баёни маонии гуногуну ороستاني онҳо ба саноеи мухталифи лафзӣ ба сароҳат дида мешавад» (3.Сафо «Таърихи адабиёт дар Эрон», Техрон, 1376, ҷ.2, иб. аз 1127). Дар садаи X ва миёнаи XII-уми ҳиҷрӣ якҷанд асарҳои боарзише дар сулуки котибу номанигорӣ маншур ёфта буданд. Дар феҳристи нусхаҳои хаттии форсӣ дар китобхонаи музеи Бритониё 2 рисола бо унвони «Дар аҳкоми дониستاني иншо ва имлое, ки зарур аст» ва дигар «Рисола дар баёни алфозе, ки дар тарассулот ба қор ояд» маҳфуз аст, ки дар Ҳинд дар садаи мазкур навишта шудаанд.

Инчунин, «Дастури дабирӣ»-и Абдуҳолиқи Меҳанӣ, «Маҷлиснависи Насирӣ»-и Абулқосим бинни Муҳаммадризо, «Латоиф-ул-иншо», «Саҳифат-ул-ихлос»-и Абдулғаффори Сиддиқи Ҳусайнӣ, «Бадоеъ-ул-иншо»-и Мавлоно Ҳаким Юсуфӣ, «Иршодат-ул-толибин»-и Ҳарн Карн писари Матҳурадас Канбӯҳи Мӯлтонӣ, ки аз муншиёни Ҷаҳонгирхон буд; «Тарассули Мансурӣ»-и Мансур Муҳаммад ибни Алӣ, «Тухфат-ус-султония»-и Ҳасан писари Гулмуҳаммад, «Завобит-ул-иншо»-и Саидалӣ Нақшхон таълиф гаштаанд.

Расоил ул-эъҷоз» ё номи дигараш «Эъҷози хусравӣ»-и Амир Хусрави Дехлавӣ яке аз пурғановаттарин китобест доир ба наср ва тарассул (номанависӣ). Он аз 5 рисола ва 38 фасл иборат аст. Муаллиф услуби мутарассилон, навъҳои нома, тартиботи мактуб ва тарзи навишти иншоро муфасссал баён намудааст. Доир ба ин китоб муҳаққиқони шинохта Худой Шарифов, Шарафнисо Пӯлодова нуктаҳои ҷолиб қайд кардаанд. Муфасссалтар дар ин мавзӯ Мисбоҳиддини Нарзиқул дар китоби «Таърих ва назарияи номанигорӣ» таваққуф намудааст.

Аз бозе ки хат пайдо шудааст, арҷи муншиву котибро ниёғони мо авло медонистанд. Ин аст, ки барои мутааллимони макотибу мадорис дониستاني ин ҳунарро бойси шоистагӣ ва бурдборӣ мешумурданд.

Мучмалӣ низ ин мавзӯро дар боби 8-уми асараш матраҳ намуда, 14 шартро назди муншӣ воҷиб меҳисобад: Аввал, мактубро ба номи поки Эзиди бечун оғоз кардан, ихфои ҳуруф камтар кардан, сутур мусовӣ ва байнассутур ҳамвор будан, агар мактубилайҳ аз котиб ба мартаба бузургтар бошад, арзи қоғаз миёна бувад ва агар фурутар бувад, аризтар бошад баъди навишта шудан қаламро ба пояи зиллат нагузоштан, балки паси гӯш ниҳодан, ба мактуб андаке хок пошидан ва ғайраҳо [2, 108].

Ҳамин тавр, Мучмалӣ 14 шартро манзур дошта, боз 10 амрро ба муншӣ таъкид менамояд:

1. Ба хотир доштани оёти каломӣ маҷид, аҳодис, сухани бузургону ҳукамо, зарбулмасалу ашъори балиғи шоирон.
2. Аз алфози ғайримустаъмал ва луғоти бемуҳовара парҳез намояд;
3. Номаро ба андозаи фаҳму идроки мактубгиранда нависад.
4. Аз истифодаи алфозе, ки охири лафзи аввал ва аввали лафзи охир аз як чинс бошад, мисли «Шамъи олам ва боғи ғайр» эҳтироз намояд.
5. Қаломаш аз пурсиши шикоятomez дур бошад.
6. Вақти мадҳ намудан аз алфозе, ки ҳам мадҳу ҳам маъноӣ сарзанишро дорад, эҳтиёт шавад.
7. Агар ба зан мактуб менавишта бошад, аз алфозе, ки мучиби ҳиҷоби занон бошад, парҳез намояд.
8. Дар номаи таҳният аз алфози таъзият ва дар номаи таъзият аз алфози таҳният эҳтиёт кунад.
9. Ба лақабҳои мактубгиранда лафзе набиёрад, ки дар урфу одат манъ бошад ё хато, ки маънии маломатро касб намояд.
10. Аз такрори калимот дурӣ намояд, ки як лафзро такрор кардан аз аҷзи котиб дарак медиҳад.

Дар оғоз барои муншиён намунаи нома ва ҳуҷҷатҳоро меоварад ва минбаъд, фасле дар баёни расмулхати форсӣ фароҳам меоварад ва котибро месазад, ки дар навишти онҳо ба саҳв роҳ надихад. Аз ҷумла, мегӯяд, ки «алифи замири ҷамъи ғоибро ба китобат дароранд ва ба талаффуз нагиранд:

Бигуфт он ҷо парирӯёни нағзанд,
Чу гил бисёр шуд пилон билағзанд [112].

Фасли дигарро ба киноёту мусталехоти форсӣ бахшида, шарҳи иборот менамояд. Мисол, «оби бодаранг – киноя аз ашки хунист». Ҳамин тавр, танҳо дар тавзеҳи киноёти алифи мамдуда 75 иборотро оварда, шарҳ додааст.

Фасли даҳумро дар баёни баъзе луғоти форсӣ мусаммо карда, калимаро бо тарҷумаи ҳиндӣ ва арабиаш ташреҳ медиҳад: «одрахш бо доли мавқуф ба тозӣ барқу соиқа ва ба ҳиндӣ баҷчалӣ» [118]. Бояд афзуд, ки бо се забон – форсӣ, арабӣ ва ҳиндӣ овардани луғот яке аз афозили хуби ин фасл мебошад. Албатта, буданд кутубе, ки барои мубтадиён луғоти дузабона, аз қабилӣ «Нисоб-ус-сибён»-и Абӯнаصري Форобӣ ва ғайра.

Фасли ёздаҳумро дар баёни ташбеҳот қарор додааст: «руҳи маъшуқонро ба моҳу офтобу шамъу чароғу каъба ва мусҳафу шӯъла ва машъалу шуълаи Тур, таҷаллии Тур ба лолаи аргувон ва субҳу гулистон, гулшан, гулзори ҷаман ва бихишт ташбеҳ диҳанд» [2, 123].

Фасли дувоздаҳум дар тасхеҳи алфози ғалат омада, шакли дурусти калимаро бо маънояш шарҳ медиҳад: «арлиқ - ғалатулом, саҳеҳ - алиқ, маънӣ - лоиктар».

Фасли сенздаҳумро дар ашъори устодон, ки дар мукотиботу муросилот ба ҳасби маҳаллу мақом ба тариқи истиора меоварад, ки бахши ҷолиби ин боб ба шумор меравад. Мисол, васфи ораз аз Мавлоно Ҷомӣ:

Зи бӯстони Ирам рӯяш намуна,
Дар ӯ гулҳо шукуфта гуна-гуна [126].

Васфи **ҷашм** аз Мумтоз:

Пайи таҳрири васфи ҷашми ҷоду
Ҳаме бояд давои аз ҷашми оху.
Худо бар дафтари хусни Худодод,
Зи ҷашми сурмасо карда мағар сод? [126].

Инчунин, баргузидаи абёти шоиронро дар баёни шавку висол фироқ ва ахлоқ мегузинад. Аз шоирони машҳури адабиёти классикии тоҷик – Мавлавӣ, Камол, Мавлоно Ҷомӣ, Хусрави Деҳлавӣ, Ҳофиз, Саъдӣ ва Авҳадӣ ва шуарои шибҳи қора Мирзо Ҷалоли Асир, Қосимбек, Муҳаммад Боқир, Мумтоз мисолҳо овардааст. Маълум аст, ки Мучмалӣ табъи латиф дошта, аз фасохату балогати калом боҳабар аст.

Дар асри XIV асари энциклопедии «Нафоис-ул-фунун фӣ ароис-ил-уюн»-и Шамсуддин Муҳаммад ибни Маҳмуди Омулӣ эҷод гардида буд, ки дар пайравии он «Матлаъ-ул-улум» таълиф шудааст. Вай улуми адабиёро аз 15 ҷанб иборат донистааст: илми хат, луғат, тасриф, иштиқоқ, илми наҳв, илми маонӣ, баён, бадеъ, арӯз, қавофӣ, тақриз, амсол, давовин, илми иншо, истифода. Мучмалӣ бошад аз улуми адабӣ илми тасриф, сарфу наҳви форсӣ, маонӣ, баён, бадеъ, арӯз, қавофӣ, иншо, расмулхати форсӣ луғатро баргузидааст. Муҳаммад Омулӣ 30 шартро дар одоби иншо зарур донистааст:

1. Муншӣ аз луғоти араб ва ашъору амсолу тарокиби булағо ба қадри кофӣ бояд донанд.

2. Аз русуму шароити тарошидани қалам боҳабар бошад.

3. Ибтидо мактуб ба номи Ҳақ кунад.

5. Дар тасвияи сутур ба таҳсиси авоили он иҷтиҳод кунанд.

6. Қоғаз, хат, баёзи сарномаи мактуб аз рӯйи мақоми мактубилайҳ интиҳоб карда шавад.

7. Сатри охири мактуб майл ба боло кунад.

8. Алқоб ва адъия муносиби мактубилайҳ кунад.

9. Дуо бисёр муқаррар накунад.

10. Аз тақрори алфоз мутлақо эҳтироз кунад.

11. Аз калимоти ракика иҷтиноб кунад.

12. Муносибат миёни ибтидо, интиҳо ва васати мактуб риоят кунад, яъне нома дам ба дам то ба охир расидан дар тараққӣ бувад.

13. Лафзе ки миёни мадху зам бошад, ё мавхум нанависад.
 14. Навиштани ҳуруф аз рӯи қонуни илми хат бошад.
 15. Хатро нуқтаи бисёр ва эъроб наниҳад.
 16. Бар зӯҳр мактуби бузургтар аз худ ҳеч нанависад.
 17. Дар нома таърихи навишта муқайяд кунад, то муддати таҳрир маълум шавад.
 18. Батаанӣ мутоила намояд, то саҳве афтода бошад, ислоҳ намояд.
 19. Қалам дар даҳон нагирад, балки дар паси гӯш ниҳодан беҳ.
 20. Чун нома ба соҳибшавкате нависад, андаке баёз бигзорад ва риояти ин маънӣ дар номи ӯ болои бар канор дасти рост сабт кунад ва риояти ин маънӣ дар номи Ҳақ таоло аввалӣ бувад.
 21. Дар нома аз дашном ба ҳеч ҳол нанависад.
 22. Чун нома тамом кунад, андаке хок бар ӯ афсонад, чунки дар ҳадис ҳам омада.
 23. Номаро мӯҳр кунад, мурод нома махтум бошад.
 24. Чун мӯҳр кунад, унвон бинависад ва маълум шавад, ки нома аз кист.
 25. Номаро бар замин андозад, то қосид бардорад ва ба дасти ӯ надихад, ки яке аз суннатҳои Пайambarи ислом ин буда.
 26. Номи худро муносиби он нависад, ки мактубилайҳро ёд карда шавад.
 27. Аз ғоиб ба ҳозир наравад ва билакс чи он далолат кунад бар адами қудрати ӯ, бар таркиби камоянбағӣ магар чое, ки далоили илтифот қоим бувад.
 28. Номаро мураббаъ нагузорад, чӣ тарбеи назари адоват бошад ва низ ташбеҳ ба наъш кунад.
 29. Агар нома ба занон нависад, зикри иштиёқу орзумандӣ накунад ва номи эшонро тасреҳ нанависад.
 30. Агар нома ба салотин ва мулк нависад ҳам, зикри иштиёқ накунад, ки он маънӣ аз адаб дур афтад ва муболиға накунад, балки ба ибороти писандида матлуби худро адо кунад.
- Ҳамчунон ки маълум гашт, аз 14 шарти Мучмалӣ ва 10 амре, ки ба муншиён таъкид месозад, 7 шарт дар «Нафоис-ул-фунун»-и Омулӣ дида нашуд. Ихтилофи назар дар ин боб дар он аст, ки Омулӣ дар шарти 7 мегӯяд, «сатри охири мактуб майл ба боло кунад», Мучмалӣ бошад, мегӯяд: «Сутур мусовӣ ва байнассутур дуруст ва ҳамвор бошад». Мучмалӣ шартҳоро кӯтоҳ карда, дар навишти мактуб низ танҳо 3 чизро муҳим мешуморад: алқоб, одоб, матлаб. Масалан, барои навиштани нома ба волид ё бародар, алқоб: Қиблаву Каъбаи ду ҷаҳон мад зиллаҳул олий; одоб: Шароити таслимоту қавоиди кӯрнишот ба тақдим расонида, ба арзи матлаб мепардозад; матлаб: Дер аст, ки ба вуруди саҳифаи шарифа заҳоири шарафу мубоҳот наяндуҳта, хоҳири ақидатмазоҳир шабу рӯз мубталои изтиробу изтирор аст, ки оё чӣ воқеа пеш омада, ки ба вуруди саҳоифи шароиф чандин таваққуф ва тарроҳӣ роҳ ёфта. Оллоҳи таоло тақаддус шаънаҳу мувофеъ ба хайр гардонад» [2, 108].
- Мисбоҳиддини Нарзиқул қайд мекунад, ки аз рӯи мавзӯ ва муҳотаб мактубро ба султонӣёт ва ихвонӣёт ҷудо мекунад. Султонӣёт мактубҳое, ки ба султону умарову вузаро навишта шудаанд. Ихвонӣёт номаҳое мебошанд, ки ба ёру дӯст, бародар, хонавода мансубанд. Мучмалӣ низ мактубро аз рӯи мақом ҷудо мекунад:
- 1) мактуби хурдон ба бузургон; 2) мактуби бузургон ба хурдон; 3) мактуб ба дӯстону азизону ягонагон; 4) мактуб ва одоби таҳрир ба мулку салотин; 5) мактуби салотин ба салотину умаро ва вузаро.
- Дар «Нафоис-ул-фунун» бошад, бад-ин тартиб мебинем: 1) мактуб ба салотин; 2) ба умарои бузург; 3) ба соҳиби девони бузург; 4) ба мулки диёр; 5) ба қуззоти бузург; 6) ба нуқабои бузург; 7) ба донишмандони бузург; 8) ба машоихи куббор; 9) ба табибон; 10) ба мунаҷҷимон; 11) ба хавотин; 12) иштиёқнома.
- Мучмалӣ тарзи мактуботе, ки ба аҳли ақрабо ва хонавода навишта мешавад, матраҳ намудааст, ки дар «Нафоис-ул-фунун» дида намешавад. Масалан, ба фарзанд: «Лаҳти ҷигари фархундасияри ҳуҷастақирдори саодататвори мадди Аллоҳи умраҳу ва иқболаҳу ва агар духтар бошад умрӯх нависанд...» [2, 108].
- Дар тарзи баёни мактубҳо Баҳауддини Бағдодӣ навъҳои маснӯъ ва матбӯро зикр намуда, шеваи нигоришро ба таври зерин муайян менамояд: 1) тариқи тарсеъ ва тасчеъ; 2) сухани фасеҳу бетақаллӯф; 3) сухани маснӯъ; 4) сухане, ки лафз бар маънӣ бартарӣ дорад (13, 53-54). Дар мактубе, ки аз боби мазкур оварда шуд, тарзи баёни

Мучмалиро ба тариқи тарсеъ ва тасчеъ мансуб доништан мумкин аст. Зеро вай санъати сачъ ва тарсеъро дар баёни матлаби мактубҳо истифода бурдааст.

Ниёғони мо суҳанро «сеҳри мубин» доништаанд ва суҳанварию суҳанпарвариро савобтарин пеша мешумурданд. Дабирӣ ва номанигорӣ низ рукне аз суҳандонист ва маҳорати истеъдоди хосро талаб менамояд.

Дар маҷмӯъ, афкори илмиву адабии Вочидалии Мучмалӣ роҷеъ ба улуми иншо ва номанигорӣ, мақоми муншӣ дар низоми сиёсат ва улуми адабӣ аз ҳар ҷиҳат қобили мулоҳиза маҳсуб мебошад ва агарчи ҷунин осор қабл аз Вочидалӣ дар қаламрави Фарорӯдон ва Эрон ба қалам омада буданд ва дар ҳуди Ҳинд ҳам беш аз 30 асари дастурии донишномавӣ навишта шудаанд, аммо афкори ин нависанда ва донишманд қобили таваҷҷуҳи маҳсус мебошад.

АДАБИЁТ

1. Баҳроми Тӯсӣ. Ҳунари навиштан / Тӯсӣ Баҳроми.- Техрон, 1354, 120 с.
2. Вочидалии Мучмалӣ. Матлаъ-ул-улум фи маҷмаъ-ул-фунун/- Конпур Нувал Кишур, ҷопи сангӣ, 1902, 440 с.
3. Донишпажӯҳ Манучеҳр. Сайри номанигорӣ дар адаби форсӣ / Манучеҳр Донишпажӯҳ. -Техрон, 1374.
4. Муҳаммад Музаффар Ҳусайни Сабо. Рӯзи равшан/ Муҳаммад Музаффар Ҳусайни Сабо.- Техрон, 1343.
5. Низомии Арӯзии Самарқандӣ. Чаҳор мақола/ Низомии Арӯзии Самарқандӣ. - Душанбе Ирфон, 1986.- 159 с.
6. Салимов Н. Марҳилаҳои услубии таҳаввули наср дар адабиёти форсу тоҷики асрҳои миёна (асрҳои 10-13) / Н. Салимов.- Хучанд: Нури маърифат, 2002.
7. Тафаззулӣ Аҳмад. Таърихи адабиёти Эрон. Пеш аз Исломи / Аҳмад Тафаззулӣ.- Техрон, 1376.- 452 с.
8. Унсуралмаолии Кайковус. Қобуснома/ Кайковус Унсуралмаолии. - Душанбе, 1979.- 191 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ – Москва 1969.- Ҷ.1. - 951 с; - Ҷ.2.- 947с.
10. Ҳасани Анӯша. Адаби форсӣ дар шибҳи қора/ Анӯша Ҳасани. - Техрон.
11. Ҳасан Мансурӣ. Иншо ва номанигорӣ/ Мансурӣ Ҳасан. -Техрон, 1373.- 240 с.
12. Хуросонӣ Алии Муҳаммадӣ. Назриев Ҷӯрабек. Нома ва номанигорӣ дар «Шоҳнома»/ Хуросонӣ Алии Муҳаммадӣ. -Душанбе: Адиб,- 1992.
13. Нарзиқул Мисбоҳиддин. Таърих ва назарияи номанигорӣ / Мисбоҳиддин Нарзиқул.- Душанбе: Эҷод, 2009.-138 с.
14. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. –Душанбе, 1989.- Ҷ. 2.- 559 с.
15. Шарифов Худой. Назарияи наср/ Худой Шарифов. - Душанбе, 2004.- 319 с.
16. Шамсиддин Муҳаммад ибни Маҳмуди Омулӣ/ Шамсиддин Муҳаммад ибни Маҳмуди Омулӣ. Нафоис-ун-фунун фӣ ароис-ун-уюн.- Техрон, 1381 ҳ. –Ҷ. 1.- 595с.
17. Муҳаммад Омулӣ «Нафоис-ул-фунун» / Муҳаммад Омулӣ; бо тасҳеҳи Ҳочӣ Мирзо Абулҳасани Шеъронӣ. - Техрон: Исломия, 1381ҳ. - Ҷ.1. – 568 с.
18. Х. Шарифов. «Қалом бадеъ» / Х. Шарифов. - Душанбе, 1991. - 157с.

ЛИТЕРАТУРНЫЕ ВОЗЗРЕНИЯ МУДЖМАЛИ ОТНОСИТЕЛЬНО МАСТЕРСТВА ПИСАРЕЙ И ПИСЬМОВОДИТЕЛЬСТВА

В настоящей статье автор раскрывает роль и значение писарей и культуру написания письма с точки зрения Воджджали Муджмали. Также он обращает внимание на историю письма в таджикской классической литературе и сравнивает «Матлаъ-ул-улум фи маҷмаъ-ул-фунун» Воджджали Муджмали с «Нафоис-ул-фунун» Муҳаммада ибн Маҳмуда Омули.

Ключевые слова: писарь, сочинение, секретарь, внимательность, порядок написания письма, ученые записки.

LITERARY VIEWS MUJMAL RELATIVE SKILL OF THE CLERKS AND PISMOVODITELJA

In this article the author reveals the role and importance of scribes and the culture of writing letters from the perspective of Oddzialv Adimali. He also drew attention to the history of the letter to the Tajik classical literature and compares "Matlay-ul-Ulum Fi majmah-ul-funun" Oddzialy Mujmal with Nafais-ul-funun" Muhammad Ibn Mahmud Omul.

Key words: clerk, essay, Secretary, care, order of writing letters, scientific notes.

Сведения об авторе: *Ш. Файзиёва* - ассистентка кафедры государственного языка и обществоведения Политехнического института ТТУ им. М.С. Осими

ЧАШМАНДОЗИ ИҶТИМОИИ ГУЛРУХСОР ВА ДАВРАҲОИ ТАҲАВВУЛИ ОН

Умеда Абдурашидова

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Б.Ғафуров

Чанбаи иҷтимоии шеъри Гулрухсорро адабиётшиносон зимни нақду баррасии масоили таҳаввули шеъри муосири тоҷик ва ҳамзамон ба таври ҷудогонаву муфассал арзёбӣ кардаанд. Бино ба хулосаи муаллифи рисолаи «Ҳамзоди тӯфон» профессор Матлубаи Мирзоюнус «чанбаи иҷтимоӣ дар шеъри имрӯзи Тоҷикистон хеле назаррас аст ва ашъори Гулрухсор метавонад намунаи боризи ин навъи шеър бошад. Хосса, баъд аз оғози ҷанги бародаркушӣ оҳанги иҷтимоиву сиёсӣ дар шеъри Гулрухсор хеле боло гирифт ва аз ҷанбаҳои дигар афзалият пайдо кард».

Дар рисолаи ҷавуззикр моҳияти ашъори иҷтимоии шоира, асосан, дар доираи ин давраи сарнавиштсози миллат ва дар рисолаи муҳаққиқи ҷавон Сурайё Ҳакимова ин ашъор вобаста ба се марҳала – аз ибтидои солҳои 80 то бозсозӣ (1980-1985), аз замони бозсозӣ то фаро расидани истиқлолияти кишвар (1985-1991) ва аз давраи истиқлолият то ибтидои садаи нав (1991 – ибтидои асри ХХI) таҳқиқ шудааст.

Дар маҷмӯъ, ашъори иҷтимоии Гулрухсорро ба таври муфассал ба се давра тақсим кардан мумкин аст:

1. Давраи аввал – солҳои 1970-1985;
2. Давраи дувум – солҳои 1986-1992;
3. Давраи сеюм – солҳои 1992-даҳсолаи аввали асри ХХI.

Давраи аввал. Чанбаи иҷтимоӣ дар шеъри муосири тоҷик аз солҳои 70 асри ХХ рангу тобиши дигар гирифт. Ба фикри адабиётшинос Юсуф Акбаров, ин гуна шеър – «шеъри тааммулу тааммуқ» «натича ва ҳосили афкору андешаҳои дақику пайвастаи фалсафӣ» буда, «дар пояи баланди санъати шеърӣ» қарор доранд: «Дар назми имрӯза рӯҳи граждонӣ, оҳанги мутантани сиёсӣю публитсистӣ ва мазмуни иҷтимоиву фалсафӣ торафт пурқувват ва амиқ гардида... ин равияи тоза дар эҷодиёти М. Миршакар, М. Қаноат, Лоик, Бозор, Гулрухсор ва дигарон бештар мушоҳида мешавад...».

Шеърҳои иҷтимоии оҳанги «оромона» ва таҳлилию таҳқиқидошта, бозёфте дар эҷодиёти солҳои 70-уми шоира Гулрухсор буд. Дар ин роҳ мунаққидон ўро ба сафи пеш гузоштаанд. Аз мутолиаи ашъори шоира бармеояд, ки вай ба ифшои дардҳои иҷтимоӣ ҳанўз аз давраҳои аввали тақомули маҳорати шоиронаш гароиш дошт. Ў дар ағлаби шеърҳои маҷмӯаҳои «Бунафша», «Шабдарав» ва «Дунёи дил» дарду эҳсоси нохушоянд ва зиндагии ба назар носозеро таҷассум кардааст. Ифодаи рӯҳияи хушбин, ватандӯстии камназир, қорбурди лаҳни гуворову матин дар ситоиши музаффарияти даврони шӯравӣ, ки дар эҷодиёти шоирони дигар мақоми баланде касб кардааст, дар ашъори Гулрухсор бо баёни дардҳои иҷтимоӣ омезиш ёфтааст.

Дар ашъори Гулрухсор баробари тасвири бурду барори рӯзгор ногувориву сарди ва нохушояндӣ ҳаёт низ мақоми хос дорад. Ин матлаб дар перомуни мавзӯҳои умумии рӯз, масалан, шарҳи ишқи носоз ва номуродии ошиқона матраҳ гардидаанд. Дар ин қабил ашъор ҳарфи «андӯх» ва «нотавонӣ» дар ҷойи намоён қарор гирифта, ҳайрати шоир дар он аст, ки чӣ гуна «ин қадар дарду алам дар мушти дилаш ғунҷида»-аст. Сипас, тафсири ин мавзӯ аз изҳори нисбатан маҳдуди дарди дили як нафар ошиқи мағруру назарбаланд ва аз тарафи дигар, ғампарвару маҳзун фаротар рафта, ба масоили қазову қадар (сарнавишт) табдил меёбад:

Дар мулки сарнавишти ман ҳар рӯз ид нест,

Ҳар рӯз бахт нағзарад аз санҷаи дарам...

Аз ин ҷиҳат, шеърҳои «Гуреза» (1974), «Дар дил хумори рӯи ту» (1975), «Барф меояд зи домони само» (1976), «Шамоли сард меояд зи кӯҳистон» (1976), «Чӣ дунёе» (1976) намунаи муассири ошӯбу ситези ботинии шоира ҳастанд. Дар ин сурудаҳо ҳолу ҳавои шоира ба рамзу намодҳое, аз қабил «оташи ситораи ба хок рехта», «барги хазон», «рӯди носабур», «мурғи ваҳшӣ» ва ғайра мепечад ва маъниву матлаб бо оҳанги шӯру ситез, дили ғамсигез ва оҳанги ашкполо ифода ёфтаанд, ки аз онҳо хонанда бардошти ҷолиб ва натиҷаҳои ҷиддие мегирад:

Чӣ дунёе, чӣ дунёе, чӣ дунё,

Ҳар он чи моли мо буд, нест аз мо.

Дар идомаи шеър ба тақрор ин дарди ботинӣ забона мезанад:

Гуноҳи худ намедонем, аммо,
Гуноҳи сад ҷаҳон дар гардани мо...
Ба рӯи санг гул мерӯяду лек,
Нарӯяд сабзае дар гулшани мо,
Зи борони баҳори орзуҳо...
Сарамро то кучо гирам гурезам,
Ки дарёбам сари бедарду ғавғо?
Чӣ даъвое, чӣ даъвое, чӣ даъво...

Дар шеъри дигар «бар як дили чу ойна якрӯю зудшикан» задани «сад зарбаҳои санг», «оҷангҳои рӯи ман уту намешаванд» эътироз аст ва беҳтарин намунаи тасвир дар ин маънӣ мебошанд.

Тасвири ҳолу авзои ботинии қаҳрамони ғиноӣ низ хеле муассир аст:

Чӣ рӯзеву чӣ ҳоле шуд,
Зи худхорӣ дар ин олам ҷазое нест,
Ду ҷашми бози кӯрамро
Фурури нозарурамро Худо гирад.

Дар шеъри дигар шоира пайваста талқин менамояд, ки ҳамеша дари «рӯзгори созу обод» баста аст («Зиндагӣ пул доду мансаб доду лек, Рӯзгори созу ободат надод»). Ӯ чун дигар аз шоирони дардманди гузаштаву имрӯзи форсу тоҷик аз носозии зиндагӣ бештар доду вовайло мезанад ва бар ин бовар аст, ки «зиндагӣ ба созиши носози» аҳли замон бепарвост: «Зиндагӣ бар созиши носози мо, Нимнигоҳе карду бепарво гузашт». Ин ҳолу ҳаво инсонро водор ба «парвоз» мекунад. Аммо, дар ин ҳол амри «парвоз» рамзи буридагӣ аз рӯзгори nobасомон ва раҳ ёфтаи ба олами покиро мегирад. Аз ин рӯ, дар бархе аз ашъори ӯ тасвири бадеии «қулла», майли расидан ба қуллаи баланд, андешаи қуллаи баланд ҷойгоҳи мушаххас ва зебо ёфтааст:

Аз сари қулла гул бубояд чид,
Аз бари қулла зиндагӣ бояд.
Қуллахоро бирав, зиёрат кун,
Кӯҳ бар назди ту намеояд.

Дар шеърпораи «Дар роҳи Помир» низ суҳан аз парвози дил ба рӯи қуллаҳои Помир меравад. Гӯянда дар ин шеър «шогирди парвин» аст, ки аз вай «саводи қулла» гирифтаи меҳонад. Рамзҳои парвоз ба «мулки сарди пириҳо», «оҷанги регистон», «тамкини кӯхистон», хониши «ниҳоди кӯҳ ҳамчун китоби тоза» арзу тӯл ва ғунҷоиши дунёи дил, рангинии ҳаёли пардозгарӣ, вусъати нигоҳи ҳосси иҷтимоии шоираро ба масоили замон, ки аз фаҳмиши амиқи ҳастии пурпечутоби маънавӣ ва рамзу рози нухуфтаи инсонӣ бармеояд, ошкор мекунад.

Чунин бармеояд, ки изҳори муносибат, мавқеъ ва ақида, дардошноӣ ба манзараҳои ҳазини муҳити иҷтимоӣ шахси шоирро то қадам андоза ғайол ва шеърро то кучо муассир мегардонад. А. Абдуманнонов бисёре аз шеърҳои Гулрухсорро он гуна дарёфтааст, ки «дар онҳо ситоишу нақӯиш, шӯру ғалаён, энергияи рӯҳ, муҳаббатӣ надомат, парвозу афтидан, ҳастагиву болидагӣ, пайвастану гусастан ва чандин дигар тобишу ҷилваҳои ҳолати шахси гӯяндаро метавон дид».

Шояд ҳамин бардошти иҷтимоии аз нуқтаи назари нақди он замон зоҳиран камарзиш, тадричан ба бардошти пурғунҷоиши иҷтимоӣ ва дарди душвордавои ҷомеа иваз шуда, дар солҳои 80-90-уми асри XX диди шоира ба масоили рӯзгори иҷтимоӣ бошиддат ривочу раванқ ёфт. Решаи ин мавзӯ дар ашъори солҳои 70-уми шоира устувор мебошад. Адабиётшиноси маъруф, академик Муҳаммадҷони Шакурӣ ба ҷойгоҳи ашъори Гулрухсор дар ин давра чун «шеъри худшиносӣ ва худшиканӣ» баҳо дода, онҳоро аз ҷиҳати фароғирии ҷойгоҳи ҳастии маънавӣ ва майли худифрӯзии ботинӣ муҳим доништааст.

Ин ҷо суҳан дар бораи бардошти иҷтимоии аз нуқтаи назари нақди адабии замон камарзиш ба миён омад. Зеро, дар шарҳи нақди адабии шӯравӣ ашъори гирифтори яъсу ноумедӣ ва андӯху нотавонӣ аз нуқсонҳои ғоявӣ ва дасти кӯтаҳи гӯянда дар тасвири дороиҳои замон маҳсуб меёфт. Бесабаб нест, ки ин сифати шеъри Гулрухсорро баъзе нокидон, муқарризони маҷмӯаи ашъор ва муҳаққиқони шеъри муосири тоҷик чун нуқси ғоявӣ ёдрас карда, мавриди ғуфтуғӯи ҷиддӣ қарор додаанд. Аз ҷумла, муқарризи маҷмӯаи «Шабдарав» Нӯмонҷон Файзуллоев навиштааст: «Дар ишқияҳои Гулрухсор оҳанги яъсу ноумедӣ нисбат ба шодиву сурур

бештар ва баландтар аст. Хамин оҳанги нолишомез баъзан кушод ва дар баъзе шеърҳо рамзӣ ва пардапӯшона баён шудааст, ки нукси ашъори шоира мебошад».

Аммо, шояд эҳсоси дараҷаи завқу саликаи хосси адабии Гулрухсор ва масъулияти тарбияву парвариши истеъдоду қобилияти эҷодии ӯ аз ҷониби парчамбардорони сухани ноб сабаб гардид, ки нақди адабӣ бо мақсади ба роҳи дурусти ғоявӣ равона кардани шоира аз ин «нуксонҳои ғоявӣ» ҷашм пӯшид ва ҳарчи бештар паҳлӯҳои мусбат ва ба назар намоёни ашъор, дар маҷмӯъ, комёбиву тавфиқи эҷодии ӯро ошкор намуд. Дар ин маврид Нӯъмонҷон Файзуллоев чунин изҳори назар кардааст: «Дуруст аст, ки лирикаи ишқии Гулрухсор ифодаи ҳиссиёти бевоситаи фардист ва аз ин рӯ, хостааст танҳо андеша ва эҳсосоти қалбии конкретро ба тасвир гирад, вале набояд фаромӯш кард, ки ҳиссиёти соф субъективӣ ҳанӯз ифодаи ҳақиқати обективӣ нест ва дар сурате ба воқеияти реалӣ табдил меёбад, ки агар ба дарди умум меҳӯрда бошад».

Давраи дувум. Шеърҳои сиёсӣ-иҷтимоӣ дар нимаи дувуми солҳои 80-уми асри XX мазмуну муҳтавои тамоман дигар пайдо кард. Намунаи барҷастаи шеърҳои сиёсӣ-иҷтимоӣ ин даврано шоирони номвар Бозор Собир, Гулрухсор ва дигарон суруданд, ки ин раванд аз қуввати баланди рӯҳияи бозсозӣ ва ошкорбаёнӣ замони шӯравӣ ва таъсири он ба муҳтавои шеърҳои тоҷик дарак медиҳад. Дар ин давра адибон имкон ёфтанд, ки бо ҳақгӯӣ ва тасвири воқеии зиндагонии давраи шӯравӣ, дар маҷмӯъ, ҳақиқатҷӯиву ҳақпарастӣ даст ба ифодаи ормонҳои худ зананд.

Нуктаи дигаре, ки бояд ин ҷо вобаста ба мавзӯи зикр гардад, баҳсу мунозираи пайвастаи мунаққидону адабиётшиносон оид ба шеърҳои тоҷик дар қолаби сиёсат ва иҷтимоӣ аст. Гурӯҳе аз муҳаққиқон ба таъйини мақоми шеър аз назари ниёзҳои нав наздик шуда, ҷойгоҳи онро вобаста ба тамоюли сиёсӣ-иҷтимоӣ арзёбӣ карданд [А. Сатторзода, Р. Мусулмонӣ].

Дигар муҳаққиқон (аз ҷумла, А. Абдуманнонов) як тамоюли шеърҳои ин даврано дар он дидаанд, ки «адабиёти мо он айём на ин ки ҷомеаро аз паси худ бурд, балки дар сатҳи тафаккури оммаи мардум қарор гирифт. Ашъоре дар рӯзномаҳои «Адолат», «Ҷароғи рӯз» ва ғайра ба нашр мерасиданд, ки ҳама аз дашному ҳақорат иборат буданд. Ба истилоҳ «шеърҳои майдон» ба вучуд омад. Ҳатто Бозор Собир, ки майдоннишин буд, сатҳи шеърашро ба тафаккури омма мутобиқат кард».

Дар мавриди наздик кардани шеър ба фаҳмиши мардум профессор Раҳими Мусулмонӣ андешаеро ба миён гузоштааст: «Дур нест, баҳше аз хонандагонии шеършинос нукта бигиранд, ки бисёре аз ин намунаҳо шеър нестанд (намунаҳои шеърҳои муосири тоҷикии даҳаи 90 ба назар гирифта шудааст – У. А.) ва назманд ва гоҳе дар вазн ҳам ҳалал доранд. Эродашон болои дида. Ва аммо ниёз ба тавзеҳ дорад, ки имрӯз пеши тоҷикон муҳимтар мутаваҷҷеҳ сохтани дигарон ба дард аст, то ба ҳунар. Мардуми мо бар ин боваранд, ки имрӯз дар ҷойи нахуст ҳастии хона аст, на ороиши он. Он рӯз, ки ба лутфи худовандӣ ба ҳиммати ҳудӣ тоҷикон ва дастгирии бародарон дард дармон ёбад ва хонаи Тоҷикистон боқӣ монад, иншооллоҳ шоирони боҳунар ҳам машғул хоҳанд шуд».

Ба тафаккури мардум мувофиқ кардани сатҳи шеърҳои шоирони майдоннишин дар таърихи адабиёт амали собиқадор аст. Аз лиҳози пояи ҳунари ашъоре, ки устодони дараҷаи аввали шеърҳои тоҷикӣ дар ин давра эҷод кардаанд, дар сатҳи зарурӣ қарор дошта ва эътибори завқиву образофарини онҳо аз доираи назари адабиётшиносон дур наафтааст. Ин нукта дар мисоли «шеърҳои майдон»-и Гулрухсор равшан мешавад.

Таҷрибаи беш аз ҳазорсолаи адабиёти мо ин нуктаро исбот кард, ки адабиёт ҳамеша бавосита ё бевосита бо сиёсат ва ормонҳои сиёсӣ дар пайванд буд. Муносибати дучонибаи адабиёт ва сиёсат аз он маншаъ мегирад, ки ҳам адабиёт ва ҳам сиёсат бо ҷомеа сарукор дорад. Адабиёт аз иқдоми сиёсати давр воқуниш ба вучуд меорад, сиёсатеро, ки ба манфиати ҷомеа аст, дастгирӣ менамояд ва ё сиёсати номақбулро мазаммат менамояд. Бештари осори адабиёти асри моқабл ва имрӯзаи тоҷик бо ҳадафҳои сиёсӣ навишта шудаанд.

Аммо, дар замони бозсозӣ ин ақида низ эътибор пайдо кард, ки амали ҳақгӯиву ҳақпарастӣ аз ҷаҳонбиниву андешаҳои шахси эҷодкор сарчашма мегирад, на аз сиёсати ҳукмрон ва на аз рӯйи нишондоди сиёсатмадорони давр. Яъне, шеър аз сиёсатгарой озод мешавад, бештару амиқтар ба ниёзҳои мардум рӯй меорад, шахси эҷодкор аз дурӯягӣ, аз муросо раҳой меёбад, ба мабдаи азалии хеш – офариниш наздик мегирад.

Теъдоде аз шоирони пешрави тоҷик эҳтиёҷи сиёсатро ба адабиёт ва баръакс, ниёзи адабиётро ба сиёсат дарк намуданд. Чунин ба назар мерасад, ки ашъори Гулрухсор дар ин давра маҳз аз дарки ҳамин нукта сар мезанад. Шоира дар радифи нафароне қарор гирифт, ки меҳостанд дар пайванди байни сиёсат ва адабиёт қадами ҷиддӣ гузоранд. Адои қарзи рисолати аслии шоирӣ дар ҳамин вазифа эҳсос гардид. Хусусан, фаъолияти сиёсии Гулрухсор бо интиҳоб шуданаш ба намояндагии парламенти кишвари шӯравӣ вусъати бештар пайдо кард.

Намунаҳои шеърӣ сиёсӣ-иҷтимоии Гулрухсор аз нимаи дувуми солҳои 80-ум дар китоби «Тахти сангин» ҷамъоварӣ шуда, он маҷмӯае аз дардҳои беканори сиёсӣ ва иҷтимоии ҷомеа мебошад. Аз ин маҷмӯа шеърҳои «Варта», «Танҳой забон дорад», «Дар гулӯи замона мемирам» (1986), «Таронаи ҳузн», «Ғиғони ҳазонрез», «Таронаи беҳобӣ», «Тори гусаста», «Танҳой», «Деҳи муҳочир», «Марги мазҳаб» (1987), «Бухтон», «Марги Зарафшон», «Мусофир» (1988), «Дармони ханда» (1989), «Кӯҳистонӣ», «Дар дили шаб» (1990), «Қатли Қурратулайн» (1991), ҷамъан 119 шеър ва 1 достон («Ҷақон») намунаи таассуроти бардошти адабии ғӯяндаи дардкаш ва дардошно мебошанд, ки суннатҳои ҳосси шеърӣ иҷтимоиро дар адабиёти охири асри XX устувор гардониданд.

Дар бахше аз ашъори иҷтимоии ин давра масоили таърих ва рӯзгори гузашта пеши назар меояд. Ғӯянда ба таърих рӯ меорад, рӯҳи гузаштаро ба гуфтугӯ меорад, аз равзанаи гузашта муаммои имрӯзро ҳал кардани мешавад. Масалан, дар як шеър муноҷоти Ибни Синоӣ фирорӣ бо рӯҳи Зардушти офаридгори покиҳо чун рамзи пайвастанӣ имрӯзу дирӯз, ҳадафи асосӣ «дармони ҳама дарди ҷаҳон» қарор мегирад. Гулрухсор ба аҳли замони мо аз номи Сино талқин менамояд, ки «роҳе, ки ба маъбад набарад, – Варта бувад!...».

«Аз ғуноҳи бегуноҳӣ» дар замин – «дар ҳалқаи доми куфр» ҷон додани Тоҳира – аз шоираҳои баноми асримиёнагӣ дар шеърӣ «Қатли Қурратулайн» сабақ барои аҳли замон аст. Яъне, ғӯшзад кардани ин ки замин аз қадим арсаи ҷон додани беҳтарин фарзандон аз «ғуноҳи бегуноҳӣ» аст. Ба ҷурми ҳамин бегуноҳӣ бисёре аз афроди саршиноси замонаҳо ба қатл расиданд.

Дар шеърӣ «Муноҷоти рӯҳи сарсонӣ Восеъ пас аз сад сол...» (1987) сухан аз «луъбати макри ватанбоз» меравад, ки дар он рӯҳи замон ва беҳтарин ормони зиндагӣ бо ҳадафи раҳӣ аз вартаи тазвири дунё ифода ёфтааст. Дар ин маврид шоира раҳӣ аз рӯзгори бефурӯғ ва бечароғро хоҳон аст:

Хоҳам аз даврон фуруғи бедурӯғеро,
То наҷӯям шабчароғе рӯзи офтобӣ.
Ку чароғе, ки маро аз ман ниҳон созад,
Дар шаби девофару танҳои беҳобӣ?!

Дар шеърӣ «Базми танҳой» (1987) таркибу ибораҳои «макри ҳарифону ҳароси марги танҳой», «айши фиребой», заҳри ширину шакаркуш, «шабистони сиёҳидудаду маҳзун», «санги номуродӣ» маънии иҷтимоӣ доранд:

Шабистони сиёҳидудаду маҳзун,
Ҳаёлеву ғамеву инкилоби хун...
Ба гирди қандилам парвонаеро пар намесӯзад,
Зи пири панди ман тифле нахоҳад фанди афсона.
Ба рӯи оламе пӯшидаам дарвозаи ҷашмон,
Дари пӯшидаи ман сад балоро карда беҳона!
Паси девори ғампӯшам,
Барои ҳеш менӯшам!...

Дар ибораву таркибҳо, образҳои шеърӣ ва рамзу намои барсохтани барҷидаи шоира – «нони сӯхта», «бешаи нангу ор», «неши бенӯш», «дуди дидағони анҷуман», «марзи ташнасӯзон», «таронаи ҳузн», «ҳузни лонаи ҳолӣ», «оташгоҳи сарди ҳонаи ҳолӣ», «марги тадриҷӣ», «дунёи ҷоҳилпарвари оқил», «ғуноҳи бегуноҳӣ», «домани сиёҳи шаб», «исёни рақси духтари ғеҷпареши шаб», «хомӯшии дутори падар», «пири муҳочир», «пири мусофир», «деҳи муҳочир» ва...оҳанги ситезу ошӯб ва эътироз ба ҷомеа ва замона, ғолибан носозҳои рӯзгори даврони шӯравӣ нақш ёфтаанд.

«Ғиғони ҳазонрез» намунаи муассири дилномаи шоира буда, сӯзу гудоз ва оҳи дили реши ғӯянда драматизми тасвирро шиддат бахшидааст.

Ҳабар дорам, –
Зимистон гул намекорад,
Ҳазон маҳри арӯси навбаҳорон нест,

Нигоҳи пири барҷомонда аз равзан.
Умедолудаи ишқи нигорон нест...

Ҳамин тавр, дар ашъори сиёсӣ-иҷтимоии нимаи дувуми солҳои 80-уми шоира таҳқиру тазвири шаъну эътибори инсонӣ, озору андӯх, дурӯғу фиребу фасона, манзили вайрона, фарёду ғигону алам, бухтону хузн, танҳоиву беҳобӣ, қатлу марг, нодории моддиву маънавӣ, заъф ва қашшоқии фикру андеша, худрафтагӣ, худбохтагӣ, гусастагӣ аз дирузу парерӯз, теги макру ҳиллаи аҳли замона тасвир ва бо рангҳои дилреш дар рӯйи қоғаз суфта шудаанд.

Давраи севум. Давраи севуми чашмандози иҷтимоии Гулрухсор аз ибтидои солҳои 90 оғоз ёфта, доираи афкор ва сохтори дарунии шеъри ӯ вобаста ба таъсири сиёсати рӯз – фурупошии кишвари шӯравӣ, мушкилоти солҳои аввали истиқлолияти кишвар, ривочи ҷанги бародаркуш дигаргунӣ ва вусъат ёфт. Маҳз аз ҳамин давра дар ашъори ӯ рӯйдодҳои нангини ҷанги ҳамватании тоҷикон дар охири асри XX ҷойгоҳи бештар ёфтаанд.

Ашъори публицистии дар солҳои 90-ум эҷодкардаи Гулрухсор бештар дард дорад. Ин нуктаро Аскар Ҳаким дар маърӯза ба анҷумани IX адабони кишвар зимни бозгӯии ин нукта, ки «шеъри иҷтимоии замон на фақат аз раҳи тасвир ва ё гуфтани дарду шиканҷа, балки аз роҳи тасвири орзуи умеди рангин низ ба даст меояд», чунин таъкид мекунад: «Дар як силсила ашъори Гулрухсор интизорӣ, умед ба рӯзгори хуш ҳаст, аммо азбаски кай ба ин умед расидан маълум нест, сухан пурдари аст».

Ашъори ин давра аз захми хунҷакон, ятимони гирён, нолаи модарон, гурезагони аз гуноҳи худ беҳабар ва дар диёри сарду бегона хушёр қисса мекунад. Қисмате аз ин ашъор дар вазъияте сароида шудаанд, ки «дар қабристонҳои ғарибиву ватанӣ ҳанӯз сабзаҳо гӯри азизонро напӯшониданд, ҳанӯз ғами нотавабии ҷисмиву рӯҳӣ дар гулӯи оқилону фозилон кӯргиреҳ монда ва минбарҳои ҳунару фарҳангу илм ҳолӣ мондаву қисмати созандагии миллат «ашки сари мижғони бақост».

Вижагии муҳими ин ашъор оҳанги тезтунд ва пуртазоди сухани гӯянда аст:

Боядам
Бо хештан
Дар кунчи танҳой,
Ҳамчу шери кӯр размидан.
Боядам
Бо чашми устурлоби худкӯҳӣ
Кам шудан, –
Афзудани худро аён дидан...

Дар бораи ашъори иҷтимоӣ-сиёсии Гулрухсор муҳаққиқи шеъри муосири тоҷик Алиасғари Шеърдӯст чунин навиштааст: «Баёни шоиронаи хонум Гулрухсор ҳам дар бештари шеърҳои сиёсӣ-иҷтимоиаш ҳалалнопазир менамояд. Вай забони тағазулӣ ва пурэхсоси худро, ки аз сабки ҳиндӣ мутаассир аст, дар шеъри эътироз чунон ба қор мегирад, ки ҳамаи вожаҳо рангу бўии сиёсӣ ба худ касб мекунад ва он рангу бўии мутадовил ва утуматиза (автоматикӣ) шудаи калимот дигаргуна мешавад. Яъне, дар ҳувияти ҳиссии чандсолаи вожаҳо бо талоши ошноизудоёнаи шоир тасарруф ба амал меояд».

Дар ин маврид ба пораи зерин таваҷҷуҳ шавад:
Сард гашта хуни эҳсон,
Дар рағу пайванди кайҳон.
Абрҳо ях баста, андар таркиши исёни тӯфон.
Обҳо дар варзиши варзобҳо ях бастаанд,
Ашқҳо дар гавҳари беҳобҳо ях бастаанд...

Ин навъе аз иҷтимоигарии шоира аст, ки зери мафохими шоиронаи «сард гаштани хуни эҳсон» «дар рағу пайванди кайҳон», «ях бастани абр» «дар таркиши исёни тӯфон», «об дар варзиши Варзоб» ва «ях бастани ашқ дар гавҳари беҳоб» ифода шудааст.

Ба назари мо, рӯҳи замон ва иҷтимоӣёту иҷтимоӣгарӣ дар ашъори шоира аз муҳимтарин мавзӯе аст, ки баррасии он ба таври ҷудогонаву муфасссал барои муайян кардани аслу моҳияти табиати фитриву инсонӣ ва эҷодии Гулрухсор аҳамияти бештар дорад. Дар ҳулоса метавон гуфт, ки зуҳури рӯҳи иҷтимоии замон ба василаи таассуроти муфради ғиноӣ ва омезиши тасвирҳои ҳамосӣ дар ашъори ғиноӣ, дарунмояи шеъри Гулрухсорро ғанӣ гардониданд.

АДАБИЁТ

1. Мирзоюнус М. Мавзӯи ҷанг дар ашъори Гулрухсор / М. Мирзоюнус // Боргоҳи сухан, 2005. – №6.
2. Ҳакимова С. Вижагиҳои шеърӣ иҷтимоӣ дар адабиёти муосири тоҷикӣ (дар ҷорӣ охири қарни бист): рисола барои дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филологӣ / С. Ҳакимова. – Хучанд, 2009.
3. Акбаров Ю. Шеърӣ эҳсос ва тафаккур / Ю. Акбаров. – Душанбе: Ирфон, 1985.
4. Дунёи дил. – Душанбе: Ирфон, 1977.
5. Девон (Девони Ишқу Ашқу Ҳанда). – Душанбе, 2004
6. Тахти сангин. – Душанбе: Адиб, 1992.
7. Гулчине аз ашъори Гулрухсор Сафиева. – Техрон: Интишороти байналмиллалии Ал-худо, 1373/1994.
8. Абдусаттор А. Асрори шеърӣ марғуб. Мақолаҳо / А. Абдусаттор. – Душанбе: Адиб, 2004.
9. Файзуллоев Н. Тухфаи шоира: Тақриз ба маҷмӯи «Шабдарав»-и Гулрухсор / Н. Файзуллоев // Садои Шарқ. – 1977. – № 2.
10. Шердӯст А. Чашмандози шеърӣ имрӯзи тоҷик / А. Шердӯст. – Душанбе: Адиб, 1997.

СОЦИАЛЬНЫЕ МОТИВЫ ПОЭЗИИ ГУЛРУХСОР И ПЕРИОДЫ ЕГО ЭВОЛЮЦИИ

В данной статье автор размышляет о социально-политической лирике Гулрухсор. Пристальное внимание к творческой личности и поэзии Гулрухсор обусловило признание идейно-эстетических ценностей ее произведений. Поэтические произведения Гулрухсор убеждают в том, что автор относится к числу самых плодотворно работающих таджикских литераторов. Третий период публицистической лирики Гулрухсор совпадает с периодом социальных и политических перемен в стране. Художественные воззрения поэтессы и идейное содержание ее стихотворений в русле этих перемен обретают высокую гражданственность и социальные черты. Именно в стихотворениях этого периода нашли свое отражение трагические события гражданской войны. Поэзия этого периода трогательно повествует о смертельных ранениях и боли, осиротевших детях, слезах матерей, о беженцах, скрывающихся на чужбине.

Ключевые слова: поэзия Гулрухсор, художественный стиль Гулрухсор, социально-политическая лирика, создание новаторских поэтических произведений, проблемы современности.

SOCIAL MOTIVES POETRY ACTIVELY INVOLVED AND THE PERIODS OF ITS EVOLUTION

In this article the author reflects on the socio-political lyrics actively involved. Careful attention to the creative personality and poetry actively involved led to the recognition of the ideological and aesthetic values of her works. Poetry actively involved, convince us that the author is among the most effective in working Tajik writers. The third period publicistic lyrics actively involved coincides with the period of social and political change in the country. Artistic visions of the poet and conceptual content of her poems in line with these changes attain good citizenship and social features. It is in the poems of this period reflected the tragic events of the civil war. The poetry of this period is a touching story about the fatal wounds and pain, orphaned children, crying mothers, refugees, fugitives in foreign lands.

Key words: poetry actively involved, the art style is actively involved in socio-political lyrics, the creation of innovative poetic works, the problems of modernity.

Сведения об авторе: *Умеда Абдурашидова* - кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры МПЯ кафедры таджикской филологии ХГУ им. Б. Гафурова. Телефон: (+992) 927-78-25-83

МАВЗӢ ВА МУНДАРИЧАИ ҶОЯВИИ АШӢОРИ ЛИРИКИИ МИРЗОЛАТИФ РАҲИМЗОДА

М. Икромов

Донишгоҳи давлатии Қӯрғонтеппа ба номи Носири Хусрав

Дар адабиёти ҳамаи халқияту миллатҳо агар чинси адабии эпос ҳаётро ба воситаи воқеаҳои гуногун ва саргузашти одамон тасвир кунад, драма (асари сахнавӣ) зиндагиро ба воситаи амалиёти инсонҳо ва рафтору кирдори онҳо намоиш медиҳад. Дар ин маврид лирика, ки яке аз се чинси адабиёт, дар худ фикру ҳиссиёти воқеаро ба риштаи тасвир мекашад. Дар асари лирикӣ воқеаю амалиёт бевосита нишон дода намешавад, балки дар он андешаву мулоҳиза ва ҳиссиёту ҳаяҷоне, ки касе аз як ё якчанд ҳодиса ҷамъ овардааст, ифода мегардад. Зарур ба ишора аст, ки лирика аз калимаи «лира»-и юнонӣ гирифта шуда, номи асбоби торноки мусиқӣ мебошад ва [1, 45] аз қадимтарин шаклҳои зухуроти ғазолияти бадеии эҷодкорон доништа шудааст. Доир ба фарқи лирика аз эпосу драма адабиётшинос Ю. Акбаров чунин хулосаро пеш гузоштааст: «Ифода ва баён инъикоси афқору эҳсосоти ш адибу мухталифи инсон, ки аз асари рӯйдоду гардишҳои зиндагӣ, муҳити зист, ҳаёти воқеӣ, муносибатҳои мухталифи байни одамон, аз барангехтани ҳиссу ақл ҳосил мегардад

ва ин яке аз муҳимтарин хусусияту тафовутҳои лирика аз дигар ҷинсҳои адабиёт» [2, 98].

Тавре ишора рафт, лирика аз решаи калимаи «лира»-и юнонӣ гирифта шудааст ва дар ибтидо он асархоёро асарҳои лирикӣ меномиданд, ки тавассути навохтани асбобҳои мусикӣ суруда мешуданд ва таъсиринокиашон бештар буд.

Дар адабиёти навини форс-тоҷик низ аз ибтидо, дар баробари дигар ҷинсҳои адабӣ, лирика низ арзи ҳастӣ намуда, аз замони устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ то ба ҳол адабиётро бою ғанӣ ва рангин менамояд. Аз адабиёти гузаштамон танҳо қасидаи «Бӯйи ҷӯйи Мӯлиён ояд ҳаме»-и Одамушшуароро ёд орем басанда аст, ки бо ҷӣ эҳсоси ҳаяҷоне офарида шудааст дар замону макони худ ҷӣ таъсири амиқе гузоштааст.

Бояд гуфт, ки дар адабиёти форс-тоҷик лирика дар навҳои хурди адабӣ, аз қабилӣ рубоиву дубайтӣ, ғазалу қасида, китъа, мустазоду мухаммас ифода мегардид, ки ба онҳо ҷаҳорпораҳо, сонет ва анвои дигари тозаӣ шеърӣ имрӯза, монанди шеърӣ Нимой ва шеърӣ сафед низ ҳамроҳ гардиданд. Асарҳои лирикӣ бештар дар шакли бадеии назм навишта шуда, аз рӯйи мазмуну муҳтаво ба лирикаӣ сиёсӣ, лирикаӣ ишқӣ, лирикаӣ ахлоқӣ, лирикаӣ иҷтимоӣ, лирикаӣ фалсафӣ, тасвири табиат тақсим мешаванд.

Чун бо хусусиятҳои умдаи ҷинси бадеии лирика ошно гардидем, ба асли мавзӯӣ бармегардем ва мебинем, ки яке аз суҳанварони камшинохтаи тоҷик Мирзолатиф Раҳимзода (1902-1967) дар осори лирикӣ эҳсосоташро дар ҷӣ поя ба риштаи назм қашидааст.

Мирзолатиф Раҳимзода аз худ беш аз 2000 байт шеър ба мерос мондааст, ки қисме аз онҳоро метавон аз ҷиҳати шаклу мазмун мансуб ба ашъори лирикии ӯ донист. Ҳамин ашъори шоир гувоҳи гӯёи онанд, ки вай дар баробари маснавӣ ба офаридани шеърҳои лирикӣ низ ҳунари назаррас дорад. Вақте ба асарҳои лирикии Мирзолатиф Раҳимзода муроҷиат шуд, маълум гардид, ки эҷодкор ҳадалимкон ба ҳамаи мавзӯҳои асарҳои лирикӣ, вобаста ба шаклу мазмун даст доштааст. Ба ин маънӣ, мураттиби китоби Мирзолатиф Раҳимзода «Соати саъд» Алиӣ Муҳаммадӣ, дар муқаддимаи муқаммалӣ ба он навиштааш дуруст қайд менамояд, ки «Мавзӯҳои ватандӯстию меҳнатпарастӣ, сулҳу амният, нумӯи кишвари азиз, ваҳдати мардум, пешрафти назарраси илму ҳунар, ишқи поки беолойиш аз ҳар гуна макру фиреб, муҳаббат ба ҳаёту зиндагӣ, боварӣ ба фардо, хидмат ба мардум, сабру қаноат, тарбияи насли наврасу панду насиҳат ба онон, эҳтироми ҳамадигарӣ, аҳамияти илму дониш дар ҳамаи замонҳо, кашфи роҳи қайҳон, эҳтироз аз тафриқа, мубориза алайҳи хурофот, зиёни маю майҳорагӣ дар китоб ҷойи муҳимро ишғол намудаанд» [3, 15].

Ва хушбахтона, ҳамин мавзӯю муҳтаво, ки адабиётшиноси шинохта Алиӣ Муҳаммадӣ дар заминаи омӯзишу пажӯҳиши осори манзуми шоир баршумурдааст, дар ашъори лирикии шоир хеле рӯшан инъикоси ҳудро ёфтаанд. Агар шеърҳои «Сулҳ пойдор аст», «Ба ҷангандозони Ветнам», «Иди Май» ва ҷанд ғазали шоир ба лирикаӣ сиёсии вай шомил гарданд, ба лирикаӣ ахлоқии Мирзолатиф Раҳимзода шеърҳои «Нома ба фарзандам Нозимҷон», «Ба таҳнияти дӯсти худ барои таваллуди фарзандаш», «Насиҳат», «Насиҳат ба фарзанд», ба лирикаӣ иҷтимоияш шеърҳои «Тоҷикистон», «Донишварон», «Ба истиқболи олимони тоҷик», «Дар васфи Кӯлоб», «Ба ҷашни 40-солагии Тоҷикистон» ва ғайра, ба лирикаӣ фалсафӣ ва ишқии суҳанвар як идда ғазалҳояшро метавон ёдовар гардид.

Мирзолатиф Раҳимзода, пеш аз ҳама, дар зиндагӣ оромӣ осудагии дунёро тараннум намуда, ҷонибдор ва таронасароӣ сулҳу маҳкумгари ҷанг аст, ки мегӯяд:

Боғи ҳаёту гулшани бахт аст ёри сулҳ,
Анвои ҷумла маъдану ганҷ аст бори сулҳ.
Тинҷии мулку неъмату осойиши вучуд,
Вобаста аст ин ҳама доир ба кори сулҳ.
Ҷанг аст раъду барқ, ҷаҳонро кунад сиёҳ,
Бошад ҷу офтоби дурахшон шиори сулҳ...[3, 21]

Ба андешаи шоир, агар ҷаҳон орому осуда бошад диёри вай – Тоҷикистон низ ором аст. Ва бешубҳа, ин оромӣ боиси гулгулшукуфияш мешавад. Ин на танҳо орзуи Мирзолатиф Раҳимзода дар он замон, дар замони зиндагӣ эҷоди ӯ буд, балки шоирони маъруфи ҳамзамонаш, устодони суҳан Мирзо Турсунзода, Мирсаид, Миршакар, баъдтар Гулҷеҳра Сулаймонӣ, Убайд Раҷаб, Боқӣ Раҳимзода, Ашӯр Сафар, Муъмин Қаноат, Файзулло Ансорӣ, Аминҷон Шукӯҳӣ ва ғайра низ, дар

ашъори лирикию эпикии худ аз сулҳу осудагӣ дар ҷаҳон пуштибонӣ мекарданд. Ҳамин осудагист, ки Тоҷикистони азизи шоир рӯ ба сарсабзию шукуфой дорад:

Кишвари азизи ман пур зи боғу бўстон аст,
Мулки нозанини ман соҳиби дабистон аст...
Кӯҳи сар ба афлокаш, оби Замзаму хокаш,
Сабзаю гули покаш роҳати дилу ҷон аст [3, 20].

Дар ин мисол, асари лирикӣ танҳо ба ифшои ҷаҳони ботинии инсон маҳдуд нагардида, зиндагии ба ҷашми сар медидаашро бо ҳама рангҳои доштааш амиқ тасвир мекунад. Калимаву таркибу ибораҳои «кишвари азиз», «боғ», «бӯстон», «мулки нозанин», «оби Замзам», «кишвари фараҳмандон», «хонаи ҳунармандон», «маскани адибон», «неъматӣ фаровон», «фитрат», «баҳри ҳиммат» барои гуфтани шеърӣ пур аз эҳсосу ҳаяҷони шодӣ боис шудаанд. Ба қавли устод Соҳиб Табаров «дар ин гуна шеърҳо далелу ходисаҳои конкретӣ ба воситаи образҳои бадеии санъаткорона ба инъикос омада, он образҳо дар навбати худ ба синтези бадеии лавҳаҳои зиндаи ҳаёт ва муносибатҳои иҷтимоӣ... мубаддал гардидаанд» [4, 221].

Дар китоби «Соати саъд»-и Мирзолатиф Раҳимзода бештар ба лирикаӣ ахлоқӣ – асарҳои лирикӣ, ки панду насиҳат ва тарбияю ахлоқро дар назар доранд, дучор меоем. Ин адиб аз оғози ғазалияти корияш ба сифати муаллим кор карда, дар таълими хуби фароғии дониш ахлоқи хубро таҳкурсии асосӣ медонад. Вай шогирдонро мефаҳмонид, ки барои дар оянда ба камол расидану марди соҳибҳунар шудан, бояд ҳаста нашуда, ба қироат машғул бошанд:

Бигзин ту насиҳатам ба хотир,
Аз аввали ҳарф то ба охир.
Хоҳӣ, ки шавӣ ту марди хушёр,
Аз рӯи китоб сар набардор.
Шахсе ба китоб ҳамнишин аст,
Комаш ҳама дам пурангубин аст... [5, 57]

Мисраи ғавқ иқтибос аз шеърӣ «Дар сифати китоб ва илм» буда, дар шакли маснавӣ хурд (43 байт) навишта шудааст.

Лирикаӣ ишқии Мирзолатиф Раҳимзода, тавре дар боло ишора шуд, асосан дар ғазалиётӣ ӯ бо таассуроту шавку шӯри ошиқ таҷассум ёфтааст. Ошиқи шоир дилдодаю сарсупурдаи маъшуқа аст. Вай ба хоҳири маъшуқа ба ҳама азобу шиканҷаи маъшуқа тоб меорад, ба маъшуқа ошиқтар аз ӯ касе нест:

Гар ҷони ман ба зерӣ кудумат ҳисоб нест,
Аз ҷон азизтар ба ҷаҳон ҳеҷ боб нест.
Ҳарчанд ҷон фидо кунамат нест боварат,
Оё магар дилам зи фироқат кабоб нест?!
Гар толибони васли ту ҳарчанд метапанд,
Чун ҷони ман ба ишқи ту дар изтироб нест... [5, 12]

Дар ин намуна аз ғазалҳо, ки лирикаӣ ишқии Мирзолатиф Раҳимзодаро дар худ таҷассум намудаанд, «ман»-и шоир симои қаҳрамони лирикӣ буда, бештар авқот бо маъшуқа созгор аст. Рафторҳои шоистаи вайро меситояд, зебоиҳои маъшуқаро тараннум месозад, ӯро аз хубрӯёни дигар боло мегузораду зиннати дунё меҳонад. Чаро қаҳрамони лирикии шоир ин ҳама сифатҳои хубро нисбат ба маъшуқа раво медорад? Барои он ки тавре ишора шуд, маъшуқа бо ошиқ созгор омадаанд. Дар ин ҳолат маъшуқа бемехру камнамо нест, ҳамеша дар пеши ҷашмони ошиқ аст, доноӣ, мурувват бар ошиқ дорад ва ғайраҳо:

Дар миёни хубрӯён дилбари зебо туй,
Моҳрӯи хуштакаллум, маҳваши раъно туй.
Хубрӯён ҳар кучо бар ҳусн лофе мезананд,
Гарчи лофе мезананд, лек аз ҳама аъло туй [5, 76].

Ва дар ҳусни мақтаи ҳамин ғазал омадааст:

Бар тамоми рӯи олам, аз замин то бар само,
Аз ҳама маҳбубтар дар дидаи Мирзо туй [5, 76].

Мирзолатиф Раҳимзода фарзанди замони худ буд ва по ба пойи замон бо диди эҷодкорона қадам мезад. Ва чун дар ин ё он замон паҳлӯҳои неку бад дар набарданду бештар вақт некӣ бар бадӣ ғалаба мекунад, шоирону эҷодкорон низ ҷонибдори пирӯзии некианд. Ҳамин аст, ки дар ин гуна ашъори лирикии шоир иҷтимоӣ мавқеи вижа дорад. Суханвар дар ин гурӯҳ ашъори лирикаӣ иҷтимоияш, кӯшидааст, ки бахилону мағрурон, қачравону бераҳмон, бебасиратону худнамоён ва

гирифторони молу амволро сахт мазаммат намуда, онҳоро ба роҳи рости зиндагӣ ҳидоят кардани мешавад ва бо овози баланд мегӯяд:

Аз кибру гурур кас ба сомон нашавад,
В-аз бухл касе соҳиби эҳсон нашавад.
3-ин ҳар ду гузар, ки душмани ҷони туанд,
Бар дарди касе бахил дармон нашавад!

Аз шеърҳои иҷтимоии шоир «Ба шайхи маккор», «Чӣ ҳочат», «Қач», «Ҳайф», «Талаби мо», «Гулистон гардад» ва ғайра ҷолиб буда, дар ҳудуди худ бо ҷанбаи ахлоқӣ ва тарбиявӣ бо лирикаӣ ахлоқӣ ба ҳам омехтаанд ва таъсирнокии шеърҳо ва қимати онҳоро афзудаанд.

Гузашта аз ин ҳама, бояд гуфт, ки бо вучуди сюжетписанд набудани лирика, дар лирикаӣ Мирзолатиф Раҳимзода гоҳо сюжетҳои кӯтоҳ, канда-канда истифода шудаанд, ки он ба ҳаракати воқеа алоқаманд аст. Ба шеърҳои «Ба пешвози баҳори соли 1963», «Насихат», «Дар тарбияи фарзанд» ва ғайра ба ин маънӣ муроҷиат шавад.

Хулоса, ашъори лирикии Мирзолатиф Раҳимзода гуногунпахлӯю гуногунмухтаво буда, ҳамаҷониба омӯхтани он барои равшантар кардани паҳлӯҳои мухталифи рӯзгори ҷомеаи замони шоир аҳамиятнок мебошад.

АДАБИЁТ

1. Ҳодизода Р. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ / Р. Ҳодизода, М. Шукуров, Т. Абдучабборов. – Душанбе: Ирфон, 1966.
2. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. – Душанбе, 1989. - Ҷ.2.
3. Мирзолатиф Раҳимзода. Соати саъд / Раҳимзода Мирзолатиф; таҳия ва муқаддимаи Алиӣ Муҳаммадӣ. – Душанбе: Адиб, 1997. – С.20-21.
4. Соҳиб Табаров. Масъалаи мазмуну шакл дар намунаи лирикаӣ граждонӣ / Табаров Соҳиб // Ҳаёт, қаҳрамон ва адабиёт. – Душанбе: Ирфон, 1977.
5. Мирзолатиф Раҳимзода. Соати саъд / Раҳимзода Мирзолатиф. – С.57, 72, 76.

ИДЕЙНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ЛИРИЧЕСКОЙ ПОЭЗИИ МИРЗОЛАТИФА РАХИМЗОДА

Данная статья посвящена изучению и рассмотрению идейного содержания лирической поэзии таджикского писателя XX столетия Мирзолатифа Рахимзода.

Ключевые слова: Мирзолатиф Рахимзода, лирическая поэзия, идейное содержание лирических произведений.

IDEOLOGICAL CONTENT OF LYRIC POETRY MIRSAATOVA RAHIMZODA

This article is devoted to the study and consideration of the ideological content of lyric poetry Tajik writer of the twentieth century Mirsaatova Rahimzoda.

Keywords: Mirsaatova Rahimzoda, lyrical poetry, the ideological content of the lyric works.

Сведения об авторе: М. Икромов – соискатель Курган-Тюбинского государственного университета им. Носира Хусрава. Телефон: (+992) 985-89-68-68

ЗАМИНАҲОИ ЗУҲУРИ «ГУЛШАНИ РОЗ» - И МАҲМУДИ ШАБИСТАРӢ

Муҳаммадӣ Муҳаммадқозим Богимуллоӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Шайх Маҳмудӣ Шабистарӣ яке аз номдорони ҷовидонаи таърихи ирфон ва адаби форсӣ, ки дар рӯзгори пуршару шӯри зиндагӣ тавониста бо таолиму омӯзаҳои динӣ, ахлоқӣ ва инсонӣ ҳодию раҳнамои анбӯҳи муштоқони доираи ирфон ва адаб дар рӯзгори худ бошад. Ӯ бо пайравӣ аз ҳамин тафаккуроти ноб холиқи асари ҷовидона ва арзишманди «Гулшани Роз» гардида ва дар ин масир шухрати ҷаҳониро касб намудааст.

Манзумаи таълимии «Гулшани Роз», ки номаш дар радифи осоре чун «Маснавии Маънавӣ» - и Мавлоноӣ Рум ва ғазалиёти Ҳофиз ҷой гирифтааст, дарвоқеъ доиратулмаорифи ирфонӣ аст, ки шоир бо кудрату маҳорати аҷиб тавонистааст қисмати умдаи усул ва мабодии сӯфияро дар тайи ҷавобхӯе, ки ба суолоти Амир Хусайнӣ додааст, биғунҷонад. Абас нест, ки дар давраи Сафавия ин китоб ҳама ҷо ба масобаи зубда ва хулосаи ҷомеаи ақоиди сӯфия талаққӣ мешуд. Ҷуноне ки Шорден, ҷаҳонгарди фаронсавӣ, зимни баёни ақоиди сӯфия хотирнишон

кардааст, ки сӯфия китобе ба номи «Гулшани Роз» доранд ва он чомеи илоҳиёти онҳост [3, 324].

Шинохтан, рӯнамоӣ ва донишони сабабҳои таълифи «Гулшани Роз» бар адабдӯстону аҳли таҳқиқ фарз аст, ки дарёфти ин мавзӯи мушкилии асосиро ҳал намекунад ва наёфтани он низ мушкилро сабаб намегардад, лекин дарку кашфи ҳар маҷҳулу ибҳоме лаззатбахш аст ва он наметавонад рамзгушои калидӣ барои расонидан бар аслу дарёфти ганҷинаи ҳақиқӣ гардад. Бинобар ин, бо арҷ ниҳодан ба таҳқиқ ва бо ифшои рози «Гулшани Роз», шояд битвонем дар равшан намудани як зовияи хурди ҳунари адаби форсӣ сахмӣ ночизро ҷустуҷӯ намоем. Маснавии «Гулшани Роз», ки Насруллоҳи Ҳикмат аз он ба сарзамини ҳаёл ва таҳайюл ёд мекунад [2, 9], дар баҳри ҳазачи мусаддас (мафъилун- мафъилун – мафъил) суруда шуда, ки бар асоси абёту гуфтор сароянда дар моҳи шавволи соли ҳафтсаду ҳабаҳи ҳичрии қамарӣ (1317-18м.) ва дар синни сиюсесолағӣ ва дар посух ба номи Амир Ҳусайнии Ҳиравӣ, ки ӯ низ аз бузургони машоих ва орифони он рӯзгор буда, ба вучуд омадааст.

Чунонки пурсишҳо дар қолаби номи манзуми Амир Ҳусайнии Ҳиравӣ ва посуху пардозии онҳо аз сӯи Шабистарӣ, ки мавзӯи аслии ин мақола аст ва ба таҳқиқи таъйиди муҳаққикин ва адабшиносон сабаби пайдоиши «Гулшани Роз» гардида, дар сиюшаш байти оғозини ин маснавӣ баён шудааст, ки дар ин ҷо ба муқтазои калом ба абёте чанд аз онҳо ишора ва сабабҳо ва таҳлилу тафсири онҳоро ҷустуҷӯ менамоем:

Гузашта ҳафту даҳ аз ҳафсад сол,
Зи ҳичрат ногаҳон дар моҳи шавол.
Расуле бо ҳазорон лутфу эҳсон,
Расида хидмати аҳли Ҳуросон.
Бузурге, к-андар он ҷо ҳаст машхур,
Ба ақсоми ҳунари чун чашмаи нур.
Ҳама аҳли Ҳуросон аз кеху меҳ,
Дар ин аср аз ҳама гуфтанд, ӯ беҳ.
Навишта номае дар бобби маънӣ,
Фиристода барии анбоҳи маънӣ.
Дар он ҷо мушкиле чанд аз иборат,
Зи мушкилҳои арбоби ишорат.
Ба назм овардаву пурсида як – як,
Қаҳоне маънӣ андар лафзи андак [9, 48].

Албатта, гуфтанист, ки умдаи муҳаққиқини машхуру саршиносе, ки пеши ту дар ин замина тарҳи мавзӯ кардаанд, аввалан, аз адаби ангуштони даст фаротар намеравад. Сониян, дар ҳошияи осори худ ба ду ё се далели мушобех, муштараку такрорӣ, он ҳам дар ҳадди нақлу қавл аз якдигар ишора ва ҳулоса намудаанд, киқояти мавзӯ намекунад. Бинобар ин, дар ин мақола сабъи мешавад далоили пурсишҳо ба сурати мушаххас дастабандӣ карда шаванд:

1. Фатҳи боби ошноӣ уламо ва урафо бо якдигар. Абдулҳусейни Зарринқӯб дар китоби «Ҷустуҷӯ дар тасаввуфи Эрон» муътақид аст, ки «суолҳое, ки вай (Амир Ҳусайнӣ –М.М.) дар боби масоили роҷеъ ба тасаввуф матраҳ карда буд, борҳо дар осори ирфонии худ матраҳ шуда буд ва зоҳиран таҷдиди тарҳи онҳо барои фатҳи боби ошноӣ буд, на озмоиши машоихи Табрез ва на ҳоҷати воқеъӣ ба ҷавоби онҳо. Ин тарзи фатҳи боби ошноӣ ва дӯстӣ низ ҳамеша дар байни сӯфия ва уламо мутадовил буд [3, 327].

Дар ин бора Қосими Коқой – устои Донишгоҳи Шероз бо ишора ба байте аз Амир Ҳусайнӣ, ки дар «Панҷ ганҷ» - и ӯ омада: «Суханҳои Ҳусайнӣ ҳасби ҳол аст / На баҳри имтиҳонаш ин суол аст» назари ҷавоби Абдулҳусайнӣ Зарринқӯбро таъйид карда ки: «Ҳадафи Амир Ҳусайнӣ аз суолот имтиҳони арбоби маънии Табрез набудааст» [6, 191].

2. Равшан набудани посухи дурусти суолот. Самади Муваҳҳид – дигар муҳаққиқи донишгоҳӣ, назаре дорад, ки бисёр ҷолиб ва ба таври зайл аст: «Воқеан манзури Амир Ҳусайнӣ оё матраҳ кардани суолотест, ки ҷавоби онҳо барои ӯ чандон равшан набудааст? Ба назар мерасад, ки қазия дар «фатҳи боби ошноӣ» ҳулоса намешавад, балки пурсишҳо ҷиддист ва васфи ҳоли пурсанда:

Суханҳои Ҳусайнӣ ҳасби ҳол аст,
На баҳри имтиҳонаш ин суол аст.

Касе, к-ӯ ҳал кунад ин мушкиламро,
Нисори ӯ кунам қону диламро

Шояд манзури асли посух хоستان ба суолотест, марбут ба бархе аз таълимот ва дидгоҳҳои мактаби Ибни Арабӣ, ки ҷавоби дақиқи онҳо барои Ҳусейнии Ҳиравӣ, яъне парваридаи тасаввуфи суннати мактаби суҳравардия равшан набудааст. Оре мумкин аст суолҳо «борҳо дар осори ирфонии ҳуди вай матраҳ шуда» бошад, аммо посухҳо фарқ мекунанд. Ҷавобе, ки ҳуди Ҳиравӣ ба ин пурсишҳо медиҳад, мутобиқ бо боварҳо ва эътиқодоти мактаби суҳравардия аст. Дар ҳоле ки посухҳои Шабистарӣ ҳама бар мазоқи таълимоти мактаби ваҳдати вучуди Ибни Арабӣ аст» [11, 47].

Бо тавачҷуҳ ба печидагӣ ва сангинии суолот ва шинохти Ҳиравӣ нисбат ба донишу тавоноии уламои Табрёз ва билоди Озарбойҷон дар мақоми посухгӯии ва имкони ин, ки онҳо посухи суолоташро бар асоси омӯзаҳои таълимоти дигар – мактаби Ибни Арабӣ бидиҳанд ва ӯ татбиқи муқоисае дар ҷавобҳои худ ва дигарӣ дошта бошад. Эҳтимол, қабули дидгоҳи ахир наздик ба зехну яқин хоҳад буд, ҳарчанд ки нигоранда боз ҳам таъкид дорад, ки аз ибтидо бар Ҳиравӣ маълум ва мушаххас набудааст, ки Шабистарӣ сахнагардони ин мавзӯ ва нақши авали ин сенария бошад.

3 Фойидарасонии ҷавобҳо ва мухотибини ноошно. Ҳамчунин, дар ҳамин замина Абдулҳусайни Зарринқуб дар китоби «Нақш дар об» зайли «Сайре дар «Гулшани Роз» менависад: «Суолҳое, ки шайх Маҳмуди Шабистарӣ онҳоро ҷавоб медиҳад ва ҷавобаш зоҳиран бар соил масоили пӯшида нест. Ба эҳтимоли қавӣ бад – он сабаб ба тарҳу баён меояд, ки то фавоиди ҷавоб ба муҳотаб ё мустаеи ноошно оид гардад. Ва ин ки суол ғаҳ-ғаҳ муаммогуна ба назар меояд, низ барои он аст, ки кунҷковии мустаеъро барангезад» [4, 267].

4. Тамойили Амир Ҳусайнии Ҳиравӣ ба ифшои асрори ирфонӣ аз забони дигарон. Қосими Коқой дар ин бора навиштааст: «Ба назар мерасад, ки Ҳиравӣ ҳадафи болотар доштааст ва он ин ки «аз парда бурун афтад роз». Асрори рабубӣ табиини дархуре ёбед аҳли маъно, таобири муносибе барои ёфтаҳои ирфонии хеш ёбанд. Аз мункирон рафъи шубҳа шавад, сирри ғами Дӯст дар «дахани ом» афтад ва зикри ӯ, ки «ба ҳар забон ки гӯянд, хуш аст», аз забони орифе чун Шабистарӣ такрор шавад, чаро ки Ҳиравӣ худ, қабл аз ин, алфияе дигар дар масоили ирфонӣ ба назм дароварда буд» [6, 292].

Устод Ғуломризо Моили Ҳиравӣ, муҳаққиқи муосири афғонӣ ва ҳамшахрии Амир Ҳусайнӣ, ҳамсӯ бо ин назар, баёне марбут бо мавзӯи суолоти Ҳиравӣ дорад, ки чунин аст: «Чизе, ки бештар Сайидро ҷаҳонӣ сохта, дилаш ҷӯшида ва дар забони хомааш оташ афтодааст. Ҳарчанд наметавон ба ин асли мусаллам ақида пайдо кард, ки Амир Ҳусайнӣ аз суолоте, ки аз шайх Шабистарӣ, орифи равшанзамири асри худ намуда, аз мафҳуми он комилан огоҳ набудааст, зеро аз ҳилоли соири осори ӯ метавон комилан пай бурд, ки аз мушкилоту мабоҳиси ғомизи ирфону тасаввуф беҳабар набуда ва ҳатто хостааст ба гуфтаи ҳудаш: «Хуштар он бошад, ки сирри дилбарон / Гуфта ояд аз забони дигарон». Асрор мағӯй, аз забони шайх Маҳмуд бурун афтад ва ҳамин тавр ҳам шуд ва бузургтарин китоби ирфонии манзум ба номи «Гулшани Роз» ба вучуд омад» [8, 1].

5. Шак дар ақидаи Шабистарӣ. Муҳаммадбашир Анвари Абӯҳарӣ - муҳаққиқи покистонӣ, дар баёни ақоиди Шабистарӣ далели пурсишҳои Амир Ҳусайни Ғурии Ҳиравӣ уламои Табрёз менависад: «Суолоте, ки Амир Сайид Ҳусайни Ғурии Ҳиравӣ фиристода ва дар ҷавоби он «Гулшани роз» манзум шуда, базохир суолоте мушкилу адақ нест, ки Амир Ҳусайни Ғурии Ҳиравӣ аз донишгари он очиз буда, гарчи ҳеч мадрасе ба даст надорем, ки Амир Сайид Ҳусайни Ғурии Ҳиравӣ дар бораи ақоиди Шабистарӣ шакке дошт ва мехост аз роҳи ин суолот ақидаи Шабистариро бидонад ва илло фиристондани ин суолот ба дасти як қосид аз Ҳирот ба Шабистар, ки роҳе дуру дароз аст, кори осон нест» [1, 44].

Бар ин асос ва бо он ҷӣ дар муқаддимаи «Гулшани Роз» аз забони Шабистарӣ мехонем, хеле дур аз интизор аст, ки тасаввур кунем тарҳу баёни асрори ниҳонӣ аз забони Шабистарӣ мадди назари орифи Ҳиравӣ буда бошад. Зеро, ҳамон тавре ки қаблан ишора гардид, аслан маълум набуда, ки шайх Шабистарӣ намояндаи урафо ва уламои Табрёз ба сурати возеҳ номзад ба посухгӯии суолоти ӯ бошад. Ҳамчунин, муҳимтарин санаде, ки баъд аз «Гулшани Роз» метавонад роҳнамои мо дар ин масир бошад, китоби «Равзаи атҳор ё мазороти Табрёз» аст, ки Самади

Муваҳҳид ба нақл аз сафҳаи 152 -и он китоб менависад: «Сабаби таълифи китоби «Гулшани Роз» он аст, ки Амир Сайид Ҳусайнии Ҳиравӣ раҳматуллоҳу алайҳиро бисту ду масъала мушкил мешавад ва чихати ҳалли онҳо суолоти манзум ба уламову урафо ва машоихи замони худ, ба ҳама диёр бо расуле ирсол менамояд. Расул чун ба Табреш меояд, ҳама аз шайх Маҳмуд истидъо менамоянд, ки ҷавоби масоилро манзум бинависад, аммо зоҳиран аз миёни ҷавобҳои додашуда ҳеҷ як матбуи таъби шарифи Ҳиравӣ намешавад, илло аз шайх Маҳмуд» [11, 49].

6.Посухҳои некӯ ва рози ҷовидонагии тафаккуроти Шабистарӣ. Гарчи доварӣ дар ин миёна саҳт аст ва наметавон назари воҳид ва мутлақро пазируфт, аммо таҳқиқи мубанно ва равшангири ибҳомот ва меъёрӣ метавонад барои таъйини вазни ҳар нигоҳе қарор гирад.

Устод Козим Муҳаммадии Войқонӣ дар пажӯҳишҳои ирфонӣ дар ин бора муътақид аст: «Шайх Маҳмуди Шабистарӣ дар он таърих ҳудуди бисту нӯҳ сол дошта ва ҷунонки худ навиштааст, то он сол таълифоту таснифоти фаровон ба наср навишта ва рисолаҳои зиёдеро ба нигориш даровардааст. Ва ин ки аз ӯ ин бори мафҳумро дар қолаби шеър назм ва наср талаб кардаанд, низ маълум мешавад, ки ӯро ё хостаанд дар танғо бигзоранд ва ё хостаанд, ки беҳтару ҷовидонатар фикру посухи нағз аз ӯ боқӣ бимонад» [10, 22].

Натиҷагирӣ. Бо қабули фарзиёт ва эҳтимолоти пешрав барои исбот ва дастёбӣ ба дурустгӯии сабаби таълифи «Гулшани Роз» бадеҳист, ки баёни иллатро дар маълум ҷустуҷӯ қардан ба савоб наздиктар аст. Ба ҳамин лиҳоз, беҳтарин, маҳкамтарин манбаъ ва дастрастарин васила барои расидан ба мақсуд ва содиқтарин роҳнамо барои роҳгушоӣ дар кашфи ин мавзӯ, ҳамоно «Гулшани Роз» - и Шабистарӣ мебошад. Дар байтҳои аз муқаддимаи «Гулшани Роз» омадааст:

Навишта номае дар бобби маънӣ,
Фиристода барии арбоби маънӣ.
Дар он ҷо мушките чанд аз иборот,
Зи мушкилҳои арбоби ишорот.
Ба назм овардаву пурсида як-як,
Ҷаҳоне маънӣ андар лафзи андак.

Бармеояд, ки ҳадафи аслии ирсоли пурсишҳои манзум, бартараф шудани ишқолот, ибҳомоти иҷтимоӣ дар зехну забони Амир Ҳусайнии Ҳиравӣ будааст. Агар бипазирем, ки аслан, маълум набудааст, ки олим ва муаллиме чун шайх Маҳмуди Шабистарӣ посухи суолот бидиҳад, куллияти фарзиёту эҳтимолоти матраҳшуда дар осори муҳаққиқин, «посухгӯе аз манзари мактаби ваҳдати вучуд» ва «зикри Дӯст ба ҳар забон, ки гӯянд, хуш аст» ва... нодуруст буда ва ё ҳадди ақал дараҷаи дурустии далоили онҳо камвазн мегардад. Бинобар ин, калиди ҳалли муамморо дар ҷойи дигар бояд ҷустуҷӯ қард.

Баъд аз мушаххас шудани шахси посухгӯ дар маҷлиси бузургони Табреш, шояд машияту ҳикмате вучуд дошта, то ба назар ва ташҳиси маҷлиси машваратӣ, Шабистарӣ номзади ин муҳим шуда бошад ва ӯ низ тавониста ба мадади дониши фарогиру бо илҳом аз тафаккуроти ирфонӣ ва анғораҳои зехну забони худ асаре шоиста ва дархури таҳсин - «Гулшани Роз» - ро бонӣ ва боис гардида.

Дар он маҷлис азизон ҷумла ҳозир,
Бад-ин дарвеш ҳар як гашта нозир.
Яке к-ӯ буд марди кордида,
Зи мо сад бор ин маънӣ шунида.
Маро гуфто: ҷавобе гӯй дар дар дам,
К-аз ин ҷо нафъ гиранд аҳли олам.
Бад-ӯ гуфтам: ҷӣ ҳоҷат, к- ин масоил,
Навиштам борҳо андар расоил [9, 50].

Бо таваҷҷуҳ ба ин ки маротиби фарҳефтагии Шабистарӣ дар таълимоти динӣ ва тасаллутӣ ӯ бар улуми ақлию нақлӣ қаблан бар аҳли маҷлис азаҳ ва собит буда. Ва яқин ҳосил буд, ки тавоноии посухгӯе ба мушаххас аст, ки ӯ бефикру такрор посухҳоро дар алфозе эҷозгуна, ба шарҳе ки мушоҳида мешавад, таҳрир менамояд:

Пас аз илҳоқи эшон қардам оғоз,
Ҷавоби нома дар алфози эҷоз.
Ба як лаҳза миёни ҷамъи бисёр,
Бигуфтам ин сухан бе фикру такрор [9, 50-51].

Тавре ки пештар зикраш рафт, Шабистарӣ макоми олии Ҳиравиро дар ирфони назарӣ муътариф аст. Бинобар ин, дар чунин шароите ва бо дарназардошти манзилати илми Ҳиравӣ, бо андаке ғавр ва диққат дар гуфтори Шабистарӣ ду нуқтаи муҳим равшан ва мушаххас мегардад:

а) гарчи Амир Ҳусайнӣ орифӣ бузург ва олими мусаллат ба таълимоти ирфон буда, лекин ҳеҷ орифу олиме дар баррасӣ ва таҳлилу такмили нуқтаҳо бениёз аз таҳқиқ, мутолиа ва истифода аз орои дигарон набуда ва ин қавлест, ки ҷумлагӣ бар онем.

б) Шабистарӣ огоҳона ва зиракона муҳим будани «ҷаҳони маънӣ» дар қолаби номае манзум бо «лафзе андак» - ро бо бузург нишон додани посухҳо дар рафъи шубаҳот ва ҳалли мушкилоти «арбоби ишорат» ва таъбиру тафсири пурсишҳо, ки мубтанӣ бар таълимоти мактаби ваҳдати вучуд бударо тарроҳӣ ва баён намудааст.

в) «ба як лаҳза» ва «дар миёни ҷамъи бисёр» ва «бе фикру такрор» посух гуфтани суолоти Амир Ҳусайнӣ аз ҷониби Шабистарӣ чунин фарзияи қариб ба яқинро ба зеҳн илқо мекунад, ки шайхи Шабистарӣ, қиёсан бо Амир Ҳусайнӣ, дар мактаби ирфонии Ибни Арабӣ ҷӯшидаву пухта шуда буд. Биноан, посух гуфтан ба суолоти кунҷковонаи Амир Ҳусайнӣ Сухравардӣ аз тарафи шайхе комил чун Шабистарӣ, ишколе надошт.

Ҳамчунин, бо таҳқиқ дар ин бора пурсишҳои пурсишгар нишонгари ҷустуҷӯи васеъ барои ёфтани ҳадафе воҳид буда, ки бавузӯҳ метавон ин иддаоро дар понздаҳ суоли матраҳшуда дарёфт намуд. Ў қасде ҷиддӣ ва тархе бадеъро дар зеҳни хонанда дарандохта ва ба дунболи ҳақиқати дигар мебошад, ки имкон дорад тафовуте бо донишҳои ҳадаш дорад. Содапиндорист, агар бипазирем баёни пурсишҳо дарбаргирандаи баҳсу ҷадалҳои сатҳӣ ва таъҷизу имтиҳони олимони шаҳри Табреш буда бошад, зеро Амири Ҳусайнӣ, қабл аз тарҳи пурсишҳо, соҳиби манзумае «Зод-ул-мусофирин» дар ирфони таълимӣ буда ва аз шухрате хос дар рӯзгори худ бархурдор аст. Аз суолоти Амир Ҳусайнӣ пайдост, ки бар иловаи донишҳои ҳадаш роҷеъ ба масоили ғомизи ирфон ӯ ҷашмдори назароти дигаргунае буд ва ахиран онро аз Шабистарӣ ҳосил кард.

Ҳамон тавре ки аз гуфтори Шабистарӣ дар муқаддимаи «Гулшани Роз» бармеояд «Пайи он то шавад равшантар асрор / Даромад тӯтии нутқам ба гуфтор» посухи сареху ошкори ӯ барои равшантар шудани асрор дар бистари ҳамгаройӣ, шояд ки яке аз посухҳои бошад, ки битавон бар қомати пурсишҳои Ҳиравӣ андохт. Ва ин ҳамонест, ки Ҳиравӣ ба дунболаш мегашт.

АДАБИЁТ

1. Анвар Абӯҳарӣ Муҳаммадбашир. Гулшани Роз / Анвар Абӯҳарӣ Муҳаммадбашир; тасхеҳи интиқодӣ ва мутолиа дар ақоид ва ирфони шайх Маҳмуди Шабистарӣ. – Покистон: Маркази таҳқиқоти форси Эронӣ Покистон, 1386х.ш.
2. Насруллоҳи Ҳикмат. Метафизикаи ҳаёл дар «Гулшани Роз» - Шабистарӣ / Насруллоҳи Ҳикмат. - Техрон: Фарҳангистони ҳунар, 1385 х.ш.
3. Абдулҳусайни Заринӯб. Ҷустуҷӯ дар тасаввуфи Эрон / Абдулҳусайни Заринӯб. – Техрон: Амири Кабир, 1388 х.ш.
4. Абдулҳусайни Заринӯб. Нақш бар об / Абдулҳусайни Заринӯб. – Техрон: Сухан, 1381 х.ш.
5. Забехуллоҳи Сафо. Таърихи адабиёти Эрон / Забехуллоҳи Сафо. – Техрон: Фирдавс. - Чопи нуздаҳум, 1388х.ш. – Ҷ.2.
6. Коқой Қосим. Ҳасти ва ишқ ва нестӣ / Коқой Қосим. – Техрон: Ҳармес, 1389х.ш.
7. Луизан Лионард. Имон ва куфри шайх Маҳмуди Шабистарӣ / Лионард Луизан; тарҷумаи Маҷдуддини Кайвонӣ. – Техрон: нашри Марказ, 1379 х.ш.
8. Моили Ҳиравӣ Ризо. Шарҳи ҳоли амир Ҳусайни Ғурии Ҳиравӣ / Моили Ҳиравӣ Ризо. - Хирот: Озодӣ, 1388 х.ш.
9. Муҳаммадии Боғимуллоӣ Муҳаммадқосим. Шарҳи «Гулшани Роз» / Муҳаммадии Боғимуллоӣ Муҳаммадқосим. – Техрон: Милод, 1389 х. ш.
10. Қосим Муҳаммадии Войқонӣ. Гулшани роз / Қосим Муҳаммадии Войқонӣ. - Техрон: Начми Кубро, 1386 х.ш.
11. Муваҳҳид Самад. Шайх Маҳмуди Шабистарӣ / Муваҳҳид Самад. – Техрон: Тарҳи нав, 1382 х.ш.

ОСНОВНЫЕ МОТИВЫ СОЧИНЕНИЯ ПОЭМЫ «ЦВЕТНИК ТАЙН» («ГУЛШАНИ РОЗ»)

МАХМУДА ШАБИСТАРИ

Махмуд Шабистари оставил богатое литературное наследство. Первые свои философские произведения Шабистари писал в прозе, и только к концу жизни начал писать стихами. Первым стихотворным произведением Махмуда Шабистари, получившим всемирное признание, была поэма «Цветник тайн» («Гулшани роз»). В данной статье автор рассматривает основные мотивы сочинения данной

поэмы. Это было первое большое стихотворное произведение Шабистари, в котором он жалуется на трудности изложения философских мыслей в стихотворной форме. Сразу после написания данной поэмы Махмуд Шабистари завоевывает на Востоке большую популярность у последователей суфизма.

Ключевые слова: поэма, история создания поэмы, содержание поэмы, стихотворное произведение, изложения философских мыслей в стихотворной форме.

THE MAIN MOTIVES FOR THE COMPOSITION OF THE POEM "THE FLOWER GARDEN OF MYSTERIES" ("GULSHANI ROSES) MAHMOUD SHABISTARI

Mahmud of Shabistari left a rich literary legacy. His first philosophical works of Shabistari wrote in prose, and only toward the end of his life he began to write poems. The first poetic piece Mahmoud Shabistari, received international recognition, was the poem "the Flower garden of mysteries" ("Gulshani times) . In this article the author examines the main motives for the composition of this poem. It was the first large poetic work by Shabistari, in which he complains of the difficulties of presenting philosophical thoughts in poetic form. Immediately after writing this poem Mahmud of Shabistari wins in the East is very popular among the followers of Sufism.

Key words: poem, poems, the content of the poem, the poetic work, the presentation of the philosophical thoughts in poetic form.

Сведения об авторе: *Мухаммади Мухаммадқозим Богимуллои* – аспирант Таджикского национального университета

ТАЪСИРИ АДАБИЁТИ ҒАРБ БА ОСОРИ С. АЙНӢ

Хусейн Солиев

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Устод Садриддин Айнӣ ханӯз соли 1940 ба масъалаи нав, ватандӯстии ҳақиқӣ ва тарбияи башардӯстии наслҳои наврас ва ҷавонон, бо повести навҷоди худ «Ятим» дар саҳифаи адабиёт қадами худро гузошт. Нависанда саргузашти пурдарду алами Шодӣ Мурод (Ятим) ном писарро тасвир кардааст, ки баъд аз инқилоби Бухоро ӯро ҳӯчаинаш Эшонкулбой ҳамроҳи молҳояш зӯран ба Русияи подшоҳӣ бурда буд. Ҳаёти вазнини тоқатфарсо дар хориҷа, зулму истибдод водор карданд, ки ӯ ба Тоҷикистони тозабунёд баргардад. Адиб ғамхории сарҳадчиён, парастории мураббӣни сағирахона, меҳрубонию шафқати муаллимро нишон додааст. Ташаккули оилаи гуногунмиллати ҷавонон яке аз масъалаҳои муҳимми повест мебошад, ки сардори он Юрий Сенчиков гӯё «аз дӯстдории одамҳо сохта шуда буд». Ҳамон лаҳза Шодӣ Мурод, ҳамчун ҷавони ватанхоҳ ва башардӯст тарбия ёфта, тамоми ҳастияшро ба ҳифзи сарҳадҳои муқаддаси кишвар мебахшад. Тасвиру тадқиқи бадеии ҳаёти халқи тоҷик дар гузаштаи таърих ва замони шӯравӣ дар асарҳои устод Айнӣ «Одина», «Дохунда», «Ғуломон» ва «Ятим» инъикос ёфта, таъсири мафкураи фирқаи коммунистӣ каму беш мушоҳида шудааст. Ин аст, ки ҳуди устод Айнӣ ба таърих асосан аз мавқеи синфӣ не, балки аз мавқеи умумибашарӣ назар афкандааст.

Гояҳои олиии ватанхоҳӣ, пайваста бо даъвати оташини тамоми халқ дар мубориза бар зидди фашизм дар солҳои ҶБВ (1941-1945) тамоми осори устод Айниро фаро гирифт. Очеркҳои адабии таърихӣ «Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик» (1944) ва «Исёни Муқаннаъ» (1944), як силсила мақолаҳои публицистӣ ва фелетонҳои нависанда, ки мундариҷаи амиқи ватандӯстӣ доштанд, ҳофизаи таърихӣ халқро дар бораи ватандӯстӣ ва ифтихор бо аҷдодони худ аз нав зинда карда, мардумро ба муборизаи зидди душманон сафарбар карда буданд.

Образҳои шахсиятҳои таърихӣ – Муқаннаъ (пешвои шӯриши халқҳои Осиёи Миёна ба муқобили ҳилофати араб дар асри VIII) ва Темурмалик (ҳоким ва сарлашқари Хучанд, сарвари муборизаи халқ бар зидди истилогарони муғул дар асри XIII), ҷанговарони шӯравиро дар мубориза барои озодии Ватан бар зидди фашизм қувваю қудрат ва рӯҳу илҳами тоза бахшидааст.

Баъди ғалабаи ҶБВ, насри бадеии устод Айнӣ аз «Ёддоштҳо» иборат аст. «Ёддоштҳо» асари ҷамъбастии эҷодиёти устод Айниро дарбар гирифта, яке аз шоҳасарҳои адаби ба шумор меравад. Ҳама чор ҷилди «Ёддоштҳо», ки ҳаёти халқи тоҷикро дар солҳои 80 ва 90-уми асри XIX фаро гирифтааст, устод Айнӣ зиндагонии халқро бо фарогирии муҳимтарин масоил ва ҷузъиёт пурра тасвир кардааст. «Ёддоштҳо»-ро қомуси рӯзгори мардуми тоҷик дар чоряки охири асри XIX номидан мумкин аст. Адиб таърихи гузаштаро аз мавқеи замони худ таҳлилу тадқиқ ва ҷамъбаст намуда, ба раванҷҳои иҷтимоии ҳаёти ҷамъиятӣ баҳои ҳолисона додааст. Устод Айнӣ бо тасвир ва нигоҳи худ собит мекунад, ки ҷабру зулми феодалӣ дар

шаклҳои ваҳшиёна ва қабехтарин то дараҷае инкишоф дошт, ки қисми пешқадами халқ аз он бо эътирози иҷтимоӣ, исён ва ҳаракатҳои озодихона посух мегуфтанд. Асарҳои ӯ ҳаёти феодалиро фаш намудан ва ҷустуҷӯ барои дарёфти ҳақиқату озодӣ, доираҳои гуногуни заҳматкашон, соҳаҳои мухталифи ҳаёти иҷтимоӣ, мазмуну моҳияти афкори сиёсӣ иҷтимоӣ, маънавӣ ва ахлоқӣ ҷомеаро фаро гирифта буд. Анъанаҳои миллиро дарҳам шикаста, барои ишқу муҳаббат талош кардани Ҳабиба, ба роҳи интиқом аз золимон ва бойҳо даромадани Шуқурбеки «дузд», корхонаи рехтагарию оташ задани ҳунармандон ва қосибон, роҳҳои озодиро ҷустуҷӯ карда, барои нест кардани золимон мардумро ба мубориза даъват намудани Мулло Амон, аз Аҳмади Дониш сар карда, то ҳуди устод Айни ба танқиди дарбор ва ошкор сохтани нуқсонҳои иҷтимоӣ ва ахлоқии арқони давлати феодалӣ пардохтани маорифпарварон ва дигар зиёиёни равшанфикр ҷунинанд, баъзе манзараҳои ҳудӯҳои халқ ва бедории иҷтимоӣ он, ки дар «Ёддоштҳо» тасвир ёфтааст.

Хусусиятҳои «Ёддоштҳо»-и устод Айни дар он аст, ки решаҳои таърихӣ пайдоиши дӯстии халқро ба тасвир гирифта, аз ҷумла сиёсати мустамликадорӣ Россияи подшоҳӣ ва зулму ситами мансабдорони онро мазаммат кунад ҳам, инсондӯстии намоёндогани одӣ халқи русро таъкид менамояд. Воқеаҳои асар бо номи Садриддин нақл шавад ҳам, вале қаҳрамони асосӣ он халқ аст. Халқ дар «Ёддоштҳо» бо тамоми бузургӣ ва азамат, қувваи ҷисмонӣ ва маънавӣ, сифатҳои созандагии ҳамешагӣ тасвир шуда, Садриддин ҷузъи ҳамин гуна халқи тавоност. Дар ҷараёни рушду қамолӣ Садриддин бехтарин сифати халқ дар симои ӯ таҷассум ёфтааст. Дар шахсияти устод Айни ҳамчун меҳнатқарин, илмдӯст, ҳушаслоқ, таҳаммулпазир, дар роҳи дӯстӣ рафоқат содик, шахси эҷодкор ва тараққиқарварро дидан мумкин аст. Ҳамин аст, ки ӯ дар «Ёддоштҳо» тасвир шуда, аз муҳити оила сар карда то муҳити мадраса, аз деҳот то ба шаҳр сифатҳои бехтарини халқи ҳудӯ ба меҳор гирифта ва онро инкишоф мебахад.

Саидмуродхоча, Устомак, Тӯтапошшо, Лутфулло-ҷӯпон, Шуқурбек, Ҳабиба, Маҳмуди Гав ва дигарон образҳои намоёндогани халқ буда, дар сабазиш қамолоти Садриддин аз ягон ҷиҳат таъсир расондаанд. Устод Айни образи намоёндогани зиёиёни пешқадамро дар симои Мулло Туроб, Ҳочӣ-маҳдум, Абдулвоҳиди Садри Сарир, Аҳмади Дониш, Садри Зиё ва дӯстону шогирдонӣ ӯ тасвир кардаст. Тавоноии маънавию ахлоқии халқ дар муқобили беинсофию золимии синфҳои ҳукмрон гузошта шудааст. Аз ин лиҳоз «Ёддоштҳо» дар шакли новеллаю ҳикояҳои ҷудогона таълиф шуда, шаклҳои ҳеле гуногуни типезиро низ ба қор бурдааст. Ҳамин аст, ки қаҳрамони асосӣ ва дигар персонажҳо бо номи аслиашон ёд шуда, вале дар тасвирҳо бомаврид аз таҳайюли бадеӣ низ баҳра гирифта шудааст.

Асари маъмур аз ҷиҳати жанр ёддошти бадеӣ буда, дар он услубҳои ҳамосӣ (эпикӣ), ғиноӣ (лирикӣ) ва илмӣ публицистӣ истифода шудааст. Нависанда дар тасвири образҳои қаҳрамонони мусбат ташбеҳу тасвирҳои рангин ва дигар санъатҳои бадеиро ба қор бурда, дар нигориши ҷеҳраи персонажҳои маънӣ аз шаклҳои гуногуни тасвирҳои ҳаҷвӣ бештар истифода кардааст. Аз рӯи анъанаҳои ёддоштнависии миллиӣ, дар «Ёддоштҳо» бо муқоиса ва таҷрибаи адабиёти рус, хусусан М. Горкий синтез гардида, боиси ба миён омадани як асари намунавӣ дар адабиёти халқҳои Шарқ, бахусус Осиёи Марказӣ пайравони зиёде пайдо кард.

АДАБИЁТ

1. Садриддин Айни. Қуллиёт / Садриддин Айни. - Ҷ.6. - С.322.
2. Садриддин Айни. Ёддоштҳо / Садриддин Айни. 1947 - 48. - Ҷ.1, 2.
3. Садриддин Айни. Ёддоштҳо / Садриддин Айни. 1950 - 54. - Ҷ.3, 4.
4. ЭМТ. - Ҷ.1-2. - С.225-234.

ВЛИЯНИЕ ЗАПАДНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ НА ТВОРЧЕСТВО САДРИДИНА АЙНИ

В данной статье автор рассматривает влияние западной литературы на творчество основоположника советской таджикской литературы Садриддина Айни. Садриддин Айни относится к той плеяде известных писателей, которые достигли творческих вершин и в новых исторических условиях стали предводителями литературных связей таджикского народа. Его знают как одного из выдающихся мастеров персоязычной литературы и как основоположника современной таджикской литературы.

Садриддин Айни своим творчеством внес большую заслугу в налаживание научных и литературных связей Таджикистана со странами цивилизованного мира.

Ключевые слова: Садриддин Айни, западная литература, таджикская и мировая литературы, духовное пробуждение, формирование и эволюция свободлюбивых идей.

THE INFLUENCE OF WESTERN LITERATURE ON THE WORKS OF SADRIDDIN AINI

In this article the author examines the influence of Western literature on the works of the founder of Soviet Tajik literature Sadriddin Avni. Sadriddin Avni refers to the constellation of famous writers who have reached the creative heights and in the new historical conditions become the leaders of the literary relations of the Tajik people. It is known as one of the great masters of Persian literature, and as the founder of modern Tajik literature.

Sadriddin Avni his creativity has made great contribution to the establishment of scientific and literary relations of Tajikistan with the countries of the civilized world.

Key words: Sadriddin Avni, Western literature, Tajik and world literature, spiritual awakening, formation and evolution of freedom-loving ideas.

Сведения об авторе: Хусейн Солиев – соискатель Таджикского национального университета

ЭЪТИҚОДОТИ КАЛОМИИ ҶОМӢ ДАР МАСНАВИҲОИ “ҲАФТ АВРАНГ”

Мухриддин Низомов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ дар миёни ҳамзамонон ва мутааххирон чун шоири олим ва орифи барҷаста эътироф шудааст ва ин беасос ҳам нест. Бо дониш ва табаҳхури комил дар анвои улуми шаръию ҳикмӣ Ҷомӣ осори арзишманде барҷой гузоштааст, ки равишҳои фикрии замон дар онҳо таҷассум ёфтааст. Вай аз пайравони фирқаи Ашъария буд ва эътиқодоти каломии ӯ реша бар таълимоти ҳамин фирқа дорад. Бо огоҳии комил аз мабоҳиси каломии пешин ва замони худ Мавлоно Ҷомӣ дар маснавиҳои “Ҳафт авранг” ба шарҳу тавзеҳи масоили муҳими илми каломии исломӣ, хусусан аҳли суннат ва ҷамоат пардохта, бо овардани ҳикоятҳои тамсилоти андешаҳои худро тақвият мебахшад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки Мавлоно Ҷомӣ, дар баробари баёни ақидаи каломӣ дар ҳилоли осори бадеӣ, хусусан маснавиҳои “Ҳафт авранг”, рисолаи алоҳидае бо унвони “Дуррат-ул-фоҳира” навиштааст, ки бахше аз онро мабоҳиси каломӣ ташкил мекунад. Аз муқаддимаи он бармеояд, ки Мавлоно Ҷомӣ дар замони худ яке аз марҷаҳои илми калом ба ҳисоб рафтааст. Рисолаи номбурда бо хоҳиши Султон Муҳаммади дувуми Усмонӣ навишта шудааст. Дар бораи сабаб ва мақсади таълифи рисолаи “Дуррат-ул-фоҳира” Тош Куброзода менависад: “Мухйиддин Фанорӣ чунин ривоят карда, ки падараш Алии Фанорӣ, ки дар замони Султон Муҳаммадхон Қозӣ Аскар мезиста, гуфтааст: “Рӯзе Султон ба ман гуфт: - Зарурат дорад, ки миёни онон, ки дар улуми ҳақиқӣ баҳс мекунанд, яъне мутакаллимон, урафо ва фалосифа, доварӣ ба амал ояд. Ман гуфтам- Барои чунин муҳимме ҳеҷ кас шоистатар аз Ҷомӣ нест. Султон Муҳаммад пайке ба ҳамроҳи ҳадоёе чанд назди Ҷомӣ фиристод ва аз ӯ хост, то ин муҳимро бар уҳда бигирад. Ҷомӣ рисолае дар бораи шаш масъалаи мавриди низои гурӯҳҳои ёдшуда ва доварӣ миёни онҳо нигошт ва барои Султон Муҳаммад ирсол кард ва зимни ёддоште тасреҳ намуд, ки агар ин рисола мавриди қабули вай қарор гирад, онро комил хоҳад кард ва агар мавриди пазириш қарор нагирифт, вақти худро сарфи такмили он накунад. Аммо, ин рисола он гоҳ ба Истанбул расид, ки Султон Муҳаммад даргузашта буд” [9, 24-25].

Аз ин навишта маълум мешавад, ки “Дуррат-ул-фоҳира” дар асл шаш масъала - вучудшиносӣ, ваҳдати Борӣ, илми Борӣ, иродаи Борӣ, қудрати Борӣ ва каломии Бориро дар бар мегирифтааст ва баъдтар масъалаҳои шумори сифоти илоҳӣ, қудрати мумкинот ва судури касрат аз ваҳдат илова карда шудааст.

Мавлоно Ҷомӣ доир ба ҳар яке аз масоили номбурда аз нигоҳи мутакаллимон, урафо ва ҳукамо баҳс менамояд ва аз оҳанги баҳси ӯ бармеояд, ки муътақид бар ақидаи ашӯира ва урафост. Андеша ва баҳсҳои Ҷомӣ дар ин асар нишон медиҳад, ки вай бар илми калом ва фалсафаи исломӣ, тасаввуф ва ирфон ихотаи комил дорад ва

асари мазкур дар омӯзиши ақоиди каломӣ-фалсафии вай аҳамияти баланд дорад. Мабоҳиси марбут ба исботи воҷиб-ул-вучуд, ваҳдати илоҳӣ, сифоти илоҳӣ, илми илоҳӣ, иродаи илоҳӣ, каломии илоҳӣ, илова бар ин, асар дар дафтари аввали “Силсилат-уз-заҳаб”, махсусан дар қисмати охири он, мавсум ба “Эътиқоднома” матраҳ шудаанд. Дар ин манзума масъалаҳои мазкур бар мабной мазҳаби ҳанафӣ ва машраби каломии ашъарӣ баён шудаанд.

Чунончи, дар масъалаи сифати каломии Худо, яъне Қуръон, миёни ашоира ва муътазила ихтилофи назар аст. Муътазилиён қидами он (Қуръон-М.Н.)-ро инкор мекарданд ва муътақид буданд, ки Қуръон махлуқ аст. Вале Ашъариён бар ин назар буданд, ки Қуръон махлуқ, яъне офаридашуда набуда, балки ҳодис аст [11, 285; 323]. Мавлоно Ҷомӣ, ки худ ашъарист, дар манзумаи “Эътиқоднома” дар мавриди ҳодис будани Қуръони карим мегӯяд:

Чун китоби Худо каломии Худост,
Аз сифоти каломии банда ҷудост.
Макун аз Ҳақ карон чу маътазили,
Лоязолеш дону лам язалӣ.
Ҳарфу савте, ки нав ба нав ҳодис
Мешавад, нест чун ду он лобис.
Бошад он пеши ақли хурдашинос
Мар каломии қадимро чу либос [6, 241].

Абулҳасани Ашъарӣ (р) дар китоби “Ал-Ибона” махлуқ ҳисобидани Қуръонро рад карда, навиштааст: “Мегӯем, ки сухани Худованд махлуқ нест ва Аллоҳ субҳонаҳу ва таъоло чизро наофаридааст, магар ки ӯро гуфтааст: “Ҳаст шав”” [12, 136].

Баҳсҳои дигари каломии марбут ба масъалаҳои шаръӣ бар мабной машраби каломии ашъарӣ дар ин манзума ба вузӯҳ баррасӣ шудаанд.

Мувофиқи ахбори баъзе сарчашмаҳои марбут ба маноқиби Ҷомӣ, баҳусус таълифоти шогирдони ӯ, Мавлоно Ҷомӣ дар баҳс ва ҳалли мусолимотомези масоили каломӣ низ хомӯш наистода, ҷавобҳои қонекунандае бар ин мабоҳис пешниҳод мекардааст. Аз ҷумла, мувофиқи навиштаи Абдул-восеи Низомӣ миёни Мавлоно Фатҳуллоҳи Табрезӣ ва Мавлоно Неъматуллоҳ-қозии Самарқанд дар масъалаи ақидаи муътазила, ки мункири руъяти Худованд буданд, баҳсе дар гирифтааст ва Мавлоно Неъматуллоҳ муътазилиёро ба сабаби инкори руъяти Худо ба иҷмои уламо кофир эълон кардааст ва Мавлоно Фатҳуллоҳ иҷмои уламоро бар фатвои куфри муътазилиён бар асоси ин ақида рад кардааст. Вале, Мавлоно Ҷомӣ дар ин маврид роҳи миёнае пеш гирифта, гуфтааст: “Гуруҳи муътазила нафӣ мутлақи руъят мекунанд, аммо аҳли суннат, ки дар садаи исботанд, агар қоил ба руъят ба эътибори зухур дар яке аз мазоҳир гарданд, сурати он суханро вачҳе метавон тасаввур намуд... Ва муқорини он ба таҳқиқу тафсили калом илтифот фармуда, нури дебочаи нутқ бар ин вачҳ барафрӯхтанд, ки тариқи ҳидоятест ва тариқи залолате. Тариқи залолати адёни мухталифа аст, ки дар баробари дини муҳаммадӣ бисоти зухур густурда ва ломаҳола муфзӣ ба шақовати сармадӣ мегардад ва тариқи ҳидоят, ки он иборат аз китобу суннат аст, дар он ҳеҷ гуна таъйину ташҳис намеравад, ки албатта, дар маълуми касе мунҳасир гардад, балки арсаи он сари кори вусъате тамои дорад. Ҳар кас аз арбоби зеҳну зако ба қадри қудрату истеъдоди худ чизе аз он дарёфта ва дар маълуми ҳаср намуда. Ва метавонад буд, ки баъзе аз он ҷумла низ муфзӣ ба саодат шавад ва баъзе дигар ба шақоват сар боз ниҳад. Чунонки дар савонеҳи фариқи муътазила ва муашшари ашоири. Ва аксар аз ин қабил аст, ки фи-л-ҳақиқа муҳолифате нест дар миёни эшон, ҳар кас бар идроки мақсуди дигаре камоянбағӣ фоиз нагашта ва бар вафқи муътақиди худ сухан мегӯяд” [1, 99]. Яъне, ин ҷо

Мавлоно Чомӣ куфри муътазилиёнро қабул накарда, фарқи эътиқодоти ашоири ва муътазиларо баён намудааст. Вале, дар охир муътақиди руъяти Худованд будани худро таъкид намуда, дар ин замина ба ҳадиси набавӣ ва қавли Имом Муҳаммади Ғаззоли така мекунад [1, 99].

Дар манзумаи “Эътиқоднома” низ ба руъяти Худо дар бихишт муътақид аст:

Дараҷоти бихишт бошад ҳашт,
Ки ба қавли суқот собит гашт...
Неъматӣ ӯ бувад ҷудо зи шумор,
Бартар аз ҷумла неъматӣ дидор.
Ки бубинад Худойро ба басар,
Чун шаби чордах маҳи анвар [6, 246].

Бар асоси Қуръону суннат ва мазҳаби ҳанафию машраби каломии ашъарӣ “муъминон дар ҳоле, ки дар бихиштанд, Худованди таъоллоро бо чашмони сар бе ташбеҳ ва бе донишони чигунагии он мебинанд, дар ҳоле ки миёни Худо ва халқаш масофае намебошад... Аммо, ҷуҳамия муътазида ва хаворич дидани Худованди таъоллоро дар рӯзи қиёмат инкор мекунад. Онҳо оёт ва аҳодисеро, ки дар бораи дидани Худованди таъоло ворид шудаанд, аз маъноӣ ҳақиқиашон бо роҳи таъвили ғалат бармегардонанд [12, 191-193].

Яке аз масъалаҳои бунёдии илми каломӣ исломӣ ҷабру ихтиёр мебошад, ки дар миёни мактабҳои фикрӣ ва мазоҳибу фирқа ва ҷараёнҳои гуногуни мусулмонӣ баҳсҳои зиёдҳо ба бор овардааст. Ин масъала аз оғози пайдоиши ислом ҳамвора мавриди тааммул ва баррасии бузургони дин ва донишмандони давраҳои аввал ва баъдӣ аҳди исломӣ қарор гирифта, дар ин замина ҷараёнҳои мухталифе падида омадаанд, ки ҷонибдорон ва муҳолифони онҳо то имрӯз баҳсу ҷидоли хешро идома медиҳанд. “Баҳсҳои каломӣ, ҷунони аз таворих истифода мешавад, аз нимаи қарни аввали ҳиҷрӣ оғоз шуд. Дар миёни баҳсҳои калом зоҳиран аз ҳама қадимтар баҳси ҷабру ихтиёр аст. Масъалаи ҷабру ихтиёр дар дараҷаи аввал як масъалаи инсонист ва дар дараҷаи дувум як масъалаи илоҳӣ ё табиӣ” [10, 11]. То имрӯз ин ихтилофи назарҳо рафъ нашудаанд ва гумон аст, ки битавон мардумро дар ин замина бар сари як андеша ва ақидаи воҳид ҷамъ овард. Ин масъала беш аз ҳама барои шинохти сирри нисбати афъолу кирдори инсон бо Офаридгор миёни донишмандони сатҳҳои гуногун ба вуҷуд омадааст.

Аз таърихи пайдоиши мазоҳиб ва фирқаи ҷараёнҳои дини мубини ислом маълум аст, ки бо тунд шудани баҳси ҷабру ихтиёр дар миёни пайравони мазоҳиби ҷаҳоргонаи аҳли суннат ва ҷамоат ду фирқаи маъруфе падида омад, ки минбаъд андешамандон бар пояи таълимоти эшон домони баҳсро вусъат доданд. Ин ду фирқа ё ҷараён муътазилия ва ашъария мебошанд, ки иддаи касири донишмандону орифон ва адибонро ба дунболи худ бурданд, то ин ки андешамандон ба ду гурӯҳи калон-ҷабарӣ ва қадарӣ ҷудо шуданд.

Пешвоён (Восил ибни Ато - ваф. 131х.қ. ва Амру ибни Убайд – 144 х.қ.) ва пайравони ҷараёни муътазилия бештар ба ақл така карда, дар масъалаи ҷабру ихтиёр инсонро холиқи афъоли худ (чӣ бад ва чӣ хуб) ва дар зиндагии дунявӣ мухтору озод ва дар охират муставҷиби подошу укубат медонанд.

Ашъарӣён (муассис Абулҳасани Ашъарӣ- 260-324х.қ.) бар хилофи муътазилиён инсонро ғокиди ихтиёр дониста, бар ин назаранд, ки Худо холиқи кирдорҳои иродии инсон аст ва инсон касиби ин кирдорхост. Агар инсон метавонист кирдорҳои худро халқ кунад, бар халқи падидаҳои дигар низ тавоно буд. Абулҳасани Ашъарӣ, ки назарияи касбро бунёд гузошта, касбро иқтирони қудрати худо ва инсон донист ва ҷунин ақида дошт, ки феъли иродӣ дар пайи ин иқтирон сурат мегирад. “Шайх Абулҳасани Ашъарӣ (рахмати Худо бар ӯ бод) бар ин бовар аст, ки афъоли ихтиёрии

бандагон танҳо бо қудрати илоҳӣ воқеъ мешавад ва қудрати онҳо ҳеҷ таъсире дар аъмолашон надорад, балки одати Худо ба ин тааллуқ гирифтааст, ки дар банда қудрату ихтиёре эҷод кунад ва вақте монесе дар кор набошад, феъли мақдури бандаро муқорин бо он қудрат ва ихтиёр эҷод намояд. Пас, дарвоқеъ феъли банда махлуқи Худост, ибдоан ва эҳдосан ва максуби Худо. Ва манзур аз ин ки банда феъли хешро касб мекунад, ин аст, ки феъли ӯ муқорин бо қудрату иродаи вай мебошад, бидуни ин ки ҳеҷ гуна таъсир ё мадхалияте дар эҷоди феъл дошта бошад. Танҳо нақше, ки банда дорад, ин аст, ки маҳалли вуқӯи феъл аст” [9, 88].

Шайх Муҳйиддин ибни Арабӣ дар муҷаллади нахусти “Ал-футуҳоти Маккия” мегӯяд: “Маънои касб он аст, ки иродаи мумкин ба феъле хос тааллуқ гирад ва дар ҳамон ҳангом ба воситаи иқтидори илоҳӣ он феъл мавҷуд шавад. Дар ин сурат тааллуқро касб меноманд” [9, 88].

Мавлоно Ҷомӣ бар вафқи ақоиди ашоира инсонро фокиди ихтиёр медонад ва он афъоли иродие, ки аз ӯ сар мезанад, дар назараш ихтиёри менамояд, вале дар ҳамон ихтиёри ҳудаш низ маҷбур аст. Яъне, ҳар он амале, ки аз инсон сар мезанад, бо ирода ва хости Худованд дар дили инсон дарки хайру эҳсони он амалро ворид менамояд ва сабабе барои иҷрои амал падид меоварад. Бинобар ин, ҳар коре, ки бидуни хости Худованд ва авомили қадарӣ сар мезанад, зарару нуқсон беҳ нест. Ҳарчанд инро Ҷомӣ иҷбор намеҳисобад, вале таъкид менамояд, ки ихтиёри инсон дар дасти ӯ нест ва дар ҳамаи корҳои иродӣ ва ғайрииродӣ тобеи қазои илоҳист:

Набарад феълро чӣ хайру чӣ шар,
Он чӣ гуфтам зи ихтиёр бадар.
Он бувад ихтиёр дар ҳар кор,
Ки бувад фоида андар он мухтор.
Маънии ихтиёри фоида чист?
Он ки фоида чу феълро нигарист.
Эзад андар дилаш ба фазлу рашод
Дарки хайрияти вучуд ниҳод.
Яъне, онаш ба дида хайр намуд,
К-ояд он феъл аз адам ба вучуд.
Мунбаъис шуд аз он иродату хост,
Қард эҷоди феъл бе қаму қост.
Дарки хайрият ихтиёр бувад,
В-он ба таълими Қирдгор бувад.
Ҳар чӣ ин илму хост шуд сабабаш,
Ихтиёре ниҳад хирад лақабаш.
В-он чӣ бошад бидуни ин асбоб,
Изтирорест номи ӯ дарёб.
Бошад аз ихтиёру қудрат дур,
Фоили он бувад бар он маҷбур.
Ҳамчу барги дарахту шохи шачар,
Ки бичунбад зи боди шому саҳар.
Ҳар кӣ дар феъли худ бувад мухтор,
Феъли ӯ дур бошад аз иҷбор.
Ғарчи аз қабр феъли ӯ дур аст,
Андар он ихтиёр маҷбур аст.
В-арчи беихтиёр қораш нест,
Ихтиёр андар ихтиёраш нест [6, 98].

Имом Абӯҳомид Муҳаммади Ғаззоӣ, ки яке аз мутааллимони машҳур ва пайрави ашоира буд, дар шарҳи қабру ихтиёр ба ҳамин мазмун навиштааст: “Пиндорӣ, ки ба дасти одамм чизест ва ин хатост, ки одамм дар нақши ихтиёри хеш маҷбур ва музтар аст. Ки қори вай дар банди қудрат аст ва қудрат мусаххари иродат аст, то он кунад, ки хоҳад... Пас чун қудрат мусаххари иродат аст ва иродат ба дасти вай нест, пас ҳеҷ чиз ба дасти вай набувад” [2, 23]. Мавлоно Ҷомӣ дар фасли “Дар баёни қавобу суоле, ки чун банди мухтор дар ихтиёри худ маҷбур бошад, ихтиёри вай ба қабр роҷеъ шавад, пас ҳикмати тақлифи вай ба авомиру навоҳӣ чӣ бошад”, бо

мисолҳои айнӣ роҷеъ ба ҷабру ихтиёр дар аъмоли инсон муҳокима ронда, қайд мекунад, ки Худованд барои ҳар шайъе ва афъоле сабабу мусаббаб ва шарту машрут эҷод кардааст. Яъне, чун аёнро офарид, сифати ҳар яке аз дигаре фарқ мекунад ва ин шартӣ дигаре ва он машрути ин аст:

Гар ту гӯӣ чу бандаи маъмур
Ҳаст дар ихтиёри худ маҷбур.
Ихтиёраш ба ҷабр шуд роҷеъ
В-он бувад амру наҳиро монеъ.
Кас нагӯяд ба санг, к-аз лаби бом
Чун бияфтӣ, макун ба хок мақом.
Ё зи пасти ҳавоӣ боло кун,
Аз буни кӯҳ бар сараш ҷо кун.
Кас нагӯяд ба об, к-аз таги чоҳ
Маталаб бе расан ба боло роҳ.
Ё чу далв аз расан шавад пора,
Ба таги чаҳ равад дигарбора.
Гӯямат нуктае ба вачҳи савоб,
Ки шавад з-ин суоли саъб ҷавоб.
Ҳақ чу таъйини ҷумла аён кард,
Сифати ҳар яке дигарсон кард.
Соҳт аҳволашон ба ҳам марбут,
Шуд яке шарту дигаре машрут [6, 100].

Баъдан Ҷомӣ шарту машрутиро як-як бармешуморад, ки шартӣ серӣ нон хӯрдан асту шартӣ зуҳду вараъ хавфу уммед, амру наҳӣ шартӣ зуҳури итоату саркашии бандагон, итоат аз Худо боиси муҳаббат ва ризои Ё мегардад ва саркашию хилофкорӣ сабаби қазои бад мегардад. Амр ба маъруф ва наҳӣ аз мункар мучиб шудааст, ки зуҳду парҳезгорӣ ва тоату ибодати Зайд ошкор шавад ва миёни мардум шуҳра шавад. Ҳатто расидан ба маротиби боло ва ҷашидан аз наими ҷаннат ё ҷашидани азоби ҷаҳаннам марбут ба амру наҳӣ ва қазои Худост. Зеро, Зайд дар иҷрои ин аҳком ва умур ва тарки онҳо соҳибихтиёр нест:

Хӯрдани нон ниҳод шартӣ шабаъ,
Хавфу уммед шартӣ зуҳду вараъ.
Баҳри он кард амру наҳӣи убод,
То шавад зоҳир инкиёду инод.
Зояд аз инкиёд ҳуббу ризо,
В-аз хилофу инод сӯйи қазо.
Зайдро гар на наҳӣ будиву амр,
Дар адои закату хӯрдани ҳамр.
Кай шудӣ пеши ғойибу ҳозир,
Инкиёду иноди Ё зоҳир.
З-он ҷашидӣ ғавоиди дараҷот,
З-ин ҷашидӣ шадоиди даракот.
З-он падида омадӣ сифоти ҷамол,
З-ин ҳувайдо шудӣ нуъути ҷалол.
Варна дар дасти Зайд набвад кор,
Нест дар феълу тарки он мухтор [6, 100].

Мавлоно Ҷомӣ барои исботи андешаи худ ривояти ронда шудани шайтонро ба сабаби сарпечӣ аз амри Худо мисол меорад. Шайтон, ки аз зоти ҷин буд, бадсиришӣ ва лаънатӣ шудани Ё дар сиришташ ниҳон буд. Чун амри Худо (усчуду, яъне ба Одам сачда кун) ба сачдаи ҳазрати Одам шуд, Ё худро аз Одам боло гирифт ва сачда карданро раво надонист ва оқибат ронда шуд. Бояд қайд кард, ки ҳамин рондашавӣ ва саркашӣ аз амри Худо низ ба ихтиёри Шайтон набуд, зеро бар Лавҳи маҳфуз, ки бар мабнои китобҳои исломӣ тақдирӣ оламиён бар он сабт шудааст, ин ҳодиса сабт шудааст. Тафсилоти саргузашти иблис дар китобҳои динию ирфонӣ бисёр омадааст. Ва ҳама далолат бар он доранд, ки ронда шудани Азозил (Шайтон) низ бар ихтиёри Ё сурат нагирифта, балки Худованд бо илми азалии худ аз он огоҳ буд. Тибқи ривоети исломӣ Азозил аз малоики муқарраби Худо буда, бо дониш ва тақвои худ миёни малоик эътибори хос дошт.

Ҷомӣ низ бо зикри ин нукта, ки сирри лаъни иблис то амри сачдаи Одам пинҳон буд ва ин ҳукм пеш аз офариниши инсон содир шуда буд, ишора ба ин қисса менамояд:

Ихтиёре чунон-к ҳар чӣ Худо
Хост, к-орад зи феълу тарк ба чо.
Ӯ тавонад хилофи он кардан,
Ғайри онро ба зоҳир овардан.
Буд пеш аз вучуди мо шайтон
Дар миёни фариштагон пинҳон.
Буд аз чинси чину лаънати ӯ
Мустачин буд дар чибиллати ӯ.
То нашуд амри усҷуду содир,
Нашуд он сирри мустачин зоҳир.
Пас бувад амру наҳй шартӣ зухур,
Феълҳоро зи бандаи маъмур(мутеъ).
Не пайи он ки бандаро дар даст
Ихтиёри тамому комил ҳаст [6, 99-100].

Қайд бояд кард, ки дар масъалаи гуноҳ ва подоши он миёни ашоира ва муътазила ихтилофи назар аст. Абулҳасани Ашъарӣ ва пайравони ӯ шахси гунаҳгорро муъмин меҳисобанд, вале муътазила ва пайравони онҳо, баръакс онҳоро аз имон хориҷ медонанд.

Яке аз масъалаҳои ҷолиби каломӣ ин адли илоҳист, ки ба масъалаи сарнавишт ва қазову қадар иртиботи зич дорад. Ба назари шоир гоҳо мешавад, ки аъмоле аз мардум, хоҳ шоҳ ва хоҳ ғайри он сар мезанад, ки ба назари мо зулм менамояд, вале шояд он пеши Худованд адл бошад. Ин андешаи Ҷомӣ сарчашмаи амиқи динию каломӣ дорад. Шоир дар хитоб ба мардум мегӯяд, ки талоши шоҳу кори муздуру дигар аркони давлату аҳли пешаву меҳнат аз барои ту мебошад:

Ин ҳама коргару коргарӣ
Нест ҷуз баҳри ту, чун дарнигарӣ.
Қадри ҳар як, ки шумурдам, бишнос,
Пеша кун қоидаи шукру сипос.
Аз барои ту яке коргузор,
К-аз пайи музд кунад ин ҳама кор.
Гар дусад ганҷи гуҳар афшонӣ,
Музди якрӯза адо натвонӣ.
Нест як нақд, ки гирад зи ту шоҳ,
Музди як корбари короғоҳ.
Ин ҳама нолаву фарёд, ки чӣ,
Ин ҳама таънаи бедод, ки чӣ,
Гарчи пеши ту бувад зулмнамой,
Шояд он адл бувад пеши Худой.
Эй басо адл, ки дорои ҷаҳон
Карда дар сурати зулм аст ниҳон [6, 686].

Барои тасдиқи андешаҳои худ Мавлоно Ҷомӣ дар маснави “Субҳат-ул-аброр” “Ҳикояти муноҷоти Мӯсо (а), ки дидаи яқинии вай бигушоянд ва адл дар сурати зулмро ба вай намоянд”-ро меоварад, ки бисёр ҷолиб аст:

Гуфт рӯзе ба муноҷот Калим,
К-эӣ ҷаҳондор, Худованди ҳаким,
Бар дилам равзани ҳикмат бигушой,
Адл дар сурати зулмам бинамой.
Гуфт: -То нури яқинат набувад,
Тоқати дидани инат набувад.
Гуфт: -Ё Раб, бидеҳ он нур маро,
В-афкан аз заъфи яқин дур маро.
Гуфт: -Наздики фалон чашма нишин,
Менигар кудрати Моро зи камин [6, 686].

Тибқи ҳикояи мазкур Ҳазрати Мӯсо ба наздики чашма мерасад ва дар гӯшае нишаста, мунтазири вуқӯи ҳаводиси маъхӯд шуд. Дид, ки аз роҳ саворие расиду ба сари чашма омада, либос бадар намуд ва дар оби чашма тани худро шуста, бо шитоб аз об баромада, зуд либос пӯшиду ба хонаи худ баргашт. Аммо, аз миёни либосҳояш кисаи заре, ки дошт, бар замин афтода дар ҳамон сарчашма монд. Пас аз ӯ кӯдаке ба сари чашма расиду чашмаш ба кисаи зар афтода, ба чапу рост нигоҳ карда, касеро надид ва он кисаро бардошта, ба сӯйи хонашон давид. Баъди он ҳазрати Мӯсо дид, ки нобиное ба сари чашма расида, дар оби он вузӯ сохта, ба намозхонӣ омода шуд. Ногоҳ марди кисаи зарро фаромӯшкарда ба чойи кисаи гумшуда омада, онро наёфт ва баҳри тафаҳхус ба сӯйи марди нобино рафт, лекин аз марди нобино сухани дурушт шунида, бо корд вайро кушт:

Дид, к-аз роҳ саворе бирасид,
Чун Хизр рахт ба сарчашма кашид.
Ҷома канд аз тану зад ғӯта дар об,
Тан фурӯ шусту баромад башироб.
Ҷома пӯшиду зи ин хона гирифт,
Раҳ сӯйи манзару кошона гирифт.
Бар замин монд аз ӯ кисаи зар,
Аз дили сифла зи дунё пуртар.
Пас аз ӯ кӯдаке омад аз роҳ,
Ҷониби кисааш афтод нигоҳ,
Аз чапу рост касеро чу надид,
Киса бирбуду сӯйи хона давид.
Баъд аз он дид, ки нобиное
Роҳи чашма ба асо паймое.
Омаду сохт вузӯе ба ниёз,
Баст бар як тараф эҳроми намоз.
Ногаҳ он кисафаромӯшкарда
Хайрбоди хираду хуш карда...
Кӯр бо вай сухане гуфт дурушт,
Зад бар ӯ қаҳркунон тегеву кушт [6, 687].

Ҳазрати Мӯсо ин ҳаводисро мушоҳида карда, хайрон шуд ва ба Худованд хитоб мекунад, ки он кисаи зарро дигар кас бурд, вале зарби кордро дигар кас хӯрд. Охир, дузд дигар касу захми корд насиби пирамард шуд, ки пеши ақлу шариат ин ҳукм хатост:

Мӯсо он сурати ҳоил чу бидид,
Гуфт, к-эй тахтгаҳат арши мачид.
Он яке кисаи пурзар бурда,
В –ин дигар зарбати ханчар хӯрда.
Киса он бурда, бар ин захм чарост,
Пеши шаръу хирад ин ҳукм хатост [6, 687].

Дар ҷавоби Ҳазрати Мӯсо аз Худованд ваҳй меояд, ки кори мо ба қиёс рост намеояд. Падари он кӯдак дар иморатгарии марди савор муздурӣ карда, музд ногирифта, афтода мурд ва музди ӯ ҳамон кисаи зар буд, ки насиби писараш шуд. Шахси нобинои кушташуда чанд вақт пеш падари қотил (савор)-и худро кушта буд, ки саранҷом ба дасти писараш кушта шуд.

Дошт он кӯдаки наврас падаре,
Муздро баҳри қасон коргаре...
Музд нагрифта бияфтоду бимурд,
Музди вай буд дар он киса, ки бурд.
Кӯри мақтул аз ин кӯрӣ пеш,
Рехт хуни падари қотили хеш.
Кушташ имрӯз писар баҳри қасос,
В-аз падар рӯзи ҷазо дод халос [6, 687].

Шарҳи масъалаҳо ва андешаҳои каломии Мавлоно Ҷомӣ таҳқику омӯзиши ҷиддиро тақозо дорад ва дар ин мухтасар маҷоли тафсили бештар дар мабоҳиси каломии Ҷомӣ нест. Бо ин ҳама, андешаҳои каломии Ҷомӣ нишон медиҳад, ки ӯ тариқати Ашъарияро дунболоғирӣ намуда, дар баёни ақидаи худ равиши

муътадилеро интихоб намудааст. Аз матолиби баррасишуда ба натиҷае расидем, ки Мавлоно Абдуррахмони Ҷомӣ мусулмони комилэтиқоди ҳанафимазҳаб ва ашъаримашраб буда, бар мазҳаб ва машраби каломии худ содиқ ва устувор аст. Бо вучуди ихтилофи назар бо аҳли мазоҳиб ва фирқаҳои каломӣ, Мавлоно Ҷомӣ аз таассуб ва бадгӯйӣ парҳез намудааст. Андешаҳои ӯ дар масоили этиқодии мазҳабӣ ва каломӣ имрӯз низ аҳамияти худро аз даст наводаанд.

АДАБИЁТ

1. Абдулвосеи Низомии Бохарзӣ. Мақомоти Ҷомӣ / Абдулвосеи Низомии Бохарзӣ // Гӯшаҳои аз таърихи фарҳангӣ ва иҷтимоии Хуросон дар асри Темуриён. (Муқаддима ва тасҳеҳу таълиқоти Начиб Моили Ҳиравч). - Техрон: Нашри Най, 1383. – 400 с.
2. Абӯҳомид Имом Муҳаммад Ғаззолии Тӯсӣ. Кимйи саодат / Абӯҳомид Имом Муҳаммад Ғаззолии Тӯсӣ; ба кӯшиши Ҳусайни Хидевҷам. - Техрон: Ширкати интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1383. - Ҷ.2. 556+738с.
3. Алиасғари Ҳикмат. Ҷомӣ: мутазаммини таҳқиқот дар таърихи аҳвол ва осори манзуму мансури хотам-уш-шуаро Нуриддин Абдуррахмони Ҷомӣ / Алиасғари Ҳикмат. - Техрон: Интишороти Тус, 1379. – 407 с.
4. Аълоҳон Афсаҳзод. Ҷомӣ- адиб ва мутафаккир / Аълоҳон Афсаҳзод. - Душанбе: Ирфон, 1989. – 384 с.
5. Начиб Моили Ҳиравӣ. Шайх Абдуррахмони Ҷомӣ / Начиб Моили Ҳиравӣ. - Техрон: Тарҳи нав, 1377. – 341 с.
6. Нуриддин Абдуррахмони Ҷомӣ. Маснавии «Ҳафт авранг» / Нуриддин Абдуррахмони Ҷомӣ; таҳқиқ ва тасҳеҳи Аълоҳон Афсаҳзод ва Ҳусайн Аҳмади Тарбият. Зери назари «Дафтари нашри «Мероси мактуб»». - Техрон: Маркази мутолеоти эронӣ, 1378. - Ҷ.1. – 912 с.
7. Нуриддин Абдуррахмони Ҷомӣ. Маснавии «Ҳафт авранг» / Нуриддин Абдуррахмони Ҷомӣ; таҳқиқ ва тасҳеҳи Аълоҳон Афсаҳзод ва Ҳусайн Аҳмади Тарбият «Дафтари нашри «Мероси мактуб»». - Техрон: Маркази мутолеоти эронӣ, 1378. - Ҷ.2. – 710 с.
8. Нуриддин Абдуррахмони Ҷомӣ. Нафаҳот-ул-унс / Нуриддин Абдуррахмони Ҷомӣ; муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти Маҳмуди Обидӣ. – Техрон: Сухан, 1386. – 1216 с.
9. Овардгоҳи мутакаллимон, ҳукамо ва урафо. Матн, тарҷума ва шарҳи рисолаи “Ал-дуррат-ул-фохирата фӣ таҳқиқи мазҳаб – ус-суфия вал - мутакаллимин вал-ҳукамо-ил-мутақаддимин”-и Мавлоно Абдуррахмони Ҷомӣ / Тарҷума ва шарҳ аз Алии Учбӣ. - Техрон: Созмони чоп ва интишороти Вазорати фарҳанг ва иршоди исломӣ, 1386. -480 с.
10. Сафой Сайид Аҳмад. Илми калом / Сафой Сайид Аҳмад. - Техрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Техрон, 1384. - Ҷ.1.2. - 341+147с.
11. Ҳарри Ауструн Волфсон. Фалсафаи илми калом / Ҳарри Ауструн Волфсон; тарҷ. Аҳмад Ором. – Техрон: Алҳудо, 1368. – 871 с.
12. Ҳимматзода Муҳаммадшариф. Ақидаи Имом Абӯҳанифа / Муҳаммадшариф Ҳимматзода. - Душанбе: Мотуридиён, 2008. – 236 с.

КАЛАМСКИЕ УБЕЖДЕНИЯ ДЖАМИ В ПОЭМАХ “ХАФТ АВРАНГ” (СЕМЬ СКИТАЛЬЦЕВ)

В данной статье рассматриваются проблемы каламских убеждений Джами на основе poem “Хафт авранг” (Семь скитальцев). Мавлоно Джами, как и другие персидские поэты-мыслители в своих произведениях, в том числе в поэме “Хафт авранг” (Семь скитальцев) рассуждал о каламских убеждениях муътазилитов и ашаритов. Кроме того, он написал отдельную книгу под названием “Тахкик ал-мазахиб” (“Уточнение философских систем”, 1481 г.), в которой комментирует божественную субстанцию на сущность ее атрибутов с точки зрения суфиев, мутакаллимов и философов. Сам Джами был сторонником ашаритов и был убеждён, что человек лишен свободы выбора и его деяния предопределены Богом. Джами комментирует важные проблемы калама, как свобода выбора и необходимость справедливости Бога, лицезрение Бога в раю, сотворенность Корана с точки зрения ашаритов и в некоторых моментах критикует муътазилитов.

Ключевые слова: калам, аш`ария, му`тазилия, свобода выбора, необходимость, предопределенность, деяния, справедливость.

KALAMSKIE BELIEFS JAMI IN THE POEMS "HAFT AVRANG" ("SEVEN WANDERERS")

This article discusses the problems kalamskie Jami beliefs based on the poem "Haft avrang" (seven wanderers). Mavlono Jami, as well as other Persian poets, thinkers in his works, including the poem "Haft avrang" (seven wanderers) talked about kalamskih beliefs mutazilitov and Asharites. In addition, he wrote a separate book called "al-Tahqeeq mazahib" ("Clarification of philosophical systems", 1481), which commented on the essence of the divine substance of its attributes in terms of the Sufis, mutakallims and philosophers. Jami himself was a supporter Asharites and was convinced that a person deprived of freedom of choice and it acts ordained by God. Jami commented Kalam important issues such as freedom of choice and for it is required, the justice of God, beholding God in heaven, the creation of the Quran from the perspective of Asharites and in some moments criticizes mutazilitov.

Key words: Kalam, ash`ariya, mu`taziliya, freedom of choice, necessity, predestination, act and justice.

Сведения об авторе: *Мухриддин Низомов* - кандидат филологических наук, доцент, докторант кафедры истории таджикской литературы ТНУ. Телефон: **(+992) 918-71-43-50**

ШОИРОНИ МОВАРОУННАХР ДАР ТАЗКИРАИ «ШОМИ ҒАРИБОН»-И ЛАЧҲМӢ НАРОЙИН ШАФИҚ

Н. Шамсиддинова

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Б. Ғафуров

Лачҳмӣ Наройин Шафиқ шоир, нависанда, тазкиранигор ва муаррихи забардасти асри ҶVIII мебошад. Ӯ соли 1158/1745 дар шаҳри Авранғобод таваллуд шуда, аз худ мероси адабии гаронбаҳое боқӣ гузоштааст. Лачҳмӣ Наройин Шафиқ забони форсиро аз шайх Абдулқодири Меҳрубон ном орифу олими замони хеш дар зодгоҳаш фаро гирифта, аз синни хурдсолӣ ба сурудани ашъори форсиву урду пардохт. Таҳаллуси Собитро ӯ бо тавсияи ҳамин устодаш гирифт. Баъди он ки бо Ғуломалихони Озоди Балғиромӣ ҳамсухбат шуду ӯро пиру муршиди хеш хонд, таҳаллуси Шафиқро барои ашъори форсӣ ихтисос дод (3,1518). Шафиқ тақрибан соли 1223/1808 дар шаҳри Ҳайдарободи Ҳиндустон аз олам даргузашт. Осори ӯ ниҳоят серпахлӯ ва гуногунҷабҳа буда, қисмате аз онро тазкиранигорӣ ташкил медиҳад. Дар қатори маъруфтарин тазкираҳои Шафиқ метавон «Чаманистони шуаро», «Ғули раъно» ва «Шоми ғарибон»-ро ном бурд. Ба ғайр аз тазкираҳои мазкур метавон чандин асарҳои таърихӣ ӯ, ба монанди-«Танмиқи шигарф», «Муосири Осафӣ», «Ҳақиқатҳои Ҳиндустон», «Бисот-ул-ғаноим», «Ҳолоти Ҳайдаробод», «Хулосат-ул-Ҳинд», «Миръот-ул-Ҳинд» ва дигаронро зикр намуд, ки дар шинохту таҳқиқи Ҳиндустон арзиши баландеро соҳибанд. Аз байни осори Шафиқ «Нахлистон», ки дар пайравии «Ғулистон»-и Саъдии Шерозӣ навишта шудааст ва «Хирқаи садпора» (асари таълимӣ) ӯро ҳамчун нависанда ва муаллими ахлоқ муаррифӣ мекунанд. Баробари девони ашъори форсӣ ва урду доштан, шоир боз чанд маснавиро низ ба ин ду забон ба қалам овардааст, ки дар шакли кутуби алоҳида ба нашр расидаанд. Маснавии «Ҷавоҳири завоҳир» (дар ҷонибдорӣ Озоди Балғиромӣ) ва «Ақсом-ун-нисо» (ба урду)-ро ба ин шумор ворид карда метавонем. Аз байни анвои муҳталифи осори Шафиқ, ки ҳама дар зоти худ мумтозанд, тазкиранависӣ аз муҳимтарин ва пурбортарин ҷиҳати он маҳсуб мешавад. Барои он ки зимни тазкиранигорӣ дониши амик, диди фарох, дар интиҳоби абёту пораҳои шеърӣ сарроф будан барин хислатҳои шоир ба назар мерасанд. Дар мақолаи мазкур, ки ба тазкираи «Шоми ғарибон» ихтисос дорад, чанд нуктаеро доир ба ин тазкира матраҳ хоҳем намуд. Аввал ин ки дар тазкираи мавриди назари мо маҳсус шоироне зикр шудаанд, ки аз минтақаҳои дигар ба Ҳиндустон муҳоҷират намудаанд. Дар тазкираи «Ғули раъно» аҳволу осори шоироне зикр шудааст, ки дар Ҳиндустон таваллуд шудаву нашъунамо ёфтаанд. Тазкираи «Чаманистони шуаро» бошад, дар зикри шуарои урду мебошад.

Дар тазкираи «Шоми ғарибон» шарҳи аҳвол ва намунаҳои осори 486 шоир аз Одам (а) то Шоҳяқини Балхӣ омадааст. Азбаски Лачҳамии Шафиқ нисбат ба Мирғуломалӣ Озоди Балғиромӣ эҳтироми баландро қоиладар буд, шарҳи аҳвол ва намунаи осори ӯро дар охири китоб алоҳида ва муфассал зикр мекунад. Қобили тавачҷуҳ аст, ки муаллиф шарҳи ҳоли худро ҳам баъди он зам карда, аз ашъори форсӣ хеш чанд байте пароканда ва ҷиҳаҳои нокомил меорад. Бо вучуди ин маълумоти шоир ва зикри ашъори хеш қобили таҳсин аст, ки алоқамандонро бо каломии сеҳрофари муаллиф ошно месозад. Нуктаи мароқангези ин тазкира дар он аст, ки муаллиф аввалин шоири минтақаи Ҳиндро бар хилофи ҳама Одам (а) медонад. Ҷунонҷи, мефармояд: «...Чун аз воридони Ҳиндустони ҷаннатнишон аввал ҷаноби оӣ (Одам-Ш.Н.) аст ва забони муборакро ба гуфтани шеър ошно сохта, номи воло, тоҷи сари китоб ва мифтоҳи қуфли хитоб намуда шуд» (7,16). Сипас Шафиқ қиссаи офариниши Одам (а), ронда шудани ӯ аз ҷаннат ва Қобилу Ҳобилро бо тафсил нақл намуда ва ба ин восита иддаои худро далелнок мекунад. Аз байни 486 шоири муҳоҷири Шибҳи Қора 42-тояшон аз Мовароуннаҳранд. Инҳо: Озари Исфаҳонӣ, Абтари Бадахшӣ, Иброҳимбеки Бадахшӣ, Мулло Осори Бухорӣ, Бадеи Самарқандӣ, Бонии Кӯлобӣ, Хоҷа Обиди Самарқандӣ, Ҷонии Бухорӣ, Сипоҳии Андиҷонӣ, Айшии Ҳисорӣ, Фурбатии Ҳисорӣ, Собирхоҷа Шоҳ Тирмизӣ ва чанд нафари дигар мебошанд. Шафиқ аз байни шоирони дар тазкирааш оварда, тақрибан 35 нафарро бидуни зикри мавзеи таваллуд ва баромадашон сабт намуда, ки барои аниқтару дақиқтар омӯхтани аҳвали онон мушкилие пешорӯй меорад. Ҷунонҷи, дар

шарҳи ҳоли Дастур Миррафеъ гӯяд: «Дастур Миррафеъ ном дошт. Насрободӣ гӯяд: - Дар таҳсили илми ҳикмат авқот сарф намуд...» (7,103). Аз байни 42 шоири ҳавзаи Мовароуннаҳр 14 нафарашонро зимни шарҳи ҳол ва боқимонда суҳанваронро ҳамроҳи номашон аз кадом мавзё буданашон сабт гардидааст (7,24; 45; 57; 66...). Ба ғайр аз ин, зимни шарҳи ҳоли якчанд адибон муаллиф онҳоро ба Мовароуннаҳр итлоқ менамояд. Аз ҷумла, роҷеъ ба Қайдӣ чунин навиштааст: «Қайдӣ Мовароуннаҳрӣ дар аҳди Байрамхон-вакили мутлақи Акбарподшоҳ ба Ҳинд омад ва дар Агра ба таҳсили илм иштиғол дошт» (7, 213). Зимни шарҳи ҳоли Баҳром ном шоир, ки Сақо таҳаллус дошт, ҳамин гуна маълумот зикр шудааст (7,124). Муаллиф мекӯшад мухтасар, вале муҳимтарин нукоти ҳаёти шоирро баён намояд, ки ин падидаро метавон аз муҳимтарин вижагиҳои таъкираи мавриди таҳқиқ ҳисобид. Масалан, дар шарҳи аҳволи Роқим ном шоире аз Бухоро чунин навиштааст: «Роқим, Ҳоҷа Обиди Бухорӣ дар либоси фақр ба Исфакхон рафт ва аз он ҷо ба Ҳинд омад» (7,115). Аз ин маълумоти муаллифи таъкира метавон ба осонӣ чанд нуктаи муҳими ҳаёти шоирро пай бурд. Масалан, шоир аз сабаби ривож надоштани шеърӯи шоирӣ ба Исфакхон омадааст ва дар онҷо ҳам бозори шеър касоду буду ба он аз дидгоҳи мазҳабӣ баҳо дода мешуд, ба Ҳиндустон, ки аз марокizzi адабпарвари он замон маҳсуб мегардид, сафар намудааст. Агар суоле ба миён ояд, ки «либоси фақр» пӯшидани шоир шояд аз сабаби фақр буд? Ҷавоб чунин аст, ки агар ҳамин гуна мебуд, таъкиранигор сафари дубораи шоирро маҳсус зикр наменамуд.

Дар баробари мухтасарбаёнӣ, таъкиранигор аксар мавзё мекӯшад, ки ягон ҷиҳати мумтози ҳаёт, эҷодиёт, таҳаллус, оила ва ғайраро бо ишороти кӯтоҳу мӯъҷаз баён намояд. Мисол, дар шаъни Сипоҳии Андиҷонӣ нигошта: «Сипоҳӣ набераи Ҳоҷа Қалонбеки Андиҷонӣ аст, ки мазкур хоҳад шуд. Ба иқтисоди таҳаллуси худ Сипоҳӣ беназир буд ва дар айни ҷавонӣ дар шаҳри Агра соли нухсаду ҳафтоду ҳашт гирифтори аҷал гашт» (7,123). Ё ин ки дар шаъни Сақо гӯяд: «...аз муридони силсилаи Шайх Ҳоҷӣ Муҳаммади Хабӯшонӣ, марди фонӣ, дарвешмашраби ҳолӣ аз ҷазба набуд. Пайваста дар кӯчаҳои Агра бо шогирде чанд об ғи сабиллоҳ ба халқ мерасонд ва дар он ҳолат забони ӯ аз ашъор обёртар будӣ» (7, 124). Агар дар пораи иқтибоси боло муаллиф фақат доир ба ҳаёт ва ҷаҳонбинии шоир ва тариқати ӯ ҳадс зада бошад, дар бораи осору вижагиҳои осори шоири фавқуззикр чунин нигошта: «... Шеър ба забони форсиву туркӣ мегуфт, чанд девон ҷамъ карда буд. Ҳар мартаба, ки ҷазба бар ӯ ғалаба меовард, мешуст. Он ҷи боқӣ монда ҳам девони захим аст» (7, 124). Агар ду иқтибоси болоиро бо ҳам муқоиса намоем, ба чунин ҳулосае омадан мумкин аст, ки Лачҳмӣ Шафиқ ҳини таъкиранигорӣ бағоят эҳтиёткор буда, ягон маълумотро бидуни мақсад ва аз таваккал намеорад. Чунонки аз чанд нукоте дар мавриди шахсияти шоири мазкур зикрнамудаи муаллиф маълум шуд, он нукот дар эҷодиёти шоир бетаъсир нестанд ва аз ин рӯ таваҷҷуҳи муаллифи таъкираро ба худ ҷалб намудаанд.

Нуктаи дигаре, ки қобили таваҷҷуҳ аст, он ки муаллифи таъкира бар шарҳи ҳоли бархе адибони минтақаи Вароруд диққати бисёр дода, баробари саҳнаҳои ҷолиби ҳаёти онҳоро нақл кардан, нозуқиҳои эҷодиёташонро низ зикр намудааст. Ба ин восита муаллифи таъкира аз мақому манзалати суҳан ва суҳанварӣ ҳадс зада, дар ин ҷода кадом мартабаро ишғол кардани шуароро нишон медиҳад. Масалан, дар мавриди Муҳаммадқосими Қоҳӣ, ки аз шоирони садаи ҚVI аст, шарҳи ҳоли нисбатан ҷомеъ оварда, зимни он ишора мекунад, ки мушорун илайҳи бо Абдурахмони Қомӣ ҳам вохӯрдааст (7,220). Дар баробари ин таъкиранигор нигоштааст, ки шоири мазбур барои сурудани як ғазал, ки бо номи «ғазали Фил» шуҳратманд мебошад, аз Акбаршоҳ сад ҳазор танга сила дарёфт намудааст (7,220). Ҳамчун намунаи иштиҳори Муҳаммадқосими Қоҳӣ як байти ўро, ки боиси норозигии як зумра равшанфикрону шоирону орифони замони ӯ шуда буд, оварда, қиссаи ҷолиберо ҳам роҷеъ ба баҳси он мактуб медорад, ки ба таври зайл аст: «... Мавлоно Қоҳӣ вақте ки ин байт гуфт:

Аз банг шавад сирри аналҳақ зохир,

Чун ҳар баргаш ба сурати Аллоҳ аст.

Шайх Абдуннабӣ ўро тақфир карду халифаро бар он дошт, ки ўро ба тақриру ташири ин суҳан ҳозир гардонанд. Чун ўро ҳозир гардониданд, Шайх дар мақоми мунозира шуд. Мавлоно ба халифа арз кард, ки ҳазрати Шайхро пурсида шавад, ки гоҳе аз ин ҷашидаанд ё на? Халифа ба Шайх гуфт, ки Мавлоно ҷӣ мегӯяд? Шайх гуфт: -Астағфируллоҳ, сураташро надидаам, ҷӣ ҷои ҷашидан. Мавлоно гуфт: -Ҳақ ба ҷониби Шайх аст, агар андаке аз он тановул фармоянду сирре, ки гуфтаам мункашиф

нашавад, ҳар чи Шайх фармояд, онро сазоворам. Халифаро ин сухан бағоят афтод. Мавлоноро ба эъзозу икром рухсат фармуд» (7, 221). Барои тасдиқи ин ҳикоят ва исбот ҳақ будани он Лачҳмӣ Шафиқ қиссаи дигареро аз номи худаш ба қиссаи фавқуззикр монандӣ дорад, меорад (7, 221). Қиҳати қобили тавачҷуҳ он аст, ки тазкиранигор дар интиҳоби абёти шоири фавқ ва дигар шуаро ҳиммати воло нишон додааст. Масалан аз шоири мазкур 10 байт интиҳобан оварда:

Чун зи акси оразат оина барги гул шавад,
Гар дар он оина тӯтӣ бингарад, булбул шавад.

Ашки ман толиби он наргиси чоду бошад,
Ҳамчу тифле, ки давон аз пайи оху бошад.

Муаллиф аксар мавридҳо матлаи шоиронро ба ҳайси намунаи шеър меоварад, ки ин ҳам аз завқу саликаи шеършиносии ӯ дарак медиҳад, зеро матлаи зебо пайомади ғазали зеборо тақозо мекунад. Дар таърихи адабиёти форсу тоҷик аксар дучор меояд, ки чанд шоир бо як таҳаллус шеър гуфтаанд ва тафкике байни онҳо барои муҳаққиқон душворӣ меоварад, баҳусус, агар шоирон аз як минтақа ва замон бошанд. Барои рафъи чунин мушкилот ва махлут нашудани шахсият ва ашъори шуаро Лачҳмӣ Шафиқ иқдоми хуберо пеш гирифта, ки шоистаи таҳсин аст. Ӯ дар мавриди ду шоир, ки бо таҳаллуси Ҷонӣ шеър гуфтаанд аз Бухоро мебошанд, маълумот дода, якеро барои таҳхиси мақому манзалаат ба унвони «муқаллид» зикр намудааст. Чунончи, дар бораи Ҷонии Бухории аввал гӯяд: «Ҷонии Бухорӣ соҳиби истеъдод буд. Аз ватан баромада, дар Кобул Ҳумоюнподшоҳро мулозимат намуду дар назари султони эътиборе ба ҳам расонд...» ва як ғазали пурраи ӯро ба намуна меоварад (7, 65-66). Дар мавриди Ҷонии сонӣ бошад чунин иттилоъ дода: «Ҷонии муқаллиди Бухорӣ муосири Ҷонии мазкур аст. Иттиҳоди таҳаллус бо вучуди иттиҳоди ватану аср, маҳалли таъҷҷуб...» ва минбаъд ӯро то поёни шарҳи ҳолаш «муқаллид» гӯён хитоб намуда, фақат як байташро ба ҳайси намуна зикр мекунад (7, 66). Аз ин тарзи маълумотдиҳии Шафиқ ба осонӣ метавон пай бурд, ки шоири дувум барои муқаллидӣ аз тарафи ӯ мавриди сарзаниш қарор гирифтаву номуваффақ аст.

Ҳамчунин, маълумоти Шафиқ доир ба Байрамхон (7, 46), Ҳаким Носири Хисрав (7, 71), Алӣ Шоҳ Алӣ (7, 179), Мунсиф (7, 261) ва дигар шоирони мовароуннаҳр қобили зикр аст.

Муаллифи тазкираи «Шоми ғарибон» баробари пайгирона истифода кардан аз тазкираҳои пешин, ба монанди-«Натоиҷ-ул-афкор», «Қаламот-уш-шуаро», «Ҳизонаи омира», «Миръот-ул-хаёл», «Тазкираи Насрободӣ», «Оташкада» ва амсоли ин, мекушад маълумотеро аз ҳештан зимни баёни ҷузъиёти ном, мавзъ, таҳаллус ва ғайра илова намояд. Ӯ Носири Хисрави Қубодиёнро Исфакхонӣ сабт намуда [7, 71], аммо ин ақида қобили дастгирӣ нест. Чун Носири Хисрави Қубодиёнӣ дар мазҳаби шиъаи исмоилия буд, тахмин меравад, ки аз ҳамин сабаб тазкиранавис ба чунин ақида омада бошад. Дигар ин ки исми Зухурии Туршезӣ (ҳарчанд аз зумраи шоирони Мовароуннаҳр нест, аммо зикрашро аз манфиат ҳолӣ наметавонем) комилан дигар, дар шакли Мир Муҳаммадтоҳир [7, 168] сабт шуда, ҳол он ки тазкиранигорони дигар, аз қабиле Озоди Балғиромӣ [4, 33; 3, 313], Боқии Наҳовандӣ [1, 393], Абдуннабии Фаҳруззамонӣ [6, 394] ва Муҳаммади Абдулғанӣ [2, 85] номи ин шоирро Нуриддин Муҳаммад сабт кардаанд.

Хулоса, дар баробари ин ки Лачҳмӣ Наройин Шафиқ дар тазкираи «Шоми ғарибон», ки исмаш бо моҳияташ мувофиқати том дорад, маълумоти саҳеҳу дасти аввал ва барқашидаву санҷидашуда меоварад, ин тазкира аз маълумотҳои ихтилофӣ ва ғайрисаҳеҳ ҳам ҳолӣ нест. Бо вучуди ин нукта тазкираи мазкур арзиши муҳимеро дар ҷаҳони адабпажӯҳӣ дорост, зеро заминаи ҷиддиеро барои тадвину таҳияи якчанд китобҳои илмӣ фароҳам овард, ки «Қорвони Ҳинд»-и Аҳмад Гулчини Маонӣ яке аз ин кутуб мебошад. Ба ғайри он ки тазкираи мавриди назар сарчашмаи пажӯҳишҳои минбаъда ҳисобида шавад, маълумоти дар бораи шоирони Мовароуннаҳр, ки камтар мавриди таҳқиқи муҳаққиқон қарор гирифтаанд, заминаи хуберо барои таҳқиқоти пурвусъат ва ҷомеъ метавонанд фароҳам оваранд, зеро теъдоди зиёди шоирони ин минтақаи бузурги ҷуғрофӣ бо сабабҳои гуногун ба Ҳиндустон муҳоҷират кардаву дар он ҷо зистаанд.

АДАБИЁТ

1. Абдулбоқӣ Ниховандӣ Мулло. Маосири Раҳимӣ / Абдулбоқӣ Ниховандӣ Мулло. - Калкатта, 1924-1931. - Ҷ. 3.
2. Абдулғанӣ Муҳаммад. Тазкират-уш-шуаро / Абдулғанӣ Муҳаммад. - Алигарх, 1916. - 146 с.
3. Анӯша Ҳасан. Донишномаи адаби форсӣ дар Шибҳи Қора. (Ҳиндустон, Покистон, Бангладеш) / Анӯша Ҳасан. - Техрон, 1380 х. - Ҷ. 4. - С. 923-1749.
4. Озоди Балғиромӣ Мирғуломалӣ. Сарви Озод / Озоди Балғиромӣ Мирғуломалӣ; таҳқиқи тадвин, тасхех, тартиб, муқаддима, ҳавошӣ Доктор Зарринахон. - Алигарх, 2008. - 656 с.
5. Озоди Балғиромӣ Мирғуломалӣ. Хизонаи омира / Озоди Балғиромӣ Мирғуломалӣ. - Конпур, 1781. - 394 с.
6. Фаҳруззамони Қазвинӣ Мулло Абдуннабӣ. Майхона / Фаҳруззамони Қазвинӣ Мулло Абдуннабӣ; омодакунондаи чоп ва муаллифи муқаддимаву тавзеҳот Аҳмад Гулчини Маонӣ. - Техрон, 1028х. - 599 с.
7. Шафиқ Наройин Лачҳмӣ. Шои ғарибон / Шафиқ Наройин Лачҳмӣ. - Ҳайдаробод, 1977. - 378 с.

ПОЭТЫ МАВЕРЕННАХРА В АНТОЛОГИИ «ВЕЧЕР СТРАННИКОВ» ЛАЧХАМИ НАРАЙИН ШАФИК

Статья посвящена жизни и творчеству персоязычного поэта Индии Шафика и его антологии «Вечер странников». Автор статьи на основе богатого фактического материала анализирует особенности биографии писателей и поэтов персидско-таджикской литературы, которые когда-то жили в Индии. Таким образом, изучая жизнь Лачхами Шафик, можно прийти к выводу, что именно благодаря дружбе с Гуломалихан Озод Балғиромӣ, он стал литератором. Антология «Вечер странников» является одной из ценных литературных связей.

Ключевые слова: летописец и историк XVIII века, популярные антологии Лачхами Нарайин Шафик «Изящный цветок», «Вечер странников», поэты – странники Индии.

OETS MAVERANNAHR IN THE ANTHOLOGY "NIGHT WANDERERS" LACHEMI NARAIN SHAFIO

The article is devoted to the life and works of Persian speaking poet of India Shafiq and his anthology "Night Wanderers". The author of the article based on the extensive factual material analyzes the characteristics of biographies of writers and poets of Persian-Tajik literature, which once lived in India. Thus, studying the life Lachemi Shafiq, you can come to the conclusion that it is because of the friendship with Glomalean Ozod Bulgheroni, he became a writer. Anthology "Night Wanderers" is one of the valuable literary relations.

Key words: chronicler and historian of the eighteenth century, a popular anthology Lachemi Narain Shafiq "Elegant flower", "Night Wanderers", poets –strangers in India.

Сведения об авторе: *Н. Шамсиддинова* – соискатель кафедры таджикского языка и литературы Худжандского государственного университета им. Б.Гафурова

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ СРАВНИТЕЛЬНОГО АНАЛИЗА ОБРАЗА ГЛАВНОГО ГЕРОЯ ПОВЕСТИ С.АЙНИ «СМЕРТЬ РОСТОВЩИКА» КОРИ-ИШКАМБА В РУССКОМ И НЕМЕЦКОМ ПЕРЕВОДАХ С ОРИГИНАЛОМ

З.А.Шаринова

Таджикский национальный университет

Перу Садриддина Айни принадлежат множество гениальных произведений, но повесть «Смерть ростовщика» следует считать одним из главных его творений. «Огромной творческой удачей писателя» назвал появление этого произведения И. Брагинский.[1;163] Смех всегда является эффективным средством социального воздействия. Немецкий поэт, драматург, теоретик искусства и литературный критик - просветитель Готхольд Эфраим Лессинг писал: «...во всей морали нет лекарства более действенного, более сильного, чем выставление на вид смешного» [2, 76].

Эта книга переводилась на русский язык несколько раз. Русский перевод (как и оригинал) имеет два варианта. Обе версии русского перевода были созданы О.Сухаревой — советским этнологом и востоковедом. Первая редакция перевода О.Сухаревой осуществлена с текста оригинала, написанного в 1936 году. Книга впервые была издана в 1943 году. Этот перевод был переиздан в 1949, 1951 и 1952 гг.

Новый перевод повести Ольга Сухарева осуществила по последней авторской редакции произведения. Данный перевод был напечатан в трех изданиях - 1957, 1960, 1973 гг. Анализ текста показывает, что второй перевод О.Сухаревой можно назвать более удачным и очень схожим с текстом оригинала. Как прекрасный знаток таджикской культуры и языка, О.Сухарева пытается передать, при помощи русского языка,

национальную специфику и сатирическую направленность произведения. На немецкий язык повесть «Смерть ростовщика» была переведена Трауте и Гюнтером Штайн и была издана в 1966 году. Среди немецких читателей книга имела большой успех.

Повесть «Смерть ростовщика» начинается с того момента, когда автор-рассказчик - молодой студент медресе, оставшись без жилья, занят поиском свободной комнаты. Разыскивая нужное помещение для жилья, он слышит о человеке с необычным прозвищем Кори-Ишкамба. Для удовлетворения своего любопытства, молодой человек, последовал за ростовщиком, постепенно, изучая и раскрывая характер этого скупца - «святоши», чтеца Корана, который выдаёт себя за бедного и несчастного человека, а на самом деле являющегося одним из богатейших ростовщиков Бухарского эмирата начала XX века.

Для полного раскрытия этого образа, С.Айни прибегнул к тактике повествования различных случаев из жизни Кори, что постепенно создает полноценный образ бессердечного скряги, для которого деньги дороже всего на свете.

Мы не можем найти ни одной положительной черты у этого ростовщика. Он скуп и находится под властью своей скупости. Образ Кори-Ишкамбы не миф или вымысел, не обобщённый или символический персонаж. Это вполне конкретное, живое лицо, не обделённое многими человеческими грехами: обжорством, жестокостью, лживостью.

Внешние данные Кори – Ишкамбы не менее отвратительны, чем его внутренний мир. Физически он также малопривлекателен, как и духовно.

Вот как описывает его автор повести: *«Ў як одами миёнақади фарбеҳи ишкамкалонӣ гарданкӯтоҳ буда, гафсии гардан ва пуррагии сару рӯяш ҳам аз гафсии ишкамаш қариб фарқ надошт, агар риши калони гулимонанди алафи гандадарав ва печидаашро, ки тамоми рӯяшро фуру гирифта буд, тарошида мепартофтанд, сару тани ин одам дар як ҷо ба ишкамаш ҳолӣ карданаишудан шутур монандӣ пайдо мекард, гошташ ин ки ин аз вай калонтар буд, монанди ҷуссаи шутури ба дарди хориш гирифторгардидаи мӯяш рехтагӣ сурхчатоб менамуд.*

Баъд аз дидани ин гунна шаклу шамоили ин одам дар дили ман гузаист: «Шояд мардум на аз ҷиҳати калонии ишкамаш, балки аз ҷиҳати он ки баъд аз тарошидани ришаш тамоми баданаш ба як ишкамаш калон монандӣ мекард, ба ӯ ин лақабро муносиб дида бошанд» [3, 5].

В подстрочном переводе: Он был человеком среднего роста, толстым, с большим животом и короткой шеей, толщина шеи и полнота лица почти не отличалась от плотности его живота, если сбрить его длинную и густую бороду, похожую на вьющуюся траву, которая опутала всё его лицо, то голова и тело вместе были бы похожи на пустой желудок освежеванного верблюда, в общем, они были больше него и подобно плешивому верблюжьему телу, подвергнувшемуся чесотке, имели красноватый цвет.

После того, как я увидел облик этого человека, я подумал про себя: «Возможно, люди посчитали подходящим для него это прозвище не из-за большого его живота, а на том основании, что после бритья бороды всё его тело было бы похоже на большой живот».

Как же изображена эта яркая и колоритная фигура на русском языке? Смогла ли О.Сухарева донести до русского читателя тот портрет, которым обрисовал главного героя повести сам автор, правильно ли подобраны все эпитеты для этой гротескной фигуры?

Вот как представлен нам главный образ повести в русском переводе:

«Он оказался человеком среднего роста, и живот у него действительно был непомерно большой – такого я не видел ни у кого из толстяков. Жирное, расплывшееся тело и толстая короткая шея были под стать животу. На широком полном лице Кори Ишкамбы росла длинная борода, густая и спутанная, как заросли травы.

Тут я подумал, что если б Кори Ишкамбе сбрить бороду, он стал бы действительно похож на желудок, вытянутый из освежеванного верблюда, разве что отличался б от него ещё большей величиной да цветом, напоминающим кожу облезлого после чесотки верблюда.

Кто знает, может, ему дали прозвище «Ишкамба» не только за огромный живот, но и за то, что он весь – с головы до ног – походил на желудок» [4, 7].

Как мы видим, изображение Кори-Ишкамбы в переводе О.Сухаревой, достаточно точно описывает внешний образ главного героя произведения. На наш взгляд, русскоязычный читатель ярко представляет себе отвратительную фигуру ростовщика, похожую на верблюжий желудок. Как и таджикский оригинал, русский перевод портрета главного героя повести, изобилует метафорами, сравнениями, яркими эпитетами. Он имеет свою красочность, которая является точным отражением индивидуальных особенностей персонажа. Обратим своё внимание на немецкий перевод. В немецком варианте читаем: *Er war mittelgroß und hatte einen kolossalen Fettbauch – solch einen hatte ich noch nie gesehen, selbst bei einem Dicken nicht. Sein massiger Körper und sein feister Hals harmonierten mit dem Bauch. Lange Bartstoppeln, dicht und wirr wie verfilztes Gras, bedeckten Kori-Ischkambas breites, fettes Gesicht.*

Ohne Bart, dachte ich, würde Kori-Ischkamba wirklich wie ein Kamelpansen aussehen und sich von ihm höchstens dadurch unterscheiden, das er größer ist und von anderer Farbe.

Wer weiß, vielleicht haben ihm die Leute den Spitznamen Ischkamba nicht nur des dicken Bauches wegen gegeben, sondern auch deshalb, weil er überhaupt einem Kamelpansen ähnelt [5, 7].

В подстрочном переводе: *Он был среднего роста и имел огромный жирный живот – такого я ещё никогда не видел, даже у толстяков. Его огромное тело и жирная шея гармонировали с животом. Длинная щетина, густая и растрёпанная как спутанная трава, покрывала жирное и широкое лицо Кори-Ишкамбы.*

Без бороды, подумал я, он бы действительно выглядел как желудок верблюда и отличался бы от него только тем, что он был больше и другого цвета.

Кто знает, может быть, люди дали ему кличку «желудок» не только из-за большого живота, а потому, что он вообще походил на желудок верблюда.

Как видно из подстрочного перевода, авторы немецкой версии, также, дали чёткую аналитическую характеристику внешности героя, которая соответствует таджикскому и русскому вариантам. Западные специалисты смогли передать внешний облик Кори-Ишкамбы, который несет на себе печать всего ростовщичества феодальной Бухары. Глядя на героя, немецкий читатель многое начинает понимать о его характере. Не случайно повесть начинается со знакомства читателя с главным героем. Благодаря этому приёму писатель создаёт первое впечатление о персонаже. Правильно подобранные, писателем и переведёнными переводчиками характеристики внешности Кори-Ишкамбы позволяют зарубежному читателю сформировать своё отношение к главному герою повести и понять его внутренний мир. Однако в русском и в немецком переводе отображения главного персонажа мы замечаем отсутствие одного абзаца. Тщательно работая над началом описания, переводчица решила отказаться от его конца, в котором заключено авторское отношение к образу. С.Айни пишет:

Дуруст аст, ки шиками ин одам аз шикамҳои одамони одӣ аз ҳад зиёд калон буд, лекин зафсии дигар ҷойҳои баландаш, ҳатто гардану рӯяш ҳам ба дараҷае буд, ки он шиками калон дар пеши онҳо номаълум ва одӣ шуда мемонд. Бинобар ин, дар сабаби лақаби ин одам фикри охирии нависандаи ин сатрҳо дар ҳақиқат наздиктар менамуд» [3, 6].

Подстрочный перевод: Действительно, живот этого человека был гораздо больше животов обыкновенных людей, но толщина остальной части тела, даже шеи и лица, были такими, что на их фоне его большой живот особенно не выделялся и даже казался обыкновенным. Поэтому причина его прозвища, по мысли автора этих строк, была близка к истине. Вероятно, О. Сухарева решила, что данный абзац не несёт ни какой важной информации, и он ничего не добавляет в отображение облика Кори-Ишкамбы. На первый взгляд, можно согласиться с решением О. Сухаревой, не переводить этот отрывок. Однако, скрупулезно, проанализировав всю характеристику облика главного действующего лица повести, мы пришли к выводу, что образ скряги-ростовщика Садриддин Айни даётся поэтапно, как бы в постепенном развитии. Слово за словом, абзац за абзацем он показывает нам истинное лицо бухарского ростовщика. Для более полного представления об образе, автору важна каждая деталь, каждый штрих. Через изображение внешности главного героя, автор выражает своё идейное отношение к нему. Перед читателями возникает отвратительная внешность ростовщика, а в абзаце, оставленном без внимания переводчицей, С. Айни сознательно акцентирует своё внимание на ужасающей

несоразмерности этого тела, потерявшего человеческий облик. Вот, почему мы считаем, что наличие данного отрывка в русской и немецкой версиях является необходимым.

ЛИТЕРАТУРА

1. Брагинский И.С. Садриддин Айни / И.С. Брагинский. - М., Советский писатель, 1978. - С.163.
2. Лессинг Г.Э. Гамбургская драматургия / Г.Э. Лессинг // Собр. сочин. - Изд. Вольфа, 1904. - Т.V. - С.76
3. С. Айни. Марги судхӯр. / С. Айни. - Душанбе: ТҚБ „Истокбол“, 2011. - С.6
4. С. Айни. Смерть ростовщика / С. Айни. - Душанбе: Издательство „Маориф“, 1976. - С.7
5. S.Aini. Der Tod des Wucherers. / S.Aini. - Berlin: Verlag Kultur und Fortschritt, 1966. - S. 5

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ СРАВНИТЕЛЬНОГО АНАЛИЗА ОБРАЗА ГЛАВНОГО ГЕРОЯ ПОВЕСТИ С.АЙНИ «СМЕРТЬ РОСТОВЩИКА» КОРИ-ИШКАМБА В РУССКОМ И НЕМЕЦКОМ ПЕРЕВОДАХ С ОРИГИНАЛОМ

В статье анализируются в сопоставительном плане образ главного героя произведения С.Айни «Смерть ростовщика» Кори Ишкамба в немецком и русском вариантах с языком оригинала. Особое внимание уделено рассмотрению сохранения художественного стиля автора в переводах.

Ключевые слова: персонаж, соответствия, оригинал, язык-посредник, перевод, аналитический.

SOME ASPECTS OF COMPARATIVE ANALYSIS OF THE IMAGE OF THE MAIN CHARACTER OF S.AINI'S NOVEL «THE DEATH OF MONEY-LENDER» KORI ISHKAMBA IN RUSSIAN AND GERMAN TRANSLATIONS WITH THE ORIGINAL TEXT OF THE NOVEL

The present article deals with the comparative analysis of the image of the main character of S.Aini's novel «The death of money-lender» Kori Ischkamba in Russian and German translations with the original text of the novel. Special attention is given to the description of author's artistic style in both languages translations.

Key words: characteristics, original, mediator-language, translation, analytical.

Сведения об авторе: *З.А. Шарипова* – соискатель Таджикского национального университета.
Телефон: (+992) 919-16-62-40

ДУ УСЛУБИ БАРГАРДОНИ ЯК ҲИКОЯИ АЗИЗ НЕСИН

Г.А. Шарифова

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Нимаи дуҷуми асри XX ва хусусан, асри XXI, ки ҳамаи роҳҳо ба сӯи ҷамъияти боадолатонаи демократӣ равона шудаанд, давраи инкишофи пуравчи илму техника, даврони афзоиши донишу маърифати инсонӣ буда, он ҷӣ ба ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ва ҷӣ ба шууру тафаккури аҳли ҷамъият табaddулотӣ азиме дохил карда истодааст. Боигарии ҳаёти моддӣ ва маънавии даврони мо на танҳо эҳсосот, таассурот, тасаввурот ва тафаккури инсониро ғанитар гардонида, дар одамон донишу маърифати дақиқу васеи ҳозиразамонро ҷойгир кунонда истодааст, балки он ба ҳамаи шаклу соҳаҳои шуури ҷамъиятӣ, аз ҷумла ба робитаҳои адабӣ низ таъсири амиқе расонида истодааст (1, 10). Пайвандҳои илмӣю адабӣ ва фарҳангии халқи Тоҷикистону Туркия низ дар соҳаҳои охир вусъати тоза пайдо карда истодаанд. Як хусусияти муҳими ин робита баргардони асари бадеӣ аз як забон ба забони дигар масалан, забони тоҷикӣ мебошад. Дар ин маврид ба муқоисаи тарҷумаи як ҳикояи адиби ҳаҷвнигори Туркия Азиз Несин, ки ду нафар адибу олими тоҷик ба забони тоҷикӣ баргардон кардаанд, таваккуф намоем.

«Ҳикояи худам» ва «Арзи ҳол» ном дорад ин ду ҳикоя, ки воқеан, як асари ҳосаи тарҷумаиҳолист, дар бӯстони адаби тоҷик пайдо гаштани он таърихи аҷиб дорад. Охири моҳи сентябри соли 1968 дар шаҳри Тошканд ҷаласаи навбатии нависандагони кишварҳои Осиё ва Африқо доир гардид. Мулоқот дӯстонаи адибони машҳури мамолики олам он айём маъмул буд ва тантанавӣ ҳоса дошт. Ба муносибати ин ҷашн аҳли қаламу маънии маҷаллаи «Садои Шарқ» намунаи таълифоти як зумра адибони маъруфро ба ҷоп расонид.

«Ҳикояи худам»-и Азиз Несин бори аввал дар ҳамин маҷалла (№ 9, соли 1968) ба самъи хонандагон расид. Тарҷума ба қалами адиби нуктадон Раҳим Хошим мансуб буд. Баъди як моҳи ҷаласаи адибони номвар ва ҷопи ин ҳикоя асари мазкур дар се шумораи рӯзномаи вилоятии «Ҳақиқати Ленинобод» паёпай ҷоп шуд (24, 25, 26-уми октябри соли 1968). Пас аз ду сол, моҳи ноябри соли 1970 «Садои Шарқ»

ҳикояи Азиз Несинро аз нав бо номи «Арзи ҳол» манзури хонандагон гардонид (№ 11, соли 1970), ки онро аз русӣ олими маъруф, бостоншинос Ёктам Пӯлод ба тоҷикӣ баргардонида буд. Мутолиаи бодикқати ҳикояҳои «Ҳикояти худам» ва «Арзи ҳол» ошкор намуд, ки ду тан аз мутарҷимон ҳамон як таълифоти адиби туркро ба номҳои мухталиф тарҷума ва чоп кардаанд (1, 11). Тарҷумаи онон чӣ хусусиятҳо дорад? Санъати тарҷумаи кадоме бартар аст? Ҳангоми тарҷумаи ҳикоя кадом хусусиятҳои эҷодиёти Азиз Несин ба инобат гирифта шуд ва ба рӯҳияи айём мусоидат намуд? То чое, ки муяссар гашт, чанд хусусиятҳои тарҷумаи услубии ҳикоя ба назар расид. Қалб аз ҳама, маълум аст, ки Раҳим Ҳошим аз зумраи тарҷумонҳои бомаҳорат буда, ин ҳикоя (ва дахҳо осори адибони туркро) бевосита аз забони туркӣ ба тоҷикӣ баргардонидааст.

Тарҷумаи Ёктам Пӯлод бешубҳа, тавассути забони русӣ сураат гирифтааст. Яқин, дар санъати тарҷумаи эшон тафовути ҷиддӣ ворид шудааст. Баъдан, таҳлилу қиёс, муқоисаи ду тарҷумаи як ҳикоя амиқ ва аниқ сохт, ки Раҳим Ҳошим маънӣ, калима, мафҳум, ибора, таркиби луғавии ҳамон замонро, ки маъмул буд, бештар нигоҳ доштааст. Ин маънӣ, ин мазмун, ин ҳадаф барои ошкор намудани мақсади адиб хидмат кардааст. Дар тарҷумаи Ёктам Пӯлод калимаҳо ва ибораҳои русӣ бештар истифода шудаанд. Барои мисол, чанд калима, ибора, ҷумларо, ки тарҷума шуда, вале ғояи асар тағйир наёфтааст, метавон овард. Чунончӣ, дар тарҷумаи Раҳим Ҳошим «Маҳалли носозгор», дар тарҷумаи Ёктам Пӯлод «Вақти нобоб», дар тарҷумаи Раҳим Ҳошим «Дар яке аз қазираҳои Туркия», дар тарҷумаи Ёктам Пӯлод «дар яке аз қазираҳои шоҳзода» омадааст. Оид ба тарҷумаи унвони қазира Раҳим Ҳошим «қазираи Ҳақбелӣ», Ёктам Пӯлод «қазираи Ҳайбалиада» навиштааст. Агар Раҳим Ҳошим иборай «Ҳақбелӣ айлоқи давлатмандон...» тарҷума кунад, Ёктам Пӯлод онро ба маъномаи макон овардааст: «он ҷо...». Чӣ навъе ки маълум, айлоқ аслан, ҷоест, мавзеест хилват аз манзили зисти инсонӣ мебошад (3, 102).

Раҳим Ҳошим «одами бетолё» нависад, Ёктам Пӯлод онро «бахти баланд» гуфтааст, аммо ғояи ҳикоя ҳарчанд ба ибораҳои антонимӣ баён гашт, нигоҳ дошта шудааст. Хусусияти дигари услубӣ дар тарҷума нигоҳ доштани маънои аслии калима, мафҳум, ибора, фикр мебошад. Чунончӣ, Раҳим Ҳошим «испартаниҳои қадим», Ёктам Пӯлод «раиёти давлати қадими Спарта» навиштаанд, ки чандон вайрон нест.

Дар айни вақт, калима, ибора, мафҳум, фикр, ҷумлаҳое қорбаст шудаанд, ки яке ихчаму мухтасар ва ба шакли иборай фразеологӣ Раҳим Ҳошим «дунёи зебои зистанӣ», дигаре ҷумлаи алоҳида нигошта: «дунёи зеборо, ки барои бахту саодат офарида шудааст». Ба вуҷуд омадани ибораҳои «мамлақати сохти капиталистӣ» (Раҳим Ҳошим), «мамлақати капиталистӣ» (Ёктам Пӯлод) низ аз ҳамин қабил мебошанд. Дар ин маврид бошад, аз баргардони мазкур носуфтагиҳои баён низ ба ҷашм мерасанд. Масалан, Раҳим Ҳошим «соли 1933 қонуни фамилия – номи хонаводагӣ қабул кардан баромад». Ёктам Пӯлод «соли 1933 қонуне баромад, ки мувофиқи он ҳар як турк бояд ба худ фамилия интихоб мекард». Ҳамин ҷумла тарзи русиаш: «в 1934 году вышел закон, по которому каждый турок должен был принять фамилию» (аз китоби русии «Рассказы для Вас» А.Несин. Москва «Художественная литература», 1976).

Пинҳон нест, ки дар тарҷумаи Ёктам Пӯлод фикр саҳеҳу равшан ба назар мерасад ва ба тарҷумаи русӣ низ мувофиқат мекунад. Боз иловаи дигар: Ёктам Пӯлод дар ҷое иборай «офитсери навзӯхур»-ро ба қор бурдааст. «Офитсери навзӯхур» яъне чӣ? Дар забони мо офтоби навулӯъ, ситораи навулӯъ меғӯянд, аммо «офитсери навзӯхур» як андоза ғайритабиист. Раҳим Ҳошим барои ифодаи ин ибора «ҷавони навқирон»-ро ба қор бурдааст. Дар тарҷумаи русии ҳамин ибора ҷунин омадааст: «новоиспеченный офицер», ки то ба дараҷае ба мақсад мувофиқ аст. Дар бобати васеъ қор фармудани иборай «савдои хомии наполеонӣ», «бемори наполеонӣ», «наполеонтарошӣ», ки ба қалами Раҳим Ҳошим мансуб аст, тарҷумон Ёктам Пӯлод ҳар се ибораҳоро ҷунин тарҷума кардааст: «дарди худписандӣ», «дард», «беморӣ». Бармегардем ба иборай русӣ: «Каждый молодой офицер в душе мнит себя Наполеоном. Кое у кого мания величия остается на всю жизнь. Вообще-то чем быстрее отделяешься от нее, тем лучше, ибо болезнь эта опасна и заразна». Албатта, Раҳим Ҳошим маънои аслии мақсади адибро бештар кушодааст: «ҳар командир мисли Наполеон шуданӣ» (2, 10). Дар айни замон, ба мушоҳида расид, ки барои барҷаста баромадани фикр мутарҷим Ёктам Пӯлод заҳмати бештар кашида

(шояд тарҷума аз забони русӣ сабаб шуда). Намуна аз Раҳим Ҳошим: «Ба санъати бузург будани шеър эътиқоди калон дорам, чунки бисёр касон барои шоир шуда натавонистан ба нависандашавӣ зӯр задаанд». Ҳуктам Пӯлод: «Ман аминам, ки назм санъати бузургест ва беибо бо овози баланд эълон мекунам: онҳое, ки шоири ҳақиқӣ шуда натавонистанд, ҳеҷ набошад, носир шудаанд». Агар ибораи тарҷумакардаи Раҳим Ҳошим «бисёр касон барои шоир шуда натавонистан»-ро ба тарҷумаи «онҳое, ки шоири ҳақиқӣ шуда натавонистанд» (Ҳуктам Пӯлод) муқоиса намоем, бартарӣ ва афзалияти тарҷумаи дувум маълум мегардад. Раҳим Ҳошим «рецепт-чора», Ҳуктам Пӯлод "дастур ва дорувории тайёр" гуфтаанд, ки ба андешаи мо тарҷумаи дувумӣ сахетар, комилтар ва равшантар мебошад. Ниҳоят, далелҳои дигаре, ки мавриди зикр аст, ба тарҷумаи ном, унвони шахр, давлат, макон, мавзӯ тааллуқ доранд. Чунончӣ, Истамбулро чандин навъ тарҷума кардаанд: дар куллии устод Лоҳутӣ ба шакли «Истанбул», дар тарҷумаи Раҳим Ҳошим «Стамбул», дар тарҷумаи Ҳуктам Пӯлод «Истамбул», дар тарҷумаи ба забони русии Г.Александрова ва К.Глазунова «Стамбул» омада. Қадоме аз ин тарҷумаҳо қобили эътироф ва шакли навишти дурусту беҳато мебошанд? Ба назари мо мафҳуми «Истамбул» дар забони мо дар навишт беҳтар аст.

Кӯшиши мо дар тадқиқоти мазкур ба равшан кардани ин маъниҳо равона шудааст ва то ҷое ки муяссар гашт, чанд хусусияти тарҷумаи услубии ҳикоя ба назар расид. Қабл аз ҳама, маълум аст, ки Раҳим Ҳошим аз зумраи тарҷумонҳои бомаҳорат буда, ин ҳикоя ва дахҳо осори адибони туркро низ бевосита аз забони туркӣ ба тоҷикӣ баргардон кардааст. Тарҷумаи Ҳуктам Пӯлод бешубҳа, тавассути забони русӣ сурат гирифтааст. Яқин, дар санъати тарҷумаи эшон тафовути ҷиддӣ ворид шудааст. Баъдан, таҳлили қиёсӣ, муқоисаи ду тарҷумаи як ҳикоя амиқ ва аниқ сохт, ки Раҳим Ҳошим маънӣ, калима, мафҳум, ибора, таркиби луғавӣ ҳамоно замонро, ки маъмул буд, беҳтар ва бештар нигоҳ доштааст. Ин маънӣ, ин мазмун, ин ҳадаф барои ошкор намудани мақсади адиб хидмат кардааст. Дар тарҷумаи Ҳ. Пӯлод бошад, табиатан калимаҳо ва ибораҳои русӣ бештар истифода шудаанд (3, 90).

Савум, азбаски Раҳим Ҳошим аз туркӣ, Ҳуктам Пӯлод аз русӣ баргардонӣ намудаанд, тафовуте дар ҳаҷми ҳикоя низ ба вуҷуд омадааст. Аммо мазмун, ҳадафи аслии адиби ҳаҷвнигор дар ҳар ду тарҷума то ҳадди имкон нигоҳ дошта шудааст.

Хулоса, тарҷумаи осори Азиз Несин ҳам аз забони туркӣ, ҳам тавассути забони русӣ сурат гирифтааст. Тарҷумонҳо Раҳим Ҳошим барои мухтасару муъҷаз ифода намудани рӯху ғоя ва фикру андешаи муаллиф, Ҳуктам Пӯлод барои ҳарчи бештар барҷаста, пурратар, ҳаматарафа ифода намудани ҳадафу мақсади муаллифи асар кӯшидаанд. Аз ҷониби дигар, тарҷумаи онон дар қадом шакле сурат гирифта бошад, барои боз ҳам хубтар ошно сохтани хонандаи тоҷик бо мардуми турк ва бо зиндагиномаи як нафар саромади адабиёти навини ин халқ хидмати ҳолисона намудааст.

АДАБИЁТ

1. Несин А. Писатель, народ, власть / А Несин //Иностранная литература. 1965, № 10.
2. Ҳошим Р. Ҳавҷнависи оташсухан. (Шоири озари С.Тоҳирзода)/ Р Ҳошим //Тоҷик. Сов, 1962, 30 май.
3. Шарифова Г.А. Равобити адабӣ ва нақши тарҷумаи бадеӣ / Г.А Шарифова. – Душанбе: Ирфон, 2012, -129 с.

ДВА СТИЛЯ ПЕРЕВОДА ОДНОГО РАССКАЗА АЗИЗА НЕСИНА

В настоящей статье стиль и художественный перевод произведения одного рассказа Азиза Несина осуществлялись как на языке оригинала так и на русском языке. Их перевод, в каком виде бы не было, смог поближе познакомить таджикского читателя с турецким народом в лице одного писателя этого народа.

Ключевые слова: перевод, язык, стих, писатель, цитата, сравнение, правильность, вид, признание, содержание.

WO STYLES OF TRANSLATION OF THE SAME STORY AZIZ NESIN

In conclusion, the translation of Aziz Nesin's work carried out as into the original language and in Russian. Their translation, in any form would not be earned for a close acquaintance with the Turkish reader Tajik people and the life of a writer of this nation.

Key words: translation, language, verse, writer, quote, compare, correctness, view, recognition, contents.

Сведения об авторе: Г.А. Шарифова - кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка и философского обучения Таджикского технологического университета

ЖУРНАЛИСТИКА

ДОИР БА БАЪЗЕ РОҲҶОИ ИФОДАИ ШАХС ДАР ҶУМЛАҶОИ ФРАЗЕОЛОҶИ

М. Бекназарова

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар забоншиносии муосир ба масъалаи омӯзиши воҳидҳои фразеологӣ тадқиқот ва дастовардҳои нисбат ба зиёданд. Метавон бемуболиға гуфт, ки танҳо дар ду-се соли охир дар забоншиносии тоҷик чандин мақола ва монографияҳо доир ба хусусиятҳои гуногуни воҳидҳои фразеологӣ анҷом дода шудааст. Муҳаққиқон ба ҷиҳатҳои гуногуни маъноӣ, сохторӣ ва услубии ин ганҷинаи забон таваҷҷуҳ намудаанд. Дар байни онҳо тадқиқоти профессор Ҳ. Маҷидов [1], Дӯстов Ҳ., М. Мирзоева [3] ва чандин нафари дигарро ном гирифта мумкин аст. Дар ин мақола тасмим гирифтаем дар масъалаи сохтори воҳидҳои фразеологӣ забони матбуоти даврӣ таваҷҷуҳ намоем. Дар қолаби ҷумла ифода гардидани воҳидҳои фразеологӣ ҳодисаи маъмул аст. Ҷумлаҳои фразеологӣ чун дигар фразеологизмҳо аз ҷумлаҳои озоди нахвӣ бо сохтори тағйирнаёбандагӣ ва яклухт будан маънонашон фарқ мекунанд.

Ҳаминро бояд зикр намуд, ки дар хусуси ҷумлаҳои фразеологӣ забони тоҷикӣ ва хусусиятҳои он забоншиносон асару мақолаҳои ҷудогона навиштаанд. Аз ҷумла Ҳ. Маҷидов «Ҷумлаҳои фразеологӣ», Р. Саидов «Ҷумлаҳои фразеологӣ дар назми халқӣ», С. Шербоев «Ифодаҳои хабарҳои феълӣ бо воҳидҳои фразеологӣ». М. Муслимов «Воҳидҳои фразеологӣ забони адабии муосири тоҷик бо унсурҳои луғавии арабӣ» ва ғайра. Профессор Ҳ. Маҷидов ҷумлаҳои фразеологиро аз рӯи сохту таркибашон ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намудааст: ҷумлаҳои фразеологӣ яктаркиба, ҷумлаҳои фразеологӣ дутаркиба, ҷумлаҳои фразеологӣ нотаом, ҷумлаҳои фразеологӣ мураккаб [2, 46].

Раҳим Саидов дар мақолаи «Ҷумлаҳои фразеологӣ дар назми халқ» хусусияти фарқкунандаи онҳоро аз ҷумлаҳои муқаррарии забон зикр карда, онҳоро аз рӯи маъно ва ҳелҳои семантикӣ чунин тасниф намудааст: «Ҷумлаҳои фразеологӣ хабарӣ, ҷумлаҳои фразеологӣ шартӣ-хоҳишмандӣ, ҷумлаҳои фразеологӣ амрӣ-хитобӣ». Муҳаққиқ дар ин таснифот, ки аз рӯи маъно ва оҳангнокӣ сурат гирифтааст, онҳоро аз рӯи маъно ва ифодаи замонҳои феъл шарҳу эзоҳ дода, бо мисолҳои фаровон фикрашро тақвият додааст. Ӯ дар мавриди ҷумлаҳои фразеологӣ чунин ибразӣ ақида намудааст: «Азбаски семантикаи умумӣ ва яклухти ҷумлаҳои фразеологӣ ба ҷузъҳои алоҳидаи таркиби онҳо вобастагӣ надорад, дар таснифи онҳо чунин ҷиҳатҳоро ба назари эътибор гирифта фарз аст: а) семантикаи яклухти ҷумлаҳои фразеологӣ, ки фақат маълумот ё хабареро дар маънои маҷозӣ-фразеологӣ ифода менамояд; б) оҳанги интонатсияи хабарӣ; в) ҷиҳати модалнокии ҷузъҳои (компонентҳои) феълӣ ва предикатсия ҳамчун воситаи асосии муайян намудани гурӯҳҳои семантикии ҷумлаҳои фразеологӣ» [5, 13].

Ду ҷиҳати асосии ҷумлаҳои фразеологӣ сохти устувор ва маъноҳои яклухти онҳо аст. Агарчи қолаби нахвӣ онҳо комил, пурра аст, асосан бар эзоҳ ва тақвияти фикрҳо, ҷумлаҳои дигар меоянд. Ҷаззобият, пуртаъсирӣ, маънии равшану комили онҳо танҳо дар матн барпо аст.

Азбаски ҷумлаҳои фразеологӣ мисли зарбулмасалу мақолҳо метавонанд ба ҳама дахл дошта бошанд, бинобар ин онҳо дар қолабҳои гуногуни ҷумлаҳо – сода, мураккаб, яктаркиба, дутаркиба омада, ба шахсу шумораҳои гуногун дахл дошта метавонанд. Аз ҷумла, як гурӯҳи калони онҳо дар қолаби ҷумлаҳои дутаркибаи тафсиلى омада, ба шахсу шумораҳои гуногун далолат мекунанд: *Беқарор мондам, аз ҷой наменҷунбидам, забонам ба сухан наменечид (Адабиёт ва санъат.- 2000.- №43); Ӯ ки сиришташ парвардаи фарҳанг буд, дари бахт ба рӯиш боз шуд (Ҷумҳурият.-2000.- №13)*. Дар мисолҳои боло вобаста ба ин ки ҷумлаи якум ба кадом шахс далолат мекунад, бандҳои шахсӣ-соҳибӣ ба ӯ дахл доштан, нисбат доштани ҷумлаи фразеологиро муайян мекунанд. Ин гуна ҷумлаҳои фразеологӣ чунон вобастаи матн ҳастанд, ки бевосита пас аз ҷумлаи озоди синтаксисӣ омада, ё чун ҳулоса ва ё чун шарҳи он оварда мешаванд. Ба ин тариқ тақвият ёфтани фикри гуфташуда тавассути

воҳиди фразеологӣ бо бандакҷонишини соҳибӣ боз ҳам қувват дода мешавад: *-Ҳанӯз аз хурдӣ орзуям боғпарварию ҷангалдорӣ буд, - як навъ дари дилаширо кушода гуфт, Маҳмадҷон* (Ҷумҳурият, 2000. - №13). Хусусияти умумӣ доштани ҷунин ҷумлаҳои фразеологиро дар он сурат боз ҳам барҷастатар намоён мегардад, ки ба ҷойи бандакҷонишинҳо пасванди ҷамъбандии *-ҳо* омада, муносибати субъективии шахсони зиёдро ифода мекунад: *Мебинем, ки дарди бедаво устоди ботанутӯширо ба ҷӣ ҳол оварда, таассуф меҳӯрем, дилҳо ба ҳоли ӯ реш мегарданд* (Адабиёт ва санъат.- 2000.- №43).

Дар мисоли боло мубтадои ҷумлаи фразеологӣ ба шахсони зиёд дахл доштани муносибати субъективиро ифода кунад ҳам, хабари сарҷумлаи ҷумлаи мураккаби озодаи синтаксисӣ – *мебинем, таассуф меҳӯрем* ба шахси якуми шумораи ҷамъ мансуб будани воҳиди фразеологӣ ифодашударо равшан мекунад.

Онҳоро берун аз матн ҷустан ва маъною тобиши онҳоро муқаррар кардан ғайриимкон аст. Агар онҳо аз матн ҷудо карда шаванд ҳам, хусусияти коммуникативии худро гум намекуанд, чунки онҳо баръакси таркибу пайвастиҳои фразеологӣ, ибораҳои фразеологӣ ва мисли ҷумлаҳои муқаррари нахвӣ фикри нисбатан пурратарро мефаҳмонанд. Онҳо ҳам дар қолабҳои таркиби рехта маъноҳои бутунро ифода мекунад, ки аз рӯйи махсусияти ҳиссаи нутқи ин маъноҳо ба аломату хусусияти ашё, ҳодиса, ҳолат ва ғайра ишора мекунад. Яъне, дар ин маврид онҳо аз ҳисоби унсурҳои ғайрифразеологӣ, ки ба ҷузъҳои алоҳидаи онҳо илова мешаванд, ё ин ки аз рӯйи мавқеа, ки онҳо дар байни ҷумлаҳои дигари матн доранд, характери конкретӣ мегиранд. Гоҳҳо фикри пеш гуфташуда бо ҷумлаҳои фразеологӣ ҷамъбасти карда мешаванд: *- аз кучо тинҷӣ? аз дируз боз дилам отаиҳона аст* (Муҳаббат ва оила.- 2010.- №27). Таҳлилу муқоисаи мисолҳо нишон медиҳанд, ки дар ҷунин ҷумлаҳои фразеологӣ, ки шахс ва муносибати субъективӣ дар он таъкид мешавад, корбурди шахси якуми танҳо: *забонам ба сухан намебечид, дилам отаиҳона аст* ва шахси сеюми танҳо: *дари бахт ба рӯяш боз шуд бештар ба назар мерсанд*.

Ин ҳам далели он аст, ки воҳидҳои фразеологӣ бо вучуди аз зарбулмасалу мақолҳо фарқи кулӣ доштанишон, аз ҷиҳати қолабҳои аллакай тайёрдоштанишон, характери ба ҳама дахлдор буданишон бо онҳо монандӣ низ доранд.

АДАБИЁТ

1. Мачидов Ҳ. Ҷумлаҳои фразеологӣ / Ҳ. Мачидов // Мактаби Советӣ, - 1978. - № 5. - С. 15–19.
2. Мачидов Ҳ. Фразеологияи забони адабии ҳозираи тоҷик (дастури таълимӣ) / Ҳ. Мачидов. - Душанбе, 1982. - 104 с.
3. Мачидов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик / Ҳ. Мачидов. - Душанбе: ДДТ, 1982. - 104 с.
4. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехта / М. Фозилов. - Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1963. - Ҷ. 1.
5. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехта / М. Фозилов. - Душанбе: Ирфон, 1964.
6. Мирзоева М. Воҳидҳои фразеологии асарҳои С. Айни ва усулҳои тарҷумаи онҳо ба забони русӣ / М. Мирзоева. - Душанбе: Матбуот, 2008. - 160 с.
7. Муслимов М. Воҳидҳои фразеологии забони адабии муосири тоҷик бо унсурҳои луғавии арабӣ / М. Муслимов. - Душанбе, 2009. - 187 с.
8. Саидов Р. Ҷумлаҳои фразеологӣ дар назми халқӣ / Р. Саидов // Мактаби советӣ, 1983. - №9. - С.13
9. Шербоев С. Ифодаҳои хабарҳои феълӣ бо воҳидҳои фразеологӣ. Забоншиносии тоҷик / С. Шербоев. - Душанбе: Дониш, 1984. - С. 136-146.

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ВЫРАЖЕНИЯ КАТЕГОРИИ ЛИЦА В ФРАЗЕ ЛОГИЧЕСКИХ ПРЕДЛОЖЕНИЯХ

В данной статье дана информация о фразеологических единицах и различных ее особенностях. Также проанализированы структурно-семантические особенности предложений с различными примерами. С точки зрения таджикско-персидских ученых рассмотрены синтаксические и морфологические сложносочиненные предложения.

Ключевые слова: современный лингвистический, фразеология, фраза логические единицы, предложения, предикат, пословицы, структура, семантическая, язык, различия, проблема фразеологии.

ABOUT SOME PECULIARITIES OF THE EXPRESSION OF PERSON IN PHRASE LOGICAL SENTENCES

In this article has given information about phrase logical units and different peculiarities of it. Also analyzed the structural-semantically characteristics phrase logical sentences with different examples. From the point of view of Tajik-Persian scientists showed syntactical and morphological compound sentences.

Key words: colors, phrase, sentences, semantic, learning, scientists, Tajik scientists, structure.

Сведения об авторе: М. Бекназарова – соискатель Таджикского национального университета

ХУСУСИЯТҲОИ ФАРҚКУНАНДАИ ПАМФЛЕТИ ТЕЛЕВИЗИОНӢ

3. Муъминҷонов

Донишкадаи давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода

Жанри памфлет дар байни гурӯҳи жанрҳои публицистикаи бадеӣ бо хусусиятҳои хоси худ фарқ карда меистад. Дар ин жанр мақсад танқид намудани зухуроти манфие набуда, балки маҳкум кардан мебошад. Худи маънии калимаи памфлет «ҳама чизро месӯзонам» аст. Бо истифода аз жанри памфлет мақсади муаллиф тарбия ва ҳимоя кардан набуда, балки шармсор, нобуд ва маҳкум кардан мебошад.

Дар ин бобат профессор И. Усмонов хеле хуб гуфтааст: «Ба шеваи одӣ танқид карда ин «чиз бад» гуфтан, памфлет намешавад. Памфлет танқид не, балки маҳкум кардан аст ва ин бо сабаке анҷом дода мешавад, ки он муассир бошад, бовар кунонад. Аз ин сабаб, бисёр вақт дар памфлет киноя ва тамасхур истифода бурда мешавад, яъне усули сатира усули навиштани памфлет аст» [1].

Дар ин ҷо барои фаҳмо гаштани услуби навиштани жанри памфлет фарқи ҳаҷв (сатира) ва зарофат (юмор) - ро дида мебароем. Дар памфлет услуби ҳаҷв истифода мегардад ва тавассути он нисбати воқеа ё одамоне, ки перомунӣ онҳо сухан меравад, эътироз ба амал меояд. Яъне, ин хандаи кушанда, маҳкумкунанда мебошад. Муаллиф ҳодиса ва шахсро, ки чунин кори манфиро содир кардааст, чунон тасвир менамояд, ки хонанда, шунаванда ва бинанда нисбати он нафраташ ояд ва он шахси ғуноҳкарда сарашро бардошта дар байни мардум гашта натавонад. Зарофат (юмор) бошад ҳаҷвест, ки мақсади хандондани одамонро дорад.

Памфлет дар ҳолате навишта мешавад, ки муаллиф воқеа ва ё ҳодисаи номатлуб ба ҷомеаро дарк мекунад ва барои аз байн бурдан, нест кардани он мекушад. Мавзӯи памфлет чунин буданаш мумкин аст: бадахлоқӣ, ифвогарӣ, напшамандӣ, ҷанг ва ғайраҳо.

Намунаи жанри памфлети телевизионӣ дар Шабакаи «ОРТ» барномаи В. Шендерович «Итого», В. Зорин «Лица и маски» ва В. Дунаев «Мисс Этикетка» шуда метавонанд, ки дар он мавзӯҳои дохилӣ ва ҳам байналмилалӣ таҳия шуда, ҳаводорони зиёди ҳудро пайдо намудаанд.

Дар маҳкум кардан ва хандидан ба ҳоли шахсе набояд муаллиф аз таҳқир истифода барад. Истифодаи таҳқири шахсият дар тамоми жанрҳои журналистика мамнӯ аст.

Памфлет ба фелетон хеле монанд аст, аммо фарқ мекунад. Дар фелетон ҳарчанд маҳкумкунӣ дида шавад ҳам, вале муаллиф мақсади тарбия намудан дорад. Ин хусусияти хоси жанри фелетон дар памфлет дида намешавад. «Фарқияти он аз фелетон (фарқияти памфлет) дар он аст, ки дар фелетон фактҳои алоҳидаи як воқеаи мушаххас танқид (ҳаҷв) карда шаванд, вазифаи памфлет аз танқиди (ҳаҷви) системаи ақидаҳо иборат мебошад» [2].

Хулоса, дар жанри памфлет мақсад танҳо маҳкум кардан, хандидан ва хандонидан набуда, бо ин услуб андешаи ҳикматомези ҳешро гуфтан, муносибат ва ақидаи ҳудро дар хусуси ягон воқеа, ҳодиса ва зухуроти манфие баён намудан аст. Истифодаи зарбулмасалу мақолҳои халқӣ, ташбеҳҳои зебо, ибораҳои рехта, имову ишора ва дигар услубҳои бадеӣ ҷузъи муҳимми жанри памфлет мебошад. Ҳарчанд, дар памфлет баёни духӯрагӣ дида шавад ҳам, вале мақсад муайян ва равшан аст. Дар памфлет унсурҳои публицистӣ ва ҳам бадеӣ васеъ истифода мешаванд. Воқеаи памфлет ҳақиқӣ буда, ҳеч гоҳ сохта нест. Истифодаи «ман» ва ё «мо» - и муаллиф бофтаю фантазияи ӯ набуда, балки бозкунандаи шахсест, ки дар памфлет маҳкум мегардад.

А Д А Б И Ё Т

1. Усмонов И.К. Жанрҳои публицистика / И.К. Усмонов. – Душанбе, 2009. – 121 с.
2. Кузнецов Г.В. Телевизионная журналистика / Г. В. Кузнецов [и др.]. – М.: МГУ, 2002. – 209 с.

ОТЛИЧИТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЖАНРА ПАМФЛЕТА НА ТЕЛЕВИДЕНИИ

В данной статье рассматривается анализ жанра телепамфлета. Автор на основе научных трудов в области тележурналистики доказывает особенности этого жанра на телевидении.

Ключевые слова: памфлет, критика, сатира, юмор, автор, зритель, тема, факт, конкрет, разница.

THE DIFFERENCE GENRE PAMPHLET ON TV

This article covers the analysis of the genre body of the pamphlet. The author on the basis of scientific works in the field of TV journalism proves features of this genre on the TV.

Key word: the pamphlet, criticism, satire, humor, author, the viewer, theme, fact specific, the difference.

Сведения об авторе: *Зулфиддин Муминджонов*-кандидат филологических наук доцент кафедры журналистики телевидения ТГИИ им. М.Турсунзаде, докторант кафедры истории и теории журналистики и электронных СМИ РТСУ, первый заместитель директора Государственного учреждения «Телевизиони пойтахт». Телефон: (+992)935-05-14-63. E-mail: zulfiddin.m@mail.ru

МАНИПУЛЯЦИЯ, КАК МЕТОД ГРАЖДАНСКОЙ ЖУРНАЛИСТИКИ

З.Ф. Тулаганова

Российско-Таджикский (славянский) университет

Информационные войны в современном мире явление привычное. И чтобы одержать победу необходимо умело владеть словом, главным оружием журналиста.

Способность журналистов развязывать информационные войны прерогатива сегодняшней журналистики. И как порой начинаются они с одного слова, также легко и заканчиваются, все тем же словом.

Человек 21 века живет в условиях постоянного влияния и давления, оказываемого на него со стороны, да и сам он является субъектом влияния и давления. Силовое давление уже не актуально, а вот мозговой штурм или промывание мозгов, иными словами-манипулирование посредством информационного влияния все быстрее входит в обиход. Манипулирование становится хорошим фундаментом для формирования и управления общественным мнением. Проводником между данными субстанциями выступает гражданская журналистика.

Для всякого манипулирования характерна некоторая иллюзия, невидимый механизм, психологическое воздействие на сознание с целью формирования целенаправленных идеологических убеждений. Как считает Г. Шиллер, «успех манипуляции гарантирован, когда манипулируемый верит, что всё происходящее естественно и неизбежно» [1, 28]. Из этого следует, что для манипуляции требуется фальшивая действительность. Все приемы манипулирования строятся на отвлечении внимания объекта от основной цели. Ярким примером подобного рода манипуляции со стороны гражданской журналистики является ситуация на Украине. Множество откровенных, провокационных материалов в интернете и на телевидение, рассчитанные на вызов агрессии со стороны аудитории, вполне справляются со своей задачей. Доподлинно неизвестно какие сюжеты являются реальностью, а где объективы телекамер направлены на постановочные сцены.

Манипуляция это эффективное оружие в умелых руках. Гражданская журналистика в совокупности с правильным манипулированием хороший тандем для создания грамотной ложной журналистики.

Человеческий мозг создан так, что способен находится в двух состояниях либо подчиняться, либо властвовать. И на деле мы готовы чаще подчиняться. Подчинение рождает полную способность не принимать решений и не нести ответственности за свои деяния. Ежедневно мы становимся невольными свидетелями, порой и участниками подобных ситуаций. Добровольно, без, казалось бы, внешнего воздействия поглощаем любую информацию, которая поступают к нам из разных источников. И только человеку с собственной точкой зрения удастся не быть пойманным в сети дезинформации информационного пространства. Умение четко разграничивать правду и вымысел приходит лишь тогда, когда становишься очевидцем одной из сторон.

Но, как известно, все ситуации поделены на «хорошо» и «плохо» значит и в системе манипулирования, подчеркиваю правильного, настроенного на благо манипулирования

есть положительная сторона. Давайте разберемся, настолько ли плохо когда тобой управляют, когда тебя направляют, если правильно интерпретировать. Ведь, как и в иных ситуациях поддаваться манипуляции или нет, есть дело добровольное.

Поразмыслив можно столкнуться с тем, что манипулирование это ровно то, о чем мы думаем, с чем согласны, но что боимся произнести вслух, так как нами одолевает страх сомнения. И о чем мы говорили выше не возможность и нежелание отвечать за свои действия, слова и прочее. Если ты с чем-то не согласен, то, как бы тебя не убеждали изменить мнение сложно.

Воздействие на общество словом началось еще с тех пор, как человек начал говорить. Сегодня «слово» это инструмент манипуляции, воздействия, влияния. Умение, верно, целенаправленно владеть словом может привести как к успеху, так и к фиаско. Гражданская журналистика выступает на первый взгляд рычагом давления на массы, тем манипулятивным аспектом в глазах общества, который может изменить взгляды и идеологию аудитории.

Определенный процент гражданской журналистики—это, безусловно, направленная манипуляция человеком. Но не стоит исключать ту достоверную информацию, которая идет в массы.

Рассмотри схему восприятия человеком информации если она поступает напрямую информация—респондент, то в большинстве случаев информация не полностью воспринимается. Если же идет поток информации к респонденту, но через источник, которому доверяет респондент то информация усваивается эффективнее.

Таким образом, гражданская журналистика выступает манипулятором-проводником между информацией и респондентом.

Слово, интернет, гражданская журналистика—это сегодня тот тандем, который является составляющей современной манипуляции человеческим сознанием.

Может показаться, что эпоха слепой веры в мифы давно ушла в прошлое, но ежедневная практика показывает, что это не так. Как пишет Э. Кассирер, «если современный человек больше не верит в натуральную магию, то он, без сомнения, исповедует некий сорт «магии социальной»[2, 17].

Сложно не согласиться с Кассирером, поскольку «магия социальная» как обозначил автор, куда более действенна. Новые журналистские мифы создаются по точному плану, в соответствии с личной и социальной психологией людей и целями манипуляторов. Большинство изданий умышленно создают мифы вокруг событий, лиц, ситуаций.

По мнению М. Лернера, у человека «возникает полная мешанина понятий и никакой взаимосвязи событий. Единственная система, в которую он способен подставить отдельные факты, - это система стереотипов, уже сложившихся у него в голове. Это система, ориентированная главным образом на соревнование и борьбу, где понятия добра и зла принимаются на веру» [3, 47].

Исходя из вышеизложенного, стоит отметить, что метод манипуляции в журналистике использовался всегда, еще со времен появления первых прототипов газет — листовок. На сегодняшний день, данный метод гражданской журналистики более эффективен, так как им не брезгует ни одно даже самое статусное издание, телекомпания. Все дело в том, что любая журналистика: будь она государственная или частная имеет заинтересованного инвестора, кто проплачивает каждое слово и соответственно говорят то, за что было уплачено. На просторах интернета невозможно доверять и сюжетам, выложенным «мобирепортерами». Если внимательно смотреть за картинкой, то нетрудно догадаться что снимают люди, хорошо владевшие информацией, точный ракурс, точное время и место, все эти факты говорят, лишь об одном, профессиональная журналистика есть вымирающий вид.

ЛИТЕРАТУРА

1. Шиллер Г. Манипуляторы сознанием / Г. Шиллер. - М., 1980. - 53 с.
2. Кассирер Э. Техника современных политических мифов / Э. Кассирер // Вестник МГУ. - Сер. 7 (философия). - 1990. -№2.17с.
3. Лернер М. Развитие цивилизации в Америке / М. Лернер. - М., 1992. - 67 с.
4. Иногда их называют методом «Ограничительные меры»

МАНИПУЛЯЦИЯ, КАК МЕТОД ГРАЖДАНСКОЙ ЖУРНАЛИСТИКИ

Метод манипуляции в журналистике использовался всегда, еще со времен появления первых прототипов газет – листовок. На сегодняшний день, данный метод гражданской журналистики более эффективен, так как им не брезгует ни одно даже самое статусное издание, телекомпания. Все дело в том, что любая журналистика: будь она государственная или частная имеет заинтересованного инвестора, кто оплачивает каждое слово и соответственно говорят то, за что было уплачено. На просторах интернета невозможно доверять и сюжетам, выложенным «мобирепортерами». Если внимательно смотреть за картинкой, то нетрудно догадаться что снимают люди, хорошо владевшие информацией, точный ракурс, точное время и место, все эти факты говорят, лишь об одном, профессиональная журналистика есть вымирающий вид.

Ключевые слова: журналистика, метод манипуляции, гражданская журналистика, телекомпания, информация, просторы интернета.

MANIPULATION AS A METHOD OF CITIZEN JOURNALISM

Manipulation technique in journalism has always been used, since the appearance of the first prototypes of Newspapers and pamphlets. To date, this method of citizen journalism is more efficient, because they do not shrink from anything, even the status of the publication, the broadcaster. The thing is that any journalism: whether it is public or private has an interested investor who pays every word and consequently say something for what was paid. On the Internet cannot be trusted and plots laid out "mobileportal". If you look carefully at the picture, you might guess that you rent, well owned the information, the exact angle, the exact time and place, all these facts say only one thing, professional journalism is an endangered species.

Key words: journalism, manipulation technique, civic journalism, television, information, Internet.

Сведения об авторе: *З.Ф Тулаганова* - аспирантка кафедры печатных СМИ и PR Российско-Таджикского (славянского) университета

ВАО-И ТОЧИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ ГЛОБАЛИЗАТСИЯИ ИТТИЛООТ

Сӯҳробӣ Мирзоалӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз соҳаҳои асосии ҳамгироӣ, ин глобализатсияи иттилоот мебошад, ки дар натиҷа фазаи иттилоотии ягона тавассути технологияҳои коммуникатсионӣ пайдо ва ташаккул меёбад. Ҷараёни ҷаҳони паҳншавӣ ахбор ва мубодилаи иттилоот миёни минтақаҳои оламро, ки ба воситаи алоқаи моҳвораӣ, кабелӣ, системаи компютерӣ ва дастгоҳҳои муҳаббатӣ амалӣ мегардад, глобализатсияи иттилоот меноманд [5]. Ташаккули системаи паҳншавӣи глобалии иттилоот тавассути ВАО, рушд ва инкишофи технологияҳои иттилоотӣ ва Интернет ба пайдоиши фазаи иттилоотии нав мусоидат намуд, ки дар он ҳамаи соҳаҳои ҷаҳонияти инсон ба ҳам алоқамандии зич доранд. Иттилоот дар асри навин мавқеи асосиро пайдо намуда истодааст. Эҳтиёҷи одамон ба он хеле афзудааст ва пешрафту таракқиёти ҷомеаро бе огоҳ будан аз навигарии сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, илмӣ тасаввур кардан душвор аст. Ҷаҳонишавӣ тақозо менамояд, ки аксари муносибатҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, маданӣ ва сиёсӣ характери умумиҷаҳонӣ касб намоянд [8]. Имрӯзҳо глобализатсия дар ҷаҳон дар соҳаҳои тиҷорат, иқтисодиёт, сиёсат, иттилорасонӣ ва дигар соҳаҳои муҳими ҳаётӣ вусъат гирифтааст. Нақши радиоҳои байналхалқӣ, телевизионҳои моҳвораӣ, рӯзномаҳо ва Интернет, ки бемамонӣ дар аксари кишварҳо паҳн мегарданд, дар ин ҳамоишҳо хеле бузург аст.

Иттилоот ба яке аз маҳсулоти асосии глобалии ВАО мубаддал гаштааст, ки дар ҷаҳон талабот ба он зиёда аст. Дар ибтидо иттилоотро агентҳои иттилоотии байналхалқӣ мефурӯхтанд, баъдан радиоҳо, акнун дар баробари онҳо телевизионҳои глобалӣ ва ВАО-и ахбори онлайнӣ ба фурӯши ахбор машғуланд. Ба ВАО-и давлатҳои гуногун харидории иттилоот нисбат ба сарф кардани маблағ барои ҷамъоварӣ ва таҳияи иттилоот арзонтар аст. Мубодилаи васеи иттилоот дар ҷаҳон ба глобализатсияи иттилоот оварда расонд.

Ҷараёни паҳншавӣи ахбори байналхалқӣ давра ба давра ташаккул ёфтааст. Марҳилаи аввал аз миёнаҳои асри 19 оғоз ёфта, то нимаи аввали асри 20 давом мекунад ва агентҳои иттилоотӣ нақши асосиро дар паҳн кардани иттилоот бозиданд.

Дар аксар маврид баъзе муҳаққиқон ҷаҳонишавиро ба маънои ғарбишавӣ ва ё америкошавӣ мефаҳманд, ки пеш аз ҳама аз таъсири бештари ин кишвар ба дигар кишварҳо мебошад. Аз ҷумла, дар фазаи иттилооти ҷаҳон ВАО-и ИМА мавқеи

мухимро дорад. Дар ИМА оҷонсиҳои зиёди иттилоотӣ фаъолият мекунанд, ки саҳми онҳо дар ҷаҳонишавии ахбор хеле назаррас аст. Вале аз ҳамаи оҷонсиҳои иттилоотии ИМА се оҷонсии иттилоотии он - Ассошиэйтед пресс (Associated Press), Юнайтед пресс интернешнл (United Press International) ва «Блумберг» (Bloomberg) аз тамоми олам иттилоъ ҷамъ карда, боз ба тамоми дунё ахбор пахш мекунанд ва аз ин рӯ мақоми ҷаҳонӣ доранд.

Радиоҳои байналхалқӣ марҳилаи дуҷуми паҳншавии ахбори байналхалқӣ мебошанд, ки аз миёнаҳои асри 20 оғоз шудааст. Радиоҳои байналхалқӣ пас аз оҷонсиҳои иттилоотӣ дуҷумин ВАО мебошанд, ки дар ҷараёни ҷаҳонишавии ахбор нақши худро гузоштаанд. Радиои ВВС яке аз нахустин радиоҳои байналхалқии дар ин самт муваффақ аст.

Дар охири асри 20 телевизионҳои моҳвораӣ рушд намуданд ва ба фазои иттилоотии ҷаҳон шабакаҳои телевизионии ахборӣ роҳ ёфтанд ва ин марҳилаи нава дар ҷаҳонишавии ахбор буд. Яке аз нахустин шабакаҳои телевизионии байналхалқӣ телевизиони CNN мебошад. Соли 1980 шабакаи ахбори кабелии CNN – Cable News Network аз ҷониби Тед Тернер дар Атланта ба паҳши барномаҳо шурӯъ кард. Ширкати ВВС танҳо соли 1991 ба паҳши барномаҳои телевизионии байналхалқӣ шурӯъ кард ва он ба замони ҷанги Ироқ ва ИМА рост омад. Шабакаи телевизионии «Euro News», ки 1 январи соли 1993 дар шаҳри Лион ба фаъолият пардохт, низ аз ҷумлаи телевизионҳои байналхалқӣ буда, дар миёни тамошобинон маҳбубияти хоса дорад. То замони ба бозори ҷаҳонии иттилоотӣ ворид шудани шабакаи «Алҷазира», кишварҳои ғарбӣ аксаран дар фазои иттилоотӣ аз кишварҳои арабӣ бартарӣ доштанд ва як навъ нобаробарии иттилоотӣ на танҳо дар ин манотик, балки дар тамоми олам вучуд дошт. Шабакаи «Алҷазира» соли 1996 аз ҷониби амири давлати Қатар Шайх Ҳамад бини Халифа Ал-Санӣ таъсис ёфта, дар миёни насли навини шабакаҳои моҳвораии минтақа бо фаъолияти ҷашмрас сабқатро аз дасти дигар шабакаҳои пешрафтаи ҷаҳони Араб гӯё рабудааст.

Нашрияҳои байналхалқии International Herald Tribune, Wall Street Journal, Economist, Newsweek, Time ва ғайра дар тамоми ҷаҳон васеъ паҳн мешаванд, ки ин марҳилаи дигаре дар ҷаҳонишавии ахбор аст.

Имрӯз ҷаҳонишавии ахбор марҳилаи навини онлайниро тай карда истодааст ва тавассути Интернет истифодабаранда ахбори нашрияҳо, телевизионҳо, радиоҳо ва агентҳои иттилоотиро дастрас карда метавонад. Дар марҳилаи панҷуми ҷаҳонишавӣ ВАО на танҳо шакли иттилорасонӣ ба аудиторияи худро дигар кард, балки ташаккул ёфт ва равандҳои навро аз сар гирифт.

Равандҳои муосири ҷаҳонишавии ВАО пеш аз ҳама ба Интернет саҳт иртибот доранд, зеро фаъолияти онҳо беш аз пеш ба он алоқаманд аст. Ба андешаи мо равандҳои муосири ташаккули ВАО дар шароити ҷаҳонишавӣ, ин пайдоиши журналистикаи онлайнӣ, мултимедиаӣ, журналистикаи шахрвандӣ, ВАО-и транснационалӣ (фаромиллӣ) ва блогнависӣ аст.

Имрӯз бо рушди техникаву технологияи рақамӣ, шабакаи байналмилалӣ Интернет иттилоъро ҳамон лаҳза метавон ба тамоми олам паҳн кард. Муҳаққиқ Усмонов И. Интернетро «сареътарин нави журналистика» [7] номидааст. Воқеан ҳам Интернет ВАО-и фаврӣ аст. Зеро, маводи Интернет фавран ба аудитория рафта мерасад ва ҳар лаҳза нав ба нав ахбори тоза вориди он мегардад.

Бо истифода аз имкониятҳои Интернет сомонаҳои интернетии ВАО ба вучуд омаданд. Ҳамин аст, ки ҳамаи ВАО меҳоянд дар Интернет мавқеъ дошта бошанд ва иттилоъро зудтар ба омма пешниҳод намоянд. Дар замони онлайнӣ журналистика на танҳо ВАО, балки жанрҳои журналистӣ низ ба он мутобик шуданд ва ташаккул ёфтанд. Масалан, бо истифода аз имкониятҳои Интернет навҳои дигари мусоҳиба ба монанди онлайн- конфронс, онлайн- мусоҳиба ва онлайн - пурсиш дар ВАО-и онлайнӣ пайдо шуданд.

Технологияи ҳозира ба журналистика шароити хеле васеъро фароҳам овардааст. Бахусус, Интернет ҳамчун сарчашмаи иттилоот ва ё маълумот ба журналистон хизмат мекунад. Ба ақидаи муҳаққиқон А.А. Калмыкова ва Л.А.Коханова «Интернет ин на танҳо ҷустуҷӯи маълумот аст, балки воситаи муҳабирот аст. Аз рӯи маълумоти журналистони хориҷӣ бештари журналистон мусоҳибаро дар интернет мегузаронанд ва ҳар кадомашон дар пресс-конференсияҳои интерактивӣ иштирок мекунанд» [2].

Гайр аз ин, Интернет воситаи пурсамари иртибот аст, ки аз рӯи як қатор ҷиҳатҳояш аз телефон, факс ва дигар воситаҳои алоқаи анъанавӣ афзалият дорад. Муҳаққиқ Ҷовид Муқим вобаста ба ин хусусияти интернет чунин андеша дорад: «Аз пайдоиши Интернет дар соли 1969 (дар ИМА) чандон муддати тӯлонӣ нагузашта бошад ҳам, он имрӯз ба яке аз воситаҳои асосии иртиботии ҷомеа табдил ёфтааст. Яке аз муваффақиятҳои Интернет ин дастрасии муштариён ба иттилои гуногун мебошад. Интернет дар як муддати кӯтоҳ тавонист, ки ба индустрияи таъбу нашр таъсири амиқ гузошта, боиси пайдоиши қаринаҳои электронии матбуот гардад» [4].

Бо таъсири Интернет шабакаи нави журналистон ташаккул ёфта истодааст, яъне он-лайн журналистон. Онҳо журналистоне мебошанд, ки тавассути речаи он-лайн барои ВАО мавод омода месозанд.

Раванди дигари ҷаҳонишавии ВАО имрӯз пайдоиши журналистикаи чандрасонаӣ аст. Интернет ба ВАО имконияти чандрасонавӣ, яъне мултимедиавӣ шуданро дод. Радио, телевизион, агентҳои иттилоотӣ ва ҳатто нашрияҳо низ барои афзудани аудиторияи худ ва чандрасонавӣ гаштан талош намуда, сомонаи интернетии худро таъсис доданд. ВАО-и чандрасонавӣ ва ё мултимедиавӣ (multimedia) ҳамаи имкониятҳои ВАО-ро дар худ дорад. Аз матбуот матн ва тасвир, аз радио овоз ва аз телевизион навор дар ВАО-и чандрасонавӣ ҷойгир мешавад. Ба таври дигар бигӯем, аз тариқи ВАО-и мултимедиавӣ истифодабарандаи Интернет ҳам матнро меҳонад, ҳам садоро мешунавад ва ҳам сураат ва наворро тамошо мекунад, яъне Интернет имкониятҳои матбуот, радио ва телевизионро муштарак намудааст.

ВАО дар баробари паҳши барномаҳояш тавассути радио, телевизион ва Интернет боз барои зиёдтар гаштани аудиторияи худ аз ҳадамоти гуногуни интернетӣ, ба мисли RRS, Подкаст, почтаи электронӣ, телефони мобилӣ, шабакаҳои иҷтимоии Фейсбук ва Твитер ғайраро истифода мебарад.

Бояд қайд намуд, ки яке аз равандҳои нави ташаккули журналистика, ин пайдоиши журналистикаи шаҳрвандӣ мебошад. Бисёр касон ба он назаранд, ки журналистикаи шаҳрвандӣ бо пайдоиши интернет алоқаманд аст, вале дар асл чунин нест. Бинобар маълумоти Википедиа ҳанӯз дар солҳои 60-уми асри гузашта дар Фаронса ва баъдтар дар дигар кишварҳои аврупоӣ маҷаллаҳои худсоخت пайдо шуданд, ки аз чандин маҷаллаҳо бурида, ҷамъоварӣ мешуданд ва барои доираҳои худӣ пешниҳод мегаштанд [9]. Аммо, дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ низ журналистикаи шаҳрвандӣ мавҷуд буд, зеро коргарону деҳқонон барои матбуот хабару гузоришҳои худро мефиристоданд. Аслан онҳо дастпарварони Университети муҳбирону коргару деҳқон буданд, ки барои беҳтар гаштани робитаи ҷомеа бо матбуот ба онҳо тарзи тайёр кардани матн барои матбуотро омӯхта буданд.

Дар журналистикаи ИМА мафҳуми "civic journalism" ва "citizen journalism" роиҷ аст, ки ҳарду маънои журналистикаи шаҳрвандиро медиҳанд. Ба ибораи дигар бигӯем, ба ғайрияти журналистӣ машғул шудани шаҳрвандон журналистикаи шаҳрвандӣ мебошад, ки онҳо ҳарчанд мутахассиси ин соҳа набошанд ҳам, ба офариниши асарҳои журналистӣ ҳаваскорона машғул мегарданд. Журналистикаи шаҳрвандӣ бо рушди интернет васеъ паҳн шуд, яъне интернет асосгузори он набуда, балки боиси оммавӣ гаштани он шудааст. Шахсоне, ки ба журналистикаи шаҳрвандӣ машғуланд, бо дастгоҳҳои наворбардорӣ, аккосӣ, Айпад, планшет ва телефонҳои мобилӣ лаҳзаҳоеро сабт карда, онро дар сомонаҳои интернетӣ, блогҳои шахсӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ мегузоранд. Бархе аз онҳо блогҳои шахсии худро доранд, андешаҳои худро роҷеъ ба ягон мавзӯ ва масъала қайд менамоянд. Баъзан навор ва аксҳои журналистони шаҳрвандиро ВАО-и анъанавӣ низ истифода мебаранд, зеро баъзан чунин афрод шоҳиди ягон воқеа шудаанду навор, акс ва матни худро дар бораи он воқеа дар интернет ҷой додаанд.

ВАО-и транснатионалӣ ё фаромиллӣ он ВАО-е мебошад, ки берун аз ҳудуди кишвари худ низ нашр ва паҳн мегардад. Дар миқёси ҷумҳуриҳои собиқ Шӯравӣ нашрияҳои «Комсомольская правда» ва «Аргументы и факты» мисоли ин гуна ВАО шуда метавонанд, зеро берун аз ҳудуди Русия ҳам нашр ва паҳн мегарданд. Дар байни мамлакатҳои арабӣ бошад, нашрияи «аш-Шарқ ул-авсат», ки дар Лондон ва 12 давлати арабию аврупоӣ нашр ва ба бисёр кишварҳо паҳн мегардад мисол шуда метавонад.

Глобализатсияи иттилоот шароити нобаробарро барои ширкаткунандагони бозори иттилоотии ҷаҳонӣ пешкаш менамояд. Ба ақидаи муҳаққиқ Дана Медеуова

«глобализатсия нобаробарии ҷаҳониرو пурзӯр мекунад ва давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодию техники заифро ба давлатҳое, ки дорои навтарин техникаи иттилоотӣ мебошанд, тобеъ мекунонад» [3]. Вале Гулмаҳмад Зокиров, сиёсатшиноси тоҷик бар он ақида аст, ки «он имконият медиҳад, ки маҳдудиятҳо ва зиддиятҳои гузаришӣ дар иттилоот аз байн бардошта шаванд...» [1]. Ҳарду андеша дар шароити рӯз ҷавобгӯӣ талабот аст. Чун иттилооти дохилии мо пурра дастраси омма нест ва аудиторияи ВАО-и Тоҷикистон рӯ ба ВАО-и хориҷӣ меоварад ва ин ба назари мо ноғузир аст.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ масъалаи амнияти фазои иттилоотии Тоҷикистон яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад, зеро таъсири ВАО-и байналхалқӣ ва давлатҳои хориҷӣ зиёд гашта истодааст. Чунин вазъият, бешубҳа, рақобати пурзӯрро дар байни расонаҳои хабарӣ баҳри ба даст овардани фазои иттилоотӣ ба миён овардааст. ВАО-и Тоҷикистон ва мутахассисони онро зарур аст, ки ҳудро ба шароити нав мутобиқ намоянд. Бояд дар таҳаввулотӣ муносири илмиву техники, баҳусус дар татбиқи амалии технологияи нави иттилоотию коммуникатсионӣ фаълоне ширкат варзид.

Глобализатсияи ахбор дар Тоҷикистонро метавон шартан ба се марҳила тақсим намуд. Аввалин марҳила ин роҳбрии ВАО-и байналхалқӣ ва хориҷӣ дар фазои иттилоотии Тоҷикистон аст. Мавҷи ҷаҳонишавии ахбор ба Тоҷикистон пас аз истиқлолият вусъат гирифт, ки ин дар натиҷаи мавқеъ пайдо намудани ВАО-и кишварҳои хориҷӣ дар фазои иттилоотии ҷумҳурӣ ба вуҷуд омад. Дар ин миён радиоҳои хориҷӣ форсизабон ва тоҷикӣ хеле фаъл гаштанд. Истифодаи маводи ВАО-и хориҷиву байналхалқӣ дар ВАО-и Тоҷикистонро марҳилаи дуҷуми воридшавии ҷумҳурӣ ба ҷаҳонишавии ахбор номидан мумкин аст, ки бо истифода аз имкониятҳои телевизионҳои моҳвораӣ ва дигар ВАО аз ахбори хориҷӣ ва байналхалқӣ дар ВАО-и Тоҷикистон васеъ истифода менамуданд. Омода ва паҳн намудани ахбор дар бораи рӯйдодҳои ҷумҳурӣ ва муаррифии Тоҷикистон тавассути ВАО-и ватанӣ ва байналхалқӣ, марҳилаи сеҷуми воридшавии Тоҷикистон ба ҷаҳонишавии ахбор аст. Ин замоне имконпазир гардид, ки ВАО-и Тоҷикистон дар шабакаи ҷаҳонии Интернет саҳифаҳои ҳудро боз намуданд, шабакаҳои телевизионии давлатӣ ба моҳвора пайваст шуданд ва ВАО-и нав дар ҷумҳурӣ ба фаъолият оғоз намуданд. Фарқи марҳилаи сеҷум аз дигар марҳилаҳо дар он аст, ки акнун Тоҷикистон на ҳамчун як истеъмолгар дар бозори иттилоотии ҷаҳон фаъолият менамояд, балки акнун ҳамчун яке аз паҳнкунадагони ахбор ба фазои иттилоотии ҷаҳон ворид шудааст. Ба фаъолият оғоз намудани радиои «Овози тоҷик» бо 8 забон, телевизиони иттилоотии «Ҷаҳоннамо», муаррифии Тоҷикистон дар телевизиони «Евронюс» ва маҷаллаҳои байналхалқӣ мисоли гуфтаҳои болоянд.

ВАО-и Тоҷикистон дар инъикоси рӯйдодҳои ҷумҳурӣ саҳм гузошта истода бошанд ҳам, вале дар инъикоси авзои ҷаҳон ҳанӯз побанди маводи ВАО-и хориҷӣ ҳастанд. Ин раванд ҳам дар матбуот, радио ва телевизионҳо сомонаҳои интернетии тоҷикӣ зиёдаст ва ин боиси он мегардад, ки як воқеаро ВАО-и мо аз чанд мавқеъ баён менамоянд. Барои таҳияи ахбори байналхалқӣ мо имконияти фиристодани хабарнигорони худиро надорем, вале дар муқоиса ба чанд манбаи хабарӣ метавонем воқеиятро муайян намуда, ҳақиқатро ба аудитория расонем.

Дар масъалаи инъикоси воқеоти ҷумҳурӣ дар сатҳи байналхалқӣ ва истодагарӣ ба муқобили таҳҷуми иттилоотии кишварҳои алоҳида дар шароити ҷаҳонишавӣ, интернет воситаи хеле қулай ва арзон ба ҳисоб меравад, ки аз шаҳрванди оддӣ сар карда то мутахассис метавонанд, дар он сомонаи ҳудро боз намоянд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки оҷонсиҳои бузурги иттилоотӣ низ дар раванди ҷаҳонишавии иттилоот фаълоне иштирокдоранд ва ахборро аз тамоми ҷаҳон ҷамъоварӣ намуда, ба ВАО ирсол менамоянд ва ба ҷараёни ҳамоиши иттилоотӣ вусъат мебахшанд. Қаблан муҳаққиқон вазифаи агентҳои ахбориро дар ҷамъоварӣ ва паҳн намудани ахбори оммавӣ ба дохили давлат ва миёни давлатҳо медидаанд. Аммо, имрӯзҳо аксари агентҳои иттилоотӣ бо истифода аз имкониятҳои технологияи компютерӣ саҳифаҳои интернетиашонро таъсис доданд ва метавонанд ахборро бевосита ба аудитория расонанд.

Дар миёни 11 агентии иттилоотии Тоҷикистон, аз ҳама бештар агентҳои иттилоотии АМИТ «Ховар», «Азия-Плюс», «Озодагон», «Тоҷнӯс» ва «Авасто» фаъл буда, дар ҷараёни воридшавии ахбори Тоҷикистон ба фазои иттилоотии ҷаҳон саҳмгузор ҳастанд. Аз ин агентҳои иттилоотӣ АМИТ «Ховар» ва «Азия-Плюс» бо се забон: тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ дар интернет саҳифадоранд ва дигар агентҳо

танҳо бо забони русӣ ва тоҷикӣ саҳифа кушодаанд. Дар баробари пурқувват намудани бахши ахбори англисии сомонаҳои интернетӣ ба ВАО –и Тоҷикистон зарур аст, ки мавқеи ҷойгиршавии ҷумҳурий ва вазъи демографии кишварҳои ҳамсоии Тоҷикистонро ба назар гирифта, фаъолияти худро ба роҳ монанд. Аз ҷумла ба забонҳои чинӣ, туркӣ, ҳиндӣ, урду, дарӣ, форсӣ, уйғурӣ, узбекӣ, қазоқӣ, қирғизӣ ва туркманӣ ба роҳ мондани сомонаҳо ба манфиати ҷумҳурий аст. Аз ҷониби дигар иттилоот ба забони англисӣ дар Интернет дар мавриди Тоҷикистон зиёд карда шавад.

Баъзе кишварҳо воридшавӣ ба сомонаҳои интернетии ба онҳо номақбулро манъ менамоянд ва барои он ки сомонаҳои тоҷикӣ ба чунин рӯйхати сиёҳ наафтанд, лозим аст, ки сомонаҳои интернетии худро бе домени .tj дар дигар доменҳо ба қайд гузорем. Бо ин роҳ ҳам аз бастанӣ сомонаи тоҷикӣ дар интернетӣ чунин кишварҳо раҳо мешавем ва ҳам як сарчашмаи алтернативии ахбор дар бораи Тоҷикистон муаррифӣ мегардем.

Бархе аз ВАО-и Тоҷикистон аз равандҳои муосири ҷаҳонишавии ВАО қафо намонда, сомонаҳои интернетӣ, сомонаҳои мултимедиавии худро таъсис додаанд, журналистикаи шаҳрвандӣ низ пайдо шудааст ва ҳамаи ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки ВАО-и Тоҷикистон низ аз равандҳои муосири глобализатсияи ВАО қафо намондаанд, балки ба қадри имкон кӯшиш доранд ҳамқадами замон бошанд.

АДАБИЁТ

1. Зокиров Г.Н. Сиёсатшиносӣ / Г.Н. Зокиров. - Душанбе: Матбуот, 2003. - С. 581.
2. Калмыкова А.А. Интернетжурналистика / А.А. Калмыкова, Л.А. Коханова. – М., 2006. - С. 263.
3. Медеуова Д. СМИ в условиях глобализации / Д. Медеуова. - Алматы: ИД «Жибек жолы», 2003. - С. 136.
4. Муқим Қ. Таъсири бухрони молиявӣ ба рушди матбуоти электронӣ дар ИМА / Қ Муқим // [Захираи электронӣ]. www.jovidmuqimwordpress.com
5. Орлова В.В. Глобальные телесети новостей на информационном рынке / В.В. Орлова. – М.: РИП-Холдинг, 2003. – С. 29
6. Усмонов И. Таърихи журналистикаи кишварҳои хориҷӣ / И Усмонов, Қ. Муқим. - Душанбе, 2011.
7. Усмонов И. Журналистика / И Усмонов. - Душанбе, 2008. - Ҷ.3. - С.374.
8. Якубов Дж. К. Глобализация и проблемы информационной безопасности / Дж К. Якубов. [Электронный ресурс]. http://tsulbp.journal.narod.ru/jurnal/matn_2/yakubov_ch_k.html
9. [Электронный ресурс]. <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D>

СМИ ТАДЖИКИСТАНА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ ИНФОРМАЦИИ

Автор статьи исследует проблему глобализации информации и рассматривает её как одну из важнейших и требующих научного анализа. Также автор даёт научное определение глобализации информации, этапам её развития в мире и в Таджикистане, а также её последствиям в информационном пространстве Республики Таджикистан. На основе научного анализа и мнения учёных автор предлагает пути развития СМИ Таджикистана в эпоху глобализации информации.

Ключевые слова: СМИ Таджикистана, информационное пространство Республики Таджикистан, проблема глобализации информации, пути развития СМИ Таджикистана.

TAJIK MASS MEDIA UNDER GLOBALIZATION OF INFORMATION

The author explores the problems of globalization of information and considers it as one of the most important and demanding scientific analysis. S. Mirzoali primarily gives a scientific definition of the globalization of information, the stages of its development in the world and in Tajikistan, as well as its implications in the information space of the Republic of Tajikistan. On scientific basis analysis and opinions of scientists the author suggests the ways of development of mass media in Tajikistan in the era of globalization of information.

Key words: mass media of Tajikistan, the information space of the Republic of Tajikistan, the problem of globalization of information, the development of mass media of Tajikistan.

Сведения об авторе: С. *Мирзоали* – дотцент кафедры международной журналистики Таджикского национального университета. E-mail: suhrobjism@mail.ru. Телефон: (+992) 918-87-34-84

МАВҚЕИ ЖАНРҲОИ ИТТИЛООТӢ ДАР НАШРИЯҲОИ ҲИЗБӢ (дар мисоли жанри хабар)

Барно Бобоева

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Б. Ғафуров

Журналистикаи замони истиклол дар раванди чаҳонишавӣ аз чанд дидгоҳ ба тағйироти кулلى рӯ ба рӯ гардид. Ин дигаргунӣ ба инкишофи жанрҳои журналистӣ низ муассир ба назар меояд. Мафҳуми жанр дар таърифҳои олимони ватаниву хориҷӣ, ба монанди М. Черепанов, В. Учёнова, Ю. Д. Бараневич, В.Д.Пельт, М. Н. Ким, В. Смирнов, И. Усмонов, А. Нуралиев, А. Саъдulloев, М. Муродӣ, Ҷ. Муқим, С. Гулов бо тарзу ифодаҳои гуногун баён гардидааст. Аз ин рӯ, овардани он мулоҳизотро дар ин маврид лозим наметонем. Танҳо ҳамин нукта кифоя аст, ки жанри хабар дар матбуоти тоҷик мавқеи хеле назаррас дорад. Ҷойгоҳи жанри хабарро бо ҳамин назардошт метавон дар матбуоти аҳзоби сиёсӣ ба мушоҳида гирифт.

Жанри хабар яке аз жанрҳои маъмули журналистика буда, беш аз дигар анвои журналистӣ мавриди истифода қарор гирифтааст. Дар мавриди хусусияти жанрии хабар муҳаққикон мулоҳизоти гуногун доранд. Ба андешаи муҳаққик И. Усмонов “Хабар воқеаеро, ки аҳамияти сиёсӣ иҷтимоӣ, илмӣ фарҳангӣ ва ғайра дорад, возеҳ месозад. Хабар бояд ба саволҳои ҷӣ рӯй дод, қай, дар кучо, ба кадом сабаб, дар кадом шароит ба амал омад ва ҷӣ натиҷа дод, посух гӯяд” [4, 3-14].

Муътамаднаҷод жанри хабарро ба ин тариқ таъриф мекунад: “Хабар эълон ва баёни воқеаи ҷолиби зиндагии иҷтимоӣ, нақл, ақоид ва афкори умум аст” [2, 18].

Олими амрикоӣ В. Ҷ. Блоев хабарро “дар мавзӯи ҷорӣ рӯз ба сабаби ҷолиб будан ва мавриди тавачҷуӣ қарор гирифтани он аз тарафи хонандагон” медонад. Аз ҳамин ҷиҳат, метавон таъкид кард, ки рӯйдод ва воқеаи тоза ва арзишманд барои хонанда метавонад ба талаботи жанри хабар посух гӯяд. Ҳамон гуна рӯйдод хабар мебошад, ки аҳамият ва эътибор дорад.

Мавриди таҳлил қарор додани жанри хабар дар нашрияҳои ҳизбҳои сиёсӣ аз ҳар ҷиҳат муфид буда, барои муайян намудани мавқеи иттилоърасонии матбуоти ҳизбҳо аҳамияти махсус дорад. Дар ин мақола мо тасмим гирифтаем мавқеи жанри хабарро дар нашрияҳои ҳизбӣ мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор диҳем.

Равшан аст, ки дар аксари нашрияҳои ҳизбӣ истифодаи жанри хабар бештар ба ҷашм расид, ки дар мисоли чанде аз рӯзномаҳои ҳизбӣ метавон ин матлабро таъкид кард.

Жанри хабар дар матбуоти аҳзоби сиёсӣ ҷойгоҳи вижа дошта, аксари иттилооти мавҷуда ба тариқи ин жанр пешниҳоди омма мегардад. Агар ба таври алоҳида хабарро дар рӯзномаҳои ҳизбӣ ба мушоҳида гирем, дар мавриди ҳар як аз нашрияҳо метавон изҳори назар кард.

Дар рӯзномаи “Минбари халқ”, ки нашрияи ХҲДТ мебошад жанри хабар бештар истифода гардидааст. Чунон ки ба мушоҳида гирифтаем аз оғози таъсиси ин рӯзнома (аз 7.09.1996) то соли 2012 дар ҳар як шумора аз 8 то 12 хабар ба нашр расида, ки зиёда аз 9500 хабарро ташкил дод, ки ин санад далели истифодаи назарраси жанри мазкур дар нашрияи мавриди назар аст. Агар ҷойи хабарро дар рӯзномаи мазкур муайян намоем метавон изҳор дошт, ки хабар дар ин рӯзнома ҷойи муайян надорад, яъне гоҳо мешавад, ки дар ҳар саҳифаи рӯзнома метавон хабарро ба мушоҳида гирифт. Барои тасдиқи ин андеша шумораи №103(264) 11.12.2004 далели ин гуфтаҳост. Дар шумораи мазкур хабар дар ҳамаи саҳифаҳо (саҳифаи якум се хабар, саҳифаи дуюм ду хабар, саҳифаи сеюм се хабар, саҳифаи чорум шаш хабар) ба назар расид. Ин гуна қорбурди хабар дар шумораҳои пешинаи “Минбари халқ” ба назар расад ҳам, дар шумораи баъдина, ки шаклу макети он дигар шуда, қорбасти хабар ва ҷойи он низ дар рӯзнома тағйир ёфтааст. Масалан дар шумораи № 40 (863) 4.10. 2012 дар саҳифаи аввали ин шумора хабар ба мушоҳида намерасад. Зеро нашрияи мазкур аз назари шаклӣ ва сохторӣ дигар шуда саҳифаҳояш бештар гардидаанд, ки дар саҳифаи аввал номи матолиби асосӣ ба нашр расидаасту бас. Дар шумораи мазкур хабар дар саҳифаҳои баъдина [3, 4, 5,] ҷойгир шудааст. Агар хабарро аз назари навъҳояш дар рӯзномаи мазкур ба мушоҳида гирем, маълум мешавад, ки хабар бо анвои мухталифаш қорбаст гардидааст. Дар нашрияи мавриди

назар хабари кӯтоҳ, хабари васеъ, хабари хурд ба чашм мерасад. Аммо, хабари кӯтоҳ назар ба дигар навъҳои хабар бештар истифода гардида, навъҳои васеъ ва хурд камтар ба назар мерасанд.

Мавзӯ ва мухтавои хабарҳои нашрияти марвиди назар бештар аз рӯйдодҳои сиёсии ҳукумати кишвар буда, гоҳ-гоҳ хабарҳои, аз ҳодисоту воқеоти хориҷӣ низ ба назар мерасанд. Як хусусияти фарқкунандаи хабарҳои ин нашрия аз назари мазмун ва мундариҷа нисбат ба дигар нашрияҳои ҳизбӣ дар он аст, ки дар рӯзномаи мазкур бештар хабарҳои ба нашр мерасанд, ки хусусияти тавсифӣ доранд. Яъне, дар қолаби жанри хабар, иттилооте пешкаш мегарданд, ки аксаран пешрафтҳои сиёсӣ иқтисодӣ ва корномаҳои мухталифи аҳли сиёсатро дар бар гирифтаанд. Масалан шумораҳои №13. 28.03.2013, №40. 4.11.2012, №107.22. 12. 2004, ва ғ. фарогири чунин хабарҳоианд.

Агар ба сабку услуб ва тарзи нигоҳи хабарҳои рӯзномаи мазкур мутаваҷҷеҳ шавем, метавон гуфт, ки аксари хабарҳо бо вучуди он ки ҷавобгӯ ба меъёри қонуниятҳои забони тоҷикӣ ҳастанд, аммо баъзе норасоиҳо ва ноҳамвории забонӣ аз ҷониби муаллифон сар зада, ки ба таҷдид ва бознигарӣ ниёз доранд.

Дар нашрияи ҲНИТ “Наҷот” низ хабар ҷойгоҳи назаррас дорад. Чунон ки мушоҳида гардид, аз назари теъдод истифодаи хабар дар нашрияи “Наҷот” нисбат ба нашрияи “Минбари халқ” зиёд мебошад. Масалан дар нашрияи “Минбари халқ” дар як шумора ба ҳисоби миёни 6-8 хабар истифода гардад, дар нашрияи “Наҷот” дар як шумора 10-15 хабар корбаст гардидааст. Ин далели он аст, ки рӯзномаи мазкур дар истифодаи хабар пешсаф аст. Агар хабарҳои нашрияи “Наҷот”-ро аз назари мазмун ва мухтаво мавриди баррасӣ қарор диҳем, метавон таъкид кард, ки хабарҳои ин рӯзнома бештар фарогири масоили сиёсӣ ва иҷтимоӣ ҳастанд. Масалан дар як шумораи № 5 (35) 29 декабри соли 2005 бо ин номҳо хабарҳо нашр гардидаанд: “IMF (сандуқи байналмилалӣ пул) қарзи Тоҷикистонро бахшид”, “Тавсияи сафорат ба шаҳрвандони Амрико”, “Кӯмаки СММ ба хонаводаҳои ниёзманди Панҷакент”, “Нерӯҳо муттаҳид мешаванд”, “Шикоятҳои кассатсионии Искандаров баъд аз соли нав дида мешавад”, “Мулоқоти ҳайати парламенти Тоҷикистон бо мақомоти олиуртбаи Эрон”, “Қашфи бемории хатарнок дар Хоруғ”, “ҲСДТ дар Интернет”, “Аз сӯхтор эҳтиёт бошед”, “Садама дар роҳи Бадахшон”. Аз унвони ин хабарҳо маълум мешавад, ки мавзӯот ва масоили мухталифи соҳаҳои гуногун дар қолаби жанри хабар дар истифодаи ин нашрия мебошад. Бояд дар назар дошт, ки сабку услуб ва тарзи баррасии масоили мухталиф дар ин хабарҳо ҷавобгӯ ба меъёрҳои жанрии хабар мебошанд. Дар шумораи дигари ин нашрия дар як саҳифа 12 хабар ба нашр расидааст. Илова бар ин, дар саҳфаҳои дигар низ хабарҳоро дидан мумкин аст. Дар ин шумора мухтавои хабарҳо бештар иттилооти хориҷиро дар бар гирифтаанд. Чунончи : “Коммунистон дар Молдава пирӯз шуданд”, “Кравченко қотили журналист?”, “Дар Туркия занон калтак хӯрданд”, “Бозори бензин дар Петербург шаффоф мегардад”, “Нирӯҳои Сурия аз Лубнон хориҷ мешаванд”, “Ҳамла ба шаҳрвандони Тоҷикистон дар Маскав”, “Гирдиҳамойи дар Қирғизистон”, “Боздошти шаҳрвандони ўзбек дар Боку”, “Амрико тарҳи Эрон мекашад”, “Журналист озод вале муҳофизӣ ба қатл расид”, “Тазоҳурот алайҳи қўдакдӯзӣ дар Афғонистон”, “Дар Ироқ сарбозони амрикоӣ кушта мешаванд”. Хабарҳои мазкур танҳо дар як саҳифаи нашрияи мавриди назар омадааст. Ин аз он далелат мебошад, ки истифодаи жанри хабар дар нашрияи мазкур ба таври васеъ сурат гирифтааст. Аммо, ҳарчанд аз ҷиҳати теъдод хабарҳои ин нашрия нисбат ба дигар нашрияҳо афзун бошад ҳам, дар сифат ва тарзи пешниҳоди ин жанр баъзе норасоиҳо ба назар расидаанд. Чунончи яке аз талаботҳои жанри хабар ин доштани лид мебошад ва лид ҳамеша хабарро барои хонанда ҷолиб мегардонад. Дар хабарҳои нашрияи мазкур аксаран хабарҳо бидуни лид ҳастанд, ки ин гуна ба нашр расидани хабарҳо барои хонанда шавқангез намебошанд. Афзун бар ин, гоҳе носуфтагӣ ва камбудии сохтори хабар низ ба назар расид, ки аз қалам ва маҳорати муаллифон вабастагӣ дорад. Далели ин гуфтаҳо метавон ба мисол зикр намуд. Яке аз навоқиси хабарҳои ин нашрия бидуни лид ба нашр расидани онҳо мебошад. Зеро, дар шумораи № 41 (342) 13. 10. 2005. –и “Наҷот” ҳарчанд 12 хабар ба нашр расида бошад ҳам, қолли ин хабарҳо бидуни лид ҳастанд.

Дар нашрияи “Адолат” низ жанри хабар истифода мешавад. Аммо, хабар дар нашрияи мазкур нисбат ба нашрияҳои “Минбари халқ” ва “Наҷот” мавқеи аввалиндараҷа надорад. Аз шумораҳои дастраси нашрияи мазкур маълум гардид, ки

дар ҳар як шумора ду ё се хабар ба нашр расида, ки ин теъдод нисбат ба хабарҳои нашрияҳои дар боло зикр гардида хеле кам мебошад. Дар ин нашрия назар ба хабарҳои дигари иттилоотии журналистика ба монанди мусоҳиба, гузориш, мухбирнома, бештар ба назар расиданд. Аз назари мазмун ва мандариҷа бошад, хабарҳои дар нашрияи мазкур ба нашррасида бештар хусусияти сиёсӣ дошта, дар ҳар яки он як оҳанги норизоӣ аз сиёсати ҳукумат ва ё ягон ҳизби дигар ба ҷашм мерасад. Чунончи дар шумораи № 16. (28). 92 –и ин нашрия бо ин унвон “Вой бар ҳоли ҳукумат” хабар ба нашр расонида шудааст, ки матолиби он аз назари як нафар сайёри рус баён гардидааст. Шаҳрванди Русия баъди دیدан аз майдони шаҳидон ба сандуки хайриявӣ 200 ҳазор сӯм бахшидааст ва ба таассуф иброз доштааст, ки “вой бар ҳоли ҳукумате, ки ба чунин мардумони худ забон наёбад” ҳарчанд асоси хабар ҳамин тасмими шаҳрванди рус бошад ҳам, аз ҷониби идораи рӯзнома таъкид шудааст, ки “Рафиқи руси мо чӣ медонад, ки ҳокимони моро аз мардум дида мансаб азизтар аст”. Агар аз назари талаботи жанри хабар ба ин навишта назар афканем, хабари мазкур ба қонуниятҳои жанри хабар ҷавобгӯ нест. Зеро, рисолати хабар танҳо маълумоте воқеӣ аст, ки ба мардум пешниҳод карда мешавад. Дар ин навишта бошад иловаи ғаразмандонаи нашрия изофа гардидааст, ки ба жанри хабар мутааллиқ нест.

Жанри хабар дар нашрияи ҲКТ «Нидои ранҷбар», низ ба таври фаровон истифода гардидааст. Аз назари мазмун ва мундариҷаи хабарҳои нашрияи мазкур метавон афзуд, ки дар нашрияи мавриди зикр хабарҳо фарогири матолиби сиёсӣ ва иҷтимоӣ буда, бештар аз иттилооти хориҷӣ ғирдоварӣ шудаанд.

Дар нашрияҳои «Сафинаи умед», «Иттиҳод», «Сотсиал-демократ», «Иқтисодиёт ва ҳаёт», «Меҳргон» низ, хабар чун дигар жанрҳои журналистика истифодаи бештар доранд. Ба назар расид, ки дар нашрияҳои “Иқтисодиёт ва ҳаёт” ва “Меҳргон” бештар хабарҳое дарҷ гардидаанд, ки фарогири иттилооти марбут ба соҳаи иқтисодиёт ҳастанд. Агар аз назари анвои хабар дар рӯзномаҳои мазкур мутаваҷҷеҳ шавем, пайдост, ки бештар хабари кӯтоҳ мавриди истифодаи бештар қарор гирифтаанд.

Нашрияи “Сотсиал-демократ” майли бештар ба наشري хабарҳои сиёсӣ дошта, аз ҷаҳор се ҳиссаи хабарро бештар аз иттилооти сиёсӣ таркиб ёфтаанд. Дар ин маврид бояд афзуд, ки ҷойи хабар дар нашрияи мазкур муайян набуда, дар саҳфаҳои гуногуни он метавон дарҷи хабарро мушоҳида намуд. Дар ин нашрия низ бештар хабарҳои кӯтоҳ ба мушоҳида расиданд.

Дар маҷмӯъ метавон чунин натиҷа бардошт:

-жанри хабар нисбат ба дигар жанрҳои иттилоотии журналистика дар нашрияҳои ҳизбӣ қорбурди бештар дорад;

-жанри дигаре, ки дар қорбаст аз назари теъдод ба жанри хабар баробар бошад, ба ҷашм намерасад;

- мазмун ва мундариҷаи хабарҳо дар нашрияҳои аҳзоби сиёсӣ ҳадафҳои сиёсиро, ки ҳизбҳо пеша кардаанд, дар бар гирифтаанд;

-ба назар мерасад, ки норизоии аҳзоби дигари сиёсӣ дар матолиби хабарҳо нисбат ба ҳизби ҳоким ифода гардидааст, ки барои таъмини озодии суҳан заминаи мусоид фароҳам месозанд;

-хабарҳои аз назари жанрӣ ҷавобгӯ хеле зиёд бошанд ҳам, аммо дар баъзе хабарҳо талаботи жанрӣ риоя нагардидааст. Бахусус, дар нашрияҳои ҲНИТ ва ҲКТ ҳамин гуна хабарҳо зиёд ба ҷашм мерасанд.

А Д А Б И Ё Т

1. Муродӣ М. Асосҳои фаъолияти эҷодии журналист / М. Муродӣ. - Душанбе, 2014. - Қ.2.
2. Муътамаднаҷод К. Рӯзноманигорӣ: бо фаслаи ҷадид дар бознигариҳои рӯзноманигории муосир / Муътамаднаҷод К. - Тоҳрон : Сипехр, 1368.
3. Саъдуллоев А. Саҳифабандӣ ва ҷопи газета / А. Саъдуллоев. - Душанбе: Ирфон, 1999.
4. Усмонов И. К. Жанрҳои публицистика / И. К. Усмонов. - Душанбе, 2009.

МЕСТО ИНФОРМАЦИОННЫХ ЖАНРОВ В ПАРТИЙНОЙ ПРЕССЕ

(на примере жанра новостей)

В данной статье автором подвергнуто рассмотрению и изучению место информационных жанров на примере жанра новостей в партийных изданиях Республики Таджикистан.

Ключевые слова: журналистика, информационные жанры, жанр новостей, партийная пресса, партийные издания.

**PLACE INFORMATIONAL GENRES IN A PARTY PRESS
(for example, the genre of news)**

In this article, the author reviewed and study the place of informational genres in the genre of news in party publications of the Republic of Tajikistan.

Key words: journalism, news genres, the genre of news, party press, party publications.

Сведения об авторе: *Барно Бобоева* – соискатель кафедры журналистики и теории перевода Худжандского государственного университета им. Б. Гафурова. Телефон: (+992) 927-01-13-55

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОРАТОРСКОГО ИСКУССТВА ЖУРНАЛИСТА

С. О. Каримова, К. И. Комилов

Худжандский государственный университет им. Б.Гафурова

В статье рассмотрены аспекты ораторского таланта журналиста с точки зрения владения им искусством речи. На основе проведенного анализа сделаны выводы о том, что живая речь, образность языка, которые сегодня преобладают на экране и в печати, не должны быть чрезмерными.

Укрепление статуса таджикского литературного языка и его развитие связаны с приобретением Таджикистаном независимости. Известно, что сильный литературный язык может стать опорой независимости.

От любви к родному языку у человека рождается чувство национального достоинства. Нет ничего противоестественного в национальной гордости, в чувстве любви к своей нации, в бережном отношении к традициям и обычаям.

В наши дни важными источниками развития и обогащения языка являются средства массовой информации, особенно телевидение и радио, которые доводят до потребителя информацию о культурных и национальных ценностях народа, тем самым журналисты выполняют свою работу.

Пользуясь ораторским искусством, журналисты способны вести содержательные беседы. Ведь ораторский талант журналиста - это искусство так говорить о вещах, чтобы без труда с и удовольствием все могли его понять. Это особенно важно и значимо в Таджикистане, где северные и южные говоры и наречия таджикского языка слишком заметны. Если в советское время на экране преобладали северные говоры, то в наши дни - южные. Такая практика не только не способствует развитию, но и оказывает на таджикский язык негативное влияние, регулярно вызывая своими передачами раздражение представителей того или иного региона страны.

Поэтому таджикским журналистам крайне необходимо грамотно знать литературный язык. Ведь они, как носители языка, смогут вносить значительную лепту в развитие таджикского литературного языка.

Таким образом, журналисты электронных средств массовой информации могли бы содействовать развитию устной речи и эстетического вкуса своих зрителей и слушателей. Поскольку в ораторском искусстве средством информации и социального общения является звучащее слово, иначе - речь, постольку она же является средством воздействия на людей с целью убеждения их в чём-либо.

В книге «Умение говорить публично» свои требования к личности и оратора, его профессиональному мастерству выдвигает А. В. Миртов. Подразделяя людей по своему душевному и физическому складу, он отмечает и разный уровень их способностей. Следовательно, по А. В. Миртову, все члены общества не могут быть и одинаково талантливыми ораторами: «...у одного более сильный и приятный голос, у другого зато больше жизненного опыта и понимания людей, у третьего – больше научных знаний и т. д. Все мы, прежде всего, различаемся по темпераменту; одни более живы, впечатлительны, подвижны, легче воодушевляются, но воодушевление это бывает недолго и непрочное; другие менее подвижны, более спокойны, реже способны на воодушевление, но обладают, может быть, большей силой воли, большей настойчивостью; третьи – угрюмы, подозрительны, недоверчивы; четвертые – вялы, медлительны, по выражению Салтыкова-Щедрина, «мямлят, канитель разводят, слюнями давятся» и т. д. (2,5).

С этой точки зрения А. В. Миртов разделяет всех ораторов на две большие группы:

- 1) Эмоционально-воодушевленных и
- 2) Рационально-бесстрастных.

Вторая группа, по мнению ученого, должна распадаться ещё на две группы, а именно:

- 1) «Мыслящих вслух» и
- 2) Сообщающих готовые истины, причем эти истины двух родов: а) научные сведения и б) житейские истины – доводы здравого смысла». По этой причине, считает А. В. Миртов, можно говорить об ораторах:

- 1) Научно-обоснованных (эрудитов) и
- 2) Ораторах «здравого смысла» (1, 5-6). Ниже мы еще вернемся к вопросу о требованиях к личности и профессиональным качествам журналистов-ораторов.

Слова - основной инструмент профессиональной деятельности журналиста, и от того насколько он владеет словом, во многом зависит результат его работы. Слово вооружает, но оно и обезоруживает. Великий таджикский поэт Носир Хусрав писал, что «слова для нас и счастье, и беда. В них пользы столько, сколько и вреда». Чтобы испортилось впечатление от речи оратора, иногда бывает достаточно одного не точно употребленного слова, неудачного или неправильного оборота, или неправильного ударения. Например, диктор новостной телепередачи вещает: «Есть серьезные основания считать, что корреспонденты живы...», министр говорит, что «нельзя *влезть* (?) в дела другого государства».

Предвыборные кампании, массовые дискуссии, интервью и телерепортажи убедили в том, насколько бывает низок уровень культуры публичных выступлений и как это мешает деловому решению острых социальных проблем.

Анализ выступлений отдельных журналистов позволяет выделить их типичные методические ошибки. Это, прежде всего, незнание уровня подготовленности аудитории к восприятию данной тематики, отсюда либо неоправданное упрощение проблемы, либо чрезмерное её усложнение. Наблюдаются нарушения логической последовательности изложения, уход в сторону от главной темы выступления, чрезмерное увлечение примерами без их обобщения и подведения итогов.

Каждая профессия имеет свои особенности. Профессия журналиста не является исключением. Профессиональность журналиста характеризуется познавательным, коммуникативным и организаторскими аспектами. Поэтому от служителей слова требуются широкое общее образование, интеллект, культура, высокие нравственные качества и профессиональное мастерство. Журналист должен быть человеком, у которого общее образование идет впереди специального, так как он находится в постоянном общении с людьми. И здесь журналисту важно обладать такими коммуникативными качествами, которые обеспечивали бы ему выполнение профессиональных обязанностей. На первое место здесь следует поставить культуру речи журналиста. От того, насколько богат его словарный запас, насколько умело он пользуется своим индивидуальным лексическим фондом, во многом зависит успех его деятельности. Цель красноречия – убедить людей, а прежде всего, верят тем, кто сам убежден в правоте своих мыслей. Настоящее ораторское искусство состоит в знании дела, в профессионализме, в лучшем понимании темы, которую излагаешь.

Для профессии журналиста ораторское искусство также важно, как умение письменно выражать мысли. Письменная речь характеризуется стилем изложения, лексикой и общим уровнем грамотности. Стил – манера изложения и композиционное построение рукописи: наличие определённых частей, последовательность изложения мыслей, особые типы предложений. Лексика, словарный запас характеризуют язык пишущего, уровень его профессионального развития.

Далеко не всегда безукоризненно правильная речь может свидетельствовать об ораторском искусстве. Способность говорящего и пишущего вырваться из привычного ряда шаблонных слов и выражений, умение наиболее выразительно, эмоционально, экономно и благозвучно донести до слушателей информацию являются важными факторами для журналиста.

Тем самым речь должна отличаться логичностью, стройностью, простотой изложения. Слово должно быть адекватно мысли. Ни в коем случае, это не исключает живости речи и образности языка. Стил изложения не должен быть чрезмерно умудренным.

Галилей писал, что «говорить путано умеет всякий, говорить ясно - немногие ». С этой меркой надо подходить ко всем публичным выступлениям.

Таким образом, выступление журналиста должно вестись, по мере возможности, простым языком, даже можно с элементами экзальтированности, однако следует избегать превосходной степени, излишних метафорических сравнений.

Если охарактеризовать блестящего оратора, то он должен быть выше общего уровня, чтобы продолжал привлекать внимание зрителя. Хотя такие требования предъявляются ко всем выступлениям тележурналистов.

Журналист должен знать: люди часто слышат то, что хотят услышать, из массы информации они нередко используют только те факты, которые подтверждают их предварительное представление, и недостаточно серьезно воспринимают неуверенного собеседника - журналиста. Поэтому способность поставить себя на место зрителя или слушателя и оценить его позицию как бы изнутри представляется особенно важной для проводящего беседу.

Французский философ, математик и физик Б.Паскаль писал, что умение вести беседу-это «искусство нравиться и искусство доказывать» (3,154). Следует отметить, что строгие правила существуют только для последнего, но «искусство нравиться – более сложно, тонко и полезно». Одной из составных частей этого искусства является ораторский талант. «Красноречие - есть искусство так говорить о вещах, чтобы, во-первых, те, к кому обращаются, без труда и с удовольствием могли все понять, во-вторых, чтобы они чувствовали себя заинтересованными, чтобы самолюбие располагало их к размышлению об этих вещах...» (3,154) , - писал Б. Паскаль. Паскаль говорил, что нужно поставить себя на место тех, кто должен нас слушать, и сделать над своим собственным сердцем опыт убеждения в ту сторону, в которую хочет убедить оратор.

И продолжая эту мысль, он добавляет: “Говорите нам приятные вещи, и мы будем вас слушать,- говорили евреи Моисею”.

Журналисту-оратору во время выступления следует быть самим собой. Быть остроумным и обязательно оставаться порядочным человеком. Он должен быть жизнерадостным, чтобы в любом положении избегал излишней аффектации и пристрастия, проявил тонкие чувства и, главное, во всем знал меру, был уравновешенным, спокойным, рассудительным. Французский философ говорит, что эти качества “порядочного человека”, равно как и его ум, беседа, должны постоянно очаровывать, быть внешне зримыми и заметными. Ему необходимо уметь красиво подать тему, представить себя, но делать это без нажима, легко и непринужденно, создавая эффект полной естественности.

Целью любого выступления должно быть убеждение слушателя. Б.Паскаль в работе «Искусство убеждать» писал: «Если желаешь убедить в чем-нибудь, надо считаться с человеком, которого хочешь убедить». Поэтому основным качеством выступающего журналиста является рассудительность.

Желая убедить слушателя, надо не только хорошо знать и понимать его, но и отдавать себе отчет в том, какие точки соприкосновения у вас с ним в той области, которая является предметом выступления журналиста. В противном случае, как отмечает русский учёный А. Ковалев в своей книге, это будет своеобразный «диалог глухих».

Следует отметить, что надо подумать о наборе различных аргументов, которые учитывали бы сомнения слушателя в правильности вашей точки зрения, то есть слабые места в позиции журналиста, которые обнаружил, или вы думаете, что обнаружил, слушатель.

Поэтому хорошо бы использовать какие-то конкретно интересные факты, материалы для обоснования точки зрения журналиста.

Убедить - не значит обманывать слушателя. Тому, кто хочет убедить слушателя, надо всегда оставаться на почве реальности и доказать выгоду того или иного вопроса.

Данные, которые приводит выступающий журналист, должны быть всегда объективны, приводимые факты – абсолютно точны и проверены. Если они будут поставлены под сомнение слушателем, то убедить его будет трудно или невозможно.

Бывает, чтобы убедить слушателя, можно прибегнуть и к мнению авторитетных людей, высказываниям выдающихся политиков, стихам, но только тех, мнение и стихи которых имеют вес среди аудитории.

Манера выступления журналиста должна быть неизменно открытая, мягкая, учтивая, приятная, помимо того, сильно помогающая завоевать расположение зрителей, тогда как холодный и важный вид, мрачная и суровая манера отталкивают.

Сегодняшний зритель капризен, он имеет возможность и право в любую минуту переключиться на другой канал. Поэтому неуверенность журналиста и любая его бестактность может испортить его доверительные, уважительные отношения со зрителем.

Оратор не должен говорить о спорных вещах, но если возникает необходимость затронуть острые спорные проблемы, то должен вести разговор спокойно, убедительно.

Следует отметить, что оратору от спора, полемики во многих случаях лучше воздержаться. Приемлемо журналисту в ходе беседы со зрителем воспользоваться иногда шуткой. Знаем, что шутка, юмор могут создать чувства сердечности, радушия, которые могут помочь в разрешении трудных проблем.

Шутка - способ оживить выступление, сделать в ней ставку на то, чтобы при сблизить зрителя к себе. Кроме того, с уверенностью можно сказать, что она придаст речи другой настрой. Шутка не должна превращаться в злую иронию. Сократ, например, во время спора, дискуссии прибегал к иронии, и в результате многие граждане Афин были очень недовольны им.

Поэтому осторожность всегда должна быть свойственна любому журналисту, а в шутке он должен быть вдвойне осторожен. При этом всегда необходимо учитывать менталитет зрителей. Некоторые темы в нашем обществе являются оскорбительными для шуток: в частности, сокровенность интимных отношений, шутки над стариками, тещами и больными. Шутки не должны оскорблять нравы и обычаи народа.

Таким образом, культура публичной речи вообще - категория многоплановая, однако в её основе лежит правильность языка, которая требует от журналиста неукоснительного следования литературной норме.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ковалев А. Азбука дипломатии / А. Ковалев. – Москва, 1993. - С-52.
2. Миртов А.В. Умение говорить публично / А.В. Миртов. – Тула: Автограф, 2000. - С- 48.
3. Петров В.П. Паскаль Б / В.П. Петров. – Москва, 2007. – С.154.
4. Попов В.И. Современная дипломатия / В.И. Попов. - Москва, 2004.
5. Прохоров Е.П. Введение в теорию журналистики / Е.П. Прохоров. - М. 2003

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОРАТОРСКОГО ИСКУССТВА ЖУРНАЛИСТА

В статье рассмотрены основные аспекты ораторского таланта журналиста с точки зрения владения им искусством речи. На основе аналитического рассмотрения современного состояния языка СМИ делается вывод о чрезмерной осторожности в употреблении живой и образной речи. В основной части статьи называются и анализируются ведущие критерии ораторского мастерства журналиста.

Ключевые слова: язык, масс-медиа, слово, речь, культура.

SOME FEATURES OF ORATORY SKILL OF THE JOURNALIST

In article examines the main aspects of oratorical talent of the journalist from the point of view of possession by it speech art are considered. On the basis of analytical consideration of a current state of the mass media language the conclusion about excessive care in the use of the live and figurative speech is drawn. In the main part of article leading criteria of oratorical skill of the journalist are called and are analyzed.

Key words: language, mass- media, word, speech, culture.

Сведения об авторах: *С. О. Каримова* – соискатель Худжандского государственного университета им. Б.Гафурова. Телефон: **(+992) 927-40-54-00 (м.)**

К. И. Комилов – соискатель Худжандского государственного университета им. Б.Гафурова

ҚОНУНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН «ДАР БОРАИ МАСЪУЛИЯТИ ПАДАРУ МОДАР ДАР ТАЪЛИМУ ТАРБИЯИ ФАРЗАНД» - ТАҲЛИЛ ВА БАҲРАСИИ ОН ДАР МАТБУОТИ ДАВРӢ

Сангинмурод Қурчиев

Донишгоҳи давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода

Матбуоти даврӣ чун оина комёбию муваффақият, пастию баландӣ ва камбудию норасоии зиндагии ҳаррӯзаи моро инъикос намуда, то андозае роҳу воситаҳои ҳалли онҳоро бозгӯ намуда, афкори ҷомеаро ба вучуд меорад. Бехуда нест, ки президенти ИМА Авраам Линколн, дар замони худ қайд карда буд, ки «дар иттифок бо афкори ҷомеа тамоми чиз аз дасти кас меояд, вале бе он – ҳеч чиз» [1]. ВАО афкори ҷомеаро инъикос ва ба вучуд оварда, аз як тараф, таҷрибаву иродаи миллионҳоро захира мекунад, аз тарафи дигар, на танҳо ба шуур, балки ба рафтор, ба амалиёти гурӯҳии одамон низ таъсир мерасонанд. Инкишофи ҷомеа бештар ба ВАО, ба он нақше, ки онҳо дар ҷомеаи муосир бозӣ мекунад, вобаста аст. «Дар ҳолатҳои аз ҳама душвортарини таърихи ҳозираи мамлакат, матбуоти мо ба одамон ҳақиқатро, ки дар муборизаи ақидаҳо тавлид мегардад, ошкор менамояд» [2]. Бидуни онҳо ҳалли масъалаҳои гуногуни инсонӣ ғайриимкон аст. ВАО қисми табиатан ҳоси ҷомеаи имрӯза мебошанд. Маҳз ВАО иштирокчи бевоситаи тамоми ҳодисаҳо буда, манфиату рӯҳияи мутамаркази ҷомеа, гурӯҳу кишрҳои ҷудоғонаи онро ташкил мекунад.

Дар замони ҳозира ВАО, бахусус матбуот бо инъикоси мушкилоти мактабу маориф, таълиму тарбияи кӯдакону наврасон афкори умумро дар ҳалли дастҷамъонаи масъалаҳои ин соҳа ба вучуд меорад. Аз ин рӯ, қазияҳои мубрами ин соҳа пайваста дар саҳифаҳои матбуоти даврии давлатӣ ва мустақил мавриди баррасӣ қарор мегирад.

Ҳанӯз моҳи декабри соли 2010 Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон ҳангоми пешниҳоди лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» аз вазъи таълиму тарбия ва костагии ахлоқи ҷавонону наврасон ихбори нигаронӣ карда буд: «Падару модар, ки сутуни хонавода ва ё оиларо ташкил медиҳанд, бояд ба таълим ва тарбияи фарзандон диққати доимӣ ва ҷиддӣ зоҳир намоянд. Онҳо бояд як нуктаро ба инобат гиранд, ки фарзанди солаҳ ва бомаърифат давоми умри падару модар мебошад ва ба ин хотир ҳангоми таълиму тарбия ҳеч чизро набояд аз онҳо дареғ доранд ва барои ба камолот расидани онҳо сармояи хешро дар парваришу омӯзиши фарзандонашон сарф намоянд. Фарзанд меваи умри одамизод мебошад. То замоне, ки ҷон дар бадани инсон аст, набояд ӯ аз тарбияи фарзанд канораҷӯӣ намояд».

Аз рӯзи ба муҳокимаи умум воғузоштани лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» то қабули он дар саҳифаҳои матбуот андешаҳои зиёд иброз шуданд, ки аз рӯйи пешниҳоди худ гуногун мебошанд. Бархе аз ин матолиб хусусияти тавсиядӣ, қисми дигараш хусусияти ахборӣ ва гурӯҳи сеюм ҷанбаи таҳлилӣ доранд.

Тавре аз матолиби матбуот бармеояд, баробари пешниҳоди қонун пеш аз ҳама омӯзгорону олимони соҳаи омӯзгорӣ ва раваншиносон доир ба мушкилоти соҳаи маориф ва масъулияти волидайн, ҳамкориҳои мактабу оила ва беназорат мондани хонандагони синфҳои гуногун мақолаҳои худро дар маҷаллаҳои соҳавию оммавӣ ба нашр расонда, доир ба бандҳои гуногуни қонун фикру мулоҳизаи худро иброз доштаанд, зеро ки вазъи имрӯзаи маориф ва душвории хонаводаи тоҷикро каси дигаре чун омӯзгор бехтару хубтар намедонад. Дар ин мақолаҳо муаллифон беш аз ҳама масъалаи ҳамкориҳои оила бо мактабро ба таҳлил гирифта, онро ғайриқаноатбахш ва нокифоя донистаанд. Сабаби онро дар нобасомонии зиндагии рӯзмарра, бетарафӣ ва беаҳамиятии баъзе падару модарон ва бемасъулияти маъмурияти мактаб ва омӯзгорон ба қалам додаанд. Навбахор Мамадҷусуфов,

мудири бахши синфҳои болоии МТМК – и ВМКБ дар мақолаи худ «Аҳдоф ва шеваи ҳамкории мактаб ва оила» [3] аз таҷрибаи чандинсолаи худ ёдовар шуда, падару модаронро ба се гурӯҳ тақсимбандӣ намудааст, ки ҳар кадом ба таври худ дар таълиму тарбияи фарзанд саҳм мегузоранд:

«Гурӯҳи аввал, падару модарони нисбатан маълумотнок дар омӯзиши фарзандонашон бетараф нестанд ва хоҳиши дастгирӣ кардани мактабро дар ҳама гуна масоил доранд;

Гурӯҳи дувум, кори таълиму тарбияро фақат ба мактаб ҳавола карда, худро дар канор мегиранд. Онҳо бо мактаб алоқаи сарсарӣ ё рӯякӣ дошта, ҳамкорӣ кардан бо мактабро тамоман вазифаи худ намедонанд. Ба ақидаи онҳо, таълиму тарбия танҳо кори муаллимон аст. Онҳо ба кори мактабу маориф дахлат накардани худро афзалтар мешуморанд;

Гурӯҳи сеюм, волидоне ҳастанд, ки маълумоти миёнаи нопурра дошта, аз сабаби нарасидани вақт бо маъмурияти мактаб ва омӯзгорон на ҳама вақт имконияти вохӯрӣ доранд. Ин гурӯҳ аз сабаби сустхон будани фарзандонашон наметавонанд, ки бо омӯзгорон ва маъмурияти мактаб рӯ ба рӯ шаванд. Онҳо ҳама вақт дар тасанд, ки муаллимон боз аз боби сустхонии фарзандонашон сухан мекушоянд».

Ба қавли ӯ, новобаста ба сатҳи донишу фаҳмиши волидон ҳамкории тарафайн натиҷаи хуб ба бор оварда, иҷрои талаботи қонуни мазкурро метавонад пурсамар гардонад. Бешубҳа, мутолиаи ин мақола барои омӯзгорони ҷавон ва падару модарони фаъол судманд хоҳад буд.

Дар ҳамин шумораи маҷалла мақолаи омӯзгори мактаби рақами №6 ноҳияи Ванҷ Ҳайдари Рустам бо номи «Ҷомеаи солиму фарҳангӣ дошта бошем» [4] ба нашр расидааст, ки эҷоди монеа аз ҷониби волидон дар интихоби касби дилхоҳи хонандагон, бадахлоқии баъзе аз падару модарон ва аз байн рафтани шарму ҳаё миёни хонандагонро таҳлилу баррасӣ намудааст.

Муаллиф дар доираи Қонун «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» масъалаҳои муҳимро мушаххасу муъҷаз ба риштаи таҳқиқ кашида, аз рӯзгори бузургони дини мубини ислом, аз ҷумла Имоми Аъзам доир ба таълиму тарбия мисолҳо овардааст.

Муаллифони мақолаи «Насли солим дар паноҳи волидонанд» - Абдусамад Муллоев ва Нарзулло Алиев андешаҳояшонро бо суханони мутафаккирони тоҷик Абӯалӣ Сино, Абдурраҳмони Ҷомӣ, Унсурулмаолии Кайковус, Аҳмади Дониш, Садриддин Айнӣ тақвият бахшидаанд, ки хеле бамаврид аст. Онҳо зиёд кардани соатҳои «Дарси тарбиявӣ» - ро пешниҳод карда, аз камсамариву ба таври зарурӣ истифода нашудани ин дарс ёдовар шудаанд.

Ҳамин тавр, таҳлилу баррасии лоиҳаи қонун дар маҷаллаҳои «Масъалаҳои маориф», «Маърифати омӯзгор» ва «Маорифи Тоҷикистон» гувоҳӣ медиҳад, ки аҳли ҷомеа нисбат ба таълиму тарбияи фарзандон бетараф нестанд. Инчунин дар мақолаҳои:

Ҳамкории мактаб ва оила дар ташаккул ва тарбияи кӯдак – Бибиваҳӣ Мирбобоева ва Асрор Сатторов – кормандони Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи Академияи Таҳсилоти Тоҷикистон [5].

Наврасон ба тарбия муҳтоҷанд – Мирзо Яҳёев – дотсенти кафедраи педагогикаи Донишгоҳи Миллӣ [6].

Назаре ба масъалаҳои хонаводагӣ – Гулнора Сулаймонова – ходими илмии Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи АТТ [7].

Монеаҳои рушди таълим – Мирзо Яҳёев [8].

Масъулият барои фардои миллат – Шодӣ Шокирзода [9].

Тарбияи хуб меваи ширин дорад – Қурбони Ҷомӣ – омӯзгори мактаби таҳсилоти миёнаи умумии № 9 ноҳияи Файзобод таълиму тарбияи кӯдакону наврасон мавриди

тавачҷух қарор гирифтаанд. Дар ин мақолаҳо аксаран диққати асосӣ ба масъалаҳои мушкилоти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва рӯҳии хонаводаи тоҷик ва таъсири он ба наврасон, таъсири мусбат ва манфӣи муҳити атроф ва ҳамкориҳои мактабу оила равона шуда, ҳар кадом аз диду мавқеи худ ба омилу сабабҳои он баҳо додааст.

Тавре ба назар расид, таҳлилу баррасии қонуни мазкур дар рӯзномаҳои давлатӣ хеле кам ба анҷом расида, навиштаи арзандаеро дар ин бобат ёфтан мушкил аст. Ин ҷо танҳо аз як мақола меҳохем ёдовар шавем, ки он ба қалами Нуралӣ Носиров, судья Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон тааллуқ дошта, «Тарбияи ноболиғон масъулияти аҳли ҷомеа низ ҳаст» ном дорад [10].

Муаллифи мақола ин мавзӯро аз назари ҳуқуқӣ ба риштаи таҳлил кашида, дар бораи масъулияти баробари волидайн ва ҷомеа, пешгирии амалҳои номатлуб аз ҷониби ноболиғон, назорати қатъӣ ва пурра ба мактаб фаро гирифтани наврасон, пешгирии сайругашту беҳудагардии шабона ва манъи ба марказҳои дилхуши рафтани ҷавонони то бистсола, мубориза алайҳи хариду фурӯш ва паҳн намудани филму сахнаҳои мазмуни зӯроварӣ, шахвонӣ ва террористидошта, хеле муфассалу ҳамачониба андешаронӣ кардааст. Воқеаву ҷинойтҳои аз ҷониби ноболиғон содиршударо ҳулоса намуда, муаллиф бетарафии аҳли ҷомеаро саҳт маҳкум мекунад. Ба қавли муаллиф мо бояд тамоми масъулиятро танҳо ба гардани мактабу падару модар бор накарда, балки дар баробари эҳсоси масъулияти тарбияи фарзанди худ бояд ба тарбияи наврасони гирду атрофи маҳаллаву кӯчаи худ низ диққати ҷиддӣ диҳем, амалҳои номатлуби онҳоро дида, баҳри пешгирии онҳо чора андешем. Танҳо дар ҳамин сурат ҷомеа метавонад ба раванди солиму бонизом ворид гардида, наврасон чун инсонӣ комил ба воя расанд.

Ҳангоми аз назар гузаронидани рӯзномаҳои даврӣ мақолаву навиштаҳои пурмуҳтавоеро доир ба мавзӯи мазкур дар рӯзномаи «Минбари халқ», ки нашрияти ХХДТ аст, вохӯрдем. Тавре мебинем, ин рӯзнома бо матолибу навиштаҳои худ дар миёни кишрҳои гуногуни ҷомеа нуфузи назаррас дошта, дар баробари инъикоси ғайолияти ҳаррӯзаи ҳизб масъалаҳои гуногуни сиёсӣву иҷтимоӣ, иқтисодӣву тандурустӣ ва мактабу маорифро дар саҳифаҳои худ матраҳ месозад. Бояд гуфт, ки доир ба пешниҳоди лоиҳаи Қонун «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» аз ҷавонон то пирони кӯхансоли рӯзгордида фикру андешаи худро дар ин рӯзнома ибраз дошта, масъаларо аз диду назари гуногун баррасӣ кардаанд.

Ҳамин гуна як мақолаи хубро Соҷида Ақалаева – Аълочии маорифи халқ бо номи «Маҳфили модарон мактаби бузурги тарбия хоҳад шуд» ба нашр расондааст, ки дар бораи баланд бардоштани сатҳи донишу маънавиёти занон – модарон маслиҳатҳои муфидеро ироа доштааст. Муаллиф, ки худ собиқаи кори 58 - солаи омӯзгорӣ доштааст, ибраз медорад, ки барои баланд бардоштани маънавиёту масъулияти модарон дар мактабҳо маҳфили доимоамалкунандаи «Маҳфили модарон» (бар иловаи «Рӯзи падару модарон») ташкил бояд кард. Маҳфилро ҳам дар корхонаҳо миёни занони коргар ва ҳам дар мактабҳо дар миёни занони хонашин таъсис дода, ба воситаи гузаронидани суҳбату ҷорабиниҳои судманд дар мавзӯҳои гуногуни тарбиявӣ ва оилавӣ, мутолиа ва шиносӣ бо асарҳои панду ахлоқии бузургони илму адаб занонро ба тарбияи судманди фарзандон раҳнамун сохтан лозим аст. Ба қавли муаллиф ин амал бо мақсади беҳтару қаринтар гардонидани муносибати падару модар, бо фарзанд иҷро шуда, имкон медиҳад, ки волидайн, хусусан модар, ҳамрозу ҳамдили фарзанд гардида, аз асрори нӣҳони ӯ ба таври доимӣ огоҳ бошад. То ки тавонад ҳолати рӯҳии наврасро дарк карда, ӯро аз амалҳои номатлуб нигоҳ дорад.

Муаллима ҳатто якҷанд мавзӯҳои тахминиро аз ҳазорон мавзӯи мавҷудбудаи мушкилоти оилавӣ пешниҳод намудааст, ки метавон дар маҳфил аз рӯи он суҳбатҳо гузаронид:

- Муносибати падару модар дар хона;
- Модар – муқаддастарин шахси дунё, сарчашмаи тарбия, устувории оила;
- Волидайн беҳтарин дӯстони фарзандони худ;
- Мавқеи варзиш дар тарбияи фарзанд;
- Тарбияи матонат, устуворӣ, мардӣ, нангу номус;
- Нафси бадро ҳар кӣ сараш мекунад,
- Бар гунаҳ кардан далераш мекунад;
- Кӯш, то халқро ба кор ой;

- Моҳӣ аз бенамакӣ вайрон мешавад, кӯдак аз беназоратӣ;
- Падар ва вазифаи ӯ дар оила, ҷомеа;
- Саломатии зан – гавои солимии ҷомеа;
- Дӯстӣ ва рафокат миёни кӯдакон;
- Гигиенаи кӯдак, наврас, ҷавон.

Ба андешаи муаллима, агар кори «махфили модарон» мунтазам бошад, модарон паҳлӯҳои гуногуни чунин мавзӯро миёни худ баррасӣ кунанд, шояд он соатҳои пурқимате, ки дар ғайбати сари кӯча барҳадар мегузаронанд, дар ҳалқаи фарзандон сипарӣ кунанд. Дар он сурат ҳал шудани чандин мушкилоти тарбияи насли наврас дар оила имконпазир мегашт, зеро тарбияи асосии кӯдак ба зиммаи модарон асту бомаърифат будани онҳо зарури ҳатмист.

Қайд бояд намуд, ки аксари муаллифони мақолаҳо маҳз донишу маърифати пасти аксари волидонро сабаби асосии коста шудани ахлоқу дониши кӯдакону наврасон медонанд.

Номзади илмҳои педагогӣ Одинашо Муродов дар мақолаи худ бо номи «Дониш бояд эътиқод бошад» [11] ҳамин тарафи мавзӯро таҳлил карда, ибраз медорад, ки ибрати шахсии омӯзгор ва волидайн, риояи ҳуқуқи ҳамдигар аз ҷониби падару модар дар оила, дониши баланд ва завқи омӯзгор, дар анҷоми корҳои нек ибрат нишон додани волидайн ва калонсолон ба кӯдакону наврасон таъсири мусбат гузошта, ҳиссиёт ва одату рафтори хуби онҳоро ташаккул медиҳад. Дар ин радиф мисол овардани оилаҳои намунавӣ ва шахсони баобро дар дарсҳои тарбиявӣ, метавонад ба хонандагон таассуроти хубе бубахшад. Умуман, дарсҳои тарбиявӣ ҳам чун дигар дарсҳо бояд бо воситаҳои айёни мубаххаз бошад, то ки хонанда ҳар сухани муаллимо дар амал дида, ба ӯши ҷон шунавад.

Хулоса, пешниҳод ва қабули Қонун «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» бори дигар нишон дод, ки ҷомеаи Тоҷикистон аз ахлоқу тарбияи имрӯзаи насли наврас дар ташвиш буда, нисбат ба ин масъала бетафовут нест. Зеро дар баробари тамоюли ҷаҳонишавӣ баҳри пойдорӣ ва мавҷудияти худ ҳар миллатро зарур аст, ки аз арзишҳои милливу маънавӣ ва ахлоқии худ дифоъ карда, онро дар шакли дурусту такмилифта ба башарият пешкаш кунад. Бинобар ин, лозим аст, ки баҳри самаранок шудани кори тарбия воридшавии ҳар гуна филмҳои дорои ғояи фаҳшу зӯроварӣ доштаре пешгирӣ ва нархи китобро дар дӯкони мағозаҳо пасттар кард, то падару модарон тавонанд, ки барои фарзандони худ бештар китоб бихаранд. Дар ин замина, ба роҳ мондани ҳар гуна маҳфили чорабиниҳо баҳри ба мутолиа ҷалб кардани волидайн ва хонандагон дар макотиби миёна мувофиқи мақсад аст. Дар ин роҳ метавон аз дарси «Маърифати оиладорӣ», ки айни замон ба он чун дарси дуҷумдараҷа нигоҳ карда, таълимаш мувофиқи мақсад нест, ба хубӣ истифода бурд. Натиҷаи қабули қонуни мазкурро гузашти солҳо нишон дода, наслҳои оянда суди онро хоҳанд дид.

АДАБИЁТ

1. Власть, зеркало или служанка: Энциклопедия жизни современной российской журналистики. - М., 1998. - Т.2. - С.2.
2. Душенко КВ. Универсальный цитатник политика и журналиста: 6000 цитат о политике, правосудии и журналистике / К.В. Душенко. - М., 2003. - С.120.
3. Мамадҷусов Н. Аҳдоф ва шеваи ҳамкориҳои мактаб ва оила / Н. Мамадҷусов // Масъалаҳои маориф. - №1, 2011.
4. Рустам Ҳ. Ҷомеаи солиму фарҳангӣ дошта бошем / Ҳ. Рустам // Масъалаҳои маориф. - №1, 2011.
5. Мирбобоева Б. Ҳамкориҳои мактаб ва оила дар ташаккул ва тарбияи кӯдак / Б. Мирбобоева, А. Сатторов // Маорифи Тоҷикистон. - №2, 2011.
6. Яҳёев М. Наврасон ба тарбия муҳтоҷанд / М. Яҳёев // Маорифи Тоҷикистон. - №2, 2001.
7. Сулаймонова Г. Назаре ба масъалаҳои хонаводагӣ / Г. Сулаймонова // Маорифи Тоҷикистон. - №3, 2011.
8. Яҳёев М. Монеаҳои рушди таълим / М. Яҳёев // Маорифи Тоҷикистон. - №5, 2011.
1. Шокирзода Ш. Масъулият барои фардои миллат / Ш. Шокирзода // Маорифи Тоҷикистон. - №6, 2011.
9. Садои мардум. – Душанбе, 2011. - № 120, 28 сентябр.
10. Муродов О. Дониш бояд эътиқод бошад / О. Муродов // Минбари халқ. - № 6 (778), 2011-10-02.

ЗАКОН «ОБ ОТВЕТСТВЕННОСТИ РОДИТЕЛЕЙ ЗА ВОСПИТАНИЕ И ОБРАЗОВАНИЕ ДЕТЕЙ» - ЕГО РАССМОТРЕНИЕ И АНАЛИЗ В ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ

В данной статье автор исследуя Закон Республики Таджикистан «Об ответственности родителей за воспитание и образование детей» - на наглядном примере периодической печати пришёл к выводу и решил что он способствует развитию, претворению и повышению развития уровня воспитания и образования молодёжи и формирования их мировоззрения.

Ключевые слова: закон, воспитание ребенка, отец и мать, образование, школа, молодёжь, воспитание и обучение.

THE LAW “ON PARENTAL RESPONSIBILITIES FOR THE UPBRINGING AND EDUCATION OF CHILDREN” - ITS REVIEW AND ANALYSIS IN THE PRESS

In this article author examines the law of the Republic of Tajikistan - (On parental responsibilities for the upbringing and education of children) - on an actual example of periodicals press that during the investigation, came to the conclusion and decided that it promotes to its development of the implementation and increasing level education of the upbringing and the education of youth and to the base of the foundation of their obviously new world outlook.

Key words: law, upbringing the children, mother and father, education, school, youth, upbringing and educating.

Сведения об авторе: *Сангинмурод Курчиев* – соискатель ТГИИ им. М.Турсунзаде.
Телефон: (+992) 907-98-05-58. E-mail: samak-1981.tj@mail.ru

ОСНОВНЫЕ ТЕМЫ ПУБЛИЦИСТИКИ ОТАХОНА ЛАТИФИ И СВОЕОБРАЗИЕ ЕГО ТВОРЧЕСКОГО МАСТЕРСТВА

Гулноза Бобомуродова

Таджикский национальный университет

Отахон Латифи в своем творчестве в основном обращался к художественно-публицистическим жанрам. Следует отметить, что публицистические жанры очерк, заметка и другие разновидности получили широкую известность именно в творениях публициста-журналиста Отахона Латифи. Он мог создать общественное мнение как публицист и журналист, обладающий высоким мастерством доведения информации до читателя. Он имел великое мастерство размещать исследуемый огромный содержательный материал в одной газетной колонке.

Его очерк «Плотина» явился результатом многолетнего исследования. Благодаря проявленному им вниманию, началось быстрое развитие строительства гидроэлектростанций в Таджикистане. По причине недостаточного знания географических и климатических особенностей, из центра зачастую предлагались проекты, с реализацией которых наряду с их пользой, существовал риск нанесения значительного ущерба местным жителям. Примером сказанного является то, что в 60-е годы согласно государственному плану было предусмотрено строительство ГЭС в низовьях реки Вахш, по мощности в два раз превосходящей Нурекскую ГЭС. Отахон Латифи в то время был корреспондентом газеты «Комсомольская правда» и написал на эту тему статью под рубрикой «Вниманию Госплана СССР». Доскональным анализом и конкретными фактами он доказал, что приступать к реализации нового проекта будет только во вред делу, в то время, как ещё не завершено строительство Нурекской ГЭС. С экономической точки зрения одновременное возведение двух величественных ГЭС приведёт к новым трудностям. Для журналистики того времени эти размышления были смелыми. Возможно поэтому, в некоторых случаях, журналист для высказывания проблем использует символы, намёки, метафоры и иносказания. Возможно, поэтому Совет министров быстро поддержал эту критику. Специалисты из центра пришли к мнению, что все усилия будут направлены на строительство Нурекской ГЭС. Благодаря перу Латифи местное население сохранило землю своих предков, и была спасена одна из красивейших долин горного Таджикистана, своевременно построена и сдана в эксплуатацию самая большая гидроэлектростанция республики и Центральной Азии – Нурекская ГЭС.

Отахон Латифи не только изучал факты и цифры, но также досконально их исследовал. Для написания одной небольшой проблемы он мог вести исследования

неделями, месяцами, даже годами. Исследовав вопросы строительства гидроэлектростанций в Таджикистане на ближайшие 20 лет, начиная с 60-х до 80-х годов прошлого века, только всесторонне изучив тему, написал серию статей.

Герои публикации выбирались среди простых людей. Латифи в то время только по одному намёку хвалёбы и превозношению ответственных лиц, мог обладать огромным богатством, но он не признавал написание дифирамб. Никогда не подхалимничал, писал о строителях Нурека, крестьянах целинных земель Дилварзина, Гиссарской и Вахшской долин и Хатлона.

Один из лучших путевых очерков Латифи называется «Пульс Сареза», написанный после возвращения с гор Памира. Сочинение было напечатано в одном из номеров газеты «Комсомольская правда» (1967), оно было тепло встречено читателями, и в адрес автора поступили многочисленные письма из всех уголков Советского Союза.

Неповторимыми являются создаваемые образы и описания. Автор с таким мастерством отобразил красоту гор Памира, что у читателя появляется ясное представление о природе и климате, привычках и обычаях, традициях и этнических особенностях этого народа.

Основная цель рассказа об истории появления Сарезского озера в Таджикистане заключается в привлечении внимания учёных и специалистов отрасли к опасности, ожидающей в будущем население региона. Естественно, что для советских людей было интересно прочитать и узнать об этом озере. Выстраивание этой проблемы очень простое, но в свою очередь интересное, что даёт возможность отнести материал к группе публицистически – информационного и аналитического жанра.

Путевой очерк Латифи хоть напечатан под названием «Памир без эмоций», а впоследствии вышли отдельные статьи об этой поездке в форме различных журналистских жанров в нескольких номерах газеты «Комсомольская правда» в 1967 году. Всё написанное имело логические и тематические связи. От всего прочитанного последовательно читатель может получить ясное и чёткое представление о далёком уголке Таджикистана.

Такие статьи, как «Воздушные серпантины», «Каменная книга почёта», «Чай с мёдом киномеханику», «Свадьба», «Секретарь в командировке», «Пульс Сареза», «Позывные Мулкамона», «Через шесть перевалов», «Почтальон», «Проводник», «Тишина», «Вершина Памира» являются лучшими из созданного автором о Крыше мира, их сегодня и учёные, и путешественники могут использовать в качестве лучшего справочника о Памире.

Изучая произведения Латифи, невозможно ещё раз не воздать ему дань уважения. Спецификой его сочинений является то, что при подготовке простейшей информации, он находит и помещает в тексте интересные сведения. Во времена, когда не существовали компьютеры и интернет, и различные информационные сайты, для нас остаётся загадкой, каким образом Латифи в своей деятельности находил возможность использовать столько научных и литературных источников, и более того, обширно изучал ту или иную тему.

Главной целью поездки в этот горный край было написание сочинения «Памир без эмоций». Автор соглашается и предоставляет точную информацию относительно понятия слова «Памир», которое будто на санскрите имеет значение «мир», «озеро», и, по размышлениям некоторых учёных, понимается как «Крыша Земли», другие же признают это как «Нога птицы», но ближе всего к истине – предположение знаменитого географа Х.Хасанова, считающего это выражение – «Подол солнца».

«Воздушные серпантины» – отдельная статья, которая рассказывает о красоте и трудных воздушных трассах Памира. Латифи пишет: «Ровная сухая земля. Здесь её с гордостью называют Аэропорт Даудова. Это тот Даудов, который впервые осуществил посадку самолёта. Если спросите любого жителя КалайХумба о том, кого считают почётным жителем своего села, он обязательно назовёт Троицкого, Липексона и Даудова, которые в 1929 году впервые открыли воздушный путь Душанбе – Хорог, сами же погибли в пути. Их могилы находятся в КалайХумбе» [4]. Гаджи Тимурбекович Даудов, обладатель звания «лётчик первого класса», являлся человеком, который после окончания войны выбрал местом своей работы Бадахшан. Хотя родом он с Кавказа, но любил Таджикистан и был влюблён в Памир.

По историческим сведениям, правитель Индии Бабур при проезде между Самаркандом и Матчой приказал высечь на камне своё имя и дату. Впоследствии это

станет также традицией на Великом шёлковом пути. Кто проезжал по полным опасностей и рисков дорогам Памира был свидетелем того, что тысячи путников высекали свои имена и дату проезда на скалах Латифи пишет: «Я был на самой видной скале, высек имя первого шофера, проехавшего по этой дороге. И, непременно, имя Сайдали, который похоронил здесь своего друга Худойдод и продолжил за двоих работу». Сайдали и его друг Худойдод были первопроходцами дорог Памира. При проезде через неё Худойдод, упав в глубокое ущелье, погиб. Сайдали очень тяжело пережил потерю, и это было для него страшной трагедией. Похоронив друга, он продолжил работу за двоих. В 1941 году Сайдали, как специалиста по строительству дорог, наградили Орденом Ленина. В 1965 году он был удостоен звания «Заслуженный строитель дорог Советского Таджикистана».

Таким образом, статьи, следуя друг за другом, пополняются темами и содержанием. При их упорядоченном чтении, читатель может приобрести исчерпывающие сведения относительно Памира и его народа. Нами было отмечено, что публицистика-это высказывание правдивой информации, или по другому, «отражение действительности», в связи с этим, сочинения Латифи можно признать по смыслу и содержанию как публицистику определённого исторического периода таджикского народа.

Когда-то жители этого села рано утром отправлялись заниматься своими житейскими делами и вечером собирались за одной скатертью, пели песни, радовали друг друга, рассказывая весёлые истории и легенды. Холодной зимней ночью 1911 года землетрясение полностью изменило жизнь людей. Рухнувшая огромная гора перекрыла течение горной реки, в результате стихийного бедствия появилось созвучное селу озеро Сарез. В тот год с невероятными трудностями жители этого села были расселены в ближайшие безопасные окрестные сёла. Человеческие жертвы были многочисленными, но трое гостей, бывших в ту злосчастную ночь в селе Сарез остались живы -это Натмид Бахтибек, Миршаиб Гургали, Султонмамад Карамхуд. Это было похоже на сказку для жителей Памира, слух о которой разнёсся в соседние страны. Когда Латифи осматривал Сарезское озеро, здесь гидротехником работал внук Натмида – Газе Шоганиев. Почти 26 лет он круглосуточно изучал нрав реки Бартанг, чтобы по её течению определить, спокойно озеро Сарез или готовит «сюрприз» для людей.

Мирназар Султонмамадов, работник гидрометеостанции Ирхт, которая расположена на поднебесной вершине, постоянно контролирует пульс Сареза. Кабул Ниязов - это человек, дедушка которого со времён образования этого озера наблюдал за уровнем подъёма и спада воды. С появлением первой научной экспедиции дедушка Кабула был сторожем на озере, а спустя два года его отправили на пенсию, наградив двумя бронзовыми медалями. Какое было это звание и какая награда, не знал ни Кабул и вообще никто, потому что они потерялись. В 1917 году, когда умер дедушка Кабул, его старший сын Нияз поселился в бекад (бадахшанское жилище), низенькой рабочей комнате вблизи Сареза. Хотя он работал, согласно определённому порядку, но ни разу за службу не получил зарплату. Нияз проработал до 30-х годов XX века, до времени, когда в Ирхте, на берегу озера Сарез был создан гидрометеорологический Центр.

Друзья Латифи посоветовали ему, чтобы он не ездил из-за опасности дороги в Ирхт – гидрометеорологический Центр Сареза, но несмотря ни на что, он отправился туда. Их ночью встретил руководитель центра МирзоолимОлимов. Латифи пишет: «В ту февральскую ночь 1911 года на темной чадре тоже горели янтарные бусы звезд. Прошли годы. В теснине гор накопился океан воды. Давно нет и села Сарез. Жители его переселились. Есть только озеро. Бурное, всегда грозное. За озером глаз да глаз. Через каждые два часа от села Нисур до Ирхта люди «ощупывают» пульс Сареза. Сейчас очередной обход. Обязанности распределены. Я - осветитель. Мирзоолим – писарь. Кабул – главный, он осматривает приборы и диктует, а Мирзоолим заполняет дневник. Наблюдения окончены. Возвращаемся» [6].

Латифи, как специалист, досконально описывает моменты проверки. В дни пребывания автор становится свидетелем приезда большой экспедиции: «Приезд ученых на Ирхт отметили танцами. Такое здесь бывает редко. Ребята, работники станции, семь месяцев с «большой землей» поддерживают только радиосвязь. А тут приехала целая экспедиция. Разгоряченные танцоры то и дело забегают в комнату. Пьют ледниковую воду. А за столом в сизом дыму споры. Ученые определяют маршрут завтрашнего облета озера. С надеждой смотрю на руководителя экспедиции Аркадия Илларионовича Шеко. Вдруг да раздобрытся: возьмет меня на вертолет. Еще ни одна экспедиция на Сарез не

ставила перед собой столько вопросов и не получала такого серьезного задания, как Памирская экспедиция Всесоюзного института гидрогеологии и инженерной геологии. Комиссия, созданная в связи с проблемой Сареза, требует четкого ответа на вопрос: прорвет ли озеро Усойский завал? Ученым не до корреспондентов» [6].

Хотя учёные не разрешили ему участвовать в облёте, но по возвращении побеседовали с Латифи, и сообщили, что риска прорыва завала не существует.

Притягательность сочинений Латифи заключается в том, что он сохраняет при написании диалект и форму разговора своих героев. Во время пути почтальон Назар неоднократно обращается к ослу: «Эх, кобил, (скромный, смирный, послушный)! – эх, шер (лев)!, - эх, ширин (сладкий)! Я шел за ако Назаром и улыбался. Мне было смешно слышать такое ласковое обращение к ишаку. А он, не переставая, подбадривал животное лестными словами» [5].

Латифи для реалистического отражения имеющихся трудностей изучал и исследовал их неделями, месяцами и годами, а затем писал. Чтобы познакомиться с положением и проблемами людей, ездил в отдалённые уголки страны. До такой степени был влюблён и предан профессии, что не боялся ни летней жары, ни зимних холодов и не думал о бытовых неудобствах.

Исследователь журналистики И. Усмонов приводит выдержку из газеты «Комсомольская правда» о настойчивости и упорстве Латифи, в доведении начатого дела до конца: «Когда ОтахонЛатифи писал о чём – нибудь, то не ограничивался рамками данной местности. Например, в ответ на письмо 10-ти классницы города Ура-тюбе, нынешнего Истаравшана, в газете «Комсомольская правда» примерно в 6-8-ми номерах были напечатаны статьи об этом городе и на этой основе исследованы проблемы национальной культуры и промышленности, обеспечения молодёжи рабочими местами. ОтахонЛатифи как наставник имел твёрдое слово. Он не писал до тех пор, пока проблема не изучалась до конца, не прояснялась лично им» [2].

Народ настолько доверял А. Латифи - журналисту и газете «Правда», как заступнице, что обращался в этот печатный орган с различными насущными проблемами и вопросами. Абдулла Джумабаев, мастер из Ганчинского района Ленинабадской области, разгадав секреты приготовления красок для росписи, задался целью, используя свое открытие, внести вклад в восстановление исторических памятников зодчества и предметов быта и культуры. Однако, его изобретения не получили должного отклика со стороны компетентных органов. «Я почти открыл секрет древних, - заговорил Абдулло. – Но никто не хочет даже выслушать меня. Если «Правда» не поможет, мне придется все забросить» [1, 126].

Для восстановления уникальной исторической архитектуры, которая до сих пор сохранилась в Самарканде, Бухаре, Хиве, Ура - тюбе и в других городах Средней Азии, искусные мастера долгие годы, хотя и изучали бесподобные творения, но секрет изобретения красок для росписи не находили. От солнечных лучей, снега и дождя краски блекли и темнели. Латифи в дань уважения мастерства А.Джумабаева с помощью друзей обеспечил его работой. Четыре месяца наблюдений подтвердили, что молодой человек действительно добился успеха в изобретении исторических специальных красок. Он получил на изобретение авторское право. После этого все хотели с ним сотрудничать. Статья, написанная А. Латифи о А. Джумабаеве, называется «Коснулась кисть неба».

Под названием «Тяжкий отдых – сатирическим пером» пишет о плохих условиях знаменитой здравницы Таджикистана «Ходжа – оби – гарм»: «Здесь из-под земли бьёт чудодейственный радоновый пар. Он приводит в норму как повышенное, так и пониженное давление. Это утверждает медицина. Снимет нервное напряжение. Излечивает радикулит и некоторые другие недуги. В нескольких шагах журчит родник – чистейшая «Нафтусия». Попил недельку – исчезают камни в почках. А слух, кроме того, услаждают веселые водопады, звонкоголосые горные куропатки, знаменитые варзобские соловьи» [1, 42].

Согласно Решению Министерства строительства СССР работа по восстановлению в этой здравнице должна была начаться с первых тёплых дней и завершиться к концу лета, но по причине невнимательности ответственных лиц, работа началась с наступлением холодов и движется медленно. Это положение отрицательно влияет на лечение посетителей здравницы. Неприятный шум грузовых машин мешает лечению. Из-за ремонта столовой отдыхающим подают холодную пищу. «Всё это заставляет уезжать

клиентов, несмотря на то, что срок путёвки не завершён. Надеемся, что ремонт завершится до конца зимы, и здесь улучшится качество обслуживания» [1, 44].

Латифи в проблематичной статье «Молчащая партитура. Когда оркестры не укомплектованы», которая была напечатана 29 сентября 1978 года в газете «Правда» (№272), пишет о трудностях и проблемах исполнителей национальной музыки в Таджикистане и отмечает, что несмотря на существование всех условий и возможностей, молодёжь мало проявляет желания учиться играть на национальных инструментах. «Несколько лет назад дипломная работа молодого таджикского композитора ФирузаБахора—симфония «Мараканда» в Москве, в Концертном зале имени Чайковского, исполнялась на «бис». Произошло это на пленуме Союза композиторов СССР. Прославленных музыкантов, исполнителей, взыскательную аудиторию привлекли и покорили яркие, необычные мелодии горного края» [3].

Одной из особенностей написанного Латифи является то, что, до конца разъяснив читателям тему, он создаёт общественное мнение об изучаемой проблеме. Читатель, знакомясь с сочинениями А. Латифи, осведомляется о новшествах общества, продвижениях и достижениях, трудностях и недостатках.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гулов С. Школа мастерства / С. Гулов, Х. Атовуллоев // Творческое наследие О. Латифи. - Душанбе, 2009. - 132 с.
2. Қаюмзод А. Рӯзгору пайкори Отахон Латифӣ / А. Қаюмзод // «Озодагон», - №38 (44), 2008.
3. Латифи О., Низомов А. Молчащая партитура. Когда оркестры не укомплектованы / О. Латифи, А. Низомов // «Правда». - №272, 1978.
4. Латифи О. Памир без эмоций / О. Латифи // «Комсомольская правда». - Сентябрь 1967.
5. Латифи О. Почтальон / О. Латифи // «Комсомольская правда». - Сентябрь 1967.
6. Латифи О. Пульс Сареза / О. Латифи // «Комсомольская правда». - Сентябрь 1967.

ОСНОВНЫЕ ТЕМЫ ПУБЛИЦИСТИКИ ОТАХОНА ЛАТИФИ И СВОЕОБРАЗИЕ ЕГО ТВОРЧЕСКОГО МАСТЕРСТВА

В данной статье автор подвергает анализу основные темы публицистических материалов О.Латифи и своеобразие его творческого мастерства. Автор приводит интересные сведения о методах работы и журналистском мастерстве Отахона Латифи.

Ключевые слова: Отахон Латифи, стиль, история, реализм.

MAIN SUBJECTS OF JOURNALISM OF OTAKHON OF THE LATIFA AND ORIGINALITY OF HIS CREATIVE SKILL

In this article the author subjects to the analysis the main subjects of publicistic materials from O. Latifi and originalities of his creative skill. The author to provide interesting data on methods of work and journalistic skill of OtakhonLatifi.

Keywords: OtakhonLatifi, steel, history, realism.

Сведения об авторе: *Гулноза Бобомуродова* - аспирантка Таджикского национального университета
Телефон: (+992) 939-14-00-66. E-mail: krasotka-g@mail.ru

ИСТИФОДАИ ОБРАЗИ ПУБЛИТСИСТӢ ДАР ГУФТОРӢ РАДИОИ ТОҶИКИСТОН

У. Наҷмиддинова

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар радиои Тоҷикистон матнҳо ва пораҳои шеърӣ, ки дар пайвандии матн ба мавзӯ мушаххас аст, бисёр дучор меоянд. Дар онҳо образи публитсистӣ мушоҳида мешавад. Азбаски дар барномаҳои радиои, очерки пурра ё лавҳаҳои пурра нашр мешавад дар чунин матнҳо услуб ва нақли воқеа фабулаю сюжетро мушоҳида кардан мумкин аст. Зеро, публитсистика дар шакли холис нақши асари адабиётро бозида наметавонад. Зеро, ҳарду ҳам публитсистика ва ҳам адабиёти бадеӣ аз як ҷинси саёхатнома рӯйидаанд. Е.П. Прохоров ба он аст, ки «сохтори образнок хосси осори публитсистӣ аст. Ҳам унсурҳои публитсистӣ ва ҳам адабиёти бадеӣ дар ифодаи фикр баробарҳуқуқ ҳастанд» [1, 228]. Ба фикри В.В. Учёнова «маърифати образнок, таҳлилияти воқеият ба сохтори образнок ва мантиқи адабиёт ҳамина он аст» [2, 126].

В.И. Здоровета мегӯяд, ки «ҳақиқати публитсистӣ дорои образ аст» [3, 79], аммо образ кашфи олами зебӣ набуда, ҳақиқати реалии андешаҳо дар бораи воқеият мебошад. Андешаи В.В.Учёнова аз андешаи пешинӣ боз ҳам фарқ мекунад. «Образ – мегӯяд ӯ, – ин шакли ифодаи фикр аст» [4, 61]. М.С. Черепанов ба ҳамаи ин ақида мувофиқ нест. Вай мегӯяд, «публитсистика образи ташаккулёфта ҳангоми суҳанронӣ аст. Ва он қонуни дохилии публитсистика мебошад» [5, 128]. Ин ақида ба пораҳои матн, ҳангоми қироати суҳанҳои натоқ дар барномаҳои радио ба мушоҳида мерасад. Образи публитсистӣ дар ҳудуди муайян ифода шуда, мақсаду вазифаҳои муайяно ифода мекунад. Мавзӯҳои ҷовидонаи адабиёт, ки асосан мавзӯҳои ватандӯстӣ, одоби ахлоқ, васфи табиат, зан, модар, ишқ мебошанд, маҳаки барномаҳои радиои «Тоҷикистон»-ро ташкил медиҳанд. Бояд қайд кунем, ки дар барномаҳои радиои «Тоҷикистон» унсурҳои бадеӣ баъзан ба мақсад мувофиқ истифода намешаванд. Дар ин барнома баъзан ба суҳанбозӣ ва истифодаи бемавқеи ташбеҳу маҷоз вохӯрдан мумкин аст.

Характери фарқкунандаи журналистикаи муосир дар тавсеаи доимии маҷмӯи воситаҳои бадеӣ мебошад, ки барои рӯшани андохтан ба ин ё он далел, ё зухуроти воқеӣ равона гардидаанд. Ба ҳайси унсури вижаи асари журналистӣ, бахусус жанрҳои бадеӣ-публитсистӣ, образи публитсистӣ баромад мекунад, ки дар асоси он инъикоси воқеияти характери бадеӣ-эстетикӣ меистад.

Дар сохтори шури эстетикӣ одатан тасаввуроти инсонро, ки зебо ва воло мебошад ва ҳамзамон бидуни образ ва тағйирот аст, чудо менамояд. Дар ин тасаввуротҳо муносибати арзишманди созандаи шури объект, ки талаботҳои эстетикӣ он муайян мегардад, зухур меёбад. Доир ба объекти эстетикӣ М.М. Бахтин менависад: «Дар объекти эстетикӣ тамоми арзишҳои дунё дохил мешавад. Суҳан, мавод тамои намешавад, балки ҳамагирона таркиби ҳақиқӣ вазифаи бадеи дунё дар он мушаххас баён мегардад» [6, 175]. Дар образи бадеӣ ҳислати воқеи ҳаёт худ аз худ ҳамчун предмети баҳодиҳӣ барнамеояд, балки дар омӯзиши эҷодӣ ба муносибати муаллиф бар он, яъне шаклгирӣи характери эҷодӣ ба миён меояд.

Алоқамандии диалектики ибтидои ҳисӣ ва хирад дар фаҳмиши воқеӣ «афкори образнок»-ро ба вучуд меоварад, аз ин лиҳоз дилхоҳ «афкори образнок» бо ғайи будан аз мушаххасот, эҳсосот дар тасвири объектҳои гуногун ва зухуроти воқеӣ фарқ менамояд. Дар он афкори ҳисӣ - маърифатӣ иштирок мекунад. Ба қавли Э.И. Пронин, образи журналистӣ дар пояи мантикӣ мешукуфад. Низоми амалиётҳои мантикӣ (гузориши проблема, истидлол, синтези тавсияҳои амалӣ) бо амали таснифотӣ анҷом меёбад. Доро ба чунин табиати синтетикӣ, образҳои публитсистика метавонанд фаъолона дар озмоишҳои фикрӣ иштирок намоянд, ки ин ба эҷодгар на танҳо барои тамсилсозии вазъияти проблемавӣ мусоидат мекунад, балки барои синтези иттилоот ҳангоми азхудкунии проблема низ кӯмак мекунад.

Далелҳо амалро, образ арзишҳоро, мавқеъро характернок менамоянд. Ба туфайли гуногунрангии онҳо ба қавли Э. И. Пронин ғояи қорӣ дорои асосноксозӣ дар се ҷанба мегардад: ҳаводис-пешгӯйинамоя, маданӣ-таърихӣ ва эстетикӣ-ғоявӣ. Ин ҷо пояи образии матни журналистӣ зухур меёбад» [8, 31]. Масалан, ҳангоми сохтани образ зухурот ба публитсистика зарур аст, ки на танҳо ба далелҳои муайян зухуротро аз ҳар ҷониб характернок мегардонад, балки пеш аз ҳама кӯшиш намояд онҳоро тавассути забони образӣ- экспрессивӣ тафсир диҳад.

Г. Белинский таъкид карда буд, ки «Санъат муносибати бевоситаи ҳаёт ё тафаккур дар образхост» [9, 42]. Мафҳуми образ ба ҷанд мазмун истифода шудааст, гоҳо ибора, суҳан ва ҷумлаи ҷудогонаеро, ки лаҳза вазъият ва ҳолати муайяни ҳассос ва муассиреро ифода кунад, ба мавқеи образ ё образнок истифода мебаранд. Ин ҷиҳат бештар ба насри мустанад ё жанрҳои таҳлиливӣ бадеӣ-публитсистии журналистика алоқаманд аст. Профессор А. Саъдуллоев дар китоби «Ҳосияти адабиёт», «образи публитсистиро чун як намуди суҳани муассир баён намудааст» [10, 45-47].

Ба андешаи ӯ образи публитсистӣ бисёр ҳосиятҳои хешро аз адабиёт мегирад. Дар фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ образ ба маънои шакл, тимсол, сурат омадааст. Новобаста аз сабку нигориш образ як шакли инъикоси воқеият аст, тафовут ин ҷост, ки шакли мавзунсозӣ, таҳрирезии вақт ва фазо дар ҳар навъи суҳанварӣ гуногун аст. То ба имрӯз касе образнокиро аз публитсистика дур наангоштааст. Публитсистика аз тамоми ғановати васоити забонии ифода истифода

мебарад. Дар публитсистика образ ва мафҳум, образнокӣ, мантиқи баён, бадеият ва илмӣ, ҷиҳатҳои эҳсосӣ ва ақлӣ ба ҳам пайванди азали доранд. Муҳаққиқони образи публитсистӣ М. Стюфляева, Рубашкин дар мавриди образнокии бадеияти публитсистика тадқиқотҳои аҷибро анҷом додаанд. Дар фарзияи онҳо образи публитсистӣ зодаи фикр аст. Яке аз унсурҳои асосии образи публитсистӣ образнокии баён, ин мавзунсозӣ, яъне ритми сухан ба шумор меравад. Роҷеъ ба ин масъала муҳаққиқони рус Э.П. Прохоров, В.В. Учёнова, М.С. Черепанов, А.П. Горбунов изҳори назар кардаанд. Дар васоити ахбори умум, аз қабилҳои радио-телевизион каломӣ мутаваҷҷеҳсозанда тарзу услуби ниғориш, истифода аз равиҷ ва равандҳои ҷолибсозӣ мақоми махсус дорад. Ҳар як маводе, ки истифода мешавад, нақши иттилоотӣ, таҳлилий, таблиғӣ, ҷалбу ҷазбсозӣ дорад, ки хоҳу ноҳақ бо аҷзҳои эстетикӣ ҳамроҳ мешавад. Метавон гуфт, ки публитсистикаи муосири тоҷик имрӯзҳо ҳамчун воситаи офариниш, тақрибан тамоми соҳаҳои ҳаёти фаро гирифтааст. Меҳри ватан, ситоиши Тоҷикистони азизамон дар байни бахшҳои барномаҳои радиои Тоҷикистон бештар шунида мешавад, ки мавзӯҳои ифтихор аз ватан, садоқат нисбат ба хоки сарзамини кишварамонро дар худ дорад:

Тоҷикистон сарзамини кӯҳсору дилбар аст,
Хоки зарҳезаш макони лаълу дурру гавҳар аст.
Қулҳои сап-сапедаш саллаи пири хирад,
Рӯдҳои шӯхи серобаш пур аз симу зар аст.
Сарбаландӣ дида ҳар фардаш ба мисли қулҳо,
Доимо сарсабзу дилкаш, кишвари хушманзар аст.

Мавзӯи Ватану ватандӯстӣ ва худшиносии миллӣ аз мавзӯҳои асосии барномаҳои радиои «Тоҷикистон» буда, даъвати ҳамбастагӣ, тарғиби ин андеша ба шунавандаи радио рӯшан аст. Ин шеърҳои маъниҳои сарҷамъӣ ваҳдат ва пойдории миллату истиқлолияти кишвари азизро дар худ дорад. Воқеан ҳам ин мавзӯ, пеш аз ҳама, бо самимияти ҳоссаи худ нисбат ба зодгоҳ, ба Тоҷикистони азиз аз ҳар ҷиҳат арзиши баланди тарбиявӣ ва эстетикӣ соҳиб аст.

Тоҷикистонро ба ҷону дил баробар гуфтаанд,
Меҳрубон занҳои ўро ҳамчу хоҳар гуфтаанд.
Навҷавонони азизашро бародар гуфтаанд,
Сангу хокашро макони лаълу гавҳар гуфтаанд.

Дарвоқеъ, Ватан сарчашмаи тамоми офариданҳост ва мо бояд ба қадри зебоиҳои он, ки неъматҳои бебаҳост, бирасем. Ифтихор аз ин меҳани бихиштосе дар барномаҳои радиои мазкур ҳар рӯз ба тариқи зайл пахш мегардад:

Фаҳрам ман аз он, ки Тоҷикистон Ватанам,
Нозам ман аз он, ки Тоҷикистон Ватанам.
Ман бо Ватани бузург ман-ман дорам,
Бошад ба фидои Ватанам ҷону танам.

Бояд қайд кард, ки мавзӯҳои барномаҳои радиои мазкур гуногунҷабҳа буда, бештар ҷабҳаҳои миллиро дар бар дорад. Мусаллам аст, ки ҳар ҷашну маъракаи сиёсии кишвар дар барномаҳои радиои «Тоҷикистон» бештар инъикоси худро меёбанд.

Ҳар қадар, ки гаштаам дар чор ақсои ҷаҳон.
Сайр кардам сарзамину саргузашту илму ирфонаш
Заргарой дидам, аммо
Мазҳаби одамгарой ёфтам дар ориёнои ҷавон.

Шеъри мазкур низ ҷанбаи меҳанпарастӣ дошта, хусусияти публитсистиро дар худ дорад. Ҷашни Мавлонои Рум, ки дар Тоҷикистон соли 2007 таҷлил гардид, ҳамчун иди фарҳангиву таърихӣ инъикоси хешро дар барномаҳои субҳгоҳии радиои мазкур ва дигар шабакаҳои тобеи он дарёфт. Бахусус, ҳамон сол қиссаҳо аз «Маснавии Маънавий»-и ин орифи дунёи сухан садо доданд, ки хусусияти тарбиявӣ ахлоқӣ дошта, дорои унсурҳои баланди поэтикӣ мебошанд. Масалан:

Миллати ошиқ зи миллатҳо ҷудост,
Ошиқонро миллату мазҳаб Ҳудост.
Ту барои васл кардан омадӣ,
На барои фасл кардан омадӣ.

Истифодаи унсурҳои поэтикӣ дар барномаҳо ба дониши касбӣ ва маҳорати журналист вобаста аст. Ҷуноне ки муҳаққиқ И. Глужков вобаста ба ин қайд кардааст: «Бадеият маҳоратро металабад» [11, 29]. Муҳаққиқ Хосият Олимова ба ин андеша

аст, ки поэтика натанҳоҷаҳонбинии эҷодкорро дар бар мегирад, балки авзои ҷомеа, афкор, муошират, гараз, ҳадафро матраҳ месозад» [12, 54]. Ва нуқтае, ки ҳоло зикрашро меоварем, ҳадафҳои замонири бо авзои ҷомеа инъикос карда, дорои поэтикаи хос ва ҷанбаи публицистӣ аст ва дар он образнокӣ вучуд дорад. Бахшида ба ҷашни бузургдошти олими дунёи ислом Имоми Аъзам қариб як сол пандномаҳои ӯ тариқи шабақаҳои радиои мазкур садо доданд, ки ҷанбаи маънавию маърифатӣ дошта, шунавандаро ба дарки моҳияти ҳаёти раҳнамун месозад. Ин ҷо ҷанде аз онҳоро намуна меоварем:

Агар даҳ сол ҳам бекасбу кор бимонӣ, аз илм рӯ магардон, зеро илм зикри Худост. Ва вақте аз илм рӯ гардонӣ ба зиндагии танг ва сиёҳрӯзӣ мубтало гардӣ.

Хулоса, даҳлат кардан ба корҳои иҷтимоӣ, ҳифзи ифтихори ватандорию ҳудогоҳии миллӣ журналистонро водор менамояд, ки бештар ба муаммоҳои ҷомеаи имрӯза даст зананд. Ҷустуҷӯҳои журналист бояд ба масъалаҳои мубрами ҷомеа мусоидат кунад, зеро агар рӯзноманигор омӯзанда, тавоно, бомаҳорат ва ҳамеша дар ҷустуҷӯю сайқали ҳунар бошад, ӯ натанҳо дар баргараф кардани мушкилоти касбӣ, балки ба ҳалли муаммоҳои объективӣ низ мусоидат карда метавонад.

АДАБИЁТ

1. Прохоров Е.П. Публицист и действительность / Е.П. Прохоров. – М.: 1913.
2. Учёнова В.В. Гносиологические проблемы публицистики / В.В. Учёнова. – М.: МГУ, 1991-72. - 126 с.
3. Здорова В. И. Мастерство публицистики / В. И. Здорова. – М.: 1980. – 196 с.
4. Учёнова В.В. Творчества горизонты журналистики / В.В. Учёнова. – М.: 1976. - 161 с.
5. Черпахов М.С. Проблемы теории публицистики / М.С. Черпахов, Е.П. Прохоров. – М.: Изд. Мисл, 1973. – 151 с.
6. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. – М.: 1986. – 175 с.
7. Щудря Н.Н. Эстетические особенности публицистического творчества: авт. кан. фил. наук / Н.Н. Щудря. - Киев, 1985.
8. Пронин Е.И. Разомкнутый текст / Е.И. Пронин // Социальная практика журналистский текст. – М.: 1990. - 151 с.
9. Белинский В.Г. Русская литература в 1845 г / В.Г. Белинский // Полн. собр. соч. в тридцати томах. - Т. X. – М.:Изд. АН СССР, 1956. - 200 с.
10. Саъдуллоев А. Жанрҳои маърифатомӯз / А. Саъдуллоев // Маҷмӯи мақолаҳо. – Душанбе, 2008. 17 с.
11. Глужков И. Очерк в русской литературе / И. Глужков. - Ростовский гос.унв, 1996. - 29 с.
12. Олимова Х. Поэтикаи фазо ва вақти бадеӣ дар «Наводир - ул - вақоеъ»- и А.Дониш / Х Олимова. – Душанбе: – 83 с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОГО СТИЛЯ НА РАДИО ТАДЖИКИСТАН

В данной статье автор рассматривает использование публицистического стиля на радио Таджикистан. Публицистический стиль может рассматриваться как своеобразное произведение искусства, которое воздействует одновременно и на чувства и на сознание. Задача оратора состоит в том, чтобы воздействовать на чувства слушателей.

Ключевые слова: разум, впечатление, общественно- политическая лексика, ораторское искусство, логическое восприятие речи, мастерство, сфера восприятия, публицистический текст.

USE JOURNALISTIC STYLE ON THE RADIO TAJIKISTAN

In this article the author examines the use of the publicistic style on the radio Tajikistan. Journalistic style can be seen as a unique work of art that affects both the feelings and the consciousness. The task of the orator is to influence the feelings of the listeners.

Key words: mind, impression, socio - political vocabulary, oratory, logical speech perception, skill, sphere of perception, journalistic text

Сведения об авторе: У. Наджмиддинова – кандидат филологических наук, Таджикский национальный университет

ВОҶЕИЯТ, САРЕҲИЯТ ВА ФАВРИЯТ ХОССИ ШАБАКАИ ИТТИЛООТӢ АСТ

Ҳ.И. Каримов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Афзалият ва бартарии иттилоъ дар фаврият ва дорои ҷанбаҳои сареҳият доштан аст. Дар олами босуръат рушдбандаи технологияи ҷаҳони муосир бинанда ё худ шунавандаи замон бештар ба ахбори наву тоза ва воқеъбинона ниёз дорад. Бо дарназардошти омилҳои зикргардида, ҳанӯз 200-сол муқаддам файласуфи сиёсии фаронсавӣ Алекс де Токвилл (2011, 6) зимни бозид аз Йёлотҳои Муттаҳидаи Амрико қайд карда буд: «Бидуни мардумсолорӣ рӯзномаҳои асилу манбаҳои иттилоотӣ вучуд надоранд, ҷунончи мардумсолорӣ бидуни ин манбаҳо мавҷуд нест» [1].

Аз он давра то кунун дар бисёр кишварҳои ҷаҳон ҳаққонияти ин суҳанони одӣ борҳо тасдиқ шудааст. Ҳам ҷомеаи демократияи устувор ва ҳам рушдбанда ба ризоияти шаҳрвандони огоҳ вобаста аст. Ҳамзамон воситаҳои ахбори омма (ВАО) яке аз сарчашмаҳои асосии иттилоотие мебошанд, ки ба одамон барои идораи ҷомеа заруранд. Ҷавоб ба суоли «Хабар чист?» гӯё аён аст. Хабар (дар забони англисӣ news –навигарӣ) рӯйдоди навест, ки алёон ҷараён дорад. Дар луғат маъно ва муҳтавои ин калима чунин омадааст: «Маълумот оид ба рӯйдоди охир ё иттилооте, ки қаблан ошкор набуданд». Аммо, аксари воқеаҳо, ки ҳамаҷуз дар ҷаҳон рӯй медиҳанд, ҳаргиз дар саҳафоти рӯзномаҳо ва нашрҳои хабарии радиову телевизион ҷой дода намешаванд.

Пас, чӣ воқеаҳо ба андозае мубрам мекунад, ки он боиси тазаккур дар рӯзномаҳо ва ё расонаҳои электронӣ мегардад? Дар асл агар гирем он ба як қатор омилҳои асосӣ вобаста аст. Умуман, хабар иттилое мебошад, ки барои гурӯҳи муайяни хонандаю бинанда ва шунавандагон ҷолиб аст. 1. Аммо он хабаре, ки дар Буэнос-Айрес ҳангома барпо мекунад, дар Боку метавонад қобили зикр ҳам набошад. Зимни қабули қарор дар мавриди он, ки кадом хабар сазовори нашр аст, журналистон чунин омилҳои «арзиши иттилоотӣ»-ро бояд ба инобат бигиранд:

Фаврият. Оё ин воқеа ба наздикӣ рӯй додааст, ё дар бораи он мо акнун огоҳ шудем? Агар рӯйдод охиран ба вуқӯъ пайваستا бошад, месазад, ки ба нашри хабарӣ ворид карда шавад. Албатта, мазмуни калимаи «охиран» ба навъи воситаи ахбори омма вобаста аст. Барои ҳафтанома тамоми он рӯйдодҳо, ки пас аз ҷопи шумораи охир ба амал омадаанд, қобили ёдоварӣ буда метавонанд, аммо баҳри шабакаи иттилоотии шабонарӯзӣ навигарии тозатарин гузориши мустақимест, ки хабарнигор аз ҷойи ҳодиса пешниҳод мекунад.

Таъсири афзалият. Оё ин рӯйдод ба одамони зиёд дахл дорад, ё танҳо ба якчанд нафар? «Оқибати сели даҳшатбор дар шаҳри Кӯлоби вилояти Хатлон боиси марги 300-нафар ва ба нести бурдани 500-хоҷагии мардум гардид, ки чунин ахбор ба дилҳо бинандаю шунаванда таъсири бевосита мерасонад». 2. Аммо хабари он, ки коргаре хатти интиқоли барқро буридааст, чандон арзиши иттилоотӣ надорад, танҳо агар ин ҳодиса тӯли якчанд соат тамоми шаҳро аз таъмини барқ маҳрум накарда бошад.

Ихтилоф. Табиист, ки одамон аксаран ба рӯйдодҳои омехтаи низоъ, ташаннуч ва баҳсҳои кушод таваҷҷуҳ доранд; маъмулан, онҳо дар ин маврид яке аз ҷонибҳои баҳсро тарафдорӣ карда, мунтазир мешаванд, ки мавқеи кадом ҷониб бартарӣ пайдо мекунад. Ихтилоф на ҳамеша аз зиддияти дидгоҳи ду нафар иборат аст: он, дар ҳолатҳои дигар низ вучуд дорад, масалан вақте табибон бар зидди бемории вазнин мубориза мебаранд ва ё шаҳрвандон алайҳи қонунҳои беадолатона эътироз мекунанд.

Мубрам. Ҷаласаи ҳукумат, ки ба масоили иҷтимоӣ ва беҳатарии ҳаракати нақлиёти мусофиркашонӣ бахшида шудааст, таваҷҷуҳи касеро ҷалб намекунад, вале мочаро дар рафти бозии футбол метавонад тӯли чанд рӯз дар расонаҳои хабарӣ инъикос гардад, чунки он мавзӯи асосии мавриди баррасии сокинон аст. Аслан иттилооти мубрам навигарии имрӯзаро фаро мегиранд. Ин ҳамон маводест, ки шумо дар саҳифаи аввали рӯзнома, ё дар сарҳати сомонаҳо мебинед ва ё дар оғози нашри хабарии садою симо мешунавед. Мавзӯҳои мубрами гузоришҳои иттилоотиро бештар ҷанг, сиёсат, тижорат ва ҷинояткорӣ ташкил медиҳанд.

Мисоли иттилооти мубрами чомеа: 16-уми декабри соли 2014-ум силоҳбадастони ҳаракати «Толибон» ба як муассисаи таълимӣ дар шаҳри Пешовари Ҷумҳурии Ислонии Покистон ҳамла карданд. Дар пайи ин ҳучуми ноҷавонмардона 148 нафар ба ҳалокат расид. Дар муассисаи таълимии мазкур фарзандони кормандони сохторҳои қудратии кишвар ва аҳолии ғайринизомӣ низ ба таҳсил фаро гирифта шудаанд. Ба иқрори волидони қурбоншудагон ва кормандони ин муассисаи таълимӣ дар оғоз силоҳбадастон ворида мактаб гардида, баъдан хонандагону омӯзгоронро ҳадафи силоҳи оташфишони худ қарор додаанд. Дар миёни қурбонӣ аз шумораи умумии ҳалокшудагони ин ҳамла 9 нафарашро омӯзгорон ташкил медиҳанд. Дар баробари теъдоди зиёди қурбонӣ ҳамлаи хунини мазкур 120 захмии дигар низ бар қой гузошт. (Шабакаи иттилоотии «Ҷаҳоннамо», нашри аввали барномаи «Хабар» 18.10.14).

3. Бино ба иттилои шабакаи телевизионии «Тулӯ»-и Афғонистон ҳодисаи террористии Пешовар дар таърихи Ҷумҳурии Ислонии Покистон бесобиқа унвон мешавад. Дар муассисаи таълимии мактаб хонандагон ҳудуди 500 нафарро ташкил медиҳанд. 4 Бино ба маълумоти шабакаи телевизионии Ал-Ҷазираи давлати Қатар **аксари кушташудагони ормониро** қўдакону наврасони аз 9 то 14-сола ташкил медиҳанд. Ин ҳамла бори дигар аз он шаҳодат медиҳад, ки воқеан ҳам терроризм на давлат, на миллат, на сарҳад дорад ва барои афроди ҷинойткор дину мазҳаб бегона аст. Коршиносон иброз медоранд, ки ин амали даҳшатбор нафрати сокинони осоиштаро нисбати ҷангӣ дубора зиёд мекунад. 5 Ё худ матолиби дигари муҳим он аст, ки дар интишору воқиф гардонидани чомеа нақши ин шабакаҳои телевизионӣ хеле муҳимму саривақтӣ мебошад; Ё худ ба сифати мисол аввалҳои моҳи июни соли 2014-ум дар қарамлави Ироқ гурӯҳе бо номи «Давлати Ислонӣ» арзи ҳастӣ кард. Баъдан ин гурӯҳ ба дигари кишварҳо бо шумули Сурия ва ҷанд кишвари дигари шарқи наздик реша давонд. Ҳадафи асосии муборизаҳои билофосилаи гурӯҳи мазкур таъсиси давлати ислонӣ мебошад.

Аз нигоҳи шабакаи телевизионии **BBC** Британияи Кабир ин ифротгароён, силоҳҳои боқимондаи артиши Амрико, ки баъди ҳуруҷ аз Ироқ боқӣ гузошта буданд, тасарруф карданд. Баъд аз ҷанд моҳи муборизаҳо ин гурӯҳ ҷанд нуқтаи аҳолинишин ва мавзӯҳои дорои захираҳои нафтиро тахти назорати худ дароварданд. Тибқи баъзе маълумот шумораи силоҳбадастони гурӯҳи мазкур беш аз 30 ҳазор нафарро ташкил дода, асари онҳо шаҳрвандони хориҷӣ буданд. «Табиист, ки гузашти марҳилаҳои наҷандон дури замони соҳибистиклолии кишвар дар рушду инкишоф ва беҳбудии соҳаи радио ва телевизиони миллии наҷгонҳои зиёд оварда, ба дурнамои устувори ин соҳаи афзалиятноки чомеа марҳилаҳои сифатан наҷверо рӯи қор овард». Аз ҷумла, таъсиси муассисаи давлатии «Ҷаҳоннамо», рӯзномаи «Имрӯз-NEWS» ва теъдоди зиёди манбаъҳои хабарӣ, дар муддати наҷандон зиёди вақт, на танҳо дар ҷумҳурӣ, балки бурун аз он низ ғазои дастрас ба хабару иттилои саривақтиро устувортару пурратар гардонид.

«Таъйиноти асосии журналистика аз таъмини шаҳрвандон бо иттилооти аниқу дақиқ, ки барои зистани онҳо дар шароити чомеаи озод зарур аст, иборат мебошад».

6. Назарсанҷӣ аз созмони амрикоии «Кумитаи журналистони ниғарон». Аз ин рӯ, хабари сареҳиятдоштаи очилӣ дар шароити марҳилаҳои барҳурди андешаҳо, метавонад ҳам ба манфиати тамошобин бошаду ҳам ба манфиати манбаъҳои хабаррасон, зеро аз ин ду омили асосии зикргардида, аввалан нуфузи Шабакаи хабарӣ боло мераваду дувум теъдоди тамошобинону шунавандагонаш ба маротиб афзоиш меёбад.

А Д А Б И Ё Т

1. Журналисти мустиқил. - 2011. - С.6-8.
2. Рӯзномаи Тоҷикистон. 10.05.2010. - С.2.
3. ТВ "Ҷаҳоннамо" барномаи "Хабар" 18.10.2014.
4. ТВ "Тулӯ"-и Афғонистон. Барномаи "Навид."
5. ТВ "Ал-Ҷазира"-и Қатар.
6. Созмони амрикоии «Кумитаи журналистони ниғарон».

ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТЬ, ТОЧНОСТЬ И СКОРОСТЬ –ЧЕРТЫ ИНФОРМАЦИОННОГО КАНАЛА

В данной статье автор рассматривает такие качества информационного канала как действительность, точность и скорость представленных материалов, которые позволяют повысить статус информационного канала и количество его зрителей.

Ключевые слова: информационный канал, передача информации, новостные передачи, статус информационного канала, зрители.

THE VALIDITY, ACCURACY AND SPEED OF INFORMATION CHANNEL

In this article the author examines the quality of the information channel as the validity, accuracy and speed of submissions, which will improve the status information of the channel and the number of its viewers.

Key words: news channel, the transmission of information, news transmission, the status information of the channel, the audience.

Сведения об авторе: *Х.И. Каримов* – соискатель Таджикского национального университета.
Телефон: (+992) 935-01-15-16

ОСОРИ САВТИИ АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА АҲКОРИ АХЛОҚИИ ҶОМЕА

(дар мисоли гуфторҳои адабии радиои Тоҷикистон солҳои 1980-1990)

Обидҷон Матхолов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Имрӯз, «таваҷҷуҳ ба гиromидошти шахсият ва андешаи суҳанварони пешини форсу тоҷик дар низоми сиёсати фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон, агар аз назари аввал ба хоҳири ошноии бештари ҷомеа бо мероси адабиву фарҳангии мо ба унвони омили муассири баланд бардоштани ифтихори миллии бошад, аз сӯйи дигар таълифи таълифоти донишварону аҳли суҳани гузаштаи мо метавонад дар тарбияи ҷомеа ва хидояти мардум ба сӯйи арзишҳои олии ахлоқӣ хидматгузори мекунад» [4]. Андешаву ахлоқ ва ҳикмати ниёкони мо имрӯз маҳдуд ба ҳавзаи тамаддуни миллии мо қарор надорад, зеро аксари чашнвораҳои марбут ба бузургдошти арбобони адабиёт ва фалсафаву ирфони мо дар сатҳи ҷаҳон истиқбол ва таҷлил мешаванд, ки бешак ин амр ба бароварда гардонидани ниёзҳои мардуми олам тавассути мероси адабии миллати мо таъкид мекунад. Ба ин хотир аст, ки дар солҳои соҳибистиклолии кишвар ҳар сол ба номи шахсияте аз намояндагони адабиёт ва фарҳанги милливу маърифатӣ, ё ҳатто унсурҳои таҳкимбаҳши истиқлоли миллии ва фарҳангӣ бахшида мешавад ва ин бахшҳои ҷомеа аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ низ истиқболи самимона касб мекунад. Аз ҷумла, таҷлили 600-солагии Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ низ.

Албатта, ҳонандаи тоҷик бо саъю кӯшиши рисолаҳои илмию бадеии донишмандони тоҷик А. Афсаҳзод [1], М. Рачабов [7], Ё. Одинаев [5-6], Н. Нурув [4] ба асарҳои Абдурраҳмони Ҷомӣ ва куллии ӯ шиносӣ пайдо намудаанд. Муҳаққиқи ҷомишини маъруфи тоҷик Аълоҳон Афсаҳзод дар китоби «Ҷомӣ-адиб ва мутафаккир» барҳақ қайд кардаанд, ки «маҳбубият ва қаробати Ҷомӣ бо мардуми мо ба дараҷае аст, ки гуфтори ӯро одамони синну соли гуногун, ақоиду мафкураҳои мухталиф ва вазъияту кайфияти мутақобил, сарфи назар аз шуглу пеша ва омули андешаи ҳеш, чун далели бурҳон барои қабулу рад, тақвияту таъйиф ва панду андарзи мусоҳиб ба сифати ҳикмати рӯзгор ба қор мебаранд. Дар ҳама маврид, ҳам барои ошиқони шайдо, ҳам барои дилбарони раъно, ҳам барои пирони рӯзгордида, доно ва ҳам барои ҷавонони ҷӯё аз қулзуми гуфтори ин адиби рӯйиҷаҳонӣ суҳанҳои мувофиқ ёфт мешавад. Одамони ғамзада, дар гурбат афтода ва хастахотир дар паноҳи андешаҳои ӯ андӯху маломат ва ранҷу озурдагии таъби ҳешро сабук мегардонданд. Ҳофизону ромишгарон бо сурудани ғазалҳои диловез ва таронаҳои тарабангези вай ба дилҳо сурур мебахшид» [1, 3].

Хушбахтона, бо талошу заҳмати кормандони бахши адабии радио дар асоси асарҳои назмӣ ва насри Абдурраҳмони Ҷомӣ то ҳол ба шаклҳои мухталиф дар солҳои гуногун гуфторҳои бунёдии адабӣ таҳия ва пахш гардидааст. Дар китоби муҳаққиқи Ҷовид Муқим «Мақоми жанрҳо дар радиои «Озодӣ» зикр мегардад, ки адабиёти бадеӣ ба 3 намуд дар радио истифода мешавад: хониши бадеӣ, радиоадабатсия (мувофиқ қунондани асари бадеӣ барои радио) ва инсинировкаи радиой [3, 49-50]. Ҳангоми омӯзиш муайян намудем, ки дар асоси ин 3 намуди тарғиби адабиёти бадеӣ дар радиои Тоҷикистон гуфторҳои таҳияи шуда, нахустин гуфтори радиой дар асоси осори Абдурраҳмони Ҷомӣ чунин таърих дорад. Соли

1963 дар республикаи советии Тоҷикистон омодагиро ба муносибати 550 солагии Ҷомӣ, ки соли 1964 мебоист дар сатҳи бошукӯҳ таҷлил шавад, оғоз гардида буд. Ба ин муносибат нахустин осори мукаммали ӯ ба хати хонои кирилии тоҷикӣ ба таъҷир расиданд. Масалан, бо кӯшиши Аълохон Афсаҳзод ва Баҳром Сирус ҷилди якуми «Осори мунтахаб», «Лайлӣ ва Мачнун» дар алоҳидагии А. Афсаҳзод ва бо Абӯбакр Зӯҳуриддин «Хирадномаи Искандарӣ»-ро барои нашр ҳозир мекунад, ки соли 1964 ҷоп мегарданд. Ҷашни ботантана бо ташаббуси Мирзо Турсунзода ва Муҳаммад Олимӣ сурат мегирифт ва дар хошияи ҷашн меҳмонони муътабар аз Маскав, Ленинград, адабони маъруф аз Эрон Афғонистон Бадеъуззамон Фурӯзонфар, Сайид Нафисӣ, Халилуллоҳ Халилӣ, Абдулҳай Ҳабибӣ, Сарвари Гӯё баробари бузургони миллати тоҷик даъват шуданд. Ҳамчунин дар хошияи ҷашн Кинотеатри муҳташами ба номи Ҷомӣ 17-уми ноябри соли 1964 бо маҷлиси бошукӯҳи соҳибном ба қор даромад. Ин солҳо, ки дар низоми радиошунавонии Тоҷикистон яккарадиё ҳоким буд, табиист, ки ин радио дар ҷашни 550-солагии ботантанаи А. Ҷомӣ бетараф набуд ва мебоист гуфторҳо таҳия кунад. Ҳамин тавр, мувофиқи натиҷаи қори мо нахустин гуфтори ҷашнии бунёдӣ соли 1964 радиоинсинировкаи адабӣ-мусиқӣ аз рӯйи достони «Лайлӣ ва Мачнун»-и Абдулраҳмони Ҷомӣ, ки муаллифи радиокомпозицияи худ А. Афсаҳзод буд, бо иштироки як силсила хунардони маъруфи театр ва ходимони радио дар ҳаҷми 1 соату 20 дақиқа мурағбат гардид. Дар таҳияи гуфтор Ҳалима Насибулина, Ҳайрӣ Назарова, Наим Ғиёсов, Маҳмуд Тоҳирӣ, Ҳабибулло Абдураззоқов, Муҳаммадҷон Қосимов, Маҳмудҷон Воҳидов, Софя Тӯйбоева, Носир Ҳасанов, Қимматшо Ҳимматшоев ва Ҳадя Назарова заҳмат кашиданд ва мазмуну муҳтавои достонро возеҳ ба шунавандаи тоҷик расонданд. Гуфтор дар сатҳи олии мазмуну муҳтаво ва танзиму мусиқӣ мурағбат шуд, ки кас эҳсос мекунад, ки воқеа на гузашта, балки имрӯз рух додааст. Ҳамчунин, соли 1964 композицияи адабии ғазалиёти Абдулраҳмони Ҷомӣ бо садои Маҳмудҷон Воҳидов ҳамроҳи Наима Қаҳҳороваро [2] оҳанги классикии тоҷикӣ аз оғоз то интиҳо ҳамроҳӣ мекунад. Мусиқӣ ҳар навбат баъди хондани ду-се байти ғазал баланд мегардад. Оҳанг гоҳ- гоҳ иваз мегардад. Тафсири дурусти ҳар ғазал, қироати равони шеър, талаффузи буррои сухан ба мусиқӣ мувофиқат намуда, ба шунаванда рӯҳи тавоноии адаби бузург, ҷаҳони маънавӣ ва зебоии ботини ӯро ошкор мекунад. Бояд гуфт, ки бар асари маҳдудсозии ҳокимияти шӯравӣ дар радио гуфторҳо дар асоси осори ниёгон, ҳосса осори ирфонӣ, камтар ва ё умуман сабт намегардид, агар ҳам сабт мегардид ба ғазалҳои лирикӣ маҳдуд буд.

Ба навиштаи муҳаққиқ Ҷ. Муқим дар асари «Мақоми жанрҳо дар радиои «Озодӣ»: «хониши бадеӣ нисбатан намуди содаи истифодаи адабиёти бадеӣ дар радио аст. Инчӯ гуянда ягон асари бадеиро барои шунавандагон ба таври ифоданок қироат мекунад. Ҷолиб баромадани хониши бадеӣ аз бисёр ҷиҳат ба тарзи суханронии гуяндагон, ба оҳанги лаҳни вай ва дарки асар вобаста аст» [3, 50-51]. Ҳамин аст, ки ба хониши бадеӣ на ҳама ровиён, балки онҳое ба радиои Тоҷикистон ҷалб мегардиданд, ки аз қонуну қавоиди савтиёти форсии тоҷикӣ огоҳ буданд. Соли 1980 силсилагуфтори «Сафинаи ниёгон» аз тарафи идораи адабӣ таҳия гардида, то солҳои 90-ум идома кард. Таҳти рубрикаи мазкур силсилаи осори маъруфи ниёгонамон барои шунавандагон таҳия мешуданд. Аз ҷумла, соли 1988 ба муносибати 575-солагии Абдулраҳмони Ҷомӣ гуфтори нисбатан мукамал дар асоси асари «Баҳористон» [2]-и мутафаккир дар радио падида омад. Гуфтор аз 5 шумора иборат буда, бо садои Абдуқодир Маниёзов, Саҳобиддин Сиддиқов ва хунарданд Муҳаммадҷон Шодиев сабт гардида ба шунавандаи тоҷик пешниҳод шуд. Аз хусуси аҳамияти ин асар, муҳаққиқи тоҷик Аълохон Афсаҳзод дар китоби «Ҷомӣ-адиб ва мутафаккир» сухан ронда, онро дар қатори ганҷинаи тамаддуни ҷаҳонӣ ҷун дурдонаҳои тобнок ворид намуда, ки бо гузашти солҳо ҷилои он бештар мегардад [1, 262]. «Баҳористон» тӯли зиёда аз 500 сол нусха ба нусха, аз сина ба сина ва забон ба забон гузашта, бо тароват ва афкори ҳақимонаи худ ба инсоният сафо мебахшад ва мардумонро ба дарёи завқи салим, одамгарӣ, ахлоқи ҳамида, бародарӣ ва хизмат ба халқро ҳидоят менамояд. Сонӣ, гуфтори дигаре, ки пайдо намудем ин ҳам аз маҷмӯи хониши ғазалиёти А. Ҷомӣ иборат аст, бо садои ровиён Абдурашид Хӯҷамкулов ва Дилбар Умарова мебошад, ки соли 1989 [2] сабт гардидааст.

Ба назари Ҷ. Муқим инсинировкаи радиои-ин бо имконоти маҳдуд аз нав таҳия кардани асари бадеӣ барои саҳна аст ва аз рӯйи сохтор ба песаи радио монанд аст.

Вале, вазифаи вай тасвири кардани он воқеияте аст, ки аллакай, як маротиба дар асари бадеӣ тасвир ёфтааст. Тавассути инсинировка барои он сахнаҳои нав навишта мешавад [3, 49-50]. Зеро, ба андешаи ин муҳаққиқ, бо ҳамин тавр метавон моҳияти асари бадеиро ҷолибтар дар радио инъикос намуд. Ба ин шакл, соли 1989 радиотеатри «Саломон ва Абсол» [2] аз рӯи песаи файласуфи тоҷик Ёқуб Одинаев, ки дар асоси достони «Саломон ва Абсол»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ ва асари ҳамноми Абӯалӣ Ибни Сино офарида шуда, сабт гардид. Бояд гуфт, ки дар асоси қиссаи «Саломон ва Абсол»-и А.Сино [2] низ, хониши бадеӣ бо садои Саҳобиддин Сиддиқов ҳанӯз 16-уми феввали соли 1979 сабт гардида буд. Дар муқоисаи асари ҳамном файласуф Ё. Одинаев дар китобашон «Нур ва Зулмот» менависанд, ки «Ибни Сино дар асари худ рафтори оқилона, ҷасорат, тобоварӣ ва ватандӯстии Саломонро ташвиқ кунад, Абдурраҳмони Ҷомӣ майпарастӣ, фосикӣ, беиродагиро мазаммат намуда, ҷавонро барои аз худ кардани ахлоқи ҳақида даъват мекунад [5, 8].» Ба назар мерасад, ки ба сахнаи радио «баровардани асарҳои классикон як кӯшиши хайр буда, ба ҳукми анъана даромадааст. Хусусан, барои бачагон манзур сохтани онҳо, қорест начиб, вале мушқил. Ин қор ба назари мо, агар аз ду ҷиҳат: аввалан, бо мақсади ба бачагон равшантар расонидани маъниҳои баланд ва мураккаби ин асарҳо; сониян, барои ташреҳи ба худ хосси ин асарҳо ба ҷо оварда шавад, бештар ба ҳадафҳо мерасад [5, 128].»

Таҳияи радиотеатр ба шунавандагон писанд омад. То ҳол аз радио паҳш мегардад. Ин радиотеатр таҳлили дostonро аз мураккабӣ берун кашада, ҷиҳатҳои тарбиявӣ, ахлоқӣ ва эстетикӣ онро ошқор мекунад. Зеро, дostonи «Саломон ва Абсол» асари ирфонӣ-фалсафист. Дар шарҳи мазмуну муҳтавои асар Ё. Одинаев нигоштааст: Симоҳои асосии дoston шoҳи Юнон, мушовири доимии ӯ-ҳакими хирадманд, инчунин, писари зебову фархундааш Саломон ва дояи нозанини писарак Абсол мебошад. Ҳамчунин, Зухра, ки намояндаи зебоии осмонӣ аст, оқибат аз хоҳири шoҳзода Саломон ёддоштҳоро оид ба Абсол зудуда месозад. Тарҳи таҳайюлии дoston Саломони бе модар таваллудшуда ва тасвири Абсоли нозанинро дар бар мегирад, ки Абсол бо вучуди 20 сол қалон буданаш аз дастпарвари худ, ба қайди муҳаббати ӯ гирифта мешавад, ки он боиси ҳашму ғазаби шoҳ ва ҳақим мегардад. Шoҳ-падари Саломон ва ҳақими хирадманд мушовири шoҳ аз рафтори Абсол, ки ҳилофи расму оин ва ахлоқи дарборӣ буд, ба сӯх омада, роҳи аз Саломон ҷудо намудани ӯро нақша мекашанд. Ҳақими нерӯманд бо амри шoҳ ва талқини рӯҳонӣ Саломонро ба бихишти заминӣ мефиристад. Ӯ ба он ҷо ҳамроҳи Абсол равон мешаванд, то ки аз ҳезум гулхани бузурги маросими дафнро барафрӯзанд. Оширо маъшуқа худро ба оташ меандозанд, Абсол месӯзад, аммо Саломон безарар ва аз ҳама хоҳишҳои заминӣ пок боқӣ мемонад. Дoston қиссаи рамзист [6, 15]. Радиотеатри «Саломон ва Абсол» 21-уми июли соли 1989 сабт шуд. Барои ифодаи мазмуну муҳтаво ҳунармандони маъруф, масалан, дар нақши шoҳ-ҳунарманди мардумии Тоҷикистон-Бурҳон Раҷабов, ҳақим-Нурулло Абдуллоев, Саломон-Ибодулло Машрабов, Абсол-Мавлуда Обидова, вазир-Намоз Аймазов, ясавул-Ортиқ Қодиров, оҳангар-Усмон Давронов ва баранда-ровии маъруфи радио Бурҳон Раҳмонов моҳияти асарро табиӣ ба шунаванда расондаанд. Бояд гуфт, ки барои мақсаднок ва образнок, бо унсурҳои овозию мусиқӣ тасвир ёфтани асар нақши қорғардон Муқаддаси Расул ва муназзими овоз Гулҷеҳра Латифова назаррас аст. Ҳақми умумии гуфтор 1 соату 40 дақиқаро фаро мегирад.

Хулоса, мурури кӯтоҳ ба осори савтии радиои Тоҷикистон, омӯзиши натиҷаи муҳаққиқони тоҷик А. Афсаҳзод, М. Раҷабов, Ё. Одинаев, Н. Нуоров маълум менамояд, ки таҳияи гуфторҳо дар асоси осори ниёгон, ҳосса, бузургдошти Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ, ки аз шахсиятҳои беназири илму маориф ва адабиёту фарҳанги миллии мо эътироф шудаанд, воқеан аз ҷанд дидгоҳ, таҳияи гуфторҳо барои ҷомеаи кунунӣ аҳамияти муҳим дошта, дар арсаҳои муҳталифи фарҳанги инсонӣ сабақҳои ибратомӯзе барои мо манзур менамояд, ки воқеан бо татбиқи онҳо дар қорномаҳои рӯзонаи ҳеш мо метавонем ҳеле аз масоили муҳрамо ҳаллу фасл намоем. Нақши осори Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ дар таҳкими пояҳои дӯстии халқҳои муҳталиф; инчунин барои тарбияи шогирдони фаровон дар таҳаввули адабиёти форсӣ; афкори баландпояи ахлоқиву ҳақамии ӯ ҳам, пеш аз ҳама, таҷассуми андешаҳои ҷаҳонсоз равшан ҳувайдост, ки на танҳо ба ниёзҳои ҷомеаи миллии мо, балки ба тамоми олам созгор меоянд; муваллиғи дӯстии халқҳо ва тамоми мардуми олам берун аз миллату

мазҳаб дар сурудаҳояш низ баромад намуда, чеҳраи олии инсонии хешро мучассам месозад, ки дарси ибрати инсоншиносӣ ва инсонсозиро таълим медиҳад. Воқеан, ин нуқтаи назари Ҷомӣ, аз ҳар ҷиҳат дар айёми кунунии бархӯрдҳои афзуни ҷомеаи ҷаҳонӣ тамоми инсониятро ба дӯстиву дӯстӣ варзидан ва ба таъбири худӣ шоир «дӯстшиносӣ» даъват мекунад. Муаллими ахлоқи башарият, муқобили тег кашидан ба ҷонибе ва даст ба куштору қатл задан аст. Афкори олишони мазкур баробари ҳидоятгари инсонҳо ба сӯи дурӣ варзидан аз душманиву хусумат, куштору низомҳои ҷорӣ сиёсии ҷаҳониро дар ҳар давра замон раҳнамоӣ ба сӯи таъмини сулҳу оштии даъват мекард ва таблиғи овозии осори Ҷомӣ монеи хуруҷи хурوفоти динӣ ва гурӯҳҳои ифротии динӣ ва ғайра шуда метавонад. Хуллас, таҳияи гуфторҳо дар асоси осори мутафаккир аз манфиат ҳолӣ нест.

АДАБИЁТ

1. Афсаҳзод Аълоҳон. Ҷомӣ-адиб ва мутафаккир / Афсаҳзод Аълоҳон. – Душанбе: Ирфон, 1989. 384 с.
2. Бойгонии Кумитаи телевизион ва радиои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, бахши радио-ҳазинаи адабӣ: Шӯъбаи адабӣ. Дафтари № 1-ум, таҳти № 2144, сабти соли 30.12. 1964. Вакт: 28 дақиқаю 44 сония // таҳти № 390, 401, 397, 399, 441, ҳаҷми умумӣ: 2.5 соат // таҳти № 3129, сабти 16.02.1989, вакт: 42:52 // таҳти № 2633, вакт: 1 соату 40 дақиқа // таҳти № 2122, вакт: 28.55
3. Ҷ. Муқим. Мақоми жанрҳо дар радиои «Озодӣ» / Ҷ. Муқим. – Душанбе: Сино, 2000. - 55 с.
4. Нуров Н. Андешаҳои ҷаҳонсоз ва сазгор ба ниёзҳои башар / Н. Нуров. [Заҳираи электронӣ] http://www.jumhuriyat.tj/index.php?art_id=13011.
5. Одинаев Ё. Қ. Нур ва Зулмот / Ё. Қ. Одинаев. - Душанбе: Адиб. 1989. - 128 с.
6. Одинаев Ё. Қ. Таълимоти иҷтимоӣ-сиёсии Абдурахмони Ҷомӣ / Ё. Қ. Одинаев. - Душанбе: Ирфон, 2010. - 84 с.
7. Раджабов М. Абдурахман Джами и таджикская философия 20 века / М. Раджабов. - Душанбе: Ирфон, 1968.

АУДИОНАСЛЕДСТВО АБДУРРАХМАНА ДЖАМИ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ВОСПИТАНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

(на примере литературных программ Радио Таджикистан 1980-1990 гг.)

В статье обсуждается аудионаследство Абдурахмана Джами в Радио Таджикистан, его значение в формировании национального самопознания, совершенствования фундаментов дружбы различных народов. и демонстрируются такие идеи Джами как мироздание, которые не только отвечают требованиям национального общества но и требованиям всего мира.

Ключевые слова: радио, программа, аудионаследство, Абдурахман Джами, аудитория, влияние.

ABDURRAHMAN JAMI AUDIO HERITAGE AND ITS IMPACT ON THE EDUCATION OF MANKIND (in the examples of literary programs Radio Tajikistan 1980-1990)

The article discusses audionasledstvo Abdurahmoni Jami Radio in Tajikistan, and his articles in the formation of national self-improvement foundations of friendship different peoples thoughts high educational merit Jami and shows such as mirsozdanie ideas that will not only meet the requirements of the national society but all over the world.

Key words: radio program audionasledstvo, Abdurrahman Jami, audience impact.

Сведения об авторе: *Матхолов Обидджон* – соискатель кафедры телевидения и радиовещания ТНУ. Телефон: (+992) 919-01-49-60

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЖУРНАЛИСТА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Афсаҳзод Аббоси Аълоҳон

Российско –Таджикский (славянский) университет

На постсоветском пространстве давно стало аксиомой, что наличие русскоязычной прессы в национальных республиках – это и показатель уровня аудитории и барометр степени наличия демократических преобразований и устоев. Таджикистан в этом отношении не исключение.

За последние пять лет в информационном поле республики в количественном плане, практически, изменений не было, если не считать появление новой газеты «Вечерка», костяк которой составили бывшие «бунтари» газеты «Вечерний Душанбе» Амирсоева Г.

и Пасторова Е. [1]. Однако существенную трансформацию, причем в худшую сторону, следует отметить особо.

Давно известно, что чем больше свободы в информационном пространстве, которая влияет на все общество, тем больше ответственности за ее сохранение и преумножение.

Исходя из этого, с момента возникновения журналистики, да и во все времена, самым большим и значимым во взаимоотношениях журналиста и аудитории был принцип уважения, благодаря которому не узурпировались и ни СМИ, ни аудитория в общем, и конкретный человек в частности. Уважение было и остается тем барометром, который балансирует извечные вопросы нравственности: «можно» и «нельзя», «пристойно» и «непристойно». Первые признаки возникновения «вторых» дали повод появлению «желтизны».

Морально - этические нормы, куда входит уважение, понятное дело, меняются, однако не следует забывать, что общечеловеческие ценности, такие как порядочность, культурность, образованность, гуманность как были главенствующими за всю историю человечества, так таковыми и остались и любой, кто обладает ими, становится эталоном подражания и, конечно же, восхищения. Аксиомой является и то, что такие извечные принципы журналистики как честность и правдивость, становятся неотъемлемой чертой этих граждан.

В ССМИ уважение, выраженное честностью и правдивостью, классифицируется и как качественность. Однако, этот постулат, в первую очередь, предполагает присутствие ряда обязательств, а именно - наличия фактов, а не суждений, достоверность этих фактов, осознанное информирование и глубокий анализ, четкое разграничение между фактом, анализом и комментарием, взвешенность оценок, благодаря чему проявляется и ответственность. Бесспорно, такая ответственность предполагает принятие и целого спектра обязанностей как объективного, так и субъективного характера, куда входит практически вся совокупность морально-этических, законодательных и психологических норм здравомыслящего человека.

Качественную прессу, формирующуюся за счет соблюдения этических принципов, «История русской журналистики» определяет как «политический орган со строго выдержанным направлением, рассчитанный на своего читателя-единомышленника» [2].

Исходя из вышеизложенного, попробуем в этом ключе проанализировать русскоязычные издания республики, так как по республиканским каналам телевидения и радио данный сегмент представлен исключительно только одной новостной программой.

Сегодня в Республике Таджикистан среди русскоязычных потребителей хорошо известны такие газеты, как «Народная газета», «Азия Плюс», «Вечерний Душанбе», «Дайджест Пресс», «Авиценна», «Вечерка», «Бизнес и политика», «Курьер Таджикистана» и таджикские версии «Комсомольской правды» и «АиФ». Есть несколько газет, специализирующихся на публикации разного рода кроссвордов и сканвордов.

Из данного перечня как носителей отечественной информации следует исключить «Комсомольскую правду» и «АиФ», так как в них только две полосы приложения являются таковыми, и те зачастую несут «рекламно-пропагандистский характер», к тому же они и не такие «частые гости» национального информационного пространства. Круг читателей «Вечернего Душанбе», «Дайджест Пресса», «Курьера Таджикистана», «Авиценны», «Вечерки», «Бизнес и политики» как ограничен, так и достаточно своеобразен. Для читателя не секрет и то, что ни одна из названных газет не соответствует выбранной типологии и лейтмотиву выпуска, т.е. заблаговременно уже известно, что они не прилагают достаточных усилий в деле уважения своих аудиторий изначально: «Вечерний Душанбе» и «Вечерка» своим названием не только указывают на время выхода и на потенциальную аудиторию, но и на тематику своих материалов, однако издаются раз в неделю и с таким кругом вопросов, которому могли бы позавидовать «Вашингтон пост» и «Таймс»; «Дайджест Пресс» и «Курьер Таджикистана» реально забыли географию своего предназначения; «Авиценна» и «Бизнес и политика» превратились в газеты развлечения и рекламы. Наверное, именно поэтому тираж всех этих изданий вместе взятых не превышает 10-12 тысяч экземпляров уже который год и ни на йоту не увеличивается, что не скажешь в отношении других изданий, в том числе и таджикоязычных и узбекоязычных. Следует отметить, что данный показатель никоим образом не является свидетельством сокращения говорящих на русском языке, так как

тираж тех же «Азии Плюс» и «Народной газеты» увеличился до трех и пяти раз соответственно.

Причина кроется не только в «отстраненности» тематики и порой устарелости информации, но и в том, что неуважение к своей аудитории проявляется в безграмотности и отсутствии такта в выражении мысли, в чувстве превосходства над аудиторией, выражающейся в элементарном игнорировании потенциала, знаний и возможностей читателя, попирании его прав как потребителя. Яркими и наглядными примерами могут быть обилие интернетовских материалов, давно утративших свою новизну и актуальность, размещение рекламы и объявлений не только не по статусу и направленности издания, но и на таджикском, английском и узбекском языках, однозначно противоречащих уставным и зарегистрированным обязательствам, сокрытие требуемых законом выходных данных, и, конечно же, самая банальная безликость публикаций, где критика присутствует настолько обобщенно, что порою не понять где происходит событие – в Таджикистане или может в Польше или же, возможно в государстве Новая Гвинея, а если вдруг «герой» присутствует, то он далеко не тот кто должен решать поставленную задачу. Страшно то, что это все набирает обороты и вместо уменьшения – увеличивается все больше и больше.

Два оставшихся издания, - «Азия Плюс» и «Народная газета», считают себя качественными и востребованными, что в какой-то степени оправданно.

Качественная пресса направлена не только на формирование информационного поля, но и на создание потенциально сильного электората, влияющего на выработку общественного мнения посредством участия и решения различных общественно-политических вопросов и проблем. Оно, как правильно утверждает Б.Лозовский, «рассчитано на высокообразованного читателя» [3]. Высокообразованность, в свою очередь, это не только знание языка или языков, а достаточно высокий уровень образования, широкий круг интересов и социальный статус, серьезно влияющий на общество в целом уже только своим наличием, которое ни в коей мере не надо забывать и не уважать!

«Народная газета» как предмет нашего исследования, являясь органом Правительства Республики Таджикистан и распространяющаяся практически по всей республике без исключения, в первую очередь, обязана глубоко и полно освещать ее работу, знакомить и пояснять ее инициативы, направлять массы на реализацию поставленных целей и задач, показывать степень претворения в жизнь на отдельно взятом участке. Только наряду с этим, на повестку выносятся и такие злободневные темы, где главным критерием было, есть и будет профессионализм журналистов и всякого рода ангажированность. А что происходит на страницах этой газеты?

В первую очередь, редакция забыла, что является «правительственной», а не «партийной», и усиленная односторонняя атака на представителей политических партий, не представляющих верхние эшелоны власти, не оправданна и не отвечает ее типу, классификации и предназначению. За последнее время, практически после смены руководства газеты, очень трудно найти номер, где нет материала, направленного на критику как представителей, так и руководства КПТ, ПИВТ и ДПТ. Интересно и то, что оппонирование игнорирует еще один постулат качества, а именно – выдержанность и взвешенность тона публикаций. Заглавия, лиды и тексты изобилуют восклицательными и вопросительными знаками, прилагательными превосходной степени, двусмысленными названиями и словами, дерзкими, если не сказать, оскорбительными аллегориями.

В качестве примера возьмём номера газеты за 12.03.2014 №11 (19929) и за 09.12.2014 №50 (19968): «Пой, птичка, пой!», «Не дави на «слабо» «Авеста»!», «Не на то ...», «Малашенко, сдай маленько...», «Не виноватая я, он сам пришел», «Климат «затемпературил»», «У страха глаза велики». Заметьте, данные опусы на первой полосе, то есть они «передовые» материалы издания! Резкость и косность языка наблюдается и при рассмотрении вопросов, связанных с взаимоотношениями с соседними странами, в частности с Узбекистаном.

И эти приведенные примеры свидетельствуют, по мнению коллектива, о «взвешенности оценок», характерных для «качественного» издания республиканского масштаба!

К сожалению, этим проблемы редакции не ограничиваются. Каждый номер газеты имеет колонку «Одной строкой». В этих колонках редакцией представляются краткие заметки по всем направлениям социально-экономической и культурной жизни страны.

социального долга и уважения своей аудитории, своего читателя. Осознание этой ответственности проявляется в стремлении действовать соответственно.

Ключевые слова: аудитория, ответственность, нравственность, уважение, неуважение, честность, правдивость, качественность, язык.

THE RESPONSIBILITY OF THE JOURNALIST AT A MODERN DAY

In relations between the journalist and his audience the priority always should be given to responsibility, expressed by full respect for its interests. Journalist, conscious of its responsibility, should be in a constant state of cogitateness and quests of the nature of general and concrete activities within the frames that would be pure realization of its social and relational duty and respect of his audience and reader. Awareness of this responsibility is manifested in aspiration to act accordingly.

Key words: audience, responsibility, morality, respect, disrespect, honesty, integrity, goodness, language.

Сведения об авторе: *Афсахзод Аббоси Аълохон* - кандидат филологических наук, доцент кафедры печатных СМИ и PR Российско –Таджикского (славянского) университета.
Телефон: +7(392) 935-78-69-69. E-mail: abbos64@mail.ru; abbos@airnav.tj

ИМИДЖ РОССИИ НА СТРАНИЦАХ СОВРЕМЕННОЙ РУССКОЯЗЫЧНОЙ ТАДЖИКСКОЙ ПЕРИОДИКИ (по материалам «Народной газеты» и «Азии-Плюс»)

С.Б. Мирзоев

Таджикский национальный университет

В условиях глобальных политико-экономических трансформаций успех той или иной страны, другими словами, её имидж на мировой арене зависит не только от экономической или военной, но и от информационной мощности. Значительная часть мощи - государства - это грамотное и адекватное построение странового имиджа. Средства массовой информации (СМИ) не только реагируют на текущие социально-политические и экономические события, но и воздействуют на них. Формирование имиджа государства на мировой политической арене зависит от комплекса факторов, но, прежде всего от эффективности международных отношений, идеологической привлекательности и динамично развивающийся экономики. Качественная и плодотворная работа по формированию и продвижению бренда определённой нации требует не малых финансовых затрат, но следует учитывать и то, что она приносит определённые дивиденды в экономическом и политическом сферах, привлекая огромное количество туристов и потенциальных инвесторов.

Имидж государства - есть результат совместных действий представителей государственного управления, гражданского общества, а также реализации внешней политики, формирующей представление и образ страны в глазах мирового сообщества. СМИ в силу своего охвата, распространенности и доступности могут оказаться действующим инструментом в деле создания имиджа страны. Кроме того, СМИ могут предоставить площадку для обсуждения мнений, как со стороны госслужащих, так и гражданского общества, тем самым, превращаясь в форум, который также вносит свой вклад в формирование и укрепление имиджа той или иной страны.

Итак, что же понимается под понятием «государственный имидж»? Имидж государства – это совокупность общих представлений (состоящая из набора убеждений и ощущений), складывающихся у зарубежных граждан от страны в целом. Таким образом, представление об имидже включает в себя рациональную, или логическую составляющую, основанную на внутренней убежденности, и эмоционально-образную, базирующуюся на чувствах [9, 3].

В настоящей статье, мы рассматриваем имидж Российской Федерации в русскоязычных печатных СМИ Таджикистана в период 2010-2015 гг., как фактор межгосударственного, стратегического партнерства. Выбор заданной темы обусловлен тем, что от СМИ в наши дни все больше зависит имидж той или иной страны. Анализ содержания материалов русскоязычных печатных СМИ Таджикистана показывают, что освещению российско-таджикских отношений в информационном пространстве Республики Таджикистан уделяется особое внимание.

Среди особенностей освещения темы России в русскоязычных СМИ Таджикистана можно выделить две основные:

1. Имидж России в вышеназванных масс медиа в целом положителен. Российская Федерация рассматривается как стратегический партнер республики, как важный геополитический игрок региона и как основной источник социально-экономической стабильности страны.

Такое изображение России в таджикских СМИ можно объяснить историческими и продолжительными отношениями двух стран, которые почти 70 лет были объединены в СССР. Эта общая история только подкрепляется ностальгическими отношениями населения, выраженными на страницах периодической печати Таджикистана касательно совместного советского прошлого. Помимо этого, Россия, после распада Советского Союза, превратилась в основной источник дохода населения Таджикистана. Следует заметить, что материалы данной категории особенностей, наиболее ярко представлены в государственной газете «Народная газета». Россия представляется, как стратегический партнер, основной инвестор в экономику Таджикистана, также отмечается продолжительность и важность российско-таджикских взаимоотношений. Например, за период 2010-2013 гг. в «Народной Газете» статей исключительно политического характера, освещающих перспективы и нынешние реалии российско-таджикских отношений, насчитывается около 40.

Будет уместно отметить, что положительное отношение к России можно наблюдать по наличию различных российских культурных центров, которые ведут свою деятельность в сфере сохранения и популяризации русского языка и культуры в стране. Из числа подобных организаций, отметим, фонд «Русский мир» при Таджикском Национальном университете, Таджикском государственном педагогическом университете имени С. Айни, Таджикском государственном институте языков имени С. Улугзаде и при Российско-Таджикском (славянском) университете. В деле укрепления международных связей, сотрудничества в гуманитарной сфере и формирования положительного имиджа России, в частности в Таджикистане, ведёт работу представительство Россотрудничества. Несмотря на большой отток русскоязычного населения, после гражданской войны, русский язык остается языком межнационального общения в Таджикистане. К тому же, в стране функционирует филиалы МГУ, МИСИС, а также Российско-Таджикский Славянский Университет.

2. Краткосрочно, имидж России предстает в негативном плане, что зависит от политической ситуации и настроений, возникающих между двумя странами. Россия, будучи более сильным политическим игроком, чем Таджикистан, может использовать рычаги давления на страну, что не остается без внимания отечественными СМИ, а также ведет к смене тона освещения Российской Федерации в публикациях.

Так, например, громкое «дело летчиков» от 8 ноября 2011 года породило целый ряд статей в СМИ, критикующих Россию за использование таджикских мигрантов в качестве разменной «монеты». Ужесточение мер пребывания мигрантов на территории России, случаи смерти или убийства таджикских соотечественников не остаются незамеченными на страницах русскоязычных СМИ Таджикистана. Что касается «рычагов давления», то в связи с этим показательна статья в общественно-политической газете «Азия-плюс» под заголовком «Мигранты – ахиллесова пята Таджикистана». Издание, ссылаясь на некоторые экспертные мнения, пишет, что «экономические проблемы со странами Запада вынуждают Россию оказывать давление на Таджикистан для принуждения его вступления в Евразийский экономический союз (ЕАЭС)», который, как известно, вступил в силу 1 января 2015 года. Применение подобного давления издание связывает с нововведенными требованиями в миграционной политике Российской Федерации с началом 2015 года в отношении таджикских трудовых мигрантов. В данном материале приводится ряд экспертных мнений, выступающих за то, чтобы Таджикистан воздержался от вступления в данный союз. Статья связывает такой «совет» с ростом инфляции, резким повышением цен и ухудшением социально-экономической ситуации, которые, как предполагается, могут быть результатами присоединения Таджикистана к ЕАЭС [2].

Необходимо отметить, что в целом колорит в материалах, посвященных Российской Федерации и взаимоотношениям с Таджикистаном, зависит от типа издания. Так, например, в «Народной Газете», печатном органе Республики Таджикистан, из изученных нами 40 статей за вышеназванный период, только 2 носили негативную окраску. Это

статьи «Санитара вызывали?» и «Компартия России: Пролетарии, разъединяйтесь!», в которых авторы критически отзываются о таких политических фигурах России, как Онищенко и Зюганов, и их позиции по отношению к таджикским трудовым мигрантам [5]. Но эти две статьи, скорее всего, являются исключением, выбивающимся из стройного ряда положительных публикаций на страницах «Народной Газеты». В целом, статьи данного издания посвящены тематике двустороннего стратегического сотрудничества России и Таджикистана в экономической, социальной и военной сферах, а также культурным взаимоотношениям, совместным встречам, мероприятиям и конференциям. К тому же, в основном, заголовкам статей заданы ярко выраженные лексиконом и словами, прочитав которые, можно понять позицию автора и его оценочное направление.

К примеру, в статье «Народной газеты» под заголовком «Россия никогда не оставит в беде братский таджикский народ», посол Российской Федерации в Таджикистане Игорь Лякин-Фролов говорит о российско-таджикской дружбе, которая «выдержала сложные испытания, связанные с распадом СССР, гражданской войной и постконфликтным восстановлением республики». Посол так же отмечает, что отношения между двумя странами «наполнены конкретным содержанием, которое действительно отвечает высокому статусу стратегического партнерства» [6].

Автор другой статьи данного печатного органа с не менее экспрессивным заголовком: «Дружба, находящаяся под благословленным крылом» отмечает, что «Россия и Таджикистан – братские страны, и Россия, как никто другой, всегда рядом с таджикским народом в самые трудные годы». Связывая заголовок со своей идеей, автор пишет, что «...тот, кто укрепляет дружбу народов, находится под крылом пророка. Народы России и Таджикистана находятся под этим крылом, ибо считают дружбу между Россией и Таджикистаном своей судьбой» [10]. В данном материале четко выражена авторская положительная позиция по отношению к России и ее сотрудничеству с Таджикистаном. Помимо основной части о стратегическом взаимоотношении между «братскими народами», немалая часть материала ссылается на такие общепринятые ценности, как дружба, священность, взаимное разделение невзгод судьбы и взаимопомощь. Это позволяет предположить, что у издания есть определенная политика по освещению РФ на своих страницах.

Как становится очевидным, статьи освещают такие общие сферы, как стратегическое партнерство, внешняя политика, приоритеты сотрудничества, дружба народов, встречи и обсуждения высшего уровня между руководством двух стран и значимые культурные и образовательные мероприятия. Поэтому, авторы публикаций ограничиваются указанием определенных фактов, названием неких достижений и заключением, а мнений экспертов или сторонних читателей не приводится.

Однако следует признать, что не все материалы в «Народной Газете» сугубо положительны по отношению к России. Так, в вышеуказанной статье «Санитара вызывали?» автор критикует главного санитарного врача РФ Геннадия Онищенко за его инициативу ввести «временный запрет» на использование в России трудовых ресурсов из Таджикистана. Это предложение, Г. Онищенко объясняет тем, что «только за 2010 год в страну въехали 188 граждан этой страны [Таджикистана] с туберкулезом, сифилисом и ВИЧ». Такую инициативу Г. Онищенко, автор статьи К. Бабаев связывает с ответными реакциями на нашумевшее «дело летчиков», которые были задержаны в Таджикистане [5]. Второй показательной статьей в данном ключе является «Компартия России: Пролетарии, разъединяйтесь!». В этом материале автор выступил с резкой критикой Геннадия Зюганова, лидера Компартии России за то, что тот предложил ввести визовый режим со странами Центральной Азии и, в частности, с Таджикистаном. К. Бабаев ставит под сомнение правильность идеологической приверженности главного коммуниста России, действующего вразрез с идейными принципами коммунизма и социализма, которые признают трудящегося гражданина без учета его этнической принадлежности и места проживания [4].

Стоит отметить, что такие статьи с критической подоплекой возможны только в том случае, когда взгляды авторов этих публикаций совпадают с наиболее общими интересами российской политической элиты. Так, например, Онищенко и Зюганов в своих инициативах не снискали должной поддержки своего политического руководства. Кроме того, в «Народной Газете» приводятся мнения Владимира Путина и Дмитрия Медведева,

говорящих о нецелесообразности введения визового режима и необходимости России во внешних трудовых ресурсах [8].

Для иллюстрации второй особенности имиджа Российской Федерации на страницах периодической печати Республики Таджикистан, наиболее показательны материалы газеты «Азия Плюс». Одним из самых резонансных и широко обсуждаемых статей является материал об издании российской брошюры для приезжих трудящихся, в которой трудовые мигранты были представлены в образе строительных инструментов. Данная брошюра вызвала бурю недовольства в таджикском обществе, и газета «Азия-плюс» по данному поводу приводит несколько экспертных мнений в своем материале.

Так, лидер движения «Таджикские трудовые мигранты» Каромат Шарипов отмечает, что теперь таджикских мигрантов будут называть «вениками» или «лопатами», в то время, как «у 50% приезжающих в Российскую Федерацию мигрантов из Таджикистана высшее образование, это порядочные и честные люди...». Другое мнение выражает Гавхар Джураева, глава центра «Миграция и право», которая заявляет, что если бы работодатели в свою очередь были изображены в виде инвентаря, тогда можно было бы избежать обиды и оскорбительного восприятия. Российский эксперт Лев Пономарев, лидер движения «За права человека», считает, что «такие вещи только разжигают ксенофобию» [3]. При этом следует отметить, что освещение данной резонансной брошюры «Народная Газета» обошла стороной.

Примечательно то, что, как в «Народной Газете», так и «Азия-Плюс» статьи критического характера посвящены проблемам таджикской трудовой миграции в России. Так, в вышеупомянутой статье «Мигранты – ахиллесова пята Таджикистана» проводится анализ того, каким образом Россия может и уже использует наличие трудовых мигрантов Таджикистана на своей территории для оказания давления и манипулирования, с целью принудить Таджикистан к выполнению тех или иных действий. Экспертные мнения, которыми богата статья, сводятся к тому, что трудовые мигранты могут оказаться «козырной картой» в руках России, когда дело коснется вступления Таджикистана в ЕАЭС и Таможенный Союз. Так, глава СДПТ в ГБАО Алим Шерзамонов, указывает на манипуляции со стороны России касательно мигрантов и отмечает, что «правовая незащищенность [мигрантов] связана с коррупционными схемами, а также с недостатком эффективных механизмов подачи жалоб жертвами противоправных действий» [2].

Итак, можно заключить, что характер и оценочная составляющая публикаций о России на страницах русскоязычных СМИ РТ зависят от типа и идеологической направленности издания. Как было выявлено выше, в «Народной Газете» практически все публикации на данную тему носят позитивный характер, рассказывающих о нынешнем положении и перспективах стратегического партнерства между двумя странами. Создавая статьи на такие обширные темы, как двустороннее сотрудничество, военные соглашения, культурные и образовательные связи, авторы статей в «Народной Газете» не приводят экспертные точки зрения, мнения общественности и отдельных лиц. Следует также подчеркнуть, что одной из важных отличительных особенностей газеты является то, что, будучи печатным органом правительства, «Народная Газета» публикует ответные статьи на высказывания политических игроков России, которые, по мнению издательства, потенциально вредны для партнерства двух стран.

Это и отличает издание от общественно – политической независимой газеты «Азии-Плюс», материалы которой характеризуются привязкой к отдельному случаю или явлению, как, например, проблемы миграции. Здесь публикации часто изобилуют многочисленными экспертными мнениями, противоположными точками зрения и статистическими данными. Кроме того, авторы данных статей задаются вопросами касательно миграционной политики непосредственно Таджикистана, воздерживаясь от одностороннего обвинения лишь Российской Федерации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдуллаев М.А. Языковой колорит русскоязычных СМИ Республики Таджикистан. / М.А. Абдуллаев // Сборник научных статей «Русскоязычные СМИ в условиях информационного общества Таджикистана. – Д., 2014. - С.151.
2. «Азия-плюс» Мигранты – ахиллесова пята Таджикистана. - №26 (1009) от 6 апреля 2015 г.
3. ИА «Азия-плюс». В России вокруг брошюры для мигрантов разгорается скандал от 20 октября 2012 г. [Электронный ресурс] / Режим доступа; <http://news.tj/ru/news/v-rossii-vokrug-broshyury-dlya-migrantov-razgoraetsya-skandal>.

4. К. Бабаев. Компартия России: Пролетарии, разъединяйтесь! / К. Бабаев // «Народная газета». - № 30 (19896) от 3 июля 2013 г.
5. Муллоев Ш.Б. К вопросу о положении русского языка в контексте российско-таджикских отношений / Ш.Б. Муллоев // Сборник научных статей «Русскоязычные СМИ в условиях информационного общества Таджикистана». – Д., 2014. - С.151.
6. «Народная газета». Россия никогда не оставит в беде братский таджикский народ. - №52 (19918) от 25 декабря 2013 г.
7. «Народная газета». Санитара вызвали? - №47 (19808) от 23 ноября 2011 г.
8. «Народная газета». Владимир Путин выступил против визового режима для мигрантов из СНГ. - № 46 (19912) от 16 октября 2013 г.
9. Савиных А.В. Имидж государства / А.В. Савиных // «Беларуская думка» – общественно-политический и научно-популярный журнал. – Ноябрь 2011. - №11. – С. 3.
10. Х. Усманов. Дружба, находящаяся под благословленным крылом / Х. Усманов // «Народная газета». - №24 (19837) от 13 июня 2012 г.

ИМИДЖ РОССИИ НА СТРАНИЦАХ СОВРЕМЕННОЙ РУССКОЯЗЫЧНОЙ ТАДЖИКСКОЙ ПЕРИОДИКИ

(по материалам «Народной газеты» и «Азии-Плюс»)

В данной статье автор анализирует публикации русскоязычных газет, посвященные российско-таджикским отношениям, как фактор стратегического сотрудничества. На основе изученных материалов, автор выявляет специфику формирования имиджа России на страницах русскоязычных печатных СМИ Республики Таджикистан. Также отмечается роль российских культурных центров в деле сохранения и популяризации русского языка и культуры в РТ.

Ключевые слова: СМИ; миграция; страновой имидж; ЕАЭС; стратегическое партнерство; Российская Федерация.

RUSSIA'S IMAGE ON THE PAGES OF THE CONTEMPORARY RUSSIAN-LANGUAGE MEDIA OF TAJIKISTAN (WITH THE CASES OF "NARODNAYA GAZETA" AND "ASIA-PLUS" ARTICLES)

In this article the author analyzes the publication of Russian-language newspapers devoted to Russian-Tajik relations as a factor of strategic cooperation. The author reveals the specifics of forming Russia's image in the Russian-language print media pages of the Republic of Tajikistan based on the study of materials. Also notes the role of Russian cultural centers in the preservation and popularization of the Russian language and culture in the Republic of Tajikistan.

Key words: mass media; migration; state image; Eurasian Economic Union (EEU); strategic partnership; Russian Federation.

Сведения об авторе: *С.Б. Мирзоев* - аспирант кафедры печатных СМИ Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 900-80-70-97 (м.), (+992) 777-00-05-08 (м.). E-mail: Saady-1989@mail.ru

САҲМИ ПРЕЗИДЕНТИ ТОҶИКИСТОН ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР ТАТБИҚИ СУЛҲУ ВАҲДАТ ВА РИЗОИЯТИ МИЛЛӢ ДАР КИШВАР

Гулнозаи Бобокалон

Донишгоҳи давлатии санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода

Баъд аз муборизаҳои пайдарпай ва созанда ба ҷавони часур, матин ва ғамхори миллати тоҷик Эмомалӣ Раҳмон муяссар гашт, ки 6-уми ноябри соли 1994, пас аз баргузории овоздиҳии умумихалқӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб гардад.

Ҳангоми ба ин унвони олӣ ноил гардидан, Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз 42 сола буд. Ба ҷавонии худ нигоҳ накарда, пайваста мекӯшид халқи гурезаи аз ҷанг азияткашидаро ба Ватани аҷдодиашон баргардонад ва қавл дод, ки «То охири гурезаро ба Ватан барнагардонам, худро осуда ҳис нахоҳам кард». Заҳмат намуд, то ки сулҳу амният ва осоиштагии рӯзгори мардумро дар қаламрави мамлакат таъмин карда, кулли сохторҳои идоракунии давлатиро ба манфиати ҷомеа дигаргун созад, ба оғози марҳилаи бунёдкуриҳову созандагиро асос гузорад.

Ҳанӯз, зимни баргузории интиҳоботи раиси ҷумҳур, соли 1994-ум, Эмомалӣ Раҳмон ҳадафи пешазинтиҳоботиашро ҷунин маънидод кард: «Мақсади асосии ман ин аст, ки Тоҷикистон бо мамлакатҳои тараққиқардаи ҷаҳон дар як радиф қарор дошта бошад, халқи ман дар шароити сулҳу оромӣ ва амният зиндагӣ кунад. Аз ин рӯ, ҷомаи амал пӯшидани тамоми ин ҳадафҳоро танҳо дар ваҳдату ягонагӣ ва меҳнати софилонии халқи азизам, ки таърихи ҷандинасра ва фарҳаги ғани дарад,

мебинам ва боварии комил дорам, ки ояндааш низ бузург аст. Ин ояндаро мо бояд созем».

Он рӯзҳо ин суханони пешвои мардум ба дилу дидаи ҳар як шаҳрванди Тоҷикистони азиз маскан гирифт ва умеди дубора эҳё гардонидан ва машҳури ҷаҳон намудани миллати тоҷик тавлид гашт ва дар натиҷаи талошҳои бемислу монанди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, сарвари оқилу одил ва тавоно-Эмомалӣ Раҳмон имрӯз метавон гуфт, ки халқи тоҷикро кулли олам шинохтааст.

Бад-ин минвол, фаъолияти пурзаҳмат ва сермахсули Эмомалӣ Раҳмон оғоз гардид. Он солҳо мебоист қариб тамоми соҳаҳои ҳаётан муҳимро тағйир дод ва дар натиҷаи кӯшишу талошҳои ҳамаҷуз сардори давлат Эмомалӣ Раҳмон дигаргуниҳо ба вучуд омаданд, ки ҳамаи ин иқдому тағйиротҳо барои некӯахлоқии зиндагии мардуми тоҷик равона гашта буд.

Бояд тазаққур дод, ки зимни интиҳоб гардидани Эмомалӣ Раҳмон ба ҳайси Президенти ҷумҳурӣ, ҳамзамон, Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон бори нахуст дар даврони соҳибистиклолии кишвар, ба таври умумихалқӣ аз ҷониби шаҳрвандони комилҳуқуқ ва соҳибхитиёри давлати Тоҷикистон қабул шуд. Ин ҳуҷҷати басо муҳим ва тақдирсози миллат бо моддаҳо ва бобҳои пурмухтавои худ бар он мусоидат намуд, ки ҳар сокини Ҷумҳурии Тоҷикистон озодона аз ҳуқуқ ва уҳдадориҳои хеш баҳравар гардад. Боби алоҳидае (4) зери унвони «Президент» матраҳ гашт ва муқаррароту салоҳияту шароитҳои хубу заруриро барои Сардори давлат фароҳам овард. Тақия ба ин модда ва қонунҳои дигаре, ки фаъолияти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро бевосита танзим менамояд, Эмомалӣ Раҳмон заҳмат кашид, талош варзид ва саъй намуд, ки ҳарчи зудтар оромӣ, ободӣ ва осудагии рӯзгори мардумро муҳайё созад.

Муҳлати аввали ваколати Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон соли 1999 ба анҷом расид. Мувофиқи талаботи Конститутсияи қабулшуда ваколати Сардори давлат ҳамагӣ панҷ солро ташкил меод. Аз ин рӯ, зарурат ба миён омад, ки Президенти ҷумҳурӣ аз нав интиҳоб гардад ва ин буд, ки 6-уми ноябри соли 1999 интиҳоботи навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор гашт. Эмомалӣ Раҳмон дубора номзодии худро ба мақоми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон гузошт. «Агар шаҳрвандон мартабаи Президенти ҷумҳуриро ба ман аз нав бовар кунанд, ман мақсади асоситарини худро дар ин мақоми масъулиятнок минбаъд низ дар таҳкими давлати соҳибхитиёр, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона хоҳам дод»-чунин буд яке аз самтҳои асосӣ ва муҳими барномаи пешазинтиҳоботии номзад ба мақоми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон. Дар паҳлуи ӯ номзадҳои алтернативии дигар ҳам буданд.

Тамоми муборишаҳои Сарвари давлатро дар роҳи созандагиву бунёдкорӣ миллати соҳибистиклоли тоҷик хуб мефаҳмид ва аз ин лиҳоз, наметавонист ин мансабро дар симои шахси дигар бубинад. Бинобар ин, бо умеду эътимод шаҳрвандони мамлакат бе шакку шубҳа овозҳои худро рӯзи 6-уми ноябри соли 1999 ба марди нақӯкор, ҷонфидои давлату миллат ва ғамхори ятимону маъҷубон Эмомалӣ Раҳмон доданд ва ӯ аз нав дар асоси бисёрномзодӣ ва бо овоздиҳии умумихалқӣ бори дуюм ба муҳлати панҷ сол Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб гардид.

Шодии мардумро, аз дубора интиҳоб гардидани Эмомалӣ Раҳмон ба мансаби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳақду қанор набуд. Ин фараҳро метавон аз натиҷаи овоздиҳии мардум ба ин шахсияти наҷиб мушоҳида намуд. Маҷлиси Олӣ ва дар симои он мардуми Тоҷикистон барои хизматҳои дар амри ба Ватан баргардонидани гурезаҳои иҷборӣ, заҳмату талошҳои фидокорона ва матонатӣ ҳафтаҳои таъмину таҳкими сулҳу субот ва амният дар қаламрави ҷумҳурӣ соли 1999 ба Эмомалӣ Раҳмон унвони олӣ - Қаҳрамони Ҷумҳурии Тоҷикистонро муносиб донишанд.

Ҳамин тавр, марҳилаи дувуми кори Эмомалӣ Раҳмон ба ҳайси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оғоз гардид. Тӯли ин солҳои таърихӣ дар қаламрави давлат бо талошҳои пайвастаи Эмомалӣ Раҳмон дигаргуниҳои кулӣ ба вуқӯъ пайвастанд. Муҳимтарин қомебиву дастовардҳои кишвар дар даврони ба даст овардани Истиклолияти давлатӣ натиҷаи меҳнати фидокорона ва иқдомҳои қаҳрамононаи Эмомалӣ Раҳмон мебошад.

Подоши ин ҳама қорнамоиҳо маҳбубият ва маъруфиятест, ки Эмомалӣ Раҳмон имрӯз дар миёни халқи мамлакат ва ҳазорон ҳазор ҳамватанони бурунмарзӣ пайдо кардааст. Муқофоти ин ҳама заҳматкашиданҳо буд, ки ҳусни таваҷҷуҳ ва эҳтироми

бузурги ҷомеаи ҷаҳониرو нисбат ба Сардори донову тавонои Тоҷикистон, сиёсатмадори варзида ва ифодагари марому ормонҳои умумибашарӣ афзун гардонд.

Дарвоқеъ, Эмомалӣ Раҳмон тамоми қувваи худро барои некуахлоқии халқи азизаш равона месозад ва ин кӯшиш имрӯз низ боиси дастгирӣ ва аҳсантхониҳои бешумори ҳар як сокини Ҷумҳурии Тоҷикистон аст.

Ҳамин тавр, хизмати таърихӣ Эмомалӣ Раҳмон дар таҳкими ҳокимияти давлатӣ ва Истиқлолияти миллӣ аз он иборат аст, ки маҳз ӯ бори масъулият ва ихтиёри давлатдориро ба уҳда гирифта, пеши роҳи хатари нобудии онро гирифт, оташи ҷанги дохилро хомӯш намуд, сохтори фалаҷгардидаи ҳокимият, хусусан мақомоти ҳифзи ҳукукро барқарор сохт, артиши миллӣ ва нерӯҳои посбони сарҳадро таъсис дод, барои таҳкими ҳокимият ва давлат шароит муҳайё намуд, заминаи сулҳи миллиро матраҳ кард, қариб тамоми гурезаҳо ва муҳоҷирони иҷбориро ба Ватан баргардонид, заминаи устувори эъморӣ ҷомеаи навини Тоҷикистонро гузошт, ислоҳоти конститусиониро дар мамлакат амалӣ гардонд, Конститусияи (Сарқонуни) нави Тоҷикистонро эҷод кард, барои ба имзо расидани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти ҷомеа (27-уми июни соли 1997) заминаҳои ҳуқуқиву сиёсиро фароҳам сохт. Сулҳи тоҷиконро таъмин кард, ки барои ҷаҳонӣён таҷрибаи беназир аст. Заминаҳои худшиносӣ ва эҳёи миллиро фароҳам сохт, ба корҳои азими созандагӣ ифтихо бахшид, аҳволи иҷтимоӣ ва иқтисодии мардумро ба кулӣ беҳтар карда, хатари гурӯснагиро аз байн бурд, эътибори сиёсии давлатро дар арсаи байналмилалӣ афзун гардонд. Аз ҳама муҳиммаш эътимоди мардумро ба зиндагии ободу осуда қавӣ гардонд.

Дар баробари пайванд намудани дилҳои кулли тоҷикон ва форсибабонони ҷаҳон бо баргузории Анҷумани шашум, эълон доштани Соли бузургдошти тамаддуни ориёӣ барои миллати мутамаддини тоҷик дар олам, таҷлил кардани 2700-солагии шаҳри бостонии Кӯлоб, бо ташаббус ва ибтикори бевоситаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар манотиқи гуногуни ҷумҳурӣ марҳилаи ободкорӣро вуҷъати тоза касб намуд.

Аз соли 1994-ум инҷониб, яъне баъд аз Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб гардидани Эмомалӣ Раҳмон, тағйиротҳои назаррас ва басо муҳим ба вуқӯъ пайвастанд, ки ҳамаи онҳо бешубҳа, дар ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ҳодисаҳои нодир маънидод гаштанд.

Аз рӯзи нахустини эъморӣ ҷомеаи сулҳпарвар Сарвари давлати тоҷикони дунё Эмомалӣ Раҳмон бо матонат ва далериву шучоат арз дошт, ки мо бояд ҳамеша роҳ ба бунёдкорӣ ва тармиму таъмири биноҳову иншоотҳои фалаҷашта ниҳем. Шиори ӯ: «Ба пеш, ба сӯи хираду созандагӣ!»-дар ҳама ҷо назаррас буд ва тақя ба он Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо дастёронаш пайваста заҳмат мекашид, то биноеро обод кунанд, хонаеро рӯшан намуда, ба дилу дидаи ҳар як шаҳрванди тоҷикистонӣ шӯълаи умед барангезанд.

Дар мамлакат бунёдкорӣ низ оғоз шуд: сохтмони роҳи оҳани Қўргонтеппа-Кӯлоб, роҳи мошингарди Кӯлоб-Хоруғ-Кулма-Қароқурум, нақби ағбаи Анзоб, сохтмони нерӯгоҳҳои барқӣ-обии Сангтӯда-1, Сангтӯда-2, Роғун, конҳои гази Хочасартез, Хочабоқирғон, фурудгоҳи шаҳри Кӯлоб ва азнавсозии фурудгоҳи шаҳрҳои Душанбе ва Хучанд, барқароркунии роҳи оҳани Вахш-Ёвон, ба қор андохтани як қатор иншооти хурду бузурги саноатӣ дар деҳот ва шаҳру вилоятҳо, ободонии маҳалҳои истиқоматӣ, азнавсозии роҳу пулҳои харобшуда, махсусан дар водихои Рашту Вахш, таъсиси даҳҳо корхонаҳои муштарақ дар саросари ҷумҳурӣ бо кишварҳои хориҷӣ танҳо тавассути кӯшишу заҳматҳои фарзанди асилу фарзонаи миллат Эмомалӣ Раҳмон ба даст оварда шуд. Ин ҳама на танҳо ба рушди иқтисодиёти кишвар, балки барои таҳкими мавқеи байналхалқии Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат менамояд.

Оғоз бахшидан ба марҳилаи ободкорӣро аз ҷониби сардори давлати Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон барои мо дар таҳкими ҳокимияти давлатӣ ва Истиқлолияти миллӣ мусоидат намуда, пеши роҳи хатари нобудшавии ҳамагуна хавфҳои миллиро, ки бо сохтмон ва ободкорӣро вобастагӣ дошт, гирифт. Хираду созандагии Эмомалӣ Раҳмон ба мо имкон фароҳам овард, ки заминаи устувори эъморӣ ҷомеаи навини Тоҷикистонро бунёд созем, шоҳроҳҳои азими асрро ба истифода дода, барои некуахлоқии шаҳрвандони Тоҷикистон саъй намоем.

Таҷрибаи сулҳҷӯёнаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар таҳкими ҳокимияти давлатӣ барои мо як мактаби бузурги ҳаёт ва сабақи нотакрори

давлату давлатдорӣ, марҳалаи ибратомӯзи расидан ба сулҳу ваҳдати миллӣ, як қадами ҷиддии рӯ овардан ба нақшаҳои азими созандагӣ гардид, ки ҳадафҳои бузурги он бо тақдири наслҳои оянда пайваستاанд.

Эмомалӣ Раҳмон ба ивази саҳми хеле арзишманди худ дар таъмини сулҳи Тоҷикистон ва таҳкими амнияти минтақа ва дигар хидматҳои шарофатмандонааш дар вусъати муносибатҳои дӯстона ва ҳамкориҳои байни мардумон бо унвону нишонҳои олии давлатҳо ва созмонҳои гуногуни ҷаҳон сарфароз гардидааст.

Ба итмом расонидани сохтмони нақби Анзоб (бо пешниҳоди сарвари давлат-«Истиқлол»), оғози расмии бунёди нақби автомобилгарди Шахристон, бунёди шохрохҳои бузурги аср, сохтмони пулҳои аҳамияти минтақавидошта, оғози расмии сохтмони нерӯгоҳи барқӣ-обии «Сангтӯда-1», «Сангдӯда-2», «Роғун» ва монанди инҳо аз ҷумлаи иншоотҳои мебошанд, ки бо бунёди онҳо Истиқлолияти коммуникатсиониро таъмин мекунем.

Мавриди зикр аст, ки бо сохта ба истифода додани нерӯгоҳи барқӣ-обии «Сангтӯда-1» ва ду агрегати нерӯгоҳи барқии обии «Роғун» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, масъалаи таъминоти қувваи барқ пурра ҳал мегардад ва ҷумҳурӣ имконият пайдо менамояд, ки дар ин замина иқтидорҳои нави истеҳсолии корхонаҳои саноатиро ба кор андозад.

Моҳияти дигари масъала аз он иборат мебошад, ки дар баробари сохта ба истифода додани ҳарду нерӯгоҳ, дар заминаи қувваи барқи арзони истеҳсоли ватанӣ, дахҳо корхонаҳои дигари истеҳсолӣ пайдо мешаванд, ки метавонанд захираҳои бойи канданиҳои ғойаданокро ба манфиати халқу кишвар ба истифода диҳанд ва бояд дар ин ҷода, аз кӯшиш, талош, мубориза ва ҷонфидоии Эмомалӣ Раҳмон чун Сарвари оқилу доно ва тавоно ёдрас шуд. Аксари барномаҳои дарозмуҳлати давлатӣ, бахусус, стратегияи паст гардонидани сатҳи камбизоатӣ маҳз ба хоҳири таъмини некӯахлоқии намоёндагони соҳаҳои иҷтимоӣ, равнақи кори муассисаҳои илмӣ фарҳангӣ ва фароҳам овардани шароити мусоиди фаъолияти нерӯҳои зехнии сарзамин амалӣ шуда истодаанд.

Дар ин замина, кушодашавии телевизиони кӯдаконаи «Баҳористон» дар арафаи 15-умин солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Соли бузургдошти тамаддуни ориёӣ, 2700-солагии шаҳри Кӯлоб ва Анҷумани навбатии тоҷикон ва форсизабонони дунё чун нишон ва рамзи дастгирии бевоситаи Эмомалӣ Раҳмон мебошад.

Дар ҳама давру замон аҳли илму маърифат, мояи ифтихору эътиқод ва равшангарони роҳи фардои бехтару созанда буданд. Мардуми шарифи Тоҷикистони соҳибхитӣ аз он сарфарозӣ менамояд, ки дар таърихи гузаштаю имрӯза шахсиятҳои оқилу дурандеш, фарзандони нобигаву воломаърифат ба дунё овардаву боз хоҳад овард ва онҳо ҳамчун роҳбаладони бедордили ҷомеа, азму боварии имрӯзиёну ояндагонро ба некӯахлоқию бунёдкорӣ кавитар мегардонанд.

Бо заҳматҳои пайвастаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, оғози ободкорӣ дар даврони Истиқлолияти давлатӣ бо суръати баланд густариш ёфта, ба ҳамагон натиҷаҳои ин талош назаррас гардидааст, ки наметавон тамоми сайи ин абармарди шӯҷӯро рӯйи қоғаз овард. Танҳо ҳамин нукта мавриди таъкид аст, ки маҳз бо шарофати дастгирии Эмомалӣ Раҳмон бунёди иншоотҳои ҳаётан муҳим ва бехтар гардидани ҳаёти ошоштаи мардум вусъати тоза гирифта, тӯли ин солҳо умеди умедворон боз ҳам қавӣ гашт.

Бо назардошти ҳамаи талошҳо ва кӯшишҳои пайиҳаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, дар асоси моддаи 64-уми Коститутсияи кишвар, ки тақозои интиҳоби сарвари навро ба мансаби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар миён мегузорад, соли 2005 интиҳоботи навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар фазои озоду демократӣ ва шаффоф баргузор гашт. Панҷ ҳизб номзодии худро барои мубориза дар маъракаи пешаинтиҳоботӣ ба мансаби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбарӣ намуданд, вале маҳбубияту маъруфияти Эмомалӣ Раҳмон миёни халқ ба маротиб зиёд буд ва эътимод доштем, ки дар интиҳоботи навбатӣ, бо кӯмаки интиҳобкунандагон ба пирӯзӣ мерасем.

Салоҳиятҳои Президентро моддаи 69-уми Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мушаххас намудааст, ки аз инҳо иборатанд:

- Самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳуриро муайян мекунад;
- Тоҷикистонро дар дохили кишвар ва дар муносибатҳои байналмилалӣ намоёндагӣ мекунад;

- Ба татбиқи сиёсати хориҷӣ роҳбарӣ мекунад, қарордодҳои байналмилалиро имзо ва ба тасдиқи Маҷлиси намояндагон пешниҳод менамояд...

Ин ва дигар салоҳиятҳои бардӯшдоштаи Эмомалӣ Раҳмон дар тӯли солҳои Президентии худ ба пуррагӣ иҷро шуда, дар дили мардум боварино нисбат ба давлату Ҳукумат афзун намуд ва дар ин ҷода маҳз аз заковату талошҳои ин абармарди наҷиб ва оқилу тавоно мебояд ёдрас гардид.

Ҳамзамон, бояд гуфт, ки Эмомалӣ Раҳмон Раиси Ҳизби Халқии Демократии Тоҷикистонро ба уҳда дорад ва аз замони чун сарвари ҳизб интиҳоб гаштани Эмомалӣ Раҳмон, нуфузу қудратманд гаштани он ба марҳилаи сифатан нав ворид гардид ва маҳбубияти он миёни халқ дар муддати начандон зиёди вақт ба маротиб афзуд.

Дар Анҷумани навбатии ҲХДТ, ки рӯзи 23-юми сентябри соли 2006 баргузор гардид, лоиҳаи қарори Анҷуман дар бораи номзад ба мансаби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб шудани Раиси ҲХДТ Эмомалӣ Раҳмон, бинобар номзоди дигар пешниҳод нашудан, ба овоздиҳии кушода монда шуда, яқдилона қабул гардид. Раиси Ҳизби Халқии Демократии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон барои ҳамчун номзад пешбарӣ кардани ӯ ба мансаби Президенти мамлакат розигии худро дода, ба ҳамаи вакилони Анҷуман ва тамоми аъзои ҳизб барои чунин боварӣ ва эътимоди бузургашон ихёри сипос намуд.

Ин боварӣ ба Сарвари давлат на танҳо гувоҳи яқдили вакилон, балки эътимоди қавий мардумро ба Эмомалӣ Раҳмон нишон медиҳад.

Президенти амалкунандаи кишвар Эмомалӣ Раҳмон барномаи пешазинтиҳоботии худро барои шаҳрвандон муаррифӣ сохта, ҳадафҳои стратегияи ҲХДТ-ро барои солҳои минбаъда манзур сохт, ки ҳамаи онҳо барои беҳбуд бахшидани ҳаёти шаҳрвандони Тоҷикистон равона гаштаанд. Аз зумраи ин мақсадҳо метавон мусоидат ба рушду нумӯи фарҳанги миллӣ, ҳифз ва эҳёи мероси маънавия ахлоқии ниёгон ва ҷонибдорӣ аз асолати фарҳангии ҳамаи халқҳои сокини Тоҷикистон, ҳамчун самти афзалиятноки сиёсати давлатӣ, суръат бахшидан ва ба итмом расонидани сохтмони нерӯгоҳҳои азими энергетикӣ ҷумҳурӣ – «Сангтӯда-1», «Сангтӯда-2», «Роғун» ва ба итмом расонидани хатҳои баландшиддати интиқоли барқии 500 киловати «Ҷануб-Шимол», «Роғун-Кобул-Ҳирот-Машҳад», «Роғун-Кобул-Исломобод», пурра ба анҷом расонидани сохтмон ва азнавсозии роҳҳои мошингарди «Душанбе-Нуробод-Чирғатол-Сари Тош», «Душанбе-Хучанд-Мастҷох-Чанок», «Душанбе-Айнӣ-Панҷакент», «Қӯрғонтеппа-Панҷи поён», пулҳои бузурги «Панҷи поён» ва ғайраро арзёбӣ намуд, ки дар ҳаёти иҷтимоӣ ва иқтисодиву сиёсии мамлакат дар замони соҳибистиклолӣ ҳамчун як ҷаҳиши бузург ба ҳисоб мераванд...

Дар маҷмӯъ, нигоҳи Эмомалӣ Раҳмон ба ояндаи дурахшон ва ҷаҳоншумули Тоҷикистони азиз рангину бой ва хеле ғанӣ аст. Аз рӯзи нахустини ба сари қудрат омадани ӯ тамоми соҳаҳои ҳаёт ба қуллӣ тағйир ёфта, ҷанбаҳои мусбатро ба худ касб кард. Аҳолии мамлакат тамоми саъю талошҳои пайгириро ба ӯро ҳаргиз аз мадди назар дур намонанд ва ҳамагӯша шохиди наққорҳои Эмомалӣ Раҳмон мегарданд ва ба он арҷ мегузоранд, ки дар ҳаққи халқи азизаш ба ин миқдор талош меварзад. Ӯро дурбини миллат номидан арзанда аст ва агар дастгирии мо нисбат ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон қатъӣ ва назаррас бошад, ҳадафҳои дигари тақдирсози ӯ бар манфиати ҷомеа пайдарпай амалӣ хоҳанд гашт.

Ойини ватандорӣ ҳамин аст, ки барои минбаъд идома бахшидани ҳадафҳои азим ва умумимиллӣ ӯ ҳамаи мо, шаҳрвандони комилҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат намоем.

А Д А Б И Ё Т

1. А. Шарифзода. Президенти мардумӣ / А. Шарифзода, С. Фаттоев. – Душанбе, 2012.
2. Ҳамдам А. Сиёсати ваҳдатфар / А. Ҳамдам, Л. Чигрин. – Душанбе, 2011.
3. Сомонаи расмӣи Президенти Тоҷикистон. [Захираи электронӣ]. www.president.tj

ВКЛАД ПРЕЗИДЕНТА ТАДЖИКИСТАНА ЭМОМАЛИ РАХМОНА В РЕАЛИЗАЦИИ МИРА, ЕДИНСТВА И НАЦИОНАЛЬНОГО СОГЛАСИЯ В СТРАНЕ

Статья рассказывает об основных достижениях президента страны Эмомали Рахмона в укреплении и реализации национального единства, мира и согласия в стране. Основываясь на конкретных примерах, делается попытка анализировать сущность данной тематики.

Ключевые слова: Эмомали Рахмон, единство, мир, согласие, национальная идея.

CONTRIBUTION OF THE PRESIDENT OF TAJIKISTAN EMOMALI RAHMON IN REALIZATION OF THE WORLD, UNITY AND THE NATIONAL CONSENT IN THE COUNTRY

Article tells about the main achievements of the president of the country Emomali Rahmon in strengthening and realization of national unity, peace and harmony in the country. Based on concrete examples, attempt to analyze essence of this subject becomes.

Key words: Emomali Rahmon, unity, world, consent, national idea.

Сведения об авторе: Гулнозаи Бобокалон - аспирант ТГИИ им. Мирзо Турсунзода.

Телефон: (+992) 937-70-63-33.

БОЗТОБИ ВАЪЪИ ИҚТИМОИИ ЗАНОНИ МУЗОФОТ АЗ НИГОҲИ БОНУВОНИ ЖУРНАЛИСТИ ХАТЛОН

Носирҷон Маъмурзода

Донишгоҳи давлатии Қўрғонтеппа ба номи Носири Хусрав

Пажӯишу кандуков ва варақзании матбуоти даврӣ аз он далолат мекунад, ки саҳми занони рӯзноманигори хатлонӣ дар ташаккул ва таҳаввули матбуоти Тоҷикистон қобили мулоҳиза буда, бонувони қаламкаш бо диду назари бесобиқа, навҷӯӣ, сабку услуби ҳосаи нигорандагӣ аз ҳамтоёни мардашон фарқ мекунад. Дар баробари ин, эшон дар далериву матонат, сатҳи касбият, ҷаҳонбинӣ ва ҳештаншиносӣ низ аз мардон камбуде надоранд, ки шоистаи таҳсин аст.

Дар мавриди ташкили аввалин рӯзномаҳо дар Хатлонзамину нахустин публитсистони вилоят қаблан ҳам матолибе ба нашр расидаанд, аммо мавзӯи ҷойгоҳи бонувони эҷодкор дар матбуот ва журналистикаи минтақавӣ, инъикоси ҳаёти занони Хатлон дар ВАО-и маҳаллӣ аз нуқтаи назари илм пажӯиш нашуда, то ҷое аз назари муҳаққиқон дур мондааст.

Агар ҳар боре дар бораи аввалин публитсистону журналистони вилоят сухан равад, бештар номи Насрулло Абдуллоеву Мирсаид Миршакару Ляховичу Коночкинро мегиранд, ки нахустин муҳаррирони рӯзномаи тоҷикию русии «Зарбдори сохтмони Вахш» будаанд. Аммо шояд кам касе маълумот дошта бошад, ки ҳанӯз қабл аз пайдоиши ин рӯзнома дар «Вахшстрой» зани ҷавони роҳиохансозе бо номи Валентина Петровна Астафьева соҳибрӯзнома будааст [3, 3].

Валентина Петровна Астафьева пас аз ин ки дар бораи барномаи стратегии Ҳукумати Шӯравӣ оид ба бозсозӣ дар Осиёи Миёна ва азхудкунии водиҳо дар ин минтақа иттилоъ дармеёбад, бо хоҳиши худ тирамоҳи соли 1930 аз шаҳри Сарански Русия ба совхозии Вахш омада, ин ҷоро қароргоҳи қору зиндагии ҳеш интиҳоб мекунад. Валентина Петровна дар сохтмони нахустин қитъаҳои роҳи оҳани камбари Панҷи Поён ва қитъаи асосии «Вахшстрой» (солҳои 1930-1932) ширкати ғаёл дошта, сардории бригадаи қачмехкоронро ба уҳда дошт. Аммо дар баробари иштирокӣ дар сохтмони Вахш, ин комсомолдухтарро нахустин зани рӯзноманигор дар водии Вахш метавон унвон кард. Зеро ҳанӯз дар солҳои 1930-31, то замони ба миён омадани «Ударник Вахшстроя» - аввалин нашрияи сабтиномшуда дар Хатлонзамин, Валентина Астафьева дар маҳалли сохтмон рӯзномаҳои девории ҷолибу шавқовар мебаровард ва дар он хабархоро оид ба ҷараёни сохтмон, қори пурмашаққат, вале наҷибу бошарафонаи садҳо кормандони он ҷой меод. Дар матолиби ин рӯзномаҳои деворӣ Валентина бинокоронро ба меҳнати содиқона ташвиқ мекард ва қори онҳоро «хизмати бузурге дар назди таърих» унвон мекард [9, 172].

Имрӯзҳо дар соҳаи масс-медиа мафҳуми «журналистикаи шаҳрвандӣ» роиҷ аст. Муҳаққиқон пайдоиши ин ифодаи соҳавиро ба инкишофи интернет ва технологияҳои дигари коммуникатсионӣ дар нимаҳои солҳои 2000-ум рабт медиҳанд. Аммо ташкили рӯзномаи деворӣ аз ҷониби В. Астафьева, хабару гузоришҳои ҷопшуда дар он ва муҳтавои ин нашрияи дастӣ аз рӯйи шакл ва услуби пешниҳод ҳамон «журналистикаи шаҳрвандӣ»-и имрӯзаро менамояд, ки ҳанӯз дар солҳои 30-юми асри гузашта дар водии Вахш нишона ва аломатҳои он мушоҳида шудааст.

Муаррих МаҳмадӣҲамроев бо истинод ба дафтари хотироти Валентина Астафьева менависад, ки ин зан дар баробари анҷоми корҳои техникӣ ва нашри рӯзномаҳои деворӣ, ҳамчунин ба иншои шеър рағбат дошта, ин ҳунарошро низ

барои роҳнамоӣ ва таблиғи кору ояндадории водии зарнисори Вахш истифода мекард. Валентина дар пайи мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифтани яке аз қитъаҳои асосии роҳи оҳан ва омадани аввалин қатора то ба мавзеи «Вахшстрой» шеърро эҷод намуда, онро манзури хонандаҳои рӯзномаи девориаш кард:

Замоне баҳри ҳайвонҳои ваҳшӣ
Чарогоҳбуд ин саҳрои хомӯш.
Хати сайти қатора омад акнун,
Садояш мерасад ҳар лаҳза бар гӯш.
Ба рағми душманони гирду атроф,
Ба сабақат пиру барно кор доранд.
Кунанд обод Ваҳши зарнисоре,
Ки завқу шавқу нангу ор доранд [9, 33].

Валентина Астафьева аз ҷумлаи мухбирони ғаёли коргару деҳқон буд, ки дар солҳои 30-юм барои рӯзномаҳои ҷумҳуриявии Тоҷикистони Шӯравӣ аз водии Вахш хабару гузоришҳо меод. Он замон бинобар камбуди шумораи хабарнигорони ҳирфай, матбуоти даврии ҷумҳурии тозабунёд асосан ба мухбирони коргару деҳқон таъя мекард, ки аз миёни ғаёлонии сохтмонҳо, деҳқонон ва ҷонибдорони фидоии сохти нави давлатдорӣ ба ҳамкорӣ даъват шуда буданд. Валентина Астафьева, ки асосан барои рӯзномаҳои сатҳи миллии русизабон менавишт, дар матолибаш бештар ба таблиғу ташвиқи ғаёлияти пахтакорон, бригадаҳо ва колхозҳо, таҷрибаи пешқадаму намунавии гурӯҳҳои заҳматкаши саҳро рӯ меовард.

Он замон ташкил кардани газетаҳои деворӣ дар тамоми сохтмонҳо, колхозҳо ва идораҳои қорӣ аз вазифаҳои аввалиндараҷа ҳисоб мешуд. Ҳукумати вақт таъкид мекард, ки таъсиси чунин рӯзномаҳои деворӣ ва ба миён омадани матбуоти даврӣ дар сафарбарӣ ва ҳавасмандии ҳарчӣ бештари синфи коргар ба умури бозсозии мамлакат, зудтар расидан ба ҳадафҳои барномаи панҷсолаи якуму дуюми давлати Шӯравӣ саҳми бориз хоҳад гузошт.

Соли 1935 мухбири маҳаллӣ В. Астафьева дар рӯзномаи «Коммунист Таджикистана» зери сарлавҳаи «Ҳамробибӣ Обилова дар як рӯз 145 кг пахта мечинад» хабареро ба нашр расонд. Дар ин матн муаллиф доир ба қомебиҳо ва таҷрибаи шоистаи ибрати зани пахтақоре аз колхозии ба номи Раҳимбоеви ноҳияи Куйбишев (ҳозира ноҳияи ба номи Абдурахмони Ҷомӣ) иттилоъ додааст.

Ин хабар Валентина Астафьева базудӣ воқунишҳои зиёди мусбатеро ба бор овард. Ба иддаи муҳаққиқони таърихи матбуоти тоҷик Иброҳим Усмонов ва Давлат Давронов, Кумитаи марказии ҳизби коммунистии Тоҷикистон 28 октябри соли 1935 қарореро ба тасвир расонида, қулли қормандони матбуоти даврии сатҳи миллий ва маҳаллӣ (ноҳиявӣ)-ро муваззаф кард, ки аз таҷрибаи ғании Ҳамробибӣ Обилова барои хонандаҳои худ маълумот диҳанд ва ташаббуси ўро, ки «ҳаракати стахановӣ» номида мешуд, таблиғ ва дастгирӣ намоянд [7, 111] (Дар воқеъ, «ҳаракати стахановӣ» аз мафҳумҳои серистеъмоли матбуот дар он замон буд ва дар солҳои 30-юм ҷандин рӯзномаи ноҳиявӣ вилоятӣ бо номи «Стахановчӣ», «Стахановец» ва монанди ин дар Тоҷикистон таъсис дода шудаанд).

Дар бедорӣ, маҳви бесаводӣ, маърифатнокӣ, таъмини ҳуқуқ ва ҳештаншиносии бонувони Тоҷикистон саҳми рӯзномаи «Бедории тоҷик», имрӯза «Ҷумҳурият», низ бориз аст. Аксари қулли занони Осиёи Марказӣ то замони инқилоби Октябр мавриди хушунат қарор гирифта, ҳуқуқу озодиҳояшон поймол мешуд. Ҳукумати Шӯравӣ ба занон озодиҳои сиёсӣ дода, онҳоро бо мардон баробар ҳуқуқ эълон кард, барояшон имкони қору таҳсилро фароҳам овард. Дар рӯзномаи «Бедории тоҷик» сар аз соли 1927 рубрикаи махсусе бо номи «Гӯшае барои занон» пайдо шуд, ки дар он масоили марбут ба ширкати занон дар ҳаёти ҷамъиятӣ ба таври густурда инъикос меёфт. Масъулони шӯбаи қор бо занони ҳизби коммунистии Тоҷикистон ин гӯшаи рӯзномаи «Бедории тоҷик»-ро барои наشري мурочиатномаҳо, даъватҳо, инъикоси ғаёлият дар маҳалҳо, ифшои «душманон»-и баробар ҳуқуқии занон фаровон истифода мебарданд. Профессор Иброҳим Усмонов дар рисолааш «Ташаққул ва рушди матбуоти ҳизбӣ-шӯравӣ тоҷик дар солҳои 1917-1929» навиштааст, ки матолиби нашршуда дар «Гӯшае барои занон» асосан ду равия доштанд: назариявӣ ва амалӣ. Аммо рӯзномаи «Бедории тоҷик» бештар ба қисмати дувум – мавзӯи инъикоси қори амалии сохтмонҳои ҳизбӣ ва шӯравӣ дифоъ аз ҳуқуқи занон, қомебиҳо дар роҳи таъмини баробарӣ ва кашфи қамбудиҳо ва қорҳои рағбӣ он мутаваҷҷеҳ мешуд.

Барои фаҳмондадихии ҳукуку озодиҳо ба занони тоҷик ва ҷалби онҳо ба кори сахро, мутобиксозии онҳо ба зиндагӣ ва сохти давлатдорӣ наваз аз нерӯи занони муҳоҷиршуда аз Русия низ истифода мешуд. Пас аз ноябри соли 1929-ум бо қарори пленуми КМ ҲК (б) дар ҷанд марҳила 25 ҳазор нафар одамони касбу кори гуногун аз Русия ба Тоҷикистон фиристода шуда буданд, то дар сохтмони ҷумҳури ва ҷомеаи навин ва татбиқи барномаҳои ҳукумати шӯроӣ мусоидат кунанд. Азбаски бонувони тоҷик он замон таҳсилнодида, хонашин буданду ҳукуку озодиҳояшон ба таври бояду шояд таъмин набуд, бо одамони бегона умуман суҳбат намекарданд. Рӯзномаи «Коммунист Тоҷикистона» дар яке аз шумораҳои дар тирамоҳи соли 1931 навишт, ки ҷалби занони водихӯи Вахш Кӯлоб ба кори колхозҳо мушкил буд. Олга Евполова, хайёти муҳоҷире аз Маскав, ки муовини раиси райколхозсоюзи ноҳияи Арал (ҳозира ноҳияи ба номи Абдурахмони Ҷомӣ) интиҳоб шуда буд, дар нахустин ҷамъомади занони маҳаллӣ гуфт: «Ҳарчанд ҳукуки занон аз рӯзҳои аввали ҳукумати Шӯравӣ қонунӣ карда шудаанд, барои татбиқи он, бахусус дар ин ҷо – мавзӯҳои дурдаст, бояд хеле ҷаспу талош кард». Занони деҳқони маҳаллӣ сарфи назар аз монеасозии руҳонӣ ва шавҳарони зерӣ таъсири таблиғоти онҳомонда, бо вучуди таҳдиду зӯрварихо бо даъвати ин хайётзани маскавӣ борҳо гирди ҳам меомаданд.

Боре Олга Евполова дар ҷараёни сафараш ба Балҷувон азм мегирад, ки бо занони маҳаллӣ ҷамъомаде барпо кунад. Даре нагузашта ба деҳа босмачиҳо ворид мешаванд. Завҷаи раиси шӯроӣ деҳа сарфи назар аз хатари маҳз Олгаро дар хонаи худ пинҳон мекунад. Ба вай пирахони миллипӯшонид, ба сари ғаҳвора мешинонад ва ғаҳвораҷунбонӣю аллагӯиро нишон медиҳад, то босмачиҳо гумон баранд, ки вай низ як зани одии деҳотист. Ҳамин тавр, бо кӯмаки зани деҳотии тоҷик Олга Евполова ҷон ба саломат мебарад.

Баъдан, шумораи ғаълзанон аз ҷумлаи бонувони тоҷик дар колхозҳо рӯ ба афзоиш ниҳода, умури фаҳмондадихиро дар миёни занони дигар пеш мебардагӣ шуданд.

Бо гузашти солҳо, пешрафти арсаҳои кишоварзӣю саноат ва обёрӣю водихӯ, мавзӯ ва муҳтавои матолиби рӯзномаҳои маҳаллии вилояти Хатлон низ тағйир меёфт, аммо таҷрибаи пешқадами занони корманди хатлонӣ, мушкилоти зиндагӣ, таҳсил ва кори онҳо ҳамеша бозтоб меёфт.

Рӯзномаҳои маҳаллии Хатлон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941-1945) мардумро бар муқобили истилогарони фашистӣ таҳрик дода, матолиби даъваткунанда ба ҳифзи марзу буми Ватан, сарнагунии душманони сохти сотсиалистии Иттифоқи Шӯравӣ нашр мекарданд. Рӯзномаҳо шиори умумихалқии «Ҳама чиз барои фронт, ҳама чиз барои ғалаба!»-ро сармашки кори худ карда буданд ва ташвиқ мекарданд, ки мардум барои қонеъсозии ниёзмандии фронт, ба пурра кардани сафи сарбозони артиши Шӯравӣ мусоидат намоянд. Дар матбуоти даврӣ перомуни заҳамоти занону модарон дар ақибгоҳ матолиби фаровоне ба нашр мерасид. Аз он ҷумла, нашрияи ноҳиявии «Коммунисти Балҷувон» дар шумораи рӯзи 13 ноябри соли 1941 аз қорномаи Анорбӣ Раҳимова, модаре ситоиш кард, ки ду писараш «Сарбози Сурх» буда, дар Фронт қарор доштанд ва ин модар аз деҳаи Чилатоши хоҷагии ба номи Сталини Шӯроӣ кишлоқи «Саталмуш» (имрӯза ҳудуди ноҳияи Ховалинг – Н.М.) ба фарзандонаш шимҳои аз пахтаи тоза дӯхтаашро фиристодааст. Ин модар дар суҳбат бо рӯзномаи «Коммунисти Балҷувон» ҷунин гуфтааст: «Дар ин зимистони қаҳратун бигзор қадом ҷанговаре, ки тухфаҳои фиристодаи маро пӯшад, меҳру муҳаббати бепеҳи модарии ман ўро ҷун ҳарорати дили ман гарм нигоҳ дорад. Ба вай қувваю мадори рӯстамона бахшад, то ки душманони бераҳму шафқатро сарқӯб кунад, рӯзи хушбахтию ғалабаро наздик гардонад...» [7, 96].

Пас аз нашри ин мақола дар рӯзномаи «Коммунисти Балҷувон» дар пайравӣ ба иқдоми бонувони барзгари колхозӣ ба номи Сталини Балҷувон тайи якуним моҳ, то якуми январӣ соли 1942 аз тамоми ҷумҳури барои артиши Шӯравӣ 2358 нимпӯстин, қариб 53 ҳазор пӯсти овчин, беш аз 36 ҳазор килограмм пашм, 4132 адад дастпӯшак, зиёда аз се ҳазор ҷуфт мӯзаи намадин ва қариб 17400 адад телпак тайёр карда, ба фронт фиристодаанд.

Рӯзномаҳои маҳаллии Хатлон солҳои баъдӣ ҳам вобаста ба саҳми занон дар эҳёи иқтисоду бехсозии вазъи иҷтимоии давлату мардуми Шӯравӣ матолиби зиёде ба нашр мерасониданд. Бахусус, дар матбуоти даврии солҳои 70-80-уми вилояти Хатлон журналистони ҳирфай аз ҷумлаи занон ба қор ҷалб шуданд. Онҳо мавзӯҳои доғи

рӯзро ба баррасӣ гирифта, доир ба проблемаҳои кори сахро, ҳифзи иҷтимоии занон, вазъи экологӣ, камбудию нуқсонҳо дар кори идораю муассисаҳои давлатӣ, аз мақоми хизматӣ сӯйистифода кардани мансабдорон ва монанди ин масъалагузорӣ менамуданд [4, 22-24].

Журналист Хуриннисо Ализода дар солҳои 80-ум дар рӯзномаи вилоятии «Роҳи ленинӣ» аз рӯзгори як зани серфарзанди тоҷик ва ташвишу тараддудҳои ҳаррӯзаи зиндагии вай қисса карда, пешниҳод кардааст, ки чунин модарони серфарзанду ба истилоҳ «хонанишин» ҳам бояд дар баробари онҳое, ки собиқаи корӣ доранд, бо нафақапулӣ таъмин карда шаванд. Муаллиф аз ҷумла менависад: «Агар чунин занони серфарзанд ҳамаашон кор кунанд, барои таъмини кӯдакҳои онҳо чӣқадар маблағ лозим? Мувофиқи маълумоти додаи котиби Совети посёлкаи Москва Музаффар Муродов, солҳои 1985-87 танҳо дар ҳудуди посёлка 1904 нафар духтарону зани аз синни 16 то 54 зиндагӣ мекунанд, ки дар ҳечқой кор намекунанд. Аз ҳамин ҳисоб 374 нафарашон аз 6 то 10 кӯдак доранд. 738 нафари онҳо аз 16 то 54 солаанд. Тахминан, агар аз ҳамин ҳисоб 550 нафар занони танҳои ҳамин посёлка аз 6 кӯдак зиёд дошта бошанд, пас, ин модарон ба тарбияи 4400 кӯдак машғуланд. Дар район 2 боғчаи калонтарин барои 140 нафар кӯдак сохта шудааст, ки давлат барои сохтани як боғча 278 ҳазор сӯмро сарф мекунад (Танҳо сохтани боғча!). Барои 4400 кӯдакро ба боғча фаро гирифтани камаш 28-30 боғчаи дигар сохтан даркор, барои сохтани ин миқдор боғчаи бачагона 8 миллиону 340 ҳазор сӯм лозим.

Акнун тасаввур кунед, ки барои ҷиҳозонидан, бо коргар, мураббияву доя, духтуру ошпаз, мудиру методист, ронандаву мошин, фаррошу боғбон ва дигар шахсони зарурӣ таъмин кардану мунтазам маош додан ба онҳо чӣқадар маблағ лозим мешавад? Агар ин мисолро нисбати як вилоят гирем чӣ? ... Дар боғчаҳои марказии ватанамон (шаҳрҳои Россия дар назар аст) дар як гурӯҳ 12-15 нафар тарбия меёбанд. Аз соати 8-и пагоҳӣ то соати 20 барои ин 15 нафар 1 мураббия, 1 доя, чанд ошпаз, духтур, фаррош, методисту боз дахҳо одамони дигар банданду маош мегиранд. Як зани серфарзанди маҳаллӣ бошад, танҳо ҳудаш ба ҳамин корҳо шабу рӯз машғул аст» [1, 59-64]. Биноан, журналист таклиф кардааст, ки чунин модарон коргар ҳисобида шаванд ва ба онҳо нафақат музд, балки барои «собиқа»-и корӣ дафтарчаи меҳнатӣ дода шавад.

Дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ низ сарфи назар аз бесарусомониҳо, қатлу хонасӯзиҳо, занони журналист рисолати касбии ҳудро содиқона иҷро мекарданд. Мутаассифона, дар миёни 74 журналисте, ки тӯли 5 соли низоъҳои ҳамватанӣ кушта шудаанд, Шарифамоҳ Кишвардухт, муҳбири фаёлу соҳибқалами рӯзномаи вилоятии «Навиди Вахш» низ ҳаст. Сайидалӣ Бобохонов, собиқадори матбуот ва ҳамкори Шарифамоҳ дар бораи ӯ чунин навиштааст: «Рӯзноманигори касбӣ буд ӯ. Медонист аз чӣ боб, чӣ гуна нависад. Ва метавонист навиштан, хуб менавишт. Нишонрасу дилнишин менавишт. Солҳои дароз бахши фарҳангии рӯзномаи вилоятии «Ҳақиқати Кӯрғонтеппа»-ро сарварӣ мекард ӯ. Мекӯшид дар роҳи болоравии маърифату маънавиёти мардум заррае ҳам бошад, сахм бигирад. Ва шогирдонро низ ҳидоят мекард ба ин роҳ. Қаламкаше буд хушсалиқа ва роҳу равиши хоси ҳудро дошт дар ҷодаи эҷод. Бо самимият менавишт лавҳаро дар ситоиши модар, бо андешаю мулоҳиза менавишт дар боби одобу ахлоқи ҷавонон, бо дарду алам менавишт очерку репортажро нисбати мақоми зан дар ҷомеа, бо қаҳру ғазаб менавишт мақолаи публитсистиро дар боби беадолатии замона...» [2, 182-185].

«Рӯзноманигорӣ мубориза аст» - чунин буд шиори Шарифамоҳ дар қору зиндагаш ва дар ин роҳи мубориза ӯҷон нисор кард.

Ҳарчанд дар солҳои 90-ум рӯзномаҳои вилояти Хатлон ба ҳафтаномаю моҳномаю гоҳнома табдил ёфта буданд, ин нашрияҳо низ дар сулҳу оштии миллӣ ва таҳкими ваҳдат саҳми қобили мулоҳиза доштанд. Нашрияҳо дар бораи некниҳодӣ, қудрати равшангарӣ, таҳаммулпазирӣ ва ҳидоятҳои зан-модар, ки Тоҷикистонро метавонист аз вартаи ҷанги шаҳрвандӣ бурун кашаду ба қатъи хунрезӣ боис шавад, зиёд менавиштанд. Дар ҳақиқат, зан буд, ки ба хоҳири сулҳ ва ризоияти миллӣқатли фарзанду ҳамсару бародари хуниашро бахшид, насли навро ба сӯйи ваҳдату фарҳанги баланди ҳамзистию рафоқат раҳнамун сохт. Беҳуда нест, ки рӯзномаи вилоятии «Хатлон» дар матлабе пас аз 15 соли хатми ҷанг модари тоҷикро «муаллифи тарҳи сулҳи тоҷикон» унвон кард: «Агар садҳо ҳазор зан писар, падар, бародар, ҳамсарашро аз даст дод. Агар беш аз 55 ҳазор тифл ятим монду ҳазорон модарону хоҳарон бори гарони масъулияти парастории онҳоро ба дӯш гирифтанд.

Агар беш аз 25 ҳазор зан беваю бечора монд, қисмати талху низоъҳои ҳамватанӣ онҳоро шикаст надоду мардона ба сӯи ояндаи неку рахшанда раҳсипор шуданд. Ҳазорон манзили истиқоматӣ ба коми оташ рафт, молу мулки мардум тороч шуд ва маҳз занон буданд, ки танга-танга ҷамъ карда, ҷабру ҷафо кашида, зиндагии дубора шурӯъ карданд... Бо вучуди ин ҳама азиятҳои замони ҷанги шаҳрвандӣ, агар бахшояндагӣ ва ҳидоятгарию модарони тоҷик намебуд, то кучо ҷонибҳои даргири ҷанг талоши тафохум мекарданд? ...Пас, мешавад гуфт, ки агар ҷангро мардҳо шурӯъ карданд, модарони Тоҷикистон сулҳро ба мо оварданд!» [5, 330-335].

...Тӯли даҳсолаҳои охир шумораи зиёди бонувони эҷодкор аз мактаби эҷодии рӯзнамаҳои хатлонӣ гузашта, ҳудашон соҳибмактаб, соҳибқалам ва соҳибном шудаанд. Исмои бонувони қаламкаши хатлонӣ В. Астафьева, Бӯриннисо Бердиева, Шариғамох Кишварова, О. П. Попова, О. И. Боброва, Ҳуриннисо Ализода, Адолат Амирова, Асалмо Сафарова, Тухфа Аҳмадова, Тоҷинисо Давлатова, Муҳаббат Мирзораҳимова, Нуриннисо Муртазоева, Ҳусния Ҳафизова, Латофат Ҷориева, Наталя Ниёзова, Ҳангомаи Исмат, Маҳфират Шоимова, Адолат Сайфуллоева (муҳаррири нашрияи «Тахти Қубод»-и Қубодиён), Дилором Маҳкамова (мудири кафедраи журналистикаи ДДҚ ба номи Носири Хусрав) ва даҳҳо нафари дигар дар саҳифаҳои таърихи матбуоти Хатлонзамин сабт гардида, умедворем, ки насли нави бонувони журналист ҳам пайрави мактаби эҷодӣ, таҷриба ва маҳорати нигорандагии онҳо хоҳад буд.

АДАБИЁТ

1. Ализода Х. Оё модар коргар нест? / Х. Ализода // Чехраи Хатлон. – Душанбе: Русская литература, 2013. – 562 с.
2. Бобохонов С. Кош мебудӣ ту имрӯз, эй ҳамқалами ба мурод нарасида... / С. Бобохонов // Чехраи Хатлон. – Душанбе: Русская литература, 2013. – 562 с.
3. Маъмурзода Н. Зан, матбуот, Хатлон / Н. Маъмурзода // «Хатлон». – Қўргонтеппа, 2014-03-07. - №9.
4. Маъмурзода Н. «Хатлон» - ойинаи рӯзгори хатлонӣ / Н. Маъмурзода // Чехраи Хатлон. – Душанбе: Русская литература, 2013. – 562 с.
5. Паҳлавонова Ҳ. И. Нақши модари тоҷик дар сулҳи тоҷикон / Ҳ. И. Паҳлавонова // Чехраи Хатлон. – Душанбе: Русская литература, 2013. – 562 с.
6. Овсепян Р.В. Многонациональная печать большевиков. 1900-1917 гг. / Р.В. Овсепян. – М., 1972. - 232 с.
7. Усмонов И. Таърихи матбуоти тоҷик / И. Усмонов, Д. Давронов. – Душанбе: Маориф, 1997. – 159 с.
8. Усмонов И. Журналистика / И. Усмонов. – Душанбе, 2005. - Ҷ. 2.
9. Ҳамроев М. Таърихи обёрии водии Вахш / М. Ҳамроев. – Душанбе, 2003. – 208 с.

ВКЛАД ЖЕНЩИН-ЖУРНАЛИСТОВ ХАТЛОНА В ОСВЕЩЕНИИ СОЦИАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ ЖЕНЩИН ПРОВИНЦИИ

Автор статьи размышляет о роли и вкладе журналисток Хатлонской области в освещении жизни и социальных проблем женщин южного региона Таджикистана. В данной статье автор также анализирует особенности журналистского стиля, темы материалов и оригинальный взгляд женщин-журналистов в постановке вопроса о проблемах женщин провинции.

Ключевые слова: Хатлонская область, региональная журналистика, социальные проблемы женщин, особенность стиля, женщина-журналист.

CONTRIBUTION OF WOMEN JOURNALISTS FROM KHATLON REGION IN THE COVERAGE OF SOCIAL PROBLEMS OF WOMEN PROVINCE

The author reflects on the role and contribution of women journalists in the coverage of the Khatlon region of life and social problems of women of the southern region of Tajikistan. In this article the author analyzes the characteristics of journalistic style, theme materials and original view of women journalists in the formulation of the question about the problems of provincial women.

Keywords: Khatlon, regional journalism, social issues, women, style feature, a female journalist.

Сведения об авторе: Маъмурзода Носирджони Маъмур - преподаватель кафедры журналистики КТГУ имени Носири Хусрава. Телефон: (+992) 918-69-64-66. E-mail: m.nosirjon@gmail.com

ВАСИЛАҲОИ ТАҲКИМИ ЭЪТИМОД БА МАТЛАБИ ЖУРНАЛИСТӢ

Х. У. Раҳимҷонов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ба таври умум, агар атрофи омилҳое, ки матлаби журналистро эътимодноқ менамоянд, сухан ба миён овардан хоҳем, пеш аз ҳама, талаботи касбӣ, асосҳои журналистика – дар асоси принципҳои фаъолияти журналистӣ амал намуданро дар назар дорем. Зеро маҳз ҳамин қоидаҳо муайян мекунанд, ки матлаби журналистӣ бояд чӣ гуна таҳия шавад, то мақбули аудиторӣ гардад. Дар ин баробар, меъёрҳои ахлоқии касбии журналист ҳамчун ҷузъи таркибии асосҳои журналистика барои эътимодбахш баромадани матлаби журналистӣ ниҳоят нақши барҷаста доранд. Омӯзиши вазъи равонии ҷомеа, дуруст муносибат намудан бо психологияи одамон, баёни афкори солим барои тақвияти мавқеъ, бо далелҳо собит намудани фикр, ба таври воқеӣ муносибат кардан, дарёфти асли моҳияти меъёрҳои ҳуқуқӣ низ ба боварибахш гардидани матлаб мусоидат мекунанд, вале мо мехоҳем ба яке аз ин омилҳо – риояи меъёрҳои ахлоқии касбӣ бештар таваҷҷуҳ намоем.

Қабул аз баррасии омилҳо ба таври мушаххас моҳияти эътимоднокии матлаби журналистиро баён кардан мехоҳем. Дар ин маврид, танҳо зикри он ки воситаҳои ахбор наметавонанд бидуни эътимоднокии матолибашон мавқеъ дар ҷомеа пайдо кунанд ва мондагору хотирмон бошанд, кифоя аст.

Муҳимият, нозуқӣ ва ҷолиби диққат, омили муҳимми қомеъӣ будани меъёрҳои ахлоқии касбии журналистро он ҷиҳат бештар аён месозад, ки онҳо ҳам талаботи касбӣ ва ҳам меъёрҳои ҳуқуқиро аз ҷиҳати ахлоқ мавриди баррасӣ ва инъикос қарор медиҳанд, зеро ин меъёрҳо бо қор гирифтани ба фитрати инсон, дар таъба ба он журналистони водор месозанд, ки ба сазои вичдони худ ғуш диҳанд, моҳияти фаъолияти касбии худро бори дигар пеши назар оранд ва баъдан амал кунанд. Масалан, дар аксар санадҳое, ки ба хотири худтанзимкунии фаъолияти воситаҳои ахбор таҳия гардидаанд, махсусан, дар “Меъёрҳои ахлоқии фаъолияти журналистӣ дар Тоҷикистон” меъёрҳое чун “эҳтироми ҳаёти шахсӣ”, “эҳтимоли бегуноҳӣ”, “роҳ надодан ба таъйиз (дискриминатсия)” ҳастанд, ки онҳо паҳлуи ҳуқуқӣ низ доранд.

Ба назари профессор И. Усмонов, аз нигоҳи ахлоқ баррасӣ гардидани ин меъёрҳо омили дигар дорад: “Ҳадаф ва моҳияти сухани воситаҳои ахбор барои инсон аст. Вай барои инсон пайдо шудааст ва ба инсон бояд хизмат кунад. Пас, барои воситаи ахбор аз инсон муқаддамтар чизе мавҷуд набояд бошад. Аз ҳамин сабаб, эҳтиром ба инсон ин вазифаи муқаддаси воситаи ахбор мебошад. Поймол кардани ҳуқуқи шахс аз мавзӯҳои қонунгузорӣ аст ва барои ин саҳттарин ҷазоҳо муайян карда шудааст. Дар бисёре аз мамлакатҳо барои эҳтиром накардани ҳаёти шахсӣ ҷазоҳои ҳуқуқӣ муайян шудааст. Аммо, кодекси одоб ба ин мавзӯ аз ҷорҷубаи ахлоқии журналистӣ муносибат мекунад. Кодекси одоб чун дар ҳама ҳолатҳои дигар на ҷазои ҳуқуқӣ, балки ҷазои ахлоқиро ба ин масъала ба миён мегузорад” [5, 29].

Аз ин шарҳ ба хубӣ аён аст, ки моҳияти ахлоқии ин меъёр дар қадом сатҳ аст. Нозуқии ҷиҳати ахлоқии ин меъёр он аст, ки журналистон наметавонанд меъёри ҳуқуқиро вайрон накарда, ба ҳаёти шахсӣ даҳолат кунанд, вале ба назари мо, сазои ахлоқие, ки ҳангоми риоя накардани ин меъёр муносиб доништа мешавад, аз ҷазои ҳуқуқии он ба маротиб сангинтар аст.

Дар баробари ин, боиси тазаккур аст, ки меъёри ахлоқ миёни ҳаёти иҷтимоӣ ва инфиродии инсон тафовут мегузорад. Ин нуқта низ дар журналистика ниҳоят муҳим аст.

Паҳлуи ахлоқии меъёри дигар чунин шарҳ дода мешавад: “Эҳтимоли бегуноҳӣ. Ҳангоми гузориш дар мавриди инъикоси қазияи ҷиноӣ ва амсоли он ВАО ва журналист аз пешдворӣ худдорӣ мекунанд. То собит гардидани гуноҳи шахс дар суд ВАО ва журналист наметавонанд дар бораи гунаҳкорӣ ӯ қазоват кунанд.

Ин меъёр ҳуқуқӣ аст ва қонунгузори Тоҷикистон барои риоя накардани он ҷазо муайян кардааст. Ба меъёри одоб дохил шудани ин мавзӯ ду ҳадаф дорад:

1. Аввалан, ба журналист ва журналистика ҳушдор дода мешавад, ки қонунҳоро қатъӣ риоя кунанд ва чун барои покии қонун мубориза мебаранд, пеш аз ҳама, ҳудашон пок бошанд.

2. Журналист бояд дар назар дошта бошад, ки ҳеҷ кас ба вай ҳуқуқ наодоааст, ки ба ҷойи қонун ва ба ҷойи суд қазоват кунад. Ин банд чунин маъно дорад, ки ҳеҷ каси дигар, аз ҷумла журналист, дар ҳеҷ ҳолат на ба маънои манфи ва на ба маънои мусбат масъалаеро қазоват кунад.

Эҳтимоли бегуноҳӣ аз меъёрҳои ҳуқуқи инсон бармеояд. Дар журналистика нодуруст истифода шудани он ҳуқуқи шахсро поймол мекунад ва ин ҳуқуқпоймолкунӣ ҳислати инфиродӣ не, хусусияти ом, хусусияти иҷтимоӣ касб мекунад. Зеро, журналистика онро ба воситаи ахбор эълон мекунад ва воситаи ахбор бо ҷанд кас маҳдуд наметавонад. Вай дар байни теъдоди зиёди одамон паҳн мешавад. Ҳамчунин, ҳар он ҷӣ дар воситаи ахбор пайдо шуд, ҳислати яклаҳзаина надорад, вай ба сифати ҳуҷҷати расмӣ боқӣ мемонад. Яъне, навиштаи матбуот метавонад беасос ва бесабаб шахсро барои ҳамеша бадном кунад. Меъёри одоб журналистонро аз чунин амал боздоштан меҳаҳад ва дар ин ҳолат он гуфтаи халқ пеш меояд, ки кордро аввал ба худ зан, агар дард накард, баъд ба дигарон” [5, 34 -36].

Дар ин шарҳ низ ба ҳубӣ пайдост, ки ҷӣ гуна меъёри ҳуқуқӣ пеш аз муқаррароти қонун будан меъёри ахлоқ ба шумор меравад. Нуктаи дигар он аст, ки дар ҳоли қазовати нодуруст пас аз ошкор гардидани он муносибат ба матлаби журналист дигаргуна мегардад; беэҳтимоли нисбат ба воситаи ахбор ба вучуд меояд.

“Таъбиз (дискриминация) яке аз зухуроти бадтаринест, ки ба ҷомеаи имрӯзаи ҷаҳонӣ аз гузаштаи давлатдорӣҳои худҳо мерос мондааст. Таъбиз муносибати ғайриинсонӣ ба инсон аст. Муносибати инсонӣ бояд бо фаҳми ҳамдигарӣ, бо дарки манфиати ҳамдигарӣ сурат гирад. Ҳар кас дар симои каси дигар ҳампои худро бинад. Ҳеҷ унсуре баландтар аз унсури инсонпарварӣ буда наметавонад.

Таъбиз поймолкунии ҳуқуқи инсон аст ва касе, ки ҳуқуқи дигаронро поймол кардааст, аслан инсонии комил нест. Таъбиз муносибати ниҳоят бад аст. Аз ҳамин сабаб ҳам ҳуқуқи ҷиноӣ ба он таваҷҷуҳ мекунад. Аммо, мақсади ниҳонии кодекси одоб он аст, ки ҳолати инъикоси масъалаҳои марбутро дар воситаҳои ахбори омма ба сатҳе бояд овард, ки ҳуди одоби журналист беандешагиро дар ин соҳа пешгирӣ кунад ва матбуот тавре нашр шавад, ки эҳтиёҷ ба татбиқи қонунҳои ҷиноӣ дар ин соҳа наметавонад” [4, 36-37].

Ҳолате низ ҳаст, ки ба ҳам пайванд будани омилҳои комёбии журналистро нишон медиҳад ва ин чунин маъно дорад, ки онҳо як низоме ҳастанд, ки дар маҷмӯъ, журналистро барои расидан ба комёбиҳо, дарёфти номи нек, иҷрои рисолати касбӣ раҳнамоӣ мекунанд. Ба гунаи дигар, ин омилҳо дар пайдарҳамӣ идома ва ё пурракунандаи якдигар ҳастанд; принципҳои касбӣ муайян мекунанд, ки ҷӣ гуна журналист бояд рисолати худро иҷро намояд. Меъёрҳои ахлоқӣ ба риояи талаботи касбӣ мусоидат мекунанд ва дар ҳоли сарфи назар гардидани онҳо маҳдудиятҳои ҳуқуқӣ рӯйи қор меоянд: “Эҷоди журналистӣ, ки ба воқеияти рӯз ва масоили мубрам, аниқтараш, зиндагии нақд сару қор мегирад, нисбат ба навҳои дигари эҷод ба маҳдудиятҳои ҳуқуқӣ, ахлоқӣ, эстетикӣ ва қонуниятҳои касбӣ бештар мубтало мегардад. Ҷанбаъ ва ё имконоти ҳуқуқӣ, аз як сӯ агар дар раванди эҷод маҳдудиятҳо ба вучуд орад, аз сӯи дигар барои ташаккули касбияти журналист мусоидат мекунад. Ҳамчунин, авомили ҳуқуқӣ раванди фаъолиятро ба манфиати шахсии эҷодқор самт бахшида, ўро ба мустақилияти эҷодӣ ва масъулияти касбӣ водор менамоянд. Ба ин маънӣ, раванди эҷод, хосса ҷараёни фаъолияти эҷоди журналистиро бидуни ҷанбаҳои ҳуқуқӣ ва доништану риоя намудани онҳо наметавон тасаввур кард” [3, 13].

Пайвандии меъёрҳоро дар он дидан мумкин аст, ки нисбат ба ҳар кадоме аз онҳо ин андешаҳо баён кардан мумкин аст. Ба таври мушаххас, меъёрҳои ахлоқиро низ дар давраи аввали қабули санади Шӯрои ВАО - “Меъёрҳои ахлоқии фаъолияти журналистӣ дар Тоҷикистон” чун як воситаи дигари маҳдудкунии ҳуқуқҳои журналист арзёбӣ мекарданд ва ин андеша имрӯз низ вучуд дорад. Ба назари мо, ин ақида шояд доир ба меъёрҳои ҳуқуқӣ то андозае дуруст бошад, ҳарчанд аз таҳлилҳои профессор М. Муродов бармеояд, ки меъёрҳои ҳуқуқӣ низ ин гуна мақсад надоранд: “Меъёрҳои ҳуқуқӣ тақозо менамоянд, ки дар раванди фаъолият ба тафтиши муътамадии иттилоот ва маълумот, нигоҳ доштани махфияти иттилоот, гирифтани иҷозат дар паҳши иттилооти фарогирандаи ҳаёти шахсии шаҳрвандонро қатъиян риоя намоянд. Ин ва амсоли ин уҳдадорӣҳо асоси масъулияти ҳуқуқии журналистро ташкил медиҳанд. Аммо, дар воситаҳои ахбори омма, хосса матбуоти ғайридавлатӣ борҳо мушоҳида кардаем, ки пас аз интишори матолиб воқуниш, раддия, ҷавоб ва

тасҳеҳҳо пайдо мешаванд. Албатта, ба вучуд омадани вокуниш ё раддияҳо дар матбуот амали муқаррарӣ ва нишони афкори рангин аст, аммо мушоҳидаву таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки муҳтавои аксарияти эътирозҳоро дуруст санҷида нашудани факту маълумот ва ё яктарафа муносибат намудан ба предмети инъикос ташкил медиҳанд” [3, 15].

Ин вазъиятро метавон ҳимояи эътибори журналист донист на маҳдуд гардидани ҳуқуқи ӯ, зеро озодии сухан ҳам он нест, ки ҳар чӣ хостӣ, гӯйиву нависӣ. Озодӣ низ масъулият, ҳадду ҳудуди ҳудро дорад.

Дар идомаи ин таҳлилҳо чунин натиҷа ҳосил мегардад: “Вайрон кардани этикаи рӯзноманигорӣ, ба инобат нагирифтани ҳуқуқҳои инсонӣ, ҳамчунин, талаботи касбӣ дар раванди эҷоди журналистиро метавон як навъ амали ноухдабароёна ва ғаразнок номид. Мувофиқи меъёрҳо, талаботи нисбатан принципиалӣ барои журналист қарзи касбӣ, масъулият, вичдон ва шаъну эътибор аст. Журналист ҳамчун субъекти ҷаъолият баробари дигар субъектҳои иҷтимоӣ дорои шаън, эътибор ва обрӯӣ мебошад. Ӯ аз як тараф ин ҷиҳатҳоро бояд пеш аз ҳама, худ риоя ва ҳимоя кунад, аз ҷониби дигар, ҳуқуқ надорад, ки ба таҳқир ва паст задани шаъну эътибори дигарон роҳ диҳад” [3, 17].

Меъёрҳои ахлоқи касбӣ ҳимоятгари шаъну шараф ва эътибори журналистон мебошанд, яъне, онҳо аз ҷараёни ба суд рафтани қазия пешгирӣ мекунанд, ки барои журналистон ин маънӣ хеле муҳим аст.

Доир ба ҳолатҳое, ки шаъну шараф ва эътибори журналисту журналистикаро поймол мекунанд, профессор И. Усмонов чунин назар дорад: “Роҳ ёфтани тухмат дар матолиби журналистӣ, яъне, инъикоси воқеа ва ҳодисаҳое, ки пурра ё қисман бофта шудаанд ва ба ҳақиқат иртибот надоранд, сарфи назар аз он ки ин тухмат обрӯю эътиборро кам мекунад ё не, барои амали журналистӣ номувофиқ аст. Зеро аввалан, он боиси таҳқири одам мешавад; дуюм, он аудиторияро ба роҳи хато мебарад ва сеюм, асли ҳақиқатнигории журналистикаро ҳалалдор мекунад.

Айни ҳамин ҳолат дар ситоиши нобарҷой низ ба назар мерасад. Ситоиши нобарҷой дар ҳалқ ба номи хушомадгӯӣ ҳам ёд мешавад. Маъмулан, ин нисбат ба одамоне сурат мегирад, ки вазифаҳои баланди иҷтимоӣ доранд ва ё журналист, ё воситаи ахбори мазкур аз онҳо вобаста ҳастанд ва ё ҳам чизеро аз онҳо нигарон ҳастанд. Ситоиш – зиёдтар аз буда васф кардани қаҳрамон, ситоиш – чизи набударо ба қаҳрамон мансуб донистан, ситоиш - чизи манфии дар ҷаъолияти қаҳрамон мавҷудбударо рӯйпӯш кардан, ситоиш – ба таври доимӣ дар бораи айни шахс сухани таърифӣ гуфтан ва ўро аз дигарон муқаддам гузоштан аст.

Ҳам тухмат ва ҳам ситоиш журналист ва журналистикаро беобрӯ мекунанд. Аудитория навиштаҳои журналистҳо ё ВАО - еро, ки ба касрат, ба тухмат ва ситоиш таваҷҷуҳ мекунанд, наменвисандад, қабул намекунад” [5, 33].

Ин масъала паҳлӯи дигари ахлоқӣ низ дорад. Вақте кодекси ҷиноятӣ барои тухмат ва таҳқир ҷавобгарӣ муайян мекард, ҳолатҳое ҳам буд, ки мақомоти гуногуни давлатӣ воситаҳои ахбореро, ки доир ба камбудии қори онҳо мавод ба нашр расониданд, ба паст задани шаъну шараф ва эътибори шахсӣ гунаҳкор карданд. Журналистон борҳо кӯшиш карданд ва дар охир муваффақ ҳам шуданд, ки ин моддаҳо ба кодекси граҷданӣ гузаранд. Аз кодекси ҷиноятӣ берун кардани ин муқаррарот барои он даркор аст, ки дар мавриди ба вучуд омадани тухматҳо журналист ва журналистика аз хатар эмин бошанд, вале бояд дар мадди назари журналистон ҳамеша бошад, ки ин имконияте барои таҳқиру тухмати дигарон нест.

Бо назардошти ин ва дигар нуктаҳои назар доир ба меъёрҳои ахлоқӣ муқаррароти ду санади ахлоқиро зикр мекунем, то ба таври мушаххас маълум гардад, ки мундариҷаи онҳо барои муътамад гардидани матлаби журналист то қучо метавонад аҳамиятнок бошад.

“Принсипҳои байналхалқии этикаи журналистӣ чунин меъёрҳоро муайян кардааст:

1. Ҳуқуқи одамон ба гирифтани иттилоъ. Одамон на танҳо ба гирифтани иттилоъ, балки барои баёни ақида низ ҳақ доранд.

2. Садоқати журналист ба воқеияти объективӣ. Вазифаи аввалини журналист – додани қафолат ба мардум дар гирифтани иттилооти воқеӣ.

3. Масъулияти иҷтимоии журналист. Журналист бояд аз рӯйи арзишҳои ахлоқӣ ҷаъолият намояд ва ӯ натавонад дар назди муассис, балки дар назди аудитория низ масъул бошад.

4. Бошарафӣ ва бовичдони касбии журналист. Ошкор накардани сарчашмаи иттилоъ (агар зарур бошад) ва асардузӣ накардан. Барои манфиати шахсӣ аз манфиати умум сарфи назар кардан ба ҳеҷ вачҳ норавост.

5. Ба умум дастрас будани фаъолияти ВАО ва дар фаъолияти он ширкат доштани омма. Журналист бояд барои ислоҳи хатои худ талош намояд ва ҳуқуқи ҷавоб гуфтанро ба ҳама тарафҳои дахлдор диҳад.

6. Эҳтироми ҳаёти шахсӣ ва шарафи одамон. Журналист аз таҳқир, тухмат, айбдоркунии бардурӯғ парҳез намояд.

7. Эҳтироми манфиатҳои умумӣ: Журналист, бахусус эҳтироми сохторҳои демократӣ ва арзишҳои ахлоқии ҷамъиятро риоя кунад.

8. Эҳтироми арзишҳои умуминсонӣ ва гуногунфарҳангӣ. Фаъолияти журналист бояд барои сулҳ, пешрафти иҷтимоӣ, таҳкими адолат, демократия, ҳуқуқи инсон, баробарҳуқуқии халқу миллатҳо, боварӣ дар муносибатҳои байналхалқӣ, мусоидат кунад. Этикаи касбӣ журналистонро вазифадор мекунад, ки аз созишнома, изҳорот ва қатъномаҳои байналхалқӣ огоҳ бошанд.

9. Муқобилият ба ҳама зуҳуроте, ки бар зидди инсоният нигаронида шудаанд. Журналист бояд дар фаъолияти муқобили амалҳои бошад, ки бар зарари инсоният равона шудаанд.

10. Мусоидат ба низоми нави байналхалқӣ дар баҳши иттилоот. Журналист ҳангоми фаъолияти касбӣ ба низоми нави байналхалқӣ дар баҳши иттилоот ошно бошад ва барои дар амал ҷоришавиаш мусоидат кунад.

Кодекси касбии шарафи журналистон (ин кодексро Федератсияи байналхалқии журналистон соли 1939 дар Конгресси 7-уми Бордо қабул кардааст) ба ин ҷанбаҳои фаъолият таваҷҷуҳ намудааст:

1. Бовичдонӣ. Журналист набояд ҳангоми ҷамъовариҳои иттилоъ аз роҳҳои ғайришаръӣ истифода барад.

2. Масъулият. Журналист барои ҳамаи навиштаҳои масъулият дошта бошад.

3. Сарҳият. Агар журналист пешакӣ донад, ки хабар нодуруст аст, аз ҷопи он даст кашад.

4. Эҳтироми факт ва рӯйдод. Журналист набояд ба таҳриф роҳ диҳад.

5. Эҳтироми одамон. Журналист пешдоварӣ накунад, набояд шахсро то ҳукми суд гунаҳкор эълон кунад, шахсро тухмату таҳқир накунад.

6. Бошарафӣ, бовичдонӣ. Журналист ба асардузӣ роҳ надихад, иқтибос оварда, ҳатман онро бояд нишон диҳад.

7. Мустиқлият. Масъулияти ахлоқӣ. Журналист кореро накунад, ки ба эътиқоди худааш зид бошад.

8. Шарафмандӣ. Журналист набояд бо гирифтани маблағ манфиатҳои ҳукумат, ин ё он гурӯҳ ё шахсони алоҳидаро ҳимоя кунад. Агар бо ивази маблағ маводе чун реклама омода карда мешавад, аудитория бояд хабардор карда шавад.

9. Эҳтиёткорӣ. Журналист дар инъикоси масъалаи аҳамияти давлатӣ ё шахсидоштае, ки ба ӯ бовар карда шудааст, бояд эҳтиёткор бошад.

10. Ҳамраҳӣ. Журналист ҳангоми фаъолияти касбӣ набояд ба ҳамкасбони худ зарар расонад ва бояд меъёрҳои ҳамраҳии касбиро риоя кунад» [2, 4-6].

Ба таври мушаххас маълум мегардад, ки риояи ин меъёрҳо барои эътимоднок гардидани матлаби журналистӣ мусоидат мекунад.

Ба назари муҳаққиқ С. Г. Корконосенко «вақте дар атрофи меъёрҳои ахлоқии касбӣ ва қабули санадҳои марбут ба ахлоқ суҳан меравад, бояд таъкид намуд, ки ин ташаббуси худӣ ҷомеаи журналистӣ аст; журналистон он масъалаеро муҳокима намуданд, ки барои баланд бардоштани эътибор, таъсирбахш кардани матлабҳо ва бартараф намудани монеаҳои фаъолият чӣ бояд кард? Ба ҳулосае расиданд, ки роҳи дуруст қабули кодекси ахлоқист, зеро он аз низоъ ва ихтилофот пешгирӣ намуда, барои муттасилу таъсирбахш фаъолият намудан мусоидат мекунад. Ин ҳулоса дар асоси таҷрибаи журналистика ва мушоҳидаҳои Ҳирфай ба вуҷуд омадааст» [4, 278].

В. В. Ворошилов, муҳаққиқи дигари соҳа меафзояд: «Касбаш ба журналист ҳуқуқ медиҳад ва уҳдадор менамояд, ки аз номи ҷомеа доир ба манфиатҳои ҷамъиятӣ суҳан гӯяд, ҳулосабарорӣ кунад. Барои ҳамин ҳам, журналист бояд донад, ки фаъолияти ӯ қомилан ба ахлоқ асос ёфтааст, зеро ахлоқии журналист ҳамчун ахлоқии ҷамъиятӣ, муносибатҳои ҷамъиятӣ муаррифӣ мегардад» [1, 345].

Мо доир ба ҷанд омиле, ки матлаби журналистиро эътимоднок менамоянд, суҳан гуфтем ва пайвандии онҳоро тазаккур дода, бар он кӯшидем, ки дар така ба

ақидаи муҳаққиқон муҳимияти меъёрҳои ахлоқиро дар эътимодноқ баромадани матни журналистӣ ба таври мушаххас бозгӯ кунем. Бори дигар маълум гардид, ки нақши меъёрҳои ахлоқӣ дар таъсирнокӣ, боварибахшӣ ва эътимоднокии матлабҳои журналистӣ бесобиқа аст. Ҳарчанд дар журналистикаи имрӯз меъёрҳои ахлоқӣ баъзан нодида гирифта мешаванд, вале сарфи назар намудани онҳо натиҷаеро медиҳад, ки дар таҳлилҳои муҳаққиқон зикраш рафт. Мо аз ин баррасиҳо ба натиҷае расидем, ки муҳимтарин омиле, ки матлаби журналистиро эътимодноқ мегардонад, риояи меъёрҳои ахлоқи касбист. Вақте матлаб ба боварии аудитория сазовор гардид, табиист, ки кадру манзалати журналист низ боло меравад.

Муҳимияти баррасии мавзӯи мазкурро боз он нукта таъкият мебахшад, ки дар замони муосир сарфи назар намудани роҳҳои эътимодноқсозии матлаб хавфи ба бумҳрони эътимод гирифтӣ шудани воситаҳои ахборро ба вучуд меорад, ки ин ҳам хатари ҷиддие ба вазъи минбаъдаи журналистика аст.

АДАБИЁТ

1. Ворошилов В. В. Журналистика / В. В. Ворошилов. - СПб., 2002. - 656 с.
2. Журналистикаи байналхалқӣ (маҷмӯаи мақолаҳои устодону аспирантони факултети журналистикаи ДМТ). – Душанбе, 2014, - Қисми VI. - 144 с.
3. Муродов М. Ҷанбаҳои ҳуқуқӣ дар раванди эҷоди журналистӣ / М. Муродов // Замони муосир ва журналистика (материалҳои конференсияи байналмилалӣ). - Душанбе, 2011. - 166 с.
4. Корконосенко С. Г. Основы журналистики / С. Г. Корконосенко. – М., 2002. - 287 с.
5. Усмонов И. Шарҳи “Меъёрҳои ахлоқии фаъолияти журналистӣ дар Тоҷикистон” / Усмонов И. – Душанбе, 2011. – 64 с.
6. Усмонов И. Журналистика / И. Усмонов. – Душанбе, 2011. - Ҷ 4. – 474 с.

ВНУШАЮЩИЕ ФАКТОРЫ ТВОРЧЕСТВА ЖУРНАЛИСТА

Творческая деятельность журналиста, порождающая текст, является литературным изложением информации. В статье подчеркивается доверие аудитории к творчеству журналиста как средство определения позиции, имиджа и важный фактор продолжительности деятельности средств массовой информации. В статье этическим нормам уделяется особое внимание, как важному внушающему фактору творчества журналиста, в случае соблюдения всех правил со стороны журналиста и он заслуживает уважения аудитории.

Ключевые слова: журналистика, журналист, СМИ, этика, фактор, соблюдение, уверенность, аудитория, цель журналиста, нормативные права, профессиональные принципы.

INSPIRING FACTORS OF CREATIVITY OF THE JOURNALIST

The creative activity of the journalist generating the text is a literary statement of information. In article the trust audience to creativity of the journalist as means definition of a position, image and an important factor duration of activity of mass media is emphasized. In article to ethic norms the special attention as an important inspiring factor of creativity of the journalist, in a case everything ruled observance from the journalist is paid and it deserves respect and audience remuneration.

Keywords: journalist, mass media, ethics, factor, observance, confidence, audience, journalist purpose, standard right, professionally principles.

Сведения об авторе: *Х.У. Рахимджонов* – аспирант кафедры международной журналистики Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 934-89-26-56. E-mail: khushdil_09@list.ru

СОЦИАЛЬНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКИЕ ФУНКЦИИ ТЕЛЕВИДЕНИЯ

Илхомджон Хамидов, Бахтиёр Абдурахимов
Таджикский национальный университет

Согласно 9 ст. Закона Республики Таджикистан «О телевидении и радиовещании», основными задачами государственных структур телевидения и радиовещания являются: создание и распространение экономических, публицистических, культурно-образовательных, учебных, развлекательных, спортивных программ; оперативное информирование радиослушателей и телезрителей об общественно-политических и иных событиях в Республике Таджикистан и за рубежом, распространение официальных сообщений, решений органов законодательной, исполнительной и судебной властей, подлежащих официальному распространению; освещение государственной символики

Республики Таджикистан; содействие укреплению международных связей Республики Таджикистан.

Что такое общество? Общество это вся наша жизнь. Все события, оказывающие положительное или отрицательное воздействие на нашу деятельность можем назвать общественными. Что входит в понятие социально-просветительских функций телевидения? Джордж Элгози подчёркивает: «Два величайших изобретения в истории: книгопечатание, усадившее нас за книги, и телевидение, оторвавшее нас от них».

Таджикский учёный Муродов М. отмечает, что современные таджикские СМИ не уделяют должного внимания важным вопросам. Обращает внимание на то, что СМИ выполняют только информационную функцию.

Надо отметить, что в разные периоды таджикское телевидение оказывало различное воздействие на общество. Данное влияние позволяет телевидению занимать определённое место в информационном пространстве. Речь идёт о том, что до периода независимости средства массовой информации Таджикистана – газеты и журналы, радио, телевидение и информационные агентства выполняли раздельные функции. Например, информационное агентство Таджикистана «ТаджикТА» подготавливало новостные материалы для периодики, радио и телевидения. Само агентство не имело собственного средства распространения информации или же не стремилось иметь таковое. Телевидение и радио большей частью придерживались развлекательного направления. Они скорее уподобились какому-то виду искусства. Хотя и было много публицистики. В советское время печать служила идеологическим рупором. Принимая во внимание функциональное использование телевидения в советское время с учетом местных географических условий и других факторов таджикское телевидение того времени было лишь техническим средством.

Период независимости стал временем телевизионного воздействия на общество. Известные события начала девяностых годов прошлого столетия возвысили роль телевидения в информационном пространстве Таджикистана. Увеличение числа репортажей, связанных с происходящими событиями и поливание грязью оппонентов ясно обозначили отрицательное воздействие телевидения. В частности, тревожит роль телевидения в период поддержки оппозиции законного правительства. Случайно ли нет, на День Радио (7 мая) произошёл захват Дома Радио оппозиционными силами, и главные СМИ государства заняли оппозиционную сторону. Телевидение и радио- организации, финансируемые из государственного бюджета стали работать против этого же государства.

Известный тележурналист, свидетель тех событий Искандар Мирзоев вспоминает: «Дня не было, чтобы в программах государственного телевидения и радио не обличали правительство Рахмона Набиева».

На основании заявлений, поступивших в Комитет безопасности от таджикской интеллигенции и чиновников правительства, председатель Государственной телерадиокомпании Таджикистана Мирбобо Миррахим и его сотрудники были обвинены в одностороннем отображении происходивших событий.

Таким образом, в определённый период, будучи на стороне оппозиции комитет телевидения и радиовещания вёл одностороннюю деятельность и достиг высшей ступени в распространение лживой и искажённой информации.

Впоследствии, телевидение становится лояльным к официальной власти, защищает правительство и до сегодняшнего времени остаётся средством пропаганды достижений государства.

Прошедшее XX столетие одарило человечество многими техническими средствами – атомной энергией, компьютерами и др. Решение вопросов информационной, культурной, пропагандистской и даже военной безопасности стало одной из важных задач при распространении телевизионных программ. Телевидение имеет несравнимое культурное значение для человека, предоставляя возможность обмена мнениями и расширения общения на международном уровне.

Одна из удивительных возможностей телевидения – доставка из самого далёкого уголка земного шара в наши дома вестей от дружественных народов. О телевидении сказано много и хорошего и плохого.

Уместно добавить, что пришествие телевидения в послевоенные годы явилось третьей аудиовизуальной революцией, если первой считать изобретение кинематографа в

конце прошлого века, а второй — приход синхронного звука на рубеже 20 — 30-х годов. Датировка этой революции связана, разумеется, не с техническим фактом изобретения видения на расстоянии, а с фактом массового распространения, так называемого «переворота в мозгах».

Советские исследователи называли повсеместное обеспечение населения телевизионными программами - основной задачей телевидения.

После создания государственного телевидения (март 1939) в Москве - центре 15 дружественных братских государств, в Таджикистане через 20 лет - 3 октября 1959 открылся отдельный государственный телецентр, освещающий общественную жизнь.

Год от года телевидение обеспечивалось новейшими технологиями. Это новое средство массовой информации постепенно стало движущей силой в общественной жизни, и возникла необходимость в создании единой общенациональной государственной программы.

Информационная программа «Ахбор» стала основной программой по сбору, подготовке и распространению республиканской информации об общественно-политических, культурно-образовательных событиях. После распада Советского Союза и заявления о государственной Независимости Республики Таджикистан возникли сложности в сфере телевидения и радиовещания. Телевидение не знало, какой идеологии теперь придерживаться: непонятной демократии, так называемой свободной или уже сломленного коммунизма? В это время разжигание братоубийственной войны также дало свой эффект. Каждый день репортажи с митингов, о перестрелках нагнетали обстановку.

Несмотря на это, новостные программы выходили систематически и имели свой круг зрителей. Таким образом, хорошо принимались программы с журналистами, которые пытались пролить свет на происходящее.

Постепенно телевидение предпочло принять сторону официального Правительства Таджикистана и его политики, потому что изначально было государственным телевидением. В то страшное время телевидение Таджикистана сумело решить самый сложный вопрос для себя, потому что жизнь всей республики повернулась к строительству нового общества. Задачей телевидения в тот период было ежедневное отображение происходивших событий и мероприятий.

Сегодня телевидение Таджикистана, опираясь на богатое культурное наследие таджикской нации, делает программы о народных традициях и обычаях. Два государственных канала ежедневно ранним утром выпускают две программы информационно-развлекательного и художественно-образовательного характера: «Утро» Первого Канала телевидения Таджикистан и «Рассвет» государственного учреждения «Телевидение Сафина».

Телевидение, способствуя общественному порядку и государственной стабильности, собирает у своих голубых экранов многочисленных телезрителей. Цвик В. пишет: Государственное телевидение посредством своих программ оказывает воздействие на общественное сознание». Возьмём, к примеру, нашу страну. В 1996 году прошла серия репортажей о сдаче оружия правительству оппозиционными группировками, послужившая усилению миротворческой роли телевидения в глазах телезрителей.

Кузнецов Г. и Юровский А. подчёркивают, что телевидение мобилизует народ на выполнение общегосударственных задач. Вспомним последние годы, как государственное телевидение превратило покупку акций Рогунской ГЭС в общенациональное мероприятие. Все, начиная от детсадов и заканчивая министерствами, наперегонки стремились закупить акции Рогуна. Несмотря на добровольно-принудительный порядок покупки акций, телевидение декларировало лишь гражданскую сознательность и добровольность.

Или другой пример, посредством телевидения приглашают население на национальный бег или общегородской марафон, в данном случае происходит обеспечение исполнения государственных задач, и телевидение в этом играет центральную роль.

При выполнении социально-просветительских функций телевидение обращает народное внимание на общезначимые проблемы, и телевидение по собственной воле оказывает обществу содействие.

В связи с этим, телеканалы стремятся учитывать интересы всех социальных слоёв, вероисповеданий, возрастных групп при создании программ, направленных на решение социально-политических вопросов. Например, телевидение «Джахоннамо» (Мировое

обозрение) регулярно освещает вопросы религии, комментируют политику государства и правительства Таджикистана в отношении вероисповедания. Приглашаются служители религии и обсуждаются вопросы обета, молитв, ношения бороды и др. Профессор Саъдуллаев А. отмечает: «Ввиду того, что СМИ работают с обществом, естественно, когда журналисты своей деятельностью оказывают большое влияние на сознание общества и стремятся показывать те события и происшествия, которые наиболее притягивают внимание населения.

Из чего можно сделать вывод, что телевидение заинтересовано расширять данное направление, разнообразные личностные представления требуется сбалансировать: потому, как свободное изложение идей в свободное сознание человека вступят в противоречие. Общество вынуждено стать на сторону группы, которую поддерживает телевидение, и одна избранная группа или общественный слой получает возможность управлять сознанием общества.

Большинство считает, что в современных условиях не трудно понять роль телевидения в информационном пространстве, но ошибаются. Исследователи журналистики считают, что сегодня перспективное использование телевидения весьма тонкое дело. Именно поэтому необходимо повышать у телезрителей гордость за своё телевидение.

В частности А.Борецкий пишет: «тонкости мировосприятия сегодняшнего телезрителя побуждают к тому, чтобы каждые пять секунд менялся кадр на телевизионном экране, так как телезритель имеет возможность, за это время, связаться, по спутниковому каналу, или с помощью других информационных каналов с 1000 или более интернет - провайдером». [1, 125].

Если оценивать с этой точки зрения, то государственное телевидение Таджикистана (Первый канал, телевидение «Сафина», телевидение «Джахоннамо» и телевидение «Бахористон») не очень заинтересованы в привлечении внимания зрителя, так, как в информационном телевизионном пространстве эти каналы не имеют сильного конкурента. Кроме Независимого телевидения Таджикистана (НТТ), который тоже за короткий период своей деятельности столкнулся с возникающими техническими недостатками, другие каналы не только не могут конкурировать, но даже не имеют аналогичные технические возможности, как государственный канал. Преимущество НТТ, вначале заключалось в том, что здесь вместе собрались талантливые молодые люди с новыми идеями некоторое время составили конкуренцию в деле привлечения внимания зрителей в пространстве столицы и окружающих её районов. И в результате, в некоторой степени добились успеха. Но потом появились технические сложности. Большинство опытных сотрудников этого частного телевидения перешли работать в государственное телевидение, потому что, этот канал распространял программы на одной волне с первым телевизионным каналом России (ОРТ). Долгое время никто своими действиями не брал на себя такую ответственность у Комитета по телевидению и радио.

Только на встрече с прессой в 2012 году нынешний председатель комитета пообещал, что НТТ перейдёт на другой канал вещания.

На сегодняшний день всемирные каналы телевидения распространяются в самые дальние регионы планеты, имеют возможность, используя спутниковые средства и интернет, оповещать людей во всём мире о происходящих событиях в каждом уголке вселенной.

По выражению бывшего генерального секретаря ООН Кофи Анана телевидение может стать великой силой дара. Целью ООН является упорядочение, «объединённого информационного общества», а телевидение считается мощнейшим средством в претворении этой мечты.

Оно предоставляет возможность, чтобы мы были оповещены о состоянии далёких и близких соседей и имели общее понятие и самообладание в различных мировых проблемах.

В действительности наблюдение одного информационного выпуска всемирного канала телевидения достаточно, чтобы зритель был информирован об Обращении Эмомали Рахмона к участникам Мирового Форума информационного Канала в Тунисе и оповещён о ходе визита должностного лица. Конечно, таким образом телевидение и даже один репортаж может стать причиной возникновения противоречия и провокации.

Как известно, материалы телевидения и радио предназначены для восприятия на слух, а не для чтения. Эту мысль тоже поддерживает Д.Поттер [2, 92].

Исследователь А. Нуралиев тоже подчёркивает, что зритель только один раз имеет возможность услышать и воспринять новость. Он как читатель не может повторно прочитать непонятное предложение [4, 130].

Каждое телевидение непосредственно пропагандирует политическую идею того или иного государства. Естественно, что эта пропаганда является социальной, приобретает обучающее значение – пропагандирует способы ведения жизни, деликатность социальных вопросов и видов социальной деятельности, определённого поведения и нравственности. Она зависит от общей структуры и способа государственного управления, так, как зачастую политическую программу определяет государственная политика. Даже телевизионные каналы Си - эн – эн (США), Би – би – си (Великобритания) и Аль-Джазира (Арабиستان), которые объявили себя самыми свободными средствами массовой информации мира, в отдельности являются носителями политики своих государств.

В случае продолжения социально – просветительских задач необходимо отметить, что это может необычайно воздействовать на психику зрителя. Все хорошо помним заметный пример выборов президента России 1996 года, когда сведения в эфире относительно действующего президента Б. Ельцина передавались в положительных новостях, а о его конкуренте – Г. Зюганове, в сводках о несчастных случаях (катастрофа, авария, разрушении), что естественно отражало облик этих двух политиков в сознании зрителя.

В нашей стране при проведении кампании президентских выборов в 2006 году, действующий руководитель государства Эмомали Рахмон представлялся во всех государственных телевизионных каналах, как национальный герой или спаситель государства.

Если один говорил о великих стройках века, возведение которых было возможно стараниями президента, другой рассказывал о выводе из коммуникационного и продовольственного кризиса и обеспечении энергетической независимости страны. Третий утверждал о развитии области образования, четвёртый о науке и культуре. И всё это происходило в положении, когда другие кандидаты на пост президента только говорили и обещали. В действительности все эти кандидаты не приложили возможных усилий для частичного развития Таджикистана.

Исследователи и психологи доказали, что каждая телевизионная передача непосредственно воздействует на психику зрителя. Она может привести человека к неизлечимому заболеванию. Особенно сцены и сюжеты в фильмах, где показывается притеснение и насилие в натуральной форме («естественной»). Давление, притеснение оседают в мозгу человека, и однажды выясняется, что друг или подруга способны на такое действие. Телевидение имеет возможность произвольного воздействия на сознание. Например, глаз человека способен только за одну секунду воспринять кадров, если смысл 25 кадра скрытый, то сознание, невольно восприняв его, буквально размещает в мысли человека [3, 23].

По наблюдениям выясняется, что социально – просветительские задачи телевидения граничат с группой информационных задач. Приспособление населения к жизненным изменениям является важнейшей социально – просветительской задачей.

Журналист, работающий в этом направлении должен знать человеческую психологию, традиции и ценности. Далее, тоже приспособить направление размышления населения в своих интересах. Основную задачу определит пропаганда, то есть деление на «своих» и «чужих» особенно осуждается. Именно на этой основе социально - просветительские задачи телевидения соединяются с информационными задачами.

Сторонники этой мысли, авторы книг « Журналистика телевидения» [5, 278], «Рабочая журналистика» [7, 152] и «Теория и практика массовой информации» [6, 84] утверждают, что посредством телевизионных сюжетов публицистические программы более точно воздействуют на зрителя и таким образом, содействуют повышению просвещения зрителей.

В настоящее время публицистические программы на телевидении Таджикистана заметны и очень влиятельны. В них речь идёт о важнейших политических и экономических задачах, и других направлениях общественной жизни. В этой области в

связи со своим назначением впереди находятся Первый канал телевидения Таджикистана и телевидение «Сафина» и «Джахоннамо».

Кроме этого, необходимо напомнить об особенном значении исследовательско – документальных программ. Эти передачи, создаваясь на основе существующих фактов и цифр, одновременно удваивают круг зрителей с привлечением молодёжи. Для телезрителей очень интересны научно – просветительские программы «Время судья...» с участием опытного журналиста Рахматулло Камолова на телевидении «Сафина», «Мир животных» с Маджидом Салимом, «Путешествие по миру на Первом канале» с Нурали Шоевым по Первому телевизионному каналу Таджикистан, «Беседа дня», «Анализ» с Абдугаффором Камолом на телевидении «Сафина».

Среди культурных передач отличительное свойство имеет цикл программ молодой журналистки М.Шорахимовой «Анахита» на телевидении «Сафина». Программа имеет особое положение как среди простых телезрителей, так и среди специалистов-искусствоведов. Представленные исторические программы молодыми Нуриддином Насриддином (Нури Наср), Орзу Исоевым и заслуженными работниками отрасли Абдумаджидом Усмоновым и Джонибеком Акобировым об истории таджикского народа, видных общественных и политических личностях, исторических регионах и первых шагах независимости оставили долгий след в памяти зрителей.

Показ отечественных фильмов снятых в период независимости в последнее время приобрели ещё большую популярность среди зрителей. Как Первый канал (ТБТ), так и телевидение «Сафина», и Независимое телевидение Таджикистана (НТТ) стараются представлять для показа зрителям отечественные фильмы. Самый успешный многосерийный фильм «В мечтах об отце», «Любовь», «Сказка жизни», фильмы «Когда в городе шёл дождь...», «Последняя надежда», «Ошибка», «Легенда небесной мечты» и десятки других высокохудожественных фильмов впервые были показаны именно по перечисленным каналам и получили высокую оценку зрителей.

Развлекательные программы представляются по двум направлениям: музыкально-игровые передачи. Самыми популярными программами с участием народных и эстрадных певцов являются «Песня года», «Вечер любви», «Возлюбленный сердец», записи отдельных исполнителей, которые больше всех понравились зрителям.

Программы, которые представляются в виде игр, также впечатляют и просвещают. Такими программами являются: «ТВ-Бинго – шоу», «Интеллект – шоу» (грубая копия выкраденная «Что? Где? Когда?» Первого канала России), «Собеседник», «Молодцы» («Офарин»), «Джоми Джам».

Все телеканалы в Таджикистане постоянно предпринимают своевременные меры для своего развития и значимости – наблюдаются маленькие рекламные сюжеты, обозначения и условные знаки, организация анонсов программ, но во всяком случае, как и в других отдельных отраслях жизни, телевидение тоже не лишен недостатков.

По мнению исследователя отрасли, профессора Асадулло Саъдуллаева, основным недостатком сегодняшнего телевидения нашей республики является подражание именно Западу и Востоку. У нас до сих пор не существует национального телевидения, точнее программ присущих Таджикистану. Даже творческие поиски иногда становятся в зависимости от обычных других телевизионных трафаретов (России, Ирана, Узбекистана, Афганистана) [8, 42].

Другой недостаток просматривается в стиле программ, взаимосвязи речи с показом, слабости связи закадрового текста и самого кадра (монтажа). Исследователь утверждает, что телевидение мало использует национальные традиции и устное наследие.

Мы единодушны с этим мнением, и добавляем, что до сих пор некоторые СМИ не нашли свой облик, некоторые для зрелищности и нахождения покупателя, часть из лести придаются придорожным, лёгким и даже уличным темам. Кстати, здоровое телевидение, этичное поведение считаются основными элементами общества, но некоторые информационные средства неправильно отражают скверное поведение, отрицательные взаимоотношения женщины и мужчины. Каналы государственного телевидения Таджикистана по мере возможности и в рамках политики проводимой государством и правительством Таджикистана, прилагают усилия в изучении назревших проблем, и исследовать их в свете выступлений руководителя страны, но проблемы безработицы, качество обучения во всех общеобразовательных школах, зарплата и досуг учителей и воспитателей, причины отставания национальной экономики, затягивание начала или

слабого развития строительства жизненно важных объектов, долгие годы неблагоустройства отдельных объектов в различных уголках страны, пути и методы привлечения иностранного и отечественного капитала в строительство крупных промышленных предприятий, повышение культуры использования земли, обеспечения водой (хотя цикл передач на эту тему в последнее время наблюдаются больше) и другое отражается поверхностно или передачи не достигают цели. Всё это показывает социально – просветительское восприятие телевидения, так, как все отмеченные выше сферы относятся к социальной отрасли и составляют нашу жизнь.

А.Саъдуллаев и М.Шоев пишут: «На телевидении публицистика занимает большую часть программ, которая в себе создаёт факты и драматичность (притягательность). Реалистичность, присутствие заглавия (названия), рубрика (тема или управление), определённое место (адрес) являются основным требованием в разделе публицистической программы. Абсолютное большинство таких программ широко используют монтаж» [3, 31].

Телевизионная публицистика имеет особое свойство – она зависит не от отдельного дня, а от общего периода, то есть её словарным значением является общее мнение, охватывает литературу на общественно - политические темы. В этих произведениях мысли, предложения, выводы автора имеют особую значимость.

Современный человек, живущий в XXI веке, не может представить свою жизнь без телевидения. Таджикское телевидение тоже в начальный период своего появления входило в жизнь людей поэтапно. Его программы на разные темы, притягательные передачи полюбили таджикскому зрителю, хотя любовь которую он имел к радио, телевидение в то время не имело. В этот период таджикское радио было более действенным и массовым, по сравнению с телевидением. Интерес аудитории к нему наблюдался больше. Конечно, можно сказать, что это сравнение несколько нелогично, но подтверждается, что в советский период радио имело большее значение по сравнению с телевидением. Кстати, следует подчеркнуть, что в этот период, основным объектом пропаганды программ радио была деятельность коммунистической партии. Вместе с тем, в их послесловиях, иногда, в предусмотрительной и неожиданной формах, передавались программы о культуре и литературе таджикского народа.

Можно сказать, что часть литераторов работала на Таджикском Радио, другая участвуя в программах радио, доводила свои произведения до слушателей. Например, программа «Беседа друзей» являлась образцом таких программ. Долгие годы в должности редакторов программы «Беседа друзей» работали литераторы Кутби Киром, Наимджон Назири, Маъруф Бободжон, Адаш Истад, Рахим Амин, Салохиддин Садриддин и Курбонали Хуррамов. Тексты читали Махкам Ходжикулов, Саодат Джураева, Соро Турсунова, Убайдулло Раджабов, Музаффар Ганиев и другие.

В отношении публицистики телевизионных программ было сказано много, но правы исследователи, которые отметили: « публицистика является особым мастерством анализа, исследования и также поучения. Особенно в период, когда настоящая литература и искусство остаются в стороне, публицистика выходит на арену и осуществляет дела, которые многие из искусств не способны сделать» [3, 32].

Разные поколения зрителей таджикского телевидения помнят программы, которые отражали формирование новой культуры таджикской нации, внёсших достойный вклад в информационное пространство различных периодов. К этим показам и программам относятся «Литературный театр», «Путешествие с кинокамерой», «Родник», « ВИДВ» (временно исполняющий должность влюблённого), «Бескорыстное наставление», «Талант и совершенство», « Свет знаний », « Трибуна поэзии», «Увеселительная чайхана», «Общение», «Шоди и Ходи», «Цветник», «Улыбука», «Любовь и семья», «Ваше мнение», «Подарок молодости», «Красота речи», «Патриот», «Ранда», «Молодцы», «Чайхана Мушфики». Список таких программ можно продолжить, но это является примером из государственного телевидения.

Телевидение требует и искусства и таланта. Работа здесь по сравнению с другими средствами массовой информации отличается и является несколько сложнее. Журналист телевидения во время подготовки материала не только пишет текст, но также использует звуки и последовательные мелодии. Это искусство требует не только знания специальности, но также имеет особые секреты. Он пишет текст не только для чтения, но также для восприятия. Поэтому журналист телевидения должен обладать талантом

писателя. Составление предложений полных смысла, логики и приятных слуху, требуют природного таланта, широкого мировоззрения, глубоких знаний, отточенной памяти и остроты пера. Если журналист обладает этими способностями, значит известно, что он приобрёл одну из основ творчества.

Согласно отчёту Государственного учреждения «Телерадиоком» Первый канал телевидения Таджикистана с точки зрения вещания охватывает 95-99 процентов регионов страны. Телевидение «Сафина» в этом направлении вносит несколько меньший вклад. «Джаннамо» и «Бахористон» тоже относительно меньше просвещают население страны.

Но дело в том, что все эти каналы являются государственными, и обязаны защищать социальные интересы народа Таджикистана (обеспечение их прав в информировании). Конечно, они достойно выполняют свою работу. Первый канал и «Джахоннамо» почти круглосуточно показывают свои программы. Телевидение «Сафина» и «Бахористон» участвуют почти во всех форматах. Они должны потребности народа страны удовлетворять в новом вещании.

Эту работу проводят не на основании требований аудитории, а на основании принципов деятельности самих работников. Эту точку зрения подтвердили исследователи: «Организаторы средств массовой информации обычно делятся на две группы: Первая хочет пропагандировать точку зрения или достичь славы. Вторая хочет обогатиться» [9, 22].

На основании первого принципа каналы государственного телевидения Таджикистана исполняют своё предназначение и в этих рамках вносят свой вклад в информационное пространство.

Конечно, с этой точки зрения, что вносить вклад в информационное пространство – и этим охватывать аудиторию, является ошибкой. Но воздействовать на аудиторию и на этой основе, создавать возможность овладения массовым мышлением является знаком внесения вклада в информационное пространство, так как существующие социальные институты имеют большое значение в продвижении работы общества, среди них очень заметна роль СМИ.

Этот пример можно приводить относительно всех СМИ, в том числе на примере телевидения. История телевидения доказывает, что роль телевидения в продвижении различных отраслей общества является огромным, и для того чтобы стать передовыми имеет и будет иметь непреходящее значение.

ЛИТЕРАТУРА

1. Борецкий Р. Осторожно, телевидение / Р. Борецкий. – М., 2002.
2. Поттер Д. Рӯзноманигори мустақил / Д. Поттер. – Душанбе, 2011.
3. Саъдуллоев А. Асосҳои журналистикаи телевизион / А. Саъдуллоев, М. Шоев. – Душанбе, 2010.
4. Нуралиев А. Жанрҳои ахбори матбуот / А. Нуралиев. – Душанбе, 2004.
5. Телевизионная журналистика. 5-е издание, переработанное и дополненное. Классический университетский учебник. – М., 2005.
6. Теория и практика массовой коммуникации / Под ред. А.Кривоносова. – СПб, 2006. - Ч. 1.
7. Мельник Г., Виноградов С. Деловая журналистика / Г. Мельник, С. Виноградов. – СПб, 2010.
8. Саъдуллоев А. Начои наҷотофарин / А. Саъдуллоев. – Душанбе, 2008.
9. Усмонов И. Назарияи публицистика / И. Усмонов. – Душанбе, 1999.

СОЦИАЛЬНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКИЕ ФУНКЦИИ ТЕЛЕВИДЕНИЯ

В статье методом научно-теоретического анализа на примере таджикского телевидения авторами анализированы социально-просветительские функции ТВ. При выполнении данных функций телевидение обращает народное внимание на общезначимые проблемы, и телевидение по собственной воле оказывает обществу содействие. По анализу выясняется, что социально-просветительские задачи телевидения граничат с группой информационных задач.

Ключевые слова: социально-просветительские функции телевидения, таджикское телевидение, пропаганда, анализ.

SOCIAL AND EDUCATIONAL FUNCTIONS OF TELEVISION

In article by method of the scientific-theoretical analysis on the example of the Tajik television authors the TV social and educational functions is analyzed. When performing these functions the television pays national attention to valid problems, and the television at own will renders society assistance. According to the analysis it becomes clear that social and educational tasks of television border on group of information tasks.

Key words: social and educational functions of television, Tajik television, promotion, analysis.

Сведение об авторах: *И.Хамидов* - доцент кафедры ТВ и радиовещания факультета журналистики ТНУ.
Телефон: (+992) 919-70-81-70
Б. Абдурахимов - соискатель кафедры ТВ и радиовещания факультета журналистики ТНУ.
Телефон: (+992) 904-10-85-85

“ASIA – PLUS” ПАДИДАИ НАВ ДАР КИШВАРИ СОҲИБИСТИҚЛОЛ

З. Акрамов, Д. Давронов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар фазои иттилоотии Тоҷикистони соҳибистиқлол арзи ҳастӣ намудани боз як радиои ғайриҳукуматӣ бо номи “ASIA – PLUS” ҳодисаи воқеӣ аст. Воқеан, ин дуюмин радиои ғайриҳукуматӣ дар кишвар ба шумор меравад. Вай фазои иттилоотии мамлакатро пурра гардонида, шаҳрвандони пойтахт ва навоҳии атрофи онро аз ҳодисаву воқеаҳои дохили мамлакат ва берун аз кишвар огоҳ менамояд. То кунун радиои ғайриҳукумати “Тироз” воқеъ дар шаҳри Хучанд амал мекард ва гуфтан бамаврид аст, ки он мавқеи хосси худро дорад ва ҳоло вай аудиторияи бонуфузро гирд овардааст. “Тироз” аз нигоҳи шаклу қолаб радиои ахборию мусиқӣ буда, барномаҳои он ба забони русӣ ва тоҷикӣ таҳия ва пахш мегарданд. Дар фазои ахбории шаҳри Хучанд ба ғайр аз радиоҳои расмӣ ё ҳукуматӣ ин ягона радиои хусусӣ аст, ки имрӯз фаъолият дорад. Барномаҳои он аксар мустақиман пахш гардида, шунавандагонаш асосан ҷавононанд.

Зикр бояд кард, ки дар шаҳри Хучанд ва навоҳии он студияҳои телевизионии ғайриҳукуматӣ ва хусусӣ, инчунин радиоҳои ғайриҳукуматӣ хуб фаъолиятдоранд. Ин шахро водор месозад, ки сари ин масъала андеша намояд. Чаро дар солҳои аввали истиқлолият ташкил ва таъсиси радиоҳои ғайриҳукуматӣ дар маркази кишвар суҳт ҷараён гирифт? Сабаб чӣ буд, ки истиқлолият даҳ соли пурра гузашту баъд дар пойтахти Ватанамон радиои хусусӣ пайдо шуд. Танҳо дар арафаи таҷлили даҳсолагии истиқлолият ва воҳӯрии журналист Умед Бобохонов бо Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон радиои хусусии “ASIA – PLUS” таъсис ёфт ба фаъолият оғоз намуд. Чуноне ки муҳаққиқи баҳши журналистика М. Бойзода қайд намудааст: “Радиои “ASIA – PLUS” замоне ба фаъолият шурӯъ намуд, ки дар пойтахти кишвар ягон радиои хусусӣ фаъолият намекард. 9-уми сентябри соли 2002 дар мавҷи 107 FM радиои “ASIA – PLUS” бо формати радиоҳои иттилоотию мусиқӣ ба фазои иттилоотии пойтахт ва навоҳии атрофи он ворид гардид. 24 соат дар шабонарӯз ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ нашрҳои хабарӣ ва барномаҳо пахш мекунад. Нашрҳои хабарии радиои мазкур нишонрас мебошанд. Зеро хабарҳои кӯтоҳ ва бо усули гуфтори нав ба шунаванда таъсири бештар мерасонад. Вай бештар характери иттилоотӣ-фароғатӣ дошта, ба сиёсат қариб таваҷҷуҳ надорад. Шунавандагони радио низ” [1, 1].

Дар ибтидо радиоҳои ғайриҳукуматӣ дар ҷумҳуриҳои собиқ Шӯравӣ хеле пештар ба қору фаъолият шурӯъ карда буданд. Масалан, танҳо дар шаҳри соҳили Нива, Санкт-Петербург зиёда аз 15 радиостансияи ғайриҳукуматӣ амал мекунанд. Радиоҳои “Европа Плюс”, “Модерн”, “Радио Максимум”, “Открытый город”, “Петербургское радио”, “Радио Балтика”, “Эльдо радио”, “Радио Рокс”, “Радио Россия”, “Нест”, “Полис”, “Радио 1-Петроград”, “Теос”, “Петербургский меридиан”, “Радио шанс” ва ғайраҳо вобаста ба имкониятҳои иқтисодии худ пахш мешаванд. “Дар ин шаҳри таърихӣ ва дорои анъанаву навгониҳо, - навиштааст доктори илми суҳаншиносӣ Г. Клаус, фазои иттилоотӣ пайваستا дар раванг аст” [2, 134].

Дар кишвари мо бошад, имрӯз фазои иттилоотӣ хушбахтона, акнун омодаи рақобат аст. То ҷое, ки медонем, дар се-чор соли охир 5 радиои ғайриҳукуматӣ ба

фазои иттилоотии пойтахт ворид шуд, ки ин хеле хуб аст. Ҳар чи қадар радиоҳои хусусӣ зиёд шавад, ҳамон қадар рақобати иттилоотӣ дар фазои кишвар беҳтар мешавад. Рақобат ба пешрафт ва пурмазмуну хотирмон шудани барномаҳои радио оварда мерасонад. Зеро асри XXI асри иттилоот аст.

Радиоҳои “ASIA – PLUS” ва “Тироз” ҳарду радиои ахборию мусиқӣ буда, аз нигоҳи вақту фазо пахши барномаҳо қариб якранганд. Дар ҳарду радио бештар ба ахбор диққати ҷиддӣ медиҳанд. Яъне, ахбор дар барномаҳои онҳо ҷойи асосиро ишғол мекунад. Ин, албатта, ҳайратовар нест, зеро имрӯз дар вақти ҳозира, яъне ҳоло ахбор мол аст, ки қиммати баланд дорад, - менависад муҳаққиқ А. Саъдуллоев. [3, 156]. Аз ин рӯ, пахши ахбор дар радиоҳои ғайриҳукуматӣ рӯз аз рӯз меафзояд. Аз ҷумла, радиои “ASIA – PLUS” сеткаи барномаҳояшро бо салоҳиди худ дар гузаштаи наздик чунин гузошта буд. Ахбор бо ду забон - тоҷикӣ ва русӣ шунавонида мешавад: ахбори тоҷикӣ соатҳои 6, 10, 11, 17 агар се дақиқагӣ шунавонида мешуд, ахбори русӣ соатҳои 7, 8, 9, 13, 14, 15, 16 се дақиқагӣ пахш мегардид. Тавре мебинем, блоки ахбори русӣ хеле зиёду дар маҷмӯъ ахбори тоҷикӣ 12 дақиқа давом мекард, ахбори русӣ 21 дақиқаро ташкил медод, яъне диққату эътибори радиои “ASIA – PLUS” дар гузашта бештар ба аудиторияи русзабон нигаронида шуда буд. Аксари барномаҳояш низ ба забони русӣ буд. Шояд аз як тараф ин хуб бошад, зеро имрӯз муҳити русии мо хеле коста, қариб бисёр ҷавонон забони русиро намедонанд, ҳамчунин англисиро. Тавре Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон борҳо қайд карданд, талаботи давраи замони водор мекунад, ки забони русӣ ва англисиро низ хуб аз бар намоем [4, www.Prezident.tj].

Ногуфта намонад, ки радиои “ASIA – PLUS” оҳиста-оҳиста мавқеи худро дар фазои иттилоотӣ боло мебарад. Вале ин ҳоло нишондиҳандаи охирин нест. Имрӯз ба фикри инчониб рақобати фазои иттилоотӣ ва мусиқию барномавӣ байни радиои ғайриҳукуматӣ “ASIA – PLUS”, “Ватан”, “Ориёно”, “Имрӯз” ва радиои давлатии “Садои Душанбе” ба мушоҳида мерасад. Ин, албатта, табиӣ аст. Радиои “Тироз”-и шаҳри Хуҷанд бошад чунин рақобатро бо радиои давлатии шаҳрӣ дорад. Вале рақобати байни онҳо чандон мушоҳида намешавад. Чунки шабакаи радиои шаҳрӣ хеле сусттар инкишоф меёбад. Ба он на танҳо техникаю технологияи имрӯз, балки динамизм намерасад.

Радиои “ASIA – PLUS” аз соати 6 субҳ то 19 бегоҳ шунавонида мешавад. Дар он 15 нафар кор мекунанд. Аз он 7 нафар баранда, яъне журналистон ҳам барнома таҳия мекунанд, ҳам ҳудашон ровигӣ менамоянд. Албатта, ин ҷо таҷрибаи радиоҳои хориҷӣ ба ҳисоб гирифта шудааст. Барномаҳо ҳоло аз соати 6 то 7 субҳ, аз 10 то 12, аз 17 то 19-и бегоҳ бо забони тоҷикӣ садо медиҳанд. Ҷамъ 5 соат бо забони тоҷикӣ, ба забони русӣ аз соати 7 то 10 пагоҳӣ, аз 12 то 14, аз 15 то 17 пахш мегарданд. Ҷамъ 7 соат бо забони русӣ. Барномаҳои таҳиякардаи журналистон зери рубрикаҳои куҳнашуда таҳия шаванд ҳам, мазмуну мундариҷаи нав, диди нав доранд. Масалан, барномаи “Кафе 107 FM” – журналист Кирил Камбаров, дунёи рангини ҳаёти ҷавонон, шаҳру шаҳриён, ишқи ҷавониро инъикос менамояд ё барномаи “2x2”, “Саломатии ман”-и Манижа Аҳмадова, “Давайте созвонимся”, “Остров невезения”-и Темур Бандишоев, “Субҳ ба хайр” – и Шералӣ Қурбонов, “Саломуaleyкум” – и Бехрӯз Насриддинов ва ғайраҳо шунавандагони зиёд доранд. 90 % -и барномаҳо мустақим пахш шуда, ҳусну кубҳи онҳо якбора маълум мегардад. Дар пахши мусиқӣ радиои “ASIA – PLUS” бештар ба ҳунарнамоии ҳофизони ҷавони тоҷик ва русу хориҷӣ таъяс намояд. Дар радиои “Тироз” бошад, ба мусиқии суннатӣ бештар таъяс мекунанд, ҳамчунин ба мусиқии хунёгарона. Ҳардуи радиои хусусии тоҷик “ASIA-Plus” ва “Тироз” барномаҳои таҳлилий надоранд. Барномаҳои радиои “Хабар” бошад, сирф ахборӣ-мусиқӣ аст.

Радиои “ASIA-Plus” ва “Тироз” барномаҳои маърифатӣ-фарҳангӣ низ доранд. Алоқа ба воситаи телефон бо шунавандагони худ пайваста сурат мегирад. Саволу ҷавоб дар мавзӯҳои мубрам бештар воқеъ мегардад ва ғолибон-шунавандагон соҳиби мукофоти ҳавасмандгардонӣ мешаванд.

Боз як чизро қайд кардан лозим аст, ки дар ҳардуи радиоҳои хусусӣ аз жанрҳои гуногуни журналистика истифода мекунанд. Бахусус жанрҳои ахборӣ бештар дар истифода аст.

“Андозаи радио ин бозгӯкунандаи нуфузи радио аст, - менависад профессор И. Усмонов Радиоҳои хусусӣ бояд андозаи муайяни худро дошта бошад ва он риоя карда шавад” [5, 89].

Мақсади асосии радиои хусусӣ аз чӣ иборат аст? Ҳарчи бештар ҷалб кардани шунавандагон ё худ аудитория аст. Ба чӣ восита вақти реклама зиёд шуда, вай онро фурӯхта метавонад? Ҳамин тариқ, алоқаи байни андозаи радио ва мувафакқияти тиҷоратӣ дида мешавад ва ин чиз ба фаъолияти шабакаҳо нақши худро мегузоранд. Дар ин хусус, профессор А. Азимов чунин андеша дорад: “Муҳиммаш, интиҳоби оқилонаи андоза ва риояи он аст. Барои ин вазифа ва имкониятҳо худро андозу баркаш кардан лозим меояд” [6, 174]

Дар маълумотномаи радиошунавонии Аврупоӣ таснифоти гуногун ифодаи хешро чунин ёфтааст: дар самти ҷалби шунавандагон онҳо чунин усули корро пеша намудаанд.

Масалан: Ахбор – шарҳ

Мусиқии классикӣ

Мусиқии поп

Мусиқии рақсӣ

Кӯҳна, вале тиллоӣ ва ғ

Дар фазои иттилоотии Русия андозаҳои радио ба шакли дигар аст. Мутахассисони соҳаи радио чунин андозаҳои радиои хусусиро пешкаш мекунанд ва онҳоро воситаи беҳтарини паҳши барномаҳо меҳисобанд.

Ахбор-мусиқӣ -----Радиои Балтика

Сабуку шуниданӣ-----Радиои Максимум

Рок-н-рол -----Радиои 1

Калонсолони муосир-----Радиои Рокс

Европа плюс -----Модерн

Кӯҳна-тиллоӣ-----Насталжи

Борши русӣ-----Элдо радио ва ғайра [7, 27]

Вақти таъсиси радиои хусусӣ ба вариантҳои гуногун рӯ овардан ва моҳияти онҳоро дарк кардан вазифаи муассис аст. Дар шароити имрӯза барои таъсиси радиои хусусӣ мушкilotи зиёд пеш омадааст. Бахусус мушкilotи молиявӣ. Аз ин ҷо чунин бармеояд, ки агар муассис ба андозаи радио бузургтар рӯ овард маълум аст, ки имкони молӣ зиёдтар дорад. Он гоҳ журналисти боистеъдоду таҷрибанок, барандагони варзида даъват карда ва мавҷпаҳкунакҳои пуриқтидор, студияи қимматнок дастрас карда мешавад. Баъди ин муассисин барои баровардани хароҷот талош ва умед ба ғоида доранд.

Хулоса, бояд гуфт, ки имрӯз фазои иттилоотии Тоҷикистон аз ҳисоби таъсиси радиои хусусии “ASIA-Plus” пурратар гардид. Радиои “Тироз” бошад, андаке пештар ба ин фазо ворид гардида буд. Ногуфта намонад, ки журналистони ҳарду радио аз нигоҳи маҳорат нигорандагӣ ва маърифати журналистӣ хеле боло рафтаанд. Умуман, як хубии радиои хусусӣ он аст, ки журналистонаш доимо дар ҷустуҷӯ, дарёфт ва сайқалдиҳии маҳорати худ аст. Шояд ин талабот бошад, ё таъмини технологияи нав, ё маоши баланд, ё фарқи масъулият.

Директори генералии ширкати радиои “ASIA-Plus” Парвина Аҳрорӣ дар сомонаи радиои “ASIA-Plus” аз гузашта ва имрӯзу фардои ширкат чунин навиштааст:

“Замоне, ки радиои “ASIA-Plus” таъсис ёфт, дар Тоҷикистон ғайр аз радиои мустақили “Тироз” (дар шаҳри Хучанд) дигар радиои мустақиле набуд, ки дар диапозони FM барномаҳо пахш намояд. Бинобар ин, тасмим гирифта шуд, ки барои сокинони пойтахт наwgоние чорӣ карда шавад ва мардум ба радио таваҷҷуҳи бештар пайдо намоянд. Яке аз мақсадҳои асосӣ пур кардани фазои иттилоотии замон бо суруду тарона ва наwgониҳо аз ҳаёти рӯзмарраи мардуми тоҷик ва хабарҳои хориҷи давлат, инчунин пахши хабарҳои мубрами ҷомеа буданд ва ҳастанд” [8].

Дар ин ҷо барои омӯзонидани корманди шабака ба семинару тренингиҳои мухталиф ҷалб карда мешаванд. Масалан, рӯзноманигорони ин шабака дар Олону Маскав, Қазоқистону Қирғизистон ва ҳатто ИМА тақмили ихтисос дидаанд. Журналистони радио бо хадмотҳои матбуотии мақмотҳои давлатӣ, идораву корхонаҳои ватанӣ ва ВАО ҳамкорӣ менамоянд, аммо ба касе ё чизе пайравӣ намекунанд. Онҳо мустақиланд.

Ҳар як шӯба роҳбари худро дорад ва барномарезӣ дар худӣ ҳамон шӯбаҳо бо ҳаёти эҷодӣ ва роҳбарият ҳамоханг мешаванд. Агар фикри тавлиди барномаи нава ба сар ояд, он дар давраи васеи коргарон баҳсу мунозира шуда, билохира, пухта мерасад ва ё аз байн меравад.

Шабака ғайр аз ахбору мусиқӣ барномаҳои ҳуқуқӣ, саломатӣ, техникаву технология ва фароғативу фарҳангиро таҳия ва пахш мекунад. Ба ин барномаҳо мутахассисони соҳа ҷалб гардида, бо шунавандагон саволу ҷавобҳо тариқи телефон ва ё СМС-паёмҳо ба роҳ монда мешаванд.

То ҷое, ки мо маълумот дорем, дар Тоҷикистон ҳамагӣ 4 радиои ҳукуматӣ фаъолият карда, шумораи радиоҳои ғайриҳукуматӣ ба 18 расидааст.

Барномаҳои шабакаи “ASIA-Plus” қолабию якранг нестанд. Баръакс, тавре мо мушоҳида намудем, дигар радиоҳои ғайриҳукуматие, ки баъди ташкилҳои “ASIA-Plus” таъсис ёфтаанд чизи нава наофарида, баръакс барномаҳои ҳамранги онро таҳия ва пахш мекунанд, танҳо бо номҳои дигар.

Сеткаи барномаҳо дар сари сол аз ҷониби роҳбарияти шабака таҳия шуда, аз ҷониби Кумитаи телевизион ва радиошунавонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда мешавад.

Мавриди қайд аст, ки ширкати “ASIA-Plus” ғайр аз шабакаи радиошунавонӣ боз дорои оҷонсии иттилоотӣ ва ҳафтавори “ASIA-Plus” низ мебошад ва ҳамаи онҳо ҳоло фаъоланд ва дар байни дигар расонаю оҷонсиҳо муваффақанд.

“ASIA-Plus” дар манотиқи гуногуни ҷумҳурӣ ва ҳамчунин дар Русия, ИМА, Бритониёи Кабир хабарнигорони худро дорад. Аз оҷонсӣ, нашрия ва ширкати радиои “ASIA-Plus” ҳам ташкилоту идораҳои давлатӣ ва ҳам ташкилоту идораҳои хусусӣ ва хориҷӣ барои тарғибу ташвиқи худ ва маҳсулоташон истифода мекунанд.

Нашрияи ҷамъиятию сиёсии “ASIA-Plus” аз моҳи январӣ соли 2000 ҷоп мегардад. Имрӯз нашрия бо теъдоди 14 ҳазор нусха дар як ҳафта 2 маротиба нашр мешавад. Ҳамчунин замимаҳои он “Спорт+”, “Здоровье” ва маҷаллаи ҷилдори “VIPzone” ба таъбир мерасанд.

Яке аз омилҳои муҳими дар сатҳи касбӣ омода ва пахш гардидани мақолаҳо ва хабарҳои гуруҳи расонаҳои “ASIA-Plus” дар он ниҳон аст, ки онҳо бо манбаҳои аввалияи иттилоот дастрасии хуб доранд ва фактҳои аниқу дақиқро пайгирӣ мекунанд.

Имрӯз баъзе аз расонаҳо, нашрияҳо ва радиоҳо хабар ва ё мақоларо аз дигар манбаҳо гирифта, нашр мекунанд, вале дар зерӣ он манбаҳо ишора намекунанд.

Дар нашрияи “ASIA-Plus” ҳар як матлабе, ки аз сомонаи ғайр гирифта мешавад, ҳатман дар зери он тамғаи манбаъ гузошта мешавад, ки ин риояи ҳуқуқи муаллифӣ дар маҳсули эҷод мебошад.

“Ҳанӯз аз соли 1999 аз ҷониби рӯзноманигорони “ASIA-Plus” мактаби мустақили рӯзноманигории “Тоҷикистон-асри XXI”-ташкилоти ҷамъиятӣ таъсис гардида буд, ки мақсади асосии онҳо баланд бардоштани сатҳи касбии журналистони тоҷик буд. Таваҷҷуҳ ба касбият дар ин нашрия ҳамчунин дар шиори гурӯҳи расонаҳои “ASIA-Plus” касбият, беғаразӣ, мустақили дида мешавад” [9].

Оҷонсии иттилоотии “ASIA-Plus” дар миёни дигар расонаҳои дохилию хориҷӣ мавқеи назаррас дорад. Бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бахшҳо омода менамояд. Қисмати аксҳо ва видеои сомона низ бисёр фаъол аст. Тавре ба назар мерасад, қариб дар ҳар як рӯзи корӣ аз 25 то 40 хабарӣ нав ва қисман матлабҳои таҳлилӣ дар бахши русии сомона гузошта мешавад. Бахши русӣ нисбат ба бахшҳои тоҷикӣ ва англисӣ фаъолтар аст. Дизайни сомона дар сатҳи олии қарор дорад, зеро ҳар як рубрика бо бахшҳои алоҳидаи соҳаҳо ҷудо карда шудааст. Сареият, пешниҳоди хабарҳои кӯтоҳӣ дар така бо манбаъҳои ошкор, эҳтироми хонанда, беғаразӣ ва ғайра, ки асоси касбияти фаъолияти журналистиро ташкил медиҳад, дар кори гурӯҳи расонаҳои “ASIA-Plus” мавқеи асосиро ташкил менамояд. Тавре омор нишон медиҳад, сомонаи “ASIA-Plus” серхонандатарин сайти ватанӣ аст.

Зиёда аз ин, ҳулосае бармеояд, ки ин гурӯҳи иттилоотӣ фаъолияти касбии худро дар заминаи нашрияҳои машҳури “Аргументы и факты”, “the Washington Post”, “USA Today” ва ғайра ба роҳ мебаронад. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки ин гурӯҳи расонаҳо ҳамчун мактаби журналистикаи касбӣ фаъолият намуда истодаанд.

Воқеан, бояд гуфт, ки ин ҳама комёбӣ дар натиҷаи роҳбарии дуруст ва касбӣ ба даст меояд. Ҷомеаи журналистикаи ватанӣ Умед Мансурович Бобохоновро аввалан ҳамчун рӯзноманигори ҷирфай, донандаи забонҳои хориҷӣ ва технологияи муосир мешиносанду аз ӯ ифтихор мекунад. Маҳорати баланди роҳбарияш шоистаи омӯхтанист.

Дар охир барои пешрафт ва нуфузи радиоҳои хусусӣ аз ҷумла “ASIA-Plus” чанд тақлифу дархост баён карданим.

1. Бояд иқрор шуд, ки фазои имрӯзаи радиои “ASIA-Plus” ва “Тироз” ҳанӯз маҳдуд аст. Лозим аст, ки ин радиоҳо дар радиои радиои ҳукумати чун шабакаи “Садои Душанбе” дар саросари ҷумҳурӣ барномаҳои худро паҳн намоянд.

2. Агар зимни таъсиси шабакаҳои нави радиошунавонӣ то ҳадди имкон аз қувваи журналистони тайёри радиоҳои дигар, ҳукумати ва ҳоҳ хусусӣ ба кор камтар ҷалб карда шаванд, хубтар мешуд. Зеро, журналистоне, ки аз дигар радиоҳо меоянд, бештар бо қолабҳои куҳна ва ҳатто бо барномаҳои кайҳо дилбазаншудаи худ меоянд. Агар ба кор журналистони ҷавон, доно, қобилиятнок ва дигар воситаҳои ахбори омма ҷалб карда шаванд, бо идеяи нав, диди нав ва фазои иттилоотӣ ворид гардида, ба талаботи имрӯзаи сомон ҷавоб дода метавонанд.

3. Аз таъсиси радиои “ASIA-Plus” зиёда аз даҳ сол мегузарад. Барои муайян кардани нуфуз ва аудиторияи он як тадқиқоти сотсиологӣ гузаронидан ба мақсад мувофиқ аст. Барои ин метавонанд аз қувваи донишҷӯёни факултети журналистикаи ДМТ истифода кард.

4. Вақте шабакаи радиои таъсис меёбад, ҳоҳем нахоҳем ба тарғибу ташвиқ рӯ меорем ва новобаста ба андозаю шакл, ба сиёсат ворид мегардем. Аз ин рӯ, таҳияи барномаҳои таҳлилӣ, таҳқиқи журналистӣ, гуфтугӯи мустақим, суҳбат ва маводҳои танқидӣ талаботи вақт ва нуфузи радио мегардад.

Риояи одобу ахлоқи суннатӣ, барномаҳои мусиқӣ низ беҳбудӣ меҳаҳад. Ҳам дар паҳши барномаҳо ва ҳам таҳияи онҳо тарзи гузориши масъала, саволу ҷавоб, мақола, рубрикаҳо, интиҳоби мусиқӣ ва ғайраҳо мушоҳида мешавад. Аммо, ин маъноӣ онро надорад, ки ин ҳамааш бад аст. Не, мо ҳусну кубҳи радиоро дар боло гуфтем. Хостем бо ин гузориши худ то андозае барои пешравӣ ва бонуфуз гардидани радиоҳои хусусӣ саҳме бигирем.

А Д А Б И Ё Т

1. Бойзода М. Ба қуллаҳои дониш / М. Бойзода. - 2013, 22 май.
2. Клаус Г. Сила слова / Г. Клаус. - М: Прогресс, 1996. - 134 с.
3. Саъдуллоев А. Дар моварои сухан / А. Саъдуллоев. - Душанбе: Эр-Граф, 2005. - 156 с.
4. [Захираи электронӣ]. /www. President.tj
5. Усмонов И. Назарияи публицистика /И. Усмонов. - Душанбе, Шарқи озод. 1999. - 89 с.
6. Азимов А. Дар моварои сухан / А. Азимов. - Душанбе, Эр-Граф, 2005. - 174 с.
7. Дугин А.Г. Этносоциология / А.Г. Дугин. - М: Академический Проект-Фонд Мир, 2011. - 27 с.
8. [Электронный ресурс]. Az.Plus com
9. Аҳрорӣ П. Диди нав ва талаботи рӯз / П. Аҳрорӣ. - Ҷавонони Тоҷикистон, 2010. - 14 октябр.

“ASIA-PLUS” – НОВОЕ ЯВЛЕНИЕ В СУВЕРЕННОМ ТАДЖИКИСТАНЕ

Радио “ASIA-Plus” является одним из первых явлений на информационном пространстве независимого Таджикистана. Оно вещает на информационно - музыкальном формате. Авторы данной статьи рассматривают деятельность данной радиостанции с первых дней её существования. Оно вещает на двух языках - таджикском и русском, и выполняет три основные функции. Первое - информационное, целью которых является оперативное сообщение о каком – либо факте, событии или явления. Второе - аналитическое, в котором отражается глубокое исследование и всесторонний анализ. И в последнем в её функции входит музыкальное вещание. По мнению авторов информационно - музыкальный формат есть основная деятельность радио “ASIA-Plus”.

Ключевое слово: Радио, “ASIA-Plus”, информационно – музыкальный формат, раздел, жанр, статус, автор, журналист, совокупность, независимость, музыка.

THE NEW PHENOMENON IN THE SOVEREIGN TAJIKISTAN

Radio "ASIA-Plus" is one of the first phenomena on information space of independent Tajikistan. It broadcasts on is information - a musical format. Authors of this article consider activity of its existence given radio stations from the first days. It broadcasts in two languages Tajik and Russian, and carry out three main function. The first - information which purpose is the operational message on any fact, an event or the phenomena. The second - analytical in which in-depth study and the comprehensive analysis is reflected. And in the last its function the musical broadcasting enters. On opinion of authors it is information - the musical format is the main activity of radio "ASIA-Plus".

Key words: radio, «ASIA-Plus», information and musical format, section, genre, status, author, journalist, set, independence, music.

Сведения об авторах: *З.И.Акрамов* – доктор исторических наук, профессор, заведующий отделом социально-гуманитарных и экономических наук НИИ ТНУ. Телефон: **(+992) 951-65-77-52**

Д.Давронов – кандидат исторических наук, доцент, старший научный сотрудник отдела социально-гуманитарных и экономических наук НИИ ТНУ. Телефон: **(+992) 909-00-24-43**

МУНДАРИЧА - СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСӢ

ВОЖАҲОИ ФАӮОЛ ДАР ЗАБОНИ ҒАЗАЛ (дар мисоли вожаи «гул») <i>М. Саломов</i>	3
РЕАЛИЯҲО ҲАМЧУН ЯКЕ АЗ ГУРӮҲҲОИ БАҶАСТАТАРИНИ ВОҲИДҲОИ ЛЕКСИКИИ БЕМУОДИЛ ВА ХУСУСИЯТИ ТАҶУМАИ ОНҲО АЗ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ БА ЗАБОНИ ТОЧИКӢ <i>Ф.М. Турсунов</i>	8
ВРЕМЕННЫЕ ФОРМЫ ГЛАГОЛЬНЫХ КОНСТРУКЦИЙ С МОДАЛЬНЫМ ГЛАГОЛОМ БОИСТАН В УСЛОВНО-СОСЛАГАТЕЛЬНОМ НАКЛОНЕНИИ И ЕГО СООТВЕТСТВИЯ С МОДАЛЬНЫМ ГЛАГОЛОМ MUST <i>Эрадж Исмоилзода</i>	12
ЭКСПЕРТНАЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ПРАКТИКА: К ВОПРОСУ О НАЛИЧИИ УГРОЗЫ В ВЫСКАЗЫВАНИИ <i>Е.П. Красильникова</i>	16
НАҚШИ ПАСВАНДИ-ОНА ДАР КАЛИМАСОЗӢ (ДАР МИСОЛИ «ӢДДОШТҲО»-И С. АЙНӢ) <i>Санавбар Низомова</i>	20
ПРОБЛЕМА РАЗГРАНИЧЕНИЯ ОМОНИМИИ И ПОЛИСЕМИИ <i>Г. Сиддикова</i>	25
ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ВА ИФОДАИ МАӢНОИ ОНҲО ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ФАРОНСАВӢ <i>К.А. Азизова</i>	27
ПРЕДЛОГИ СО ЗНАЧЕНИЕМ ПРОСТРАНСТВА В НЕМЕЦКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ <i>Н. Раджабов</i>	31
ВОЖА ВОҲИДИ МУШТАРАК ДАР ЗАБОНИ ИЛМИ МИНЕРОЛОГИЯ ВА МУТОЛИОТИ ЗАБОНШИНОСӢ <i>Фараҳноз Ҳочимуҳаммад Самӣ</i>	35
КОНСТРУКЦИИ С МОДАЛЬНЫМ ГЛАГОЛОМ БОИСТАН В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ <i>Г. Толибова</i>	40
ӢДГИРӢ ВА ОМУӢЗИШИ ИБОРАҲОИ ФЕӢЛӢ АЗ ТАРИҚИ РАВИШҲОИ МУФИД <i>Зухра Хушнаҷод Тамиз</i>	44
ЧУҒРОФИЯИ ГУСТАРИШИ ВОЖАҲО АЗ НАЗАРИ РОМПУРӢ <i>Абулқосим Раҳимов</i>	48
СТРУКТУРНЫХ АНАЛИЗ ЛЕКСИЧЕСКИЕ ПЛАСТОВ ГИДРОНИМЫ СРЕДНЕЙ АЗИИ <i>Д. Ҳомидов</i>	51
БАӢЗЕ МАСӢАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ШИНОХТИ ИСТИЛОҲОТИ ТИББИИ ТОЧИКӢ <i>Қ. Тӯраҳасанов</i>	57
СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ НАРЕЧИЙ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ <i>С.О. Ходжаева</i>	61
ТУРИЗМИ ТАӢЛИМӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР ОМУӢЗИШИ ЗАБОНҲОИ ХОРИҶӢ <i>М.Т.Арбобова, М.К.Мирзоева</i>	64

МУРОДИФОТИ ЛУҒАВӢ ВА ГРАММАТИКИИ ФЕЪЛҲОИ «ГУЛИСТОН»-И САЪДИИ ШЕРОЗӢ ВА МУҚОЙСАИ ОН ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ <i>З.А. Назарова</i>	67
<u>АДАБИЁТШИНОСӢ</u>	
АРЗИШҲОИ МИЛЛИИ ХОНАВОДА ДАР НАСРИ СОТИМ УЛУҒЗОДА <i>Сирочиддини Эмомалӣ</i>	70
НАЗАРЕ БА ҚИССАИ ҚОНГУДОЗИ «ЛАЙЛӢ ВА МАЧНУН» <i>Урватулло Тоиров</i>	76
ШОИРОНИ ЗУЛЛИСОНАӢНИ МУОСИРИ МАСЪУДИ САЪДИ САЛМОН <i>Саидалшев Шодмон</i>	80
РОБИТАҲОИ ФАРҲАНГИИ СУҒДИ ҚАДИМ БО ҲИНДИ БОСТОН <i>Олимҷон Хоҷамуродов</i>	85
ПРЕМЧАНД - РОМАННАВИС <i>М.А. Нурова</i>	90
ФАРЗИЯИ АБУРАӢҲОНИ БЕРУНӢ ДАР БОРАИ ЗУЛҚАРНАӢН <i>Р.Қ. Восиева</i>	94
САИДЧАЛОЛИШОҲ ВАЛАДИ ШОҲИКАЛОН ВА «ФАЗИЛАТНОМА»-И Ӯ <i>Лоло Давлатбеков</i>	98
СУВАРИ ХАӢЛИ МАВЛОНО ҚОМӢ ДАР ОФАРИДАНИ СИМОИ ЗУЛАӢҲО <i>Ҳиммати Кӯҳсор</i>	102
БАҲСИ АНВОИ ШЕӢР ДАР “БАДОЕӢ-УЛ-АФКОР”-И ҲУСАӢН ВОИЗИ ҚОШИФӢ <i>Назари Муҳаммадхоҷа</i>	108
САБАБҲОИ ПАЙДОИШИ МАОРИФПАРВАРӢ ДАР МИСР <i>ҲайӢм ИкромӢ</i>	113
САНӢАТҲОИ БАДЕИИ ЛАФЗӢ ДАР МАСНАВИҲОИ ЗУЛОЛИИ ХОНСОРӢ <i>Ядуллоҳ Сармаст</i>	118
МАЗМУНҲОИ ПАНДУ АХЛОҚӢ ДАР ЭҚОДИӢТИ ҲАКИМ НИЗОРИИ ҚАҲИСТОӢНӢ <i>Ёдгор Додихудоев</i>	124
ДИНИ ЭРОНИӢНИ ҚАБЛ АЗ ИСЛОМ (АЗ НАЗАРИ ФИРДАВСӢ) <i>Джавад Джафари Бура Ганбар</i>	129
МУҚОЙСАИ «ФАН АШ-ШЕӢР»-И АРАСТУ БО «ФАН АШ-ШЕӢР»-И ИБНИ СИНО <i>Илҳомиддин Давлатов</i>	134
ОБРАЗ ЛЕЙЛИ В ПОЭМЕ «МЕДЖНУН И ЛЕЙЛИ» АМИРА ХОСРОВА ДЕХЛАВИ <i>Меҳрнуш Мансурии Майманди</i>	140
ИСМАТ ЧИҒАТОӢ ВА РОМАНИ «ХАТИ ПЕЧОН» <i>Човид Холов</i>	147
БАДЕИЯ ВА САӢРИ ТАӢРИХИИ ОН ДАР АДАБИӢТИ ПОРСИИ ТОҶИКӢ <i>Умриддин Юсуфов</i>	152
ИСТОРИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ АРАБСКОЙ ПОЭЗИИ ИБН СИНА <i>Али Ибрахим Мансур</i>	157

«СИҲОҲ-УЛ-ФУРС»-И МУҲАММАД ҲИНДУШОҲИ НАҲҶУВОНӢ ВА НАҚДИ НАЗМИ АСРИ Х <i>Саидумрон Саидов</i>	165
ОСОРИ МИРЗО МУҲАММАД ТОҲИРИ НАСРОБОДӢ <i>Мансураи Муслимифар</i>	169
ТОЗААНДЕШИҲОИ НОДИР ШАНБЕЗОДА ДАР ҶАЗАЛИЁТИ Ӯ <i>А. Абдулназаров</i>	174
ТАВЗЕҲИ ҚИССАИ “МУСО ВА ХИЗР” ДАР “ВАЛАДНОМА”-И СУЛТОН ВАЛАД <i>Юҷел Озйашар</i>	178
ИНЪИКОСИ ВАЗЪИ СИЁСӢ - ИҶТИМОӢ ВА ФАРҲАНГИИ ҲИНДУСТОН ДАР РОМАНИ “АЙВОНИ ҶАЗАЛ”-И ҶИЛОНИ БОҶУ <i>М. Амиршоева</i>	185
БАРАСАӢ ВА МУКОИСАИ КИТОБИ ДАРСИИ АДАБИЁТИ ФОРСИИ ЭРОН ВА ТОҶИКИСТОН <i>Ғуломаббоси Ориф</i>	189
НАҚИЗАҲОИ АБӢИСҲОҚИ АТӢИМА БАР ҶАЗАЛҲОИ ҲОФИЗ <i>У. Алимова</i>	195
ОИД БА ЗАМИНАҲОИ СИЁСИВУ ИҶТИМОИИ ТАҶЗИМИ «ШОҲНОМА» <i>Джавад Джафари Бура Ганбар</i>	200
НАЗАРИЯИ «ТАВҲИД» ҲАМЧУН ШИНОХТИ АСРОРИ ИЛОҲӢ ДАР ШЕЪРИ ИРФОНИИ МИР САӢИД АЛИИ ҲАМАДОНӢ <i>К. Қодиров</i>	205
АҶКОРИ АДАБИИ МУҶМАЛӢ РОҶЕЪ БА ОДОБИ ИНШО ВА ҶАЗИЛАТИ МУНШӢ <i>Ш. Ғайзиева</i>	208
ҶАШМАНДОЗИ ИҶТИМОИИ ҒУЛРУҲСОР ВА ДАВРАҲОИ ТАҲАВВУЛИ ОН <i>Умеда Абдурашидова</i>	214
МАВЗӢЪ ВА МУНДАРИҶАИ ҒОЯВИИ АШЪОРИ ЛИРИКИИ МИРЗОЛАТИҒ РАҲИМЗОДА <i>М. Икромов</i>	219
ЗАМИНАҲОИ ЗУҲУРИ «ҒУЛШАНИ РОЗ» - И МАҲМУДИ ШАБИСТАРӢ <i>МуҳаммадӢ Муҳаммадқозим Богимулло</i>	222
ТАЪСИРИ АДАБИЁТИ ҒАРБ БА ОСОРИ С. АЙНӢ <i>Ҳусейн Солиев</i>	227
ЭЪТИҚОДОТИ КАЛОМИИ ҶОМӢ ДАР МАСНАВИҲОИ “ҲАҒТ АВРАНГ” <i>Муҳриддин Низомов</i>	229
ШОИРОНИ МОВАРОУННАҲР ДАР ТАЗКИРАИ «ШОМИ ҒАРИБОН»-И ЛАҶҲМӢ НАРОӢИН ШАФИҚ <i>Н. Шамсиддинова</i>	237
НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ СРАВНИТЕЛЬНОГО АНАЛИЗА ОБРАЗА ГЛАВНОГО ГЕРОЯ ПОВЕСТИ С.АЙНИ «СМЕРТЬ РОСТОВЩИКА» КОРИ-ИШКАМБА В РУССКОМ И НЕМЕЦКОМ ПЕРЕВОДАХ С ОРИГИНАЛОМ <i>З.А.Шарипова</i>	240
ДУ УСЛУБИ БАРҒАРДОНИ ЯҚ ҲИКОЯИ АЗИЗ НЕСИН <i>Ғ.А. Шарифова</i>	243

ЖУРНАЛИСТИКА

ДОИР БА БАЪЗЕ РОҲҶОИ ИФОДАИ ШАХС ДАР ҶУМЛАҶОИ ФРАЗЕОЛОҒӢ <i>М. Бекназарова.....</i>	246
ХУСУСИЯТҶОИ ФАРҚКУНАНДАИ ПАМФЛЕТИ ТЕЛЕВИЗИОНӢ <i>З. Муъминҷонов.....</i>	248
МАНИПУЛЯЦИЯ, КАК МЕТОД ГРАЖДАНСКОЙ ЖУРНАЛИСТИКИ <i>З.Ф. Тулаганова.....</i>	249
ВАО-И ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ ГЛОБАЛИЗАТСИЯИ ИТТИЛОӢ <i>Сӯҳробӣ Мирзоалӣ.....</i>	251
МАВҶЕИ ЖАНРҶОИ ИТТИЛОӢ ДАР НАШРИЯҶОИ ҲИЗБӢ (дар мисоли жанри хабар) <i>Барно Бобоева.....</i>	256
НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОРАТОРСКОГО ИСКУССТВА ЖУРНАЛИСТА <i>С. О. Каримова, К. И. Комилов.....</i>	259
ҚОНУНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН «ДАР БОРАИ МАСЪУЛИЯТИ ПАДАРУ МОДАР ДАР ТАЪЛИМУ ТАРБИЯИ ФАРЗАНД» - ТАҲЛИЛ ВА БАРАСИИ ОН ДАР МАТБУӢТИ ДАВРӢ <i>Сангинмурод Қурчиев.....</i>	263
ОСНОВНЫЕ ТЕМЫ ПУБЛИЦИСТИКИ ОТАХОНА ЛАТИФИ И СВОЕОБРАЗИЕ ЕГО ТВОРЧЕСКОГО МАСТЕРСТВА <i>Гулноза Бобомуродова.....</i>	267
ИСТИФОДАИ ОБРАЗИ ПУБЛИТСИСТӢ ДАР ГУҒТОРҶОИ РАДИОИ ТОҶИКИСТОН <i>У. Начмиддинова.....</i>	271
ВОКЕИЯТ, САРЕҲИЯТ ВА ФАВРИЯТ ХОССИ ШАБАКАИ ИТТИЛОӢ АСТ <i>Ҳ.И.Каримов.....</i>	275
ОСОРИ САВТИИ АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА АҒКОРИ АҲЛОҚИИ ҶОМЕА (дар мисоли гуфторҳои адабии радиои Тоҷикистон солҳои 1980-1990) <i>Обидҷон Матхолов.....</i>	277
ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЖУРНАЛИСТА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ <i>А.А. Афсаҳзод.....</i>	280
(ПО МАТЕРИАЛАМ «НАРОДНОЙ ГАЗЕТЫ» И «АЗИИ-ПЛЮС») <i>С.Б. Мирзоев.....</i>	284
САҲМИ ПРЕЗИДЕНТИ ТОҶИКИСТОН ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР ТАТБИҚИ СУЛҲУ ВАҲДАТ ВА РИЗОИЯТИ МИЛЛӢ ДАР КИШВАР <i>Гулнозаи Бобокалон.....</i>	288
БОЗТОБИ ВАЗЪИ ИҶТИМОИИ ЗАНОНИ МУЗОФОТ АЗ НИГОҶИ БОНУВОНИ ЖУРНАЛИСТИ ХАТЛОН <i>Носирҷон Маъмурзода.....</i>	293
ВАСИЛАҶОИ ТАҲКИМИ ЭЪТИМОД БА МАТЛАБИ ЖУРНАЛИСТӢ <i>Х. У. Раҳимҷонов.....</i>	298
СОЦИАЛЬНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКИЕ ФУНКЦИИ ТЕЛЕВИДЕНИЯ <i>Илхомдҷон Хамидов, Баҳтиёр Абдурахимов.....</i>	302
“ASIA – PLUS” ПАДИДАИ НАВ ДАР КИШВАРИ СОҲИБИСТИҚЛОЛ <i>З. Акрамов, Д. Давронов.....</i>	310

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

В научном журнале «Вестник Таджикского национального университета» печатаются статьи, содержащие результаты научных исследований по естественным, гуманитарным и экономическим наукам.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

Размер статьи не должен превышать 10 страниц компьютерного текста, включая текст, таблицы, библиографию, рисунки и тексты аннотаций на таджикском, русском и английском языках.

Статья должна быть подготовлена в системе Microsoft Word. Одновременно с распечаткой статьи сдается электронная версия статьи. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (гарнитура Times New Roman Tj 14, формат A4, интервал одинарный, поля: верхнее - 3см, нижнее – 2,5см, левое – 3см, правое – 2см;), все листы статьи должны быть пронумерованы.

Сверху страницы по центру листа указывается название статьи, ниже через один интервал инициалы и фамилии автора (авторов). Ниже название организации, адрес, e-mail. Далее через строку следует основной текст. В конце статьи после списка литературы приводятся аннотации на русском и английском языках и ключевые слова (8 - 10 слов).

Список литературы приводится в общем порядке после основного текста статьи. Авторы должны соблюдать правила составления списка использованной литературы. Он должен содержать 5-6 наименований литературы.

Научные статьи, представленные в редакцию журнала, должны иметь экспертное заключение, авторскую справку (для статей серии естественных наук) и отзыв специалистов о возможности опубликования.

Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения статьи.

Статьи, не отвечающие настоящим правилам, редколлегией не принимаются.

Муҳаррири масъул: **М. Ибодова**
Масъули баҳши филологӣ: **М.Набиева**
Муҳаррирон: **Ш. Абдуллоева, О. Ашмарин**

Ответственный редактор: **М. Ибодова**
Редактор серии филологических наук: **М.Набиева**
Редакторы: **Ш. Абдуллоева, О. Ашмарин**

ДМТ, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17, бинои асосӣ, устои 61
ТНУ, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17, главный корпус, каб. 61
Телефон: 227-74-41 E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Сайт ТНУ: tnu.tj